

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Η Κοινωνική Κατασκευή της Ευρωπαϊκής Εξωτερικής Πολιτικής:
Η Περίπτωση της Ελλάδας, 1996-2009.**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

του

ΙΩΑΝΝΗ Φ. ΓΑΛΑΡΙΩΤΗ

Αθήνα, Φεβρουάριος 2011

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η αποτυχία των ορθολογικών διεθνολογικών προσεγγίσεων να προβλέψουν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ανέδειξε τα όρια της συζήτησης μεταξύ ρεαλισμού/νεορεαλισμού και νεοφιλελευθερισμού στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Η διεπιστημονική εμβάθυνση της μελέτης των σύγχρονων πολιτικών φαινομένων και διεθνών σχέσεων των κρατών, επομένως, κρίθηκε επιτακτικότερη όσο ποτέ. Η ανάπτυξη του κονστρουκτιβισμού ως μιας θεωρητικής προσέγγισης του «ενδιάμεσου χώρου», δηλαδή μιας προσέγγισης που αναδύεται μέσα στους κόλπους του ορθολογισμού και του αναστοχασμού, βασίστηκε πάνω σε αυτή τη διεπιστημονική-κοινωνιολογική στροφή στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Κύριο εργαλείο της κονστρουκτιβιστικής ανάλυσης αποτελεί η έννοια της διυποκειμενικότητας. Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας βασίζεται στην υπόθεση ότι οι ευρύτερα αποδεκτές αντιλήψεις, ιδέες και αξίες που συμερίζονται οι δρώντες ενός κοινωνικού συστήματος επηρεάζουν τη συμπεριφορά τους όταν έρχονται σε επαφή με άλλους δρώντες των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων.

Οι νόρμες που διαχέονται σε διεθνές επίπεδο επηρεάζουν τη συμπεριφορά των κρατών όσον αφορά τις εξωτερικές τους δράσεις στο διεθνές σύστημα. Με παρόμοιο τρόπο, οι νόρμες που κοινωνικοποιούνται στα διάφορα εθνικά υποσυστήματα, δηλαδή στις εσωτερικές κοινωνίες των διαφόρων κρατών, επηρεάζουν τη συμπεριφορά της εξωτερικής τους πολιτικής. Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις δύο παραδοχές, η μελέτη αυτή προσπαθεί να ερμηνεύσει τη συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με δύο βασικά ζητήματα που απασχόλησαν την Ελλάδα: α) την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας για το χρονικό διάστημα 1996 (άνοδος Σημίτη-ΠΑΣΟΚ στην εξουσία) έως 2009 (πτώση κυβέρνησης Καραμανλή) και β) την κρίση που ξέσπασε στο Ιράκ, τον Μάρτιο του 2003, κατά τη διάρκεια της οποίας η ελληνική κυβέρνηση ασκούσε την προεδρία της Ε.Ε.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ τους καθηγητές μου κ.Μιχάλη Τσινισιζέλη, κ.Παναγιώτη Ιωακειμίδη και κ.Κώστα Υφαντή για τη δυνατότητα που μου έδωσαν, αναλαμβάνοντας την επίβλεψη αυτής της διδακτορικής διατριβής, να ασχοληθώ με ένα συναρπαστικό θέμα όσο αποδείχθηκε η ανάλυση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υπό το πρίσμα της κονστρουκτιβιστικής διεθνολογικής προσέγγισης.

Ευχαριστώ τον λέκτορα του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών κ.Σπύρο Μπλαβούκο για τη βοήθεια που μου πρόσφερε στην αναζήτηση εμπειρικού υλικού για το όγδοο κεφάλαιο αυτής της διδακτορικής διατριβής.

Ευχαριστώ τον κ.Γεώργιο Ξυδάκη, υπεύθυνο της Μπενακείου Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, ο οποίος με βοήθησε να ανιχνεύσω σημαντικό πρωτογενές εμπειρικό υλικό για τη συγγραφή αυτής της μελέτης.

Ευχαριστώ όλους τους φίλους μου που μου συμπαραστάθηκαν όλα αυτά τα χρόνια για να έρθει εις πέρας αυτό το πόνημα. Αποτέλεσαν σημαντικοί συνοδοιπόροι για τη διεκπεραίωση ενός τέτοιου εγχειρήματος.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την συμπαράσταση που έδειξε αυτά τα τέσσερα χρόνια της αφοσίωσης για την περάτωση αυτής της μελέτης. Χωρίς αυτούς οποιαδήποτε ερευνητική προσπάθεια θα ήταν αδύνατη.

Σας ευχαριστώ όλους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

1.Ο Σκοπός της Ερευνητικής Εργασίας.....	1
2.Η Σημασία αυτής της Μελέτης.....	1
3.Τα Ερευνητικά Ερωτήματα.....	3
4.Οι Κύριες Υποθέσεις Εργασίας.....	4
5.Η Δομή της Εργασίας.....	5

Μέρος Πρώτο: Θεωρητική Ανάλυση

Κεφάλαιο 1- Η Θεωρητική Προσέγγιση του Κονστρουκτιβισμού

1.1 Εισαγωγή: Οι Απαρχές του Κονστρουκτιβισμού στις Διεθνείς Σχέσεις.....	9
Λόγοι Εμφάνισης του Κονστρουκτιβισμού στις Διεθνείς Σχέσεις.....	9
Τα Φιλοσοφικά και Κοινωνιολογικά Θεμέλια του Κονστρουκτιβισμού.....	13
Οι Πολιτικές Ρίζες του Κονστρουκτιβισμού.....	16
1.2 Οι Θεωρητικές Παραδοχές του Κονστρουκτιβισμού.....	21
Ορισμός του Κονστρουκτιβισμού.....	21
Οι Ιδεατοί Παράγοντες της Κοινωνικής Πραγματικότητας και η Έννοια της Διυποκειμενικότητας.....	24
Οι Ταυτότητες και τα Συμφέροντα των Δρώντων.....	28
Η Εξήγηση της Αλλαγής.....	31
Η Έννοια της Ισχύος.....	33
Συμπέρασμα.....	35

Κεφάλαιο 2 - Η Θεωρητική Προσέγγιση του Alexander Wendt και η Κριτική στο Θεωρητικό του Έργο και στην Κονστρουκτιβιστική Διεθνολογική Προσέγγιση

2.1 Εισαγωγή: Το Πρόβλημα Δομής–Δρώντα στις Διεθνείς Σχέσεις.....	37
Συνέπειες της Επίλυσης του Προβλήματος Δομής–Δρώντα για τη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων.....	44

Κριτική στην Επίλυση του Προβλήματος Δομής–Δρώντα του Wendt.....	46
2.2 Η Κοινωνική Κατασκευή της Πολιτικής της Ισχύος.....	49
«Δομές» Ταυτοτήτων και Συμφερόντων.....	52
Κοινωνικές Αντιδράσεις ως Μέσα Παραγωγής Συμπεριφοράς.....	55
2.3 Η Κοινωνική Θεωρία της Διεθνούς Πολιτικής.....	56
Τρεις Κουλτούρες Αναρχίας.....	58
Χομπσιανή Κουλτούρα.....	59
Λοκιανή Κουλτούρα.....	60
Καντιανή Κουλτούρα.....	62
2.4 Κριτική στη Θεωρητική Προσέγγιση του Κονστρουκτιβισμού και στη Θεωρητική Σκέψη του Wendt.....	63

Κεφάλαιο 3 - Νόρμες στις Διεθνείς Σχέσεις

3.1 Εισαγωγή: Θεωρία Κοινωνικών Νορμών.....	69
Ορισμός Νόρμας.....	70
Τύποι Κοινωνικών Νορμών (1): Ρυθμιστικοί και Δομικοί.....	73
Τύποι Κοινωνικών Νορμών (2): Κάθετοι και Οριζόντιοι.....	76
Τύποι Κοινωνικών Νορμών (3): Διεθνείς ή Εθνικοί.....	79
3.2 «Ο Κύκλος Ζωής των Νορμών».....	81
Προέλευση Κοινωνικών Νορμών.....	81
Διάχυση και Κοινωνικοποίηση Νορμών.....	85
Εσωτερίκευση Κοινωνικών Νορμών.....	90

Κεφάλαιο 4 – Η Κονστρουκτιβιστική Ανάλυση της Εξωτερικής Πολιτικής

4.1 Εισαγωγή.....	97
4.2 Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ):	
Ένα Πρόβλημα με Δύο Διαστάσεις.....	97
Πρώτη Διάσταση: Το Πρόβλημα της ΚΕΠΠΑ στην Πράξη.....	101
Δεύτερη Διάσταση: Το Πρόβλημα της ΚΕΠΠΑ στη Θεωρία.....	105
Ελληνική Εξωτερική Πολιτική.....	109
4.3 Το Αναλυτικό Πλαίσιο Μελέτης της Εξωτερικής Πολιτικής:	

Κοινωνική Κατασκευή της Εξωτερικής Πολιτικής.....	113
Κοινωνικές Νόρμες ως Ανεξάρτητες Μεταβλητές.....	115
Διαδικασίες Κοινωνικοποίησης ως Αιτιώδεις Μηχανισμοί.	
Ερωτήματα Τύπου «Πώς».....	120
Υπερεθνική Διαδικασία Κοινωνικοποίησης.....	123
Εθνική Διαδικασία Κοινωνικοποίησης.....	126
Σύγκλιση ή Απόκλιση Νορμών; Επεξηγηματική Ικανότητα και	
Προβλεπτική Ισχύς Νορμών.....	128
Δείκτες Νορμών.....	130

Μέρος Δεύτερο – Εμπειρική Ανάλυση

Κεφάλαιο 5 - Η Ελληνική Πολιτική έναντι της Ευρωπαϊκής Προοπτικής της Τουρκίας:

Προς μια Πολιτική Θετικής Αιρεσιμότητας

5.1 Εισαγωγή.....	136
5.2 Η Πολιτική της Αρνητικής Αιρεσιμότητας της Ελλάδας έναντι της	
Τουρκίας.....	138
5.3 Η Αλλαγή της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής σε σχέση	
με την Ευρωπαϊκή Προοπτική της Τουρκίας.....	142
Ο Κώστας Σημίτης στην Πρωθυπουργία της Ελλάδας.....	143
Η Κρίση στις Νήσους Ίμια/Καρντάκ.....	144
Η Αρχική Σύλληψη για Αλλαγή Πολιτικής.....	145
Το Θεωρητικό Υπόδειγμα του Legro και η Νέα Δομή Σκέψης	
του Σημίτη.....	147
5.4 Το Ευρωπαϊκό Πολιτικό Πλαίσιο που Ασκήθηκε η Ελληνική Εξωτερική	
Πολιτική.....	151
5.5 Η Πορεία προς το Ελσίνκι: οι Ελληνοτουρκικές Κρίσεις, οι Προσπάθειες	
της Τουρκίας για Ένταξη και η Διπλωματία των Σεισμών.....	154
Μετά τα Ίμια: Λουξεμβούργο, S-300, Οτσαλάν.....	154
Οι Προσπάθειες της Τουρκίας για Ένταξη, το «Πράσινο Φως» της	
Υποψηφιότητας και η «Διπλωματία των Σεισμών».....	157

Το Περιεχόμενο της Ελληνικής Πολιτικής στο Ελσίνκι: Εξευρωπαϊσμός, οι Επιπρόσθετοι Όροι στην Υποψηφιότητα της Τουρκίας και τα Ανταλλάγματα της Ελλάδας.....	160
---	-----

Κεφάλαιο 6- Διμερή Προβλήματα Ελλάδας–Τουρκίας: Η Περίπτωση του Αιγαίου Πελάγους

6.1 Εισαγωγή.....	164
6.2 Τα Ελληνοτουρκικά Προβλήματα στο Αιγαίο και η Πολιτική της Ελλάδας.....	165
Η Οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου.....	165
Το Ζήτημα της Αιγιαλίτιδας Ζώνης.....	167
Ο Εθνικός Εναέριος Χώρος στο Αιγαίο.....	170
Η Αποστρατικοποίηση των Νήσων του Ανατολικού Αιγαίου.....	172
Οι «Γκρίζες Ζώνες» στο Αιγαίο.....	174
Ο Έλεγχος του Διεθνούς Εναερίου Χώρου.....	176
Ο Επιχειρησιακός Έλεγχος του ΝΑΤΟ στο Αιγαίο.....	178
6.3 Διεθνείς Νόρμες: Προβλήματα στο Αιγαίο.....	179
6.4 Εθνικές Νόρμες: Προβλήματα στο Αιγαίο.....	186
6.5 Πραγματική Συμπεριφορά της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Προβλήματα στο Αιγαίο.....	202

Κεφάλαιο 7 - Το Κυπριακό Πρόβλημα

7.1 Εισαγωγή.....	225
7.2 Μικρή Ιστορική Αναδρομή του Κυπριακού Προβλήματος και η Πολιτική της Ελλάδας.....	226
7.3 Διεθνείς Νόρμες: Κυπριακό Πρόβλημα.....	243
7.4 Εθνικές Νόρμες: Κυπριακό Πρόβλημα.....	251
7.5 Πραγματική Συμπεριφορά της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Κυπριακό Πρόβλημα.....	264

Κεφάλαιο 8 - Η Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Η Περίπτωση του Πολέμου στο Ιράκ

8.1 Εισαγωγή.....	284
8.2 Η Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	285
Ιστορική – Θεσμική Εξέλιξη.....	285
Ρόλος και Λειτουργίες της Προεδρίας.....	288
Παράγοντες Αποτελεσματικότητας της Προεδρίας.....	290
Η Κονστρουκτιβιστική Προσέγγιση στη Μελέτη της Προεδρίας της Ε.Ε.....	292
8.3 Οι Ελληνικές Προεδρίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση.....	295
Η Πρώτη Ελληνική Προεδρία.....	295
Η Δεύτερη Ελληνική Προεδρία.....	297
Η Τρίτη Ελληνική Προεδρία.....	298
Η Τέταρτη Ελληνική Προεδρία.....	300
Ο Πόλεμος στο Ιράκ.....	301
Οι Προτεραιότητες της Ελληνικής Προεδρίας.....	302
8.4 Διεθνείς Νόρμες: Ιράκ.....	306
8.5 Εθνικές Νόρμες: Ιράκ.....	313
8.6 Πραγματική Συμπεριφορά της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Ιράκ.....	323

Κεφάλαιο 9 - Επίλογος

9.1 Καταληκτικά Συμπεράσματα.....	337
9.2 Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα.....	348

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς Πηγές Έρευνας.....	351
Δευτερογενείς Πηγές Έρευνας.....	359

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. Ο Σκοπός της Ερευνητικής Εργασίας.

Ο βασικός σκοπός αυτής της ερευνητικής προσπάθειας είναι να αναλυθεί η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας υπό το πρίσμα της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης. Οι δύο βασικές υποθέσεις εργασίας είναι: α) οι κοινωνικές νόρμες που διαχέονται τόσο σε διεθνές όσο και σε εσωτερικό επίπεδο κάθε κοινωνίας επηρεάζουν και σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνουν την εξωτερική πολιτική των κρατών και β) η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με δύο βασικά ζητήματα: i) την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, καλύπτοντας ένα χρονικό διάστημα έρευνας από το 1996 έως το 2009 και ii) τον πόλεμο στο Ιράκ, το 2003, υπό το πλαίσιο της τελευταίας ελληνικής προεδρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), ήταν συνεπής ως προς τις νόρμες, διεθνείς και εθνικές, και γι' αυτό το λόγο διαμορφώθηκε από τις εν λόγω νόρμες.

Ο ευρύτερος σκοπός αυτής της μελέτης έχει τρεις αλληλένδετες προοπτικές. Πρώτον, θα στοχεύσει στην εξονυχιστική ανάλυση της θεωρίας του κονστρουκτιβισμού ως μιας αναδυόμενης θεωρητικής προσέγγισης στον ακαδημαϊκό τομέα της θεωρίας των διεθνών σχέσεων και της πολιτικής επιστήμης γενικότερα. Δεύτερον, αυτή η ερευνητική εργασία θα σχηματίσει ένα συνεκτικό πλαίσιο ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής των κρατών το οποίο βασίζεται στις θεωρητικές πτυχές της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης. Τρίτον, η κατάλληλη χρήση των θεωρητικών παραδοχών και ερμηνευτικών εργαλείων του κονστρουκτιβισμού θα ρίξει άπλετο φως στις διαδικασίες διαμόρφωσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με βασικά ζητήματα που αφορούν τις εξωτερικές δράσεις της Ελλάδας στον κόσμο.

2. Η Σημασία αυτής της Μελέτης.

Υπάρχουν πάρα πολλοί λόγοι που θα μπορούσαν να παρατεθούν για την επιλογή του γράφοντος να ενασχοληθεί με την έρευνα του συγκεκριμένου θέματος. Οι κυριότεροι από αυτούς συνοψίζονται στις ακόλουθες ιδέες-προτάσεις:

- 1) Ο κονστρουκτιβισμός αποτελεί μια ανερχόμενη θεωρητική προσέγγιση στον ακαδημαϊκό τομέα της θεωρίας των διεθνών σχέσεων και των ευρωπαϊκών σπουδών, η οποία επιστρατεύεται για να καλύψει το χάσμα μεταξύ ορθολογικών και

αναστοχαστικών προσεγγίσεων. Ειδικότερα, στην ελληνική βιβλιογραφία υπάρχει ένα εμφανές κενό ως προς την εξέταση και ανάλυση της συγκεκριμένης θεωρητικής προσέγγισης τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο εμπειρικής έρευνας.

- 2) Ο κονστρουκτιβισμός αμφισβητεί τις βασικές υποθέσεις των νεορεαλιστικών και νεοφιλελεύθερων προσεγγίσεων του ορθολογισμού οι οποίες θεωρούν τα συμφέροντα των δρώντων ως υλικά προσδιορισμένα και ουσιαστικά προσφέρει μια κοινωνιολογική ανάλυση της παγκόσμιας πολιτικής. Η διεπιστημονικότητα αυτή ανοίγει νέους ορίζοντες στην έρευνα της εξωτερικής πολιτικής και φωτίζει «κρυμμένες» πτυχές σε διάφορα ζητήματα που απασχολούν τα κράτη στις διεθνείς τους σχέσεις. Ωστόσο, η αντιπαράθεση του κονστρουκτιβισμού με τις ορθολογικές προσεγγίσεις δεν σημαίνει ότι ο κονστρουκτιβισμός απορρίπτει τα θεωρητικά και εμπειρικά συμπεράσματα αυτών των προσεγγίσεων, αλλά ότι συμπληρώνει τα κενά και τις αδυναμίες που ενδεχομένως υπάρχουν από τα εργαλεία ανάλυσής τους. Ο κονστρουκτιβισμός δε θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια αντίπαλη θεωρητική προσέγγιση της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής αλλά ως μια συμπληρωματική (υποβοηθητική) θεωρητική προσέγγιση που ρίχνει φως στις «σκοτεινές» πτυχές των ορθολογικών αναλύσεων.
- 3) Οι νόρμες που διαχέονται τόσο στο διεθνές επίπεδο των κρατών όσο και στις εσωτερικές τους κοινωνίες επηρεάζουν τις διαδικασίες διαμόρφωσης της εξωτερικής τους πολιτικής. Επομένως, οι μηχανισμοί της αιτιώδους σύνδεσης μεταξύ νορμών και εξωτερικής πολιτικής προσφέρουν μια εναλλακτική προσέγγιση για το πως συμπεριφέρονται τα κράτη στις σχέσεις τους με διάφορους δρώντες στο διεθνές πολιτικό σύστημα.
- 4) Ο κονστρουκτιβισμός παρέχει τη δυνατότητα ενός νέου ερευνητικού προσανατολισμού για την εξέταση της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής εγκαθιδρύοντας ένα κονστρουκτιβιστικό μοντέλο ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής. Με γνώμονα αυτό το μοντέλο, η μελέτη αυτή θα προσπαθήσει να εξετάσει λεπτομερώς τη συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά το κρίσιμο ζήτημα της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας καθώς και το θέμα του πολέμου στο Ιράκ, τον Μάρτιο του 2003, υπό το πλαίσιο της τελευταίας ελληνικής προεδρίας στην Ε.Ε.
- 5) Η εξέταση της συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά το ζήτημα της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας καλύπτει ένα τεράστιο κενό στις μελέτες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής γιατί φωτίζει την πολιτική της Ελλάδας

έναντι της Τουρκίας υπό ένα νέο πρίσμα. Τα νέα στοιχεία που η παρούσα μελέτη εισάγει αφορούν την ερμηνεία: α) της αλλαγής της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έναντι της Τουρκίας από μια πολιτική αρνητικής αιρεσιμότητας σε μια πολιτική θετικής αιρεσιμότητας από την κρίση των Ιμίων και έπειτα, β) του εξευρωπαϊσμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο κρίσιμο για την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999, γ) της συνεπούς συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής με τις διεθνείς (ευρωπαϊκές) και εθνικές (ελληνικές) νόρμες και δ) της συνέχειας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από το 1996 (κυβέρνηση Σημίτη) έως το 2009 (κυβέρνηση Καραμανλή).

- 6) Η εξέταση της πολιτικής που ακολούθησε η Ελλάδα ως προεδρεύουσα χώρα της Ε.Ε. έναντι της έναρξης του πολέμου στο Ιράκ αναδεικνύει νέες διαστάσεις στη μελέτη της τελευταίας ελληνικής προεδρίας δίνοντας έμφαση στη διαδικασία διαμόρφωσης αυτής της πολιτικής. Η παρούσα εργασία εξετάζει αν η ελληνική προεδρία ακολούθησε μια πολιτική με βάση τις νόρμες, διεθνείς και εθνικές, έναντι του ζητήματος της κρίσης στον Περσικό Κόλπο.

3. Τα Ερευνητικά Ερωτήματα.

Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα αυτής της μελέτης συνοψίζονται στα εξής:

- 1) Αποτελούν οι ορθολογικές και αναστοχαστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων επαρκείς θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την εξέταση και την επίλυση των ζητημάτων της σύγχρονης πολύπλοκης και πολύπλευρης θεματολογίας της παγκόσμιας και ευρωπαϊκής πολιτικής επιστήμης; Ο κονστρουκτιβισμός μπορεί να αποτελέσει μια εναλλακτική λύση ως μια θεωρία του «ενδιάμεσου χώρου» που να συνδυάζει στοιχεία ορθολογικών και αναστοχαστικών θεωρητικών προσεγγίσεων για την αποτελεσματικότερη διερεύνηση των θεμάτων της πολιτικής επιστήμης;
- 2) Τα υπάρχοντα μοντέλα ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής είναι ικανά να εξηγήσουν τα πολυσύνθετα προβλήματα και θέματα των σύγχρονων διεθνών σχέσεων μεταξύ των κρατών; Κατά πόσο είναι δυνατή η υιοθέτηση ενός κονστρουκτιβιστικού μοντέλου ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής των κρατών, το οποίο θα είναι σε θέση να δώσει αποτελεσματικότερες και σαφέστερες απαντήσεις σε αυτά τα προβλήματα;

- 3) Επηρεάζουν οι κοινωνικές νόρμες την εξωτερική πολιτική των κρατών; Ποιοι είναι οι μηχανισμοί που τεκμηριώνουν την αιτιώδη σύνδεση μεταξύ των κοινωνικών νορμών και της διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής των κρατών;
- 4) Πώς διαμορφώθηκε η ελληνική εξωτερική πολιτική απέναντι στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας; Πώς μπορεί να εξηγηθεί η αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έναντι της Τουρκίας από την κρίση των Ιμίων και έπειτα; Γιατί η Ελλάδα άναψε το πράσινο φως στην υποψηφιότητα της Τουρκίας στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999; Μετά την αλλαγή της εξουσίας στην Ελλάδα, το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας ακολούθησε την ίδια πολιτική με αυτή που είχε ακολουθήσει το ΠΑΣΟΚ και αν ναι για ποιους λόγους;
- 5) Ποια πολιτική ακολούθησε η Ελλάδα σε σχέση με το πρόβλημα της κρίσης που δημιουργήθηκε στο Ιράκ τον Μάρτιο του 2003; Έπαιξε ρόλο το γεγονός ότι εκείνη την περίοδο η Ελλάδα ασκούσε την προεδρία της Ε.Ε.; Κατά πόσο η πολιτική που ακολούθησε η Ελλάδα σε σχέση με το ζήτημα της κρίσης στο Ιράκ ήταν συνεπής με τις νόρμες που διαχέονταν τόσο σε διεθνές όσο και σε εσωτερικό επίπεδο;

4.Οι Κύριες Υποθέσεις Εργασίας.

Η κύρια υπόθεση εργασίας της συγκεκριμένης έρευνας συμπίπτει με την παραδοχή ότι οι κοινωνικές νόρμες που διαχέονται σε διεθνές και εθνικό επίπεδο επηρεάζουν τις συμπεριφορές των δρώντων-κρατών στα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής τους. Δηλαδή υπάρχει αιτιώδης σύνδεση μεταξύ κοινωνικών νορμών και συμπεριφοράς εξωτερικής πολιτικής των δρώντων-κρατών. Η θεωρητική αυτή παραδοχή επιπρόσθετα υποθέτει ότι τα αποτελέσματα των νορμών στις συμπεριφορές των δρώντων-κρατών δεν έχουν μόνο ρυθμιστική διάσταση αλλά και δομική αξία. Αυτό σημαίνει ότι οι νόρμες επηρεάζουν ακόμα και τις ταυτότητες των δρώντων-κρατών οι οποίες αποτελούν τη βάση για το σχηματισμό των συμφερόντων τους και των προτιμήσεών τους. Επομένως, η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας έναντι της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας διαμορφώθηκε και κατευθύνθηκε από τις νόρμες που κοινωνικοποιούνταν σε διεθνές (ευρωπαϊκό) και εθνικό (ελληνικό) επίπεδο ταυτόχρονα. Το ίδιο συμβαίνει και με την περίπτωση του πολέμου στο Ιράκ.

Η δεύτερη υπόθεση εργασίας αφορά τη συνέπεια και τη συνέχεια της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η συνέπεια ως προς τις νόρμες, διεθνείς και εθνικές, αποδεικνύει την πρώτη υπόθεση εργασίας και τεκμηριώνει ότι οι νόρμες έχουν

δομικά αποτελέσματα στις ταυτότητες και στις συμπεριφορές των δρώντων-κρατών. Η συνέχεια καταδεικνύει το γεγονός ότι ακόμα και έπειτα από την πτώση της κυβέρνησης Σημίτη και την άνοδο της κυβέρνησης Καραμανλή τον Απρίλιο του 2004 το περιεχόμενο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έναντι της Τουρκίας δεν άλλαξε ριζικά αλλά παρέμεινε ίδιο στις κατευθυντήριές του γραμμές. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να επιχειρηθεί μια πιθανή πρόβλεψη ότι και στο μέλλον οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, από την πλευρά της Ελλάδας, θα καθορίζονται υπό αυτό το πλαίσιο. Το ίδιο συμπέρασμα θα μπορούσε να συναχθεί και για την περίπτωση του πολέμου στο Ιράκ. Ωστόσο, στην περίπτωση του πολέμου στο Ιράκ, ενώ μπορούμε να συνάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για τη συνέπεια της ελληνικής πολιτικής δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για τα αποτελέσματα της συνέχειας αυτής της πολιτικής αφού το χρονικό διάστημα ανάλυσης του συγκεκριμένου ζητήματος είναι πάρα πολύ μικρό. Επιπλέον, η διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής συντελέστηκε υπό την άσκηση της προεδρίας της Ε.Ε. που αποτελεί έναν επιπρόσθετο παράγοντα στην ανάλυση ο οποίος δεν ισχύει στην περίπτωση της μελέτης της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας.

Για να συναχθούν όσο το δυνατόν πιο ασφαλή συμπεράσματα, χρησιμοποιούμε πρωτογενείς πηγές έρευνας, όπως τις δηλώσεις πολιτικών προσώπων στην Ελληνική Βουλή και στον έντυπο τύπο, επίσημα κείμενα της Ε.Ε. και διεθνών οργανισμών, άρθρα από διάφορες ελληνικές και ξένες εφημερίδες, καθώς και τα φυλλάδια με τα κυβερνητικά προγράμματα των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων, ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας. Επίσης, έχουμε χρησιμοποιήσει και έρευνες (σφυγμομετρήσεις) της κοινής γνώμης από διάφορες εταιρείες δημοσκοπήσεων καθώς και τα εξαμηνιαία στοιχεία που προσφέρονται από το Ευρωβαρόμετρο. Σε συνδυασμό με τις πρωτογενείς πηγές, έχουμε χρησιμοποιήσει και δευτερογενείς πηγές έρευνας όπως βιβλία, άρθρα σε έγκυρα επιστημονικά περιοδικά, παρουσιάσεις σε διεθνή επιστημονικά συνέδρια, δημοσίευτες διδακτορικές διατριβές, μελέτες ινστιτούτων και ερευνητικών προγραμμάτων, καθώς και άρθρα από διάφορα περιοδικά.

5. Η Δομή της Εργασίας.

Η μελέτη αυτή απαρτίζεται από μια εισαγωγή και εννέα κεφάλαια. Το πρώτο μέρος αποτελεί τη θεωρητική προσέγγιση που ακολουθεί αυτή η εργασία και διαιρείται σε τέσσερα κεφάλαια (πρώτο, δεύτερο, τρίτο και τέταρτο). Το πρώτο

κεφάλαιο ασχολείται με την προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού και αναλύει διεξοδικά τις θεωρητικές παραδοχές αυτής της κατεύθυνσης της φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών. Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει το θεωρητικό έργο του Alexander Wendt, ο οποίος θεωρείται ο κύριος εκπρόσωπος της σχολής του κονστρουκτιβισμού στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Επιπρόσθετα, σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρείται μια κριτική στην θεωρητική προσέγγιση του Wendt και στο γενικότερο κονστρουκτιβιστικό ερευνητικό πρόγραμμα.

Το τρίτο κεφάλαιο ασχολείται λεπτομερώς με την θέση που λαμβάνουν οι κοινωνικές νόρμες στη σύγχρονη βιβλιογραφία των διεθνών σχέσεων και αποκαλύπτει με διευρυμένο τρόπο τις σημαντικότερες πτυχές αυτού του χωριστού ερευνητικού προγράμματος. Το τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζει διεξοδικά το αναλυτικό πλαίσιο μελέτης της εξωτερικής πολιτικής το οποίο βασίζεται στις θεωρητικές πτυχές της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης. Επίσης, σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται μια εκτεταμένη επισκόπηση γύρω από το ζήτημα της ΚΕΠΠΑ και της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής για να αναδειχθούν οι κύριες θεωρητικές πτυχές που θα μπορούσαν να αναλύσουν αυτές τις πολιτικές μέσα από τον φακό της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης.

Το δεύτερο μέρος αποτελεί την εμπειρική έρευνα αυτής της εργασίας. Διαιρείται σε τέσσερα κεφάλαια (πέμπτο, έκτο, έβδομο και όγδοο). Το πέμπτο κεφάλαιο ερμηνεύει την αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας από μια πολιτική αρνητικής αιρεσιμότητας σε μια πολιτική θετικών κινήτρων. Στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται επίσης και το ευρωπαϊκό πλαίσιο υπό το οποίο η ελληνική κυβέρνηση κατάφερε να ανάψει το «πράσινο φως» στην υποψηφιότητα της Τουρκίας για ένταξη στην Ε.Ε. Το έκτο κεφάλαιο εξετάζει τα διμερή προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, ανιχνεύει τις διεθνείς (ευρωπαϊκές) και εθνικές νόρμες που επηρέασαν την ελληνική εξωτερική πολιτική ως προς τα προβλήματα αυτά και αναλύει την πραγματική συμπεριφορά που ακολούθησε η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας έναντι της γειτονικής Τουρκίας κατά τη διάρκεια του χρονικού διαστήματος 1996 (άνοδος Σημίτη στην εξουσία - κρίση των Ιμίων) μέχρι και το 2009 (πτώση κυβέρνησης Καραμανλή). Στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζεται μια εκτενής ανάλυση του κυπριακού προβλήματος και με την μεθοδολογική τακτική που ακολουθήθηκε στο κεφάλαιο για τα διμερή προβλήματα εξετάζονται οι νόρμες που επηρέασαν την πολιτική της Ελλάδας ως

προς το κυπριακό ζήτημα έναντι της Τουρκίας και η πραγματική συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά το χρονικό διάστημα 1996-2009.

Κατά τον ίδιο τρόπο που αναλύθηκαν τα δύο προηγούμενα κεφάλαια (έκτο και έβδομο), το όγδοο κεφάλαιο της μελέτης αυτής ρίχνει φως στην πολιτική που ακολούθησε η Ελλάδα, υπό το πλαίσιο της προεδρεύουσας χώρας στην Ε.Ε., σε σχέση με το ζήτημα της κρίσης που ξέσπασε στο Ιράκ τον Μάρτιο του 2003. Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να διερευνήσει αν η πολιτική της Ελλάδας ήταν συνεπής ως προς τις νόρμες που διαχέονταν σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο ταυτόχρονα.

Το τελευταίο κεφάλαιο αυτής της μελέτης (ένατο) επιχειρεί μια γενική επισκόπηση των θεωρητικών και εμπειρικών αποτελεσμάτων και υιοθετεί συμπεράσματα για την επεξηγηματική ικανότητα και προβλεπτική ισχύ του κονστρουκτιβιστικού πλαισίου ανάλυσης. Τα καταληκτικά συμπεράσματα δίνουν απάντηση στο ερώτημα αν ο κονστρουκτιβισμός μπορεί να εξηγήσει και να προβλέψει την εξωτερική πολιτική των κρατών σε σχέση με μια πλειάδα ζητημάτων που αναδύονται στις διεθνείς σχέσεις. Το τελικό γενικό συμπέρασμα συμπύπτει με την άποψη ότι: αν και ο κονστρουκτιβισμός αναδύεται ως μια θεωρητική προσέγγιση στις κοινωνικές επιστήμες μέσα από διάσπαρτες θεωρητικές παραδοχές και μεθοδολογικές πρακτικές, γεγονός το οποίο δυσχεραίνει την ανάπτυξη ενός κονστρουκτιβιστικού συνεκτικού υποδείγματος ανάλυσης των κοινωνικών φαινομένων, η συγκεκριμένη προσέγγιση αναμφίβολα ρίχνει φως σε κρυμμένες πτυχές ανάλυσης που δύσκολα θα μπορούσαν να εξετάσουν οι ορθολογικές ή νεοφελμιστικές θεωρητικές τάσεις στη σύγχρονη πολιτική επιστήμη. Επομένως, ο κονστρουκτιβισμός δρα ως μια συμπληρωματική θεωρητική προσέγγιση των ορθολογικών προσεγγίσεων ανάλυσης και, σε καμία περίπτωση, δεν μπορεί να υποκαταστήσει εξ ολοκλήρου τις επεξηγηματικές ικανότητες αυτών των θεωρητικών προσεγγίσεων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η Θεωρητική Προσέγγιση του Κονστρουκτιβισμού.

1.1 Εισαγωγή: Οι Απαρχές του Κονστρουκτιβισμού στις Διεθνείς Σχέσεις.

Λόγοι Εμφάνισης του Κονστρουκτιβισμού στις Διεθνείς Σχέσεις.

Στις σύγχρονες αναλύσεις της πολιτικής επιστήμης παρατηρείται με ευδιάκριτο τρόπο η παρουσία των θεωρητικών και μεθοδολογικών εργαλείων της κοινωνιολογικής επιστήμης όσον αφορά τη μελέτη των θεωριών των διεθνών σχέσεων και των φαινομένων της παγκόσμιας πολιτικής. Η «ένδεια» της ακαδημαϊκής συζήτησης μεταξύ νεορεαλισμού και θεσμικού νεοφιλελευθερισμού, που απορρέει από το θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο του ορθολογισμού, στο οποίο και οι δύο θεωρητικές προσεγγίσεις στηρίζονται, κατέστησε πολλά γεγονότα και σύνθετα προβλήματα του διεθνούς συστήματος των κρατών ανερμήνευτα στους ακαδημαϊκούς κόλπους των νεοωφελμιστών θιασωτών¹. Γι' αυτό το λόγο, έπρεπε να εμβαθύνει η ορθολογική (μικροοικονομική) μελέτη των σύγχρονων πολιτικών φαινομένων και να εμπλουτιστεί με στοιχεία από τις κοινωνιολογικές, ιστορικές και φιλοσοφικές θεωρίες της πολιτικής επιστήμης². Η κοινωνιολογική αυτή στροφή σημαδεύτηκε έντονα από την ανάπτυξη μιας νέας ερμηνευτικής προσέγγισης, τον ονομαζόμενο κονστρουκτιβισμό, που μαρτυρεί έκδηλα τις φιλοσοφικές του αποστάσεις από τα νεο-ρασιοναλιστικά μοντέλα ανάπτυξης³ και δικαιολογεί το γεγονός ότι κάποιος μπορεί πλέον να μιλήσει για κονστρουκτιβιστική στροφή στη θεωρία των διεθνών σχέσεων και όχι για κοινωνιολογική⁴.

Ο καθηγητής Stefano Guzzini αποδίδει την εκδήλωση της κοινωνιολογικής στροφής στον ακαδημαϊκό τομέα των διεθνών σχέσεων και την εξέλιξη του

¹ Η θέση ότι ο νεορεαλισμός και ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός αποτελούν θεωρητικές προσεγγίσεις του ορθολογικού άξονα σκέψης αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ερμηνευτικής κριτικής του Alexander Wendt, η οποία θα αναλυθεί λεπτομερέστερα παρακάτω. Βλέπε, J.G.Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, Routledge, Λονδίνο, 1998.

² Η κυριαρχία των ωφελμιστικών θεωριών αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός στους κόλπους των ακαδημαϊκών συζητήσεων των διεθνών σχέσεων, η οποία ισχυροποιήθηκε με την επικράτηση των μικροοικονομικών μεθόδων ανάλυσης και με την ανάπτυξη των μοντέλων της θεωρίας παιγνίων (game theory) στην πολιτική επιστήμη. Ο Kenneth Waltz εφαρμόζει την μικροοικονομική ανάλυση στις νεορεαλιστικές του αναζητήσεις. Βλέπε K.Waltz, *Theory of International Politics*, MA: Addison-Wesley, Ρέντινγκ, 1979, καθώς και D.Snidal, «The Game Theory of International Politics», *World Politics*, τόμ.38, τχ.1, 1985, σ: 25-57.

³ Τα ρασιοναλιστικά μοντέλα ανάπτυξης ταυτίζονται με τα ορθολογικά μοντέλα ανάπτυξης, οπότε έχουν ίδια απολύτως εννοιολογική σημασία στο συγκεκριμένο κείμενο.

⁴ J.Checkel, «The Constructivist Turn in International Relations Theory», *World Politics*, τόμ.50, 1998, σ: 324-348.

κονστρουκτιβισμού σε δύο βασικά ιστορικά φαινόμενα, που επηρέασαν και επηρεάζουν την επιστημονική σκέψη των ερευνητών⁵. Το πρώτο ιστορικό φαινόμενο έχει άμεση σχέση με την έννοια του αυτοπαθούς νεωτερισμού, που αποδίδεται στη θεωρητική σκέψη του Ulrich Beck. Σύμφωνα με τον Beck, θα πρέπει η ανθρώπινη κοινωνία να ξεδιαλύνει στη σκέψη της την εσφαλμένη συσχέτιση της παράλληλης εξέλιξης του νεωτερισμού και της βιομηχανικής κοινωνίας, που τόσα πολλά δεινά έχει επισωρεύσει στον ανθρώπινο πολιτισμό παρά τη συνεχή τεχνολογική και κοινωνική της ανάπτυξη. Αν ο τεχνολογικός και ορθολογικός τρόπος εξέλιξης μιας κοινωνίας αναπόφευκτα εμφανίζει έμφυτα σημάδια κόπωσης, τότε χρειάζεται η ανάδυση μιας μετανεωτερικής κοινωνιολογικής σκέψης που θα μπορέσει να αντιμετωπίσει τις σύγχρονες ανθρώπινες προκλήσεις. Όπως ο Guzzini τονίζει, μόνο μέσα σ' αυτό το πλαίσιο του αυτοπαθούς νεωτερισμού, που αυτοπροσδιορίζεται και είναι απαλλαγμένος από τις δεισιδαιμονίες του βιομηχανικού έθνους-κράτους, θα μπορέσει ο κονστρουκτιβισμός να γίνει κατανοητός από την επιστημονική κοινότητα.

Αναμφίβολα, η σκέψη του Stefano Guzzini είναι πολυσύνθετη, αλλά έχει μεγάλο θεωρητικό ενδιαφέρον. Ουσιαστικά, ο Guzzini πιστεύει ότι μια συγκεκριμένη μεταθεωρητική προσέγγιση στις κοινωνικές επιστήμες, όπως ο κονστρουκτιβισμός, μπορεί να ερμηνευθεί μόνο από τη διεξοδική μελέτη των μακροπρόθεσμων ιστορικών αλλαγών. Η έννοια του νεωτερισμού έχει άμεσες θεωρητικές συνδέσεις με τη σκέψη του Guzzini. Ο νεωτερισμός, ενώ εκλαμβάνεται ως ο αποτελεσματικότερος τρόπος εξέλιξης μιας κοινωνίας, που μέσα από τη συνεχή τεχνολογική ανάπτυξη δημιουργεί συνθήκες αέναης μετεξέλιξης της ανθρωπότητας, έφτασε στο σημείο να αποδοκιμάζεται από τους ίδιους του τους θιασώτες γιατί θεωρήθηκε υπεύθυνος για όλες τις σύγχρονες καταστροφές. Έτσι, δημιουργήθηκαν οι συνθήκες για μια μετανεωτερική αντιμετώπιση των προβλημάτων, η οποία βασίζεται στις θεωρητικές απαρχές του διαφωτισμού και έχει ως κύριο υπόβαθρο τη ρήση: «Να σκεφτούμε το απίστευτο». Όμως, πολλοί θεωρητικοί έλαβαν αυτό το κάλεσμα στο μετανεωτερισμό, όχι ως το αποτέλεσμα των εμπειρικών και ηθικών συνεπειών της χρεοκοπημένης ιδέας της τεχνολογικής εξέλιξης, αλλά ως την εξέλιξη των εσωτερικών και λογικών συνεπειών της λανθασμένης έννοιας του νεωτερισμού. Ο Jurgen Habermas έχει επανειλημμένως υπογραμμίσει ότι η αμφισβήτηση των δογμάτων που δεν επιδέχονται

⁵ S.Guzzini, «A Reconstruction of Constructivism in International Relations», *European Journal of International Relations*, τόμ.6, τχ.2, 2000, σ: 147-182.

κριτική και αποτελούν αναμφισβήτητες θεωρήσεις και διαχρονικές αξίες αποτελεί την νεωτερική πολιτική πρόκληση του αιώνα μας *par excellence*⁶.

Το δεύτερο ιστορικό φαινόμενο συνδέεται με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Αυτή η σημαντικότερη ιστορική καμπή μπορεί να θεωρηθεί ότι εκθεμελίωσε τις θεωρητικές βάσεις των επιστημόνων των διεθνών σχέσεων και της πολιτικής επιστήμης και έδωσε νέα πνοή στις ερμηνευτικές διαδικασίες της πολυποίκιλης θεματολογίας της παγκόσμιας πολιτικής. Εύστοχα ο Guzzini τονίζει ότι «το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έδειξε ότι ο κόσμος των διεθνών σχέσεων δεν είναι κατασκευασμένος όπως ο φυσικός κόσμος, ένας κόσμος που υπάρχει ανεξάρτητα από την ανθρώπινη δράση και γνώση (συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών φαινομένων της γλώσσας και της επικοινωνίας)», αλλά υπόκειται σε διυποκειμενικούς κανόνες, που δίνουν νόημα στις διεθνείς πρακτικές μεταξύ των κοινωνιών και δεν έχουν ουδεμία σχέση με τις αμετάβλητες αλήθειες της ανθρώπινης χομπσιανής φύσης και της γουολτζιανής διεθνούς αναρχίας⁷. Το τέλος της ιδεολογικής διαμάχης και της ξέφρενης κούρσας των πολεμικών (πυρηνικών) εξοπλισμών μεταξύ των δύο μεγάλων δυνάμεων του μεταπολεμικού κόσμου, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ, φανέρωσε με βίαιο τρόπο τα θεωρητικά όρια και τις προβλεπτικές αδυναμίες του νεορεαλιστικού μοντέλου ανάλυσης των διεθνών σχέσεων, αφήνοντας πολλά ερωτήματα αναπάντητα ως προς την αποτελεσματικότητα αυτής της θεωρίας να εξηγήει μεγάλες αλλαγές στο διεθνές σύστημα των κρατών (όπως αυτή του τέλους του Ψυχρού Πολέμου). Το «κρίσιμο τεστ» της εξήγησης της διεθνούς αλλαγής μετά το τέλος της ψυχροπολεμικής κατάστασης απέτυχε παταγωδώς αφήνοντας ορατά τα σημάδια της κατάρρευσης της νεορεαλιστικής ερμηνευτικής ικανότητας και δίνοντας έτσι τη δυνατότητα σε κριτικές θεωρητικές προσεγγίσεις να περάσουν στην αντεπίθεση και να αμφισβητήσουν έντονα τα απομεινάρια των ορθολογικών προσεγγίσεων⁸. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σηματοδότησε την αρχή ενός νέου κόσμου για τη διεθνολογική θεωρία, αφού πλέον

⁶ Πάνω σε αυτή τη λογική βάση, ο Beck στήριξε την θεωρία του περί αυτοπαθούς νεωτερισμού και ο Guzzini επιχειρηματολόγησε υπέρ του. Βλέπε Guzzini 2000.

⁷ Στο ίδιο, σ: 155.

⁸ Το χαμένο τεστ του νεορεαλισμού εκφράζεται με λακωνικό τρόπο στο ενδιαφέρον άρθρο του Friedrich Kratochwil. Βλέπε F.Kratochwil, «The Embarrassment of Changes: Neo-realism as the Science of Realpolitik Without Politics», *Review of International Studies*, τόμ.19, τχ.1, 1993, σ:63–80. Για το θεωρητικό και μεθοδολογικό κενό που δημιούργησε η αποτυχία των νεορεαλιστικών προσεγγίσεων ανάλυσης καθώς και για μια εποικοδομητική συζήτηση της σχέσης κονστрукτιβισμού και κριτικής διεθνούς θεωρίας, βλέπε R.Price και C.Reus-Smit, «Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism», *European Journal of International Relations*, τόμ.4, τχ.3, 1998, σ:259–294.

όλα έγιναν πιο ρευστά και αμφισβητήσιμα, με πρωτεργάτες τους πιο ριζοσπάστες διεθνολόγους και φιλοσόφους των κοινωνικών επιστημών, που πήραν τη σκυτάλη για την ανάδειξη πιο αναστοχαστικών προσεγγίσεων στην κοινωνική θεωρία. Εξάλλου, δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός ότι οι περισσότερες μελέτες των κριτικών προσεγγίσεων εξετάζουν τις εξωτερικές πολιτικές διαφόρων κρατών σε σχέση με το φαινόμενο του τέλους του Ψυχρού Πολέμου⁹.

Η γενικότερη όμως κρίση που επακολούθησε στο διεθνές πολιτικό σύστημα μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου και των κομμουνιστικών καθεστώτων στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, αλλά και η παγκόσμια αναστάτωση που προκλήθηκε ως αποτέλεσμα της διάλυσης των παλιών, ψυχροπολεμικών συμμαχικών δυνάμεων συνετέλεσαν στην ανάδειξη νέων προβλημάτων και ερωτημάτων για την παγκόσμια θεματολογία της διεθνολογικής θεωρίας. Μια ανερχόμενη νέα γενιά ακαδημαϊκών και μελετητών της παγκόσμιας πολιτικής έδειξε αυξανόμενο ζήλο για την ανάπτυξη εναλλακτικών προσεγγίσεων εξήγησης των διεθνών φαινομένων, με κύριο μέλημά τους τη βελτίωση παλιών ερμηνευτικών εργαλείων και τη δημιουργία νέων θεωρητικών εφαρμογών¹⁰. Η νέα αυτή ομάδα μελετητών δεν χαρίστηκε στις δογματικές θεωρήσεις των παραδοσιακών σχολών σκέψης, αλλά απήφησε το περιεχόμενό τους αναζητώντας διεξόδους σε πιο ριζοσπαστικά μοντέλα ανάλυσης, όπως αυτό του κονστρουκτιβισμού. Οι ριζοσπαστικές αυτές προσεγγίσεις δεν περιορίστηκαν μόνο στο ανακάτεμα της

⁹ Θα μπορούσε κανείς να παραθέσει μια σειρά από μελέτες που εξετάζουν μέσα από έναν πιο αναστοχαστικό φακό το σημαντικό αυτό γεγονός, δηλαδή το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, που αναμφίβολα επηρέασε όσο κανένα άλλο φαινόμενο την ιστορία του 21^{ου} αιώνα. Για την ανάλυσή μας, ιδιαίτερα χρήσιμες είναι οι εξής μελέτες: Kratochwil 1993° R.Koslowski και F.Kratochwil, «Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System», *International Organization*, τόμ.48, τχ.2, 1994, σ:215–247° D.Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Revised Edition, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 1998° T.Hopf, *Social Construction of International Politics: Identities & Foreign Policies, Moscow, 1955 & 1999*, Cornell University Press, Ιθάκα, 2002 και R.Snyder, «Bridging the Realist/Constructivist Divide: The Case of the Counterrevolution in Soviet Foreign Policy at the End of the Cold War», *Foreign Policy Analysis*, τόμ.1, 2005, σ:55–71.

¹⁰ Αυτή η τάση της νέας γενιάς που έδειξε αυξανόμενο ενδιαφέρον για πιο κριτικές (αναστοχαστικές) θεωρητικές προσεγγίσεις στον ακαδημαϊκό χώρο των διεθνών σχέσεων, αποτέλεσε το αντικείμενο της «Τρίτης Συζήτησης» (Third Debate) των διεθνών σχέσεων, όπως χαρακτηρίστηκε από τον καθηγητή Yosef Lapid. Βλέπε Y.Lapid, «The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post – Positivist Era», *International Studies Quarterly*, τόμ.33, τχ.3, 1989, σ:235–254, καθώς και την κριτική από τον Thomas Biersteker, στο T.Biersteker, «Critical Reflections on Post-Positivism in International Relations», *International Studies Quarterly*, τόμ.33, τχ.3, 1989, σ:263–267.

θεωρητικής «τράπουλας» των παλιών μεθόδων, αλλά ανέπτυξαν μοντέλα εμπειρικής έρευνας με νέα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία¹¹.

Τα Φιλοσοφικά και Κοινωνιολογικά Θεμέλια του Κονστρουκτιβισμού.

Είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσδιοριστούν με απόλυτη ακρίβεια οι φιλοσοφικές ρίζες του κονστρουκτιβισμού, γιατί αποτελούν το προϊόν της ακαδημαϊκής σκέψης της φιλοσοφίας, της κοινωνιολογίας και της κοινωνικής θεωρίας περασμένων αιώνων και το απόσταγμα των πνευματικών αναζητήσεων παλαιών στοχαστών¹². Αν προσπαθούσε κάποιος να δημιουργήσει μια εμπειριστατωμένη γενεαλογία των απαρχών της κονστρουκτιβιστικής θεωρητικής προσέγγισης, είναι σχεδόν σίγουρο ότι θα σκόνταφτε στους ερμηνευτικούς σκοπέλους τόσων χρόνων φιλοσοφικής και κοινωνιολογικής επιστημονικής εξέλιξης. Το μόνο σίγουρο είναι ότι οι θεωρητικές αρχές και τα ερμηνευτικά εργαλεία του κονστρουκτιβισμού απορρέουν από έναν ευρύ κατάλογο θεωριών και διανοητικών συμπλεγμάτων που καλύπτει μια μεγάλη ιστορική διαδρομή πνευματικής και φιλοσοφικής τριβής με τα σημαντικότερα κοινωνικά ζητήματα της κάθε εποχής.

Οι Jackson και Sorensen τοποθετούν χρονικά τη γέννηση του κονστρουκτιβισμού στα φιλοσοφικά γραπτά του ιταλού στοχαστή Giambattista Vico τον 18^ο αιώνα¹³. Σύμφωνα με το Vico, ο Θεός έπλασε τον φυσικό κόσμο, αλλά ο ιστορικός κόσμος είναι το αποτέλεσμα των πράξεων του ανθρώπου. Η ιστορία δεν αποτελεί κάτι το εξωγενώς παραγόμενο από την ανθρώπινη ύπαρξη, αλλά γεννιέται και καθορίζεται από τις ανθρώπινες κοινωνικές δράσεις. Το ίδιο συμβαίνει και με το κράτος που αποτελεί μια ιστορική «κατασκευή» των ανθρώπινων πράξεων και οφείλει την ύπαρξή του στην ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη. Ομοίως, το διεθνές σύστημα των κρατών είναι ένα τεχνητό (ιστορικό) κατασκεύασμα, το οποίο δεν

¹¹ Για πολλούς ειδικούς του χώρου των κριτικών θεωρητικών προσεγγίσεων, η θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού διαφέρει από τις ριζοσπαστικές κριτικές θεωρίες ως προς το πλεονέκτημά του να συστηματοποιεί μοντέλα εμπειρικής έρευνας και να μην αναπτύσσει μόνο μοντέλα θεωρητικής και ερμηνευτικής ανάλυσης, όπως κάνουν οι περισσότερες κριτικές θεωρητικές προσεγγίσεις. Γι' αυτό το επιχείρημα, βλέπε C.Reus-Smit, «Constructivism», στο S.Burchill, R.Devetak, A.Linklater, M.Paterson, C.Reus-Smit και J.True, (επιμ.), *Theories of International Relations*, Palgrave, 2^η Έκδοση, Νέα Υόρκη, 2001.

¹² E.Adler, «Constructivism and International Relations», στο W.Carlsnaes, T.Risse και B.A.Simmons, επιμέλεια, *Handbook of International Relations*, Sage, Λονδίνο, 2002, σ:95-118.

¹³ Ο Giambattista Vico έζησε από το 1668 έως το 1744 και διετέλεσε καθηγητής ρητορικής στο πανεπιστήμιο της Naples. Ο Vico είναι κυρίως γνωστός για την αρχή της *verum factum* που ανέπτυξε και η οποία πρεσβεύει ότι η αλήθεια επαληθεύεται μέσα από τη δημιουργία ή την επινόηση και όχι την παρατήρηση. Βλέπε R.Jackson και R.Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2003.

μπορεί να διαχωριστεί από την ανθρώπινη φύση και τη δράση της. Η ερμηνευτική διάσταση του Vico αποτελεί τον προπομπό των θεωρητικών βάσεων της έννοιας της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας και της σημασίας των διυποκειμενικών νοημάτων για την πραγμάτωσή της¹⁴.

Ένα φιλόδοξο ερευνητικό βήμα για την αντιμετώπιση του προβλήματος εύρεσης των φιλοσοφικών ριζών του κονστρουκτιβισμού έχει επιχειρηθεί από τον Emanuel Adler¹⁵. Μέσα στη ραγδαία εξέλιξη της κοινωνιολογικής και φιλοσοφικής επιστήμης, ο Adler στηρίζεται σε τέσσερα ιδεολογικά ρεύματα για να ανιχνεύσει τις φιλοσοφικές απαρχές του κονστρουκτιβισμού. Το πρώτο ιδεολογικό ρεύμα προέρχεται από την καντιανή φιλοσοφία και τους νεοκαντιανούς στοχαστές του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Βασισμένοι στη θεωρητική φιλοσοφική σκέψη του Καντ, οι νεοκαντιανοί στοχαστές προσπάθησαν να διαχωρίσουν τις ανθρωπιστικές (κοινωνικές) επιστήμες από τις φυσικές επιστήμες δίνοντας έμφαση στην εξήγηση των κοινωνικών νοημάτων, των κινήτρων που κατευθύνουν τις πράξεις των ανθρώπων και της σημασίας της διυποκειμενικής φύσης της καθημερινής γνώσης. Εν ολίγοις, ο νεοκαντιανισμός είναι μια αντικειμενική (objective) προσέγγιση της ερμηνευτικής επιστήμης (hermeneutics), η οποία βασίζεται στη σφαίρα της λογικής και της αιτίας για να εξηγήσει τη συναίσθηση (consciousness) του ανθρώπινου πνεύματος¹⁶.

Το δεύτερο ρεύμα σκέψης συμπίπτει με τη ριζοσπαστική στροφή στις κοινωνικές επιστήμες από την αντικειμενική στην υποκειμενική (subjective) ερμηνευτική επιστήμη θέτοντας σε αμφισβήτηση τις θεωρητικές παραδοχές των θετικιστικών προσεγγίσεων. Βασισμένοι στις δομές της γλώσσας οι οποίες καθορίζουν τις ανθρώπινες πράξεις και τα κοινωνικά γεγονότα, οι Martin Heidegger και Ludwig Wittgenstein δημιούργησαν ένα συμπαγές ερευνητικό γλωσσολογικό πρόγραμμα (linguistics) για να ανιχνεύσουν τα όρια και τη λογική της συναίσθησης

¹⁴ Για την έννοια της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας και των διυποκειμενικών νοημάτων της κοινωνικής ζωής, βλέπε το ενδιαφέρον βιβλίο των P.Berger και T.Luckmann, *Η Κοινωνική Κατασκευή της Πραγματικότητας*, Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 2003.

¹⁵ Adler 2002.

¹⁶ Η ερμηνευτική επιστήμη (hermeneutics) ορίζεται ως μια ειδική μέθοδος εξήγησης (ερμηνείας) που βασίζεται στην ανάλυση κειμένων (κυρίως χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση κειμένων της Βίβλου). Τα τελευταία όμως χρόνια, η ανάπτυξη της ερμηνευτικής επιστήμης συμπεριλαμβάνει στην έννοια των κειμένων όλα εκείνα τα αντικείμενα που επιδέχονται ερμηνευτική εξήγηση. Η συναίσθηση (consciousness) είναι η ιδιότητα του πνεύματος που αποτελείται από τις ιδιότητες της υποκειμενικότητας, ευαισθησίας, αυτογνωσίας και σοφίας και αποτελεί την ικανότητα να αντιλαμβάνεται κάποιος τη σχέση μεταξύ του εαυτού του και του περιβάλλοντος γύρω του. Γι' αυτό το λόγο, η συναίσθηση είναι αντικείμενο έρευνας της φιλοσοφίας του πνεύματος, της ψυχολογίας, της επιστήμης των νευρών και της επιστήμης της γνώσης. Βλέπε Adler 2002, σ: 96-97.

του ανθρώπινου πνεύματος¹⁷. Αυτός ο αντιθετικισμός επεκτάθηκε σημαντικά από τις ερευνητικές δραστηριότητες του John Austin και του μαθητή του, John Searle, οι οποίοι υιοθετώντας την έννοια της κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας έθεσαν τις επιστήμες για πάντα δεσμευμένες από το κοινωνικό τους περιβάλλον¹⁸. Η πλήρης όμως ριζοσπαστικοποίηση των κοινωνικών επιστημών επιτεύχθηκε από τα διάφορα κύματα μεταστρουκτουραλιστών, όπως ο Jacques Derrida, και μετανεωτεριστών, όπως ο Michel Foucault, που αμφισβήτησαν έντονα ακόμα και τις ίδιες τις έννοιες της επιστήμης και της νεωτερικότητας (modernity), δίνοντας τον πιο ακραίο τόνο στο κριτικό γλωσσολογικό ερευνητικό πρόγραμμα¹⁹.

Μέσα στο ίδιο ριζοσπαστικό ιδεολογικό κύμα, η κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης και η θεωρητική σκέψη του Jurgen Habermas αποτελούν το τρίτο ρεύμα διανοήσης στο οποίο ο κονστρουκτιβισμός οφείλει τις φιλοσοφικές του παραδόσεις. Γεννημένη μέσα στα σπλάχνα του Ινστιτούτου Κοινωνικής Έρευνας (Institut für Sozialforschung) στη Φρανκφούρτη και σαφώς επηρεασμένη από τη διαλεκτική φιλοσοφία των Hegel και Marx, η κριτική θεωρία των Max Horkheimer και Teodor Adorno άντλησε στοιχεία από τα πεδία της ψυχανάλυσης, της γερμανικής κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας και της φιλοσοφικής παράδοσης των Nietzsche και Schopenhauer για να προσεγγίσει με αποτελεσματικότερο τρόπο την κοινωνική θεωρία και να αμφισβητήσει έντονα «την τότε διαδεδομένη και ευρέως αποδεκτή παραδοχή, σύμφωνα με την οποία η μόνη έγκυρη ερμηνεία του κόσμου και όσων συνέβαιναν σε αυτόν ήταν η εμπειρική προσέγγιση των φυσικών επιστημών»²⁰. Η διεπιστημονική αυτή διαδικασία που διέπει την κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης μαρτυρά τον αναστοχασμό της πάνω στο κοινωνικό πλαίσιο από το οποίο είχε προέλθει, στην ίδια τη λειτουργία της μέσα στο κοινωνικό σύνολο αλλά και στους σκοπούς και στα ενδιαφέροντα όλων όσοι την εφάρμοζαν. Ομοίως, ο ίδιος ο Habermas αν και δηλώνει μαρξιστής, μέσα από το έργο του εμφανίζει τάσεις φυγής

¹⁷ M.Heidegger, *Being and Time*, SCM Press, Λονδίνο, 1962 και L.Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Blackwell, Οξφόρδη, 1953.

¹⁸ J.Austin, *Sense and Sensibilia*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1962 και J.Searle, *The Construction of Social Reality*, The Free Press, Νέα Υόρκη, 1995. Βλέπε, επίσης, G.Delanty, *Social Science: Beyond Constructivism and Realism*, University of Minnesota Press, Μινεάπολη, 1997, σ:53.

¹⁹ J.Derrida, *Writing and Difference*, University of Chicago Press, Σικάγο, 1978 και M.Foucault, *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*, ed. Colin Gordon, Pantheon, Νέα Υόρκη, 1980.

²⁰ M.Horkheimer, *Selected Essays*, Herder and Herder, Νέα Υόρκη, 1972 και T.W.Adorno, (επιμ.), *The Positivist Dispute in German Sociology*, Heinemann, Λονδίνο, 1976. Βλέπε, επίσης, J.G.Finlayson, *Χάμπερμας*, Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε., Ειδική Έκδοση για την Εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», Αθήνα, 2006, σ:3.

από το ορθόδοξο μαρξιστικό μοντέλο υιοθετώντας πιο πολυσχιδή σχήματα ανάλυσης. Το πρωταρχικό του μέλημα είναι να ανακατασκευάσει τον ιστορικό υλισμό του Μαρξ προσθέτοντάς του το στοιχείο του «αυτοστοχασμού» ή της «αναστοχαστικότητας», δηλαδή της δυνατότητας των ανθρώπινων δρώντων να επηρεάζουν με τρόπο ουσιαστικό την πορεία της ιστορίας τους. Σύμφωνα με αυτόν, οι κοινωνικοί νόμοι μιας κοινωνίας διαφέρουν εξ ολοκλήρου από τους φυσικούς της νόμους και είναι αυτοί που ουσιαστικά κατευθύνουν την ιστορία.

Το τέταρτο ρεύμα σκέψης στέκεται ανάμεσα στις συμπληγάδες των συμβατικών και ακραίων ριζοσπαστικών τάσεων της φιλοσοφικής και κοινωνιολογικής διάνοησης και εντάσσεται στο ερευνητικό πρόγραμμα του αμερικανικού πραγματισμού²¹. Έχοντας ως θεωρητική αρχή τους, ότι η φιλοσοφία πρέπει να βρει το δρόμο της μέσα από την καθημερινή ζωή και να είναι στενά συνδεδεμένη μαζί της, οι αμερικανοί πραγματιστές υπογραμμίζουν το ρόλο της επιλογής, της σκέψης, της κρίσης και της εξήγησης για την κατανόηση της κοινωνικής επιστήμης και της υιοθέτησης διαφόρων τύπων ορθολογικής πίστης²². Ο Adler αναφέρει το παράδειγμα της πραγματιστικής φιλοσοφίας της επιστήμης του Thomas Kuhn που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη των κονστρουκτιβιστικών προσεγγίσεων, καθώς και τη θεωρητική σκέψη του Karl Popper, ο οποίος, παρόλο που δεν είναι πραγματιστής, υπογράμμισε το ρόλο των εκ βαθέων προσδοκιών για την ανάπτυξη των επιστημονικών θεωριών²³.

Οι Πολιτικές Ρίζες του Κονστρουκτιβισμού.

Εκτός από τις φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές επιστημονικές παραδόσεις οι οποίες με τον τρόπο τους επηρέασαν την ανάπτυξη του κονστρουκτιβιστικού ερμηνευτικού μοντέλου, ο κονστρουκτιβισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει βαθιά επηρεαστεί κι από τις ερευνητικές προσπάθειες μεγάλων πολιτικών επιστημόνων και διεθνών σχολών σκέψης του 21^{ου} αιώνα. Ο μεγαλοπράγμων πολιτικός επιστήμονας Karl Deutsch έθεσε τα θεμέλια της κοινωνιολογικής έρευνας μέσα στους κόλπους της

²¹ Για τον αμερικανικό πραγματισμό, βλέπε J.Dewey, *The Essential Writings*, ed. David Sidorsky, Harper & Row, Νέα Υόρκη, 1977° W.James, *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, 1975 και C.Peirce, *Selected Writings*, ed. Philip Wiener, Dover, Νέα Υόρκη, 1966.

²² Adler 2002.

²³ T.Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Σικάγο, 1970 και K.Popper, *The Open Universe: An Argument for Indeterminism*, στο W.W.Bartley III, Rowman and Littlefield, Τοτόβα, 1982. Βλέπε, επίσης, Adler 2002.

ευρύτερης πολιτικής ανάλυσης και καθιερώθηκε ως ένας από τους πιο πρωτοποριακούς πολιτικούς στοχαστές των περασμένων δεκαετιών. Η κύρια επιδίωξη του Deutsch ήταν να δημιουργήσει ένα ερευνητικό μη-ρεαλιστικό πρόγραμμα, το οποίο όμως να είναι βασισμένο στη θετικιστική επιστημολογία²⁴. Η μεθοδολογική του προσέγγιση, γνωστή ως συναλλακτικότητα, είχε ως κύριο σκοπό τη δυνατότητα αντιμετώπισης του πολέμου με ειρηνικά μέσα. Η επίτευξη της «κατάργησης» του πολέμου θα προκαλούνταν μέσα από τη δημιουργία κοινοτήτων ασφάλειας που τα κράτη από κοινού θα οικοδομούσαν²⁵. Έτσι, η πιθανότητα επίλυσης οποιωνδήποτε διαφορών με πολεμικά μέσα θα ελαχιστοποιούνταν και με αυτό τον τρόπο θα επιτυγχανόταν διεθνής ολοκλήρωση μεταξύ των κρατών του παγκόσμιου συστήματος.

Το βασικό μέλημα του Deutsch ήταν να ερευνήσει τις διαδικασίες και τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που οδηγούσαν στη διεθνή ολοκλήρωση. Σύμφωνα με το Rosamond, «η κινητήρια υπόθεση της συναλλακτικής εργασίας πάνω στην ολοκλήρωση ήταν ότι η αίσθηση της κοινότητας ανάμεσα στα κράτη θα συνιστούσε μία συνάρτηση του επιπέδου της επικοινωνίας μεταξύ των κρατών»²⁶. Γι' αυτό το λόγο, ο Deutsch εστίασε την προσοχή του στο είδος και το εύρος της ανέγερσης δικτύων κοινών συναλλαγών μεταξύ των κρατών, που θα αποτελούσαν την κινητήριο δύναμη ανάπτυξης αμοιβαίας εμπιστοσύνης και βαθύτερης ολοκλήρωσης της διεθνούς κοινότητας των κρατών²⁷.

²⁴ Τα κυριότερα έργα του Deutsch που φανερώνουν την πολιτική του σκέψη και μεθοδολογική του ανάλυση είναι: K.W.Deutsch et al., *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Πρίνστον, 1957 και K.W.Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, MIT Press, 2^η Έκδοση, Κέμπριτζ, 1966. Βλέπε, επίσης, Adler 2002 και B.Rosamond, *Theories of European Integration*, Palgrave, Νέα Υόρκη, 2000.

²⁵ Οι κοινότητες ασφάλειας είναι ομάδες ανθρώπων ή κρατών που έχουν ενοποιηθεί. Κατά τον Deutsch, υπάρχουν δύο είδη κοινοτήτων ασφαλείας: α) συγχωνευμένες κοινότητες ασφαλείας, οι οποίες έχουν επίσημα συγχωνευτεί σε μια μεγαλύτερη μονάδα μέσω θεσμικών ενώσεων και β) πλουραλιστικές κοινότητες ασφαλείας, οι οποίες διατηρούν τον εθνικό χαρακτήρα και τις νομικές ταυτότητες των μελών τους και ενοποιούνται χωρίς θεσμικές ρυθμίσεις ή τη δημιουργία ανώτατων κεντρικών κυβερνήσεων. Ο Deutsch προτίμησε στις αναλύσεις του το δεύτερο είδος κοινοτήτων ασφαλείας, το οποίο θεωρούσε πιο εφικτό να δημιουργηθεί σύμφωνα με τις αρχές του τότε παγκόσμιου συστήματος καθώς και πιο συμπαγές σε σχέση με το συγχωνευμένο μοντέλο. Όπως χαρακτηριστικά μας πληροφορεί ο Rosamond, οι πλουραλιστικές κοινότητες ασφαλείας χρειάζονταν μόνο τρεις συνθήκες για να υπάρχουν: α) συμβατικές κοινές αξίες μεταξύ των μελών τους, β) ικανότητα ειρηνικών διαπραγματεύσεων μεταξύ των μελών τους και γ) αμοιβαία προβλεπτικότητα για την πολιτική, οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά κάθε μέλους. Βλέπε Rosamond 2000, σ:43.

²⁶ Rosamond 2000, σ:44.

²⁷ Σε αυτή την ανάλυση, κρίσιμος είναι ο διαχωρισμός του γερμανού κοινωνιολόγου Ferdinand Tonnies, μεταξύ Gemeinschaft και Gesellschaft. Gemeinschaft σημαίνει κοινότητα, δηλαδή μια κατάσταση όπου οι άνθρωποι είναι δεμένοι μεταξύ τους από κοινά αισθήματα καιπίστεις. Ενώ, Gesellschaft σημαίνει κοινωνία, όπου οι άνθρωποι δένονται μεταξύ τους, όχι τόσο λόγω κοινής εμπιστοσύνης, αλλά αυτοσυμφέροντος, καταμερισμού της εργασίας και πελατειακών σχέσεων. Σαφώς,

Ένα ερευνητικό πρόγραμμα ανάλογου βεληνεκού, που επηρέασε σε τεράστιο βαθμό την επιστημονική σκέψη της ακαδημαϊκής κοινότητας των δεκαετιών του '50 και '60, αναπτύχθηκε από τον Ernst Haas και τη θεωρία του που έμεινε γνωστή ως «νεολειτουργισμός»²⁸. Προσπαθώντας να θεωρητικοποιήσει τις στρατηγικές κινήσεις της ευρωπαϊκής περιφερειακής ολοκλήρωσης και των πρωτεργατών της, ο Haas αναθεώρησε πολλές από τις θεωρητικές παραδοχές της λειτουργικής προσέγγισης και ανέπτυξε ένα ιδιόμορφο μοντέλο ανάλυσης δίνοντας έμφαση στους πολιτικούς δρώντες, τα εγωκεντρικά τους συμφέροντα και τη διαδικασία αλληλεπίδρασής τους²⁹. Σύμφωνα με τη νεολειτουργική επιχειρηματολογία, η ενοποίηση κρίσιμων τομέων της οικονομίας μιας περιφερειακής ομάδας κρατών όταν ισχυροποιηθεί μπορεί να οδηγήσει σε υψηλότερα επίπεδα πολιτικής ολοκλήρωσης. Με λίγα λόγια, «η πολιτική θα μπορούσε να ακολουθήσει την οικονομία»³⁰. Σύμφωνα με τους νεολειτουργιστές, σημαντικό ρόλο στη διαδικασία αυτή παίζει η έννοια της εκχύλισης και της μεταφοράς νομιμοφροσύνης από τους τομείς «χαμηλής πολιτικής» της οικονομίας στους τομείς «υψηλής πολιτικής» της πολιτικής ένωσης³¹. Επίσης, υψηλό επίπεδο ολοκλήρωσης δε θα μπορεί να επιτευχθεί χωρίς τη δημιουργία και σωστή λειτουργία

ο Deutsch ενδιαφερόταν για την κοινότητα (Gemeinschaft) στην πολιτική του ανάλυση. Βλέπε Rosamond 2000, σ:43-44.

²⁸ Ο Haas δεν αποτελεί το μοναδικό εκπρόσωπο της νεολειτουργικής προσέγγισης. Τα κυριότερα έργα της νεολειτουργικής θεωρίας εκείνης της περιόδου είναι: E.B.Haas, *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces 1950–1957*, Stanford University Press, Στάνφορντ, 1958° E.B.Haas, *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces 1950–1957*, Stanford University Press, 2^η Έκδοση, Στάνφορντ, 1968° L.N.Lindberg, *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Stanford University Press, Στάνφορντ, 1963 και E.B.Haas, *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, Στάνφορντ, 1964.

²⁹ Για τις θεωρητικές παραδοχές της λειτουργικής προσέγγισης, βλέπε το ενδιαφέρον έργο του David Mitrany, *A Working Peace System*, Quadrangle Books, Σικάγο, 1966, το οποίο πρωτοεκδόθηκε το 1943.

³⁰ Rosamond 2000, σ:60.

³¹ Η έννοια της εκχύλισης αναφέρεται «στον τρόπο με τον οποίο η δημιουργία και εμβάθυνση της ολοκλήρωσης μέσα σε ένα οικονομικό τομέα θα μπορούσε να δημιουργήσει πιέσεις για περαιτέρω οικονομική ενοποίηση εντός και πέραν αυτού του τομέα» (βλέπε Rosamond 2000: 60). Η έννοια της μεταφοράς της νομιμοφροσύνης είναι κεντρική για τον ορισμό που δίνει ο Haas στην πολιτική ολοκλήρωση: «Πολιτική ολοκλήρωση είναι η διαδικασία μέσω της οποίας οι πολιτικοί δρώντες διαφόρων εθνικών υποβάθρων πείθονται να μετακινήσουν τις πίστεις τους, τις προσδοκίες τους και τις πολιτικές δραστηριότητές τους προς ένα νέο κέντρο, του οποίου οι θεσμοί κατέχουν ή ζητούν δικαιοδοσία πέραν των ήδη υπάρχοντων εθνικών κρατών». Βλέπε Haas 1968, σ:16. Ειδικότερα, η έννοια της μεταφοράς της νομιμοφροσύνης παίζει ιδιαίτερο ρόλο στην ανάπτυξη των θεωρητικών θέσεων του κονστρουκτιβισμού. Για τις κοινές θεωρητικές παραδοχές του νεολειτουργισμού και του κονστρουκτιβισμού, βλέπε T.Risse, «Social Constructivism and European Integration» στο A.Wiener και T.Diez, (επιμ.), *European Integration Theory*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2004 και T.Risse, «Neofunctionalism, European Identity, and the Puzzles of European Integration», *Journal of European Public Policy*, τόμ.12, τχ.2, 2005, σ:291–309.

υπερεθνικών θεσμών που διέπονται από πνεύμα τεχνοκρατίας και εγχώριας πολιτικής συνείδησης³².

Εκτός από τις θεωρητικές προσεγγίσεις του Deutsch και του νεολειτουργισμού, σαφείς ενδείξεις επίδρασης στον κονστρουκτιβισμό έχουν κι οι θεωρητικές αρχές της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων³³. Δίνοντας έμφαση στις φιλοσοφικές, ιστορικές και νομικές διαστάσεις των φαινομένων της διεθνούς πολιτικής, οι υποστηρικτές της Αγγλικής Σχολής απέρριψαν σφοδρά την οποιαδήποτε ευδιάκριτη διαφορά μεταξύ ρεαλιστικών και φιλελεύθερων αναλύσεων πολιτικής στη θεματολογία των διεθνών σχέσεων και επιχειρηματολόγησαν υπέρ του σχηματισμού μιας διεθνούς κοινωνίας μεταξύ των κρατών. Για τους θιασώτες της Αγγλικής Σχολής, η ρεαλιστική και η φιλελεύθερη σκέψη στον τομέα των διεθνών σχέσεων παίζουν έναν αξεδιάλυτο ρόλο και σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να διαχωριστούν, αφού σύμφωνα με την αντίληψή τους η ισχύς και ο νόμος συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν μέσα στο άναρχο διεθνές περιβάλλον μεταξύ των κρατών³⁴. Δηλαδή, συμφωνούν με τους ρεαλιστές ότι οι διεθνείς σχέσεις διέπονται από την έννοια της ισχύος και του εθνικού συμφέροντος, αλλά παράλληλα δέχονται την ύπαρξη διεθνών νορμών και του νόμου στις διακρατικές σχέσεις του παγκόσμιου συστήματος. Επιπλέον, παρόλο που δε μειώνουν τη σημαντικότητα των κρατών ως βασικών δρώντων στις διεθνείς σχέσεις, δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο δρών άτομο για

³² Σύμφωνα με το Rosamond, «η τεχνοκρατία είναι, πάνω από όλα, ένας τρόπος να θεωρητικοποιήσουμε την κυβέρνηση και τις διαδικασίες αποφάσεων μέσα σε αναπτυγμένες βιομηχανικές οικονομίες». Βλέπε Rosamond 2000, σ:57.

³³ Μολονότι το όνομα της μαρτυρεί ότι εμφανίστηκε και θεμελιώθηκε θεωρητικά στη Μεγάλη Βρετανία, η Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων αποτέλεσε το αντικείμενο μελέτης και ανάλυσης πολλών θεωρητικών εκτός των περιορισμένων συνόρων της Μεγάλης Βρετανίας. Σύμφωνα με τους Jackson και Sorensen, μελετητές της Αγγλικής Σχολής υπήρχαν και στην Αυστραλία, τον Καναδά και την Νότια Αφρική. Βλέπε, Jackson και Sorensen 2003, σ:53. Για τη συνεισφορά της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων στην πολιτική επιστήμη, βλέπε: H.Butterfield και M.Wight, *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Allen and Unwin, Λονδίνο, 1968° A.James, (επιμ.) *The Bases of International Order*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 1973° M.Wight, *Systems of States*, Leicester University Press, Λίσεστερ, 1977° H.Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, Λονδίνο, 1977° H.Bull και A.Watson, *The Expansion of International Society*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1984° M.Wight, *International Theory: The Three Traditions*, Leicester University Press, Λίσεστερ, 1991° A.Watson, *The Evolution of International Society*, Routledge, Λονδίνο, 1992° B.Buzan, «From international system to international society: structural realism and regime theory meet the English School», *International Organization*, τόμ.47, τχ.3, 1993, σ:327–352 και R.Little, «Neorealism and the English School: a methodological, ontological and theoretical reassessment», *European Journal of International Relations*, τόμ.1, τχ.1, 1995, σ:14–27.

³⁴ Άναρχο διεθνές περιβάλλον προέρχεται από την «Άναρχη Κοινωνία» του Hedley Bull. Βλέπε και στα ελληνικά, H.Bull, *Η Άναρχη Κοινωνία: Μελέτη της Τάξης στην Παγκόσμια Πολιτική*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2001.

το ρόλο του και το σκοπό του στην παγκόσμια πολιτική σκηνή³⁵. Αυτή η ολιστική αντίληψη της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων ουσιαστικά δεν προσπαθεί να εξηγήσει τις διεθνείς σχέσεις επιστημονικά, διατυπώνοντας και ελέγχοντας υποθέσεις με στόχο να κατασκευάσει επιστημονικούς νόμους, αλλά αντιθέτως κύριο μέλημά της αποτελούν η κατανόηση και η εξήγηση των διεθνών σχέσεων³⁶.

Σε πλήρη αντιστοιχία με την παραπάνω ανάλυση και βαθιά επηρεασμένος από την Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων, ο κονστρουκτιβιστής ακαδημαϊκός John Gerard Ruggie προτρέπει τους μαθητές των διεθνών σχέσεων να ασχοληθούν με τη μελέτη των θεωρητικών παραδοχών του Emile Durkheim και του Max Weber για την καλύτερη κατανόηση των σύγχρονων φαινομένων της παγκόσμιας πολιτικής θεματολογίας. Σύμφωνα με το Ruggie, αυτοί οι δυο μεγάλοι θεωρητικοί αντιστάθηκαν στην παλιρροιακή τάση του ορθολογιστικού ωφελιμισμού και του μεθοδολογικού του απομονωτισμού και πάλεψαν να προσδώσουν μια πιο «κοινωνική» κατεύθυνση στην ανερχόμενη κοινωνιολογική και πολιτική επιστήμη. Αναλυτικά, ο Durkheim κατάφερε να αναλύσει το χαρακτήρα της κοινωνίας με βάση τις ηθικές της διαστάσεις εξυμνώντας την έννοια των «κοινωνικών φαινομένων», τα οποία σχηματίζονται από το συνδυασμό των ατομικών γεγονότων μέσω των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και της κεντρικής σημασίας του ρόλου των ιδεών στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής. Ομοίως, ο Weber επεσήμανε τον κανονιστικό χαρακτήρα του ρόλου των ιδεών σε μια κοινωνία δίνοντας νόημα στην κοινωνική σημαντικότητα συγκεκριμένων δράσεων και ιδιαίτερη έμφαση στα διαχωριστικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής δράσης και της κοινωνικής τάξης προσβλέποντας στη δημιουργία μιας επιστημονικά θεμελιωμένης κοινωνικής επιστήμης, ανεξάρτητης από τις μεθοδολογικές παραδοχές των φυσικών επιστημών³⁷.

³⁵ Οι διεθνείς νόρμες αποτελούν το κυριότερο εμπειρικό στοιχείο της θεωρητικής προσέγγισης του κονστρουκτιβισμού, όπως θα ερευνηθεί στη συνέχεια αυτής της εργασίας. Δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο δρώντα άτομο, η Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων αποκαλύπτει το ενδιαφέρον της για τη μελέτη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσα στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου του παγκόσμιου συστήματος.

³⁶ Για μια πλήρη παρουσίαση της θέσης της κατανόησης και εξήγησης (to understand and to explain) των διεθνών σχέσεων, βλέπε το γνωστό βιβλίο των M.Hollis και S.Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1990. Βλέπε, επίσης, Jackson και Sorensen 2003, σ:55.

³⁷ Ruggie 1998, σ:28-32. Οι ιδέες και ο κανονιστικός χαρακτήρας τους παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των θεωρητικών παραδοχών του κονστρουκτιβισμού και αποτελούν ουσιαστικά ένα από τα πιο ζωτικά συστατικά του στοιχείου που τον διαφοροποιεί εμφανώς από τα ορθολογικά μοντέλα ανάλυσης. Τα κυριότερα έργα του Emile Durkheim είναι: E.Durkheim, *Suicide*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1997° E.Durkheim, *The Division of Labor in Society*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1997° E.Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1982° E.Durkheim, *Sociology and Philosophy*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1974 και E.Durkheim, *Elementary Forms of the Religious*

1.2 Οι Θεωρητικές Παραδοχές του Κονστρουκτιβισμού.

Ορισμός του Κονστρουκτιβισμού.

Η προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού αποτελεί μία από τις νέες εξελισσόμενες θεωρητικές και μεθοδολογικές τάσεις στο σύγχρονο ακαδημαϊκό τομέα των διεθνών σχέσεων, των ευρωπαϊκών σπουδών και της πολιτικής επιστήμης γενικότερα. Όπως εύστοχα έχει επισημάνει ο καθηγητής Guzzini, «Η κοινωνική κατασκευή του/της...σκορπίζεται ακατάστατα στις σελίδες των βιβλίων, των άρθρων και των μαθητικών εργασιών όπως έκανε 'η πολιτική οικονομία του/της...της δεκαετίας του '80»³⁸. Εξάλλου, αυτή η τάση είναι ευρέως διαδεδομένη στους κόλπους όλων των διεθνολόγων μελετητών, που πλέον μιλάνε για την αφετηρία δύο νέων μεγάλων συζητήσεων στη θεωρία των διεθνών σχέσεων, μεταξύ ορθολογικών και κονστρουκτιβιστικών θεωρητικών προσεγγίσεων και μεταξύ κονστρουκτιβιστικών και κριτικών ερμηνευτικών μοντέλων³⁹. Δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός ότι τρεις από τους πιο γνωστούς ακαδημαϊκούς της αμερικανικής διεθνολογικής κοινότητας, οι Peter Katzenstein, Robert Keohane και Stephen Krasner, επιχειρηματολογούν υπέρ της διεύθυνσης του νέου αυτού κύματος του κονστρουκτιβισμού σε όλο το μήκος και πλάτος της ευρύτερης κοινωνικής θεωρίας και πλέον αναφέρονται στην έναρξη μιας τέταρτης μεγάλης συζήτησης στον τομέα των διεθνών σχέσεων μεταξύ ορθολογικών και κονστρουκτιβιστικών προσεγγίσεων⁴⁰.

Life, Free Press, Νέα Υόρκη, 1965. Τα κυριότερα έργα του Max Weber είναι: M.Weber, *Economy and Society*, University of California Press, Λος Άντζελες, 1978 και M.Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1949.

³⁸ Guzzini 2000, σ:147.

³⁹ Reus-Smit 2001.

⁴⁰ Οι Peter Katzenstein, Robert Keohane και Stephen Krasner αναφέρονται στο άρθρο τους για την έντονη αμφισβήτηση που έχει δεχτεί το νεορεαλιστικό μοντέλο από το κονστρουκτιβιστικό υπόδειγμα ανάλυσης. Συγκεκριμένα, βλέπε P.Katzenstein, R.Keohane και S.Krasner, «International Organization and the Study of World Politics», *International Organization*, τόμ.52, τχ.4, 1998, σ:645–685. Ιδιαίτερα σημαντική, σε αυτή τη συζήτηση, αποτελεί η κριτική που έχει ασκήσει ο Steve Smith στους Peter Katzenstein, Robert Keohane και Stephen Krasner για την αποδοχή (αυτών) ενός «περιορισμένου» θεωρητικά και μεθοδολογικά κονστρουκτιβισμού, που περισσότερο τείνει να συγκλίνει με τα νεοωφελμιστικά μοντέλα ανάλυσης παρά με την κριτική θεωρία. Γι' αυτή την ενδιαφέρουσα κριτική, βλέπε S.Smith, «The Discipline of International Relations: Still an American Social Science?», *British Journal of Politics and International Relations*, τόμ.2, τχ.3, 2000, σ:374–402. Σύμφωνα με την Antje Wiener, τέσσερις είναι οι μεγάλες συζητήσεις που σημάδεψαν και διαμόρφωσαν την ιστορία των διεθνών σχέσεων: α) 1920–1930, μεταξύ ιδεαλισμού και ρεαλισμού (idealism vs realism), β) 1950–1960, μεταξύ επιστημονικού συμπεριφορισμού και παραδοσιακής επιστήμης (scientific behaviourism vs traditionalism), γ) 1980, μεταξύ θετικισμού και μεταθετικισμού (positivism vs post-positivism) και δ) 1990, μεταξύ κονστρουκτιβισμού, ορθολογισμού και αναστοχασμού (constructivism vs rationalism vs reflectivism). Για τις συγκεκριμένες απόψεις, βλέπε A.Wiener, «Constructivist Approaches in

Το ιδιαίτερο έναυσμα για την κονστρουκτιβιστική στροφή στη θεωρία των διεθνών σχέσεων δόθηκε από ένα γόνιμο άρθρο των Kratochwil και Ruggie, που είχε ως κύριο στόχο του να διασαφηνίσει τις έμφυτες αντιφάσεις μεταξύ οντολογίας και επιστημολογίας στην ανάλυση της θεωρίας των καθεστώτων. Συγκεκριμένα, οι Kratochwil και Ruggie διερωτήθηκαν πως είναι δυνατόν η οντολογία των συστημάτων να είναι δομημένη με βάση το ισχυρό στοιχείο της έννοιας της διυποκειμενικότητας, όπου «τα διεθνή καθεστάτα είναι κοινώς οριζόμενα ως κοινωνικοί θεσμοί» και βασίζονται σε κοινές αρχές και κοινά μοιρασμένες αντιλήψεις των επιθυμητών και αποδεκτών τρόπων της κοινωνικής συμπεριφοράς, ενώ, αντιθέτως, η επικρατούσα επιστημολογία να είναι ολοκληρωτικά θετικιστική στον προσανατολισμό της. Με αυτό το λογικό επιχείρημα, κατέληξαν στο παράδοξο συμπέρασμα ότι «η επιστημολογία θεμελιωτικά αντικρούει την οντολογία»⁴¹. Η διαφοροποίηση των Kratochwil και Ruggie αποκάλυπτα αποκάλυψε τα όρια της θετικιστικής επιστημολογίας σε σχέση με τη διυποκειμενική οντολογία, όχι μόνο για τη θεωρία των καθεστώτων, αλλά για τα γενικότερα θέματα της διεθνολογίας της πολιτικής επιστήμης. Σύμφωνα με τους Christiansen, Jorgensen και Wiener, τρεις είναι οι κυριότερες συνεισφορές των Kratochwil και Ruggie στην εξέλιξη του κονστρουκτιβιστικού μοντέλου ερμηνείας στις διεθνείς σχέσεις. Πρώτον, η επιστημολογική έμφαση στο ρόλο της διυποκειμενικότητας στη θεωρία των συστημάτων. Δεύτερον, η κοινωνική οντολογία της δομής του παγκόσμιου συστήματος των κρατών που είναι το αποτέλεσμα της κοινωνικής αλληλεπίδρασής τους⁴² και όχι της έννοιας της διεθνούς αναρχίας⁴³. Τρίτον, η επιρροή των διεθνών νορμών στις εθνικές πολιτικές των κρατών και όχι μόνο η επιρροή των εθνικών νορμών στη διεθνή πολιτική⁴⁴.

International Relations Theory: Puzzles and Promises» Constitutional Webpapers, ConWEB No: 5/2006.

⁴¹ F.Kratochwil και J.Ruggie, «International Organization: A State of the Art on an Art of the State», *International Organization*, τόμ.40, σ:753–775, σ:764.

⁴² A.Wendt, «Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics», *International Organization*, τόμ.46, τχ.2, 1992, σ:391-425.

⁴³ Waltz 1979.

⁴⁴ P. Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (επιμ.), Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1996° M. Finnemore, «Norms, Culture, and World Politics: Insights from Sociology's Institutionalism», *International Organization*, τόμ.52, τχ.4, 1996α, σ.325–347° M. Finnemore, *National Interests in International Society*, Cornell University Press, Ιθάκα, 1996β και A.Klotz, «Norms Reconstituting Interests: Global Racial Equality and U.S. Sanctions Against South Africa», *International Organization*, τόμ.49, τχ.3, 1995, σ.451-478. Για όλες αυτές τις απόψεις, βλέπε το ενδιαφέρον άρθρο T.Christiansen, K.E.Jorgensen και A.Wiener, «The Social Construction of Europe», *Journal of European Public Policy*, τόμ.6, τχ.4, 1999, σ:528–544.

Το εύρος και η κατανόηση της επιχειρηματολογίας των Kratochwil και Ruggie απαιτεί μια ολοκληρωμένη ανάλυση των θεωρητικών υποθέσεων και ερμηνευτικών παραδοχών του κονστρουκτιβισμού, για να καταφανεί η διαφοροποίησή του από τα ορθολογικά και μετανεωτερικά μοντέλα ανάλυσης. Όπως περιγράφηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο αυτής της μελέτης, οι ρίζες του κονστρουκτιβισμού απλώνονται σε ένα τεράστιο θεωρητικό χώρο της φιλοσοφικής, κοινωνιολογικής και πολιτικής επιστήμης και αναμφισβήτητα αποτελεί πολύ δύσκολο εγχείρημα η σαφής και ολοκληρωμένη καταγραφή όλων των θεωρητικών παραδοχών αυτής της ερμηνευτικής προσέγγισης. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν πολλά κοινά σημεία μεταξύ των θιασωτών του κονστρουκτιβισμού που δίνουν το ιδιαίτερο στίγμα αυτής της προσέγγισης συγκριτικά με άλλες προσεγγίσεις στην κοινωνική θεωρία. Γι' αυτό, αν και αποτελεί τολμηρό εγχείρημα να δώσει κάποιος ένα συνοπτικό και εμπειριστατωμένο ορισμό της θεωρητικής προσέγγισης του κονστρουκτιβισμού, θα φαινόταν χρήσιμο να γινόταν μια προσπάθεια οριοθέτησης των θεωρητικών παραδοχών αυτής της προσέγγισης, κυρίως για λόγους κατανόησης και επιστημονικής σαφήνειας.

Ο John Gerard Ruggie έχει αποτολμήσει να δώσει ένα τέτοιο ορισμό. Συγκεκριμένα αυτός πρεσβεύει ότι:

«Ο κονστρουκτιβισμός αφορά το θέμα της ανθρώπινης συναίσθησης: το ρόλο που παίζει στις διεθνείς σχέσεις, και τις συνέπειες για τη λογική και τις μεθόδους της κοινωνικής έρευνας όταν αυτή λαμβάνεται στα σοβαρά. Οι κονστρουκτιβιστές υπερασπίζονται την άποψη ότι οι οικοδομικοί λίθοι της διεθνούς πραγματικότητας είναι ιδεατοί όπως επίσης και υλικοί, ότι οι ιδεατοί παράγοντες έχουν κανονιστικές όπως επίσης και οργανικές διαστάσεις, ότι αυτοί εκφράζουν όχι μόνο ατομική αλλά και συλλογική σκοπιμότητα, ότι το νόημα και η σημαντικότητα των ιδεατών παραγόντων δεν είναι ανεξάρτητες από το χρόνο και τον τόπο».

Ομοίως, ο Adler ισχυρίζεται ότι ο κονστρουκτιβισμός αποτελεί τον τρόπο συμπεριφοράς μέσα από τον οποίο ο υλικός κόσμος διαμορφώνει αλλά και διαμορφώνεται από την ανθρώπινη δράση και αλληλεπίδραση, και εξαρτάται από δυναμικές κανονιστικές και επιστημονικές εξηγήσεις του υλικού κόσμου⁴⁵. Οι δύο

⁴⁵ Οι ορισμοί των Ruggie και Adler αποτελούν ιδιαίτερες εξαιρέσεις της κονστρουκτιβιστικής βιβλιογραφίας των διεθνών σχέσεων, γιατί όπως έχει τονιστεί η θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού είναι πολυποίκιλη και βασίζεται σε μια πλειάδα φιλοσοφικών και κοινωνιολογικών παραδόσεων της κοινωνικής θεωρίας. Στα αγγλικά κείμενα οι ορισμοί αποδίδονται

αυτοί ορισμοί δεν αποτελούν ούτε αναμφισβήτητες αλήθειες ούτε αδιάσειστες θεωρητικές βάσεις και γι' αυτό το λόγο είναι ιδιαίτερα σημαντικό να επισημανθεί, πριν αρχίσει οποιαδήποτε θεωρητική και ερμηνευτική ανάλυση του κονστρουκτιβισμού, ότι η θεωρητική του προσέγγιση δεν αποτελεί θεωρία, όπως για παράδειγμα ο ρεαλισμός για τη θεωρία των διεθνών σχέσεων ή ο νεολειτουργισμός για τη θεωρία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά μια συγκεκριμένη κατεύθυνση της φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών⁴⁶. Όπως εύστοχα έχει επισημάνει ο Adler, «ο κονστρουκτιβισμός δεν είναι μια θεωρία της πολιτικής αυτής καθαυτής», αλλά «μια κοινωνική θεωρία πάνω στην οποία βασίζονται οι κονστρουκτιβιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων – σε σχέση, για παράδειγμα με τον πόλεμο, τη συνεργασία και τη διεθνή κοινότητα»⁴⁷.

Ιδεατοί Παράγοντες της Κοινωνικής Πραγματικότητας και η Έννοια της Δυποκειμενικότητας.

Με βάση την αρχή ότι ο κονστρουκτιβισμός αποτελεί μια θεωρητική προσέγγιση της φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών και όχι μια θεωρία αυτή καθαυτή, η ανάλυση που ακολουθεί θα εστιάσει το ενδιαφέρον της στην καταγραφή των βασικότερων παραδοχών αυτής της προσέγγισης. Η κύρια θεωρητική παραδοχή του κονστρουκτιβισμού ανήκει στη σφαίρα επιρροής της οντολογίας και βασίζεται στην άποψη ότι οι δομές της κοινωνικής ζωής, που σε μεγάλο βαθμό επηρεάζουν τη συμπεριφορά των κοινωνικών και πολιτικών δρώντων (ατόμων ή κρατών), δεν συνιστούν μόνο το αποτέλεσμα των υλικών παραγόντων αυτών των δομών αλλά επηρεάζονται και από ιδεατούς ή κανονιστικούς παράγοντες. Είναι ιδιαίτερα εμφανής η φιλοσοφική διαφοροποίηση του κονστρουκτιβιστικού πλαισίου ανάλυσης σε σχέση με την υλιστική φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών του θετικισμού, αφού ουσιαστικά οι κονστρουκτιβιστές υπερασπίζονται το βασικό ρόλο των ιδεών και των

ως εξής: «...constructivism concerns the issue of human consciousness: the role it plays in international relations, and the implications for the logic and methods of social inquiry of taking it seriously. Constructivists hold the view that the building blocks of international reality are ideational as well as material; that ideational factors have normative as well as instrumental dimensions; that they express not only individual but also collective intentionality; and that the meaning and significance of ideational factors are not independent of time and place». Βλέπε Ruggie 1998, σ:33. «Constructivism is the view that the manner in which the material world shapes and is shaped by human action and interaction depends on dynamic normative and epistemic interpretations of the material world». Βλέπε E.Adler, «Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics», *International Organization*, τόμ.3, τχ.3, 1997, σ:322.

⁴⁶ Christiansen, Jorgensen και Wiener 1998, σ:530 και Ruggie 1998, σ:34.

⁴⁷ Adler 1997, σ:323.

αντιλήψεων στις ανθρώπινες σχέσεις, περιλαμβανομένων και των διεθνών σχέσεων, χωρίς όμως να υποβαθμίζουν τον ουσιώδη ρόλο των υλικών συνθηκών και δυνάμεων. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι κονστρουκτιβιστές θεωρητικοί δεν ισχυρίζονται με κανένα τρόπο ότι οι υλικές δομές του κοινωνικού συστήματος δεν παίζουν βαρύνοντα ρόλο στη διαμόρφωση των συμπεριφορών των κοινωνικών και πολιτικών δρώντων, αλλά αντιθέτως πρεσβεύουν ότι οι υλικές σε συνδυασμό με τις ιδεατές ή κανονιστικές δομές επηρεάζουν τις συμπεριφορές της κοινωνικής και πολιτικής δράσης⁴⁸.

Η θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού θεμελιώνει μια πραγματικότητα του κοινωνικού κόσμου, ο οποίος είναι κατασκευασμένος όχι ως κάτι που βρίσκεται «εκεί έξω» μακριά από τις σκέψεις και τις ιδέες των ανθρώπινων οργανισμών που τον συναποτελούν, αλλά ως το κατασκεύασμα της ανθρώπινης λογικής και συναίσθησης⁴⁹. Ο Risse παραδέχεται ότι είναι χρήσιμο η περιγραφή του κονστρουκτιβισμού να βασίζεται σε μια κοινωνική οντολογία η οποία επιμένει ότι οι άνθρωποι δρώντες δεν υπάρχουν ανεξάρτητα από το κοινωνικό τους περιβάλλον και τα συλλογικά συστήματα νοημάτων τους («κουλτούρα» με την ευρύτερη έννοια)⁵⁰. Οι Jackson και Sorensen τολμούν να ισχυριστούν ότι ο κοινωνικός κόσμος «δεν είναι μια εξωτερική πραγματικότητα της οποίας οι νόμοι μπορεί να ανακαλυφθούν με επιστημονική έρευνα και να εξηγηθούν με επιστημονική θεωρία», όπως οι συμπεριφοριστές και οι θετικιστές ισχυρίζονται. Αντιθέτως, αυτοί πιστεύουν ότι «ο κοινωνικός και πολιτικός κόσμος δεν είναι μέρος της φύσης», «δεν υπάρχουν φυσικοί νόμοι της κοινωνίας ή της οικονομίας ή της πολιτικής», «η ιστορία δεν είναι μια συνεχής εξωτερική διαδικασία η οποία είναι ανεξάρτητη των ανθρώπινων σκέψεων και ιδεών», με συνέπεια όλα αυτά να οδηγούν στο αποτέλεσμα ότι οι κοινωνικές επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία ή τα οικονομικά ή η πολιτική επιστήμη ή η μελέτη της ιστορίας, δεν αποτελούν φαινόμενα επιστήμης «αντικειμενικής» μελέτης, όπως η ξύλινη γλώσσα των θετικιστών θέλει να διατείνεται⁵¹.

⁴⁸ Θα αποτελούσε σφάλμα να ισχυριστεί κάποιος ότι οι θεωρητικοί του κονστρουκτιβισμού κατατάσσονται όλοι στο ίδιο καλάθι και δεν έχουν διαφορές μεταξύ τους. Στην συγκεκριμένη ανάλυση όμως, αποτελεί προτίμηση του γράφοντος να ασχοληθεί με τις θεωρητικές παραδοχές και τα ερμηνευτικά εργαλεία των συμβατικών (conventional) κονστρουκτιβιστών θεωρητικών, που περισσότερο ασπάζονται τις μεθοδολογίες και τους τρόπους ανάλυσης των ρασιοναλιστικών μεθόδων ερμηνείας, παρά να εναρμονιστεί με τους πιο ακραίους, ριζοσπάστες μετανεωτεριστές κονστρουκτιβιστές που θεωρούν ότι όλα βασίζονται στο λόγο και όπου υλικός κόσμος ή αλήθεια δεν υπάρχει πουθενά παρά μόνο μέσα στη λεπτομερή γενεαλογική εξέταση των κειμένων και των λόγων.

⁴⁹ Jackson και Sorensen 2003.

⁵⁰ Risse 2004, σ:160.

⁵¹ Jackson και Sorensen 2003, σ:254.

Η επιχειρηματολογία των Jackson και Sorensen ευθέως υπαινίσσεται ότι το κύριο ιδεατό στοιχείο του κονστρουκτιβισμού είναι να στρέφει την προσοχή του σε διυποκειμενικές αντιλήψεις, οι οποίες είναι ευρύτερα μοιρασμένες μεταξύ των ανθρώπων⁵². Ενώ οι νεορεαλιστές δίνουν έμφαση στην υλική δομή της ισορροπίας της στρατιωτικής δύναμης και οι μαρξιστές στην υλική δομή της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, οι κονστρουκτιβιστές υπογραμμίζουν τα συστήματα των κοινά μοιρασμένων ιδεών, αντιλήψεων και αξιών που έχουν δομικά χαρακτηριστικά και επηρεάζουν τις κοινωνικές και πολιτικές δράσεις και συμπεριφορές των δρώντων⁵³. Η έννοια της διυποκειμενικότητας αποτελεί το κεντρικό συστατικό πάνω στο οποίο βασίζεται όλη η θεωρητική και μεθοδολογική εφαρμογή της κονστρουκτιβιστικής σκέψης και ανάλυσης και γι' αυτό παίζει ουσιαστικό ρόλο στη μελέτη αυτή.

Η βεμπεριανή έννοια του Verstehen⁵⁴, σύμφωνα με τον Adler, ρίχνει άπλετο φως στη θεωρητική ερμηνεία της έννοιας της διυποκειμενικότητας και εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί η κοινωνική δράση πρέπει να εκληφθεί ως ένα ζήτημα εξήγησης και κατανόησης, στα πλαίσια του οποίου χρειάζεται να καθοριστούν ταυτόχρονα το νόημα της συμπεριφοράς των «άλλων» και η σημασία αυτής της συμπεριφοράς για τον εν ενεργεία δρώντα⁵⁵. Οι κονστρουκτιβιστές ενδιαφέρονται για τις οντολογικές διαστάσεις της έννοιας του Verstehen και την εκλαμβάνουν όχι μόνο ως μια μέθοδο κοινωνικής έρευνας αλλά και ως μια συλλογική δομή γνώσης που συνεχώς διαμορφώνεται και αναπαράγεται από τα μέλη μιας κοινότητας ή κοινωνίας⁵⁶. Επομένως, τα διυποκειμενικά νοήματα δεν αφορούν μόνο το σύνολο των κοινά μοιρασμένων αντιλήψεων και αξιών των ατόμων που από κοινού ερμηνεύουν και εξηγούν τον κόσμο στον οποίο ζούνε, αλλά και τα συλλογικά συστήματα γνώσεως που κατασκευάζονται και διατηρούνται μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές και συνήθειες των δρώντων μιας κοινωνίας. Σε αυτή τη διαδικασία ιδιαίτερα σημαντική είναι η έννοια και η πρακτική της κοινωνικής επικοινωνίας που μέσα από αυτή οι

⁵² Πολλοί μελετητές έχουν εκφράσει τις αμφιβολίες τους σε αυτό το σημείο ισχυριζόμενοι ότι η θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού έχει αποτύχει να κατανοήσει το συστηματικό ρόλο των ιδεών στα ζητήματα της παγκόσμιας πολιτικής. Γι' αυτή την κριτική, βλέπε τον τόμο που έχουν επιμεληθεί οι Judith Goldstein και Robert Keohane, *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*, Cornell University Press, Ιθάκα, 1993.

⁵³ Reus-Smit 2001.

⁵⁴ Το ρήμα verstehen στα γερμανικά σημαίνει καταλαβαίνω και κατανοώ. Βλέπε Adler 1997.

⁵⁵ Hollis και Smith 1990.

⁵⁶ Αντιθέτως, σύμφωνα με τον Adler, οι ορθολογιστές θεωρητικοί καθώς και οι μετανεωτεριστές φιλόσοφοι και κοινωνιολόγοι ενδιαφέρονται για τις επιστημολογικές διαστάσεις της έννοιας του Verstehen. Γι' αυτό το σημείο, βλέπε Adler 1997.

δρώντες της κοινωνικής ζωής λαμβάνουν τα μηνύματα των άλλων και μοιράζονται συλλογικά νοήματα και πρακτικές⁵⁷.

Ο Ανδρέας Στεργίου στο βιβλίο του «Η Γερμανική Εξωτερική Πολιτική 1945–2005: Από την Εξάρτηση στην Αυτονομία» παρέχει μια εξέχουσα μελέτη της διαμόρφωσης της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου χρησιμοποιώντας τα μεθοδολογικά εργαλεία του κονστρουκτιβισμού. Στη μελέτη αυτή, ο Στεργίου αναλύει διεξοδικά την έννοια της διυποκειμενικότητας και συγκεκριμένα την ορίζει ως εξής: «Η διυποκειμενική αντίληψη της κοινωνικής πραγματικότητας είναι ουσιαστικά η αντίληψη μιας ομάδας ανθρώπων με κοινά ενδιαφέροντα, κοινές αντιλήψεις και κυρίως κοινά βιώματα. Οι κονστρουκτιβιστές επιχειρούν δηλαδή κατά βάση να παραγάγουν μια κοινωνιολογία των διεθνών σχέσεων. Η κατανόηση των διεθνών φαινομένων αποσυνδέεται έτσι από αναλύσεις στρατιωτικής, πολιτικής και οικονομικής ισχύος και συγκροτείται με όρους ιδεών και κοινωνικών νορμών»⁵⁸. Είναι κατά συνέπεια αντιληπτό ότι αυτό που παίζει σημαντικό ρόλο στη διυποκειμενική αντίληψη της πραγματικότητας είναι το κοινωνικό περιβάλλον που περικλείει τις υλικές, πολιτικές και οικονομικές δομές μιας κοινωνίας⁵⁹.

Το πιο διάσημο παράδειγμα της διυποκειμενικής κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας είναι το χρήμα. Ο John Searle ισχυρίζεται ότι οι αντιλήψεις των δρώντων μιας κοινωνίας ότι ένα κομμάτι χαρτί αποτελεί χρήμα είναι που κάνουν το χρήμα να αποτελεί χρήμα, διαφορετικά ένα χαρτονόμισμα δεν θα είχε καμία αξία αν δεν ήταν ευρύτερα συμφωνημένο μεταξύ των συγκεκριμένων δρώντων ότι αυτό το κομμάτι χαρτί αποτελεί χρήμα. Κατ' επέκταση, υπάρχουν πολλά αντικειμενικά

⁵⁷ Εδώ, ο Adler, μας υπενθυμίζει το βασικό ρόλο που παίζει η έννοια της κοινωνικής επικοινωνίας στο θεωρητικό έργο του Karl Deutsch περί κοινοτήτων ασφάλειας και του Benedict Anderson περί εθνών που εκλαμβάνονται ως «φαντασιακές κοινότητες» (imagined communities). Βλέπε, αντιστοίχως, Deutsch et al. 1957 και Deutsch 1966 καθώς και B.Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, αναθεωρημένη έκδοση, Verso, Λονδίνο, 1991.

⁵⁸ Α.Στεργίου, *Η Γερμανική Εξωτερική Πολιτική 1945–2005: Από την Εξάρτηση στην Αυτονομία*, Εκδόσεις Ροές, Αθήνα, 2005, σ:23.

⁵⁹ Για παράδειγμα, σκεφτείτε τα πυρηνικά όπλα, που αποτελούν την υπέρτατη υλική ικανότητα. Οι κονστρουκτιβιστές δεν ενδιαφέρονται για αυτά καθαυτά τα πυρηνικά όπλα που υπάρχουν ως ανεξάρτητες οντότητες μέσα στο διεθνές σύστημα, αλλά για τον κοινωνικό διεθνές περιβάλλον μέσα στο οποίο περικλείονται. Δηλαδή, οι Αμερικάνοι πολύ λίγο θα ανησυχήσουν αν οι Βρετανοί αποκτήσουν μια μεγάλη ποσότητα πυρηνικών όπλων, γιατί ενδεχομένως είναι σύμμαχοί τους και δεν φοβούνται την πιθανότητα αντιπάλων ή πυρηνικού πολέμου με αυτούς, αλλά, αντιθέτως, θα ανησυχούσαν ιδιαίτερα αν η Βόρεια Κορέα αποκτούσε έστω και ένα πυρηνικό όπλο, γιατί θα υπήρχε τότε η πιθανότητα έκρηξης πυρηνικού πολέμου. Τελικά, αυτό που είναι σημαντικό είναι η διυποκειμενική αντίληψη μιας ομάδας δρώντων ενός κοινωνικού συστήματος, και όχι οι υλικές δυνατότητες του διεθνούς συστήματος των κρατών. Βλέπε Checkel 1998.

γεγονότα και πραγματικότητες του κοινωνικού κόσμου τα οποία αποτελούν αληθινά γεγονότα μόνο λόγω της ανθρώπινης συναίσθησης⁶⁰. «Ο κοινωνικός κόσμος είναι ένας κόσμος της ανθρώπινης συναίσθησης: σκέψεων και πιστεύω, ιδεών και αντιλήψεων, γλωσσών και ομιλιών, σημάτων, συνθημάτων και νοημάτων μεταξύ των ανθρώπινων υπάρξεων, ειδικότερα μεταξύ ομάδων ανθρώπων, όπως κρατών και εθνών»⁶¹. Στη θεωρία των διεθνών σχέσεων υπάρχουν πολλά παραδείγματα που δικαιολογούν την ύπαρξη διυποκειμενικών αντιλήψεων και νοημάτων τα οποία ευρύτερα συμπεριφέρονται ομάδες ανθρώπων. Το έθνος ή η εθνικότητα αποτελεί μια τέτοια διυποκειμενική προσέγγιση της πραγματικότητας από μια ομάδα ανθρώπων που θεωρούν τους εαυτούς τους μέρος της οντότητας αυτής. Επίσης, η κοινή τους αντίληψη ότι η χώρα στην οποία ζουν αποτελεί μια ξεχωριστή κρατική οντότητα μέσα στο διεθνές σύστημα των κρατών ή η συναίσθησή τους όσον αφορά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κουλτούρας τους, της ιστορίας τους, της θρησκευτικής τους πίστης, των πολιτικών τους πεποιθήσεων και ιδεολογιών. Τι νόημα θα είχε, για παράδειγμα, το διεθνές σύστημα ασφάλειας, που αποτελείται από πληθυσμούς, πολεμικούς εξοπλισμούς και άλλα φυσικά αντικείμενα, αν δεν υπήρχαν οι ιδέες και οι αντιλήψεις πίσω από αυτό που το κάνει να είναι οργανωμένο σε συνασπισμούς δυνάμεων ή διεθνείς αμυντικές οργανώσεις; Ο κονστρουκτιβισμός, εν ολίγοις, θέλει να ερευνήσει το εσωτερικό των «σφαιρών του μπιλιάρδου» των διεθνών σχέσεων έτσι ώστε να κατανοήσει το βαθύτερο νόημα των δομών και συστημάτων του παγκόσμιου πολιτικού σκηνικού⁶².

Οι Ταυτότητες και τα Συμφέροντα των Δρώντων.

Ο κονστρουκτιβισμός υπερασπίζεται τις ιδεατές και κανονιστικές δομές του κοινωνικού και πολιτικού κόσμου αμφισβητώντας έντονα το θεωρητικό ατομικισμό και νεοωφελιμισμό των ορθολογικών θεωριών, οι οποίες λαμβάνουν τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων ως προϋπάρχοντα και δεδομένα. Όπως είναι ευρύτερα γνωστό, τρεις είναι οι κύριες θεωρητικές αρχές των ορθολογικών θεωριών, δηλαδή του νεορεαλισμού και του θεσμικού νεοφιλελευθερισμού, που αποστρέφεται, άλλοτε με σφοδρότητα και άλλοτε με ηπιότητα, ο κονστρουκτιβισμός: α) η διεθνής αναρχία είναι δεδομένη μεταξύ των κρατών, β) τα κράτη αποτελούν τους

⁶⁰ Searle 1995, σ:1,12 και S.Guzzini, «The Concept of Power: A Constructivist Analysis», *Millennium: Journal of International Studies*, τόμ.33, τχ.3, 2005, σ:495–521, σ:498.

⁶¹ Jackson και Sorensen 2003, σ:254.

⁶² Στο ίδιο.

πρωταρχικούς δρώντες στη διεθνή πολιτική σκηνή και γ) οι ταυτότητες και τα συμφέροντα των κρατών είναι δεδομένα και εξωγενώς παραγόμενα, δηλαδή προϋπάρχουν του συστήματος των κρατών και της δημόσιας σφαίρας τους. Πάνω σε αυτή τη βάση, και οι δυο ορθολογικές θεωρίες, υποθέτουν ότι τα κράτη είναι ορθολογικές οντότητες που θέλουν να μεγιστοποιήσουν την αναμενόμενη χρησιμότητά τους με βάση προϋπάρχουσες προτιμήσεις, οι οποίες ορίζονται από υλικούς όρους, όπως η δύναμη, η ασφάλεια και η ευημερία. Ο Ruggie εύστοχα διερωτάται με ποιο τρόπο οι νεοωφελμιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις παράγουν τις ταυτότητες και κατ' επέκταση τα συμφέροντα των κρατών, αφού δεν προσφέρουν ούτε μια αξιόπιστη απάντηση σε αυτό το σημαντικό ερώτημα του σχηματισμού ταυτοτήτων και συμφερόντων, ούτε παρέχουν μια επαρκή θεωρία ανάλυσης που να συνδέει το σχηματισμό ταυτοτήτων με την επακόλουθη διαμόρφωση συμφερόντων⁶³.

Επομένως, καθίσταται κατανοητό ότι το φλέγον ζήτημα της διαφοράς μεταξύ κονστρουκτιβιστικών και ορθολογικών θεωρητικών προσεγγίσεων είναι το θέμα του καθορισμού των ταυτοτήτων και των συμφερόντων των δρώντων της παγκόσμιας πολιτικής σκηνής. Ενώ, ο νεορεαλισμός του Kenneth Waltz και ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός του Robert Keohane θεωρούν τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων ως δεδομένα και εξωγενώς οριζόμενα, ο κονστρουκτιβισμός αντικρούει αυτή τη θεωρητική παραδοχή και αντιθέτως, υποστηρίζει ότι οι ταυτότητες των δρώντων είναι ενδογενώς παραγόμενες, δηλαδή κοινωνικά κατασκευασμένες μέσα από την αλληλεπίδραση των δρώντων στο διεθνές σύστημα ή σε εθνικό επίπεδο. Φωτεινό παράδειγμα αυτής της κοινωνιολογικής αλλαγής στην αντιμετώπιση των πολύπλοκων προβλημάτων του μετανεωτερικού διεθνούς συστήματος των κρατών θεωρείται η μελέτη του Katzenstein και άλλων ακαδημαϊκών ως προς το εξαιρετικά ευαίσθητο θέμα της εθνικής ασφάλειας των κρατών⁶⁴. Σε αυτή τους την έρευνα, ο Katzenstein και οι άλλοι μελετητές προσπαθούν να διερευνήσουν το ζήτημα της εθνικής ασφάλειας των κρατών μέσα από μια πιο κοινωνιολογική θεωρητική προσέγγιση που ως βάση της έχει την ακόλουθη θεωρητική υπόθεση:

«Οι διεθνείς και εθνικές κοινωνίες μέσα στις οποίες τα κράτη είναι εδραιωμένα διαμορφώνουν τις δικές τους ταυτότητες με δυναμικούς τρόπους. Το κράτος είναι μία κοινωνική οντότητα. Είναι εμπεδωμένο μέσα σε κοινωνικούς κανόνες και συμφωνίες

⁶³ Ruggie 1998.

⁶⁴ Katzenstein 1996.

αρχών τα οποία καθορίζουν την ταυτότητά του και τους λόγους για τα συμφέροντα που παρακινούν τους δρώντες»⁶⁵.

Πάνω σε αυτή τη βάση, δικαιολογημένα υποστηρίζουν ότι οι ταυτότητες παράγουν και διαμορφώνουν τα συμφέροντα των κρατών και εύστοχα φέρουν ως παράδειγμα, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οπότε η αμερικανική και σοβιετική ταυτότητα άλλαξε και μαζί μετασχημάτισε και τα συγκεκριμένα συμφέροντα αυτών των κρατών⁶⁶.

Η κατασκευή των κοινά μοιρασμένων ιδεών, αξιών και αντιλήψεων μιας κοινωνίας αποτελεί τη βασικότερη δομή για τη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων και κατ' επέκταση κοινών συμφερόντων, τα οποία έτσι καθίστανται «κοινωνικά οικοδομημένα» (socially constructed), σύμφωνα με τη λεξιλογική σημειολογία των κονστρουκτιβιστών⁶⁷. Μέσα σε ένα κόσμο που χαρακτηρίζεται από αυξανόμενες πολυπλοκότητες και συνθήκες χάους, η ύπαρξη διυποκειμενικών ταυτοτήτων αποτελεί πολύ σημαντική συνιστώσα για την επαρκώς σταθερή εξασφάλιση προβλέψιμων μορφών συμπεριφοράς μεταξύ των κρατών. Ο Hopf μας πληροφορεί ότι η έννοια της ταυτότητας εκπληρώνει τρεις βασικές λειτουργίες σε μια κοινωνία: πρώτον, μας υποδεικνύει ποιοι είμαστε αναγνωρίζοντας τον ίδιο μας τον εαυτό, δεύτερον, φανερώνει την ταυτότητα μας σε σχέση με τους άλλους, και τρίτον, μας εξηγεί ποιοι είναι οι άλλοι. Γι' αυτό το λόγο, ο κονστρουκτιβισμός αντιμετωπίζει την έννοια της ταυτότητας ως μια πρωταρχική μεταβλητή, που καθορίζεται μέσα από ιστορικά, πολιτισμικά, πολιτικά και κοινωνικά περιβάλλοντα και σε καμία περίπτωση δε θεωρείται δεδομένη ή προκατασκευασμένη, όπως οι νεοωφελμιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις πρεσβεύουν⁶⁸. Εξάλλου, αν κάποιος θεωρήσει ότι οι ταυτότητες είναι παγιωμένες μέσα σε ένα διεθνές περιβάλλον, τότε έμμεσα υπονοεί ότι οι ταυτότητες αυτές είναι και αμετάβλητες, αφού με αυτόν τον τρόπο ουσιαστικά υποστηρίζεται ότι μια ενδεχόμενη παροντική ή μελλοντική αλλαγή σε αυτές καθίσταται αδύνατη μέσα στο χώρο και το χρόνο του διεθνούς συστήματος. Όπως ο Hopf υποστηρίζει, το

⁶⁵ P. Katzenstein, «Introduction», στο P.Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (επιμ.), Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1996, σ:23.

⁶⁶ R.Jepperson, A.Wendt και P.Katzenstein, «Norms, Identity, and Culture in National Security», στο P. Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (επιμ.), Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1996, σ:60-62.

⁶⁷ Η φρασεολογία αυτή είναι έντονη στη θεωρητική προσέγγιση των γραπτών του Wendt. Επίσης, ο Wendt υπογραμμίζει το γεγονός της κοινωνικής κατασκευής των συμφερόντων μέσα από τις διαδικασίες διαμόρφωσης κοινών ταυτοτήτων. Για την κοινωνική θεωρία που αναπτύσσει ο Wendt, θα γίνει λεπτομερέστατη μνεία στο επόμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Βλέπε Jackson and Sorensen 2003, σ:254.

⁶⁸ T.Hopf, «The Promise of Constructivism in International Relations Theory», *International Security*, τόμ.23, τχ.1, 1998, σ:171-200, σ:174-177.

κράτος στη διεθνή πολιτική υποτίθεται ότι έχει ένα «ξεχωριστό αιώνιο νόημα»⁶⁹. Γίνεται κατ' αυτό τον τρόπο κατανοητό ότι δίνοντας έμφαση στους ιδεατούς παράγοντες της διυποκειμενικής διαμόρφωσης ταυτοτήτων και συμφερόντων του παγκόσμιου πολιτικού συστήματος, η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση ανοίγει νέους ορίζοντες στην ερευνητική μελέτη των διεθνών σχέσεων, προσπαθώντας να ερμηνεύσει έναν ευρύ κατάλογο νέων και προκλητικών φαινομένων της παγκόσμιας πολιτικής, που οι θεματολογία των ορθολογικών θεωριών αγνοεί ή αδυνατεί να εξηγήσει⁷⁰.

Η Εξήγηση της Αλλαγής.

Γίνεται πλέον σαφές ότι ο κονστρουκτιβισμός διαθέτει ερμηνευτικά και μεθοδολογικά εργαλεία που δύσκολα διαφοροποιούνται από τις πιο ριζοσπαστικές, κριτικές και αναστοχαστικές θεωρητικές προσεγγίσεις των κοινωνικών επιστημών. Συνεπώς, η επόμενη θεωρητική παραδοχή αποτελεί συγχρόνως και τη μεγαλύτερη πρόκληση του κονστρουκτιβιστικού μοντέλου ανάλυσης γιατί πολύ δύσκολα μπορεί να διαχωριστεί από τις νεορεαλιστικές και νεοφιλελεύθερες θεσμικές υποθέσεις εργασίας. Η θεωρία της αλλαγής που ο κονστρουκτιβισμός ασπάζεται στις ερμηνευτικές του καταβολές παρουσιάζει εκτεταμένες δυσκολίες και εύκολα μπορεί να θεωρηθεί ότι σε ουσιαστικές γραμμές η θεωρητική αυτή προσέγγιση δεν μπορεί να προτείνει μια θεμελιώδη θεωρία αλλαγής για το παγκόσμιο πολιτικό σύστημα των κρατών. Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες πολλών κονστρουκτιβιστών θεωρητικών να αναδείξουν μια θεωρία της αλλαγής, που θα διαχωρίζεται ευδιάκριτα από τα ορθολογικά υποδείγματα, η κονστρουκτιβιστική ανάλυση μόνο γενικές υποθέσεις έχει να προσφέρει και όχι ένα ουσιαστικό θεωρητικό υπόβαθρο. Ο Ruggie, για παράδειγμα, εισάγει μια θεωρία «μετασχηματισμού» που βασίζεται σε τρεις επιφανειακές λύσεις: α) εφαρμόζει την έννοια του «διττού χαρακτήρα της δομής» του Giddens⁷¹ εξηγώντας ότι η δομή περιορίζει τις δράσεις των δρώντων αλλά και αποτελεί το μέσο με το οποίο οι δρώντες μπορούν να δράσουν και έτσι, ενδεχομένως,

⁶⁹ Στο ίδιο, σ:176.

⁷⁰ Την αποτυχημένη προσπάθεια των ορθολογικών θεωρητικών προσεγγίσεων να κατανοήσουν το βαθύτερο διυποκειμενικό νόημα της κατασκευής συμφερόντων στη θεωρία των διεθνών σχέσεων υπογραμμίζει και ο Robert Keohane. Για την επιχειρηματολογία του Keohane πάνω σε αυτά τα σημεία, βλέπε R.Keohane, «International Institutions: Two Approaches», *International Studies Quarterly*, τόμ.32, τχ.4, 1988, σ:379–396. Βλέπε, επίσης, Price και Reus–Smit 1998 και Reus–Smit 2001.

⁷¹ Η έννοια του «διττού χαρακτήρα της δομής» αναλύεται στα: A.Giddens, *Emile Durkheim*, Penguin, Νέα Υόρκη, 1978 και A.Giddens, *Central Problems in Social and Political Theory*, University of California Press, Μπέρκλεϊ και Λος Άντζελες 1979.

μπορούν να μεταλλάξουν τη δομή, β) ανακαλύπτει τη μακροδομική διάσταση της διεθνούς πολιτικής, παρουσιάζοντάς τη ως το σύνολο των χαρακτηριστικών στοιχείων των κοινωνικών πράξεων, τα οποία είναι επιρρεπή σε αλλαγή και γ) τονίζει τη σημαντικότητα των καινοτόμων μικροπρακτικών των διεθνών σχέσεων που μπορούν να υπόκεινται σε αδιάλειπτες αλλαγές⁷². Ομοίως, ο Ted Hopf αναπτύσσει μια συγγενή «χαλαρή» επιχειρηματολογία υπέρ της θεωρίας της αλλαγής στο παγκόσμιο πολιτικό γίγνεσθαι. Όπως τονίζει, «ο κονστρουκτιβισμός προσφέρει μόνο μια περιγραφή του πως και που μπορεί να συμβεί η αλλαγή»⁷³. Υποδεικνύει όμως κάποια μονοπάτια αισιοδοξίας τονίζοντας ότι η σχέση μεταξύ δομής και δρώντα μπορεί εν μέρει να εξηγήσει την κοινωνική αλλαγή. Επίσης, δίνει έμφαση στη θεωρία ταυτοτήτων αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι «η πολιτική της ταυτότητας, ως ένας συνεχής αγώνας για έλεγχο πάνω στη δύναμη που είναι απαραίτητη για να παραχθεί νόημα μέσα σε μια κοινωνική ομάδα» δημιουργεί την προσδοκία για ενδεχόμενες αλλαγές μέσα στην ομάδα⁷⁴.

Σε αντίθεση με την παραπάνω ανάλυση, ο Adler διατυπώνει την άποψη ότι η αποκλειστική μέριμνα του κονστρουκτιβισμού είναι η θεωρία της αλλαγής⁷⁵ και αντικρούει επιχειρήματα περί πλήρους άγνοιας του κονστρουκτιβιστικού ερευνητικού προγράμματος ως προς το ζήτημα της αλλαγής⁷⁶. Η βασική του διαπίστωση έγκειται στο γεγονός ότι η θεωρία της αλλαγής δεν πρέπει να εκληφθεί ως ένα φαινόμενο μεταλλαγών υλικών καταστάσεων και δράσεων, αλλά θα πρέπει να διασαφηνιστούν οι νέες δομές αλλαγής που αποδίδονται στην ανάδυση νέων κανονιστικών κανόνων, στην εξέλιξη και το μετασχηματισμό νέων κοινωνικών δομών και στις ρίζες του προβλήματος και της ταυτόχρονης σχέσης μεταξύ δομής και δρώντα των διαφόρων κοινωνικών διαδικασιών⁷⁷. Ο Adler υπογραμμίζει και τους μηχανισμούς που χρησιμοποιούν οι κονστρουκτιβιστές για να εξηγήσουν φαινόμενα αλλαγής του συστήματος και των συμπεριφορών των δρώντων. Τέτοιοι μηχανισμοί είναι η συλλογική μάθηση (collective learning), η γνωσιακή εξέλιξη (cognitive evolution), η επιστημονική αλλαγή (epistemic change) και ο «κύκλος ζωής των νορμών» (life

⁷² Ruggie 1998.

⁷³ Hopf 1998, σ:180.

⁷⁴ Στο ίδιο.

⁷⁵ Χαρακτηριστικά αυτός σημειώνει ότι εάν ο κονστρουκτιβισμός ασχολείται με κάτι, τότε αυτό είναι η αλλαγή. Βλέπε Adler 2002, σ:102.

⁷⁶ Hopf 1998, σ:180.

⁷⁷ Το πρόβλημα δομής-δρώντα στη θεωρία των διεθνών σχέσεων θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο που θα εξεταστεί η θεωρητική προσέγγιση του Alexander Wendt.

cycles of norms). Επιπρόσθετα, πολλοί κονστρουκτιβιστές αποτελούν θερμούς υποστηρικτές κοινωνικών αλλαγών και θεωρούν ότι όλα είναι ευμετάβλητα μέσα σε ένα κοινωνικό σύστημα. Ο Robert Cox, για παράδειγμα, έχει επισημάνει το ενδεχόμενο κατάρρευσης της αμερικανικής και βρετανικής ηγεμονίας παρά την ασυνήθιστη αντοχή της ιδεολογίας που χαρακτηρίζει τέτοιες ηγεμονίες και ο R.B.J.Walker έχει γίνει ένθερμος θιασώτης του κονστρουκτιβισμού θεωρώντας ότι υπάρχουν αυξημένα περιθώρια εναλλακτικών επιλογών στις υπάρχουσες κυρίαρχες δομές χάρη στις κονστρουκτιβιστικές μεθόδους ανάλυσης⁷⁸.

Η Έννοια της Ισχύος.

Η έννοια της ισχύος επίσης κατέχει ουσιαστικό ρόλο στην προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού και αποτελεί βασικό θεωρητικό στοιχείο που διαφοροποιεί τις κριτικές ερμηνευτικές μεθόδους ανάλυσης από τα ορθολογικά υποδείγματα. Είναι κοινότοπο στη θεωρία των διεθνών σχέσεων πάντα να προβάλλεται η υλική μόνο πλευρά της έννοιας της ισχύος, κυρίως δηλαδή η οικονομική και στρατιωτική όψη της, και να παραβλέπονται πολλές άλλες πτυχές της που επηρεάζουν τις αποφάσεις και τις δράσεις των δρώντων του παγκόσμιου συστήματος⁷⁹. Με αυτό τον τρόπο, ο νεορεαλισμός και ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός αποτυγχάνουν να ερμηνεύσουν πλήρως όλες τις διαστάσεις και τις αντιδράσεις του διεθνούς συστήματος των κρατών και των κοινωνιών αναπτύσσοντας υποδείγματα και ερευνητικά προγράμματα που πολύ απέχουν από τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Ο κονστρουκτιβισμός, αντιθέτως, ενδιαφέρεται για τη διυποκειμενική διάσταση της έννοιας της ισχύος δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ταυτόχρονη αλληλεπίδραση της υλικής ισχύος και της «γλωσσικής» ισχύος⁸⁰. Με άλλα λόγια, ο κονστρουκτιβισμός πρεσβεύει ότι η ισχύς δεν είναι μόνο βίαιη και κτηνώδης, αλλά διακρίνεται και από τη δύναμη της

⁷⁸ Γι' αυτές τις απόψεις, βλέπε R.Cox, «Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory», *Millennium: Journal of International Studies*, τόμ.10, τχ.2, 1981, σ:126–155° R.Cox, «Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method», *Millennium*, τόμ.12, τχ.2, 1983, σ:162–75 και R.B.J.Walker, «Realism, Change, and International Political Theory», *International Studies Quarterly*, τόμ.31, τχ.1, 1987, σ:65–86, σ:76–77.

⁷⁹ M.Barnett και R.Duvall, «Power in International Politics», *International Organization*, τόμ.59, 2005, σ:39–75. Βλέπε, επίσης, M.Barnett και R.Duvall, *Power in Global Governance*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2005.

⁸⁰ Hopf 1998 και S.Guzzini, «The Concept of Power: a Constructivist Analysis», *Millennium: Journal of International Studies*, τόμ.33, τχ.3, 2005, σ:495–521.

γνώσης, των ιδεών, του πολιτισμού, της ιδεολογίας, της γλώσσας, των νορμών και γενικώς των κοινών κατασκευών μιας κοινωνικής πραγματικότητας⁸¹.

Μολονότι οι Barnett και Duvall ισχυρίζονται ότι οι κονστρουκτιβιστές σπάνια μεταχειρίζονται τις ιδεατές δομές του διεθνούς συστήματος ως κατασκευές που ορίζονται και διαποτίζονται από την έννοια της ισχύος⁸², για θεωρητικούς του (κριτικού) κονστρουκτιβισμού σαν το Stefano Guzzini, η έννοια της δύναμης έχει τεράστια σημασία, αφού από τη μία πλευρά αποτελεί το απαραίτητο εργαλείο της σύνδεσης μεταξύ της κοινωνικής κατασκευής των νοημάτων (κυρίως της γνώσης) και της κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας, ενώ από την άλλη, έχει τη ροπή να «πολιτικοποιεί» τα γεγονότα⁸³. Η δυναμική της έννοιας της ισχύος που εστιάζουν το ενδιαφέρον τους οι κονστρουκτιβιστές θεωρητικοί είναι η αναπαραγωγή και η «αστυνόμηση» μιας διυποκειμενικής πραγματικότητας. Η αναπαραγωγή της διυποκειμενικής πραγματικότητας επιτυγχάνεται μέσα από την κοινωνική πρακτική, που συνεπάγεται την παραγωγή διυποκειμενικών νοημάτων μέσα σε μια κοινωνική δομή. Η «αστυνόμηση» έχει σχέση με την έννοια της προβλεψιμότητας των συμπεριφορών των δρώντων μιας κοινωνίας και της δύναμης που αναπτύσσεται γύρω από την αναπαραγωγή αυτής της προβλεψιμότητας. Εν ολίγοις, η δύναμη της κοινωνικής πρακτικής προωθεί συγκεκριμένες ερμηνείες της πραγματικότητας να γίνονται ή να κυριαρχούν σε σχέση με κάποιες άλλες μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον και έτσι να επηρεάζουν τις ταυτότητες και τις δράσεις των δρώντων⁸⁴. «Οι κοινωνικές πρακτικές, στο βαθμό που εξουσιάζουν, τιμωρούν και αστυνομεύουν, έχουν τη δύναμη να αναπαράγουν ολόκληρες κοινότητες, συμπεριλαμβανομένης της διεθνούς κοινότητας, όπως επίσης και τις πολλές κοινότητες των ταυτοτήτων που βρίσκονται μέσα σε αυτές»⁸⁵.

Η σχέση δύναμης-γνώσης του Michel Foucault, η θεωρία της ιδεολογικής ηγεμονίας του Antonio Gramsci, η βεμπεριανή διαφοροποίηση του εξαναγκασμού από την εξουσία, καθώς και η πιο πρόσφατη «δομική» δύναμη της Susan Strange και η «ήπια» ισχύς του Joseph Nye αποτελούν τους προπομπούς της χρήσης της έννοιας

⁸¹ Hopf 1998, σ:177.

⁸² Barnett και Duvall 2005.

⁸³ Ο Guzzini για να υπερασπιστεί αυτές τις απόψεις θεωρεί ότι η σημασία της έννοιας της δύναμης για να αναλυθεί σε πλήρη βαθμό θα πρέπει να μετατοπιστεί το ενδιαφέρον των αναλύσεων από το ερώτημα «τι σημαίνει δύναμη» προς το ερώτημα «τι κάνει η δύναμη». Γι' αυτά τα σημεία, βλέπε Guzzini 2000 και 2005.

⁸⁴ Barnett και Duvall 2005 και Hopf 2005.

⁸⁵ Hopf 1998, σ:179. Βλέπε, επίσης, R.Ashley, «The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics», *Alternatives*, τόμ.12, τχ.4, 1987, σ:403-34.

της ισχύος στην κονστρουκτιβιστική ανάλυση⁸⁶. Επηρεασμένοι σε υπέρτατο βαθμό από τις κριτικές αυτές προσεγγίσεις, οι σύγχρονοι κονστρουκτιβιστές διαφωτίζουν τη δύναμη της δράσεως των λόγων (Onuf), τη δύναμη της ηγεμονικής γλώσσας και ομιλίας (Cox), τη δύναμη των κυρίαρχων ιδεατών ερμηνειών και ταυτοτήτων (Checkel), τη δύναμη της ηθικής εξουσίας (Hall) και τη δύναμη των κανόνων και νορμών (Kratochwil και Finnemore)⁸⁷.

Συμπέρασμα.

Ο κονστρουκτιβισμός έχει μόνο να προσφέρει στη θεωρία των διεθνών σχέσεων και όχι να αντιπαρατεθεί ή να συγκρουστεί με τις παραδοσιακές θεωρητικές προσεγγίσεις της πολιτικής διεθνολογίας. Δίνοντας έμφαση στις ιδεατές και κανονιστικές δομές του διεθνούς συστήματος, υπογραμμίζοντας τη διυποκειμενική φύση της κοινωνικής πραγματικότητας, αναδεικνύοντας τη δυναμική της έννοιας της ισχύος, διαφωτίζοντας την κοινωνική, ενδογενώς παραγόμενη κατασκευή των ταυτοτήτων και συμφερόντων των δρώντων, ρίχνοντας άπλετο φως στη σημασία των διεθνών και εθνικών κανόνων και νορμών, οι κονστρουκτιβιστές θεωρητικοί προχωρούν πολλά βήματα πιο πέρα από τα ορθολογικά ερμηνευτικά μοντέλα και ταυτόχρονα συμπληρώνουν τα κριτικά προγράμματα της αναστοχαστικής έρευνας για την πλήρη ερμηνεία και ανάλυση της πολυποίκιλης θεματολογίας των πολιτικών φαινομένων.

⁸⁶ Βλέπε αντιστοίχως: Foucault 1980° M.Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock, Λονδίνο, 1970° M.Foucault, *The History of Sexuality*, Penguin, Λονδίνο, 1978° M.Foucault, *Discipline and Punish*, Penguin, Χαρμونتσγουόρθ, 1979° M.Foucault, «Politics and the Study of Discourse» στο G.Burchell, C.Gordon και P.Miller, (επιμ.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Harvester Wheatsheaf, Χέμελ Χέμσιντ, 1991° A.Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, μεταφρασμένο και επιμελημένο από τους Quinton Hoare και Geoffrey Nowell Smith, International Publishers, Νέα Υόρκη, 1992° M.Weber, *From Max Weber*, επιμέλεια Hans Gerth και C. Wright Mills, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1946° M.Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, 11^η Έκδοση, Unwin University Books, Λονδίνο, 1971° S.Strange, «The Persistent Myth of Lost Hegemony», *International Organization*, τόμ.41, τχ.4, 1987, σ:551–74° S.Strange, *States and Markets*, 2^η Έκδοση, Pinter, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, 1994° J.Nye, «Soft Power», *Foreign Policy*, τόμ.80, 1990, σ:153–71 και J.Nye, *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2002.

⁸⁷ Βλέπε αντιστοίχως: N.Onuf, «Constructivism: A User's Manual», στο V.Kubalkova, N.Onuf και P.Kowert, (επιμ.), *International Relations in a Constructed World*, M.E.Sharpe, Λονδίνο, 1998, σ:58–78° R.Cox, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1996° J.Checkel, «Social Learning and European Identity Change», *International Organization*, τόμ.55, τχ.3, 2001, σ:553–88° R.Hall, *National Collective Identity: Social Constructs and International Systems*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1999° F.Kratochwil, *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1989° M.Finnemore, «International Organization as Teachers of Norms: The United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization and Science Policy», *International Organization*, τόμ.47, τχ.4, 1993, σ:565–597 και Finnemore 1996α και 1996β.

Σε τελική ανάλυση, ο κονστρουκτιβισμός έχει πολλά να πει και ακόμα περισσότερα να αναδείξει στην επιστημολογία και οντολογία της θεωρίας των διεθνών σχέσεων και της πολιτικής επιστήμης σε ευρύτερο επίπεδο. Όπως χαρακτηριστικά υποδηλώνουν οι θεωρητικές παραδοχές που αναλύθηκαν προηγουμένως, οι προστιθέμενες αξίες και οι εμπειρικές συνεισφορές που ο κονστρουκτιβισμός επιδιώκει να προσδώσει στη θεωρία των διεθνών σχέσεων έχουν ιδιαίτερη θεωρητική και μεθοδολογική σημασία και προβάλλουν την ανάγκη για νέα ερευνητικά προγράμματα στη διεθνολογία της πολιτικής θεωρίας και πρακτικής. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι μια νέα πολιτική φιλοσοφία και ερμηνευτική μεθοδολογία αναπτύσσεται γύρω από τις παραδοχές και τα εργαλεία του κονστρουκτιβιστικού αναλυτικού πλαισίου, που συμπαρασύρει στο πέραςμά του όλες τις υπάρχουσες θεωρητικές και ερμηνευτικές μεθόδους αφήνοντας ανεξίτηλα τα σημάδια της παρακμής των κυρίαρχων προσεγγίσεων του διεθνολογικού χώρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Θεωρητική Προσέγγιση του Alexander Wendt και η Κριτική στο Θεωρητικό του Έργο και στην Κονστρουκτιβιστική Διεθνολογική Προσέγγιση.

2.1 Εισαγωγή: Το Πρόβλημα Δομής–Δρώντα στις Διεθνείς Σχέσεις.

Από την αρχή της ακαδημαϊκής του διαδρομής, ο Alexander Wendt έθεσε τη θεωρία των διεθνών σχέσεων πάνω στις βάσεις πιο φιλοσοφικών αναζητήσεων και λογικών. Αναπόφευκτα, η ενασχόληση ενός ακαδημαϊκού με τη φιλοσοφία γεννά σύνδρομο αμφισβήτησης των δογματικών τάσεων. Στην περίπτωση του Wendt, κάτι τέτοιο εκδηλώθηκε μέσα από το ενδιαφέρον του να ενασχοληθεί πιο συστηματικά με τις κοινωνιολογικές, κυρίως, αρχές της θεωρίας των διεθνών σχέσεων και της πολιτικής επιστήμης. Μέσα από τις ερευνητικές του εργασίες γεννήθηκε και η θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού, οι παραδοχές του οποίου έκδηλα αποτυπώνονται στο ακαδημαϊκό άρθρο με τίτλο «Το Πρόβλημα Δομής–Δρώντα στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων»⁸⁸.

Το πρόβλημα δομής–δρώντα ταλανίζει τις κοινωνικές επιστήμες εδώ και πολλές δεκαετίες, και όπως πολλοί μελετητές έχουν ισχυριστεί, αυτή η «προβληματική» είναι ουσιαστικά άλυτη και διαπερνά ολόκληρη την ιστορία των κοινωνικών θεωριών⁸⁹. Με την έρευνα αυτή, ο Wendt ήθελε να φωτίσει τις περιορισμένες πτυχές της συζήτησης μεταξύ της νεορεαλιστικής θεωρίας και της

⁸⁸ Συγκεκριμένα, θα επιδιωχθεί μια εκτεταμένη ανάλυση αυτού του άρθρου, γιατί ο γράφων θεωρεί ότι τα θεωρητικά θεμέλια της κοινωνικής προσέγγισης του Wendt εκφράζονται με τον πιο σαφή τρόπο μέσα από τις σκέψεις που αποτυπώνονται στο συγκεκριμένο άρθρο. Βλέπε A.Wendt, «The Agent–Structure Problem in International Relations Theory», *International Organization*, τόμ.41, τχ.3, 1987, σ:335–370. Η θεωρητική σκέψη του Wendt έχει επηρεάσει, όσο καμιά άλλη, το σύγχρονο ακαδημαϊκό διάλογο στον τομέα των διεθνών σχέσεων τουλάχιστον τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Άνετα κάποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι ο Wendt έθεσε τις θεωρητικές, μεθοδολογικές και ερμηνευτικές βάσεις για τη μετουσίωση του κονστρουκτιβιστικού μοντέλου ανάλυσης στην ευρύτερη πολιτική επιστήμη. Εν ολίγοις, ο Wendt κατάφερε να μετατοπίσει τη συζήτηση των πολύπλοκων προβλημάτων της διεθνούς πολιτικής σκηνής σε μια πιο «κοινωνιολογική» ερευνητική μέθοδο, μιμούμενος του μεγάλου φιλοσόφου–κοινωνιολόγου του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα.

⁸⁹ Η λέξη προβληματική (problematique) είναι δανεισμένη από την Roxanne Lynn Doty. Βλέπε R.L.Doty, «Aporia: A Critical Exploration of the Agent–Structure Problematique in International Relations Theory», *European Journal of International Relations*, τόμ.3, τχ.3, 1997, σ:365–392. Βλέπε, επίσης, D.Dessler, «What’s at Stake in the Agent–Structure Debate», *International Organization*, τόμ.43, τχ.3, 1989, σ:441–473° W.Carlsnaes, «The Agency–Structure Problem in Foreign Policy Analysis», *International Studies Quarterly*, τόμ.36, τχ.3, 1992, σ:245–270 και C.Wight, «They Shoot Dead Horses Don’t They?: Locating Agency in the Agent–Structure Problematique», *European Journal of International Relations*, τόμ.5, 1999, σ:109–142.

θεωρίας του παγκοσμίου συστήματος ως προς το σημαντικό ακαδημαϊκό πρόβλημα της συσχέτισης και του αυτοπροσδιορισμού των δρώντων και των δομών του διεθνούς συστήματος, αναπτύσσοντας μια εναλλακτική θεωρητική προσέγγιση η οποία βασίζεται στις κοινωνιολογικές μελέτες του Anthony Giddens και άλλων κοινωνικών επιστημόνων.

Σύμφωνα με το Wendt, το πρόβλημα δομής–δρώντα βασίζεται σε δύο αυταπόδεικτες αλήθειες της κοινωνικής ζωής: α) τα ανθρώπινα όντα και οι οργανώσεις που συστήνουν αποτελούν τους σημαντικούς παράγοντες των οποίων οι δράσεις βοηθούν στην αναπαραγωγή ή μεταλλαγή της κοινωνίας στην οποία ζουν, και β) η κοινωνία διαμορφώνεται από κοινωνικές σχέσεις οι οποίες δομούν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ αυτών των σημαντικών παραγόντων. Έτσι, οι δύο αυτές αλήθειες υποθέτουν φανερά την αλληλεξάρτηση ή τη συσχέτιση μεταξύ αυτών των δύο συστατικών στοιχείων του διεθνούς συστήματος⁹⁰. Κατά την επιχειρηματολογία του Wendt, η ανάλυση της δράσης υπονοεί την ελάχιστη κατανόηση συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων («των κανόνων του παιχνιδιού») μέσα στις οποίες η δράση αυτή πραγματοποιείται, και ομοίως, η ανάλυση των κοινωνικών δομών (δηλαδή των κοινωνικών σχέσεων) υποθέτει την ελάχιστη κατανόηση των δρώντων που με τις πράξεις τους δομούν αυτό το συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον⁹¹.

Σε σχέση με αυτή την ανάλυση, ο Wendt πιστεύει ότι το βασικό πρόβλημα του νεορεαλισμού και της θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος είναι η έλλειψη ενός αυτονόητου τρόπου να γίνονται αντιληπτές αυτές τις οντότητες και τις σχέσεις μεταξύ τους⁹². Επομένως, το πρόβλημα εντοπίζεται σε θέματα οντολογίας. Συγκεκριμένα, οι νεορεαλιστές ορίζουν τις δομές του διεθνούς συστήματος με βάση τα αξιοπρόσεκτα χαρακτηριστικά των κρατών, π.χ. το μέγεθος της οικονομικής τους δύναμης ή το μέγεθος του πολεμικού τους εξοπλισμού [εδώ, εννοούμε τη λεγόμενη διανομή των ικανοτήτων των κρατών (distribution of capabilities) στη γλώσσα των νεορεαλιστών] και γι' αυτό το λόγο, κατανοούν τον αιτιώδη ρόλο αυτών των δομών με ατομικιστικά κριτήρια που στόχος τους είναι να περιορίζουν τις επιλογές των κρατών του διεθνούς συστήματος⁹³. Η μικροοικονομική αυτή προσέγγιση, μολονότι

⁹⁰ Wendt 1987, σ:337–338.

⁹¹ Στο ίδιο, σ:338.

⁹² Στο ίδιο, σ:338.

⁹³ Στο ίδιο, σ:335.

βασίζεται στη συστημική (systemic) λογική του διεθνούς συστήματος⁹⁴, είναι θεωρία «οντολογικής απλοποίησης», αφού η κατανόηση των δομών του διεθνούς συστήματος έχει ως σκοπό της να περιορίζει μόνο τα κράτη στις διάφορες επιλογές που έχουν, χωρίς να αναπτύσσει δυνάμεις που να παράγει αυτούς τους δρώντες ή να τους αναπαράγει. Αυτό εξηγείται από το νεορεαλιστικό ορισμό της δομής του συστήματος που δεν εμφανίζει τις απαραίτητες ικανότητες να δομήσει τους δρώντες (τα κράτη) και ουσιαστικά παράγεται από τα ίδια, αυτά καθαυτά, τα συστατικά που ορίζουν τους δρώντες. Οι επεξηγηματικές αυτές διαστάσεις των δομών του συστήματος είναι επομένως κρατοκεντρικές (state-centric) ή δρώντοκεντρικές (agent-centric) αφού η ίδια η δομή του διεθνούς συστήματος είναι το αποτέλεσμα των στοιχείων που αποτελούν τους δρώντες (τα κράτη)⁹⁵.

Όπως ο Wendt ισχυρίζεται, η νεορεαλιστική θεωρία βλέπει τις δομές του συστήματος με τον τρόπο που αυτές εμφανίζονται για τα κράτη, δηλαδή ως δεδομένους, εξωτερικούς περιορισμούς για τις δράσεις τους παρά ως συνθήκες μέσα από τις οποίες υπάρχει η δυνατότητα για κρατική δράση⁹⁶. Γι' αυτό το λόγο, ο Wendt επικρίνει δριμύτατα τη νεορεαλιστική θεωρία τονίζοντας το γεγονός ότι η νεορεαλιστική προσέγγιση έχει αποτύχει να αναπτύξει μια *κοινωνική θεωρία του κράτους*, αφού, πρώτον, δε λαμβάνει υπόψη της το κοινωνικό περιεχόμενο μέσα στο οποίο το κάθε κράτος δρα και αντιδρά, και δεύτερον, η έλλειψη ενός συγκεκριμένου κοινωνικού περιβάλλοντος δεν μπορεί να αναδείξει τις ιδιαίτερες διαστάσεις και δράσεις του κρατικού δρώντα. Δηλαδή, η συσχέτιση δομής-δρώντα δεν υφίσταται στο κρατοκεντρικό μικροοικονομικό υπόδειγμα της νεορεαλιστικής ανάλυσης, η

⁹⁴ Η νεορεαλιστική θεωρία περιορίζει τη δομή του συστήματος των κρατών στις ιδιότητες και στις αλληλεπιδράσεις των κύριων στοιχείων του, δηλαδή των κρατών, χωρίς να δίνει ουσιαστική σημασία στη δύναμη και υπόσταση αυτής καθαυτής της δομής του συστήματος των κρατών. Παρ' όλα αυτά, ο Wendt πιστεύει ότι η υιοθέτηση της συστημικής (όχι δομικής) λογικής και μικροοικονομικής προσέγγισης επιτρέπει στο νεορεαλιστικό υπόδειγμα να αναπτύσσει ένα συμπαγές θεωρητικό πλαίσιο που συσχετίζει την κρατοκεντρική προσέγγιση του κλασικού πολιτικού ρεαλισμού με τη συστημική προσέγγιση της θεωρίας των διεθνών συστημάτων και, μ' αυτό τον τρόπο, συνενώνει μια αντίληψη για τη σχέση δομής-δρώντα στις διεθνείς σχέσεις, η οποία αναγνωρίζει τον αιτιώδη ρόλο των κρατικών δρώντων και συγχρόνως των δομών του διεθνούς συστήματος. Βλέπε Wendt 1987, σ:341-342.

⁹⁵ Εδώ, θα πρέπει να τονιστεί ότι ο Waltz θεωρεί τις θεωρίες που εξηγούν την εξωτερική πολιτική συμπεριφορά των κρατών βασιζόμενες αποκλειστικά και μόνο στο εθνικό επίπεδο ανάλυσης (δηλαδή στο κρατικό επίπεδο ανάλυσης) ως θεωρίες απλοποίησης. Παραδόξως, όμως, η ίδια η νεορεαλιστική θεωρία, υιοθετώντας τη συστημική και μικροοικονομική προσέγγιση για να εξηγήσει τη διεθνή θεωρία των συστημάτων, αποτελεί μία άλλου είδους θεωρία απλοποίησης και όπως ο Wendt υποστηρίζει, ίσως και να αποτελεί μία βαθύτερου είδους θεωρία απλοποίησης. Βλέπε Wendt 1987, σ:341.

⁹⁶ Στο ίδιο, σ:342.

οποία χρειάζεται να επικεντρωθεί στις θεωρητικές πτυχές του κράτους για να αναπτύξει μια μεστή θεωρία του κράτους⁹⁷.

Από την άλλη πλευρά, οι θιασώτες της θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό από τους νεορεαλιστές αφού υιοθετούν μια δομική θεωρία των δομών του διεθνούς συστήματος που αναπτύσσεται μέσα από τις θεμελιώδεις οργανωτικές αρχές της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, η οποία παράγει, καθορίζει και ουσιωδώς αποτελεί την κύρια δομική βάση για τους κρατικούς δρώντες του διεθνούς συστήματος⁹⁸. Δηλαδή, οι κύριοι δρώντες του διεθνούς συστήματος (τα κράτη) επηρεάζονται και προσδιορίζονται από τα αποτελέσματα των αναπαραγωγικών απαιτήσεων του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος και, πιο συγκεκριμένα, από το διεθνή καταμερισμό της εργασίας, ο οποίος καθορίζει και αναπαράγει την ιδιαίτερη ταυτότητα των κρατών σε σχέση με την ολότητα της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας. Με άλλα λόγια, η οντολογία της θεωρίας του διεθνούς συστήματος έχει ολιστικό χαρακτήρα, γιατί οι δρώντες (τα κράτη) είναι το προϊόν του διεθνούς συστήματος, σε αντίθεση με την ατομικιστική οντολογία του νεορεαλισμού, όπως αναλύθηκε προηγουμένως.

Ο Wendt ισχυρίζεται όμως ότι η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος είναι η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος με αυτή της νεορεαλιστικής θεωρίας. Παρά την ολιστική οντολογία, η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος ουσιαστικά «αντιγράφει»⁹⁹ τη νεορεαλιστική προσέγγιση αφού, εμμέσως πλην σαφώς, υποθέτει ότι ένα συστατικό στοιχείο του προβλήματος δομής-δρώντα, αυτό της δομής, είναι a priori παραγόμενο σε σχέση με τους δρώντες που εξαρτώνται από αυτό. Σε αυτό το σημείο, ο Wendt εισάγει το πρόβλημα της «αναπαράστασης του αφηρημένου σαν ύλη» (reification) σε σχέση με την κοινωνική δομή του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνική δομή της παγκόσμιας οικονομίας συμπεριφέρεται ως ένα αντικείμενο το οποίο είναι αναλυτικά ανεξάρτητο από τις δράσεις από τις οποίες παράγεται και έτσι η αλληλεπίδραση μεταξύ δομής-δρώντα δεν υφίσταται, αφού τα αποτελέσματα των δρώντων δεν αποτυπώνονται πάνω στη δομή, η οποία θεωρείται ως μια αφηρημένη έννοια εκ των προτέρων καθορισμένη.

⁹⁷ Ο Wendt γίνεται πιο λακωνικός σε αυτό το σημείο σημειώνοντας ότι ο νεορεαλισμός πρέπει να κάνει το κράτος θεωρητικά *προβληματικό*. Για όλη την επιχειρηματολογία του Wendt σε σχέση με την νεορεαλιστική θεωρία και το πρόβλημα δομής-δρώντα, βλέπε Wendt 1987, σ:340–344.

⁹⁸ Ο κύριος εκφραστής της θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος είναι ο Immanuel Wallerstein. Βλέπε I.Wallerstein, «The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis», *Comparative Studies in Society and History*, τόμ.16, 1974, σ:387–415.

⁹⁹ Ο Wendt χρησιμοποιεί τη λέξη duplicate.

Σύμφωνα με το Wendt, η βασική αδυναμία αυτού του δομικού ερμηνευτικού μοντέλου να δώσει καθαρές εξηγήσεις στο πρόβλημα δομής–δρώντα έγκειται στο γεγονός ότι το μόνο μέλημα της θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος είναι η συμπεριφορική υπακοή των δρώντων στις δομές του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος, με αποτέλεσμα η θεωρία αυτή να αδυνατεί να παράσχει μια βάση εξήγησης των βαθύτερων ιδιοτήτων αυτών των δομών. Ουσιαστικά, οι θιασώτες της θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος θεωρούν ως δεδομένη τη δομή του παγκόσμιου συστήματος, όπως οι νεορεαλιστές θεωρούν ως δεδομένα τα συμφέροντα και τις ταυτότητες των δρώντων (των κρατών) του διεθνούς συστήματος. Με λίγα λόγια, «ο Waltz δεν έχει θεωρία για το κράτος, ο Wallerstein δεν έχει θεωρία για το σύστημα»¹⁰⁰. Για παράδειγμα, ο Wendt σημειώνει ότι η δομική υποδιαίρεση του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος σε τρία μέρη (κέντρο, ημιπεριφέρεια, περιφέρεια) από τους θεωρητικούς της θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος «είναι λειτουργική για την αναπαραγωγή του καπιταλισμού, αλλά αυτό δεν εξηγεί γιατί το σύστημα ανέπτυξε αυτή τη συγκεκριμένη δομή ούτε εγγυάται ότι αυτή η δομή θα διαρκέσει»¹⁰¹.

Ο Wendt πολύ σωστά εξηγεί ότι το πρόβλημα δομής–δρώντα είναι στην πραγματικότητα δύο συσχετιζόμενα προβλήματα μαζί, ένα οντολογικό και ένα επιστημολογικό. Το οντολογικό πρόβλημα έχει να κάνει με τη φύση των δομών και των δρώντων του διεθνούς συστήματος. Από την άλλη μεριά, το επιστημολογικό πρόβλημα, που για το Wendt έχει δευτερεύουσα σημασία, λαμβάνει υπόψη του το πρόβλημα της επιλογής του κατάλληλου είδους εξήγησης αναφορικά με τις δομές και τους δρώντες. Δηλαδή, ποια μεθοδολογική προσέγγιση της κοινωνικής έρευνας θα χρησιμοποιηθεί για να ερμηνεύσει κατάλληλα την υπόσταση των δομών και των δρώντων του παγκόσμιου συστήματος καθώς και τη μεταξύ τους συσχέτιση¹⁰².

¹⁰⁰ H.Gould, «What Is at Stake in the Agent-Structure Debate?», στο V.Kubalkova, N.Onuf και P.Kowert, (επιμ.), *International Relations in a Constructed World*, M.E.Sharpe, Λονδίνο, 1998, σ:79-98, σ:85.

¹⁰¹ Wendt 1987, σ:348. Ο Wallerstein έχοντας επίγνωση αυτού του γεγονότος στις τελευταίες του μελέτες προσπαθεί να αναδείξει το καθοριστικό ρόλο των δρώντων στο σχηματισμό της παγκόσμιας πολιτικής, ξεφεύγοντας από τα δίχτυα της δομικής θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος, που μόνο οι δομές της παγκόσμιας καπιταλιστικής ανάπτυξης–υπανάπτυξης παίζουν ρόλο στην αναπαραγωγή του συστήματος. Με αυτό τον τρόπο, οι θεωρητικοί της θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος φτάνουν πιο κοντά στη λύση του προβλήματος της συσχέτισης και του αυτοπροσδιορισμού της δομής και του δρώντα, που ο Wendt θέλει να αναδείξει. Για αυτή την προσπάθεια του Wallerstein, βλέπε I.Wallerstein, *The Politics of the World Economy*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1984.

¹⁰² Wendt 1987, σ:339.

Για την αποφυγή των παραπάνω προβλημάτων, ο Wendt εφαρμόζει την «εποικοδομητική θεωρία» της κοινωνιολογίας, βασιζόμενος στις θεωρητικές αναλύσεις του Anthony Giddens και του Nigel Thrift¹⁰³, διατρανώνοντας ότι «η ‘εποικοδομητική θεωρία’ είναι μια συσχετιστική λύση στο πρόβλημα δομής–δρώντα, η οποία αντιλαμβάνεται τους δρώντες και τις δομές ως κοινώς σχηματιζόμενες ή συν–καθοριζόμενες οντότητες»¹⁰⁴. Οι φιλοσοφικές παραδόσεις της εποικοδομητικής θεωρίας βασίζονται στον «επιστημονικό ρεαλισμό» και στη συνεχή διαμάχη μεταξύ αυτού και του εμπειρισμού για τη θεωρία της επιστήμης. Η θεματολογία της διαφοροποίησης των δύο αυτών μεθοδολογικών προσεγγίσεων εστιάζεται σε κρίσιμα ζητήματα οντολογίας και επιστημολογίας, αλλά οι κύριες διαφορές τους έχουν σχέση με τα επόμενα δύο θέματα. Πρώτον, οι θεωρητικοί του εμπειρισμού συνδέουν οτιδήποτε αληθινό με αυτό που είναι εμπειρικά γνωστό, δηλαδή με τις οντότητες εκείνες που γίνονται αντιληπτές από την ανθρώπινη εμπειρία και αίσθηση και μόνον αυτές. Οποιαδήποτε οντότητα είναι μη–αντιληπτή (unobservable) πρέπει να θεωρείται οντολογικά ανύπαρκτη, δηλαδή να αμφισβητείται η ύπαρξή της. Αντιθέτως, οι επιστημονικοί ρεαλιστές θεωρούν ότι αν οποιαδήποτε οντότητα φαινομενικά μη–αντιληπτή παράγει αντιληπτά αποτελέσματα τότε μπορεί κι αυτή να θεωρηθεί αντιληπτή¹⁰⁵. Αυτή η λογική έχει σημαντικές συνέπειες για την εποικοδομητική θεωρία γιατί δικαιολογεί τον αντιληπτό χαρακτήρα των δομών του παγκόσμιου συστήματος, οι οποίες έτσι καθίστανται επιστημονικές έννοιες και όχι μεταφυσικές σκέψεις¹⁰⁶.

Οι οντολογικές αυτές διαφορές μεταξύ επιστημονικών ρεαλιστών και εμπειριστών οδηγούν στη δεύτερη διαφοροποίηση, που έχει επιστημολογική χροιά και συνδέεται με τη φύση και τις απαιτήσεις της επιστημονικής εξήγησης. Σύμφωνα με το Wendt, υπάρχουν δύο λογικές επιστημονικής ερμηνείας: η πρώτη είναι η εμπειρική ή «νομοθετική», η οποία προάγει την υπαγωγή της εξήγησης των διαφόρων

¹⁰³ Για τον θεωρητικό όρο «εποικοδομητική θεωρία», βλέπε Giddens 1979° A.Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Κέμπριτζ, 1984 και N.Thrift, «On the Determination of Social Action in Space and Time», *Society and Space*, τόμ.1, 1983, σ:23–57.

¹⁰⁴ Είναι προφανές, ότι και ο ίδιος ο Wendt παραδέχεται ότι το πρόβλημα δομής–δρώντα ουσιαστικά είναι πάρα πολύ δύσκολο να επιλυθεί εξ’ ολοκλήρου, γι’ αυτό και ισχυρίζεται ότι η εποικοδομητική θεωρία αποτελεί μια συσχετιστική λύση για το πρόβλημα αυτό. Βλέπε Wendt 1987, σ:350.

¹⁰⁵ Με τη λέξη «αντιληπτός», εννοούμε αυτόν που έχει την ικανότητα να παρατηρηθεί.

¹⁰⁶ Για παράδειγμα, τα άτομα που παράγουν ατομική ενέργεια, η οποία χρησιμοποιείται για την κατασκευή ατομικών βομβών που είναι καταστρεπτικές για τον ανθρώπινο πολιτισμό, μπορεί να θεωρηθούν ότι έχουν αντιληπτή εσωτερική δομή αφού το αποτέλεσμα των βομβών αυτών είναι ορατό και αντιληπτό από την ανθρώπινη ύπαρξη. Βλέπε Wendt 1987, σ:352.

φαινομένων σε ευρείς επιστημονικούς νόμους και κανονικότητες, ενώ η δεύτερη έχει πιο ριζοσπαστική κατεύθυνση αφού προσπαθεί να αναγνωρίσει τα χαρακτηριστικά των υποκείμενων αιτιωδών μηχανισμών, οι οποίοι προκαλούν τα διάφορα φαινόμενα. Ο Wendt ακολουθώντας το υπόδειγμα και τις τακτικές του επιστημονικού ρεαλισμού θέλει κατά κάποιο τρόπο να εκθεμελιώσει τις κοινότοπες ερωτήσεις των εμπειρικών μοντέλων και να αναδείξει άλλου είδους ερωτήσεις, πιο κριτικές και ριζοσπαστικές. Ενώ τα εμπειρικά μοντέλα θέτουν ερωτήσεις τύπου «γιατί» και έτσι ψάχνουν να εξηγήσουν τις αιτιώδεις σχέσεις των αντιληπτών συμπεριφορών, οι επιστημονικοί ρεαλιστές ενδιαφέρονται για ερωτήσεις του τύπου «πως» ή «τι», οι οποίες προσπαθούν να ξετυλίξουν το κουβάρι των συχνά μη-αντιληπτών μηχανισμών που πιθανώς κάνουν τις αντιληπτές κανονικότητες να λειτουργούν¹⁰⁷.

Η εποικοδομητική θεωρία, κατά κύριο λόγο, αποτελεί μια *μεταθεωρία* της κοινωνικής επιστήμης που ενδιαφέρεται να εξηγήσει τα διάφορα είδη οντοτήτων του πραγματικού κόσμου και πως αυτά συνδέονται με τα κάθε είδους κοινωνικά συστήματα του ανθρώπινου πολιτισμού¹⁰⁸. Τα τέσσερα βασικά σημεία που διαφοροποιούν τις θεωρητικές υποθέσεις της εποικοδομητικής θεωρίας από τις άλλες κοινωνικές οντολογίες της νεορεαλιστικής θεωρίας και της θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος, συνοπτικά είναι τα εξής: α) η εποικοδομητική θεωρία λαμβάνει υπόψη της τις μη-αντιληπτές διαστάσεις των δομών των κοινωνικών συστημάτων σε αντίθεση με την ατομικιστική οντολογία της νεορεαλιστικής θεωρίας, β) σε αντίθεση με τη δομική θεωρία, η εποικοδομητική θεωρία εστιάζει το ενδιαφέρον της στις πρακτικές και τις αντιλήψεις των μεμονωμένων δρώντων του διεθνούς συστήματος, γ) αναπτύσσει μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στις δομές και τους δρώντες του διεθνούς συστήματος και δ) ο χρόνος και ο χώρος αποτελούν αναπόσπαστα κομμάτια

¹⁰⁷ Η διαφοροποίηση μεταξύ των ερωτημάτων τύπου «γιατί» και «πως» ή «τι» είναι θεμελιακή για τη θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού, γιατί ουσιαστικά πάνω σε αυτά τα ερωτήματα βασίζεται η έρευνα των κονστρουκτιβιστών μελετητών. Θα πρέπει να τονιστεί ότι οι κονστρουκτιβιστές δεν αγνοούν από τις έρευνές τους τα ερωτήματα τύπου «γιατί», αλλά θεωρούν ότι για να εξηγηθούν καταλληλότερα αυτά θα πρέπει πρώτα να τεθούν ερωτήματα τύπου «πως» ή «τι». Ο Wendt βασίζει όλη του τη θεωρία για την κοινωνική επιστήμη στα ερωτήματα τύπου «πως» ή «τι». Μια εκτεταμένη συζήτηση γύρω από αυτά τα θέματα θα γίνει παρακάτω σε αυτή την εργασία. Βλέπε Wendt 1987, σ:354.

¹⁰⁸ Για την άποψη ότι η εποικοδομητική θεωρία αποτελεί μια μεταθεωρία της κοινωνικής επιστήμης, βλέπε N.Thrift, «Bear and Mouse or Bear and Tree? Anthony Giddens' Reconstitution of Social Theory», *Sociology*, τόμ.19, 1985, σ:609–23.

της κοινωνικής έρευνας για την επίλυση του προβλήματος δομής–δρώντα στη θεωρία των διεθνών σχέσεων¹⁰⁹.

Συνέπειες της Επίλυσης του Προβλήματος Δομής–Δρώντα για τη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων.

Ενώ η νεορεαλιστική θεωρία και η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος προσφέρουν βαθιά γνώση για τη δομή και τις προοπτικές του διεθνούς συστήματος και ουσιαστικά αναλύουν εξονυχιστικά τις δράσεις και αντιδράσεις των δρώντων του παγκόσμιου συστήματος, δεν παρέχουν μια εξήγηση για το τι είναι αυτές οι δομές και οι δρώντες και από πού προέρχονται. Το κενό αυτό θέλουν να καλύψουν η εποικοδομητική θεωρία και ο επιστημονικός ρεαλισμός, δηλαδή να θεμελιώσουν θεωρητικά τα δύο βασικά οικοδομήματα των διεθνών σχέσεων, τις δομές και τους δρώντες. Γι' αυτό το λόγο, θα μπορούσε να λεχθεί ότι η εποικοδομητική θεωρία έχει επιστημολογικές και θεωρητικές συνέπειες για την έρευνα της θεωρίας των διεθνών σχέσεων, και συγκεκριμένα για τη φύση, το σκοπό και το περιεχόμενο της ερευνητικής θεματολογίας του διεθνολογικού ακαδημαϊκού χώρου¹¹⁰.

Οι κύριες επιστημολογικές συνέπειες είναι συνυφασμένες με την ερμηνεία της κοινωνικής δράσης, αλλά σύμφωνα με το Wendt, υπάρχει σχετικά ελλιπής εμπειρική έρευνα που να καταδεικνύει τις συνέπειες της εποικοδομητικής θεωρίας στην ανάλυση της εξήγησης της δράσης των κρατών. Παρ' όλα αυτά, οι δομικές αναλύσεις, όπως και οι αναλύσεις που επικεντρώνονται στους δρώντες, έχουν βαρύνουσα σημασία για την εξήγηση των κοινωνικών δράσεων. Ο Wendt ισχυρίζεται ότι ενώ αυτές οι αναλύσεις θα πρέπει να θεωρούνται ότι παίζουν διακριτό ρόλο στην εξήγηση των κοινωνικών δράσεων, η συμβολή και των δύο σε αυτές τις εξηγήσεις είναι αναπόσπαστη με την επιτυχία της πλήρους ερμηνείας των κοινωνικών δράσεων. Οι εξηγήσεις ουσιαστικά αποτελούν απαντήσεις σε συγκεκριμένα είδη ερωτήσεων και αυτό που έχει νόημα είναι το αντικείμενο της συζήτησης, δηλαδή τι θα θεωρηθεί

¹⁰⁹ Σύμφωνα με τον Nigel Thrift, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας αυτής της μεταθεωρίας, δηλαδή της εποικοδομητικής θεωρίας, προέρχεται από τη σύνθεση των απόψεων και των θεωρητικών αντιλήψεων πολλών μελετητών αυτής της θεωρίας. Για τον Thrift πέντε μεγάλες προσωπικότητες επηρέασαν το μοντέλο της εποικοδομητικής θεωρίας: Philip Abrams, Roy Bhaskar, Pierre Bourdieu, Anthony Giddens και Derek Layder. Βλέπε Thrift 1983. Ο Wendt είναι περισσότερο επηρεασμένος από το έργο των Giddens και Bhaskar. Βλέπε, Giddens 1979° Giddens 1984° P.Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1971° R.Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, Harvester Press, Μπράιτον, 1979 και D.Layder, *Structure, Interaction, and Social Theory*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο, 1981.

¹¹⁰ Wendt 1987.

ως το προβληματικό στοιχείο της ερώτησης¹¹¹. Δύο είδη ερωτήσεων είναι σημαντικά για την εξήγηση της κοινωνικής δράσης, σύμφωνα με τις θεωρητικές παραδοχές της εποικοδομητικής θεωρίας: α) «πως είναι πιθανή η δράση X» και β) «γιατί πραγματοποιήθηκε η δράση X και όχι η δράση Y». Σύμφωνα με το Wendt, οι ερωτήσεις του τύπου «πως» ανήκουν στη σφαίρα του «πιθανού» και αποτελούν το κύριο αντικείμενο έρευνας των δομικών αναλύσεων, ενώ οι ερωτήσεις του τύπου «γιατί» συσχετίζονται με το «πραγματικό» και είναι αντικείμενο μελέτης των ιστορικών αναλύσεων.

Οι δομικές αναλύσεις θέλουν να αποκαλύψουν τις συνθήκες ύπαρξης («τους κανόνες του παιχνιδιού», σύμφωνα με το Wendt) των κοινωνικών δράσεων, δηλαδή να θεωρήσουν ως αντικείμενα προς εξέταση τις ιδιότητες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κρατών και των δομών του διεθνούς συστήματος. Το επιστημονικό ρεαλιστικό υπόδειγμα ανάλυσης επιβάλλει οι ερωτήσεις του τύπου «γιατί» να γίνονται πρώτα αντικείμενα έρευνας των ερωτήσεων του τύπου «πως». Με λίγα λόγια, η ανάμειξη της δομικής θεωρίας στην εξήγηση των αιτιωδών δράσεων των κρατών πρέπει να είναι «κριτική» για να ερευνήσει σε βάθος τις ιδιότητες των κοινωνικών σχέσεων που παράγουν αυτές τις συγκεκριμένες αιτιώδεις συμπεριφορές. Αντιθέτως, εμπεδωμένη στη σφαίρα του πραγματικού, η ιστορική ανάλυση εστιάζεται στο τι πραγματικά συνέβη, συμβαίνει ή θα συμβεί στο παγκόσμιο σύστημα, θεωρώντας ως δεδομένα τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες των δρώντων και των δομών του διεθνούς συστήματος. Η σημασία της ιστορικής ανάλυσης όμως είναι διττή γιατί, από τη μία πλευρά, είναι ικανή να εξηγήσει συγκεκριμένα γεγονότα που εκτυλίχθησαν σε συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα και, από την άλλη πλευρά, με την ικανότητά της να δίνει εξηγήσεις σε συγκεκριμένα γεγονότα αναπαράγει και παγιώνει τις δομικές συνθήκες που είναι απαραίτητες για την εξήγηση των πιθανών δράσεων των κρατών.

Ο Wendt θεωρεί ότι η δομική ανάλυση θα πρέπει να περιορίζεται στην εξήγηση του πιθανού και να μην αναμειγνύεται στο πεδίο ανάλυσης των πραγματικών γεγονότων, που αποτελούν αντικείμενα προς εξέταση των ιστορικών αναλύσεων. Ομοίως, ισχυρίζεται ότι η ιστορική ανάλυση είναι εξαιρετικά χρήσιμη αφού θεωρείται το συμπληρωματικό στοιχείο που λείπει από τις δομικές αναλύσεις για την τελειοποίηση της εξήγησης των κοινωνικών δράσεων, αλλά και το

¹¹¹ Στο ίδιο, σ:362.

απαραίτητο στοιχείο που παράγει και αναπαράγει τις δομικές συνθήκες για την ερμηνεία της ύπαρξης των ιδιοτήτων και των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών των δρώντων και των δομών του διεθνούς συστήματος. Σε τελική ανάλυση, ο Wendt θέλει να προωθήσει ένα μοντέλο εξήγησης δομικής–ιστορικής έρευνας, που να συνδυάζει δηλαδή και τα δύο ερμηνευτικά υποδείγματα¹¹². Ο βασικός του σκοπός είναι η συμβολή των δύο αναλυτικών μεθόδων στην πλήρη εξήγηση της κοινωνικής δράσης, η οποία είναι ουσιαστικά «συν–καθοριζόμενη» από τις ιδιότητες των δρώντων και των κοινωνικών δομών ταυτοχρόνως¹¹³.

Οι επιστημολογικές συνέπειες της εποικοδομητικής θεωρίας συμβάλλουν στην ανάπτυξη θεωρητικών εννοιών για τον ακαδημαϊκό τομέα των διεθνών σχέσεων. Η βασική θεωρητική συνέπεια που συνάγεται από την ανάμειξη του επιστημονικού ρεαλισμού και της εποικοδομητικής θεωρίας στις διεθνείς σχέσεις συνδέεται με τη σημασία της ανάπτυξης θεωριών για τους δρώντες και τις δομές του διεθνούς συστήματος. Ο Wendt ισχυρίζεται ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη χρησιμοποίηση της δομικής ανάλυσης για την ανάπτυξη θεωριών γύρω από τις συνθήκες ύπαρξης των κρατών (αυτό δηλαδή που ονομάσαμε προηγουμένως «πιθανό») και με τη χρησιμοποίηση της ιστορικής ανάλυσης που έχει τις δυνατότητες να θεμελιώσει θεωρητικά και να εξηγήσει τη γένεση και την αναπαραγωγή των κοινωνικών δομών¹¹⁴. Σίγουρα, ο Wendt προσφέρει μια ριζοσπαστική θεωρητική και επιστημολογική ανάλυση στον τομέα των διεθνών σχέσεων που αναμφίβολα είναι επηρεασμένη από τις πιο κριτικές και αναστοχαστικές θεωρητικές προσεγγίσεις του χώρου των κοινωνικών επιστημών.

Κριτική στην Επίλυση του Προβλήματος Δομής–Δρώντα του Wendt.

Ο David Dessler ασκεί κριτική στο γουολτζιανό μοντέλο διεθνούς πολιτικής και προτείνει μια εναλλακτική θεωρία που στόχος της είναι η ανάδειξη ενός συμπαγούς εμπειρικού μοντέλου δομικής ανάλυσης της διεθνούς πολιτικής¹¹⁵. Καταλογίζει στο θεωρητικό της εποικοδομητικής θεωρίας Giddens ότι διστάζει να αναπτύξει συγκεκριμένες ερευνητικές πρακτικές και επικρίνει τον Wendt για την

¹¹² Ο όρος δομικός–ιστορικός αντλείται από τον Fernando Cardoso και Enzo Faletto. Βλέπε Wendt 1987, σ:364 και F.Cardoso και E.Faletto, *Dependency and Development in Latin America*, University of California Press, Μπέρκλεϊ, 1978.

¹¹³ Wendt 1987, σ:364–365.

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ:365.

¹¹⁵ Το εναλλακτικό μοντέλο που προτάσσει ο Dessler ονομάζεται «μετασηματιστικό» μοντέλο της διεθνούς δομής. Βλέπε Dessler 1989.

ολιγωρία του να προβάλλει συνεκτικά εμπειρικά μεθοδολογικά εργαλεία για την επίλυση του προβλήματος δομής-δρώντα. Χαρακτηριστικά διερωτάται γιατί ένας κοινωνικός επιστήμονας που θέλει να στηριχτεί στη φιλοσοφική παράδοση του επιστημονικού ρεαλισμού να καταπιαστεί με την ανάλυση του Wendt που μόνο επιστημολογικές και θεωρητικές γενικολογίες έχει να προσφέρει. Επιπλέον, ο Dessler θεωρεί ότι η ανάλυση του Wendt παρουσιάζει λαθεμένες αντιλήψεις για την κατανόηση της δομής και των δρώντων του διεθνούς συστήματος γιατί παρουσιάζει τους δρώντες ως τις δομικές κατασκευές των δομών διαστρεβλώνοντας έτσι τη διακριτή υλική (ή μη-υλική) παρουσία αυτών των δύο οντοτήτων στο διεθνές σύστημα. Σύμφωνα με αυτόν, ο Wendt περισσότερο εφαρμόζει το διαλεκτικό υπόδειγμα ανάλυσης των Berger και Luckmann παρά υιοθετεί το μετασχηματιστικό μοντέλο των επιστημονικών ρεαλιστών, που έχουν καταφέρει να ξεχωρίσουν τη διακριτή υπόσταση των δομών και των δρώντων και έτσι να προσφέρουν συνεκτικά μοντέλα εμπειρικής ανάλυσης¹¹⁶.

Οι Hollis και Smith, ομοίως, αποδοκιμάζουν τη θεωρητική προσέγγιση των Wendt και Dessler υποστηρίζοντας την άποψη ότι η επιστημολογία δεν μπορεί να είναι εξαρτημένη από την οντολογία και να αποτελεί έτσι δευτερεύον στοιχείο των ερμηνευτικών αναλύσεων των διεθνών σχέσεων. Σύμφωνα με αυτούς, ο Wendt συγχέει τις έννοιες της οντολογίας, της επιστημολογίας και της μεθοδολογίας χωρίς να μπορεί να προσφέρει ένα μοντέλο ανάλυσης που να ξεδιαλύνει αυτές τις έννοιες προβάλλοντας ερωτήσεις που να έχουν σαφές ερευνητικό περιεχόμενο. Όσον αφορά το θέμα της οντολογίας, οι Hollis και Smith υποστηρίζουν ότι ο Wendt εστιάζει την προσοχή του σε αλληλοεξαρτώμενες οντότητες (δομές-δρώντες) που είναι πολύ δύσκολο να διαχωριστούν μεταξύ τους και, γι' αυτό το λόγο, έχει αποτύχει να αναπτύξει έναν αυταπόδεικτο τρόπο που να ορίζει και να καθιστά αντιληπτές αυτές τις οντότητες. Ο Wendt έτσι δημιουργεί ένα σημαντικό οντολογικό πρόβλημα αφού δεν μπορεί να καθορίσει ποιες και πόσες ξεχωριστές υποστάσεις υπάρχουν στο διεθνές σύστημα και κατ' επέκταση να συγκεκριμενοποιήσει τις σχέσεις μεταξύ τους¹¹⁷.

¹¹⁶ Εδώ, ο Dessler προφανώς υπονοεί ότι η τάση αυτή που προκαλείται από το Wendt να συγχέει τις οντολογικές υποστάσεις των δομών και των δρώντων του διεθνούς συστήματος, οδηγεί στη δυσκολία ανάπτυξης συνεκτικών εμπειρικών μεθοδολογικών μοντέλων ή στη δημιουργία εμπειρικών αναλύσεων που βασίζονται σε σαθρά θεμέλια.

¹¹⁷ Για όλα τα θεωρητικά επιχειρήματα των Hollis και Smith, βλέπε αντιστοίχως: Hollis και Smith 1990° M.Hollis και S.Smith, «Beware of Gurus: Structure and Action in International Relations», *Review of International Studies*, τόμ.17, 1991, σ:393-410° M.Hollis και S.Smith, «Structure and

Επιπρόσθετα, ενώ ο Carlsnaes υποστηρίζει τη λογική της επιχειρηματολογίας των Wendt και Giddens, καταλογίζει ένα σοβαρό πρόβλημα στην ανάλυσή τους. Σύμφωνα με αυτόν, μολονότι ο Wendt προκρίνει την υιοθέτηση μιας ιστορικής ανάλυσης των κοινωνικών δομών βασιζόμενης στις σκόπιμες και εκούσιες συνέπειες των δράσεων του κράτους¹¹⁸, το σημείο εκκίνησης αυτής της ιστορικής ανάλυσης, δηλαδή οι δράσεις του κράτους, αν και προϋπάρχουν της δομής του συστήματος, έρχονται σε ευθεία αντιπαράθεση με την αντίληψη του κοινού καθορισμού της δράσης και της δομής που επικαλείται η εποικοδομητική θεωρία του Giddens. Με άλλα λόγια, ο Carlsnaes ισχυρίζεται ότι ο Giddens συγχέει τις δύο έννοιες του δρώντα και της δομής υπονομεύοντας τη δράση του δρώντα στις συνέπειες της δομής και τη δράση της δομής στις συνέπειες του δρώντα, χωρίς έτσι να μπορεί να εξηγήσει τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο αυτών ξεχωριστών οντοτήτων μέσα στη χρονική εξέλιξη της ιστορίας. Συνεπώς, ο ορισμός της διακριτής φύσης των δύο αυτών οντοτήτων στερεί το Giddens από «μια ρεαλιστική δυνατότητα να καθοδηγήσει ιστορικές αναλύσεις σύμφωνα με την πορεία που πρότεινε ο Wendt» αφού από την ανάλυση του Giddens απουσιάζει παντελώς η μεταβλητή «χρόνος» που είναι τόσο χρήσιμη για τέτοιου είδους ιστορικές αναλύσεις. Ο Carlsnaes για να υπερκαλύψει αυτό το εμπόδιο εισάγει την έννοια της μορφογένεσης (morphogenesis) της Archer, η οποία πραγματοποιεί διαδοχικές αναλύσεις δομών μέσα στον χρόνο, υποθέτοντας έτσι ότι οι δομές και προ-υπάρχουν και μετα-υπάρχουν των δράσεων¹¹⁹.

Σε παρόμοιο μοτίβο, η Roxanne Lynn Doty αμφισβητεί την εγκυρότητα των επιχειρημάτων της εποικοδομητικής θεωρίας του Giddens σημειώνοντας ότι η θεωρία αυτή δεν κάνει σαφή τη διάκριση τις έννοιες «δομή-δρώντας» του διεθνούς συστήματος¹²⁰, αλλά αντιθέτως συγχέει τις δύο αυτές οντότητες. Η σύγχυση αυτή έρχεται σε ευθεία αντιπαράθεση με τον επιστημονικό ρεαλισμό, που υιοθετεί την οντολογική διαφοροποίηση της δομής από τον δρώντα. Με άλλα λόγια, ο επιστημονικός ρεαλισμός που αποτελεί τη φιλοσοφική βάση της εποικοδομητικής

Action: Further Comment», *Review of International Studies*, τόμ.18, 1992, σ:187–88° M.Hollis και S.Smith, «Two Stories about Structure and Agency», *Review of International Studies*, τόμ.20, 1994, σ:241–51 και M.Hollis και S.Smith, «A Response: Why Epistemology Matters in International Theory», *Review of International Studies*, τόμ.22, 1996, σ:111–16.

¹¹⁸ «A historical analysis of social structuring must begin with the intended and unintended consequences of state action (and the action of other agents)». Βλέπε Wendt 1987, σ:368.

¹¹⁹ Για το πολύπλοκο μοντέλο της «μορφογένεσης», αλλά και για ολόκληρη την επιχειρηματολογία του Carlsnaes, βλέπε Carlsnaes 1992.

¹²⁰ Με αυτό το επιχείρημα, η Doty έρχεται σε πλήρη συμφωνία με τις αναλύσεις των Dessler και Carlsnaes, όπως παρατέθηκαν προηγουμένως.

θεωρίας δε συμφωνεί με τις θεωρητικές παραδοχές της, οπότε οι δύο προσεγγίσεις αλληλοαναιρούνται. Η Doty συνεχίζει την κριτική της υποστηρίζοντας ότι ένα άλλο προβληματικό σημείο στις αναλύσεις των Giddens και Wendt είναι η διαχωριστική τους μεθοδολογική τακτική. Δηλαδή, για να ερευνηθούν οι ιδιότητες και οι οντολογίες των δομών και των δρώντων του διεθνούς συστήματος, οι Giddens και Wendt έχουν προβεί σε αναλύσεις που θεωρούν παροδικά τη μία οντότητα (π.χ. δομή) ως δεδομένη για να εξετάσουν την αιτιώδη επιρροή της άλλης (π.χ. δρώντας)¹²¹. Η διαδικασία αυτή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη βασική λογική της εποικοδομητικής θεωρίας, που επισημαίνει την κοινά καθοριζόμενη φύση της δομής και του δρώντα. Αυτές οι αντιφάσεις δημιουργούν «απορίες»¹²² και αφήνουν άλυτο το πρόβλημα της δομής-δρώντα χωρίς να προσφέρουν ικανοποιητικές και πραγματικές απαντήσεις. Πάνω σε αυτό το σημείο, η Doty ασκεί την εντονότερη κριτική στο Wendt, ο οποίος ουσιαστικά καταδεικνύει μια λύση που εκ πρώτης όψεως φαίνεται αποδεκτή, αλλά ουσιαστικά διαπνέεται από επιστημονικό θετικισμό αναπαράγοντας και διαιωνίζοντας τις επικρατούσες νεορεαλιστικές και δομικές¹²³ θεωρητικές προσεγγίσεις πάνω στο πρόβλημα αυτό¹²⁴.

2.2 Η Κοινωνική Κατασκευή της Πολιτικής της Ισχύος.

Αφήνοντας το πρόβλημα δομής-δρώντα, αλλά έχοντας πάντα κατά νου τις θεωρητικές και μεθοδολογικές του προεκτάσεις, εισερχόμαστε στη σφαίρα επιρροής της κοινωνικής κατασκευής της διεθνούς πολιτικής. Αν με το άρθρο του 1987 ο Wendt τάραξε τα νερά των ακαδημαϊκών συζητήσεων στον τομέα των διεθνών σχέσεων, τότε, αναμφίβολα, με το άρθρο του «Η Αναρχία είναι αυτό που τα Κράτη την Κάνουν να Είναι: Η Κοινωνική Κατασκευή της Πολιτικής της Ισχύος», προκάλεσε πραγματικό πάταγο στο χώρο ανάλυσης των διεθνολογικών φαινομένων¹²⁵. Ο Wendt, στη μελέτη αυτή, ξεκινάει με μια δριμεία κριτική στο νεορεαλιστικό και νεοφιλελεύθερο ερευνητικό πρόγραμμα καθώς και στο διαχρονικό διάλογο που έχει ανοίξει ανάμεσά τους¹²⁶. Η βάση της έντονης αμφισβήτησής του

¹²¹ Wendt 1987, σ:365.

¹²² Η λέξη απορία απορρέει από τον τίτλο του άρθρου της Doty. Βλέπε Doty 1997.

¹²³ Δομική είναι η θεωρητική προσέγγιση του παγκόσμιου συστήματος, όπως αναλύθηκε προηγουμένως σε αυτό το κεφάλαιο.

¹²⁴ Θα πρέπει να τονιστεί ότι η απάντηση της Doty σε αυτά τα προβλήματα κατευθύνεται μέσα από μια πιο κριτική, «μεταδομική ματιά». Βλέπε Doty 1997.

¹²⁵ Wendt 1992.

¹²⁶ D.Baldwin, *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1993.

πηγάζει από το γεγονός ότι θεωρεί τις δύο θεωρητικές προσεγγίσεις σύμφυτες του ορθολογικού υποδείγματος, δηλαδή, εγγενώς προερχόμενες από τα θεωρητικά θεμέλια του ορθολογισμού και του μεθοδολογικού ντετερμινισμού της μικροοικονομίας. Σύμφωνα με το Wendt, «όπως όλες οι κοινωνικές θεωρίες, η ορθολογική επιλογή μας κατευθύνει να ρωτούμε συγκεκριμένες ερωτήσεις και όχι άλλες, μεταχειρίζοντας τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων ως εξωγενώς δεδομένα και εστιάζοντας στο πως η συμπεριφορά των δρώντων παράγει αποτελέσματα»¹²⁷. Είναι, επομένως, λογικό, οι ορθολογικές αυτές προσεγγίσεις να μην ενδιαφέρονται για τη διαδικασία κατασκευής των ταυτοτήτων και κατ' επέκταση των συμφερόντων των δρώντων, αλλά, αντιθέτως, να θεωρούν τις ταυτότητες και τα συμφέροντα ως εξωγενώς παραγόμενα των διαδικασιών κοινωνικής αλληλεπίδρασης μεταξύ αυτών των δρώντων. Όπως ο Wendt ισχυρίζεται, οι δύο βασικές υποθέσεις των ορθολογικών προσεγγίσεων, νεορεαλιστικών ή νεοφιλελεύθερων, να θεωρούν, πρώτον, τα κράτη ως τους κυριότερους δρώντες του διεθνούς συστήματος, και, δεύτερον, τους δρώντες (δηλαδή τα κράτη) ως ορθολογικά υποκείμενα που κύριο στόχο τους έχουν να μεγιστοποιούν τη χρησιμότητά τους μέσα σε ένα κόσμο διάχυτης διεθνούς αναρχίας, δηλαδή, να ορίζουν το ζήτημα της ασφάλειας με όρους αυτοσυμφέροντος, μοιραία οδηγεί τις ερευνητικές τους ικανότητες να εστιάζονται μόνο σε αιτιώδεις σχέσεις συμπεριφοράς–αποτελέσματος καθώς και σε σχετικά (στην περίπτωση των νεορεαλιστών) ή απόλυτα (στην περίπτωση των νεοφιλελεύθερων) κέρδη που μπορούν να αποκτήσουν οι δρώντες μέσα από τις δράσεις τους στο διεθνές σύστημα.

Οι δύο αυτές θεωρητικές θέσεις οδηγούν τους ορθολογιστές να υποθέτουν ότι οι δομές του διεθνούς συστήματος κυριεύονται από μια λογική αναρχίας, με αποτέλεσμα το ίδιο το σύστημα να έχει τα χαρακτηριστικά μιας δομής «αυτοβοήθειας» για το κάθε κράτος, όπου όποιο κράτος δεν έχει τις υλικές δυνάμεις να υπερασπιστεί την ασφάλειά του, μοιραία θα καταστραφεί, δηλαδή θα αφανιστεί από το σύστημα¹²⁸. Την παραδοχή αυτή, κυρίως, ασπάζονται από τους νεορεαλιστές, αλλά και από τους λεγόμενους «χαλαρούς» φιλελεύθερους, που θεωρούν, όμως, ότι μπορεί να επέλθει συνεργασία, ακόμα και κάτω από συνθήκες πλήρους αναρχίας στο διεθνές σύστημα. Παρά όμως τη συνεργασία που μπορεί να συναφθεί, σύμφωνα με αυτούς τους «χαλαρούς» φιλελεύθερους, η διεθνής αναρχία είναι το βασικό

¹²⁷ Wendt 1992, σ:391-2.

¹²⁸ Waltz 1979.

συστατικό που ορίζει την περιγραφή και την εξήγηση των διεθνών φαινομένων και των συμπεριφορών των δρώντων του διεθνούς συστήματος και πάνω σε αυτή την παραδοχή βασίζεται το γενικότερο ερευνητικό τους πρόγραμμα καθώς και οι κάθε είδους ερμηνείες που δίνουν για τα πολύπλοκα ζητήματα της διεθνούς πολιτικής. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, αυτοί οι «χαλαροί» φιλελεύθεροι διαφοροποιούνται μόνο μερικώς (θεωρητικοί όπως ο Wendt, δεν διαφοροποιούνται καθόλου) από τα ορθολογικά υποδείγματα, αφού οι βασικές θεωρητικές τους παραδοχές είναι, στην πραγματικότητα, ορθολογικής φύσεως.

Υπάρχουν, όμως, σύμφωνα με το Wendt, και κάποιοι πιο «σκληροί» φιλελεύθεροι, όπως οι Joseph Nye, Robert Jervis και Robert Keohane, που αναφέρονται στις διαδικασίες κατασκευής ταυτοτήτων και συμφερόντων των δρώντων δίνοντας με αυτό τον τρόπο μια πιο κοινωνιολογική χροιά στο ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα της διεθνούς πολιτικής. Παρ' όλα αυτά, όμως, σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε κάποιος να χαρακτηρίσει τους εν λόγω ακαδημαϊκούς ως βασικούς θιασώτες πιο ριζοσπαστικών, «αντιορθολογικών» προσεγγίσεων, λόγω της απόψεως και μόνο ότι αυτοί ασπάζονται τις περισσότερες παραδοχές των ορθολογικών υποδειγμάτων, και, κυρίως, αυτές που εντάσσονται στη σφαίρα επιρροής της οντολογίας¹²⁹.

Σε αντίθεση, ο Wendt πηγαίνει πολλά βήματα πιο πέρα υιοθετώντας ένα *κονστρουκτιβιστικό* επιχείρημα, όπως αυτό έχει αποκληθεί από τον Nicholas Onuf¹³⁰, με το οποίο αμφισβητεί τη φύση της διεθνούς αναρχίας και τη λογική της «αυτο-βοήθειας» και θεωρεί τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων ως τις κύριες μεταβλητές προς εξέταση, δηλαδή τις εξαρτημένες μεταβλητές ενός ερευνητικού κονστρουκτιβιστικού προγράμματος. Αναπτύσσοντας παραδοχές κοινωνιολογικών κατά βάση προσεγγίσεων και χρησιμοποιώντας μεθοδολογικά και ερμηνευτικά εργαλεία της προσέγγισης της συμβολικής αλληλεπίδρασης και της «εποικοδομητικής θεωρίας» του Giddens, ο Wendt ισχυρίζεται ότι η αυτο-βοήθεια και η πολιτική της ισχύος δεν είναι αποτελέσματα που παράγονται από τη δομή της διεθνούς αναρχίας, αλλά, αν θεωρούμε ότι ζούμε σήμερα μέσα σε ένα τέτοιο κόσμο τότε αυτό συμβαίνει λόγω της διαδικασίας (κοινωνικής) και όχι της δομής

¹²⁹ Για μια βασική διαφορά θεωρητικών που ασπάζονται περισσότερο ριζοσπαστικές προσεγγίσεις, βλέπε Kratochwil και Ruggie 1986.

¹³⁰ N.Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Νότια Καρολίνα, 1989.

(αναρχία)¹³¹. Η λογική της αναρχίας δεν είναι τίποτα άλλο από τις πρακτικές των δρώντων που έχουν δομήσει το σύστημα να συμπεριφέρεται με αυτό τον χωρίς κανόνες, ανασφαλή τρόπο. Η δομή, στην ουσία, δεν υφίσταται παρά μόνο μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικής κατασκευής των ταυτοτήτων και των συμφερόντων των δρώντων. «Η αυτο-βοήθεια και η πολιτική της ισχύος είναι θεσμοί, όχι ενδογενή χαρακτηριστικά της αναρχίας. Αναρχία είναι αυτό που τα κράτη την κάνουν να είναι»¹³².

«Δομές» Ταυτοτήτων και Συμφερόντων.

Με τη φράση αυτή («Αναρχία είναι αυτό που τα κράτη την κάνουν να είναι»), ο Wendt καταδεικνύει την κοινωνική κατασκευή του διεθνούς συστήματος υποστηρίζοντας ότι η ίδια η γουολτζιανή αναρχία είναι μια κοινωνική κατασκευή που προέρχεται από τις εχθρικές δομές ταυτοτήτων και συμφερόντων των δρώντων του διεθνούς συστήματος. Όπως χαρακτηριστικά πρεσβεύει, «χωρίς υποθέσεις σχετικά με τη δομή των ταυτοτήτων και των συμφερόντων του συστήματος, ο ορισμός του Waltz για τη δομή δεν μπορεί να προβλέψει το περιεχόμενο και τη δυναμική της αναρχίας». Ο Waltz, σύμφωνα με το Wendt, δεν μπορεί να έχει μια συμπαγή θεωρία για την αναρχία του διεθνούς συστήματος (μολονότι αυτή, σε αρκετές περιπτώσεις είναι εμφανέστατη μέσα στο διεθνές σύστημα) και, πολύ απλά, δεν μπορεί να κάνει ασφαλείς προβλέψεις για τις ίδιες τις συμπεριφορές των κρατών μέσα σε αυτή¹³³.

Ο Wendt, αντιθέτως, υποστηρίζει ότι το κονστρουκτιβιστικό επιχείρημα που βασίζεται στην άποψη ότι τα ανθρώπινα όντα ενεργούν και συμπεριφέρονται στα διάφορα αντικείμενα ή στις διάφορες περιστάσεις του κοινωνικού τους περιβάλλοντος σύμφωνα με τα συλλογικά νοήματα που έχουν αποδώσει σε αυτά τα αντικείμενα και σε αυτές τις περιστάσεις μέσα από το αυτό καθαυτό το κοινωνικό τους περιβάλλον, μπορεί να ερμηνεύσει σε σημαντικότερο βαθμό τις συμπεριφορές των διαφόρων δρώντων του διεθνούς συστήματος. Διαφορετικά βλέπουν οι Η.Π.Α. την επέκταση των στρατιωτικών δυνάμεων του Καναδά αφού θεωρούνται μεταξύ τους φιλικές χώρες και διαφορετικά αντιμετωπίζουν την αύξηση στρατιωτικών δυνάμεων από την Κούβα αφού θεωρούνται χώρες εχθρικές μεταξύ τους. Αυτό που θέλει να τονίσει ο Wendt στην ανάλυσή του είναι η αναπόφευκτη κοινωνική

¹³¹ Wendt 1992, σ:394.

¹³² Στο ίδιο, σ:395.

¹³³ Στο ίδιο, σ:396.

αλληλεπίδραση που συντελείται και επηρεάζει τη δράση και συμπεριφορά των διαφόρων κοινωνικών δρώντων μεταξύ αυτών των ίδιων καθώς και σε σχέση με τα συλλογικά νοήματα ή τις διυποκειμενικές κατασκευές που οι δρώντες αντιλαμβάνονται μέσα σε ένα καθορισμένο κοινωνικό περιβάλλον.

Ακολουθώντας αυτή τη λογική, ο Wendt ευελπιστεί να εγκαθιδρύσει μια θεωρητική προσέγγιση ενός «ενδιάμεσου χώρου», δηλαδή μια θεωρία που να «στέκεται» ακριβώς στο σταυροδρόμι μεταξύ των ορθολογικών και αναστοχαστικών θεωρητικών προσεγγίσεων (middle ground theory). Αυτό το κατόρθωμα είναι το αποτέλεσμα της θεωρητικής ποικιλίας του κονστρουκτιβισμού να συνδιαλλάσσεται ταυτόχρονα με κεντρικά στοιχεία του ορθολογισμού και της ερμηνευτικής θεωρίας¹³⁴. Ο Smith χαρακτηριστικά σημειώνει ότι «οι κονστρουκτιβιστές θα μπορούσαν να αποτελέσουν το αποδεκτό 'πρόσωπο' του ορθολογισμού για τους αναστοχαστές και το αποδεκτό 'πρόσωπο' του αναστοχασμού για τους ορθολογιστές»¹³⁵. Γι' αυτό το λόγο, πολλοί μελετητές όταν επικαλούνται τη θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού αναφέρονται σε μια ανερχόμενη μεταθεωρία που θέλει να καλύψει το θεωρητικό και μεθοδολογικό κενό ανάμεσα στα δύο άκρα, δηλαδή στον ορθολογισμό και στον αναστοχασμό. Φυσικά, αυτό το κενό έχει μεγάλες διαστάσεις και εξαρτάται από την οντολογική και επιστημολογική προσέγγιση που ο κάθε μελετητής θέλει να ακολουθήσει στην ερευνητική του κατεύθυνση¹³⁶. Ο Wendt προκρίνει μια μεταθετικιστική (κοινωνική) οντολογία σε συνδυασμό με μια, εν μέρει, θετικιστική επιστημολογία. Αυτός, άλλωστε, είναι και ο σκοπός της θεωρητικής προσέγγισης του επιστημονικού ρεαλισμού που χρησιμοποιεί στην ερμηνευτική του ανάλυση¹³⁷.

Το κρίσιμο θεωρητικό εργαλείο για να ευοδωθεί μια τέτοια εξαιρετικά φιλόδοξη προσπάθεια εγκαθίδρυσης μιας ενδιάμεσης θεωρίας αποτελεί η έννοια της ταυτότητας. Σύμφωνα με το Wendt, οι δρώντες ενός κοινωνικού περιβάλλοντος αποκτούν ταυτότητες, δηλαδή συγκεκριμένες και σχετικά σταθερές κοινωνικές αναπαραστάσεις του «εγώ» μέσα από τη συμμετοχή τους στις διαδικασίες

¹³⁴ Γι' αυτό το επιχείρημα, βλέπε M.Smith, «New Approaches to International Theory», στο J.Baylis και S.Smith, (επιμ.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 1997, σ:165-190.

¹³⁵ Στο ίδιο, σ:184.

¹³⁶ Γι' αυτή τη συζήτηση μεταξύ οντολογίας και επιστημολογίας σε σχέση με τη θεωρία του ενδιάμεσου χώρου, βλέπε Christiansen, Jorgensen και Wiener 1999, σ:535-537 και T.Risse και A.Wiener, «'Something Rotten' and the Social Construction of Social Constructivism: A Comment on Comments», *Journal of European Public Policy*, τόμ.6, τχ.5, 1999, σ: 775-782.

¹³⁷ A.Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1999.

δημιουργίας συλλογικών νοημάτων. Οι ταυτότητες που αποκτούν οι δρώντες μέσα από τις δράσεις τους στα διάφορα κοινωνικά περιβάλλοντα ουσιαστικά αποτελούν «τη βάση των συμφερόντων»¹³⁸. Για παράδειγμα, τα εθνικά συμφέροντα μιας χώρας στην πραγματικότητα αποτελούν κοινωνικές κατασκευές που έχουν ανεγερθεί μέσα από το ρόλο που αποκτά κάθε χώρα (π.χ. ηγέτης των χωρών ελεύθερου εμπορίου κ.τ.λ.) σε σχέση με το εξωτερικό ή εσωτερικό της περιβάλλον. Εναλλακτικά, τα συμφέροντα ενός δρώντα δεν είναι εξωγενώς παραγόμενα, αλλά το αποτέλεσμα κοινωνικών επιδράσεων πάνω στις διάφορες ταυτότητες που αποκτά ο δρώντας σε αλληλεπιδράσεις του με άλλους δρώντες ή με το γενικότερο κοινωνικό του περιβάλλον.

Σε παρόμοιο μοτίβο, ο Wendt ισχυρίζεται ότι οι θεσμοί που επικρατούν σε ένα κοινωνικό σύστημα αποτελούν «σχετικώς σταθερά σύνολα ή ‘δομές’ ταυτοτήτων και συμφερόντων»¹³⁹. Οι διάφοροι αυτοί θεσμοί, μολονότι μέσω των διαδικασιών της «θεσμοθέτησης» και της «κοινωνικοποίησης» τους από τους δρώντες κωδικοποιούνται σε νομικούς κανόνες ή νόρμες μέσα σε ένα κοινωνικό σύστημα, αποτελούν «γνωστικές οντότητες» που συντίθενται από τα σύνολα των ιδεών των δρώντων σχετικά με τη λειτουργία του κόσμου στον οποίο ζούνε. Με λίγα λόγια, οι θεσμοί αποτελούν ένα είδος συλλογικής γνώσης για τους δρώντες μιας κοινωνίας. Η «αυτο-βοήθεια» είναι για το Wendt μια τέτοια συλλογική γνώση, δηλαδή ένας θεσμός που αντανακλά μια συγκεκριμένη δομή ταυτοτήτων και συμφερόντων από τις πολλές (δομές) που θα μπορούσε κάποιος να διακρίνει σε συνθήκες διεθνούς αναρχίας. Το κύριο χαρακτηριστικό της αναρχίας του διεθνούς συστήματος πηγάζει από την παραδοχή ότι οι κατασκευές των ταυτοτήτων των δρώντων και συνεπώς των συμφερόντων τους συνδέονται άρρηκτα με την «ασφάλεια» του «εγώ» των δρώντων και ειδικότερα καθορίζονται από τις σχέσεις του «εγώ» των δρώντων με τον «άλλο»¹⁴⁰. Όταν ο Waltz υποθέτει ότι τα κράτη αλληλεπιδρούν μέσα σε ένα διεθνές

¹³⁸ Wendt 1992, σ:398.

¹³⁹ Στο ίδιο, σ:399.

¹⁴⁰ Σύμφωνα με το Wendt, υπάρχουν τρεις διαφορετικές συνθέσεις συστημάτων ασφαλείας στο διεθνές σύστημα. Πρώτον, ένα σύστημα ασφαλείας διακρίνεται ως «ανταγωνιστικό», αφού επικρατεί μια λογική μηδενικού αθροίσματος, όπου το οποιοδήποτε κέρδος του «εγώ» θεωρείται ως ζημία του «άλλου». Δεύτερον, ένα σύστημα ασφαλείας μπορεί να διαχωριστεί ως «ατομικό» όταν οι δρώντες (τα κράτη) ενδιαφέρονται αποκλειστικά και μόνο για την ατομική τους ασφάλεια, χωρίς δηλαδή να συνυπολογίζουν την ασφάλεια των άλλων δρώντων. Σε αυτή την περίπτωση, η σκέψη του Wendt συμπίπτει με την επιχειρηματολογία των νεοφιλελεύθερων μελετητών που υποστηρίζουν ότι τα κράτη ενδιαφέρονται μόνο για τα απόλυτα κέρδη τους μέσα στο διεθνές σύστημα και όχι για τα σχετικά κέρδη (άποψη που υποστηρίζεται από τους νεορεαλιστές) που θα μπορούσαν να αποκομίσουν μέσα σε ένα διεθνές σύστημα πλήρους αναρχίας. Τρίτον, ένα σύστημα ασφαλείας μπορεί να θεωρηθεί ως

σύστημα «αυτο-βοήθειας» προϋποθέτει ότι τα κράτη έχουν ήδη διαμορφώσει εγωιστικές δομές ταυτοτήτων αυτοσυμφέροντος, παραλληλίζοντας την ανάλυσή του με τα νεοκλασσικά μικροοικονομικά μοντέλα ανάλυσης. Αντιθέτως, ο Wendt τονίζει ότι οι υποθέσεις του Waltz είναι σχεδόν ολοκληρωτικά εσφαλμένες αφού είναι επικίνδυνο κάποιος να «υποθέτει σε τόσο μεγάλο βαθμό» χωρίς να λαμβάνει υπόψη του την κοινωνική αλληλεπίδραση των δρώντων, πριν αρχίσει οποιαδήποτε ανάλυση δράσης ή συμπεριφοράς.

Κοινωνικές Αντιδράσεις ως Μέσα Παραγωγής Συμπεριφοράς.

Η κοινωνική αντίδραση, μια έννοια που προέρχεται από τις προσεγγίσεις των κοινωνιολογικών επιστημών, βασίζεται στην ύπαρξη δύο τουλάχιστον δρώντων που αντιδρούν μεταξύ τους και η συμπεριφορά τους διαμορφώνεται με βάση την αλληλεπίδραση του ενός πάνω στον άλλο και αντιστρόφως. Ο Wendt ισχυρίζεται ότι η οποιαδήποτε δομή ταυτοτήτων και συμφερόντων που σχηματίζεται στο διεθνές σύστημα αναδύεται μέσα από επαναλαμβανόμενες κοινωνικές αντιδράσεις μεταξύ των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Όταν κάποιος προϋποθέτει ότι το διεθνές σύστημα διέπεται από ένα κλίμα αναρχίας και εχθρότητας μεταξύ των δρώντων, τότε, σαφώς, προϋποθέτει ότι η προϊστορία των κοινωνικών αντιδράσεων των δρώντων έχει δομήσει μια εχθρική συμπεριφορά μεταξύ αυτών, η οποία ρητώς επαναλαμβάνεται μέσα στο χρόνο και αναπαράγεται μέσα από τις πρακτικές (εχθρότητας) των κοινωνικών συμπεριφορών αυτών των δρώντων. Επομένως, μέσα σε ένα τέτοιο διεθνές σύστημα, είναι λογικό να αναμένεται μια προσδοκία συμπεριφοράς εχθρικής του ενός προς τον άλλο δρώντα και αντιστρόφως.

Ο Wendt θεωρεί ότι μπορεί οι νεορεαλιστές να έχουν δίκιο ως προς την ανάλυσή τους περί ενός άναρχου διεθνούς περιβάλλοντος όπου οι δρώντες (τα κράτη) περικλείονται και αλληλεπιδρούν μέσα σε μια λογική «αυτο-βοήθειας», αλλά η ανάλυσή τους αυτή είναι εν μέρει μόνο σωστή γιατί προϋποθέτουν ότι οι ταυτότητες

«συνεργάσιμο» όταν υπάρχει μια θετική ταύτιση του «εγώ» με τον «άλλο», δηλαδή όταν η ασφάλεια ενός κράτους αντιμετωπίζεται ως συλλογική ευθύνη όλου του διεθνούς συστήματος των κρατών. Επομένως, ο Wendt ασπάζεται τη λογική ότι το πρώτο και δεύτερο σύστημα ασφαλείας διέπονται από ορθολογικά κριτήρια που μπορούν να γίνουν αντιληπτά μόνο κάτω από εγωιστικούς όρους αφού το κάθε κράτος είναι αποκλειστικά υπεύθυνο για την ασφάλεια του. Τα δύο αυτά συστήματα ασφαλείας αποτελούν για το Wendt συστήματα «αυτο-βοήθειας». Αντιθέτως, μέσα σε ένα σύστημα ασφαλείας που το ατομικό συνέρχεται στη σφαίρα του συλλογικού, δηλαδή το «εγώ» υποκαθίσταται με το «εμείς», η συνεργασία μπορεί να εξασφαλιστεί με ευκολότερο τρόπο και, ουσιαστικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι η συνεργασία των κρατών μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα αποτελεί συνήθως τη συνηθισμένη πρακτική και όχι την εξαίρεση.

και κατ' επέκταση τα συμφέροντα των διαφόρων δρώντων είναι προκατασκευασμένα σε ένα κλίμα εχθρότητας και ανταγωνιστικής προδιάθεσης του «εγώ» απέναντι στον «άλλο». Φυσικά, μπορεί κανείς να διακρίνει πολλές τέτοιες περιπτώσεις στο σύγχρονο διεθνές σύστημα και να υποθέσει ότι οι ορθολογικές προσεγγίσεις ορθά θεωρούν τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων ως εξωγενώς παραγόμενα, αλλά πως μπορεί να δικαιολογήσει κανείς το γεγονός ότι στο διεθνές σύστημα, πολλές φορές, αυτή η αναρχία δεν είναι η συνηθισμένη πρακτική ή δεν είναι κοινωνικά κατασκευασμένη μέσα από τις εχθρικές ταυτότητες των δρώντων που αντιδρούν συνεχώς μέσα σε αυτή;

Η απάντηση του Wendt είναι απλή: *η κοινωνική αλληλεπίδραση αποτελεί τη βάση κάθε κοινωνικής συμπεριφοράς και, στην ουσία, κάθε λογική που επικρατεί στο διεθνές σύστημα ή κάθε πρακτική που ακολουθείται από τους δρώντες μέσα σε αυτό είναι κοινωνικά κατασκευασμένη*. Μέσα στη ροή του χρόνου, ο κάθε δρώντας με την κοινωνική του υπόσταση αντιδρά και επικοινωνεί με άλλους δρώντες και έτσι αποκτά ρόλους και ταυτότητες μέσα σε μια κοινωνία. Η αλληλεπίδραση αυτή μεταξύ δρώντων καθώς και η διαδικασία μετάδοσης συγκεκριμένων μηνυμάτων μεταξύ αυτών παράγει προσδοκίες συμπεριφορών για κάθε δρώντα μιας κοινωνίας και αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία ανάδυσης συλλογικών νοημάτων και διυποκειμενικών αξιών μέσα σε ένα κοινωνικό σύστημα. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, η δημιουργία ταυτοτήτων και συμφερόντων των δρώντων καθίσταται μια διαδικασία που βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη μέσα στο χρόνο και στον τόπο ενός κοινωνικού συστήματος, όπου ασταμάτητα αναπαράγεται και αναθεωρείται. Όπως ο Wendt σημειώνει, «εάν τα κράτη βρίσκουν τον εαυτό τους μέσα σε ένα σύστημα αυτο-βοήθειας, αυτό συμβαίνει επειδή οι πρακτικές τους το κατασκεύασαν με αυτό τον τρόπο. Αλλάζοντας τις πρακτικές θα αλλάξει και η διυποκειμενική γνώση που διαμορφώνει το σύστημα»¹⁴¹.

2.3 Η Κοινωνική Θεωρία της Διεθνούς Πολιτικής.

Η φιλόδοξη θεωρητική προσπάθεια του Wendt έλαβε σάρκα και οστά με τη δημοσίευση του βιβλίου «Κοινωνική Θεωρία της Διεθνούς Πολιτικής». Μήπως, όμως, δεν είναι τυχαίος ο τίτλος του βιβλίου του Wendt; Είναι πολύ εύκολο, όποιος είναι έστω και λίγο εξοικειωμένος με τη θεωρία των διεθνών σχέσεων να

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ:407.

παραλληλίζει το έργο του Wendt με αυτό του προκατόχου του, Kenneth Waltz, «Θεωρία της Διεθνούς Πολιτικής»¹⁴². Ο Wendt, στην πραγματικότητα, διάβασε και ξαναδιάβασε το έργο του Waltz, ανακάλυψε τις ορθολογικές του αδυναμίες και προσπάθησε να φέρει την κοινωνιολογική έρευνα μέσα στους κόλπους των θεωρητικών προσεγγίσεων των διεθνών σχέσεων¹⁴³. Αυτό, εξάλλου, άμεσα υποδηλώνεται και από τον τίτλο του βιβλίου που διαφέρει μόνο από τον τίτλο του Waltz ως προς την αρχική λέξη «Κοινωνική». Δηλαδή, ο Wendt θέλει να θεμελιώσει μια *κοινωνική* θεωρία των διεθνών σχέσεων αντικρούοντας σε μεγάλο βαθμό την μικροοικονομική ανάλυση του Waltz¹⁴⁴.

Η κύρια συνεισφορά του έργου του Wendt έγκειται στο ρόλο που παίζουν οι ιδέες ως κοινωνικές κατασκευές στη διαμόρφωση της διεθνούς πολιτικής¹⁴⁵. Σε αντίθεση όμως με άλλες μελέτες που αναλύουν το ρόλο των ιδεών ως ενδιάμεσων μεταβλητών στη διαμόρφωση των συμπεριφορών των δρώντων¹⁴⁶, η επιχειρηματολογία του Wendt πηγαίνει πολλά βήματα πιο πέρα, θεωρώντας ότι οι ιδέες είναι αυτές που δίνουν νόημα και υπόσταση σε κάθε τι υλικό, είτε είναι τα συμφέροντα των δρώντων ενός κοινωνικού συστήματος είτε οι υλικές δομές των κοινωνικών συστημάτων. Με άλλα λόγια, η βασική κονστρουκτιβιστική προσέγγιση του Wendt θεωρεί ότι οι ιδέες είναι αυτές που καθορίζουν τις φαινομενικά υλικές αντιδράσεις και αλληλεπιδράσεις των κοινωνικών συστημάτων, είναι αυτές, δηλαδή, που δίνουν ζωή στις υλικές δράσεις των δρώντων. Όπως ο Wendt χαρακτηριστικά σημειώνει, «η κεντρική θέση» αυτού του βιβλίου «είναι ότι το νόημα της ισχύος και το περιεχόμενο των συμφερόντων είναι σε μεγάλο βαθμό *μία συνάρτηση των ιδεών*» (έμφαση δική μας)¹⁴⁷. Μολονότι ο Keohane θεωρεί ότι οι ιδέες μερικώς μόνο μπορούν να επηρεάσουν τη διαμόρφωση των δομών και τη συμπεριφορά των δρώντων της διεθνούς πολιτικής¹⁴⁸, υπογραμμίζει τη θεωρητική συνεισφορά του Wendt για τη θεωρία των διεθνών σχέσεων με την ακόλουθη χαρακτηριστική φράση: «Αυτός (εννοεί το Wendt) έχει δείξει πειστικά ότι κανείς δεν πρέπει να καταπιεί το

¹⁴² S.Smith, «Wendt's World», *Review of International Studies*, τόμ.26, 2000, σ:151-163.

¹⁴³ H.R.Alker, «On Learning from Wendt», *Review of International Studies*, τόμ.26, 2000, σ:141-150.

¹⁴⁴ Για αυτές τις συζητήσεις, βλέπε τα ενδιαφέροντα άρθρα: T.Hopf, «Constructivism All the Way Down», *International Politics*, τόμ.37, 2000, σ:369-378° R.Keohane, «Ideas Part-Way Down», *Review of International Studies*, τόμ.26, 2000, σ:125-130° R.Doty, «Desire All the Way Down», *Review of International Studies*, τόμ.26, σ:137-139 και Alker 2000.

¹⁴⁵ Doty 2000.

¹⁴⁶ Βλέπε, για παράδειγμα, Goldstein και Keohane 1993.

¹⁴⁷ Wendt 1999, σ:96.

¹⁴⁸ Keohane 1993.

μολυσμένο επιστημολογικό νερό του μεταμοντερνισμού έτσι ώστε να απολαύσει το μεθυστικό οντολογικό κρασί του κονστρουκτιβισμού»¹⁴⁹.

Η ισχυρή παραδοχή ότι οι ιδέες αποτελούν τις θεμέλιες βάσεις της διεθνούς πολιτικής οδηγεί τον κονστρουκτιβισμό του Wendt να ενδιαφέρεται για τη συλλογική γνώση που υπάρχει σε μια κοινωνία. Ο Wendt υποστηρίζει ότι πέραν της ατομικής γνώσης που αποκτά ένα άτομο μέσα σε μια κοινωνία υπάρχει και η συλλογική γνώση που διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση των δρώντων με τα κοινωνικά συστήματα, μέσα στα οποία αναπόφευκτα δρουν και αντιδρούν αυτοί οι δρώντες. Η συλλογική γνώση είναι θεμελιακά μια κοινωνική κατασκευή διυποκειμενικών ιδεών, αξιών και αντιλήψεων ενός κοινωνικού συστήματος, που ο Wendt ονομάζει *κουλτούρα*. Η κουλτούρα, με την ευρύτερη έννοιά της, μπορεί να πάρει διάφορες μορφές, σχηματιζόμενη μέσα από νόρμες, κανόνες, θεσμούς, ιδεολογίες, οργανισμούς, συστήματα εχθρότητας και άλλες κοινωνικές κατασκευές. Το χαρακτηριστικό της στοιχείο είναι να αυτοπαράγεται, δηλαδή, να αποτελεί μια *αυτοεκπληρούμενη προφητεία*, γεννώντας προσδοκίες συμπεριφοράς στους δρώντες ενός κοινωνικού συστήματος. Η κουλτούρα επιδρά σημαντικά στον καθορισμό της κατασκευής των ταυτοτήτων και συμφερόντων των δρώντων, με αποτέλεσμα να επιδρά έμμεσα και στις συμπεριφορές ή στις δράσεις των δρώντων. Ο Wendt έχει επιχειρηματολογήσει υπέρ της ύπαρξης τριών διαφορετικών κουλτουρών αναρχίας που έχουν ανακύψει στην παγκόσμια ιστορία της διεθνούς πολιτικής, αμφισβητώντας με αυτό τον τρόπο τη μονομέρεια της χομπσιανής φύσης των νεορεαλιστικών προσεγγίσεων.

Τρεις Κουλτούρες Αναρχίας.

Η αναρχία αναφέρεται στη δομή του παγκόσμιου πολιτικού συστήματος που χαρακτηρίζεται από την έλλειψη μιας κεντρικά οργανωμένης εξουσίας. Ο Wendt, σε αντίθεση με τις νεορεαλιστικές προσεγγίσεις οι οποίες προκρίνουν μια δομή αναρχίας που χαρακτηρίζεται από μια λογική «αυτο-βοήθειας», θεωρεί ότι η αναρχία μπορεί να αποτυπώνεται μέσα από τουλάχιστον τρεις διαφορετικές δομές οι οποίες εξαρτώνται από το είδος των ρόλων (εχθρός, αντίπαλος και φίλος) που κατέχουν οι δρώντες μέσα σε αυτή. Δανειζόμενος τη φρασεολογία του Martin Wight και της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων, ονομάζει την κάθε δομή, που δημιουργείται από τους

¹⁴⁹ Keohane 2000, σ:129.

συγκεκριμένους ρόλους, με τις ακόλουθες ονομασίες: Χομπσιανή, Λοκιανή και Καντιανή, από τα ονόματα των αντίστοιχων φιλοσόφων και πολιτικών μελετητών, Thomas Hobbes, John Locke και Immanuel Kant. Λόγω της εχθρικής φύσης των δρώντων, σύμφωνα με τη φιλοσοφική παράδοση του Thomas Hobbes, ο Wendt θεωρεί ότι μόνο η Χομπσιανή κουλτούρα (δομή) μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ένα αληθινό σύστημα ‘αυτο-βοήθειας’»¹⁵⁰.

Χομπσιανή Κουλτούρα.

Λόγω της φύσης της, η χομπσιανή κουλτούρα αποτελεί μια «δύσκολη περίπτωση» για τη θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού. Αυτή η «δύσκολη περίπτωση» γεννιέται μέσα από τη λογική που διέπει τη χομπσιανή κουλτούρα και η οποία χαρακτηρίζεται από την αναπαραγωγή δομών εχθρότητας μεταξύ των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Η κατανόηση των αναπαραστάσεων μεταξύ του «εγώ» και του «άλλου» αποτελεί την κύρια οδό εξήγησης για το τι συμβαίνει μέσα σε ένα κοινωνικό σύνολο¹⁵¹. Σύμφωνα με αυτή την παραδοχή, οι δομές εχθρότητας αναπαράγονται για δύο βασικούς λόγους: α) ο «άλλος» δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα του «εγώ» να υπάρχει ως ανεξάρτητη οντότητα μέσα στο κοινωνικό σύνολο και, γι' αυτό το λόγο, β) δεν υποτάσσεται σε κανένα έλεγχο να περιορίσει τη βία του πάνω στην ύπαρξη του «εγώ», κάτι που μπορεί να φθάσει μέχρι και στο τελικό στάδιο της εξόντωσης του «εγώ»¹⁵².

Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, η αναπαράσταση του «άλλου» ως εχθρού από τον «εγώ» έχει τέσσερις σημαντικές συνέπειες για τη συμπεριφορά ενός κράτους: α) τα κράτη συμπεριφέρονται αναπτύσσοντας μια αναθεωρητική και επιθετική στάση απέναντι στις πρακτικές των «άλλων» κρατών του διεθνούς συστήματος, β) η συμπεριφορά των κρατών κατευθύνεται με βάση τα χειρότερα σενάρια (π.χ. περίπτωση πολεμικής σύρραξης) χωρίς μελλοντικές προοπτικές συνεργασίας, γ) οι σχετικές ικανότητες στρατιωτικής ισχύος αποτελούν τις κύριες αρχές διαμόρφωσης συμπεριφοράς και με βάση αυτές τις ικανότητες τα κράτη καθορίζουν τις διπλωματικές τους πολιτικές και δ) στην περίπτωση πολέμου, τα κράτη δεν συμμορφώνονται με καμία προοπτική συνεργασίας ή κατευνασμού των εχθρικών πράξεων, αλλά φτάνουν μέχρι το τελικό σημείο της εξόντωσης του αντιπάλου.

¹⁵⁰ Wendt 1999, σ:247.

¹⁵¹ Στο ίδιο, σ:260.

¹⁵² Στο ίδιο, σ:260.

Επίσης, στην περίπτωση που η πολεμική σύρραξη είναι προ των πυλών τα κράτη επιδιώκουν αυτή να συντελεστεί με βασικό τους σκοπό την εξόντωση του αντιπάλου¹⁵³.

Αυτές οι συμπεριφορές που εκδηλώνονται σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, με την πάροδο του χρόνου μεταφέρονται σε μακρο-επίπεδο όπου οι ατομικές αναπαραστάσεις εχθρότητας των δρώντων μετατρέπονται σε συλλογικές. Σε αυτή την περίπτωση, η χομπσιανή κουλτούρα της λογικής «πόλεμος όλων απέναντι σ' όλους» λαμβάνει σάρκα και οστά και, όπως ο Wendt υποστηρίζει, αυτή είναι η πραγματική κατάσταση κατά την οποία το σύστημα διαπνέεται από μια λογική «αυτο-βοήθειας». Η επιβίωση εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από τη στρατιωτική ισχύ και η ασφάλεια αποτελεί μια κατάσταση «μηδενικού αθροίσματος» κατά την οποία το κέρδος του «εγώ» μεταφράζεται σε απώλεια του «άλλου» και αντιστρόφως. Η χομπσιανή αυτή δομή παράγει σημαντικές συνέπειες για ένα κοινωνικό σύνολο. Πρώτον, επικρατεί μια κατάσταση πολεμικής διάθεσης αναφορικά με όλους τους δρώντες του κοινωνικού συστήματος. Δεύτερον, οι ασθενέστεροι δρώντες σταδιακά αφανίζονται και η ισχύς συγκεντρώνεται στους ισχυρότερους δρώντες του κοινωνικού συνόλου. Τρίτον, καλλιεργείται μια ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των ισχυρότερων δρώντων, μολονότι το σύστημα τείνει να ανταμείψει έναν μόνο από αυτούς¹⁵⁴. Τέταρτον, όλοι οι δρώντες, ακόμα και αυτοί που είναι οι πιο ισχυροί, σταδιακά θα αφανιστούν από το σύστημα. Αυτό τελικά που παίζει ρόλο στη διαμόρφωση της χομπσιανής κουλτούρας είναι οι ιδέες που καλλιεργούνται ανάμεσα στους δρώντες οι οποίοι θεωρούν τους «άλλους» ως εχθρούς, μια θεώρηση που πραγματώνεται μέσα στο ίδιο το κοινωνικό σύστημα και διαμορφώνει τις ταυτότητες, τα συμφέροντα και κατ' επέκταση τις συμπεριφορές των δρώντων¹⁵⁵.

Λοκιανή Κουλτούρα.

Μολονότι θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η χομπσιανή κουλτούρα προσεγγίζει σε σημαντικό βαθμό την ιστορική εξέλιξη της παγκόσμιας πολιτικής σκηνής με τους εκτεταμένους πολέμους και τις συνθήκες εχθρότητας που είναι καλλιεργημένες ανάμεσα σε πολλά κράτη του κόσμου, πολλοί θεωρητικοί

¹⁵³ Στο ίδιο, σ:262.

¹⁵⁴ Η επιχειρηματολογία αυτή του Wendt έντονα φλερτάρει με τις απόψεις των οικονομολόγων της ανάπτυξης περί της δημιουργίας μονοπωλιακών καταστάσεων στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο καπιταλιστικό σύστημα που πρυτανεύουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις.

¹⁵⁵ Wendt 1999, σ:264-266.

υποστηρίζουν την άποψη ότι μια τέτοια οπτική του παγκόσμιου πολιτικού συστήματος είναι ακραία και, αντιθέτως, το πνεύμα που διακρίνει την ιστορική εξέλιξη των διεθνών σχέσεων είναι περισσότερο ένα προϊόν της βεσπφαλιανής τάξης πραγμάτων παρά της ωμής λογικής του πολέμου. Αυτή η αντιπρόταση έχει τις ρίζες της στη φιλοσοφική σκέψη του John Locke και, σύμφωνα με το Wendt, καθοδηγείται από την παραδοχή ότι ο «άλλος» αναγνωρίζει το δικαίωμα του «εγώ» να ζει και να υπάρχει ως ξεχωριστή οντότητα στο παγκόσμιο σύστημα. Αυτό άμεσα υποδηλώνει το γεγονός ότι ο «άλλος» δεν έχει πλέον το δικαίωμα αλλά, κυρίως, ούτε την πρόθεση να κατακτήσει ή να κυριαρχήσει πάνω στην ύπαρξη του «εγώ», οπότε η λοκιανή κουλτούρα εμφορείται από μια λογική αντιπαλότητας παρά εχθρότητας μεταξύ των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη μπορεί να φτάσουν σε πράξεις πολέμου μεταξύ τους, αλλά αυτή η κατάσταση πάντα περιορίζεται και προσαρμόζεται στη λογική του δικαιώματος της ύπαρξης του «άλλου» ή του «εγώ». Έτσι, το σύστημα μπορεί να εξελίσσεται σε διάφορους τομείς μέσα από συνεργασία ή απλά αντιπαλότητα μεταξύ των κρατών.

Η διαφοροποίηση μεταξύ αντιπαλότητας και εχθρότητας γίνεται περισσότερο κατανοητή μέσα από την έννοια της αυτονομίας που έχουν τα κράτη ως ανεξάρτητες πολιτικές και εδαφικές οντότητες στο παγκόσμιο πολιτικό σύστημα. Το δικαίωμα των κρατών να αυτοπροσδιορίζονται βάσει της εδαφικής έκτασης που κατέχουν στο χώρο της διεθνούς πολιτικής επιβεβαιώνεται και καλλιεργείται μέσα από την αυτονομία τους στο παγκόσμιο σύστημα, που αποτελεί έτσι ένα θεσμό (η αυτονομία), αφού τα ίδια τα κράτη που συνθέτουν το παγκόσμιο σύστημα αναγνωρίζουν αυτό το δικαίωμα της αυτονομίας σε όλους τους δρώντες. Όπως ο Wendt ισχυρίζεται, αυτή η δομή του συστήματος έλαβε σάρκα και οστά με το σύστημα της Βεσπφαλίας και επισημοποιήθηκε μέσα από το διεθνές δίκαιο που πλέον αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης της διεθνούς πολιτικής. Μέσα από αυτή την ύπαρξη της αυτονομίας των κρατών, τα κράτη δε λειτουργούν με βάση τη λογική του «χειρότερου σεναρίου» της χομπσιανής κουλτούρας αλλά ανταποκρίνονται στο δικαίωμα ύπαρξης των άλλων δρώντων του κοινωνικού συστήματος.

Στο μικρο-επίπεδο ενός κράτους, η αντιπαλότητα του συστήματος δημιουργεί τέσσερις βασικές συνέπειες για τη διαδικασία άσκησης εξωτερικής πολιτικής. Πρώτον, τα κράτη καταστρώνουν τις διπλωματικές στρατηγικές τους με βάση τη λογική του δικαιώματος της ύπαρξης των άλλων κρατών. Δεύτερον, τα κράτη συμπεριφέρονται ορθολογικά και όχι βάσει της λογικής του «χειρότερου σεναρίου»,

οπότε ενδιαφέρονται περισσότερο για απόλυτα παρά σχετικά κέρδη. Τρίτον, η στρατιωτική ισχύς παίζει λιγότερο σημαντικό ρόλο στη διαδικασία άσκησης εξωτερικής πολιτικής γιατί, πλέον υπάρχει αλλαγή στην ισορροπία των εχθρών¹⁵⁶. Τέταρτον, στην περίπτωση πολέμου, οι εχθροί συμπεριφέρονται πιο πολιτισμένα αποκλείοντας κάθε ενδεχόμενο ολοκληρωτικής καταστροφής του αντιπάλου.

Όταν αυτή η λογική της λοκιανής κουλτούρας μεταφερθεί στο μακρο-επίπεδο, τότε η δομή θα αποκτήσει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και αυτή θα είναι πλέον που θα καθορίζει τις ταυτότητες και τις συμπεριφορές των δρώντων. Η λοκιανή κουλτούρα παράγει συγκεκριμένες συνέπειες για το παγκόσμιο σύστημα. Πρώτον, η πολεμική διάθεση μεταξύ των κρατών δεν υποχωρεί αλλά λαμβάνει άλλες διαστάσεις σύμφωνα με τις οποίες οι πόλεμοι στοχεύουν μόνο στο να σκοτώνουν ανθρώπους και όχι να αφανίζουν κράτη. Δεύτερον, τα κράτη ως ανεξάρτητες οντότητες σπανίως αφανίζονται γιατί αναγνωρίζεται το «κοινωνικό» δικαίωμα τους στην αυτονομία. Τρίτον, η ισορροπία δυνάμεων σταθεροποιείται ως χαρακτηριστικό του παγκόσμιου συστήματος γιατί πλέον τα κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα ύπαρξης των άλλων κρατών και έτσι η ασφάλεια τους ενισχύεται. Επιπρόσθετα, η συγκέντρωση ισχύος σε ένα μόνο κράτος ελαχιστοποιείται ως πιθανότητα. Αυτή η συνέπεια τείνει να καθιστά τα κράτη ουδέτερα αφού το ενδεχόμενο ξεσπάσματος πολέμου μηδενίζεται λόγω μη-αναθεωρητικών λογικών που επικρατούν στις συμπεριφορές των κρατών. Ο Wendt ισχυρίζεται ότι η κατά Waltz αναρχία είναι μια λοκιανή κουλτούρα αναρχίας και όχι μια χομπσιανή του τύπου «πόλεμος όλων εναντίον όλων».

Καντιανή Κουλτούρα.

Παρά την εχθρότητα (χομπσιανή κουλτούρα) και αντιπαλότητα (λοκιανή κουλτούρα) που παρουσιάζει το παγκόσμιο πολιτικό σύστημα και οι διεθνείς σχέσεις μεταξύ των κρατών κατά το μεγαλύτερο μέρος της διάρκειας της παγκόσμιας ιστορίας, θα μπορούσε κάποιος να εκφράσει την άποψη ότι, ειδικότερα τα τελευταία περίπου πενήντα χρόνια, δηλαδή μετά και το τέλος του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, αναφαίνεται σταδιακά μια ασυνήθιστη για τα ιστορικά δεδομένα παγκόσμια πολιτική κουλτούρα που βασίζεται στις νόρμες της μη-βίας και ενός συνεργατικού πνεύματος μεταξύ των κρατών. Αυτή η τάση, που έχει άμεση σχέση με την ιδέα του Kant περί «διαρκούς ειρήνης», είναι βασισμένη στην έννοια της φιλίας μεταξύ των

¹⁵⁶ S.Walt, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ιθάκα, 1987.

κρατών, η οποία ενώ διαρκώς κερδίζει θέσεις στη θεματολογία της παγκόσμιας πολιτικής λόγω ειρηνικότερων σχέσεων μεταξύ των κρατών παραμένει μια υποτιμημένη έννοια όσον αφορά τουλάχιστον το ερευνητικό έργο των διεθνολόγων ακαδημαϊκών.

Όπως ο Wendt ισχυρίζεται, δύο κανόνες διέπουν τις φιλικές σχέσεις των κρατών μεταξύ τους: α) οι διαφορές πάντα επιλύονται με τη λογική της μη-βίας, δηλαδή χωρίς πόλεμο και κυριότερα δίχως το ενδεχόμενο απειλής πολέμου και β) τα κράτη συνασπίζονται σε ομάδες, κάτι που αναλογεί σε ένα βαθύ συνεργατικό πνεύμα μέσα από το οποίο η ασφάλεια του ενός θεωρείται ασφάλεια για όλους, οπότε η επίθεση του ενός από κάποιον τρίτο θεωρείται επίθεση προς όλους (κανόνας αμοιβαίας βοήθειας)¹⁵⁷. Παρ' όλα αυτά, κανείς δεν μπορεί να είναι σίγουρος για τις προθέσεις των δρώντων-κρατών μέσα σε ένα πλήρως παγκοσμιοποιημένο διεθνές σύστημα, όπως είναι το σημερινό. Πόλεμοι γίνονταν, γίνονται και θα γίνονται στο μέλλον, ανεξαρτήτως κουλτούρας αναρχίας. Το αντίδοτο της καντιανής κουλτούρας είναι ότι ακόμα και στην απίθανη περίπτωση της έναρξης ενός πολέμου μεταξύ των κρατών του διεθνούς συστήματος οι συνέπειες θα είναι περιορισμένες φύσεως αφού κάθε διαμάχη θα επιλύεται βάσει διπλωματικών διαπραγματεύσεων, δημοκρατικών διαδικασιών και υπό την επιρροή των αρχών του διεθνούς δικαίου. Αυτό, τελικά, που παίζει ρόλο είναι η συλλογική γνώση των ειρηνικών διαθέσεων και συμπεριφορών την οποία συμμερίζονται όλα τα κράτη που αποτελούν μέρος της παγκόσμιας κοινότητας. *Η παγκόσμια κοινότητα είναι ειρηνική, γιατί οι ειρηνικές αντιλήψεις των κρατών την κάνουν να είναι έτσι.*

2.4 Κριτική στη Θεωρητική Προσέγγιση του Κονστρουκτιβισμού και στη Θεωρητική Σκέψη του Wendt.

Οι Friedrich Kratochwil και Nicholas Onuf ασκούν έντονη κριτική στις συμβατικές προσεγγίσεις του κονστρουκτιβισμού, δηλαδή σε αυτές τις αναλύσεις που ασπάζονται ένα μεγάλο μέρος των οντολογικών και επιστημολογικών διαστάσεων των ορθολογικών υποδειγμάτων¹⁵⁸. Ο Kratochwil μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους πρωτεργάτες ακαδημαϊκούς που κατάφερε να εισαγάγει τα πιο «ριζοσπαστικά»

¹⁵⁷ Αυτή η λογική που αναδύεται μέσα από τη δομή της καντιανής αναρχίας, θα μπορούσε να παραλληλιστεί με τις πλουραλιστικές κοινότητες ασφαλείας του Deutsch, όπου η πιθανότητα πολέμου μεταξύ των μελών της κοινότητας όχι απλώς τείνει να μηδενιστεί αλλά είναι μηδενική εξαρχής. Για ολόκληρη την επιχειρηματολογία του Wendt σε σχέση με τις τρεις κουλτούρες αναρχίας, βλέπε Wendt 1999, σ:259-307.

¹⁵⁸ Για παράδειγμα, βλέπε Wendt 1992 και 1999.

στοιχεία στον ακαδημαϊκό τομέα της θεωρίας των διεθνών σχέσεων. Μολονότι η αρχική του ενασχόληση με τη «διαχείριση» της ισχύος στη θεωρία της εξωτερικής πολιτικής εμφανίστηκε πολλά υποσχόμενη να δώσει λύσεις σε μυριάδες προβλήματα των διεθνών σχέσεων¹⁵⁹, ο Kratochwil μετατόπισε τη θεωρητική του τακτική και άρχισε μια δριμυία κριτική εναντίον της «φτώχειας της επιστημολογίας» που επικρατεί στη διεθνολογική θεωρία¹⁶⁰.

Το κύριο σημείο αναφοράς της θεωρητικής σκέψης του Kratochwil ταυτίζεται με την άποψη ότι το πλέγμα των πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων συνδέεται άρρηκτα με την ανθρώπινη συμπεριφορά και, κατ' επέκταση, με την ερμηνεία αυτής της συμπεριφοράς. Για να δώσει πληρέστερες εξηγήσεις στις ανθρώπινες δράσεις που κατευθύνουν τις πολιτικές πρακτικές, ο Kratochwil δίνει ιδιαίτερη σημασία στα συλλογικά νοήματα και τις αντιλήψεις που αναπτύσσονται μέσα από τις νόρμες και τους κανόνες που διαχέονται και κοινωνικοποιούνται στα διυποκειμενικά περιβάλλοντα των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων¹⁶¹. Σύμφωνα με το θεωρητικό του μοντέλο, ο ρόλος των νομών είναι σημαντικός στη διαμόρφωση αποφάσεων γιατί οι νόρμες μειώνουν την πολυπλοκότητα των κοινωνικών καταστάσεων και επιβάλλουν μια ορθολογικότητα στις πολιτικές πράξεις. Επίσης, ο Kratochwil υποστηρίζει την υπόθεση ότι οι ανθρώπινες δράσεις κατευθύνονται από κανόνες, οι οποίοι δεν καθοδηγούν μόνο αλλά επιτρέπουν στους ανθρώπους να «επιδιώκουν στόχους, να μοιράζονται νοήματα, να επικοινωνούν μεταξύ τους, να επικρίνουν ισχυρισμούς και να δικαιολογούν πράξεις»¹⁶². Η ουσιαστικότερη όμως θεωρητική του συμβολή έγκειται στο γεγονός ότι λαμβάνει υπόψη του τη σημασία της έννοιας της

¹⁵⁹ Για την ενασχόληση του Kratochwil με την έννοια της ισχύος, βλέπε F.Kratochwil, *International Order and Foreign Policy*, Westview Press, Μπούλντερ, 1978.

¹⁶⁰ F.Kratochwil, «Errors Have Their Advantage», *International Organization*, τόμ.38, 1984, σ:305–320. Επίσης, βλέπε Kratochwil και Ruggie 1986.

¹⁶¹ Ο Kratochwil, με αυτό τον τρόπο, διασαφηνίζει τη θέση του υπέρ της σημασίας των νομών στη διεθνή πολιτική σκηνή και το ρόλο των κανόνων για την εξήγησή της. Βλέπε Kratochwil 1989.

¹⁶² Στο ίδιο, σ:10–11. Σύμφωνα με τον Kratochwil, υπάρχουν τρεις τρόποι που οι νόρμες και οι κανόνες «συνδέουν την ατομική αυτονομία με την κοινωνικότητα»: α) η ματαίωση συγκεκριμένων μορφών συμπεριφοράς, β) η δημιουργία σχεδίων συντονισμού για την «απόλαυση» των σπάνιων πόρων και γ) η παροχή μιας λογικής βάσης για διάλογο μεταξύ συγκρουόμενων ομάδων. Βλέπε Kratochwil 1989, σ:70. Αυτή η «σύνδεση» μεταξύ ατομικού απομονωτισμού και «συλλογικότητας» καθιστά απαραίτητη τη σημαντικότητα των νομικών κανόνων σε μια κοινωνία, στους οποίους ο Kratochwil εφιστά τεράστια σημασία. Όμως, όταν ο Kratochwil αναφέρεται σε κανόνες υποθέτει κάτι περισσότερο από τον νόμο. Βλέπε M.Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2002, σ:119. Γι' αυτόν, εξίσου σημαντικό ρόλο παίζουν οι πρακτικοί και οι ηθικοί κανόνες μιας κοινωνίας που είναι το αποτέλεσμα των διυποκειμενικά μοιρασμένων αντιλήψεων των δρώντων αυτής της κοινωνίας. Επομένως, είναι φανερό ότι η έννοια της διυποκειμενικότητας, όπως αναλύθηκε προηγουμένως, κατέχει κεντρική θέση στην κοινωνική προσέγγιση του Kratochwil.

γλώσσας για τη λειτουργία των νορμών στην κοινωνική ζωή. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, οι νόρμες είναι δράσεις λόγων οι οποίες εξαρτώνται από το βαθμό επιτυχίας της επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπινων οντοτήτων¹⁶³.

Σε παρόμοιο μοτίβο, η ερμηνευτική προσέγγιση του Nicholas Onuf αναδεικνύει τάσεις διαφοροποίησης από τις θεωρητικές δεσπόζουσες θέσεις του ορθολογισμού και του συμβατικού κονστρουκτιβισμού του Wendt. Η βασική ιδέα του Onuf αναπτύσσεται γύρω από το πολύπλοκο και δυσεπίλυτο θέμα της εξήγησης της «αλήθειας» που διέπει τις διεθνείς πολιτικές σχέσεις των κρατών και, ουσιαστικά, το ερευνητικό του πρόγραμμα εστιάζεται στην προσπάθεια «ανακατασκευής» αυτής της αλήθειας αναλύοντας το πως οι δρώντες κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα μέσα από τις πράξεις και αντιλήψεις τους¹⁶⁴.

Η βασική θεωρητική του παραδοχή σχετίζεται με την έννοια της ανθρώπινης πράξης, η οποία περιέχει νοήματα. Ο Onuf ισχυρίζεται ότι ο κοινωνικός κόσμος κατασκευάζεται από τις ανθρώπινες πράξεις, οι οποίες είναι το αποτέλεσμα των δράσεων της ομιλίας μας παρά κάποιας άλλης φυσικής μας δραστηριότητας. Γι' αυτό το λόγο, η γλώσσα παίζει κεντρικό ρόλο στο μοντέλο ανάλυσης του Onuf αφού μέσα από αυτή οι ανθρώπινες πράξεις απεικονίζονται, αναπαριστώνται και, ακόμα σημαντικότερο, εκτελούνται¹⁶⁵. «Οι δράσεις του λόγου αποτελούν κοινωνικές παραστάσεις, έχουν δηλαδή άμεσες κοινωνικές συνέπειες»¹⁶⁶. Η γλώσσα δεν περιγράφει ούτε αναπαριστά την πραγματικότητα, αλλά δημιουργεί την πραγματικότητα¹⁶⁷. Ο Onuf, για να εξηγήσει πως οι δράσεις του λόγου συνδέουν τις λέξεις με τον κόσμο, υποθέτει τρεις τύπους δράσεων λόγου: α) διαβεβαιωτικούς, οι οποίοι αντανakλούν τον υπάρχοντα κόσμο ή προτείνουν μια νέα κοινωνική πραγματικότητα, β) κατευθυντήριους, οι οποίοι προσαρμόζουν τον κόσμο με τις λέξεις γιατί αλλάζουν τον κόσμο και γ) εκτελεστικούς, οι οποίοι εναρμονίζουν τις λέξεις με τον κόσμο αφού προϋποθέτουν μια υποθετική κοινωνική πραγματικότητα. Η επαναληπτική διαδικασία των δράσεων του λόγου έχει σαν αποτέλεσμα την καθιέρωση αυτών των δράσεων ως κανόνων της ανθρώπινης πράξης. Έτσι, αναπόφευκτα, οι κανόνες αναπτύσσονται μέσα από τις δράσεις του λόγου και η

¹⁶³ Kratochwil 1989.

¹⁶⁴ Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι ο Onuf είναι ο πρώτος ακαδημαϊκός που εισήγαγε τον όρο «κονστρουκτιβισμό» στην πολιτική επιστήμη. Αυτός ο ισχυρισμός αποκαλύπτεται από τον Wendt. Βλέπε Wendt 1992, σ:393 και Onuf 1989.

¹⁶⁵ Onuf 1989, σ:82.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ:183.

¹⁶⁷ Zehfuss 2002, σ:153.

θεωρία των δράσεων του λόγου καθίσταται η πιο κατάλληλη μεθοδολογική προσέγγιση για να αναλύσει αυτούς τους κανόνες¹⁶⁸.

Επιπρόσθετα, στη βιβλιογραφία παρατηρείται μια έντονη κριτική που προσεγγίζει με επιφύλαξη και σκεπτικισμό το ακαδημαϊκό έργο του Wendt. Η κριτική αφορά είτε οντολογικές είτε επιστημολογικές διαστάσεις της θεωρητικής του προσέγγισης. Για παράδειγμα, ο Smith ισχυρίζεται ότι η θεωρητική προσέγγιση του επιστημονικού ρεαλισμού, έτσι όπως χρησιμοποιείται από το Wendt, κάνει λανθασμένες θεωρήσεις ως προς τη φύση των κοινωνικών φαινομένων. Αυτό σημαίνει ότι ο Wendt αδυνατεί να διαχωρίσει με καθαρό τρόπο τις υλικές από τις ιδεατές διαστάσεις της πραγματικότητας ενός κοινωνικού συστήματος¹⁶⁹. Μερικές φορές το «υλικό» θεωρείται ως η ανεξάρτητη μεταβλητή, άλλες φορές είναι η εξαρτημένη μεταβλητή όπου η φύση της εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από το «ιδεατό» και άλλες φορές το «υλικό» είναι η ενδιάμεση αιτιώδης μεταβλητή που μόνο εν μέρει διαμορφώνει τις προτιμήσεις και τις συμπεριφορές των δρώντων¹⁷⁰. Επιπρόσθετα, ο Smith τονίζει ότι η προσέγγιση του Wendt δεν παρέχει μια ολοκληρωμένη θεωρία για τους δρώντες-άτομα και, γι' αυτό το λόγο, αφήνει ανερμήνευτο ένα σημαντικό κομμάτι της κατασκευής των ταυτοτήτων και των προτιμήσεων αυτών των δρώντων-ατόμων. Όπως σημειώνει, χωρίς θεωρία των δρώντων-ατόμων και χωρίς θεωρία της εσωτερικής πολιτικής είναι αδύνατο να κατανοηθεί η πολιτική σε κρατικό επίπεδο.

Ο Dale Copeland θεωρεί ότι η δομική κονστρουκτιβιστική ανάλυση του Wendt είναι πολύ περιορισμένη αφού δεν λαμβάνει υπόψη του τον παράγοντα «αβεβαιότητα» που μπορεί να επικρατήσει σε μελλοντικές αλληλεπιδράσεις των δρώντων ενός κοινωνικού συστήματος. Ο παράγοντας «αβεβαιότητα» είναι πολύ σημαντικός γιατί μπορεί να οδηγήσει σε συμπεριφορές που αποκλίνουν από τις προσδοκώμενες που επιτάσσει η κανονιστική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού. Σε περιπτώσεις μελλοντικής αβεβαιότητας, οι δρώντες, συνήθως, δρουν με βάση το ιδιοτελές τους συμφέρον και προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν την ωφέλειά τους σε βάρος των άλλων δρώντων της κοινωνίας που δρουν¹⁷¹.

¹⁶⁸ Onuf 1989.

¹⁶⁹ Smith 2000.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ:154.

¹⁷¹ Ο Copeland θεωρεί ότι η επιχειρηματολογία του Wendt ως προς το ζήτημα της συλλογικής γνώσης, που διαμορφώνεται μεταξύ του «εγώ» και του «άλλου» και που θεμελιωτικά περιορίζει την μελλοντική ύπαρξη αβεβαιότητας σε σχέση με τις συμπεριφορές των δρώντων, είναι σε εξαιρετικό βαθμό ελλιπής για τρεις διαφορετικούς λόγους. Πρώτον, η θεωρία του Wendt δεν προσφέρει μια

Η Zehfuss αναλύει την έννοια της ταυτότητας η οποία παίζει σημαντικό ρόλο στην προσέγγιση του Wendt. Αυτή θεωρεί ότι ο Wendt έχει αναπτύξει πολύ επιφανειακά την έννοια της ταυτότητας, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα αλλαγής ή αναθεώρησής της αφού περιορίζεται σε μια δομική εξήγηση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των δρώντων-κρατών του διεθνούς συστήματος¹⁷². Αντιθέτως, για να κατανοηθεί πλήρως η επεξηγηματική και αιτιώδης ικανότητα του ρόλου της ταυτότητας για την ερμηνεία των πολιτικών συμπεριφορών και των προτιμήσεων των δρώντων-κρατών πρέπει να κατασκευάζεται με βάση τους ιδιαίτερους παράγοντες και τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στις διάφορες τοπικές κοινωνίες αυτών των δρώντων υπό εξέταση. Σύμφωνα με τη Zehfuss, ο Wendt μπορεί να κατηγορηθεί για τον ίδιο λόγο που αυτός επικρίνει τους νεοωφελμιστές θεωρητικούς, ότι δηλαδή υποθέτει πάρα πολλά με το να αγνοεί τους παράγοντες της εσωτερικής πολιτικής των κρατών για την κατασκευή ταυτοτήτων¹⁷³. Ο Suganami, από τον ίδιο τόμο των Guzzini και Leander που ασκεί την κριτική της η Zehfuss, επιτίθεται στο έργο του Wendt από τη σκοπιά της φιλοσοφικής θεώρησης της κοινωνικής προσέγγισης του δομικού κονστρουκτιβισμού, ενώ ο Behnke θεωρεί ότι μέσα σε ένα παγκοσμιοποιημένο και πολύπλοκο διεθνές περιβάλλον είναι άκρως επικίνδυνο να αναδύονται προσεγγίσεις που παρουσιάζονται ως «μεγάλες θεωρίες», σαν αυτή που σκοπεύει να θεμελιώσει ο Wendt¹⁷⁴. Ο Drulak επικρίνει το Wendt ότι

εμπεριστατωμένη εμπειρική ανάλυση που να πείθει την ακαδημαϊκή κοινότητα ως προς το μέγεθος της συνεργασίας που έχει επέλθει τα τελευταία χρόνια στο παγκόσμιο σύστημα των κρατών, με αποτέλεσμα τα επιχειρήματα αλλά και οι πιθανότητες για μια αβέβαιη κατάσταση εχθρότητας στο μέλλον να μην αποκλείονται εμπειρικά. Δεύτερον, ο Wendt δεν παρέχει μια ολοκληρωμένη θεωρητική προσέγγιση για το πώς οι δρώντες επικοινωνούν ο ένας με τον άλλο και, κυριότερα, «δεν εξηγεί πώς τα κράτη υποτίθεται πως ξέρουν εάν τα «άλλα» (κράτη) έχουν ουσιαστικά εσωτερικεύσει μια νόρμα ή όχι» (Copeland 2000: 207). Τρίτον, ο Wendt αγνοεί σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα εξαπάτησης ως προς τις αλληλεξαρτώμενες συμπεριφορές των δρώντων. Η έννοια της εξαπάτησης (deception) παίζει τεράστιο ρόλο στη σύγχρονη βιβλιογραφία των διεθνών σχέσεων και η άγνοιά της, ιδιαίτερα σε ένα τέτοιο κριτικό ερευνητικό πρόγραμμα σαν αυτό του Wendt, θέτει σε τεράστιες δοκιμασίες τη συνοχή και εγκυρότητα της συγκεκριμένης θεωρητικής προσέγγισης. Όλα αυτά είναι απόρροια της περιορισμένης δομικής διάστασης της προσέγγισης του Wendt, που αφήνει ανέγγιχτους τους παράγοντες και την επιρροή της εσωτερικής πολιτικής να διαμορφώσουν και να επηρεάσουν την κατασκευή των ταυτοτήτων, των συμφερόντων και, επακόλουθα, των συμπεριφορών των δρώντων. Βλέπε D.Copeland, «The Constructivism Challenge to Structural Realism: A Review», *International Security*, τόμ.25, τχ.2, 2000, σ:187-212.

¹⁷² M.Zehfuss, «Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison» στο S.Guzzini και A.Leander, *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, (επιμ.), Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2006, σ:93-117.

¹⁷³ Σε αυτό το σημείο φαίνεται ξεκάθαρα η ταύτιση απόψεων μεταξύ Zehfuss 2006 και Smith 2000.

¹⁷⁴ Βλέπε, αντίστοιχα, H. Suganami, «Wendt, IR, and Philosophy: A Critique» στο S.Guzzini και A.Leander, *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, (επιμ.), Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2006, σ:57-72° A. Behnke, «Grand Theory in the Age of its Impossibility: Contemplations on Alexander Wendt» στο S.Guzzini και A.Leander, *Constructivism and*

έχει αποτύχει σε μεγάλο βαθμό να εξηγήσει τις δομικές αλλαγές που έχουν επέλθει στο παγκόσμιο σύστημα διότι δεν λαμβάνει υπόψη του τον αιτιώδη ρόλο της έννοιας της αυτοπάθειας¹⁷⁵.

Τέλος, ο κονστρουκτιβισμός έχει δεχτεί την επίθεση των θεωρητικών που ασπάζονται το ορθολογικό δόγμα ανάλυσης. Η κριτική αυτή μπορεί να συνοψιστεί από μια μεθοδολογική παρατήρηση του Moravcsik¹⁷⁶, η οποία πρεσβεύει ότι η κονστρουκτιβιστική έρευνα χαρακτηρίζεται από την ανεπάρκεια της να παραθέτει ευδιάκριτες υποθέσεις ελέγχου και αντικειμενικές μεθόδους για τον έλεγχο των υποθέσεων αυτών έναντι των «καλύτερων» εναλλακτικών θεωριών ή μιας μηδενικής υπόθεσης που συνδέεται με μια τυχαία συμπεριφορά του δρώντα (κυρίως του κράτους). Με αυτή την παρατήρηση ο Moravcsik, ουσιαστικά, ισχυρίζεται ότι καμία υπόθεση εργασίας των κονστρουκτιβιστικών αναλύσεων δεν μπορεί να ελεγχθεί εμπειρικά. Συμπερασματικά, διακρίνεται μια πλήρης απουσία ενός συνεκτικού κονστρουκτιβιστικού εμπειρικού υποδείγματος, το οποίο θα μπορούσε να φανεί ικανό να σταθεί επάξια δίπλα στην ερευνητική μεθοδικότητα και αυστηρότητα των ορθολογικών μοντέλων ανάλυσης¹⁷⁷.

International Relations: Alexander Wendt and His Critics, (επιμ.), Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2006, σ:48-56.

¹⁷⁵ P.Drulak, «Reflexivity and Structural Change» στο S.Guzzini και A.Leander, *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, (επιμ.), Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2006, σ:140-159.

¹⁷⁶ Για μια ολοκληρωμένη ορθολογική κριτική αποτίμηση, θα πρέπει να εξεταστεί ολόκληρη η βιβλιογραφία που παρατίθεται σε αυτό το κεφάλαιο, αφού και οι ίδιοι οι κονστρουκτιβιστές αναλύουν και αναπτύσσουν κριτικές ορθολογικής φύσεως για το κονστρουκτιβιστικό διεθνολογικό ερευνητικό πρόγραμμα. Για μια αρχή, βλέπε J.W.Legro, «Which Norms Matter? Revisiting the “Failure” of Internationalism», *International Organization*, τόμ.51, τχ.1, 1997, σ:31–63.

¹⁷⁷ A.Moravcsik, «Is Something Rotten in the State of Denmark? Constructivism and European Integration», *Journal of European Public Policy*, τόμ.6, τχ.4, 1999, σ:669-681 και J.Checkel και A. Moravcsik, «A Constructivist Research Program in EU Studies?», *European Union Politics*, τόμ.2, τχ.2, 2001, σ:219-249, σ:226.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Νόρμες στις Διεθνείς Σχέσεις.

3.1 Εισαγωγή: Θεωρία Κοινωνικών Νορμών.

Η κονστρουκτιβιστική θεωρητική προσέγγιση δίνει κίνητρα στους ερευνητές να ενασχοληθούν με τρία βασικά ερευνητικά προγράμματα: α) το ρόλο που παίζουν οι παγκόσμιες (διεθνείς) νόρμες στις τοπικές κοινωνίες και κυρίως στις επιμέρους πολιτικές των κρατών, β) το ρόλο που παίζουν οι ιδέες στο παγκόσμιο κοινωνικό σύστημα όπως επίσης και το ρόλο που παίζει η έννοια της ισχύος (δύναμης) και πως αυτή κατασκευάζει κοινωνικά πολλές από τις «αλήθειες» της πολιτικής ζωής που εμείς θεωρούμε ως δεδομένες και γ) το ρόλο που παίζουν οι ταυτότητες των κρατών και πως αυτές επηρεάζουν τη δράση αυτών των κρατικών οντοτήτων καθώς και πως σχηματοποιούν τα συγκεκριμένα συμφέροντα τους¹⁷⁸.

Η παρούσα εργασία θα επικεντρωθεί στο ρόλο που παίζουν οι κοινωνικές νόρμες του διεθνούς συστήματος των κρατών αλλά επίσης και στο ρόλο εκείνων των νορμών που διαχέονται σε εσωτερικό επίπεδο (δηλαδή μέσα σε μια κοινωνία ή μέσα σε ένα συγκεκριμένο κράτος) με σκοπό τον προσδιορισμό της συμπεριφοράς της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Σε μερική αντίθεση με την επιχειρηματολογία των Finnemore και Sikkink, η εργασία αυτή θα προσπαθήσει να επικεντρωθεί όχι μόνο στις διεθνείς νόρμες (international norms) που διαχέονται σε παγκόσμιο επίπεδο και πως αυτές επηρεάζουν βασικές πτυχές της κοινωνικής ζωής των κρατών στη διεθνή κοινωνία, όπως για παράδειγμα την εξωτερική πολιτική τους, αλλά και στις νόρμες που ενυπάρχουν και είναι ευρύτερα αποδεκτές στο εσωτερικό επίπεδο μιας κοινωνίας (domestic ή societal norms)¹⁷⁹.

Παρά τη σημασία που έχουν οι νόρμες για την ανάλυση των διεθνών σχέσεων των κρατών, υπάρχει μια σύνθετη σύγχυση σχετικά με το τι αντιπροσωπεύουν αυτές οι νόρμες και, ουσιαστικά, με το πώς θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένας ακριβής επιστημονικός ορισμός ο οποίος έκδηλα να φανερώνει τι σημαίνει νόρμα. Πολλοί μελετητές των παγκόσμιων πολιτικών φαινομένων και διεθνολόγοι, που κυρίως

¹⁷⁸ M.Finnemore και K.Sikkink, «Taking Stock: The Constructivism Research Program in International Relations and Comparative Politics», *Annual Review of Political Science*, τόμ.4, 2001, σ:391-416.

¹⁷⁹ Η μεθοδολογική αυτή στρατηγική κατευθύνεται από το αναλυτικό πλαίσιο αυτής της διδακτορικής διατριβής, όπως αυτό θα παρουσιαστεί στο επόμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Επίσης, η σκέψη αυτή έχει προέλθει κι από την επιχειρηματολογία του Legro. Βλέπε Legro 1997, σ:31-32.

ασπάζονται τις ορθολογικές και ρεαλιστικές προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων, υποστηρίζουν την άποψη ότι η έλλειψη ενός τέτοιου ορισμού για τις νόρμες «αδυνατίζει» το όλο ερευνητικό κονστρουκτιβιστικό πρόγραμμα γιατί «απειλεί να υπονομεύσει την αναλυτική ικανότητα των νορμών»¹⁸⁰. Γι' αυτό, ένας ακριβής ορισμός για τις νόρμες θα αποτελέσει χρήσιμο οδηγό για την επιχειρηματολογία αυτής της εργασίας. Επιπρόσθετα, σε αυτό το κεφάλαιο, θα επιχειρηθεί να εξηγηθεί η έννοια της νόρμας σε όλες τις εκφάνσεις της, καλύπτοντας έτσι τα σημαντικότερα συστατικά στοιχεία του σύγχρονου κονστρουκτιβιστικού προγράμματος της διεθνολογικής θεωρίας.

Ορισμός Νόρμας.

Ένα από τα πιο σημαντικά αναλυτικά εργαλεία που έχουν στη διάθεσή τους οι θεωρητικοί του κονστρουκτιβισμού για να ερμηνεύσουν τα πολυποίκιλα φαινόμενα της διεθνούς πολιτικής είναι οι νόρμες που διαχέονται είτε στο διεθνές σύστημα των κρατών είτε μέσα στις εσωτερικές κοινωνίες τους. Όταν ακούμε ή διαβάζουμε τη λέξη «νόρμα» αμέσως σκεφτόμαστε δύο πράγματα: α) κάτι το οποίο είναι συνηθισμένο, θεσμοθετημένο ή καθιερωμένο και β) ένα κανόνα κοινωνικής συμπεριφοράς. Όσον αφορά τη θεωρία των διεθνών σχέσεων, η έννοια της νόρμας έχει ευρύτερη σημασία από κάτι το οποίο είτε είναι συνηθισμένο είτε έχει τις ιδιότητες ενός κανόνα. Το μεγάλο πρόβλημα όμως που παρουσιάζεται στη διεθνολογική θεωρία ταυτίζεται με την άποψη ότι, στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει ένας ακριβής ορισμός για την έννοια της νόρμας, ενώ, αντιθέτως, υπάρχει μια διάχυτη ορολογία που αναγνωρίζει μια πλειάδα νοημάτων σε σχέση με την έννοια των νορμών στις διεθνείς σχέσεις. Για παράδειγμα, υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός ερευνητών οι οποίοι συγχέουν την έννοια της νόρμας είτε με τις ιδέες, είτε με τους θεσμούς, είτε με τις κοινές πρακτικές, είτε με τις ευρύτερες αντιλήψεις του διεθνούς συστήματος¹⁸¹. Αυτή η τακτική, αν και όχι απολύτως λανθασμένη, έχει σημαντικές συνέπειες για την κατανόηση της θεωρίας και της πρακτικής των διεθνών σχέσεων αφού δεν εξακριβώνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο η επιρροή των νορμών στη διαμόρφωση των πολιτικών που επιδιώκουν οι δρώντες ενός κοινωνικού συστήματος.

¹⁸⁰ Η υπονόμηση της αναλυτικής ικανότητας των νορμών βασίζεται στην επιχειρηματολογία του Robert Keohane και σχετίζεται με την αδυναμία των αναστοχαστικών προσεγγίσεων, όπως του κονστρουκτιβισμού, να προσφέρουν ένα συνεκτικό εμπειρικό μεθοδολογικό πλαίσιο ανάλυσης. Βλέπε Keohane 1988^ο Legro 1997 και J.Thomson, «Norms in International Relations: A Conceptual Analysis», *International Journal of Group Tensions*, τόμ.23, τχ.1, 1993, σ:67-83.

¹⁸¹ Thomson 1993.

Υπάρχουν, κατά κύριο λόγο, τρεις διαφορετικές θεωρητικές τάσεις στη διεθνολογική ανάλυση που κατατάσσουν τις νόρμες σε κατηγορίες ορισμών ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε θεωρητικής τάσης. Η πρώτη κατηγορία εμπεριέχεται στις ορθολογικές θεωρίες και συμπίπτει με τις συμπεριφορές τάσεις στη διεθνολογική θεωρία. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι νόρμες διακρίνονται από μια κανονικότητα και έχουν άμεση σχέση με τη συνέπεια της συμπεριφοράς, γι' αυτό και θεωρούνται ως «πρότυπα συμπεριφοράς, που ορίζονται με όρους δικαιωμάτων και υποχρεώσεων»¹⁸². Ο ορισμός αυτός ανήκει στον Krasner που θεωρεί τις νόρμες, μαζί με τις αρχές, τους κανόνες και τις διαδικασίες αποφάσεων, ως ένα από τα βασικά συστατικά της θεωρίας των καθεστώτων¹⁸³. Ο Axelrod, ο οποίος θεωρείται ένας από τους κυριότερους εκπροσώπους αυτής της σχολής, υποστηρίζει την άποψη ότι οι νόρμες «υπάρχουν σε ένα δεδομένο κοινωνικό περιβάλλον στο βαθμό που τα άτομα δρουν με ένα συγκεκριμένο τρόπο και συχνά τιμωρούνται όταν φαίνεται ότι δεν δρουν με αυτό τον τρόπο»¹⁸⁴.

Η δεύτερη κατηγορία πηγάζει από την κανονιστική διάσταση των νορμών¹⁸⁵. Ο Hedley Bull θα μπορούσε να θεωρηθεί ο κυριότερος εκπρόσωπος αυτής της προσέγγισης γιατί ο κανονιστικός χαρακτήρας των νορμών συμπίπτει με την έννοια των κανόνων που αυτός προσδίδει για το διεθνές σύστημα. Οι κανόνες (νόρμες), σύμφωνα με το Bull, καθορίζουν με ακρίβεια τα είδη συμπεριφοράς που είναι συνεπή με τις κοινά αποδεκτές αξίες ή σκοπούς¹⁸⁶. Αυτοί οι σκοποί είναι η διασφάλιση έναντι της βίας, η τήρηση των συμφωνιών και η σταθερότητα της ιδιοκτησίας. Για κονστρουκτιβιστές θεωρητικούς σαν τον Onuf, οι κανόνες αποτελούν τα σημεία εκκίνησης για κάθε κανονιστική ανάλυση γιατί «οι κοινωνικοί κανόνες δημιουργούν τη διαδικασία από την οποία οι άνθρωποι και η κοινωνία σχηματίζουν ο ένας τον άλλον συνεχώς και αμοιβαία»¹⁸⁷. Σύμφωνα με τον Onuf, «ένας κανόνας είναι ένας

¹⁸² A.Bjorkdahl, «Norms in International Relations: Some Conceptual and Methodological Reflections», *Cambridge Review of International Affairs*, τόμ.15, τχ.1, 2002a, σ:9-23, σ:13.

¹⁸³ S. Krasner, *International Regimes*, (επιμ.), Cornell University Press, Ιθάκα, 1983.

¹⁸⁴ R.Axelrod, «An Evolutionary Approach to Norms», *American Political Science Review*, τόμ.80, τχ.4, 1986, σ:1095-1111, σ:1097. Ο Axelrod για την επιμονή του να δίνει ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο της τιμωρίας εφόσον μια νόρμα δεν ακολουθείται από τους δρώντες ενός κοινωνικού συστήματος, κατηγορήθηκε ευθέως ότι η μελέτη του έχει ουσιαστικά σχέση με την επιβολή των νορμών μέσω ενός συστήματος εφαρμογής τιμωριών (βλέπε Thomson 1993, σ:70) και κυρώσεων (βλέπε M.Taylor, «Structure, Culture and Action in the Explanation of Social Change», *Politics and Society*, τόμ.17, τχ.2, 1989, σ:115-162, σ:137).

¹⁸⁵ Bjorkdahl 2002a και Legro 1997.

¹⁸⁶ Bull 1977, σ:54.

¹⁸⁷ Onuf 1998, σ:59. Όταν ο Onuf αναφέρεται σε κανόνες εννοεί κοινωνικούς κανόνες, οι οποίοι ενέχουν νομικούς κανόνες αλλά δεν περιορίζονται μόνο σε αυτούς. Για αυτούς που θεωρούν ότι ο

ισχυρισμός που λέει στους ανθρώπους τι πρέπει να κάνουν. Το 'τι' στην ερώτηση είναι ένα πρότυπο για την ανθρώπινη συμπεριφορά...το 'πρέπει' μας λέει να ταιριάξουμε τη συμπεριφορά μας με αυτό το πρότυπο»¹⁸⁸. Γι' αυτό το λόγο, οι κανόνες αποκαλύπτουν ποιοι είναι οι ενεργοί συμμετέχοντες σε μια κοινωνία αφού δίνουν στους δρώντες ευκαιρίες να επιλέξουν από μια ποικιλία δράσεων που είναι σύμφωνες με αυτούς τους κανόνες. Οι νόρμες από τους κανόνες διακρίνονται από το πόσο «επίσημες» είναι αυτές. Οι νόρμες ουσιαστικά αποτελούν ανεπίσημους κανόνες διότι οι δρώντες δεν είναι πάντα σίγουροι ότι οι νόρμες είναι κανόνες μέχρι να δουν πως άλλοι δρώντες συμπεριφέρονται ως προς αυτές¹⁸⁹.

Η τρίτη κατηγορία μπορεί να διακριθεί ως η πιο ριζοσπαστική και περιφέρεται γύρω από τη σφαίρα επιρροής των αναστοχαστικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Η αναστοχαστική διάσταση των νορμών ταυτίζεται με την κονστρουκτιβιστική αντίληψη, η οποία πρεσβεύει ότι οι νόρμες είναι *σύνολα διυποκειμενικών νοημάτων και συλλογικών προσδοκιών που αφορούν πρότυπα ορθής συμπεριφοράς για τα κράτη ή για άλλους δρώντες των κοινωνικών συστημάτων μέσα σε ένα δεδομένο κοινωνικό περιβάλλον ή με δεδομένες τις κοινωνικές ταυτότητες αυτών των δρώντων*¹⁹⁰. Σύμφωνα με τον Katzenstein, οι νόρμες έχουν διττή ιδιότητα: άλλες φορές λειτουργούν σαν κανόνες όπου ορίζουν την ταυτότητα ενός δρώντα, συνεπώς έχουν «δομικά αποτελέσματα» στη διαμόρφωση ταυτοτήτων και άλλες φορές έχουν «ρυθμιστικά αποτελέσματα» καθορίζοντας την ορθή συμπεριφορά μιας ήδη ορισμένης ταυτότητας. Έτσι, οι νόρμες «ορίζουν (ή καθορίζουν) ταυτότητες ή υπαγορεύουν (ή ρυθμίζουν) συμπεριφορά, ή τα κάνουν και τα δύο»¹⁹¹. Ουσιαστικά, όπως ο Ruggie μας πληροφορεί, οι ρυθμιστικοί κανόνες είναι προορισμένοι να έχουν αιτιώδη αποτελέσματα, ενώ οι δομικοί κανόνες ορίζουν το σύνολο των πρακτικών που διακανονίζουν κάθε συγκεκριμένη οργανωμένη κοινωνική δραστηριότητα¹⁹². Η αναστοχαστική αυτή διάσταση προέρχεται κυρίως από τη θεωρητική σκέψη του

κόσμος που ζούμε είναι μια κοινωνική κατασκευή που δημιουργείται από τους ανθρώπους, τις κοινωνίες και τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση, οι κοινωνικοί κανόνες αποτελούν τα βασικά συστατικά που συνδέουν τις δύο αυτές οντότητες, δηλαδή ανθρώπους και κοινωνίες ή δρώντες και δομές, στη διάλεκτο των διεθνολόγων.

¹⁸⁸ Onuf 1998, σ:59.

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σ:70.

¹⁹⁰ Jepperson, Wendt και Katzenstein 1996° Finnemore 1996° Klotz 1995 και Bjorkdahl 2002.

¹⁹¹ Ο Katzenstein επίσης επιχειρηματολογεί ότι «η συμπεριφορά καθορίζεται από κανόνες και νόρμες όπου ορίζουν πρότυπα καταλληλότητας». Βλέπε Katzenstein 1996, σ:28. Η έννοια της καταλληλότητας (appropriateness) θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα στα επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας όπου θα χρησιμοποιηθεί για την εξέταση του μοντέλου της κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής. Βλέπε Katzenstein 1996, σ:5 και Jepperson, Wendt και Katzenstein 1996, σ:54.

¹⁹² Ruggie 1998, σ:22–25.

Foucault που θεωρεί ότι οι νόρμες, στην πραγματικότητα, δεν αποτελούν εξωτερικούς παράγοντες περιορισμού της συμπεριφοράς των δρώντων ενός κοινωνικού συστήματος αλλά σε βάθος δομούν τις ταυτότητές τους, καθώς και από τον κριτικό συλλογισμό του Cancian που ισχυρίζεται ότι οι νόρμες είναι αυτοί οι κανόνες που νομιμοποιούν τη φύση της οντότητας των δρώντων να δρουν με συγκεκριμένες ταυτότητες μέσα στα συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα αυτών των ταυτοτήτων.¹⁹³

Όπως είναι φανερό, οι ορισμοί των νορμών έχουν συγγενείς σχέσεις μεταξύ τους και, γι' αυτό το λόγο, είναι σχεδόν αδύνατο να δημιουργηθούν ευκρινείς ορισμοί ή να αποκλειστούν οι θεωρητικές διαστάσεις κάποιων άλλων προσεγγίσεων από αυτούς τους ορισμούς. Στη συγκεκριμένη μελέτη θα χρησιμοποιηθεί ο κονστρουκτιβιστικός ορισμός, όπως περιγράφηκε προηγουμένως, και θα υιοθετηθούν τρεις διαστάσεις των νορμών που είναι εξαιρετικά χρήσιμες για τη μεθοδολογική προσέγγιση αυτής της έρευνας: α) η αναφορά στις νόρμες ουσιαστικά θα εννοεί (υποθέτει) *κοινωνικές νόρμες* με την ευρεία έννοιά τους, δηλαδή κανόνες (νομικούς και ηθικούς), συλλογικές προσδοκίες για ορθή συμπεριφορά, διυποκειμενικές αντιλήψεις και κοινές αξίες¹⁹⁴, β) οι κοινωνικές νόρμες θα έχουν άμεση σχέση με τη *συμπεριφορά*¹⁹⁵ και θα αφορούν κυρίως την *πραγματική συμπεριφορά* των δρώντων ενός κοινωνικού συστήματος¹⁹⁶ και γ) οι κοινωνικές νόρμες θα διακρίνονται από τη *συνέπεια που προσδίδουν στη συμπεριφορά*¹⁹⁷.

Τύποι Κοινωνικών Νορμών (1): Ρυθμιστικοί και Δομικοί.

Ο ρόλος των νορμών έχει ευρέως συζητηθεί μέσα στους ακαδημαϊκούς κόλπους της θεωρίας των διεθνών σχέσεων¹⁹⁸. Αυτό που δεν έχει συζητηθεί σε βάθος και ακόμα παραμένει σοβαρό πρόβλημα στις αναστοχαστικές αναλύσεις της διεθνούς πολιτικής είναι η αυτόνομη αιτιώδης επίδραση αυτών των κοινωνικών νορμών πάνω στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δομών και των δρώντων ενός κοινωνικού

¹⁹³ Βλέπε Foucault 1970 και 1978 και F.Cancian, *What Are Norms?*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 1975.

¹⁹⁴ Για μια αντίθετη άποψη, βλέπε J.Elster, «Social Norms and Economic Theory», *Journal of Economic Perspectives*, τόμ.3, τχ.4, 1989, σ:99-117, σ:100.

¹⁹⁵ Finnemore 1996 και A.Florini, «The Evolution of International Norms», *International Studies Quarterly*, τόμ.40, τχ.3, 1996, σ:363-389.

¹⁹⁶ Για μια αντίθετη άποψη, βλέπε S.Bernstein, «Ideas, Social Structure and the Compromise of Liberal Environmentalism», *European Journal of International Relations*, τόμ.6, τχ.4, 2000, σ:464-512.

¹⁹⁷ G.Goertz και P.Diehl, «Toward a Theory of International Norms: Some Conceptual and Measurement Issues», *The Journal of Conflict Resolution*, τόμ.36, τχ.4, 1992, σ:634-664, σ:636-637.

¹⁹⁸ Goldstein και Keohane 1993 και Finnemore και Sikkink 1998.

συστήματος¹⁹⁹. Η διαφοροποίηση μεταξύ ρυθμιστικών και δομικών αποτελεσμάτων των νορμών θα μπορούσε να ρίξει αρκετό φως στην αποσαφήνιση της λύσης αυτού του προβλήματος.

Η επικρατούσα τάση στη σύγχρονη διεθνολογική θεωρία συμπίπτει με τις ορθολογικές προσεγγίσεις που θεωρούν τις κοινωνικές νόρμες ως ενδιάμεσες μεταβλητές, οι οποίες μόνο ρυθμίζουν ή περιορίζουν τις συμπεριφορές των δρώντων. Για τους κλασικούς και σύγχρονους ρεαλιστές (νεορεαλιστές), ο ρόλος των ιδεών και των νορμών δεν έχει ανεξάρτητη επεξηγηματική ισχύ αλλά, αντιθέτως, περιορίζεται σε ένα ρόλο ρυθμιστικού ελέγχου των πάσης φύσεως κοινωνικών καταστάσεων²⁰⁰. Όπως υποδηλώνει ο Mearsheimer, η ισορροπία της ισχύος παίζει τον ουσιώδη ρόλο της ανεξάρτητης μεταβλητής που επεξηγεί τον πόλεμο και την ειρήνη, ενώ οι ιδέες, οι νόρμες και οι ευρύτεροι θεσμοί του διεθνούς συστήματος μερικώς μόνο επιδρούν «ως ενδιάμεσες μεταβλητές μέσα σε αυτή τη διαδικασία»²⁰¹. Ομοίως, οι φιλελεύθεροι και νεοφιλελεύθεροι θεωρητικοί, ενώ δίνουν βαθύτερη σημασία στο ρόλο που μπορούν να παίξουν αυτές οι ιδεατές κατασκευές (ιδέες, νόρμες, θεσμοί) ως ενδιάμεσες μεταβλητές στη διαμόρφωση των συμπεριφορών των δρώντων, παρ' όλα αυτά θεωρούν ότι αυτές οι ιδεατές κατασκευές στην ουσία παράγονται από παράγοντες που προσδιορίζονται εξωγενώς των διαφόρων κοινωνικών καταστάσεων που προσπαθούν να επηρεάσουν²⁰². Γι' αυτό το λόγο, η επεξηγηματική τους ισχύ μόνο ρυθμιστικό και περιοριστικό ρόλο μπορεί να παίζει στη διαμόρφωση των συμπεριφορών των δρώντων²⁰³.

¹⁹⁹ Bjorkdahl 2002a.

²⁰⁰ Εξαιρετικό ενδιαφέρον σε αυτή τη συζήτηση έχει η αναφορά του Wendt ως προς την έννοια του «περιπτωσιολογικού ντετερμινισμού» (situational determinism), η οποία υποστηρίζει την άποψη ότι η ορθολογική συμπεριφορά προϋποτίθεται και, γι' αυτό το λόγο, διαμορφώνεται από τη δομή των επιλογών της κάθε κοινωνικής κατάστασης. Βλέπε Wendt 1987, σ:342. Με παρόμοιο τρόπο, οι ορθολογιστές, λόγω περιορισμένων δομών των κοινωνικών καταστάσεων, δεν μπορούν να υποψιαστούν τον ουσιώδη ρόλο των νορμών στον καθορισμό των διαφόρων συμπεριφορών των δρώντων. Βλέπε, επίσης, τα ενδιαφέροντα άρθρα: S.Latsis, «Situational Determinism in Economics», *British Journal for the Philosophy of Science*, τόμ.23, τχ.3, 1972, σ:207–45, καθώς και την απάντηση του Machlup, στο F.Machlup, «Situational Determinism in Economics», *British Journal for the Philosophy of Science*, τόμ.25, σ:271–84.

²⁰¹ J.Mearsheimer, «The False Promise of International Institutions», *International Security*, τόμ.19, τχ.3, 1994-1995, σ:5-49, σ:13.

²⁰² R.Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Πρίνστον, 1984.

²⁰³ A.Moravcsik, «Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics», *International Organization*, τόμ.51, τχ.4, 1997, σ:513–553 και J.Checkel, «International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide», *European Journal of International Relations*, τόμ.3, τχ.4, 1997, σ:473-495.

Τρανό παράδειγμα σε αυτή τη συζήτηση αποτελεί ο ρόλος που παίζουν οι κοινωνικές νόρμες για τη μεθοδολογική προσέγγιση της θεωρίας παιγνίων. Η θεωρία παιγνίων, ως ένα από τα ισχυρότερα αναλυτικά εργαλεία των ορθολογικών προσεγγίσεων, λαμβάνει τις νόρμες «ως εξωγενώς καθοριζόμενους συντονιστικούς μηχανισμούς οι οποίοι καθιστούν ικανούς τους δρώντες να επιλέξουν ανάμεσα σε πολλαπλές ισορροπίες ή να ξεπεράσουν προβλήματα συλλογικής δράσης»²⁰⁴. Στην ουσία, οι νόρμες χρειάζεται να αναδυθούν ως εξισορροπητικά εργαλεία έτσι ώστε να επιδράσουν θετικά στην προοπτική της συνεργασίας μέσα σε καταστάσεις που κυριαρχούν πολλά κίνητρα ή σε παίγνια πολλαπλών ισορροπιών²⁰⁵. Εν κατακλείδι, τα ρυθμιστικά αυτά αποτελέσματα των νορμών, όπως συνηθίζεται να ονομάζονται στη διάλεκτο της διεθνολογικής θεωρίας, αποτελούν φορείς του κοινωνικού ελέγχου²⁰⁶ και ουσιαστικά δρουν ως αιτιώδεις μηχανισμοί κοινωνικής δράσης²⁰⁷.

Σε πλήρη αντίθεση με την προηγούμενη ανάλυση, το κονστρουκτιβιστικό ερευνητικό πρόγραμμα θεωρεί ότι οι νόρμες έχουν ανεξάρτητη επεξηγηματική ισχύ και θεμελιωδώς δομούν, καθορίζουν και διαμορφώνουν τις ταυτότητες, τις προτιμήσεις, τα συμφέροντα και κατ' επέκταση τις συμπεριφορές των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων²⁰⁸. Με άλλα λόγια, οι κονστρουκτιβιστές υποστηρίζουν την άποψη ότι οι διάφορες ιδεατές κατασκευές (ιδέες, νόρμες, θεσμοί) δεν περιορίζονται από τις υλικές δομές των κοινωνικών συστημάτων ως προς το ζήτημα αν επηρεάζουν ή όχι τις συμπεριφορές των δρώντων αλλά, αντιθέτως, τα δομικά αποτελέσματα τους δομούν όχι μόνο τις συμπεριφορές των δρώντων αλλά και τις ίδιες τις δομές των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων²⁰⁹. Όπως η Florini

²⁰⁴ Florini 1996, σ:365.

²⁰⁵ Στο ίδιο, σ:365.

²⁰⁶ Onuf 1998, σ:68.

²⁰⁷ Ruggie 1998.

²⁰⁸ Είναι γεγονός ότι οι ρασιοναλιστές αναλυτές των διεθνών πολιτικών φαινομένων αισθάνονται ιδιαίτερα αμήχανοι όταν έχουν να αντιπαρατεθούν με την κονστρουκτιβιστική κριτική ως προς τον εξωγενώς παραγόμενο σχηματισμό ταυτοτήτων και συμφερόντων που χρησιμοποιούν στις αναλύσεις τους. Αυτή η διαπίστωση αποτελεί προσωπική εμπειρία του συγγραφέα αυτής της μελέτης, σε ερώτημα που απεύθυνε σε έναν από τους σημαντικότερους κοινωνικούς επιστήμονες της αμερικανικής σχολής των διεθνών σχέσεων, τον Andrew Moravcsik, σε σεμινάριο στη Ρώμη τον Ιούλιο του 2007. Συγκεκριμένα, ο Moravcsik ρωτήθηκε από που πηγάζουν οι εθνικές προτιμήσεις των κρατών πάνω στις οποίες ολόκληρο το θεωρητικό του διακυβερνητικό υπόδειγμα περί ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχει βασιστεί και η απάντησή του, σαφέστατα, υπονοούσε μια αποτυχία της θεωρίας του να εξηγήσει πλήρως και να θεωρητικοποιήσει τις απαρχές αυτών των εθνικών προτιμήσεων. Για τη θεωρητική προσέγγιση του Moravcsik, βλέπε A.Moravcsik, *The Choice for Europe*, Cornell University Press, Νέα Υόρκη, 1998.

²⁰⁹ Εδώ, είναι πολύ σημαντικό να τονιστεί η συμβολή του Wendt αλλά και η ανησυχία του κατά πόσο θα υιοθετηθεί στο διεθνολογικό ακαδημαϊκό κόσμο η θεωρητική προσέγγιση του επιστημονικού ρεαλισμού που δίνει ζωή στις μη-αντιληπτές οντότητες του κοινωνικού κόσμου. Βλέπε A.Wendt, «On

εύλωττα επισημάνει, οι νόρμες διαμορφώνουν αμφότερα και τις αντιλήψεις (προτιμήσεις και κατ' επέκταση συμφέροντα) των κοινωνικών δρώντων αλλά και τα μέσα που επιτυγχάνονται αυτά τα συμφέροντα²¹⁰. Σε τελική ανάλυση, όπως ο Onuf σημειώνει, τα δομικά αποτελέσματα των νορμών αποτελούν τους φορείς της κοινωνικής κατασκευής των διαφόρων δομών και δρώντων των κοινωνικών συστημάτων και υποσυστημάτων²¹¹.

Τύποι Κοινωνικών Νορμών (2): Κάθετοι και Οριζόντιοι.

Μια επιπρόσθετη διαφοροποίηση των κοινωνικών νορμών θα μπορούσε να γίνει με βάση δύο κατηγορίες τυπολογίας νορμών, συγκεκριμένα μεταξύ κάθετων και οριζόντιων τυπολογιών. Κι αυτή η κατηγοριοποίηση αναδύεται από τη δυσκολία των κοινωνικών επιστημόνων να συνθέσουν ένα συμπαγή και συνεκτικό ορισμό για την έννοια της νόρμας στην ευρύτερη θεματολογία των κοινωνικών επιστημών²¹². Οι κάθετες τυπολογίες εμφανίζονται από την ανάγκη της εμφάνισης νορμών που έχουν βαρύτερη σημασία για το διεθνές σύστημα σε σχέση με κάποιες άλλες. Όπως ο Raymond σημειώνει, «κάποιες νόρμες είναι βασικής σημασίας για τη λειτουργία του συστήματος των κρατών», υπονοώντας ότι κάποιες άλλες έχουν δευτερεύουσα σημασία²¹³. Φυσικά, κάτι τέτοιο είναι πολύ δύσκολο να υποστηριχθεί και θεωρητικά και εμπειρικά, γιατί όπως προηγουμένως εξηγήθηκε, λείπει από τη διεθνολογική θεωρία, αλλά και από την γενικότερη κοινωνική θεωρία, ένας σαφής ορισμός που να καθορίζει τις πτυχές και τα όρια αυτών των κοινωνικών νορμών. Παρ' όλα αυτά, είναι πολύ λογικό να ισχυριστεί κάποιος ότι όπως στην ανθρώπινη ζωή κάποιοι νόμοι και κανόνες έχουν ιδιαίτερη σημασία για την ίδια την ύπαρξη της ανθρώπινης ζωής,

Constitution and Causation in International Relations», *Review of International Studies*, τόμ.24, τχ.4, 1998, σ:101-118° Wendt 1999 και A.Wendt, «On the Via Media: A Response to the Critics», *Review of International Studies*, τόμ.26, 2000, σ:165-180.

²¹⁰ Florini 1996, σ:366.

²¹¹ Onuf 1998, σ:68. Είναι πολύ σημαντικό να τονιστεί ότι τα ρυθμιστικά και δομικά αποτελέσματα των νορμών δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως δύο έννοιες αντίθετες μεταξύ τους, αλλά κυρίως ως συμπληρωματικές που καλύπτουν τις κενές θεωρητικές συνιστώσες των δύο διαφορετικών προσεγγίσεων, ορθολογικών και αναστοχαστικών (κονστрукτιβιστικών). Όπως οι Ruggie και Wendt μας πληροφορούν, τα ρυθμιστικά αποτελέσματα των νορμών είναι κυρίως αιτιολογικής φύσεως γιατί απαντούν σε ερωτήματα τύπου «γιατί», ενώ τα δομικά αποτελέσματα ενδιαφέρονται περισσότερο για τις μη-αιτιολογικές υποστάσεις των δομών και δρώντων των κοινωνικών καταστάσεων αφού απασχολούνται με ερωτήματα τύπου «πώς είναι δυνατόν». Βλέπε Ruggie 1998° Wendt 1998 και 1999. Για τη φιλοσοφική συζήτηση περί μη-αιτιολογικών αποτελεσμάτων των νορμών, βλέπε Searle 1995.

²¹² A.Bjorkdahl, *From Idea to Norm: Promoting Conflict Prevention*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Lund, Σουηδία, 2002b και G.Raymond, «Problems and Prospects in the Study of International Norms», *Mershon International Studies Review*, τόμ.41, τχ.2, 1997, σ:205-245.

²¹³ Raymond 1997, σ:223.

έτσι και κάποιες νόρμες του διεθνούς συστήματος των κρατών έχουν εξαιρετική σημασία και «προηγούνται», γι' αυτό το λόγο, σε σημασία από κάποιες άλλες.

Ο Hart, για παράδειγμα, επιχειρηματολογεί υπέρ ενός κόσμου που είναι κατασκευασμένος βάσει θεμελιωδών και υποδεέστερων κανόνων²¹⁴. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρητική τοποθέτηση, οι θεμελιώδεις κανόνες επιβάλλουν υποχρεώσεις και, στην ουσία, προτρέπουν τους δρώντες των κοινωνικών συστημάτων να δρουν με συγκεκριμένους τρόπους σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Αυτή η παραδοχή έχει ως συνέπεια οι θεμελιώδεις αυτοί κανόνες να προάγονται ως πρότυπα κριτικής ή δικαιολόγησης πράξεων και συμπεριφορών²¹⁵. Οι θεμελιώδεις κανόνες, για παράδειγμα, που ορίζουν τις πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ εμπόλεμων κρατών προϋποθέτουν τα ακόλουθα πρότυπα συμπεριφοράς: α) τη μη παραβίαση των εδαφών ουδετέρων κρατών, β) τη μη επίθεση σε μη-εμπόλεμους πολίτες εχθρικών κρατών, γ) τη μη εμπλοκή σε ολοκληρωτική καταστροφή του αντιπάλου²¹⁶. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τον Hart, οι θεμελιώδεις κανόνες διέπονται από εγγενείς ατέλειες, με τις κυριότερες από αυτές να θεωρούνται: α) η αναποτελεσματικότητά τους και κατ' επέκταση ο σαφής περιοριστικός τους ρόλος να «διαχειρίζονται» καινούριες κοινωνικές καταστάσεις που εγείρονται από το σύγχρονο πολύπλοκο διεθνές περιβάλλον και β) η ασάφεια τους να καθορίζουν με ευκρίνεια την παραβίαση τους από συγκεκριμένες πράξεις και συμπεριφορές. Γι' αυτό το λόγο, όπως ο Hart ισχυρίζεται, χρειαζόμαστε κάποιους δευτερεύοντες κανόνες, που στην ουσία να αναγνωρίζουν, να αλλάζουν και να επιβάλλουν τους θεμελιώδεις αυτούς κανόνες, δηλαδή να λειτουργούν ως δικλείδες ασφαλείας για τον «ορθό» καθορισμό λειτουργίας αυτών των θεμελιωδών νορμών²¹⁷.

Μια ενδιαφέρουσα πρόταση για το πώς θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν οι νόρμες σύμφωνα με τη λογική της κάθετης τυπολογίας προέρχεται από το Mervyn Frost²¹⁸. Ο Frost διαχωρίζει τις νόρμες σε δύο κατηγορίες: καθορισμένες και ακαθόριστες²¹⁹. Καθορισμένες είναι οι νόρμες όταν γενικά αναγνωρίζεται ότι κάθε προσπάθεια για διάψευσή τους χρειάζεται ειδική δικαιολογία²²⁰. Τέτοιες νόρμες

²¹⁴ H.L.A.Hart, *The Concept of Law*, Oxford University Press, Λονδίνο, 1961.

²¹⁵ Hart 1961 και Raymond 1997.

²¹⁶ Raymond 1997, σ:224.

²¹⁷ Στο ίδιο, σ:224.

²¹⁸ M.Frost, *International Relations: A Constitutive Theory*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1966.

²¹⁹ Η μετάφραση από τα αγγλικά ίσως να μην είναι η καλύτερη δυνατή αλλά, με όλες τις επιφυλάξεις, είναι η πιο κοντινή στις αγγλικές λέξεις settled και unsettled. Βλέπε Frost 1966.

²²⁰ Raymond 1997, σ:224.

έχουν αυξημένες επιρροές στη συμπεριφορά των δρώντων του διεθνούς συστήματος. Για παράδειγμα, η νόρμα ότι η εθνική κυριαρχία των κρατών είναι ένα καλό πράγμα για τη διεθνή κοινωνία αποτελεί μια καθορισμένη νόρμα²²¹ και όπως ο Frost υποστηρίζει, συγχρόνως αποτελεί και τη βασική καθορισμένη νόρμα από την οποία παράγονται όλες οι άλλες καθορισμένες νόρμες. Σε αντίθεση, οι ακαθόριστες νόρμες μπορούν να αγνοηθούν χωρίς καμία τέτοια ειδική δικαιολογία και γι' αυτό, ουσιαστικά, δεν επηρεάζουν τη συμπεριφορά των δρώντων των κοινωνικών συστημάτων²²².

Οι οριζόντιες τυπολογίες νορμών δεν κατηγοριοποιούνται με βάση τη σημασία τους στη λειτουργία του διεθνούς συστήματος των κρατών αλλά έχουν ίση σημασία γι' αυτό και μπορούν να διαχωριστούν, κυρίως, σε κοινωνικές, ηθικές και νομικές νόρμες. Αν και ο Kratochwil ισχυρίζεται ότι τα όρια και οι πτυχές αυτών των οριζόντιων νορμών (κοινωνικών, ηθικών και νομικών) είναι πολύ δύσκολο να διαφοροποιηθούν μεταξύ τους²²³, υπάρχουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που θα μπορούσε κάποιος να τις κατηγοριοποιήσει σε ομάδες. Πρώτον, το περιεχόμενο αυτών των νορμών τις διαφοροποιεί σε: α) ουσιώδεις νόρμες, που αναφέρονται σε επιτρεπτούς και ανεπιτρεπτούς κανόνες συμπεριφοράς, β) υποθετικές νόρμες, που εξακριβώνουν τις αβεβαιότητες που έχουν σχέση με τα διάφορα πρότυπα συμπεριφοράς και γ) διαδικαστικές νόρμες, που διευκρινίζουν τις διαδικασίες που πρέπει να ακολουθηθούν έτσι ώστε να εφαρμοστούν οι διάφοροι κανόνες²²⁴. Δεύτερον, οι νόρμες διαχωρίζονται σε σχέση με την εντολή τους για μια επικείμενη συμπεριφορά σε: α) απαγορευτικές, όταν κάποιος δεν επιτρέπεται να κάνει κάτι, β)

²²¹ Η νόρμα της εθνικής κυριαρχίας των κρατών αποτελεί μία από τις σημαντικότερες νόρμες που έχουν χρησιμοποιηθεί από τους αναλυτές των διεθνών πολιτικών φαινομένων. Για παράδειγμα, βλέπε Wendt 1992 και 1999. Για μια καθαρά κονστрукτιβιστική ανάλυση της νόρμας της εθνικής κυριαρχίας, βλέπε T.J.Biersteker και C.Weber, *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1996 και J.S.Barkin και B.Cronin, «The State and the Nation: Changing Norms and the Rules of Sovereignty in International Relations», *International Organization*, τόμ.48, τχ.1, 1994, σ:107–130.

²²² Μια εναλλακτική κάθετη κατηγοριοποίηση νορμών έχει προταθεί από το Stanley Hoffmann. Ο Hoffmann υποστηρίζει ότι υπάρχουν κανόνες (νόρμες) του πολιτικού παιχνιδιού που καθιερώνουν κυρίαρχες σχέσεις ισχύος, όπως αυτές που είχαν καθιερωθεί στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στην Ευρώπη και που έχουν σχέση με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των κρατών καθώς και τους κανόνες που καθορίζουν τις μεταξύ τους προοπτικές εμπορικής συνεργασίας. Υποδεέστερες αυτών μπορούν να διακριθούν διάφορα σύνολα νομικών νορμών που σχετίζονται με διαχειριστικούς κανόνες που επιβλέπουν τεχνικά προβλήματα μεταξύ των κρατών. Βλέπε Raymond 1997, σ:224 και S.Hoffmann, «International Systems and International Law», στο R.A.Falk και W.Hanrieder, (επιμ.), *International Law and Organization*, J.B.Lippincott, Φιλαδέλφια, 1968.

²²³ F.Kratochwil, «The Force of Prescriptions», *International Organization*, τόμ.38, 1984, σ:685-708.

²²⁴ Raymond 1997, σ:225.

υποχρεωτικές, όταν κάποιος υποχρεώνεται να κάνει κάτι, γ) υποσχετικές, όταν κάποιος υπόσχεται να κάνει κάτι²²⁵.

Ένα τρίτο κριτήριο που θα μπορούσε κάποιος να κατηγοριοποιήσει οριζόντια τις διάφορες νόρμες ενός κοινωνικού συστήματος είναι ο βαθμός σαφήνειας τους. Αυτές οι νόρμες διαφοροποιούνται σε επίσημες και ανεπίσημες. Επίσημες θεωρούνται οι νόρμες που αναφέρονται κυρίως σε γραπτές συμφωνίες και συμβάσεις, όπως η Σύμβαση του Ερυθρού Σταυρού στη Γενεύη το 1864²²⁶. Υπάρχουν, όμως, και ανεπίσημες νόρμες, που αν και άγραφες²²⁷, ουσιαστικά έχουν βαρύνουσα σημασία για την προώθηση και τη διασφάλιση της συνεργασίας και της ανάπτυξης μεταξύ των κρατών του διεθνούς συστήματος²²⁸. Μια τελική οριζόντια διαφοροποίηση θα μπορούσε να θεωρηθεί αυτή που έχει σχέση με την καταλληλότητα των νορμών στο διεθνές σύστημα των κρατών. Για παράδειγμα, υπάρχουν νόρμες που είναι αποδεκτές από τη μεγαλύτερη πλειοψηφία του σύγχρονου διεθνούς συστήματος των κρατών, ενώ κάποιες άλλες συμπερίζονται μόνο από κάποια υποσύνολα κρατών. Ένα διαφωτιστικό παράδειγμα, το οποίο είναι και ιδιαίτερα χρήσιμο για τη μετέπειτα ανάλυση μας, είναι οι διάφορες νόρμες που διαχέονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση και που ουσιαστικά τις αποδέχονται μόνο τα κράτη-μέλη της²²⁹.

Τύποι Κοινωνικών Νορμών (3): Διεθνείς ή Εθνικοί.

Μια εξίσου σημαντική κατηγοριοποίηση των κοινωνικών νορμών είναι αυτή που διαχωρίζει τις νόρμες σε διεθνείς και εθνικές, δηλαδή σε αυτές που αναπτύσσονται, διαχέονται και κοινωνικοποιούνται είτε σε διεθνές επίπεδο (π.χ. στο παγκόσμιο σύστημα ή σε περιφερειακό επίπεδο, όπως στην Ε.Ε.) είτε σε εσωτερικό (τοπικό) επίπεδο (π.χ. σ' ένα κράτος, όπως η Ελλάδα). Ο Legro ισχυρίζεται ότι οι σύγχρονοι θεωρητικοί των κοινωνικών νορμών έχουν γείρει τη ζυγαριά υπέρ της ανάλυσης των διεθνών νορμών και κυρίως πως αυτές επηρεάζουν τη γέννηση και τη διαμόρφωση των εθνικών νορμών και κατ' επέκταση τις επιμέρους εθνικές πολιτικές

²²⁵ Στο ίδιο.

²²⁶ Στο ίδιο.

²²⁷ Εδώ, στην ουσία, διαφωτίζεται η σημαντικότερη έννοια της διυποκειμενικότητας της φύσης των διαφόρων νορμών του διεθνούς συστήματος.

²²⁸ R.Cohen, *International Politics: The Rules of the Game*, Longman, Λονδίνο, 1981 και B.Miller, «Explaining Great Power Cooperation in Conflict Management», *World Politics*, τόμ.45, 1992, 1-46.

²²⁹ Φυσικά, σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να διευκρινιστεί το γεγονός ότι κάποιες νόρμες διαχέονται σε περιφερειακό επίπεδο (π.χ. στην Ε.Ε.), για παράδειγμα οι νόρμες της δημοκρατικής ανάπτυξης των κρατών ή ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι αποδεκτές από το σύνολο των κρατών του παγκόσμιου συστήματος. Όμως, η νόρμα της Ε.Ε. όσον αφορά το ελεύθερο εμπόριο δεν είναι κατ' ανάγκη αποδεκτή από όλα τα κράτη του κόσμου.

των κρατών²³⁰. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει, αυτή η τακτική έχει οδηγήσει τους αναλυτές των κοινωνικών νορμών να αγνοούν σημαντικές εθνικές ή περιφερειακές κοινωνικές αντιλήψεις, οι οποίες θα μπορούσαν σε αξιοσημείωτο βαθμό να αντικρούσουν και να ανατρέψουν τις διεθνείς «συνταγές» και «διαταγές»²³¹.

Η διαφοροποίηση της προέλευσης των κοινωνικών νορμών, αν δηλαδή έχουν αναπτυχθεί μέσα από το διεθνές επίπεδο ή τις τοπικές κοινωνίες, δεν αποτελεί την κυριότερη φροντίδα των θεωρητικών που ασχολούνται με τέτοιους είδους ερευνητικές αναζητήσεις. Αυτό, αντιθέτως, που τους ενδιαφέρει είναι πως αυτές οι νόρμες, διεθνείς ή εθνικές, επηρεάζουν τις εθνικές πολιτικές των κρατών καθώς και τις επιμέρους συμπεριφορές αυτών των κρατών σε διεθνή ζητήματα. Παρ' όλα αυτά, η διαφοροποίηση των κοινωνικών νορμών σε διεθνείς ή εθνικές αποτελεί μια ιδιαίτερα χρήσιμη διαδικασία σε μια κονστρουκτιβιστική ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής γιατί βοηθά τον ερευνητή να εξετάσει την αλληλεπίδραση αυτών των διαφορετικής προελεύσεως κοινωνικών νορμών. Με αυτό τον τρόπο ελέγχεται αν μια διεθνής νόρμα συγκρούεται ή συμπίπτει με μια εθνική νόρμα και αντιστρόφως. Κατά πόσο μια διεθνή νόρμα αντικρούεται ή γίνεται αποδεκτή από τις νόρμες μιας τοπικής κοινωνίας, όταν η πρώτη κοινωνικοποιείται από το διεθνές στο εθνικό επίπεδο, εξαρτάται από το αποτέλεσμα της συμβατότητας, δηλαδή του βαθμού «ταιριάσματος» μεταξύ της διεθνούς νόρμας και των εθνικών νορμών. Για παράδειγμα, μολονότι τα ευρωπαϊκά κράτη αντιμετωπίζουν τις ίδιες διεθνείς (ευρωπαϊκές) νόρμες που είναι ευρύτερα διάχυτες στην Ε.Ε., οι διαφορετικές εθνικές εμπειρίες των διαφόρων κρατών-μελών, δηλαδή ουσιαστικά οι διαφορετικές εθνικές νόρμες, κοινωνικοποιούν τις διάσπαρτες αυτές διεθνείς νόρμες με διαφορετικό τρόπο²³². Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι επιμέρους πολιτικές του κάθε ευρωπαϊκού κράτους να επηρεάζονται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό από τις νόρμες της Ε.Ε. ανάλογα με το πόσο αυτές οι νόρμες είναι συμβατές ή «ταιριάζουν» με τις εθνικές νόρμες του κάθε κράτους²³³.

²³⁰ Legro 1997.

²³¹ Στο ίδιο, σ:32.

²³² Goertz και Diehl 1992.

²³³ J.Checkel, «Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe», *International Studies Quarterly*, τόμ.43, τχ.1, 1999a, σ: 83-114° D.Cortell και J.Davis, «How Do International Institutions Matter? The Domestic Impact of International Rules and Norms», *International Studies Quarterly*, τόμ.40, τχ.4, 1996, σ. 451-478 και D.Cortell και J.Davis, «Understanding the Domestic Impact of International Norms: A Research Agenda», *International Studies Review*, τόμ.2, τχ.1, 2000, σ. 65-87.

Ωστόσο, η διαφοροποίηση των κοινωνικών νορμών, σε διεθνείς και εθνικές, δεν θα πρέπει να εκληφθεί ότι παράγει προβληματικά σημεία στην ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής των κρατών, αλλά αντιθέτως μια τέτοια διαφοροποίηση ισχυροποιεί το γεγονός της αλληλεπίδρασης του διεθνούς επιπέδου ανάλυσης και του εσωτερικού επιπέδου ανάλυσης. Όπως οι Finnemore και Sikkink παρατηρούν, υπάρχει, στην πραγματικότητα, ένα παίγνιο δύο επιπέδων των κοινωνικών νορμών μέσα στο οποίο οι εσωτερικές και διεθνείς νόρμες είναι όλο και περισσότερο συνδεδεμένες μεταξύ τους²³⁴. Αυτή η επιχειρηματολογία είναι απολύτως συμβατή με το αναλυτικό πλαίσιο της κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής των Boekle, Rittberger και Wagner, το οποίο αποτελεί το κύριο μεθοδολογικό πλαίσιο ανάλυσης αυτής της μελέτης.

3.2 «Ο Κύκλος Ζωής των Νορμών»²³⁵.

Προέλευση Κοινωνικών Νορμών.

Η αναζήτηση της προέλευσης των κοινωνικών νορμών αποτελεί ένα δύσκολο αναλυτικό εγχείρημα για τους κονστρουκτιβιστές θεωρητικούς των διεθνών σχέσεων. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι λίγες μελέτες εστιάζουν την προσοχή τους στο ερώτημα «από πού προέρχονται οι διάφορες νόρμες του διεθνούς συστήματος» καθώς και στο ερώτημα «πώς μπορούμε να διακρίνουμε την έλευση μιας καινούριας νόρμας στο διεθνές σύστημα». Ακολουθώντας την αναλυτική σκέψη των Finnemore και Sikkink, η μελέτη αυτή υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές νόρμες προέρχονται από τις δράσεις των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων και, ουσιαστικά, υποθέτει ότι *διάφοροι δρώντες ενός κοινωνικού συστήματος προσπαθούν μέσα από διαδικασίες αλλαγής των υφιστάμενων κανονιστικών δομών και τρόπων σκέψης να πείσουν την κοινωνία τους ότι μπορεί να λειτουργήσει βάσει άλλων (νέων) κανονιστικών προτύπων και πρακτικών*²³⁶. Επομένως, οι νέες νόρμες ποτέ δεν

²³⁴ Finnemore και Sikkink 1998, σ:893. Η φράση «παίγνιο δύο επιπέδων» ουσιαστικά μας παραπέμπει στη γνωστή μελέτη του R.Putman, «Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games», *International Organization*, τόμ.42, τχ.3, 1988, σ:427-460.

²³⁵ Η συγκεκριμένη φράση είναι δανεισμένη από την ομώνυμη αγγλική «the norm 'life cycle'» των Finnemore και Sikkink 1998.

²³⁶ Στο ίδιο. Θα μπορούσε να ακολουθηθεί μια άλλη αναλυτική σκέψη για την εξέταση της προέλευσης των κοινωνικών νορμών αλλά αποτελεί ιδιαίτερη επιλογή του γράφοντος ότι το υπόδειγμα των Finnemore και Sikkink είναι το πιο συνεκτικά δομημένο και σύμφωνο με την αναλυτική λογική του πλαισίου της κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής, που θα περιγραφεί παρακάτω. Για εναλλακτικά αναλυτικά υποδείγματα, βλέπε Florini 1996, η οποία χρησιμοποιώντας την αναλογία του γονιδιακού κώδικα της βιολογίας υποθέτει μια Νέο-Δαρβινική φυσική επιλογή της προέλευσης των κοινωνικών νορμών, όπως επίσης και R.H.McAdams, «The Origins, Development, and Regulation of

εισέρχονται σε ένα κανονιστικό πεδίο κενού περιεχομένου αλλά, αντιθέτως, αναδύονται μέσα από ένα πολύ αμφισβητούμενο κανονιστικό χώρο όπου πρέπει να ανταγωνιστούν με άλλες νόρμες και αντιλήψεις συμφερόντων για να επιβιώσουν και να αναγνωριστούν ως νέες νόρμες. Η τελευταία πρόταση υπονοεί μια βαθιά σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ των δρώντων και των δομών των κοινωνικών συστημάτων, όπως αυτή συζητήθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας.

Σύμφωνα με την πλειοψηφία των μελετών που ασχολούνται με την προέλευση των νορμών σε κοινωνικά συστήματα, οι νόρμες προέρχονται από διάφορους δρώντες που έχουν ξεκάθαρες αντιλήψεις για το τι είναι *κατάλληλο* ή *επιθυμητό* μέσα στην κοινωνία που ζουν²³⁷. Αυτοί οι δρώντες έχουν ως κύριο σκοπό τους την κοινωνική αλλαγή με απώτερο στόχο να επηρεάσουν τη γενικότερη συμπεριφορά των άλλων δρώντων που ζουν στην κοινωνία τους²³⁸. Στην ουσία, αυτοί οι δρώντες μορφοποιούν²³⁹ νέες νόρμες μέσα από τη διαφοροποίηση τους με τις κατεστημένες λογικές και συνειδήσεις του κοινωνικού συστήματος που ζουν και με αυτό τον τρόπο αποκτούν μια επαναστατική διάθεση αφού έρχονται σε αντιπαράθεση με τις ισχύουσες δυνάμεις της κοινωνίας τους²⁴⁰. Για να πετύχουν το σκοπό τους, πρέπει να είναι εξ ολοκλήρου «ανάρμοστοι» στη συμπεριφορά τους, έτσι ώστε να αμφισβητήσουν αποτελεσματικά τις υπάρχουσες «λογικές καταλληλότητας» που είναι βαθιά ριζωμένες μέσα σε μια κοινωνία²⁴¹. Η έκφραση της διαφοροποίησης

Norms», *Michigan Law Review*, τόμ.96, τχ.2, 1997, σ:338–433, για μια νομικό–οικονομική προέλευση των κοινωνικών νορμών.

²³⁷ Finnemore και Sikkink 1998. Λόγω αυτής της διαδικασίας, δηλαδή του ισχυρισμού ότι οι νέες νόρμες είναι δημιουργήματα των δρώντων μιας κοινωνίας, δίνεται έμμεση απάντηση στο πρόβλημα της έλλειψης θεωρίας περί δρώντων, που τόσο έντονα έχει κατηγορηθεί το κονστρουκτιβιστικό υπόδειγμα ανάλυσης. Βλέπε Checkel 1998.

²³⁸ Bjorkdahl 2002b, σ:45.

²³⁹ Για μια πλήρη εξέταση του θέματος της μορφοποίησης (framing) των κοινωνικών νορμών καθώς και το ρόλο της πειθούς (persuasion) και πώς αυτή βοηθάει την προώθηση των αναδύομενων νορμών, βλέπε R.A.Payne, «Persuasion, Frames and Norm Construction», *European Journal of International Relations*, τόμ.7, 2001, σ:37–61.

²⁴⁰ Η αντιπαράθεση των διαφόρων δρώντων με τις κατεστημένες δυνάμεις μιας κοινωνίας αποτελεί ένα κείμενο πεδίο έρευνας των κονστρουκτιβιστών διεθνολόγων. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι κονστρουκτιβιστές έχουν από τη φύση τους μια επαναστατική διάθεση στην έρευνα τους, απλώς δημιουργείται πρόσφορο έδαφος σε αυτούς, μέσα από τα κοινωνικά γεγονότα, να ερμηνεύσουν καλύτερα τις διάφορες υπάρχουσες καταστάσεις και αλλαγές. Για παράδειγμα, τα παγκόσμια κοινωνικά κινήματα που έντονα διαφοροποιούνται από τις ισχυρές οικονομικές δυνάμεις του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος δίνουν τροφή για έρευνα στους κονστρουκτιβιστές. Βλέπε Finnemore και Sikkink 2001. Εδώ, φυσικά, θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι αυτοί οι δρώντες δεν προέρχονται αποκλειστικά μέσα από κοινωνικά κινήματα, μη κυβερνητικές οργανώσεις, επαναστατικές οργανώσεις ή άλλου τέτοιου είδους ριζοσπαστικές ομάδες ανθρώπων, αλλά, μπορεί να είναι πολιτικοί αρχηγοί, ιδιοκτήτες επιχειρήσεων, ομάδες συμφερόντων, τα ίδια τα κράτη που εκπροσωπούνται από την πολιτική ελίτ τους κλπ. Βλέπε Bjorkdahl 2002b και Checkel 1999a.

²⁴¹ Η λογική της καταλληλότητας είναι «μια προοπτική η οποία βλέπει την ανθρώπινη δράση να καθοδηγείται από κανόνες κατάλληλης ή υποδειγματικής συμπεριφοράς, οργανωμένη μέσα σε

αυτής μπορεί να εκδηλωθεί μέσα από κοινωνικούς αγώνες, επαναστατικές εξάρσεις, αλλαγές κοινωνικών πολιτικών, αλλαγές συμπεριφοράς στην εξωτερική πολιτική κλπ. και κυρίως προκαλείται από τέσσερα κίνητρα: α) αλτρουισμός, που παρατηρείται όταν ένας δρώντας προωθεί ιδέες, αξίες και νόρμες για το «κοινό καλό» της ανθρωπότητας, β) συναισθηματική κατανόηση, που νοείται όταν κάποιος έχει την ικανότητα και τη θέληση να βοηθήσει κάποιον άλλο για την πραγματοποίηση των ιδεών του ή των αισθημάτων του, χωρίς να επιδιώκει ανταλλάγματα (υλικά ή συναισθηματικά), γ) ιδεολογική υποχρέωση, που κατανοείται μέσα από την προώθηση ιδεών και νομών λόγω των ιδιαίτερων ηθικών ή αξιακών πτυχών τους και δ) προσωπικό συμφέρον, που επιδιώκεται για να προωθηθούν και να διασφαλιστούν διάφοροι ιδιοτελείς σκοποί²⁴².

Οι δρώντες ψάχνουν για κατάλληλα μέρη (forum) που θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τις νέες νόρμες που θέλουν να εγκαθιδρύνουν στην κοινωνία τους. Ουσιαστικά, χρειάζονται αυτά τα ιδιαίτερα μέρη για να «φιλτράρουν» τις νόρμες που θέλουν να προωθήσουν έτσι ώστε να γίνουν κατανοητές και αρεστές στις κοινωνίες που θέλουν να επηρεάσουν. Η σύγχρονη κονστρουκτιβιστική βιβλιογραφία εγκωμιάζει τα κάθε είδους διεθνή φόρα, όπως διεθνείς οργανισμούς ή διεθνείς μη-κυβερνητικές οργανώσεις, ως τους κυριότερους συντελεστές «φιλτραρίσματος» των νέων νομών που θέλουν να αναδυθούν στις κοινωνίες. Για παράδειγμα, η Διεθνής Τράπεζα όπως και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο τροποποιούν και διαμορφώνουν με κατάλληλο περιεχόμενο τις νέες αναπτυξιακές νόρμες που διαχέουν στις υπανάπτυκτες χώρες του Τρίτου Κόσμου όχι μόνο για να επηρεάσουν θετικά τις ελίτ αυτών των χωρών αλλά κυρίως τους πληθυσμούς τους έτσι ώστε να γίνουν αποδεκτοί οι νέοι αυτοί κανόνες και πρακτικές. Σε σχέση με την παρούσα μελέτη, η Ευρωπαϊκή

θεσμούς». Οι κανόνες αυτοί ακολουθούνται, επειδή θεωρούνται ως φυσικοί, δίκαιοι, αναμενόμενοι και νόμιμοι. Οι δρώντες ψάχνουν να εκπληρώσουν αυτές τις υποχρεώσεις γιατί είναι μέλη πολιτικών κοινοτήτων ή ομάδων ανθρώπων με ιδιαίτερες ταυτότητες, γιατί εκπροσωπούν συγκεκριμένους ρόλους στην κοινωνία και γιατί θέλουν να είναι σύμφωνοι με το ήθος και τις πρακτικές των θεσμών που περικλείονται (March και Olsen 1999, σ:2). Βλέπε, J.G.March και J.P.Olsen, *Rediscovering Institutions*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1989° J.G.March και J.P.Olsen, «The Institutional Dynamics of International Political Orders», *International Organization*, τόμ.52, τχ.4, 1998, σ:943–69° J.G.March και J.P.Olsen, «The Logic of Appropriateness», *Arena Working Paper*, Centre for European Studies, University of Oslo, 1999 καθώς και O.J.Sending, «Constitution, Choice, and Change: Problems with the 'Logic of Appropriateness' and Its Use in Constructivist Theory», *European Journal of International Relations*, τόμ.8, 2002, σ:443–470.

²⁴² Finnemore και Sikkink 1998. Μολονότι το προσωπικό συμφέρον αποτελεί μια έννοια τελείως διαφορετική από τις έννοιες που εισάγει ο κονστρουκτιβισμός στη διεθνολογική θεωρία, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι νόρμες και τα προσωπικά συμφέροντα δεν θα πρέπει να θεωρούνται έννοιες αντικρουόμενες μεταξύ τους αλλά κοινά συσχετιζόμενες γιατί, όπως έχει ήδη εξηγηθεί, οι νόρμες είναι τα συστατικά στοιχεία των συμφερόντων. Βλέπε Bjorkdhl 2002b.

Ένωση, ως ένας διεθνής οργανισμός, θα παίζει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση, διάχυση και κοινωνικοποίηση των νέων νορμών εξωτερικής πολιτικής για τη συμπεριφορά της ελληνικής πολιτικής. Στη διδακτορική αυτή διατριβή σημαντικό επίσης ρόλο παίζουν και οι κοινωνίες αυτές καθαυτές των δρώντων για την τελική διαμόρφωση των νέων νορμών που θέλουν να προωθήσουν. Δηλαδή, η συγκεκριμένη ανάλυση θεωρεί ότι η ελληνική κοινωνία, ως μια ξεχωριστή οντότητα του ευρωπαϊκού περιβάλλοντος, θα καθορίσει σε σημαντικό βαθμό την εξέλιξη, διαμόρφωση καθώς και το βαθμό κοινωνικοποίησης των νέων νορμών εξωτερικής πολιτικής που διαχέονται από την Ε.Ε.

Μέσα από αυτά τα διεθνή και εθνικά φόρα, οι δρώντες επιδιώκουν να πετύχουν στο μεγαλύτερο βαθμό ένα «ταίριασμα» μεταξύ των αναδυόμενων νορμών και του υπάρχοντος κανονιστικού περιβάλλοντος, έτσι ώστε να διαμορφώσουν αποτελεσματικά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στοιχεία που διέπουν αυτές τις νόρμες²⁴³. Ωστόσο, αυτή η επιλογή τους δεν επιτυγχάνεται χωρίς προβλήματα, γιατί όπως συζητήθηκε προηγουμένως, οι νέες νόρμες πρέπει να «πολεμήσουν» με τις νόρμες που ήδη υπάρχουν σε ένα κοινωνικό περιβάλλον και μέσα από την «πάλη» να επιβιώσουν και να διαμορφώσουν την τελική τους χαρακτηριστική μορφή. Με αυτό τον τρόπο, οι νέες νόρμες σταθεροποιούνται στο κοινωνικό σύστημα και θεσμοποιούνται μέσα σε διεθνείς κανόνες και οργανισμούς. Σύμφωνα με τις Finnemore και Sikkink, η «θεσμοθέτηση» των νορμών αποτελεί κρίσιμο σημείο για τη μετέπειτα εξέλιξη τους, μολονότι μια τέτοια προϋπόθεση δεν είναι αναγκαία για την ενδεχόμενη διάχυση και κοινωνικοποίηση αυτών των νορμών σε διεθνές ή εσωτερικό επίπεδο. Πάντως, «από το 1948, αναδυόμενες νόρμες έχουν διαρκώς όλο και περισσότερο θεσμοθετηθεί στο διεθνές δίκαιο, στους κανόνες των διεθνών οργανισμών και στις διμερείς εξωτερικές πολιτικές» των κρατών²⁴⁴.

Όταν, τελικά, αυτοί οι δρώντες καταφέρουν να πείσουν έναν αξιοπρόσεκτα κρίσιμο αριθμό άλλων δρώντων να υιοθετήσουν τις νέες νόρμες και να πορευτούν με αυτές, μπορούμε να πούμε ότι οι νόρμες έχουν φτάσει σε ένα όριο ή οριακό σημείο²⁴⁵. Σύμφωνα με τις Finnemore και Sikkink, όταν οι «κρίσιμοι δρώντες»,

²⁴³ Όπως η Bjorkdahl επιχειρηματολογεί, όσο περισσότερο μια αναδυόμενη νόρμα «μοιάζει» με τις υπάρχουσες νόρμες ενός κανονιστικού περιβάλλοντος τόσο ευκολότερα γίνεται κατανοητή και θεσμοποιείται στο συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον και, αντιθέτως, όσο περισσότερο μια νέα νόρμα έρχεται σε αντιπαράθεση με τις υπάρχουσες νόρμες τόσο πιο δύσκολο είναι να καθιερωθεί μέσα στα διάφορα κοινωνικά συστήματα. Βλέπε Bjorkdahl 2002b.

²⁴⁴ Finnemore και Sikkink 1998, σ:900.

²⁴⁵ Στο ίδιο, σ:901.

δηλαδή αυτοί που ενδιαφέρονται άμεσα από την ύπαρξη των νέων νορμών, είτε επειδή επηρεάζονται από αυτές είτε λόγω ηθικής τάξης, φθάσουν και υπερβούν το ένα- τρίτο του συνόλου των «κρίσιμων» αυτών δρώντων, τότε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι νέες νόρμες έχουν προσεγγίσει σε μεγάλο βαθμό αυτό το οριακό σημείο και είναι διαθέσιμες, πλέον, να διαχυθούν και να κοινωνικοποιηθούν σε οποιοδήποτε κοινωνικό σύστημα θέλουν να επηρεάσουν²⁴⁶.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας νέας νόρμας, που αναδύθηκε στο διεθνές σύστημα τις τελευταίες δεκαετίες, αποτελεί η νόρμα της αποαποικιοποίησης. Η ιδέα ότι εξαρτημένα εδάφη έχουν το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση και τελικά στην ανεξαρτησία είναι ευρέως αποδεκτή σε παγκόσμιο επίπεδο σήμερα αλλά πριν μερικές δεκαετίες δεν ήταν καθόλου σίγουρο ότι τα διάφορα κράτη συμπεριφέρονταν σύμφωνα με αυτή την νόρμα. Αντιθέτως, η συνηθισμένη πρακτική, εκείνη την εποχή, που μπορεί να χρονολογηθεί μέχρι λίγο μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ταυτιζόταν με την άποψη ότι πολλά κράτη, κυρίως της Ευρώπης (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία κλπ.) είχαν στην κατοχή τους πολλά «ξένα» εδάφη και κάτι τέτοιο, εκτός του ότι ήταν αποδεκτό, προσέδιδε μεγάλο κύρος στις αυτοκρατορίες τους. Μετά, όμως, τη γέννηση των Ηνωμένων Εθνών και την ανάπτυξη του Συμβουλίου Κηδεμονίας του Ο.Η.Ε., παρατηρείται μια αύξουσα τάση ανεξαρτητοποίησης των περισσότερων κρατών του διεθνούς συστήματος με αποτέλεσμα η νόρμα της αποαποικιοποίησης να έχει λάβει σάρκα και οστά και να αναγνωρίζεται πλέον ως μια «οριστική νόρμα του διεθνούς δικαίου»²⁴⁷.

Διάχυση και Κοινωνικοποίηση Νορμών²⁴⁸.

Με την έλευση μιας νόρμας στο «οριακό σημείο» υπάρχουν πλέον όλες οι κατάλληλες συνθήκες έτσι ώστε αυτή να διαχυθεί και να κοινωνικοποιηθεί σε οποιοδήποτε κοινωνικό σύστημα. Η έννοια της διάχυσης λαμβάνει τον πρωτεύοντα ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Σύμφωνα με τον Checkel, *διάχυση* είναι «η μεταβίβαση και μετάδοση αντικειμένων, διαδικασιών, ιδεών και πληροφορίας από ένα πληθυσμό

²⁴⁶ Στο ίδιο.

²⁴⁷ Goertz και Diehl 1992. Για άλλες μελέτες που στόχο έχουν να αναλύσουν τη διαδικασία γέννησης μιας νέας νόρμας σε διεθνές επίπεδο, βλέπε E.Nadelmann, «Global Prohibition Regimes: The Evolution of Norms in International Society», *International Organization*, τόμ.44, τχ.4, 1990, σ:479–526° M.Zuern, «The Rise of International Environmental Politics», *World Politics*, τόμ.50, 1998, σ:617–49, καθώς και Klotz 1995 και Finnemore 1996. Επίσης, για την έκφραση «οριστική νόρμα του διεθνούς δικαίου», βλέπε H.M.Allen, «Globalization and Peremptory Norms in International Law: from Westphalian to Global Constitutionalism», *International Politics*, τόμ.41, 2004, σ:341–353.

²⁴⁸ Διάχυση (diffusion) και κοινωνικοποίηση (socialization), στην αγγλική γλώσσα.

ή περιοχή σε κάποιον/α άλλον/η» και συμβαίνει όταν μία «καινοτομία μεταδίδεται μέσω συγκεκριμένων καναλιών σε κάθε στιγμή ανάμεσα στα μέλη ενός κοινωνικού συστήματος»²⁴⁹. Η σημασία της διάχυσης είναι θεμελιώδης γιατί μέσω των μηχανισμών αυτής μπορούμε να κατανοήσουμε τα δομικά αποτελέσματα που έχουν οι διάφορες νόρμες των κοινωνικών συστημάτων στη συμπεριφορά των δρώντων, στο σχηματισμό των ταυτοτήτων τους και στην αλλαγή των προτιμήσεων τους²⁵⁰.

Όπως ο Checkel ισχυρίζεται, η διαδικασία της αλλαγής προτιμήσεων, μετασχηματισμού ταυτοτήτων και διαμόρφωσης συμπεριφορών μπορεί να κατανοηθεί σε μεγάλο βαθμό από την «ενδυνάμωση» μιας νόρμας. Μέσω αλλαγών στο λόγο ή στη συμπεριφορά των δρώντων, η «ενδυνάμωση» επιτυγχάνεται όταν οι διαταγές και «συνταγές» που περιλαμβάνονται μέσα σε μια νόρμα γίνονται αντικείμενο συζήτησης και εστίασης στις εσωτερικές κοινωνίες τους²⁵¹. Η επίδραση αυτής της «ενδυνάμωσης» μπορεί να επηρεάσει τις διάφορες κυβερνητικές ελίτ μιας χώρας αλλά και τους πολίτες των διαφόρων κοινωνιών. Γι' αυτό το λόγο, ο Checkel έχει διακρίνει δύο διαφορετικούς μηχανισμούς διάχυσης νορμών σε μια κοινωνία²⁵². Στην πρώτη περίπτωση, μη-κυβερνητικοί δρώντες όπως και δίκτυα πολιτών που καθορίζουν πολιτικές συνενώνουν τις δυνάμεις τους για να ενισχύσουν την υποστήριξη μιας νέας κοινωνικής αναδυόμενης νόρμας και, με αυτό τον τρόπο, επηρεάζουν τις ελίτ των κυβερνητικών εξουσιών να εναρμονιστούν και θεμελιωδώς να συμμορφωθούν με τις νέες διαταγές και «συνταγές» αυτής της νέας νόρμας. Αυτός ο μηχανισμός διάχυσης νορμών έχει το χαρακτήρα της «κάτω-πάνω» διαδικασίας και, στην πραγματικότητα, έχει άμεση σχέση με τη διαδικασία της κοινωνικής κινητοποίησης που συμβαίνει στα κάθε είδους κοινωνικά συστήματα. Πολλές μελέτες έχουν ασχοληθεί με αυτή την προσέγγιση αφού η εμπειρική υπόσταση του θέματος είναι διάσπαρτη πλέον μέσα στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον της διεθνούς πολιτικής, όπου οι μη-κυβερνητικές οργανώσεις, τα κάθε είδους κοινωνικά κινήματα αλλά και όλοι οι τύποι οργανώσεων των πολιτών επηρεάζουν σε τεράστιο βαθμό τη

²⁴⁹ Checkel 1999a, σ:85. Βλέπε, επίσης, P.Hugill και D.B.Dickson, (επιμ.), *The Transfer and Transformation of Ideas and Material Culture*, Texas A. & M.University Press, Τέξας, 1988.

²⁵⁰ Για το ρόλο των ταυτοτήτων και πως αυτές επηρεάζουν το γενικότερο ερευνητικό πρόγραμμα της διάχυσης των νορμών στα διάφορα κοινωνικά συστήματα, βλέπε Amy Gurowitz, «The Diffusion of International Norms: Why Identity Matters», *International Politics*, τόμ.43, 2006, σ:305–341, καθώς και για μια ειδικότερη ανάλυση σε σχέση με τους διεθνείς οργανισμούς Susan Park, «Theorizing Norm Diffusion Within International Organizations», *International Politics*, τόμ.43, 2006, σ:342–361.

²⁵¹ Checkel 1997, σ:476.

²⁵² Για μια παρόμοια ανάλυση, βλέπε A.Acharya, «How Ideas Spread: Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism», *International Organization*, τόμ.58, 2004, σ:239–275.

θεματολογία της πολιτικής δράσης και προοπτικής. Εμφανέστατο παράδειγμα μιας τέτοιας «κάτω–πάνω» διάστασης είναι η περίπτωση της περιβαλλοντικής οργάνωσης Greenpeace.

Η δεύτερη περίπτωση έχει να κάνει με την ακριβώς αντίθετη διαδικασία της «κάτω–πάνω» διάστασης και γι' αυτό το λόγο ονομάζεται «πάνω–κάτω» διαδικασία. Κατά τη διάρκεια της «πάνω–κάτω» διάχυσης, οι κυρίαρχες πολιτικές ελίτ είναι αυτές που υποστηρίζουν την νέα αναδυόμενη νόρμα και με τη νέα συμπεριφορά τους επηρεάζουν και τη συμπεριφορά των πολιτών των κοινωνιών που εξουσιάζουν, αφού προωθούν, πιάζουν και συμμορφώνουν τους πολίτες να δρουν σύμφωνα με τις νέες διαταγές και εντολές των διαφόρων νέων νορμών. Σε αυτή τη διαδικασία, σημαντικό ρόλο παίζει η έννοια του μηχανισμού της κοινωνικής μάθησης. Κοινωνική μάθηση είναι «η διαδικασία, όπου οι δρώντες, μέσω αλληλεπίδρασης με τα ευρύτερα θεσμικά περιβάλλοντα (νόρμες ή δομές του λόγου), αποκτούν νέα συμφέροντα και προτιμήσεις»²⁵³.

Μετά τη διάχυση των νορμών αρχίζει πλέον και συντελείται η επόμενη διαδικασία που έχει άμεση σχέση με την *κοινωνικοποίησή* τους. Η έννοια της κοινωνικοποίησης έχει βαρύνουσα σημασία για κάθε μελέτη των ευρύτερων πεδίων της πολιτικής επιστήμης, συμπεριλαμβάνοντας και τον ακαδημαϊκό τομέα των διεθνών σχέσεων. Όπως η λέξη άμεσα υποδηλώνει, η κοινωνικοποίηση είναι μια έννοια που έχει έμμεσα προέλθει στον τομέα των διεθνών σχέσεων από την κοινωνιολογία. Κοινωνικοποίηση είναι «η καθολική και συνεκτική εισαγωγή ενός ατόμου στον αντικειμενικό κόσμο μιας κοινωνίας ή κάποιου τομέα της»²⁵⁴. Σύμφωνα με το Siegal, «πολιτική κοινωνικοποίηση είναι η διαδικασία όπου οι άνθρωποι μαθαίνουν να ενστερνίζονται νόρμες, αξίες, νοοτροπίες και συμπεριφορές αποδεκτές και εφαρμοσμένες από το προοδεύον σύστημα»²⁵⁵. Με άλλα λόγια, κοινωνικοποίηση,

²⁵³ J.Checkel, «Social Construction and Integration», *Journal of European Public Policy*, τόμ.6, τχ.4, 1999b, σ:545-560, σ:548. Για το ρόλο της κοινωνικής μάθησης και πως αυτή αναδύεται, καλλιεργείται καθώς και πως επηρεάζει τις προτιμήσεις και τα συμφέροντα των δρώντων, βλέπε Checkel 1997, 1999a, καθώς και J.Checkel, «Social Learning and European Identity Change», *International Organization*, τόμ.55, τχ.3, 2001, σ:553–588.

²⁵⁴ Οι Berger και Luckmann διαφοροποιούν τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης σε περαιτέρω κατηγοριοποιήσεις. Συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι η κοινωνικοποίηση των δρώντων υποκειμένων χωρίζεται σε πρωτογενής και δευτερογενής. «Πρωτογενής κοινωνικοποίηση είναι η πρώτη κοινωνικοποίηση που υφίσταται ένα άτομο κατά την παιδική του ηλικία, μέσω της οποίας γίνεται μέλος μιας κοινωνίας. Δευτερογενής κοινωνικοποίηση είναι κάθε επακόλουθη διαδικασία που εισάγει κάποιο ήδη κοινωνικοποιημένο άτομο σε νέους τομείς του αντικειμενικού κόσμου της κοινωνίας του». Βλέπε Berger και Luckmann 2003, σ:241-242.

²⁵⁵ A.I.Johnston, «Treating International Institutions as Social Enviroments», *International Studies Quarterly*, τόμ.45, τχ.4, 2001, σ:487-515, σ:495.

σύμφωνα με την κονστρουκτιβιστική οπτική, είναι η διαδικασία με την οποία οι ιδέες των ατόμων μετασχηματίζονται σε νόρμες, δηλαδή σε διυποκειμενικά αντιλαμβανόμενες αξίες και κατανοήσεις ορθής συμπεριφοράς, οι οποίες, εν συνεχεία, οδηγούν στην αλλαγή των ταυτοτήτων, των συμφερόντων και κατ' επέκταση των συμπεριφορών των δρώντων ενός κοινωνικού συστήματος²⁵⁶.

Κατά κύριο λόγο, υπάρχουν δύο βασικοί μηχανισμοί που συντελούν στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης νορμών στα διάφορα κοινωνικά περιβάλλοντα. Ο πρώτος βασικός μηχανισμός κοινωνικοποίησης νορμών είναι η πειθώ. Με την έννοια της πειθούς εννοείται η διαδικασία αλλαγής ιδεών και αντιλήψεων καθώς και η επακόλουθη μετατροπή συμπεριφορών σύμφωνα με τις κοινωνικές νόρμες μέσω μιας κοινωνικής αλληλεπίδρασης μεταξύ δρώντων ή / και δομών χωρίς τη χρήση υλικών ή πνευματικών καταναγκασμών²⁵⁷. Σύμφωνα με τον Johnston, μπορεί κανείς να διακρίνει τρεις τρόπους από τους οποίους ένας δρώντας μπορεί να πειστεί. Πρώτον, μέσω νέων πληροφοριών που σχετίζονται με διαφορετικού είδους νοοτροπίες και συμφέροντα και έτσι καθιστούν δυνατή την αλλαγή συμπεριφοράς των δρώντων. Δεύτερον, μέσω της φιλικής ή γενικότερα αρμονικής σχέσης που υπάρχει μεταξύ του δρώντα που είναι υποκείμενος σε πειθώ και του δρώντα που προσπαθεί να πείσει. Συνήθως, σε αυτή την περίπτωση, μια επιτυχημένη αλλαγή νοοτροπίας ενός δρώντα συντελείται από άλλους δρώντες που βρίσκονται και λειτουργούν μέσα στις ίδιες ομάδες εργασίας (π.χ. γιατροί, επιστήμονες, πολιτικοί κλπ.). Τρίτον, μέσω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των δρώντων που φέρνουν μαζί τους στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με άλλους δρώντες ή τις ευρύτερες δομές ενός κοινωνικού συστήματος. Αυτό σημαίνει ότι οι δρώντες που είναι έτοιμοι να πειστούν για κάτι συγκρίνουν τα χαρακτηριστικά του περιεχομένου της νέας νοοτροπίας που θέλουν να εσωτερικεύσουν στην ταυτότητά τους με τα χαρακτηριστικά της υπάρχουσας ταυτότητάς τους και αν αυτά συγκλίνουν τότε η διαδικασία της πειθούς συντελείται, ενώ αν αυτά αποκλίνουν τότε υπάρχει μια δυσκολία στην προσαρμογή της πειθούς η οποία επιτυγχάνεται με αργούς ρυθμούς. Στην πραγματικότητα, η διαδικασία της πειθούς συντελείται από ένα συγκερασμό των τριών προαναφερθέντων τρόπων

²⁵⁶ J.Ikenberry και C.Kupchan, «Socialization and Hegemonic Power», *International Organization*, τόμ.44, τχ.3, 1990, σ:283–315 και T.Risse, S.Ropp και K.Sikkink, (επιμ.), *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1999.

²⁵⁷ T.Flockhart, «'Complex Socialization': A Framework for the Study of State Socialization», *European Journal of International Relations*, τόμ.12, τχ.1, 2006, σ:89-118.

επηρεασμού ενός δρώντα²⁵⁸. Για παράδειγμα, η ορθολογική επιχειρηματολογία των Ikenberry και Kurchan έχει υποστηρίξει ότι ένας από τους βασικούς μηχανισμούς που οι ηγεμόνες κοινωνικοποιούν τις ιδεολογικές τους δομές και τα συστήματα σκέψεως στα κράτη που ηγεμονεύονται είναι η διαδικασία της κανονιστικής πειθούς μέσω διπλωματικών καναλιών και πολιτιστικών αλλαγών στις ελίτ αυτών των χωρών²⁵⁹.

Ο δεύτερος βασικός μηχανισμός κοινωνικοποίησης νορμών είναι η κοινωνική επιρροή που ασκείται από τους δρώντες και τις δομές των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Συγκεκριμένα, η κοινωνική επιρροή αποτελεί μια διαδικασία η οποία ωθεί σε συμπεριφορές συνεπείς ως προς τις νόρμες των κοινωνικών συστημάτων μέσω της διανομής και επιβολής κοινωνικών ανταμοιβών ή τιμωριών²⁶⁰. Οι ανταμοιβές περιλαμβάνουν κυρίως ψυχολογική ευεξία, υψηλό κύρος, αίσθηση του «ανήκω» κάπου και αίσθηση ευημερίας που προέρχεται σε συμφωνία με τους ρόλους του κάθε δρώντα σε μια κοινωνία. Οι τιμωρίες συνήθως περιλαμβάνουν ντροπή, αποφυγή, απαγόρευση, αποκλεισμό, εξευτελισμό που προέρχονται από δράσεις που δεν είναι συνεπείς και σύμφωνες με την ταυτότητα και το ρόλο που παίζουν οι κάθε είδους δρώντες σε ένα κοινωνικό σύστημα²⁶¹. Οι ανταμοιβές και τιμωρίες της κοινωνικής επιρροής είναι κοινωνικά κατασκευασμένες γιατί μπορούν να επιβληθούν μόνο μέσα από ομάδες δρώντων που νομιμοποιούν με την ύπαρξή τους την ίδια την υπόσταση και ύπαρξη αυτών των ανταμοιβών και τιμωριών. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη μιας τέτοιας ομάδας εξασφαλίζει την ύπαρξη των ανταμοιβών και τιμωριών των δυνητικών μελών της. Κάτι ανάλογο, το οποίο έχει άμεση σχέση με την περαιτέρω ανάπτυξη και επιχειρηματολογία της παρούσας έρευνας, συμβαίνει και με τα υποψήφια προς ένταξη κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή, αν θέλουν

²⁵⁸ Johnston 2001, σ:496–499.

²⁵⁹ Εκτός του μηχανισμού κανονιστικής πειθούς, οι Ikenberry και Kurchan ισχυρίζονται ότι η εξωτερική παρακίνηση (external inducement) υπό τη μορφή οικονομικών και στρατιωτικών κινήτρων από τον ηγεμόνα καθώς και η εσωτερική ανοικοδόμηση (internal reconstruction) υπό τη μορφή του άμεσου μετασχηματισμού των τοπικών πολιτικών θεσμών από τους ίδιους τους ηγεμόνες αποτελούν επιπρόσθετους σημαντικούς μηχανισμούς κοινωνικοποίησης νορμών και ιδεολογιών. Για να επιτευχθεί όμως μια τέτοια διαδικασία κοινωνικοποίησης πρέπει να ισχύουν τρεις βασικές προϋποθέσεις: α) ύπαρξη κλίματος ριζοσπαστικοποίησης, δηλαδή μετά από σοβαρές πολιτικές κρίσεις ή πολέμους, εσωτερικές αναταραχές ή κρίσεις νομιμότητας των κυριάρχων ελίτ, β) δεκτικότητα των τοπικών ελίτ μιας κοινωνίας να κοινωνικοποιηθούν και γ) εξασθένιση της υλικής ισχύος του ηγεμόνα. Βλέπε Ikenberry και Kurchan 1990.

²⁶⁰ Johnston 2001, σ:499.

²⁶¹ Στο ίδιο.

να συμμετάσχουν στην ομάδα της Ε.Ε. και ποιες ανταμοιβές ή / και τιμωρίες θα υποστούν σε ενδεχόμενη ένταξη ή πορεία προς ένταξη σε αυτήν²⁶².

Όπως η Finnemore και Sikkink χαρακτηριστικά σημειώνουν, τα κράτη συμμορφώνονται με τις νόρμες κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης γιατί συνδέουν τις ταυτότητές τους ως μέλη μιας διεθνούς κοινωνίας.²⁶³ Γι' αυτό το λόγο, η κοινωνική επιρροή που ασκείται προέρχεται από το αίσθημα της συμμετοχής σε μια κοινότητα ή ομάδα καθώς και από τις ιδιαίτερες κοινωνικές ταυτότητες που σχηματίζονται μέσα από αυτές τις ομάδες. Εν ολίγοις, υπάρχει μια πίεση στους δρώντες να εναρμονιστούν πλήρως με τις νόρμες, νέες και παλιές, που ισχύουν σε μια ομάδα κρατών ή ανθρώπων. Μπορεί κανείς να διακρίνει τρία βασικά κίνητρα ανταπόκρισης σε αυτή την κοινωνική πίεση συμμόρφωσης: α) νομιμότητα, β) υπακοή και γ) σεβασμό²⁶⁴. Η νομιμότητα δίνει τη δυνατότητα στους δρώντες προς συμμόρφωση να διατηρούν το αίσθημα της φήμης τους, την εμπιστοσύνη των άλλων δρώντων που ανήκουν στην ίδια ομάδα καθώς και την αξιοπιστία τους ως μέλη αυτής της συγκεκριμένης ομάδας. Η υπακοή και ο σεβασμός τεκμηριώνουν σε πολύ μεγάλο βαθμό την εναρμόνιση των συμπεριφορών και τη συμμόρφωση των δρώντων σύμφωνα με τις νόρμες και τους κανόνες που διέπουν την υπόσταση και δομή των διαφόρων κοινωνικών ομάδων που συμμετέχουν²⁶⁵.

Εσωτερικήυση Κοινωνικών Νορμών.

Μετά από τις διαδικασίες της διάχυσης και της κοινωνικοποίησης των νορμών στα διάφορα κοινωνικά συστήματα, οι νόρμες προσεγγίζουν ένα επίπεδο κοινωνικοποίησης που ουσιαστικά εσωτερικεύονται στις ταυτότητες και στις συμπεριφορές των δρώντων. Αυτό γίνεται αντιληπτό με την αυτόματη συμμόρφωση της συμπεριφοράς των δρώντων σύμφωνα με τις κοινωνικοποιημένες νόρμες, δηλαδή, σαν μια διαδικασία που θα μπορούσε να ταυτιστεί με τη σκέψη ότι οι νόρμες αφού εσωτερικευθούν έχουν πλέον γίνει τυπικοί κανόνες συμπεριφοράς που ακολουθούνται από όλα τα μέλη μιας κοινωνίας²⁶⁶. Γι' αυτό το λόγο, η εσωτερικήυση των νορμών στα κάθε είδους κοινωνικά συστήματα νοείται ως «η υιοθεσία των κοινωνικών αντιλήψεων και πρακτικών εντός του ρεπερτορίου των γνώσεων και των

²⁶² Βλέπε το παράδειγμα της Τουρκίας.

²⁶³ Finnemore και Sikkink 1998, σ:902.

²⁶⁴ Στο ίδιο, σ:903.

²⁶⁵ Axelrod 1986 και Finnemore και Sikkink 1998.

²⁶⁶ Finnemore και Sikkink 1998.

συμπεριφορών του δρώντα»²⁶⁷. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι η διαδικασία της κοινωνικοποίησης όταν φτάσει στο βαθμό της εσωτερίκευσης έχει πλέον απτά αποτελέσματα για τις πολιτικές και τις συμπεριφορές των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων²⁶⁸.

Βασικό ρόλο στην ανάλυση αυτή παίζει ο βαθμός εσωτερίκευσης των νορμών που θα μπορούσε να μετρηθεί στη βάση μιας κλίμακας με αρχή την ύπαρξη κάποιων μηχανισμών που θα επέβαλλαν κυρώσεις σε ενδεχόμενη μη-συμμόρφωση των δρώντων σε σχέση με αυτές τις νόρμες έως την μη-ύπαρξη αυτών των μηχανισμών, δηλαδή της άμεσης συμμόρφωσης των δρώντων σε σχέση με τις κοινωνικά ευρύτερες αντιλήψεις και πρακτικές²⁶⁹. Ο Wendt έχει ισχυριστεί ότι υπάρχουν τρεις βαθμοί εσωτερίκευσης νορμών που βαθμιαία, δηλαδή από τον πρώτο στον τρίτο βαθμό, γίνονται όλο και περισσότερο εσωτερικευμένες (οι νόρμες) στις ταυτότητες των δρώντων. Ο πρώτος βαθμός εσωτερίκευσης επιβάλλεται στους δρώντες κάτω από την πίεση να συμμορφωθούν με τις νόρμες, δηλαδή κυριαρχεί ο φόβος της μη-συμμόρφωσης μέσω κάποιων μηχανισμών κυρώσεως που υπάρχουν στα διάφορα κοινωνικά συστήματα. Ουσιαστικά, ο δρώντας δεν έχει κίνητρο αλλά ούτε αποδέχεται τη νομιμότητα των νορμών σε αυτό το επίπεδο εσωτερίκευσης. Ο δεύτερος βαθμός εσωτερίκευσης, αν και συγχέεται πολλές φορές με τον πρώτο, επιτυγχάνεται γιατί ο δρώντας έχει κίνητρο να λειτουργήσει προς όφελος του ιδιωτικού συμφέροντος σύμφωνα με τις διαταγές των νορμών. Σε αυτή την περίπτωση, ο δρώντας δρα ορθολογικά αφού η συμπεριφορά του σε συμφωνία με τις νόρμες μεγιστοποιεί την ωφέλειά του. Ο τρίτος βαθμός εσωτερίκευσης έχει άμεση σχέση με τη νομιμότητα των νορμών. Δηλαδή, ο δρώντας θεωρεί ότι οι νόρμες διακατέχονται από το στοιχείο της νομιμότητας και γι' αυτό το λόγο θέλει να τις ακολουθήσει. Όπως ο Wendt ισχυρίζεται, μόνο στον τρίτο βαθμό εσωτερίκευσης στην πραγματικότητα ο δρώντας «κατασκευάζεται» από το νέο κανονιστικό περιβάλλον που έχει δημιουργηθεί, δηλαδή επηρεάζεται και αναδιαμορφώνεται στο έπακρον η ταυτότητά του, οι προτιμήσεις του και εν τέλει η συμπεριφορά του²⁷⁰.

²⁶⁷ F.Schimmelfennig, «International Socialization in the New Europe: Rational Action in an Institutional Environment», *European Journal of International Relations*, τόμ.6, τχ.1, 2000, σ:109-139, σ:112.

²⁶⁸ K.Alderson, «Making Sense of State Socialization», *Review of International Studies*, τόμ.27, 2001, σ:415-433, σ:417.

²⁶⁹ Schimmelfennig 2000, σ:112.

²⁷⁰ Wendt 1999, κεφάλαιο 6.

Σε πλήρη συμμόρφωση με τη θεωρητική σκέψη του Wendt αλλά λαμβάνοντας υπόψη και την αναλυτική λογική των Cortell και Davis, υπάρχουν τέσσερα μονοπάτια (ή διαδικασίες) μέσα από τα οποία οι νόρμες μπορούν να θεσμοποιηθούν σε κάθε κοινωνικό περιβάλλον²⁷¹. Αρχικά, αυτές οι νόρμες μπορούν να επηρεάσουν τις αντιλήψεις των δρώντων μιας κοινωνίας και έτσι να μεταλλάξουν τις αξίες τους ως προς τη διαμόρφωση διαφόρων πολιτικών διαδικασιών και συμπεριφορών. Αυτή η διαδικασία θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι αποτελεί μια γενικότερη διαδικασία εσωτερικεύσης νορμών που επηρεάζει ανεξαιρέτως και τις άλλες διαδικασίες (μονοπάτια), αφού η αλλαγή αντιλήψεων και αξιών είναι η γενεσιουργός αιτία της αλλαγής συμπεριφοράς των δρώντων από τις νόρμες των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Το δεύτερο μονοπάτι περιφέρεται γύρω από τη σφαίρα επιρροής των κυβερνητικών ελίτ καθώς και του κάθε τύπου γραφειοκρατίας που υπάρχει σε μια κοινωνία. Σε αυτή την περίπτωση, οι γραφειοκράτες όπως και οι κυβερνητικές ελίτ εσωτερικεύουν τις νόρμες του διεθνούς συστήματος μέσα από τις οργανωτικές τους δομές και την πλήρη συμμόρφωση τους με τα νέα πολιτικά δεδομένα. Πρόκειται για μια κατάσταση η οποία επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό από μόνη της μέσα από τις πρακτικές και την εμπειρία των ελίτ να προσαρμόζονται σε νέες καταστάσεις και συμφέροντα. Το τρίτο μονοπάτι έχει άμεση σχέση με το κάλεσμα των νορμών από τις κυβερνητικές ελίτ ή τους διάφορους κοινωνικούς συνασπισμούς έτσι ώστε να επιδιώξουν τα προσωπικά, ιδιοτελείς του συμφέροντα. Οι διάφορες κοινωνικές ομάδες ενός κοινωνικού συστήματος (π.χ. κυβερνητικές ελίτ, τοπικές μη-κυβερνητικές οργανώσεις κλπ.) απευθύνονται στις νόρμες και τις εσωτερικεύουν έτσι ώστε να νομιμοποιήσουν ή να απονομιμοποιήσουν υπάρχουσες πολιτικές και πρακτικές του δεδομένου πολιτικού συστήματος για να εκπροσωπήσουν δικά τους συμφέροντα και προτιμήσεις. Η τελευταία διαδικασία θεσμοποίησης πραγματοποιείται μέσα από την ενσωμάτωση των κοινωνικών νορμών στα νομικά συστήματα των διαφόρων κοινωνιών. Αυτή η περίπτωση είναι εμπειρικά και η πιο εμφανής γιατί ο κάθε ερευνητής μπορεί να ελέγξει αν νέες νόρμες έχουν θεσμοποιηθεί στο νομικό σύστημα μιας κοινωνίας ή όχι.

Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχει καμία ένδειξη που να δικαιολογεί το γεγονός ότι όταν οι νόρμες εσωτερικεύονται στις τοπικές κοινωνίες μέσα από τα μονοπάτια θεσμοποίησης επηρεάζουν αυτομάτως και τις πολιτικές ή τις συμπεριφορές των

²⁷¹ Cortell και Davis 1996 και 2000.

δρώντων των διαφόρων κοινωνιών. Με άλλα λόγια δηλαδή, δεν υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ των νορμών και των πολιτικών διαδικασιών σε μια κοινωνία και, όπως πολύ εύστοχα οι Cortell και Davis παρατηρούν, είναι πιθανό να υπάρχει μια βαθιά μεταβλητότητα στην εσωτερική επίδραση των διεθνών νορμών σε διαφορετικές χώρες καθώς και σε διαφορετικές περιοχές πολιτικής μέσα στις ίδιες τις χώρες²⁷². Σύμφωνα με τους Cortell και Davis, αυτή η απόκλιση των επιρροών των διεθνών νορμών στις τοπικές κοινωνίες αντανακλάται από δύο βασικούς παράγοντες: α) τη δομή της κοινωνίας που επικρατεί κατά τη διάρκεια της επίτευξης μιας συγκεκριμένης πολιτικής διαδικασίας και β) την περίοπτη θέση που καταλαμβάνει μια νόρμα σε μια χώρα.

Όσον αφορά τη δομή μιας κοινωνίας, μπορούμε να διακρίνουμε δύο κύρια συστατικά της. Πρώτον, την οργάνωση της εξουσίας των αποφάσεων και, δεύτερον, τη μορφή των σχέσεων μεταξύ κράτους και διαφόρων κοινωνικών ομάδων που θέλουν να επηρεάσουν τον τρόπο άσκησης της εξουσίας. Η οργάνωση της εξουσίας των αποφάσεων μπορεί να διαχωριστεί με βάση μια κλίμακα που αρχίζει από την τελείως αποκεντρωμένη εξουσία και τερματίζει στην εντελώς συγκεντρωμένη εξουσία. Αυτή η διαφοροποίηση εξαρτάται από τον αριθμό του γραφειοκρατικού μεγέθους των αντιπροσωπειών ενός κράτους, από τα υπουργεία και από άλλους κυβερνητικούς μηχανισμούς που με τον τρόπο τους επηρεάζουν την άσκηση εξουσίας. Η σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνικών ομάδων διακατέχεται από την επιρροή των κοινωνικών αυτών ομάδων στην πραγματική άσκηση εξουσίας, δηλαδή κατά πόσο θεσμικά είναι κατοχυρωμένες αυτές οι κοινωνικές ομάδες να επηρεάσουν με τη συμμετοχή τους το μηχανισμό αποφάσεων άσκησης εξουσίας σε ένα κράτος. Σε αυτή την περίπτωση, διακρίνουμε μια κλίμακα μεταξύ κοντινής σχέσης, όπου οι διάφορες κοινωνικές ομάδες επηρεάζουν άμεσα την εξουσία λήψης αποφάσεων ή τουλάχιστον εκπροσωπούνται τα συμφέροντα τους σε αρκετά μεγάλο βαθμό και, μακρινής σχέσης, όπου οι κοινωνικές ομάδες αποκλείονται από κάθε διαδικασία άσκησης, επηρεασμού ή εκπροσώπησης των συμφερόντων τους στις διάφορες θεματολογίες αποφάσεων της εξουσίας ενός κράτους²⁷³.

Οι Cortell και Davis, σύμφωνα με τα δύο αυτά δομικά χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας, δηλαδή την αποκεντρωμένη ή συγκεντρωμένη οργάνωση της εξουσίας και της κοντινής ή μακρινής σχέσης του κράτους και των κοινωνικών ομάδων,

²⁷² Cortell και Davis 1996, σ:454.

²⁷³ Στο ίδιο, σ:454-455.

διακρίνουν τέσσερις διαφορετικούς σχηματισμούς μέσα από τους οποίους διαφοροποιείται και η επίδραση των νορμών στην άσκηση της διαδικασίας πολιτικών αποφάσεων. Ο ακόλουθος πίνακας είναι ενδεικτικός αυτών των τεσσάρων δομικών σχηματισμών²⁷⁴:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Μορφή Σχέσεων Κράτους – Κοινωνικών Ομάδων			
		<u>Μακρινή</u>	<u>Κοντινή</u>
Δομή	<u>Συγκεντρωμένη</u>	Τύπος 1	Τύπος 2
Οργάνωσης			
Εξουσίας			
Αποφάσεων	<u>Αποκεντρωμένη</u>	Τύπος 3	Τύπος 4

Πηγή: Cortell και Davis 1996, σ:455

Στους τύπους 1 και 3, οι κυβερνητικές ελίτ προωθούν και επηρεάζουν σε μέγιστο βαθμό την ατζέντα του μηχανισμού λήψης αποφάσεων της εξουσίας ενός κράτους, ενώ οι κοινωνικές ομάδες είναι αποκλεισμένες από αυτή τη διαδικασία. Ο τύπος 1 αναφέρεται στη διαδικασία λήψης αποφάσεων που διαδραματίζεται μόνο από μια ηγετική ομάδα της κυβερνητικής ελίτ, η οποία είναι και η μόνη κατάλληλη και υπεύθυνη να σηκώσει το βάρος του σχηματισμού αποφάσεων σε συγκεκριμένα πεδία πολιτικής. Αντιθέτως, στον τύπο 3, η διαδικασία λήψης αποφάσεων διαμορφώνεται από ένα ευρύ φάσμα κυβερνητικών ομάδων και μηχανισμών αφού υπάρχει αποκέντρωση κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας. Όσον αφορά τους τύπους 2 και 4, οι διάφορες κοινωνικές ομάδες μπορούν να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό τη θεματολογία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων σε ένα κράτος γιατί η σχέση τους με την εξουσία βρίσκεται σε κοντινό βαθμό. Με αυτό τον τρόπο, οι κυβερνητικές ελίτ επηρεάζονται από τις αποφάσεις, τα συμφέροντα και τις προτιμήσεις των κοινωνικών ομάδων που συμβάλλουν αποφασιστικά και ευδιάκριτα στη λήψη αποφάσεων.

²⁷⁴ Αυτός ο πίνακας απεικονίζει τους συνδυασμούς (Τύποι 1,2,3,4) που σχηματίζονται στα τελικά σημεία των κλιμάκων που αναπτύξαμε στο κείμενο. Όπως οι Cortell και Davis επισημαίνουν, η πραγματικότητα ίσως να είναι τελείως διαφορετική με αποτέλεσμα να είναι πιθανόν να μεταβάλλονται αυτοί οι σχηματισμοί και να είναι πολύ πιο πολύπλοκοι αφού επηρεάζονται ο ένας από τον άλλον και έτσι τα ευδιάκριτα όρια μεταξύ τους να καθίστανται αδιάκριτα σε κάθε πεδίο πολιτικής υπό εξέταση.

Η διαμόρφωση της πολιτικής θεματολογίας κατά τη διάρκεια της λήψης αποφάσεων αλλά και η ίδια η τελική απόφαση σε μια πολιτική διαδικασία εξαρτάται από την περίοπτη θέση που κατέχει μια νόρμα σε κάθε χώρα αλλά και σε κάθε πεδίο πολιτικής υπό εξέταση. Λόγω της πλουραλιστικής φύσης της πολιτικής διαδικασίας δεν είναι εγγυημένο ότι ο διεθνής αντίκτυπος μιας νόρμας θα μπορεί να επηρεάσει στον ίδιο βαθμό και τις τοπικές κοινωνίες, κάτι που παρατηρείται στους τύπους 2,3 και 4 όπου η εξουσία είναι αποκεντρωμένη και επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες²⁷⁵. Αντίθετα, στην περίπτωση του τύπου 1, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει ή τουλάχιστον δεν συμβαίνει σε τόσο μεγάλο βαθμό αφού η εξουσία λήψης αποφάσεων είναι συγκεντρωμένη στα χέρια μιας μικρής και ισχυρής ομάδας κυβερνητικών ελίτ που επηρεάζονται άμεσα από την επιρροή των νορμών. Η έννοια της περίοπτης θέσης τονίζει την κυμαινόμενη δύναμη που έχει μια νόρμα να επηρεάζει τις πολιτικές διαδικασίες σε μια κοινωνία²⁷⁶ και αν και πρακτικώς είναι εξαιρετικά δύσκολο να μετρηθεί αυτή η δύναμη της νόρμας μπορεί να παρατηρηθεί ο βαθμός νομιμοποίησης της στις δράσεις των δρώντων των κοινωνικών συστημάτων. Αν ένα κράτος δρα με βάση τις νόρμες που επικρατούν σε άλλα κράτη ή κοινωνικά συστήματα ή αν έχει ακολουθήσει επίσημες διαδικασίες ενσωμάτωσης μιας νόρμας στο οργανωτικό (λήψη αποφάσεων) ή νομικό του σύστημα, τότε μπορεί να θεωρηθεί ότι μια νόρμα απολαμβάνει τον υψηλότερο βαθμό περίοπτης θέσης σε μια κοινωνία. Σε αντίθεση, αν μια νόρμα διακατέχεται από συνθήκες πλήρους έλλειψης νομιμοποίησής της μέσα σε μια κοινωνία, δηλαδή αν οι δρώντες δεν συμμορφώνονται σύμφωνα με τις συνταγές ή τις διατάξεις της, τότε η νόρμα δεν καταλαμβάνει περίοπτη θέση μέσα στην κοινωνία. Εν ολίγοις, μια νόρμα που κατέχει περίοπτη θέση σε μια κοινωνία υποχρεώνει τους δρώντες αυτής της κοινωνίας να συμμορφωθούν με τις διατάξεις της ή τις συνταγές της και έτσι να εναρμονίσουν τη συμπεριφορά τους με βάση αυτές τις εντολές. Οποιαδήποτε άλλη συμπεριφορά που δεν είναι συνεπής με τη νόρμα, καταδικάζεται κοινωνικά ή νομικά και απαιτεί δικαιολόγηση και σεβασμό²⁷⁷.

²⁷⁵ Συγκεκριμένα, στον τύπο 2, η εξουσία δεν είναι αυτή καθαυτή αποκεντρωμένη αλλά λόγω της συμβολής των κοινωνικών ομάδων στη λήψη αποφάσεων, η κυβερνητική ελίτ χάνει ένα μέρος της συγκεντρωμένης εξουσίας της, η οποία αποκεντρώνεται από τη δύναμη που αποκτούν οι διάφορες κοινωνικές ομάδες στη λήψη αποφάσεων (σχέση κοντινή).

²⁷⁶ Cortell και Davis 2000, σ:68–69.

²⁷⁷ Cortell και Davis 2000 και I.Hurd, «Legitimacy and Authority in International Politics», *International Organization*, τόμ.53, τχ.2, 1999, σ:379-408. Το ότι ακολουθήθηκε ο κύκλος ζωής των νορμών των Finnemore και Sikkink (1998) ήταν επιλογή του γράφοντος για να διευκρινιστεί στο μέγιστο βαθμό η θεωρία, η ανάπτυξη, η διάχυση, η κοινωνικοποίηση και η εσωτερίκευση των νορμών στα διάφορα κοινωνικά συστήματα. Θα μπορούσε κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί μια άλλη τυπολογία

Στην παρούσα διδακτορική διατριβή θα επισημανθεί ο ρόλος των τύπων 1 και 2 των Cortell και Davis, αφού κύριο ενδιαφέρον της έρευνας είναι η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας και πως σχηματοποιήθηκε η συμπεριφορά της σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας κατά τη διάρκεια του χρονικού διαστήματος 1996-2009, καθώς και σε σχέση με τον πόλεμο που ξέσπασε στο Ιράκ το Μάρτιο του 2003. Οι τύποι 1 και 2 είναι οι πιο κατάλληλοι εφόσον το πεδίο της εξωτερικής πολιτικής συνιστά μια διαδικασία λήψης αποφάσεων συγκεντρωμένης εξουσίας, κυρίως από την κυβερνητική ελίτ μιας χώρας (Πρωθυπουργός και Σύμβουλοί του, Ηγεσία Υπουργείου Εξωτερικών) (Τύπος 1). Όμως, θα μπορούσε να υποστηριχτεί η άποψη ότι η εξωτερική πολιτική μιας χώρας επηρεάζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό και από την ίδια την κοινωνία και τις προτιμήσεις της, αφού οι κυβερνητικές ελίτ τις περισσότερες φορές λαμβάνουν υπόψη τους τις προτιμήσεις των κοινωνιών τους και τα αποτελέσματα της κοινής γνώμης των πολιτών σε κάθε είδους ζήτημα που απασχολεί τα εξωτερικά θέματα μιας χώρας (Τύπος 2). Σύμφωνα με το υπόδειγμα των Boekle, Rittberger και Wagner, όπως θα εξεταστεί παρακάτω, η γνώμη των πολιτών και της κοινωνίας γενικότερα παίζει θεμελιώδη ρόλο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων της εξωτερικής πολιτικής μιας χώρας.

θεωρίας και μεθοδολογίας νορμών, όπως έχει προταθεί από το spiral μοντέλο του Risse et al., καθώς και τον ιδεατό κύκλο ζωής των νορμών του Marcussen. Βλέπε, αντιστοίχως, Risse, Ropp και Sikkink 1999 και M.Marcussen, *Ideas and Elites: The Social Construction of Economic and Monetary Union*, Aalborg University Press, Ααλμποργκ, 2000.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η Κονστρουκτιβιστική Ανάλυση της Εξωτερικής Πολιτικής.

4.1 Εισαγωγή.

Στο κεφάλαιο αυτό θα περιγραφεί το αναλυτικό πλαίσιο μελέτης της εξωτερικής πολιτικής, το οποίο βασίζεται στην κονστρουκτιβιστική προσέγγιση, όπως αυτή αναπτύχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια. Το αναλυτικό πλαίσιο μελέτης αποτελεί τον κύριο οδηγό μέσα από τον οποίο θα ελεγχθούν εμπειρικά οι υποθέσεις εργασίας αυτής της έρευνας που διατυπώθηκαν σε θεωρητικό επίπεδο.

Για να κατανοηθούν οι κονστρουκτιβιστικές πτυχές ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής, έμφαση θα δοθεί αρχικά στην ανάπτυξη της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ) της Ε.Ε. καθώς και στα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ΚΕΠΠΑ τόσο σε εμπειρικό όσο και σε θεωρητικό επίπεδο. Τα ίδια προβλήματα μπορεί κανείς να διαπιστώσει και στην ανάλυση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ιδιαίτερα, όσον αφορά το θεωρητικό πεδίο, θα αναδειχθούν οι θεωρητικές πτυχές των ορθολογικών προσεγγίσεων (ρεαλισμός/νεορεαλισμός και θεσμικός νεοφιλελευθερισμός) και οι περιορισμένες αναλυτικές ικανότητες των εν λόγω υποδειγμάτων να ερμηνεύσουν με διεπιστημονικό τρόπο την ΚΕΠΠΑ και την ελληνική εξωτερική πολιτική. Μέσα από αυτή την ανάλυση, θα τονιστεί η ανάγκη για μια κονστρουκτιβιστική εξέταση της ΚΕΠΠΑ (και της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής). Στο πρώτο μέρος αυτού του κεφαλαίου αναλύεται η ΚΕΠΠΑ στις γενικότερες διαστάσεις της και τα προβλήματα που παρουσιάζονται στην εμπειρική και θεωρητική ανάλυσή της, ενώ, παράλληλα, δίνεται έμφαση και στην ελληνική εξωτερική πολιτική. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται διεξοδικά το αναλυτικό πλαίσιο μελέτης της εξωτερικής πολιτικής υπό τις θεωρητικές διαστάσεις της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης.

4.2 Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ):

Ένα Πρόβλημα με Δύο Διαστάσεις.

Η πτώση του τείχους του Βερολίνου στις 9 Νοεμβρίου του 1989 και η επακόλουθη κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης σηματοδότησαν το ξαφνικό τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την απαρχή μιας «νέας παγκόσμιας τάξης». Τα δύο θεμελιώδη χαρακτηριστικά αυτής της νέας εποχής ήταν η ηγεμονική κυριαρχία των

Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής στο παγκόσμιο πολιτικό σύστημα και η εξάπλωση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης του ελεύθερου εμπορίου ως της μοναδικής οικονομικής ορθοδοξίας στο νέο παγκόσμιο σύστημα των κρατών και των λαών. Αυτές οι κοσμοϊστορικές αλλαγές έθεσαν τα θεμέλια για την αναθεώρηση του ρόλου της Ευρώπης ως ενός σημαντικού παγκόσμιου δρώντα στη μεταψυχροπολεμική θεματολογία της παγκόσμιας πολιτικής. Όπως ο Stanley Hoffmann έχει ισχυριστεί, «με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, το ζήτημα της ευρωπαϊκής ολοκληρωτικής ικανότητας να δρα στις παγκόσμιες υποθέσεις ήρθε ξανά στην επιφάνεια»²⁷⁸.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η Ε.Ε. έχει αποτελέσει ένα μοναδικό περιφερειακό οικονομικό μπλοκ υπό την κηδεμονία της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Επομένως, εκ πρώτης όψεως, η Ευρώπη φαίνεται να έχει επιτύχει στον οικονομικό τομέα και, ακολούθως, το μέλλον της επίσης φαίνεται πολλά υποσχόμενο. Αντιθέτως, αν κάποιος προσπαθήσει να αξιολογήσει τον ευαίσθητο τομέα της εξωτερικής πολιτικής, εύκολα θα διαπιστώσει τα σαθρά θεμέλια πάνω στα οποία στηρίζονται και το οικονομικό σύστημα της Ε.Ε. και ο τομέας της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής και, γενικότερα, το ευρύτερο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. Ο Λουκάς Τσούκαλης έχει χαρακτηρίσει την Ε.Ε. ως έναν οικονομικό γίγαντα αλλά και ως έναν πολιτικό νάνο στις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των εθνών²⁷⁹. Αυτή η διαπίστωση είναι εξαιρετικά σημαντική γιατί η Ευρώπη θα κριθεί στο μέλλον σε σχέση με την πολιτική της ολοκλήρωση και όχι σε σχέση με την οικονομική της επιτυχία.

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ εγκαινίασε το διαχωρισμό των δράσεων της Ε.Ε. σε τρεις πυλώνες. Η ΚΕΠΠΑ συνιστά το δεύτερο πυλώνα της Ε.Ε. και η κύρια δραστηριότητά της αφορά τους ακόλουθους βασικούς στόχους: α) τη διαφύλαξη των κοινών αξιών, των θεμελιωδών συμφερόντων και της ανεξαρτησίας της Ένωσης, β) την ενίσχυση της ασφάλειας της Ένωσης και των κρατών-μελών της, υπό όλες τις μορφές της, γ) τη διατήρηση της ειρήνης και την ενίσχυση της διεθνούς ασφάλειας, σύμφωνα με τις αρχές του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι και τους στόχους του Χάρτη των Παρισίων, δ) την προώθηση της διεθνούς συνεργασίας και ε) την ανάπτυξη και την εδραίωση της δημοκρατίας και

²⁷⁸ S.Hoffmann, «Towards a Common European Foreign and Security Policy», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.38, τχ.2, 2000, σ:189-98, σ:191.

²⁷⁹ Λ.Τσούκαλης, *Ποια Ευρώπη;*, Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ, Αθήνα, 2004.

του κράτους δικαίου καθώς και το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών²⁸⁰. Ο πρώτος πυλώνας αποτελείται από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η οποία είναι υπεύθυνη για θέματα οικονομικής κυρίως φύσεως, όπως είναι η εσωτερική αγορά, ο ανταγωνισμός και το εξωτερικό εμπόριο, η αγροτική πολιτική, η περιβαλλοντική πολιτική, η οικονομική και νομισματική ένωση, η μεταναστευτική πολιτική κ.λπ. Ο τρίτος πυλώνας συνίσταται στη συνεργασία στους τομείς της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων και ασχολείται με θέματα πολιτικής ασύλου, κανόνων που διέπουν τη διέλευση των προσώπων από τα εξωτερικά σύνορα των κρατών-μελών, μεταναστευτικής πολιτικής καθώς και τους κανονισμούς για τους υπηκόους τρίτων χωρών, καταπολέμησης της τοξικομανίας και της απάτης διεθνούς κλίμακας, δικαστικής συνεργασίας σε αστικές και ποινικές υποθέσεις, τελωνειακής και αστυνομικής συνεργασίας (τρομοκρατία, λαθρεμπόριο ναρκωτικών κ.λπ.)²⁸¹.

Κύρια αιτία του διαχωρισμού αυτού σε τρεις πυλώνες αποτελεί το γεγονός ότι σε ζωτικής σημασίας θέματα, όπως αυτά της εξωτερικής πολιτικής, όπου διακυβούνται τα εθνικά συμφέροντα των κρατών-μελών, τα κράτη-μέλη δεν είναι πρόθυμα να παραχωρήσουν την ελευθερία και την αυτονομία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων σε υπερεθνικούς θεσμούς. Αυτή η διαδικασία έχει σαν αποτέλεσμα οι αποφάσεις για θέματα εξωτερικής πολιτικής να γίνονται σε διακυβερνητικό επίπεδο όπου ουσιαστικά διατηρείται η εθνική αυτονομία των κρατών-μελών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί μια ταχύτατη εξάπλωση του περιεχομένου των πολιτικών και της θεσμικής ικανότητας στον τομέα της

²⁸⁰ Π.Κ.Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση: Θεωρία – Διαπραγμάτευση – Θεσμοί και Πολιτικές: Η Συνθήκη του Maastricht και η Ελλάδα*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1993, σ:396. Για μια περαιτέρω εξέταση για το πώς η ΚΕΠΠΑ λειτουργεί όπως επίσης και για τις θεσμικές της λειτουργίες και ρυθμίσεις, βλέπε την επίσημη ιστοσελίδα της Ε.Ε.: http://ec.europa.eu/comm/external_relations/cfsp/intro/index.htm. Για μια ιστορική επισκόπηση καθώς και για τη θεσμική ανάπτυξη της ΚΕΠΠΑ, βλέπε: F.Fink-Hooijer, «The Common Foreign and Security Policy of the European Union», *European Journal of International Law*, τόμ.5, 1994, σ:173–198, διαθέσιμο, επίσης, στο: www.ejil.org/journal/Vol5/No2/art2.pdf° D.Dinan, *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 2^η Έκδοση, Palgrave, Νέα Υόρκη, 1999° A.Forster, και W.Wallace, «Common Foreign and Security Policy», στο Helen Wallace και William Wallace, (επιμ.), *Policy-Making in the European Union*, 4^η Έκδοση, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2000, σ:461-491° J.Peterson, και M.Smith, «The EU as a Global Actor», στο Elizabeth Bomberg και Alexander Stubb, (επιμ.), *The European Union: How Does It Work?*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2003, σ:195-215° K.Smith, «EU External Relations», στο Michelle Cini, (επιμ.), *European Union Politics*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2003, σ:229-245. Βλέπε, επίσης, Δ.Ξενάκης και Μ.Τσινισιζέλης, (επιμ.), *Παγκόσμια Ευρώπη: Οι Διεθνείς Διαστάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2006.

²⁸¹ Ιωακειμίδης 1993, σ:419–420.

διαμόρφωσης της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής²⁸². Με τον όρο Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας εννοούμε όλες τις πτυχές της εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας της Ε.Ε.. Επομένως, ένας κατάλληλος ορισμός οφείλει να τονίζει «το σύνολο των διεθνών δραστηριοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμπεριλαμβάνοντας τις αποδόσεις και από τους τρεις πυλώνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όχι μόνο αυτές που συνδέονται με την ΚΕΠΠΑ»²⁸³. Οι εξωτερικές σχέσεις της Ε.Ε. λαμβάνουν χώρα σε μια διευρυμένη γεωγραφική περιοχή και αφορούν μια μεγάλη ποικιλία ζητημάτων. Τα πιο σημαντικά από αυτά τα θέματα είναι: α) οι διμερείς σχέσεις των ευρωπαϊκών κρατών με τις Ηνωμένες Πολιτείες, β) οι σχέσεις της Ε.Ε. με τα κράτη του πρώην ανατολικού μπλοκ και της Σοβιετικής Ένωσης, γ) οι σχέσεις της Ε.Ε. με τις αναπτυσσόμενες χώρες, δ) η πολιτική του κοινού εμπορίου της Ε.Ε., ε) η πολιτική της Ε.Ε. στα κράτη που αποτελούσαν την πρώην Γιουγκοσλαβία και στ) οι ευρύτερες σχέσεις της Ε.Ε., που περιλαμβάνουν την διευρυμένη ατζέντα σχέσεων και συναλλαγών από την πρωτοβουλία EuroMed, την Κεντρική Αμερική και την Κίνα, μέχρι και τις συζητήσεις «μεταξύ ομάδων» με διεθνείς συνασπισμούς και περιφερειακά μπλοκ, όπως ο Σύνδεσμος των Εθνών της Νοτιοανατολικής Ασίας, το Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου και τη Mercosur^ο καθώς επίσης και διαπραγματεύσεις σχετικά με τη μη-εξάπλωση των πυρηνικών όπλων, τη διαδικασία πολιτικής διαμόρφωσης στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, τον Οργανισμό Ασφάλειας και Συνεργασίας στην Ευρώπη και άλλους διεθνείς οργανισμούς²⁸⁴.

Ωστόσο, είναι πάρα πολύ δύσκολο για κάποιον να αναφερθεί σε μια κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας με την έννοια ότι μπορεί να αντικαταστήσει τις εθνικές πολιτικές των κρατών-μελών της Ε.Ε. Αντιθέτως, η εξωτερική πολιτική της Ε.Ε. αποτελεί ένα προϊόν τριών ευδιάκριτων, αλλά αλληλένδετων, συστημάτων λήψης αποφάσεων:

- ένα εθνικό σύστημα εξωτερικής πολιτικής^ο

²⁸² B.Tonra και T.Christiansen, «The Study of EU Foreign Policy: Between International Relations and European Studies», στο B.Tonra και T.Christiansen, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004.

²⁸³ C.Hill, «Renationalizing or Regrouping? EU Foreign Policy Since 11 September 2001», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.42, τχ.1, 2004, σ:143–63, σ:145.

²⁸⁴ K.E.Jorgensen, «Theorising the European Union's Foreign Policy», στο B.Tonra και T.Christiansen, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004. Βλέπε, επίσης, Κ.Κεντρωτής, *Θησέας και Μινώταυρος: Ο Μίτος της ΚΕΠΠΑ και των Εξωτερικών Σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2003.

- ένα κοινοτικό σύστημα που επικεντρώνεται στην οικονομική πολιτική (και βασίζεται στον πρώτο πυλώνα της τριπυλωνικής δομής της Ε.Ε.)^ο και
- ένα σύστημα της Ε.Ε. που έχει στο κέντρο της την ΚΕΠΠΑ (ή το δεύτερο πυλώνα)²⁸⁵.

Σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, είναι φανερό ότι το θεμελιακό εμπόδιο για την πραγμάτωση μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής παραμένει η απροθυμία των κρατών-μελών να «υποβάλλουν τη διπλωματία τους στο ζουρλομανδύα της ευρωπαϊκής διαδικασίας λήψης αποφάσεων»²⁸⁶. Σύμφωνα με το Gordon, η ολοκλήρωση της ΚΕΠΠΑ αποτελεί ένα απίθανο επίτευγμα αφού «τα κράτη θα πάρουν τη δύσκολη και αυτοαναιρούμενη απόφαση να συμμεριστούν την ανεξαρτησία τους στην εξωτερική πολιτική μόνο εάν τα κέρδη της κοινής δράσης φαίνονται να είναι τόσο μεγάλα όπου η θυσία της ανεξαρτησίας θα αξίζει τον κόπο ή εάν τα συμφέροντα τους συγκλίνουν σε τέτοιο βαθμό που θα συνεπάγεται μόνο μια μικρή απώλεια της ανεξαρτησίας»²⁸⁷.

Πρώτη Διάσταση: Το Πρόβλημα της ΚΕΠΠΑ στην Πράξη.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον ανάμεσα στις παγκόσμιες προσδοκίες της Ε.Ε. ως διεθνής δρώντας στο παγκόσμιο σύστημα των εθνών-κρατών και την ικανότητα της να τις ικανοποιήσει²⁸⁸. Αυτή η σχέση αποτελεί το λεγόμενο χάσμα ικανότητας-προσδοκιών που εγκαινιάστηκε ως ερευνητικό πρόγραμμα από τον Christopher Hill, το 1993²⁸⁹. Μολονότι η ΚΕΠΠΑ εγκαθιδρύθηκε ως ένας διακριτός πυλώνας στην τριπυλωνική δομή της ευρωπαϊκής διαδικασίας λήψης αποφάσεων με υποσχόμενα χαρακτηριστικά και βάσιμες δυνατότητες αφού εγκαινίασε την παρουσία της Ευρώπης ως μιας παγκόσμιας δύναμης στις διεθνείς υποθέσεις, τα γεγονότα διέψευσαν ολοκληρωτικά τη δυναμική αυτής της φιλόδοξης προοπτικής.

Η απογοητευτική ανάπτυξη της ΚΕΠΠΑ άρχισε με τη Γιουγκοσλαβική κρίση στις αρχές της δεκαετίας του '90. «Μολονότι ήταν μοναδικός σε πολλές του πτυχές, ο πόλεμος της Γιουγκοσλαβίας πρόσφερε ένα μάθημα στα όρια της μεσολάβησης της

²⁸⁵ Peterson και Smith 2003, σ:197.

²⁸⁶ Tonra και Christiansen 2004, σ:1.

²⁸⁷ P.Gordon, «Europe's Uncommon Foreign Policy», *International Security*, τόμ.22, τχ.2, 1997-98, σ:74-100, σ:81.

²⁸⁸ Peterson και Smith 2003.

²⁸⁹ C.Hill, «The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.31, τχ.3, 1993, σ:305-328.

Ε.Ε. στη διευθέτηση των μεταψυχροπολεμικών συγκρούσεων»²⁹⁰. Το βασικό πρόβλημα ήταν η βαθιά διαφοροποίηση των προτιμήσεων σε σχέση με την εξωτερική πολιτική ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ε.Ε, κάτι το οποίο ήταν ιδιαίτερα εμφανές στη Γιουγκοσλαβική κρίση εξαιτίας των βαθύτερων ιστορικών διαφορών μεταξύ των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων, δηλαδή της Γαλλίας και της Γερμανίας, όσον αφορά τη Σερβία και την Κροατία αντιστοίχως. Η Γαλλία έδειχνε μια ενστικτώδης συμπάθεια στη Σερβία, ενώ η Γερμανία υποστήριζε την ανεξαρτησία της Κροατίας το 1991²⁹¹. Οι τελικές συμφωνίες του Ντέιτον, οι οποίες υπογράφηκαν στο Παρίσι το Νοέμβριο του 1995, επίσης φανέρωσαν την κυριαρχία της εξωτερικής πολιτικής των Η.Π.Α. και την απροθυμία της Ευρώπης να σταθεί επάξια ως μια ενωμένη μεγάλη δύναμη στην παγκόσμια πολιτική αρένα²⁹².

Παρ' όλα αυτά, το φιάσκο της Γιουγκοσλαβίας αποτελεί μόνο την κορυφή του παγόβουνου μέσα στην ευρύτερη τραγωδία της πρακτικής ικανότητας της ΚΕΠΠΑ. Υπάρχει μια διευρυμένη λίστα «ατελείωτων επιχειρήσεων» οι οποίες καθιστούσαν και συνεχίζουν να καθιστούν την ταυτότητα της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής μη-λειτουργική στις διεθνείς υποθέσεις. Για παράδειγμα, στη Μέση Ανατολή η Ε.Ε. δεν έχει ποτέ παίξει ένα ουσιαστικό διπλωματικό ρόλο και, σχεδόν πάντα, η οικονομική της παρουσία επισκιάζει την πολιτική της επιρροή. Επιπλέον, υπάρχουν πολλά παραδείγματα που διαφωτίζουν το μονομερή ρόλο ενός κράτους-μέλους της Ε.Ε. για την επιδίωξη συγκεκριμένων πολιτικών και σκοπών. Η μονομερής επέμβαση της Γαλλίας στη Ρουάντα τον Ιούνιο του 1994, η απόφαση της λίγο αργότερα τον ίδιο χρόνο να διεξάγει μια τελευταία σειρά πυρηνικών δοκιμών (οι οποίες καταδικάστηκαν στα Ηνωμένα Έθνη από έντεκα κράτη-μέλη της Ε.Ε.), η άμεση αποστολή του Γάλλου Υπουργού των Εξωτερικών στο Λίβανο στην κρίση της Μέσης Ανατολής τον Απρίλιο του 1996, το οικονομικό εμπάργκο της Ελλάδας στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας το 1994-5, η μονομερής υποστήριξη της Βρετανίας στις αμερικανικές αεροπορικές επιθέσεις στο Ιράκ το Σεπτέμβριο του 1996, όπως επίσης και η απόφαση της Ιταλίας, τον Απρίλιο του 1997, να οργανώσει μια αποστολή ειρηνικής επιβολής στην Αλβανία εκτός Ε.Ε., αποτελούν τρανταχτά παραδείγματα περιπτώσεων που τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. δεν ακολούθησαν τις επιταγές μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής, αλλά επεδίωξαν τα διακριτά

²⁹⁰ Dinan 1999, σ:521.

²⁹¹ Στο ίδιο.

²⁹² Smith 2003.

τους εθνικά συμφέροντα²⁹³. Αλλά, εκτός αυτών των φωτεινών παραδειγμάτων, ποιος μπορεί να παραβλέψει την κρίση των Ιμίων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, τον Ιανουάριο του 1996, οι διαστάσεις της οποίας συνεχίζουν να απασχολούν τις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών; Ή ποιος μπορεί να ξεχάσει το ζοφερό παρελθόν της Ε.Ε. στο Κόσοβο; Και τέλος, ποιος αμελεί τη διάσπαση της Ε.Ε. μεταξύ «Νέας Ευρώπης» και «Παλαιάς Ευρώπης» σε σχέση με την ικανότητα της εξωτερικής της πολιτικής να ανταποκριθεί στην αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ, το Μάρτιο του 2003;

Σύμφωνα με πολλούς θεωρητικούς και πολιτικούς αναλυτές, η βασική αδυναμία της ΚΕΠΠΑ αναδύεται από την ευρωπαϊκή ανατολική γεωγραφική επέκταση²⁹⁴. Σήμερα, υπάρχουν 27 κράτη-μέλη τα οποία, το καθένα ξεχωριστά, επηρεάζουν τα ζητήματα της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής σε όλο τον κόσμο. Πως μπορεί κάποιος να αισθάνεται σίγουρος ότι αυτές οι διακριτές πολιτικές εξουσίες θα συντονίσουν τις διαφορετικές τους προτιμήσεις προς μια κοινή ευρωπαϊκή στρατηγική εξωτερικής πολιτικής; Αυτή είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα ερώτηση, αν αναλογιστούμε ότι, σχεδόν πριν δέκα χρόνια, όταν οι λειτουργίες της ΚΕΠΠΑ κατευθύνονταν από 15 κράτη-μέλη, η εναρμόνιση, η συνέπεια και η συνοχή της διαδικασίας διαμόρφωσης αποφάσεων της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής ήταν η εξαίρεση παρά η «κοινή γλώσσα». Για παράδειγμα, στον πόλεμο του Ιράκ, τα υποψήφια προς ένταξη κράτη βρήκαν τα επιχειρήματα των Η.Π.Α. περισσότερο πειστικά και αμέλησαν το κίνητρο να ευθυγραμμίσουν τις πολιτικές τους με τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, κυρίως με τη Γαλλία και τη Γερμανία²⁹⁵. Αυτό το γεγονός αποτελεί ένα από τα πιο εντυπωσιακά παραδείγματα της ανικανότητας της Ε.Ε. να μιλήσει με μια κοινή φωνή για τα διεθνή φλέγοντα ζητήματα του παγκόσμιου πολιτικού γίγνεσθαι.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μετασχημάτισε το ρόλο των στρατιωτικών δυνάμεων στην Ευρασία και μείωσε τις αναγκαιότητες για μια κοινή πολιτική ασφάλειας. Γι' αυτό το λόγο, μια δεύτερη αμφισβήτηση για μια κοινή εξωτερική πολιτική της Ε.Ε. πηγάζει από το αίνιγμα που έχει δημιουργηθεί γύρω από την ανάδυση μιας κοινής ευρωπαϊκής αμυντικής και στρατιωτικής πολιτικής. Για το Gordon, «η δημιουργία μιας πραγματικής ΚΕΠΠΑ θα σήμαινε ότι προικίζουμε την Ε.Ε. με την στρατιωτική ισχύ να υποστηρίζει τις διπλωματικές και οικονομικές της

²⁹³ Gordon 1997-1998, σ:88.

²⁹⁴ Gordon 1997-1998° Hoffmann 2000 και Hill 2004.

²⁹⁵ Hill 2004, σ:153.

πρωτοβουλίες»²⁹⁶. Μολονότι το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι έθεσε τον πρωταρχικό στόχο για την ανάπτυξη μιας κοινής Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΕΠΑΑ) και κατέστησε τις αποστολές του Petersberg περισσότερο επιχειρησιακές²⁹⁷, η Ε.Ε. απέχει πολύ ακόμα από το να πραγματοποιήσει στρατιωτικές αποστολές στο εξωτερικό. Η προτίμηση του Λονδίνου να διατηρήσει και, κατά κύριο λόγο, να ενισχύσει τις στενές του σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες αποτέλεσε το αποφασιστικό βήμα για την κυριαρχία του ΝΑΤΟ ως του πρωταρχικού ρυθμιστή στα ζητήματα της ασφάλειας και της άμυνας. Αναμφίβολα, το ΝΑΤΟ παραμένει ο κυρίαρχος δρώντας στην παγκόσμια ατζέντα της ασφάλειας και αυτό το γεγονός επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την ευρωπαϊκή στρατηγική προς μια κοινή πολιτική άμυνας. Ο Hill ισχυρίζεται ότι αν εξαιρέσουμε κάποιες αποστολές ειρηνικών διευθετήσεων της Ε.Ε. ανά τον κόσμο, η ΕΠΑΑ δεν αποτελεί έναν υποσχόμενο δρώντα στα διεθνή στρατιωτικά ζητήματα γιατί «δεν υπάρχουν σημάδια για αυξημένες δαπάνες για την άμυνα ή σοβαρού εξορθολογισμού, ο οποίος θα είναι αναγκαίος για να δώσει τα κατάλληλα αποθέματα, ανώτατο επίπεδο οπλοστασίου, συστήματα μεταφορών και λογική»²⁹⁸. Για αυτόν όπως και για τους περισσότερους θεωρητικούς και αναλυτές της αμυντικής και εξωτερικής πολιτικής της Ε.Ε., η ΕΠΑΑ εξακολουθεί να αποτελεί μια βαλτώδης ευρωπαϊκή αναζήτηση²⁹⁹.

Τέλος, υπάρχουν τρεις σημαντικές ερωτήσεις που πρέπει να απαντηθούν σε σχέση με την άποψη ότι η ΚΕΠΠΑ, αυτή καθαυτή, αποτελεί ένα πρόβλημα. Πρώτον, γιατί η ΚΕΠΠΑ καλύπτει μια τόσο ευρεία κλίμακα διαφορετικών πραγμάτων, «από μακροχρόνια οικονομική βοήθεια μέχρι αντιδράσεις κρίσεων και δυνητικές στρατιωτικές επεμβάσεις»;³⁰⁰ Δεύτερον, γιατί οι θεσμικές πτυχές της ΚΕΠΠΑ παραμένουν προβληματικές και, ουσιαστικά, ο διακυβερνητικός χαρακτήρας της ομοφωνίας κυριαρχεί στη διαδικασία λήψης αποφάσεων; Τρίτον, πόσο αποτελεσματική θα είναι η προοπτική της Συνθήκης της Λισσαβόνας για μια πραγματικά κοινή ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική; Οι απαντήσεις σε αυτές τις κρίσιμες ερωτήσεις συνθέτουν το αίνιγμα της μελλοντικής ανάπτυξης της ΚΕΠΠΑ

²⁹⁶ Gordon 1997-1998, σ:89.

²⁹⁷ Smith 2003.

²⁹⁸ Hill 2004, σ:157.

²⁹⁹ Κ.Υφαντής και Σ.Ντάλης, *Η Εξωτερική Δράση και Πολιτική Άμυνας της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα, 2004.

³⁰⁰ Gordon 1997-1998, σ:82.

και των προοπτικών της να γεφυρώσει το χάσμα της ικανότητας και των προσδοκιών της εξωτερικής δράσης της Ε.Ε.³⁰¹

Δεύτερη Διάσταση: Το Πρόβλημα της ΚΕΠΠΑ στη Θεωρία.

Το πρακτικό πρόβλημα της ΚΕΠΠΑ με άμεσο τρόπο φανέρωσε ότι είναι ευρύτερα αποδεκτό μεταξύ των διπλωματών, των πολιτικών και των διεθνολόγων ότι η ΕΕΠ χαρακτηρίζεται είτε ως μια εξουθενωμένη έκφραση της πολιτικής του χαμηλότερου κοινού παρονομαστή είτε ως ένα περιορισμένο πλαίσιο για διαπραγματεύσεις συμφερόντων που αφορούν την εξωτερική πολιτική³⁰². Ωστόσο, υπάρχει μια μεγάλη μερίδα ερευνητών και ακαδημαϊκών που υποστηρίζουν ότι το ουσιαστικό πρόβλημα της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής προέρχεται, στην πραγματικότητα, από την ανυπαρξία ενός συνεκτικού και ευκρινούς θεωρητικού πλαισίου να κατανοήσει και να αναλύσει την ΚΕΠΠΑ. Ο Roy Ginsberg χαρακτηριστικά υπογραμμίζει ότι «το χάσμα μεταξύ της προσδοκίας και της ικανότητας της Ευρωπαϊκής Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΕΠ) καθρεφτίζεται στο χάσμα μεταξύ της προσδοκίας και της ικανότητας των θεωρητικών εννοιών να εξηγήσουν τη συμπεριφορά της ΕΕΠ»³⁰³. Ο Ohrgaard προχωράει τόσο μακριά διατυμπανίζοντας ότι το *sui generis* πρόβλημα της ΚΕΠΠΑ και, γενικότερα, της ανάλυσης της Ε.Ε. είναι το κενό που έχει δημιουργηθεί «μεταξύ της αφθονίας της εμπειρικής παρατήρησης και της φειδωλίας που χρειάζεται η θεωρητική γενίκευση»³⁰⁴.

Οι υπάρχουσες μελέτες της ΕΕΠ αναλύουν την ανάπτυξη της διαδικασίας της λήψης αποφάσεων μέσα στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ και αποτιμούν τα αποτελέσματα της πολιτικής τα οποία είναι τα προϊόντα αυτών των διαδικασιών της λήψης

³⁰¹ Αυτή η ανάλυση αναδεικνύει τις αρνητικές πτυχές της ΚΕΠΠΑ όσον αφορά τις ικανότητες της Ε.Ε. ως διεθνούς δρώντα στο παγκόσμιο πολιτικό γίγνεσθαι. Ωστόσο, υπάρχουν και θετικές πτυχές της εξωτερικής δράσης της Ε.Ε. Για μια τέτοια ανάλυση, βλέπε R.Ginsberg, «Conceptualizing the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability–Expectations GAP», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.37, τχ.3, 1999, σ:429–54.

³⁰² B.Tonra, «Constructing the Common Foreign and Security Policy: The Utility of a Cognitive Approach», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.41, τχ.4, 2003, σ:731–756.

³⁰³ Ginsberg 1999, σ:432.

³⁰⁴ J.Ohrgaard, «International Relations or European Integration: Is the CFSP *Sui Generis*?», στο B.Tonra και T.Christiansen, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004. Βλέπε, επίσης, A.Pijpers, «European Political Cooperation and the Realist Paradigm» στο M.Holland, (επιμ.), *The Future of European Political Cooperation. Essays on Theory and Practice*, Macmillan, Λονδίνο, 1991 και D.Long, «Multilateralism in the CFSP» στο Martin Holland, (επιμ.), *Common Foreign and Security Policy: The Record and Reforms*, Pinter, Λονδίνο, 1997.

αποφάσεων³⁰⁵. Αν και αυτές οι μελέτες είναι αρκετά σημαντικές επειδή διαφωτίζουν με ξεκάθαρο τρόπο το χάσμα μεταξύ προσδοκιών-ικανότητας που δημιουργείται από τη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής της ΚΕΠΠΑ, αποτυγχάνουν στο κρίσιμο σημείο να εξηγήσουν σε βάθος την αλληλεπίδραση μεταξύ της ΚΕΠΠΑ και της ευρύτερης διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και τι σημαίνει αυτή η αλληλεπίδραση για τις σχέσεις μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. και την εξέλιξή τους ως διεθνείς δρώντες³⁰⁶. Ο Brian White έχει υπογραμμίσει ότι το θεωρητικό και αναλυτικό πλαίσιο της ΕΕΠ έχει χάσει το ενδιαφέρον του να μελετήσει τη διαδικασία της ΚΕΠΠΑ, αυτή καθαυτή, - πως η πολιτική αναδύεται, από ποιον ή τι και γιατί – και, γι' αυτό το λόγο, τις περισσότερες φορές το ενδιαφέρον στρέφεται «στα αποτελέσματα παρά στη διαδικασία»³⁰⁷. Επίσης, ο White τονίζει ότι η σύγχρονη βιβλιογραφία στις ευρωπαϊκές σπουδές έχει αναπτύξει μόνο δύο διαφορετικές προσεγγίσεις (π.χ. μοντέλα εξωτερικής πολιτικής) για τον εξωτερικό ρόλο της Ευρώπης ως μιας ισχυρής πολιτικής οντότητας στη διεθνή σκηνή. Το πρώτο μοντέλο αφορά την Ε.Ε. ως έναν ανεξάρτητο δρώντα στο διεθνές σύστημα και προσπαθεί να αναλύσει τον αντίκτυπο της Ευρώπης στο διεθνές πολιτικό γίγνεσθαι. Αυτό το μοντέλο της Ε.Ε. ως δρώντα προσφέρει μια άριστη κατανόηση των εμπειρικών αποδόσεων της Ευρώπης και, επομένως, έχει ενισχύσει σε υπέρμετρο βαθμό τις υπάρχουσες προσεγγίσεις της ΕΕΠ. Το άλλο μοντέλο βασίζεται στο θεσμικό νεοφιλελεύθερο θεωρητικό πλαίσιο και επικεντρώνεται στο ρόλο της Ευρώπης ως ενός παγκόσμιου παίχτη που επηρεάζεται από διεθνείς θεσμούς ή άλλες δομές μέσα στις οποίες εντοπίζονται κάθε λογής δρώντες. Το δομικό χαρακτηριστικό αυτής της προσέγγισης προσφέρει το πολύτιμο υπόβαθρο να εξηγήσουμε την περιφερειακή και τη διεθνή υπόσταση της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής συνεργασίας και ολοκλήρωσης³⁰⁸.

Σε αυτή τη βάση, ένας πυρήνας διανοητών έχει υποστηρίξει ότι η μελέτη της συνεργασίας της ΕΕΠ εξακολουθεί να παραμένει σε ένα προ-θεωρητικό στάδιο³⁰⁹,

³⁰⁵ Tonra και Christiansen 2004 και B.White, «Foreign Policy Analysis and European Foreign Policy», στο B.Tonra και T.Christiansen, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004.

³⁰⁶ Tonra και Christiansen 2004.

³⁰⁷ White 2004, σ:46. Για ένα παρόμοιο κονστρουκτιβιστικό επιχείρημα που διαφωτίζεται η σημασία της ανάλυσης της διαδικασίας παρά των αποτελεσμάτων, βλέπε Wendt 1992.

³⁰⁸ White 2004.

³⁰⁹ Ginsberg 1999 και Ohrgaard 2004.

αφού η κυρίαρχη σχολή είναι ο ρεαλισμός ανεξάρτητα αν αυτό είναι σαφές ή όχι³¹⁰. Το ρεαλιστικό θεωρητικό πλαίσιο, όπως και ο νεορεαλισμός, συμμαρμίζονται την άποψη ότι τα ζητήματα της ΕΕΠ βασίζονται σε σχέσεις ισχύος μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. όπου η έννοια της διεθνούς αναρχίας είναι κυρίαρχη μέσα στο ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα. Τα πιο ισχυρά κράτη-μέλη ρυθμίζουν τους κανόνες του παιχνιδιού και παλεύουν για τα προκαθορισμένα εθνικά τους συμφέροντα. Τα λιγότερα ισχυρά κράτη-μέλη δεν έχουν άλλη επιλογή εκτός από το να υιοθετήσουν αυτά τα όρια του παιχνιδιού και να προσαρμόσουν τους εαυτούς τους μέσα σε αυτό³¹¹. Η ΚΕΠΠΑ, επομένως, αποτελεί ένα πεδίο μάχης μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. όπου η πολιτική του χαμηλότερου κοινού παρονομαστή είναι η φυσική και πιο ελπιδοφόρα κατάληξη και η διακυβερνητική της φύση είναι η πιο επιθυμητή διαδικασία λήψης αποφάσεων έτσι ώστε να διασφαλιστεί η αυτοανάσχεση των εθνικών συμφερόντων εξωτερικής πολιτικής.

Η θεσμική νεοφιλελεύθερη προσέγγιση διαχέεται από την ίδια λογική. Σε αυτή την περίπτωση, τα κράτη-μέλη ενδιαφέρονται για τα απόλυτα κέρδη που μπορούν να διαπραγματευθούν μεταξύ τους. «Η πιο χρήσιμη αναλογία αυτής της κατάστασης είναι αυτή ενός εξαιρετικά πολύπλοκου παιχνιδιού πόκερ – όπου τα κράτη-μέλη εμφανίζουν τις κάρτες τους στο τραπέζι και πρέπει να συμφωνήσουν μεταξύ τους έτσι ώστε να κατασκευάσουν το καλύτερο δυνατό χέρι»³¹². Ωστόσο, οι νεοφιλελεύθεροι διαφέρουν από τους νεορεαλιστές επειδή χαρακτηρίζουν τα κράτη όχι ως αμυντικούς θετικιστές αλλά ως δρώντες που επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τη χρησιμότητα τους, ως δρώντες δηλαδή που θα διασφαλίσουν τη συνεργασία τους εφόσον αυτή υπόσχεται τη διασφάλιση των συμφερόντων τους³¹³.

Είναι κοινά αποδεκτό ότι οι δύο αυτές θεωρητικές προσεγγίσεις, ο ρεαλισμός/νεορεαλισμός και ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός, συμμαρμίζονται μια εγγενή ορθολογικότητα³¹⁴. Αλλά που εντοπίζεται το πρόβλημα με την ορθολογικότητα; Η πιο σημαντική κριτική βασίζεται στο επιχείρημα ότι οι ταυτότητες και τα συμφέροντα των βασικών δρώντων του ευρωπαϊκού πολιτικού γίνεσθαι προσδιορίζονται εξωγενώς, δηλαδή δεν αποτελούν το αποτέλεσμα της

³¹⁰ Pijpers 1991 και P. Ifestos, *European Political Cooperation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy?*, Aldershot, Γκόγουερ, 1987.

³¹¹ Tonra και Christiansen 2004, σ:7.

³¹² Στο ίδιο.

³¹³ Reus-Smit 2001.

³¹⁴ Onuf 1989° Kratochwil 1989° Wendt 1992° Carlsnaes 1992° Checkel 1998 και Tonra και Christiansen 2004.

κοινωνικής αλληλεπίδρασης που αναπτύσσεται μεταξύ αυτών των δρώντων. Σύμφωνα με το Hyde-Price, η επιδίωξη της φειδωλής θεωρίας οδηγεί τους ορθολογιστές να «αγνοούν τον αντίκτυπο της ιστορικής, πολιτικής και κοινωνικής αλλαγής πάνω στη δομική δυναμική της ευρωπαϊκής τάξης»³¹⁵. Μια άλλη σημαντική κριτική πηγάζει από το γεγονός ότι τα ορθολογικά μοντέλα δεν λαμβάνουν υπόψη τους στις αναλύσεις τους τον αντίκτυπο που έχουν οι ίδιοι οι δρώντες καθώς και η εσωτερική πολιτική των κρατών στην κατανόηση και ερμηνεία των πολιτικών της Ε.Ε.³¹⁶. Ο νεορεαλισμός και ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός θεωρούνται ως «δομικές» θεωρητικές προσεγγίσεις αφού η επικέντρωσή τους αφορά τις δομές και όχι τους δρώντες. Αυτή η κατάσταση δημιουργεί το πρόβλημα ότι, πάντα, οι δρώντες καθορίζονται από τις δομές και όχι το αντίστροφο. Επομένως, η σχέση μεταξύ των δομών και των δρώντων είναι μια διαδικασία που καθορίζεται από μια κατεύθυνση, δηλαδή από τις δομές προς τους δρώντες και αυτό παράγει δύο αξιοσημείωτα προβλήματα: α) είναι εξαιρετικά δύσκολο για τις «δομικές» θεωρίες να εξηγήσουν αυτές τις συμπεριφορές των δρώντων που δεν επηρεάζονται από τις δομές, β) αυτές οι «δομικές» θεωρητικές προσεγγίσεις προσφέρουν λίγο χώρο για τις επεξηγηματικές ικανότητες των εθνικών χαρακτηριστικών (εσωτερική πολιτική) να διαμορφώσουν τους κρίσιμους παράγοντες οι οποίοι κατευθύνουν, διαμορφώνουν και επηρεάζουν τη συμπεριφορά εξωτερικής πολιτικής των κρατών-μελών της Ε.Ε. Η παρατήρηση του Hoffmann είναι χαρακτηριστική σε σχέση με αυτό το πρόβλημα: «η άρνηση να λαμβάνει υπόψη του τι γίνεται μέσα στα κράτη είναι ίσως το μεγαλύτερο ελάττωμα του νεορεαλισμού»³¹⁷. Σε σχέση με αυτή την κριτική, ο White τονίζει ότι τα υπάρχοντα μοντέλα της ΕΕΠ είναι γεμάτα από παρανοήσεις και διαφωνίες, προβληματικά αναλυτικά πλαίσια και θεωρητικά εργαλεία. Για παράδειγμα, μολονότι οι νεορεαλιστικές προσεγγίσεις δεν περιλαμβάνουν εξ ολοκλήρου τις συνέπειες της οικονομικής αλληλεξάρτησης και τον αντίκτυπο των διεθνών οργανισμών στη συμπεριφορά των κρατών, οι θεσμικοί νεοφιλελεύθεροι, οι οποίοι πλήρως

³¹⁵ A.Hyde-Price, «Interests, Institutions and Identities in the Study of European Foreign Policy», στο B.Tonra και T.Christiansen, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004, σ:100-101.

³¹⁶ Για μια ενδιαφέρουσα προσπάθεια να συμπεριληφθούν αυτοί οι εσωτερικοί παράγοντες στα διάφορα μοντέλα εξωτερικής πολιτικής, βλέπε το θεωρητικό έργο του Andrew Moravcsik: A.Moravcsik, «Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community», *International Organization*, τόμ.45, τχ.1, 1991, σ:19-56° A.Moravcsik, «Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.31, τχ.4, 1993, σ:473-524 και Moravcsik 1998.

³¹⁷ Όπως παρατίθεται στο Hyde-Price 2004, σ:101.

αντιλαμβάνονται αυτά τα χαρακτηριστικά στις αναλύσεις τους, είναι ευάλωτοι να αποφύγουν τα προβλήματα συλλογικής δράσης τα οποία οδηγούν σε συμπεριφορές «ελεύθερου καβαλάρη» των κρατών-μελών της Ε.Ε. Ο White επίσης υπογραμμίζει την προτίμηση αυτών των μοντέλων να θεωρούν την Ε.Ε. ως ένα μοναδικό ή μοναδιαίο δρώντα και, γι' αυτό το λόγο, να υπονομεύουν τον πολυμορφικό της χαρακτήρα και το «πλούσιό» της πρόσωπο στην παγκόσμια πολιτική³¹⁸.

Αν και η λίστα αυτών των κριτικών για τις ορθολογικές προσεγγίσεις είναι εξαιρετικά ογκώδης, σκοπός αυτής της ανάλυσης δεν είναι να αναδείξει όλες τις πτυχές των αποτυχιών των ορθολογικών μοντέλων ανάλυσης σε σχέση με την ΕΕΠ, αλλά κύριος στόχος είναι η αποσαφήνιση της αποτυχίας τους να μετασχηματίσουν τη θεματολογία των ευρωπαϊκών σπουδών και, ιδιαίτερα της ΕΕΠ, με ζητήματα που έχουν άμεση σχέση με τη διαδικασία της πολιτικής συνεργασίας της ΕΕΠ καθώς και να αναζητήσουν τους λόγους σε σχέση με το πώς και το γιατί αυτή η διαδικασία καθορίζεται με συγκεκριμένους τρόπους. Επίσης, είναι αναγκαία η ανάδυση θεωρητικών και αναλυτικών προσεγγίσεων που θα είναι ικανές να δια φωτίσουν τις ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του ρόλου της Ευρώπης στο παγκόσμιο πολιτικό γίγνεσθαι και πως αυτές επηρεάζονται από το εσωτερικό και διεθνές περιβάλλον του παγκόσμιου πολιτικού συστήματος των κρατών. Το σημαντικό ζήτημα είναι ο μετασχηματισμός των υπάρχοντων μοντέλων ανάλυσης της ΕΕΠ από τύπους μοντέλων εμπειρικής γνώσης σε τύπους μοντέλων κοινωνικής γνώσης και η χρήση μεταβλητών όπως είναι οι ιδέες, οι κοινές αξίες, οι νόρμες και η κουλτούρα. Με λίγα λόγια, ολόκληρη η κοινωνικά κατασκευασμένη σφαίρα επιρροής της ευρωπαϊκής πολιτικής θεματολογίας πρέπει να βρεθεί στην εμπροσθοφυλακή της έρευνας των ευρωπαϊκών σπουδών³¹⁹.

Ελληνική Εξωτερική Πολιτική.

Ο τομέας ανάλυσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αντιμετωπίζει τα ίδια ακριβώς πρακτικά και θεωρητικά προβλήματα όπως αυτά περιγράφηκαν για την ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική. Κάτι τέτοιο σημαίνει ότι μολονότι υπάρχουν πολλοί θεσμικοί περιορισμοί από την ελληνική συμμετοχή στην Ε.Ε. και κατ' επέκταση στην ΚΕΠΠΑ όσον αφορά το σύστημα διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων στην

³¹⁸ White 2004.

³¹⁹ M. Williams, «Modernity, Identity and Security: A Comment on the 'Copenhagen Controversy'», *Review of International Studies*, τόμ.24, 1998, σ:435-439.

εξωτερική πολιτική, η ελληνική εξωτερική πολιτική σε μεγάλο βαθμό καθοδηγείται χωριστά από τη θεσμική λειτουργία και ανάπτυξη της ΚΕΠΠΑ και, στην πραγματικότητα, συνεχίζει να «βηματίζει μόνη» σε πολλά ζητήματα που αφορούν την εξωτερική πολιτική της θεματολογία μέσα στην παγκόσμια πολιτική σκηνή. Αυτή η ελληνική διαφοροποίηση δεν αποτελεί μια ασυνήθιστη πρακτική, αφού τα περισσότερα κράτη-μέλη της Ε.Ε. ακολουθούν την ίδια τακτική επιθυμώντας να προστατέψουν στο μεγαλύτερο βαθμό τα εθνικά τους συμφέροντα μέσα σε ένα παγκοσμιοποιημένο σύστημα εθνών-κρατών που χαρακτηρίζεται από έντονη πολυπλοκότητα και αδυσώπητο ανταγωνισμό³²⁰.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η ελληνική πολιτική όσον αφορά τα εξωτερικά της θέματα έχει άμεση σχέση με τη γεωγραφική διάσταση του ελληνικού υπεδάφους. Η Ελλάδα τοποθετείται στο χάρτη μεταξύ τριών ηπείρων, Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής και περικλείεται ταυτόχρονα από θαλάσσια περιοχή μεγάλης εκτάσεως. Ιστορικά, η γεωγραφική θέση της Ελλάδας βρίσκεται σε μια περιοχή που έχουν διαδραματιστεί αρκετοί πόλεμοι και συγκρούσεις καθ' όλη τη διάρκεια της παγκόσμιας ιστορίας: Βαλκανικοί Πόλεμοι, Παγκόσμιοι Πόλεμοι, Συγκρούσεις των υπερδυνάμεων κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι Πόλεμοι στο Ιράκ και στη Μέση Ανατολή, κλπ. Η πυριτιδαποθήκη αυτή που αγκαλιάζει τα ελληνικά σύνορα παράγει την εντύπωση και την προσδοκία στο μυαλό αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις όσον αφορά την εξωτερική πολιτική ότι η Ελλάδα πάντα ήταν και είναι ένας από τους σημαντικότερους παίχτες εξωτερικής πολιτικής στις σχέσεις ισχύος μεταξύ των κρατών και, αναμφίβολα, θα συνεχίζει να είναι από τα πιο αξιοσημείωτα επίκεντρα της παγκόσμιας πολιτικής θεματολογίας.

Ωστόσο, η επιμονή σε αυτή την ελληνική ιδιαιτερότητα στις παγκόσμιες υποθέσεις αποτελεί μια «παραγωγική μηχανή», η οποία, κατά κύριο λόγο, γεννά

³²⁰ Σε αυτό το κεφάλαιο δεν θα επιδιωχθεί μια ιστορική ανάλυση της ανάπτυξης και της λειτουργίας του συστήματος λήψης αποφάσεων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ούτε μια ιστορική αναδρομή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με μια ποικιλία θεμάτων, όπως το ελληνοτουρκικό, το κυπριακό κλπ. Αυτή η ιστορική αναδρομή, ιδιαίτερα σε σχέση με τα ελληνοτουρκικά προβλήματα στο Αιγαίο και το Κυπριακό, θα επιδιωχθεί σε επόμενα κεφάλαια αυτής της εργασίας. Για μια γενικότερη θεώρηση σχετικά με αυτά τα θέματα, βλέπε μεταξύ άλλων: Γ.Βαληνάκης, *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα: 1974-1987*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1987° Γ.Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1949-1988*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1989° Γ.Βαληνάκης, *Με Όραμα και Πρόγραμμα: Εξωτερική Πολιτική για μια Ελλάδα με Αυτοπεποίθηση*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1997° Δ.Κώνστας και Π.Τσάκωνας, (επιμ.), *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1994° Α.Κανελλόπουλος, και Χ.Φραγκονικολόπουλος, (επιμ.), *Το Παρόν και το Μέλλον της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Δομές και Τρόποι Άσκησης*, Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 1995° Θ.Βερέμης και Θ.Κουλουμπής, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Διλήμματα μιας Νέας Εποχής*, Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 1997° Θ.Στοφορόπουλος και Α.Μακρυδημήτρης, *Το Σύστημα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Η Θεσμική Διάσταση*, Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 1997.

άσχημες προοπτικές και για το παρόν και για το μέλλον της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η κύρια θεωρητική βάση που υποστηρίζει αυτή την αδιαλλαξία και εκκεντρικότητα έχει άμεση σχέση με την ανάπτυξη της εθνικιστικής σχολής όσον αφορά τα θέματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ακολουθώντας τη σκέψη του Αλέξη Ηρακλείδη, οι ρίζες της εθνικιστικής σχολής «ανάγονται στην εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα), ενώ η χρυσή εποχή της υπήρξε η περίοδος που η εξωτερική πολιτική ασκούνταν με βάση τη Μεγάλη Ιδέα»³²¹. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρητική προσέγγιση, η ελληνική εδαφική ακεραιότητα όπως και η ελληνική κοινωνία στο σύνολό της απειλείται από «εχθρούς-δαίμονες» οι οποίοι ευθύνονται για την καταστροφική πορεία της Ελλάδας στη σύγχρονη ιστορία. Σαφέστατα, η δαιμονοποίηση αφορά, κατά κύριο λόγο, το γειτονικό «προαιώνιο» εχθρό, την Τουρκία, η οποία με την αναθεωρητική της πολιτική και το βαρβαρικό της πολιτισμό, που απέχει κατά πολύ από τον ευρωπαϊκό πολιτισμικό χαρακτήρα της Ελλάδας, απειλεί την Ελλάδα επιδιώκοντας την κυριαρχία στο Αιγαίο Πέλαγος, τη διαιώνιση του Κυπριακού προβλήματος και αν είναι δυνατό την όλο και μεγαλύτερη εδαφική επέκταση του βορείου τμήματος σε όλη τη νήσο, την ισχυροποίηση και, ίσως, ανεξαρτητοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης, καθώς και τον περιορισμό της ελληνικής κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη³²². Ο «Άλλος», δηλαδή ο Τούρκος, κατασκευάζεται ως ο αιώνιος αντίπαλος που πρέπει να εξουδετερωθεί πάση θυσία έτσι ώστε να σωθεί το ελληνικό έθνος από τα μυριάδες «κακά» που δημιουργεί και αναπαράγει αυτός ο απολίτιστος εχθρός. Για οποιαδήποτε άσχημη κατάσταση στις εξωτερικές σχέσεις της χώρας κύριος υπεύθυνος είναι αυτός ο εχθρός, ο οποίος πρέπει να εξουδετερωθεί ή, αν είναι δυνατό, να αφανιστεί με κάθε τρόπο και όσο το δυνατόν πιο γρήγορα.

Με βάση αυτή τη λογική της εθνικιστικής σχολής, τα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα του ελληνικού πολιτικού συστήματος έχουν επιδοθεί σε έναν άνευ όρων συγκρουσιακό αγώνα για το ποιος θα κυριαρχήσει στα «εθνικά θέματα» της χώρας, δηλαδή για το ποιος θα φανεί μεγαλύτερος πατριώτης σε σχέση με τον άλλο. Παρατηρείται μια ευρύτερη δημόσια αναγνώριση που αποκαλύπτεται έμπρακτα μέσα από έρευνες της ελληνικής κοινής γνώμης, οι οποίες επιβεβαιώνονται σαφέστατα κι

³²¹ Α.Ηρακλείδης, *Η Ελλάδα και ο «Εξ Ανατολών Κίνδυνος»*, Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2001, σ:44.

³²² Α.Αλεξανδρής, Θ.Βερέμης, Π.Καζάκος, Β.Κουφουδάκης, Χ.Ροζάκης και Γ.Τσιτσόπουλος, (επιμ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις: 1923-1987*, Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα, 1991 και Ηρακλείδης 2001.

από τον έντυπο τύπο, ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική αποτελεί, στην ουσία, ένα διπλωματικό παιχνίδι μεταξύ των κυρίαρχων πολιτικών προσωπικοτήτων και των μεγάλων συνασπισμών εξουσίας, το οποίο παίζεται καθαρά για μικροπολιτικά οφέλη στις εκάστοτε εθνικές εκλογές. Πολλές φορές στο παρελθόν, τα δύο μεγάλα κόμματα στην Ελλάδα, ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία, έχουν χρησιμοποιήσει τους ελληνικούς «θριάμβους» έναντι της Τουρκίας ή τα ελληνικά «επιτεύγματα» μέσα στην Ε.Ε. για να υποστηρίξουν τις προεκλογικές τους εκστρατείες καθώς και τα κυβερνητικά τους προγράμματα. Αυτό το φαινόμενο έχει οδηγήσει σε ένα καχεκτικό σύστημα διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής, το οποίο με ξεκάθαρο τρόπο καθοδηγείται από τις κυρίαρχες πολιτικές προσωπικότητες, κυριότερα τον Πρωθυπουργό και τον Υπουργό Εξωτερικών καθώς κι από τις δεσπόζουσες ελίτ των κυβερνήσεων. Όπως έχει υποστηρίξει ο Παναγιώτης Ιωακειμίδης, το ελληνικό μοντέλο διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής δύσκολα μπορεί να συγκριθεί με οποιοδήποτε άλλο μοντέλο διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής, είτε αυτό έχει αναπτυχθεί μέσα από τον ακαδημαϊκό χώρο, δηλαδή σε θεωρητικό επίπεδο, είτε αυτό λειτουργεί σε επίπεδο κράτους, δηλαδή έχει λάβει σάρκα και οστά αποτελώντας αναπόσπαστο τμήμα της διαμόρφωσης εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Η βασική αιτία αυτής της μοναδικότητας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, η οποία αποτελεί και την κυριότερη αιτία του συνεχούς ανοίγματος του χάσματος ικανότητας-προσδοκιών, οφείλεται στην έλλειψη οποιασδήποτε αποτελεσματικής θεσμικής δομής, μεθόδευσης και διαδικασίας που χαρακτηρίζει το σύστημα διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων, με αποτέλεσμα οι κρίσιμες για το κράτος αποφάσεις να μη διαμορφώνονται και να μη λαμβάνονται από θεσμικά συλλογικά όργανα και δομές, όπως π.χ. η διπλωματική υπηρεσία του υπουργείου εξωτερικών, αλλά να αποτελούν προσωπικές επιλογές των κυρίαρχων πολιτικών προσωπικοτήτων, είτε αυτός είναι ο Πρωθυπουργός, είτε είναι ο Υπουργός Εξωτερικών και ίσως μια μικρή ομάδα που τον περιβάλλει, είτε ο Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Εξωτερικών. Φωτεινά παραδείγματα που αποδεικνύουν στο μέγιστο βαθμό την προσωποποίηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αποτελούν: α) το «μακεδονικό» πρόβλημα που από τις αρχές της δεκαετίας του '90 ταλανίζει την ελληνική εξωτερική πολιτική και το οποίο αποτελεί καθαρά προσωπική διαμάχη μεταξύ του τότε υπουργού εξωτερικών Αντώνη Σαμαρά και του τότε πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και β) τα ελληνοτουρκικά προβλήματα, τα

οποία πάντοτε αποτελούσαν ζητήματα που καθορίζονταν, κατά κύριο λόγο, από τις προσωπικές πολιτικές επιλογές και πεποιθήσεις των εκάστοτε πρωθυπουργών³²³.

Στόχος αυτής της μελέτης δεν είναι να αναδείξει το άνοιγμα της ψαλίδας μεταξύ της ικανότητας και των προσδοκιών της Ελλάδας να αντιμετωπίζει με αποτελεσματικότητα και αποφασιστικότητα τα κυριότερα ζητήματα που απασχολούν τη θεματολογία της εξωτερικής της πολιτικής, αλλά να δια φωτίσει το θεωρητικό πρόβλημα της ανάλυσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και πως αυτό συνδέεται με την εμπειρική έρευνα. Το κεντρικό πρόβλημα για κάθε μελέτη που αφορά την ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής του δρώντα-κράτους είναι η θεωρητική κατασκευή και πως οι ερευνητές μπορούν να δημιουργήσουν ευκρινείς υποθέσεις και μεθοδολογικά πλαίσια έτσι ώστε να μπορούν να κατανοήσουν ολοκληρωτικά τις πρακτικές και συμπεριφορές των δρώντων που εμπλέκονται στη διαδικασία διαμόρφωσης και λήψης εξωτερικής πολιτικής.

4.3 Το Αναλυτικό Πλαίσιο Μελέτης της Εξωτερικής Πολιτικής

Κοινωνική Κατασκευή της Εξωτερικής Πολιτικής.

Η προηγούμενη συζήτηση προσπάθησε περιεκτικά να ρίξει άπλετο φως στα θεωρητικά και πρακτικά όρια της ΚΕΠΠΑ όπως επίσης και στην ελληνική εξωτερική πολιτική. Αυτό το πρόβλημα παρουσιάζεται συχνά στις σπουδές του τομέα της εξωτερικής πολιτικής επειδή «η μελέτη της ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής έχει γίνει ένα είδος αναποφάσιστης επιχείρησης, λογικά μη-συνδεδεμένης και ασύνδετης από τις βασικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων»³²⁴. Η Kubalkova έχει διευκρινίσει ότι ο βασικός παράγοντας της απομόνωσης του τομέα της ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής από τον τομέα της θεωρίας των διεθνών σχέσεων αναδύθηκε από τη διάσπαση του τομέα της θεωρίας των διεθνών σχέσεων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '50 σε δύο στρατόπεδα: α) την ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής και β) τη μελέτη των διεθνών σχέσεων από μια συστημική καθαρά άποψη³²⁵. Αν κάποιος

³²³ P.Ioakimidis, «The Model of Foreign Policy-Making in Greece: Personalities versus Institutions», στο Stelios Stavridis, Theodore Couloumbis, Thanos Veremis και Neville Waites, (επιμ.), *The Foreign Policies of the European Union's Mediterranean States and Applicant Countries in the 1990s*, Macmillan Press LTD, Λονδίνο, 1999.

³²⁴ D.P.Houghton, «Reinvigorating the Study of Foreign Policy Decision Making: Toward a Constructivist Approach», *Foreign Policy Analysis*, τόμ.3, 2007, σ:24-45.

³²⁵ V.Kubalkova, «Foreign Policy, International Politics, and Constructivism», στο V.Kubalkova, (επιμ.), *Foreign Policy in a Constructed World*, M.E.Sharpe, Νέα Υόρκη, 2001, σ:15-37, σ:15. Επίσης, για μια επισκόπηση της ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής, βλέπε W.Carlsnaes, «Foreign Policy»,

βασιζόταν στην ίδια λογική, θα μπορούσε να θεωρήσει ότι η ΚΕΠΠΑ επίσης είναι διαχωρισμένη ως ένας τομέας μελέτης από τον ευρύτερο τομέα της θεωρίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Αυτή η εργασία ισχυρίζεται ότι η ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της θεωρίας των διεθνών σχέσεων και, γι' αυτό το λόγο, η ΚΕΠΠΑ όπως επίσης κι η ελληνική εξωτερική πολιτική αποτελούν αδιαίρετα κομμάτια ολόκληρης της θεωρίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Στην πραγματικότητα, η ΚΕΠΠΑ όπως επίσης κι η ελληνική εξωτερική πολιτική είναι κοινωνικές κατασκευές οι οποίες έχουν αναδυθεί και εξακολουθούν να αναδύονται από την κοινωνική αλληλεπίδραση μεταξύ των διπλωματών, των επίσημων αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών-μελών της Ε.Ε., των κορυφαίων πολιτικών προσωπικοτήτων, των ίδιων των πολιτών των κρατών-μελών της Ε.Ε., όπως επίσης και των ίδιων των κρατών-μελών της Ε.Ε., που επηρεάζουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τη θεματολογία της εξωτερικής πολιτικής σε διεθνές ή εθνικό επίπεδο. Παραφράζοντας τη διάσημη φράση του Wendt, «εξωτερική πολιτική είναι αυτό που τα κράτη την κάνουν να είναι»³²⁶. Δύο βασικές θεωρητικές υποθέσεις αποτελούν τους προάγγελους της κοινωνικής κατασκευής της ΚΕΠΠΑ: α) η ΚΕΠΠΑ πρέπει να θεωρηθεί ως ένα καθεστώς και β) οι κανονιστικές και ιδεατές δομές και διαστάσεις της ευρωπαϊκής πολιτικής είναι στον ίδιο βαθμό σημαντικές όσο οι υλικές δομές και διαστάσεις.

Το κρίσιμο σημείο της ανάλυσης είναι ότι η ΚΕΠΠΑ όπως επίσης κι η ελληνική εξωτερική πολιτική θα ήταν καλύτερα να θεωρηθούν ως καθεστώτα που ορίζονται ως σύνολα από άμεσες και έμμεσες αρχές, νόρμες, κανόνες και διαδικασίες λήψης αποφάσεων γύρω από τις οποίες οι προσδοκίες των δρώντων συγκλίνουν σε μια δεδομένη συμπεριφορά σε σχέση με διάφορα ζητήματα των διεθνών σχέσεων³²⁷. Μολονότι ένας τέτοιος ορισμός έχει δεχτεί ογκώδεις κριτικές για την ανακρίβειά του από πολλούς διανοητές και θεωρητικούς³²⁸, αυτή η εξήγηση της ΚΕΠΠΑ και της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ως καθεστώτα μπορεί να αποδειχθεί πολύ χρήσιμη

στο W.Carlsnaes, T.Risse και B.A.Simmons, (επιμ.), *Handbook of International Relations*, SAGE, Λονδίνο, 2002, σ: 331-349.

³²⁶ S.Smith, «Foreign Policy in What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory» στο V.Kubalkova, (επιμ.), *Foreign Policy in a Constructed World*, M.E.Sharpe, Νέα Υόρκη, 2001, σ:38-55.

³²⁷ Kranser 1983 και Tonra 2003.

³²⁸ Βλέπε, για παράδειγμα, O.Young, «International Regimes: Toward a New Theory of Institutions», *World Politics*, τόμ.39, τχ.1, 1986, σ:104-22.

επειδή έχει το πλεονέκτημα να «παρακάμπτει κάποιες άγονες συζητήσεις σχετικά με τη θεσμική και διαδικαστική μορφή της ΚΕΠΠΑ – για το αν είναι κάτι το εντελώς μοναδικό ή μια μοντέρνα μορφή συμμαχίας ή ένα υποσύστημα εξωτερικών σχέσεων»³²⁹. Αυτός ο ορισμός έχει το πλεονέκτημα, στην ουσία, να ερμηνεύει και να κατανοεί τη φύση της ΚΕΠΠΑ (και της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής) ως καθεστώς και την «αμοιβαία διαμόρφωση» μεταξύ της ΚΕΠΠΑ και των εξωτερικών πολιτικών που καθορίζονται από τις εθνικές κυβερνήσεις των κρατών-μελών της Ε.Ε.. Ένας τέτοιος ορισμός επίσης προσδίδει στα καθεστώτα μια αναπόφευκτη διυποκειμενική ιδιότητα, η οποία είναι εξ ολοκλήρου συμβατή με μια κονστρουκτιβιστική ανάλυση της ευρύτερης θεωρίας των διεθνών σχέσεων³³⁰.

Η κοινωνική κατασκευή είναι μια αρκετά διαδεδομένη «ετικέτα» στη θεωρία των διεθνών σχέσεων, ιδιαίτερα μετά το άρθρο του Wendt το 1992. Την ίδια τάση ακολουθεί κι ο τομέας της θεωρίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αφού πλέον είναι γενικότερα παραδεχτό ότι η «Κοινωνική Κατασκευή της Ευρώπης», όπως εύγλωττα εκφράστηκε στο περίφημο άρθρο των Christiansen, Jorgensen και Wiener το 1999, έχει ανεξίτηλα επηρεάσει την ερευνητική θεματολογία των Ευρωπαϊκών Σπουδών. Γιατί, τότε, κι όχι μια «Κοινωνική Κατασκευή της ΚΕΠΠΑ ή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής»;

Το κείμενο που ακολουθεί στοχεύει να προσδώσει μια συγκεκριμένη υπόσταση σε αυτή την κοινωνική κατασκευή της εξωτερικής πολιτικής. Μέσα από αυτή την περιγραφή θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στις θεωρητικές πτυχές καθώς και στα μεθοδολογικά εργαλεία του μοντέλου ανάλυσης της κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής δίνοντας, ταυτόχρονα, απάντηση στο ερώτημα «*πώς οι νόρμες επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική ενός δρώντα-κράτους*». Η ανάλυση αυτού του μεθοδολογικού πλαισίου θα αποτελέσει τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ των θεωρητικών υποθέσεων εργασίας αυτής της μελέτης και των εμπειρικών δεδομένων της.

Κοινωνικές Νόρμες ως Ανεξάρτητες Μεταβλητές.

Η ανάλυση που ακολουθεί ευελπιστεί να καλύψει το θεωρητικό κενό που υπάρχει στην ερμηνεία της ευρωπαϊκής και ελληνικής εξωτερικής πολιτικής οικοδομώντας ένα κονστρουκτιβιστικό μοντέλο ανάλυσης όσον αφορά την εξωτερική

³²⁹ Tonra 2003, σ:733.

³³⁰ Kratochwil και Ruggie 1986.

πολιτική των δρώντων-κρατών. Το μοντέλο αυτό είναι εμπνευσμένο από το έργο των Henning Boekle, Volker Rittberger και Wolfgang Wagner του Κέντρου Διεθνών Σχέσεων και Ειρηνικών/Πολεμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Tübingen στη Γερμανία³³¹. Οι Boekle, Rittberger και Wagner εφαρμόζουν τις θεωρητικές υποθέσεις και τα μεθοδολογικά εργαλεία της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης στην ανάλυση της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής, πριν και μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, και μ' αυτό τον τρόπο δικαιολογούν τη *συνέχεια* της εξωτερικής πολιτικής της Γερμανίας σε σχέση με μια πλειάδα ζητημάτων (π.χ. NATO) αποδεικνύοντας ότι αυτή η πολιτική είναι *συνεπής ως προς τις νόρμες*, διεθνείς ή τοπικές, κυρίως μετά την επανένωση. Το κύριο χαρακτηριστικό στοιχείο του μοντέλου αυτού βασίζεται στις ερμηνευτικές ιδιότητες των κοινωνικών νομών που ενυπάρχουν μέσα στο παγκόσμιο σύστημα των κρατών σε διεθνές και εθνικό επίπεδο ταυτοχρόνως³³².

Οι κοινωνικές νόρμες, αντίθετα με άλλους ιδεατούς παράγοντες, μπορούν να εξηγήσουν πληρέστερα τη διαδικασία διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους και, γι' αυτό το λόγο, μπορούν να «υπερητήσουν» αποτελεσματικά ως *ανεξάρτητες μεταβλητές*³³³. Σύμφωνα με αυτή την παραδοχή, το κονστρουκτιβιστικό μοντέλο εξωτερικής πολιτικής των Boekle, Rittberger και Wagner διατηρεί σαφείς αποστάσεις από την ορθολογική υπόθεση ότι οι δρώντες επιδιώκουν τις εξωγενώς προσδιορισμένες προτιμήσεις τους σύμφωνα με τη λογική της «συμπερασματολογίας», δηλαδή, τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς τους λαμβάνοντας ως δεδομένες τις ταυτότητες και τα συμφέροντα τους, όπως επίσης και τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των διαφόρων δρώντων και δομών που αλληλεπιδρούν με αυτούς. Αντιθέτως, οι τρεις ακαδημαϊκοί υιοθετούν τη λογική της «καταλληλότητας» για να εξηγήσουν τη συμπεριφορά των δρώντων στην εξωτερική πολιτική υιοθετώντας ένα εναλλακτικό εννοιολογικό πλαίσιο που στηρίζεται στη

³³¹ Για μια λεπτομερή μελέτη αυτού του μοντέλου, βλέπε H.Boekle, V.Rittberger και W.Wagner, «Norms and Foreign Policy: Constructivist Foreign Policy Theory», *Tubingen Working Paper*, Center for International Relations/Peace and Conflict Studies, Institute for Political Science, University of Tübingen, No43a, Γερμανία, 1999 (www.uni-tuebingen.de/ifp/taps/tap34a.htm) και H.Boekle, V.Rittberger και W.Wagner, «Constructivist Foreign Policy Theory», V.Rittberger, (επιμ.), *German Foreign Policy Since Unification: Theories and Case Studies*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2001, κεφάλαιο 5, σελ.: 105–137.

³³² Ο διαχωρισμός της επιρροής των κοινωνικών νομών που ενυπάρχουν στο διεθνές και στο εθνικό επίπεδο των κρατών αποτελεί μία από τις βασικές καινοτομίες του μοντέλου κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής που έχουν αναπτύξει οι Boekle, Rittberger και Wagner. Όπως οι τρεις ακαδημαϊκοί έχουν διατυπώσει, «αν και η διάκριση ανάμεσα σε διεθνείς και εσωτερικές νόρμες είναι χρήσιμη σε αναλυτικούς όρους, είναι θεωρητικά τεχνητή». Βλέπε Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:106.

³³³ Στο ίδιο, σ:105.

σημασία της ύπαρξης ενός *homo sociologicus* που ασκεί έντονη κριτική στην έννοια του ωφελμιστικού *homo oeconomicus*³³⁴. Ο *homo sociologicus* βασίζει τις αποφάσεις του πάνω σε νόρμες και κανόνες που είναι τα δημιουργήματα ιστορικών–πολιτιστικών εμπειριών και θεσμικών διεργασιών μέσα στο διεθνές σύστημα καθώς και στο εσωτερικό επίπεδο του κάθε κράτους³³⁵. Γι’ αυτό το λόγο, σε αυτό το μοντέλο, οι κοινωνικές νόρμες, που ορίζονται ως *διυποκειμενικά μοιρασμένες, αξιακά–βασισμένες προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς*³³⁶, επαρκούν ως ανεξάρτητες μεταβλητές για να εξηγήσουν συμπεριφορές εξωτερικής πολιτικής, αφού ορίζουν συλλογικούς στόχους, υπαγορεύουν ή απαγορεύουν συμπεριφορές και ουσιαστικά διαμορφώνουν τις ταυτότητες, τα συμφέροντα και κατ’ επέκταση τις προτιμήσεις των δρώντων³³⁷.

Η επιλογή των κοινωνικών νορμών ως ανεξάρτητων μεταβλητών δεν αποτελεί μια τυχαία διαδικασία αφού υπάρχουν τρία ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την επεξηγηματική φύση των νορμών από άλλες ιδεατές μεταβλητές: α) η διυποκειμενικότητά τους, β) η άμεση προσαρμογή τους στη συμπεριφορά και γ) η αναφορά τους σε αξίες.³³⁸ Η έννοια της διυποκειμενικότητας διαφοροποιεί τις νόρμες από τις ατομικές πεποιθήσεις, οι οποίες ουσιαστικά αποτελούν ιδέες που περιγράφονται ως «δοξασίες που διατηρούνται από άτομα»³³⁹. Αυτό το μοντέλο κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής ανάλυσης θα λάβει υπόψη του τις ατομικές δοξασίες αξιωματούχων και διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής αλλά υπό την προϋπόθεση ότι αυτές διαμορφώνονται από τα κοινωνικά συστήματα, διεθνή ή εθνικά, μέσα στα οποία παρατηρούνται οι δράσεις των διαφόρων δρώντων που επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Δηλαδή, αυτό που μας ενδιαφέρει στη συγκεκριμένη ανάλυση είναι το ευρύτερο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων των δρώντων, διεθνών και εθνικών, που επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική ενός κράτους και, όχι μόνο οι προσωπικές απόψεις ή αντιλήψεις των διαφόρων δρώντων που επηρεάζουν, ο καθένας ξεχωριστά, την άσκηση λήψης αποφάσεων στην

³³⁴ Boekle, Rittberger και Wagner 1999, σ:4. Για μια πλήρη ανάλυση της λογικής της «καταλληλότητας», βλέπε J.G.March και J.P.Olsen, «The Logic of Appropriateness», *Arena Working Paper*, Centre for European Studies, University of Oslo, No9, 2004.

³³⁵ Σε αντίθεση με τον *homo sociologicus*, ο *homo oeconomicus* θεωρεί τις ιδέες, τις αξίες και τις νόρμες ως εργαλεία δικαιολόγησης και διεκδίκησης δεδομένων συμφερόντων και ορίζει ως σημείο αναφοράς του τις πράξεις εκείνες που μεγιστοποιούν την χρησιμότητα του μέσα σε ένα πλέγμα εναλλακτικών επιλογών.

³³⁶ Inter-subjectively shared, value-based expectations of appropriate behavior.

³³⁷ Boekle, Rittberger και Wagner 1999, σ:3-5.

³³⁸ Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:107-108.

³³⁹ Goldstein και Keohane 1993, σ:3.

εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Σύμφωνα με τους Boekle, Rittberger και Wagner, το να συμπεριληφθούν μέσα σε αυτό το μοντέλο ανάλυσης κι οι ιδιαίτερες, συχνά υποκειμενικές, προσωπικές απόψεις των διαφόρων πολιτικών προσωπικοτήτων που επηρεάζουν, ο καθένας χωριστά, τη διαδικασία διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους, θα αποτελούσε σημαντικό σφάλμα υποβαθμίζοντας τη διυποκειμενική φύση των κοινωνικών νορμών ως ανεξάρτητων μεταβλητών.³⁴⁰ Ωστόσο, ακολουθώντας τη θεωρητική σκέψη του Houghton, οι προσωπικές αντιλήψεις, πεποιθήσεις και ιδέες των ατόμων (ατομικών δρώντων) αποτελούν δομικό στοιχείο για τη βαθύτερη εξήγηση των θεμάτων εξωτερικής πολιτικής³⁴¹. Αυτή η υπόθεση είναι απόλυτα συμβατή με το μοντέλο ανάλυσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, καθοδηγείται, κατά κύριο λόγο, από τις προσωπικές επιλογές των εκάστοτε κυρίαρχων πολιτικών προσωπικοτήτων. Εξάλλου, ο συνδυασμός νορμών και ατομικών πεποιθήσεων δεν έρχεται σε αντιπαράθεση με τη διυποκειμενική φύση των νορμών λόγω της εγγενούς υποκειμενικότητας των προσωπικών αντιλήψεων, αλλά, όπως κι ο Houghton εξηγεί, «η δικαιολογία για συνεργασία ή «γάμο» μεταξύ ατομικής και κοινωνικής κατασκευής είναι άπλα ότι η καθεμιά οφελείται από την επαναφορά του χαμένου κομματιού του παζλ που η άλλη κρύβει^ο καμία δεν είναι ολοκληρωμένη χωρίς την άλλη και καμία δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι αναπαριστά εξ ολοκλήρου τη διαδικασία διαμόρφωσης εξωτερικής πολιτικής σε απομόνωση»³⁴².

Το δεύτερο χαρακτηριστικό των νορμών, δηλαδή η άμεση προσαρμογή τους στη συμπεριφορά, διαχωρίζει τις νόρμες από τις «παγκόσμιες απόψεις» (δοξασίες με αρχές)³⁴³, γιατί αυτές (οι παγκόσμιες απόψεις), που ορίζονται ως κοινά αποδεκτές, κατανοητές αντιλήψεις της πραγματικότητας, θεωρούνται πολύ «αφηρημένες» μεταβλητές για να παράγουν συγκεκριμένες προσδοκίες συμπεριφοράς, αφού, στην πραγματικότητα, δεν περιέχουν μια ρητή (ευδιάκριτη) προσδοκία συμπεριφοράς για την κατανόηση τους. Τέλος, οι νόρμες αναφέρονται σε αξίες ηθικής διαμορφώνοντας, με αυτό τον τρόπο, ένα πλαίσιο συμμόρφωσης συμπεριφορών ως προς αυτές.

³⁴⁰ Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:108.

³⁴¹ Houghton 2007.

³⁴² Στο ίδιο, σ:42-43. Θα πρέπει να τονιστεί ότι αυτός ο συνδυασμός που επιδιώκεται, δηλαδή να συμπεριληφθούν και οι προσωπικές αντιλήψεις, πεποιθήσεις και ιδέες των ατόμων στο μοντέλο της κονστрукτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής των Boekle, Rittberger και Wagner αποτελεί μία από τις βασικές προστιθέμενες αξίες αυτής της διδακτορικής διατριβής.

³⁴³ Goldstein και Keohane 1993.

Σύμφωνα με τους Boekle, Rittberger και Wagner, το κονστρουκτιβιστικό μοντέλο ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής παρουσιάζει μια εγγενής αδυναμία που έχει γίνει το λάβαρο κριτικής από πολλούς νεοωφελμιστές ακαδημαϊκούς. Συγκεκριμένα, οι τελευταίοι πρεσβεύουν ότι πολλές φορές οι δρώντες αντιμετωπίζουν μια ποικιλία από αξιακά–βασισμένες προσδοκίες συμπεριφοράς με αποτέλεσμα η διάκριση μεταξύ ορθών και μη-ορθών προσδοκιών συμπεριφοράς να καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη ή αυθαίρετη (δηλαδή βασίζεται σε μια τυχαία διαδικασία).³⁴⁴ Γι’ αυτό το λόγο, όπως και ο Legro επιχειρηματολογεί, οι κονστρουκτιβιστές διακινδυνεύουν πάντοτε να εξηγούν την εξωτερική πολιτική *εκ των υστέρων* βασιζόμενοι στην προσδοκία συμπεριφοράς που εξηγεί καλύτερα («πιο κοντά») την ήδη παρατηρημένη συμπεριφορά³⁴⁵. Λόγω αυτού του προβλήματος, οι Boekle, Rittberger και Wagner εμπλουτίζουν το μοντέλο τους με την έννοια της ισχύος μιας νόρμας, η οποία βασίζεται σε δύο σημαντικές ιδιότητες: α) *ομοιότητα* (commonality) και β) *ιδιαιτερότητα* (specificity), και έτσι αυξάνουν την πιθανότητα να εξηγήσουν *εκ των προτέρων* τη συμπεριφορά της εξωτερικής πολιτικής των κρατών.³⁴⁶

Με την ιδιότητα της ομοιότητας, οι Boekle, Rittberger και Wagner θέλουν να αποσαφηνίσουν το πόσοι δρώντες ενός κοινωνικού συστήματος μοιράζονται μια αξιακά–βασισμένη προσδοκία συμπεριφοράς (νόρμα). Όπως σαφέστατα αναφέρθηκε προηγουμένως, μια νόρμα για να προσεγγίσει το «οριακό σημείο» θα πρέπει να ασπάζονται τις διαταγές της τουλάχιστον το ένα τρίτο από τους κρίσιμους δρώντες που συμμερίζονται αυτή τη νόρμα³⁴⁷. Όμως, όπως οι Boekle, Rittberger και Wagner ισχυρίζονται, όχι λιγότερο από τη μεγαλύτερη δυνατή πλειοψηφία των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων πρέπει να συμμερίζονται μια νόρμα, έτσι ώστε αυτή να είναι ικανή να προβλέπει ουσιαδώς τις συμπεριφορές εξωτερικής πολιτικής των ανεξάρτητων κρατών του διεθνούς συστήματος. Σε μια τέτοια περίπτωση, μπορεί κάποιος να ισχυριστεί ότι η νόρμα κατέχει ένα επαρκές επίπεδο ομοιότητας.³⁴⁸

Η έννοια της ιδιαιτερότητας αναφέρεται στην ακρίβεια μιας νόρμας να διαχωρίζει ορθές από μη-ορθές συμπεριφορές. Αυτό το στοιχείο γίνεται αντιληπτό από το βαθμό αναλυτικής επεξήγησης (explication) μιας νόρμας, π.χ. από την

³⁴⁴ Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:109.

³⁴⁵ Legro 1997.

³⁴⁶ Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:109-110.

³⁴⁷ Finnemore και Sikkink 1998.

³⁴⁸ Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:109.

επισημότητα της αναφοράς μιας νόρμας σε γραπτά κείμενα, όπως διεθνείς συμβάσεις ή εθνικές νομοθεσίες³⁴⁹. Η ιδιαιτερότητα μιας νόρμας παίζει ουσιαστικό ρόλο στην επιλογή νορμών ως ανεξάρτητων μεταβλητών γιατί, πολλές φορές, υπάρχουν νόρμες απροσδιορίστου σημαντικότητας που είναι παντελώς ακατάλληλες ως πρότυπα ορθής συμπεριφοράς και, γι' αυτό το λόγο, αποτελούν ακατάλληλους δείκτες επεξηγηματικών μεταβλητών. Μια νόρμα για να κατευθύνει την εξωτερική πολιτική ενός κράτους πρέπει να είναι επαρκώς συγκεκριμένη (specific), δηλαδή τουλάχιστον ορισμένες επιλογές συμπεριφοράς να θεωρούνται φανερά μη-ορθές έτσι ώστε να αποκλείονται από οποιαδήποτε λήψη αποφάσεων και επηρεασμού συμπεριφοράς στη διαδικασία σχηματισμού εξωτερικής πολιτικής.³⁵⁰

Οι Boekle, Rittberger και Wagner μετρούν τις ιδιότητες των νορμών με βάση τρεις βαθμούς μέτρησης : α) υψηλός βαθμός, που σημαίνει ότι όλοι οι δρώντες ενός κοινωνικού συστήματος μοιράζονται μια αξιακά-βασισμένη προσδοκία συμπεριφοράς και υπάρχει η δυνατότητα ακριβούς διαχωρισμού μεταξύ ορθής και μη-ορθής συμπεριφοράς, β) μεσαίος βαθμός, που σημαίνει ότι ένας ικανοποιητικός αριθμός δρώντων συμμερίζεται μια συγκεκριμένη νόρμα και διαχωρίζεται σε αρκετά μεγάλο βαθμό η ορθή από τη μη-ορθή συμπεριφορά και γ) χαμηλός βαθμός, όπου οι δρώντες ενός κοινωνικού συστήματος δεν συμμορφώνονται με τη νόρμα αλλά ούτε υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ ορθής και μη-ορθής συμπεριφοράς. Μια νόρμα για να χρησιμοποιηθεί στο κονστρουκτιβιστικό μοντέλο ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής πρέπει τουλάχιστον να έχει μεσαίου βαθμού ομοιότητα και ιδιαιτερότητα.³⁵¹ Επομένως, οι έννοιες της ομοιότητας και ιδιαιτερότητας έχουν ιδιαίτερη σημασία για το μοντέλο αυτό γιατί καθορίζουν την ικανότητα του μοντέλου να επιλέγει νόρμες, ανάμεσα από μια ποικιλία νορμών που βρίσκονται διάχυτες στα διεθνή και εσωτερικά συστήματα των κρατών, καθώς επίσης και να κάνει ορθές προβλέψεις για τη συμπεριφορά των δρώντων-κρατών όσον αφορά την εξωτερική τους πολιτική.

Διαδικασίες Κοινωνικοποίησης ως Αιτιώδεις Μηχανισμοί.

Ερωτήματα Τύπου «Πώς».

Μία από τις βασικές θεωρητικές αποκλίσεις των ορθολογικών και κονστρουκτιβιστικών προσεγγίσεων είναι το είδος των ερωτήσεων που θέτουν στις

³⁴⁹ Raymond 1997 και Boekle, Rittberger και Wagner 2001.

³⁵⁰ Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:109-110.

³⁵¹ Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:109-100 και 1999, σ:11-13.

αναλυτικές τους αναζητήσεις. Τα ορθολογικά υποδείγματα έχουν άμεση σχέση με ερωτήσεις τύπου «γιατί» και, γι' αυτό το λόγο, επιμένουν να διερευνούν τους μηχανισμούς αιτιολόγησης δράσεων των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων, έτσι ώστε να αιτιολογήσουν, σε κάποιο βαθμό, τη συμπεριφορά τους ως προς συγκεκριμένες πράξεις και λογικές. Σύμφωνα με το Wendt, η κύρια ερώτηση τύπου «γιατί» είναι της μορφής «Γιατί συνέβη το X και όχι το Y;» αποκλείοντας, έτσι, την ύπαρξη άλλου τύπου ερωτήσεων³⁵². Η Roxanne Lynn Doty υποστηρίζει ότι οι συμβατικές προσεγγίσεις ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής, δηλαδή οι ορθολογικές προσεγγίσεις ερωτήσεων τύπου «γιατί», «ενδιαφέρονται να εξηγήσουν γιατί συγκεκριμένες αποφάσεις έχουν αποτελέσματα σε συγκεκριμένες δράσεις που έχουν γίνει»³⁵³. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, οι ερωτήσεις τύπου «γιατί» είναι ελλιπείς γιατί δεν προβληματίζονται για την *πιθανότητα* εάν μια διαφορετική απόφαση ή δράση θα μπορούσε να συμβεί, αφού προϋποθέτουν ένα συγκεκριμένο υπόβαθρο κοινωνικών και γλωσσικών πρακτικών και νοημάτων, τα οποία με τη σειρά τους προϋποθέτουν τους κοινωνικούς δρώντες αυτούς καθαυτούς καθώς και τις πράξεις τους³⁵⁴.

Όπως προαναφέρθηκε και στην εισαγωγή αυτής της μελέτης, κύρια τακτική αυτής της ερευνητικής προσπάθειας δεν είναι να απαντηθούν μόνο ερωτήματα τύπου «γιατί» αλλά και ερωτήματα τύπου «πώς» σχηματοποιήθηκε και διαμορφώθηκε η συμπεριφορά της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας. Ο Wendt ισχυρίζεται ότι τα ερωτήματα τύπου «πώς» κυρίως απαντούν στο ερώτημα «πώς κατέστη δυνατή η δράση X»³⁵⁵. Ουσιαστικά, τα ερωτήματα τύπου «πώς» εξετάζουν «πώς τα νοήματα παράγονται και συνδέονται με μια ποικιλία κοινωνικών αντικειμένων/υποκειμένων» και, γι' αυτό το λόγο, πώς δομούν συγκεκριμένες διατάξεις και πράξεις μέσα σε ένα πλαίσιο κοινωνικά κατασκευασμένο³⁵⁶. Η προηγούμενη κατηγοριοποίηση σε ερωτήσεις τύπου «γιατί» και «πώς» θα μπορούσε να αφηθεί σε φιλοσόφους των κοινωνικών επιστημών έτσι ώστε να δώσουν πειστικότερες απαντήσεις περί αυτού

³⁵² Σύμφωνα με το Wendt, οι ερωτήσεις τύπου «γιατί» είναι κυριότερα το αντικείμενο ανάλυσης ιστορικών προσεγγίσεων. Βλέπε Wendt 1987, σ:362–365.

³⁵³ R.L.Doty, «Foreign–Policy As Social Construction: A Post–Positivist Analysis of United–States Counterinsurgency Policy in the Philippines», *International Studies Quarterly*, τόμ.37, τχ.3, 1993, σ:297–320, σ:298.

³⁵⁴ Στο ίδιο, σ:298.

³⁵⁵ Wendt 1987, σ:362.

³⁵⁶ Η Doty ισχυρίζεται ότι οι ερωτήσεις τύπου «πώς» συνδέονται με μια σημαντική πτυχή της έννοιας της εξουσίας, η οποία είναι η γενεσιουργός αιτία της παραγωγής νοημάτων και ταυτοτήτων. Βλέπε Doty 1993.

του προβληματισμού. Παρ' όλα αυτά, η επιχειρηματολογία των Doty³⁵⁷ και Wendt, όπως και άλλων κριτικών θεωρητικών, αναπτύσσει ένα αξιόλογο υπόβαθρο για την καταλληλότητα των ερωτήσεων τύπου «πως» στην ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Συγκεκριμένα, η απόφαση της Ελλάδας να διαχειριστεί το πλαίσιο της Ε.Ε. ως το καταλληλότερο forum, μέσα από το οποίο θα μπορούσε αποτελεσματικότερα να προωθήσει την πολιτική της θετικής αιρεσιμότητας σε σχέση με την αίτηση της Τουρκίας για ένταξη στην Ένωση, αποτελεί μια ερώτηση τύπου «πως», με ευρύτερο περιεχόμενο και βαθύτερες κοινωνικές διαστάσεις. Κάτι τέτοιο, θα φανεί πειστικότερα παρακάτω, μέσα από την ανάλυση αυτής της περιπτώσιολογικής μελέτης.

Σε πλήρη αντιστοιχία με την προηγούμενη λογική, η κρίσιμη ερώτηση που πρέπει να απαντηθεί από αυτό το μοντέλο είναι *πώς οι νόρμες μπορούν να διαμορφώσουν τη συμπεριφορά ενός κράτους*³⁵⁸. Η απάντηση σε μια τέτοια ερώτηση πηγάζει από τον ισχυρισμό ότι οι επιρροές των νορμών αποδίδονται μέσα από διαδικασίες κοινωνικοποίησης. Όπως παρατηρήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, η κοινωνικοποίηση είναι, συνοπτικά, «μια διαδικασία μέσα στην οποία ένα άτομο μεγαλώνει στην κοινωνία και καλλιεργείται μέσα σε αυτήν, μαθαίνοντας κοινωνικές νόρμες και ρόλους, εξελισσόμενο σταδιακά σε ένα ανεξάρτητο, ικανό κοινωνικό ον»³⁵⁹. Μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης ο δρώντας «εσωτερικεύει» τις προσδοκίες συμπεριφοράς που μεταδίδονται από τα κοινωνικά συστήματα μέσα στα οποία δρα και έτσι ευθυγραμμίζει τα συμφέροντα του και τις προτιμήσεις του σύμφωνα με αυτές τις προσδοκίες³⁶⁰. Το ιδιαίτερο

³⁵⁷ Σύμφωνα με αυτήν: «Μετακινώντας από ερωτήσεις τύπου «γιατί» σε ερωτήσεις τύπου «πως» έχει σημαντικές συνέπειες για την ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής. Δημιουργώντας περισσότερα στοιχεία της διαδικασίας άσκησης πολιτικής προβληματικά και παίρνοντας ως δεδομένα λιγότερα, μια προσέγγιση που θέτει ερωτήματα τύπου «πως» είναι πιο κριτική από μια προσέγγιση που περιορίζεται στην ερώτηση «γιατί». Όταν ρωτάμε γιατί τα κράτη ή οι διαμορφωτές πολιτικής εμπλέκονται σε συγκεκριμένες πρακτικές με άλλα κράτη, υποθέτουμε την ύπαρξη αυτών των κρατών και των διαμορφωτών πολιτικής. Όταν θέτουμε ερώτηση τύπου «πως» μπορούμε ακόμα να ρωτήσουμε «γιατί» αλλά πρέπει επιπρόσθετα να διερευνήσουμε μέσα στις πρακτικές που κατέστησαν ικανούς τους κοινωνικούς δρώντες να δράσουν, να μορφοποιήσουν πολιτική...και να χρησιμοποιήσουν επιδέξια τις ικανότητες που έχουν». Βλέπε Doty 1993, σ:299.

³⁵⁸ Πιο συγκεκριμένα, πως οι νόρμες αντιλαμβάνονται από τους δρώντες και πως αυτές γίνονται αποδεκτές ως κατευθύνσεις (οδηγίες) για δράση. Τέτοιου είδους ερωτήματα αποτελούν ερωτήματα τύπου «πώς».

³⁵⁹ Boekle, Rittberger και Wagner 1999, σ:9.

³⁶⁰ Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως μια διαδικασία μιας κατεύθυνσης (one-way process) όπου ο δρων που κοινωνικοποιείται είναι ανεξάρτητος από ατομικές δοξασίες και προκαταλήψεις, αλλά μια διαδικασία που ο δρων συνειδητοποιεί τι και πως κοινωνικοποιεί και έτσι του δίνεται η δυνατότητα μέχρι και να αλλάξει το περιεχόμενο (content) της κοινωνικοποίησης του. Γι' αυτό το επιχείρημα, βλέπε Boekle, Rittberger και Wagner 1999 και 2001.

χαρακτηριστικό του κονστρουκτιβιστικού μοντέλου ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής είναι ότι θεωρεί ότι οι διαμορφωτές της εξωτερικής πολιτικής επηρεάζονται ταυτόχρονα από δύο διαφορετικά κοινωνικά συστήματα, το διεθνές και το εθνικό, και συνεπώς υπόκεινται σε δύο διαφορετικές διαδικασίες κοινωνικοποίησης, υπερεθνική και εθνική αντιστοίχως. Γι' αυτό το λόγο είναι πολύ σημαντικό να διαχωριστεί η μελέτη μας σε δύο ευδιακριτά πεδία ανάλυσης, διεθνές και εθνικό, χωρίς όμως με αυτό τον τρόπο να υπονομεύεται η μεταξύ τους αλληλεπίδραση.

Υπερεθνική Διαδικασία Κοινωνικοποίησης.

Σε αντίθεση με τη νεορεαλιστική σχολή σκέψης που θεωρεί ότι οι υλικές δομές του διεθνούς συστήματος (κατανομή της ισχύος μεταξύ των κρατών) καθορίζουν τις συμπεριφορές των δρώντων, η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση υπερεθνικής κοινωνικοποίησης ισχυρίζεται ότι το σημαντικότερο ρόλο παίζουν οι μη υλικές δομές (θεσμοί, νόρμες) της διεθνούς κοινωνίας, η οποία ως ένα κοινωνικό σύστημα καθορίζει τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των κρατών που την απαρτίζουν³⁶¹. Η διεθνής κοινωνία, που εκλαμβάνεται από τους κονστρουκτιβιστές θεωρητικούς ως ένα σύνολο κρατών που δεσμεύονται από κοινούς κανόνες, αντικαθιστά το νεορεαλιστικό άναρχο περιβάλλον του διεθνούς συστήματος, εξακολουθώντας όμως να θεωρεί τα κράτη ως τις κυριότερες δομικές μονάδες της και, συνεπώς, τους κυριότερους δρώντες που υπόκεινται σε διαδικασίες κοινωνικοποίησης³⁶².

Η βασική υπόθεση σε αυτή τη συζήτηση έγκειται στο γεγονός ότι οι πρακτικές των κρατών της διεθνούς κοινωνίας χαρακτηρίζονται από ένα αξιοσημείωτο επίπεδο ομοιότητας ή ισομορφισμού, που αποδίδεται στην επιρροή των διεθνών νορμών πάνω στις συμπεριφορές τους³⁶³. Αυτό, στην πραγματικότητα, επιτυγχάνεται γιατί τα κράτη συμμορφώνονται σε αξιοπρόσεκτο βαθμό με τις νόρμες

³⁶¹ Ruggie 1998 και Wendt 1992 και 1999.

³⁶² Η διεθνής κοινωνία (international society) αλλά και ολόκληρη η θεωρία της υπερεθνικής διαδικασίας κοινωνικοποίησης έχει τις βάσεις της στην παραδοσιακή θεωρία της θεσμικής κοινωνιολογίας (sociological institutionalism). Για μια πλήρη ανάλυση αυτής της θεωρητικής προσέγγισης, βλέπε Finnemore 1996a και 1996b.

³⁶³ Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:117. Σε αντίθεση με την κονστρουκτιβιστική σκέψη, ο νεορεαλισμός υποθέτει ότι ο ισομορφισμός μεταξύ των κρατών αποδίδεται στο κοινό τους ενδιαφέρον για την ασφάλεια μέσα σε ένα περιβάλλον διεθνούς αναρχίας. Για την έννοια του ισομορφισμού (isomorphism), βλέπε: Finnemore 1996b° C.L.McNeely, *Constructing the Nation-State: International Organization and Prescriptive Action*, Greenwood Press, Γουέστπορτ, 1995 και J.Meyer, «The World Polity and the Authority of the Nation-State», στο G.Thomas, J.Meyer, F.Ramirez και J.Boli, (επιμ.), *International Structure: Constituting State, Society, and the Individual*, Sage, Μπέβερλι Χιλς, 1987.

που διαχέονται στη διεθνή κοινωνία έτσι ώστε να «εκπληρώσουν» τους ρόλους τους ως μέλη αυτής της κοινωνίας. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ισομορφισμός δεν προϋποθέτει την ομοιογένεια όλων των αξιών και ιδεών των κρατών της διεθνούς κοινωνίας, αλλά επειδή τα κράτη επηρεάζονται κι από τις κοινωνικά παραδοσιακές νόρμες που είναι ριζωμένες μέσα στην εθνική τους ανεξαρτησία ή τα διάφορα υποσυστήματα στα οποία είναι μέλη, όπως διεθνείς οργανισμοί ή διεθνή καθεστώτα (π.χ. η Ελλάδα στην Ε.Ε.), στην ανάλυσή μας θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη και εκείνα τα κοινωνικά υποσυστήματα μέσα στα οποία οι δρώντες συμερίζονται κοινές αξίες και κοινωνικές νόρμες. Το επόμενο υποκεφάλαιο αυτής της ενότητας ασχολείται αποκλειστικά με τη διαδικασία κοινωνικοποίησης που συντελείται σε εθνικό επίπεδο (εθνική διαδικασία κοινωνικοποίησης).

Οι διεθνείς νόρμες ορίζονται ως εκείνες οι προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς οι οποίες μοιράζονται μέσα στη διεθνή κοινωνία ή μέσα σε ένα συγκεκριμένο υποσύστημά της³⁶⁴. Το σημαντικό σημείο, σε αυτή την ανάλυση, είναι ότι η διεθνής κοινωνία και τα υποσυστήματά της αποτελούν τους κύριους προμηθευτές των διεθνών νορμών, γιατί αυτό που απασχολεί τους κονστρουκτιβιστές ερευνητές είναι η «προσφορά» προσδοκιών ορθής συμπεριφοράς και όχι η «ζήτηση» ρυθμιστικών νορμών διεθνούς συνεργασίας που ανέρχονται από εξωγενείς προσδιορισμένα συμφέροντα, όπως οι ορθολογικές προσεγγίσεις ισχυρίζονται. Οι κονστρουκτιβιστές δεν ψάχνουν για νόρμες στη διεθνή κοινωνία ή στα διάφορα υποσυστήματά της για να δικαιολογήσουν τις ρυθμιζόμενες ή υπό περιορισμό συμπεριφορές των κρατών αλλά για εκείνες τις διεθνείς νόρμες που ουσιαστικά διαμορφώνουν, δηλαδή, ορίζουν τις συμπεριφορές των κρατών ως αναγνωρισμένα, δηλαδή, νόμιμα μέλη της διεθνούς κοινωνίας μέσα στην οποία δρουν και αντιδρούν.

Γι' αυτό το λόγο, οι κονστρουκτιβιστές θεωρητικοί της υπερεθνικής κοινωνικοποίησης λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους διεθνείς θεσμούς που ενυπάρχουν μέσα στη διεθνή κοινωνία ως βασικούς προμηθευτές νορμών. Η θέση ενός κράτους στο διεθνές περιβάλλον ουσιαστικά καθορίζεται από το βαθμό «συμμετοχής» του σε αυτούς τους διεθνείς θεσμούς. Οι διεθνείς θεσμοί αντιπροσωπεύουν συμπαγή σύνολα αλληλοσυσχετιζόμενων νορμών και μπορούν να συνειδητοποιηθούν ως εκείνοι οι κοινωνικοί θεσμοί που υπάρχουν στη διεθνή κοινωνία (ή στα υποσυστήματά της) οι οποίοι καθορίζουν τους ρόλους και διαμορφώνουν τις συμπεριφορές των μελών της.

³⁶⁴ Boekle, Rittberger και Wagner 1999, σ:15.

Οι διεθνείς οργανισμοί που ορίζονται ως επίσημοι σύνδεσμοι κρατών και τα διεθνή καθεστώτα που ορίζονται ως «σύνολα αρχών, νορμών, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων»³⁶⁵ αποτελούν εκείνους τους κρίσιμους διεθνείς θεσμούς που διευκολύνουν την εμφάνιση των διεθνών νορμών και την επικοινωνία μεταξύ των δρώντων του διεθνούς συστήματος για την κοινωνικοποίηση και εσωτερίκευση αυτών των νορμών. Σε αυτές τις διαδικασίες, μέσα σε ένα παγκοσμιοποιημένο διεθνές περιβάλλον, όπου οι μη-κυβερνητικοί δρώντες όλο και περισσότερο αποκτούν δύναμη εξουσίας ή επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τη δεσπύζουσα ισχύ, κυρίαρχο ρόλο παίζουν και οι υπερεθνικοί συνασπισμοί συνηγορίας που συνεισφέρουν σε μεγάλο βαθμό στην εγκαθίδρυση νέων νορμών και βοηθούν στις διαδικασίες διάχυσης και εσωτερίκευσής τους³⁶⁶. Συνεπώς, όπως προηγουμένως διευκρινίστηκε, τα κράτη ικανοποιούν τις προσδοκίες συμπεριφοράς που υπαγορεύονται από τις διεθνείς νόρμες γιατί θεωρούν τους εαυτούς τους ως μέλη αυτών των διεθνών θεσμών και κοινωνικά κατασκευασμένων πραγματικότητων³⁶⁷.

Σε σχέση με την ανάλυσή μας, η διαδικασία υπερεθνικής κοινωνικοποίησης έχει τεράστια σημασία, γιατί η Ελλάδα, ως ανεξάρτητος κρατικός σχηματισμός, αποτελεί μέλος πολλών διεθνών οργανισμών, όπως η Ε.Ε. και το ΝΑΤΟ, και γι' αυτό το λόγο η συμπεριφορά της στα διεθνή φόρα, οι σχέσεις της με άλλα κράτη καθώς και οι εγχώριες πολιτικές της επηρεάζονται σε αξιοσημείωτο βαθμό από τις νόρμες και τους κανόνες που διαχέονται μέσα σε αυτούς τους διεθνείς οργανισμούς. Αυτή η λογική αποτελεί την κυρίαρχη επιχειρηματολογία της συγκεκριμένης διδακτορικής διατριβής^ο δηλαδή ότι η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας διαμορφώθηκε σύμφωνα με τις νόρμες που διαχέονται στην Ε.Ε. και κατευθύνθηκε τελικά από αυτές όσον αφορά το ευρωπαϊκό μέλλον της γείτονος Τουρκίας καθώς και την πολιτική που ακολούθησε ως προεδρεύουσα χώρα στην Ε.Ε. για το ζήτημα της κρίσης του Ιράκ. Όπως θα αναλυθεί αμέσως παρακάτω, η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δεν επηρεάστηκε μόνο από την υπερεθνική διαδικασία κοινωνικοποίησης αλλά συνέβαλε σε αυτό, ίσως και στον ίδιο βαθμό, και η εσωτερική κοινωνική κατάσταση που επικρατούσε εκείνη την περίοδο στην Ελλάδα, δηλαδή η διαδικασία εθνικής

³⁶⁵ Krasner 1983.

³⁶⁶ Οι υπερεθνικοί συνασπισμοί συνηγορίας είναι διασυννοριακοί συνασπισμοί κοινωνικών δρώντων (transnational advocacy coalitions). Βλέπε Boekle, Rittberger και Wagner 1999, σ:10.

³⁶⁷ Με την έκφραση «κοινωνικά κατασκευασμένες πραγματικότητες» εννοείται η κοινωνικά κατασκευασμένη υπόσταση των διεθνών θεσμών, όπως διεθνών οργανισμών και διεθνών καθεστώτων.

κοινωνικοποίησης όπου οι εθνικές νόρμες της ελληνικής κοινωνίας «οδήγησαν» τη συμπεριφορά της εξωτερικής πολιτικής σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις.

Εθνική Διαδικασία Κοινωνικοποίησης.

Εκτός από την επιρροή των διεθνών νορμών μέσω της διαδικασίας της υπερεθνικής κοινωνικοποίησης, η συμπεριφορά των διαμορφωτών της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους επηρεάζεται και από τις *εθνικές ή εσωτερικές ή τοπικές νόρμες*, δηλαδή εκείνες τις νόρμες που ενυπάρχουν μέσα στην ίδια την κοινωνία ενός κράτους. Σύμφωνα με τους Boekle, Rittberger και Wagner, οι υπεύθυνοι για τη λήψη αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής επηρεάζονται από τις νόρμες που διαχέονται στην κοινωνία που δρουν κυρίως για τρεις λόγους: α) έχουν ήδη εσωτερικεύσει κοινωνικές προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς μέσα από τη διαδικασία της πολιτικής κοινωνικοποίησής τους από το περιβάλλον στο οποίο ζουν, β) εσωτερικεύουν εθνικές νόρμες μέσω της πολιτικής σταδιοδρομίας τους ως εκπρόσωποι των ψηφοφόρων τους στις ανώτατες βαθμίδες της διακυβέρνησης του κράτους τους και γ) ως αναγνωρισμένοι αντιπρόσωποι της κοινωνίας τους, συμπεριφέρονται στο διεθνές επίπεδο με τρόπο σύμφωνο με τις κοινωνικές προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς που επικρατούν στην κοινωνία τους³⁶⁸.

Η βασική ερώτηση που πρέπει να απαντηθεί σε αυτή την προσέγγιση είναι *από πού να αντλήσουμε προσδοκίες συμπεριφοράς που να προσδίδουν μια αποφασιστική επιρροή στον τομέα διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής*. Η πρώτη πηγή άντλησης εθνικών νορμών προέρχεται από ομάδες που εξειδικεύονται σε συγκεκριμένα θέματα πολιτικής, όπως για παράδειγμα οι ομάδες του διπλωματικού σώματος μιας χώρας. Αυτές οι ομάδες συμερίζονται κοινά σύνολα κανονιστικών και ιδεατών αξιών καθώς και ειδικές γνώσεις σε συγκεκριμένα πεδία πολιτικής και πολύ συχνά αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία ως «επιστημονικές κοινότητες» ή «συνασπισμοί συνηγορίας»³⁶⁹. Οι εξειδικευμένες αυτές ομάδες συμερίζονται αξιακά–βασισμένες προσδοκίες σε πεδία πολιτικής όπου οι

³⁶⁸ Αυτή η ανάλυση συνεπάγεται ότι «αν μια κυβέρνηση δεν συμμορφώνεται με τις κοινωνικές προσδοκίες συμπεριφοράς που επιδίδονται σε αυτή, διατρέχει τον κίνδυνο να χάσει την αναγνώρισή της από την κοινωνία ως ο νόμιμος εκπρόσωπός της». Βλέπε Boekle, Rittberger και Wagner 1999, σ:11.

³⁶⁹ Βλέπε όλο το τεύχος 1 στον τόμο 46 του αμερικανικού επιστημονικού περιοδικού International Organization, το έτος 1992 καθώς και Α.Αntoniades, «Epistemic Communities, Epistemes and the Construction of (World) Politics», *Global Society*, τόμ.17, τχ.1, 2003, σ.21-38. Οι ομάδες αυτές αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία είτε ως «επιστημονικές κοινότητες» (epistemic communities) είτε ως «συνασπισμοί συνηγορίας» (advocacy coalitions).

διαμορφωτές πολιτικής είναι ανεπαρκώς ενημερωμένοι για τις πολυπλοκότητες του συγκεκριμένου πεδίου πολιτικής. Γι' αυτό το λόγο, οι κοινά μοιρασμένες νόρμες των ειδικών αυτών ομάδων διακατέχονται από χαμηλού ή μεσαίου βαθμού ομοιότητα και υψηλού βαθμού ιδιαιτερότητα. Στην περίπτωση αυτής της έρευνας, η ομάδα που είχε σχηματιστεί γύρω από τον πρωθυπουργό Κώστα Σημίτη αποτελεί ένα τέτοιο συνασπισμό συνηγορίας, η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση των διεθνών και εθνικών νορμών στην ελληνική κοινωνία.

Η δεύτερη πηγή άντλησης εθνικών νορμών λαμβάνει υπόψη της την επίδραση του δρώντα «κοινωνία» στην πληρότητά της³⁷⁰. Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνία ως ένα συνεκτικό σύνολο συμερίζεται νόρμες, κοινά μοιρασμένες αξίες και διυποκειμενικές αντιλήψεις. Η κύρια θεωρητική αφετηρία αυτής της προσέγγισης σχετίζεται με το ζήτημα της συλλογικής ιστορικής εμπειρίας (μνήμης), η οποία επηρεάζει τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων. Συνεπώς, η εθνική ταυτότητα και η «πολιτική κουλτούρα» θεωρούνται δύο από τις σημαντικότερες πηγές άντλησης εθνικών νορμών. Οι νόρμες τις οποίες συμερίζεται η κοινωνία ως σύνολο χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ομοιότητας και χαμηλό ή μεσαίο βαθμό ιδιαιτερότητας. Γι' αυτό το λόγο, οι συγκεκριμένες νόρμες λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από τους διαμορφωτές της εξωτερικής πολιτικής.

Ωστόσο, επειδή και στην πρώτη και στη δεύτερη πηγή άντλησης νορμών δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι οι νόρμες που ανιχνεύουμε χαρακτηρίζονται από μεσαίο ή υψηλό βαθμό ιδιαιτερότητας, είναι αναγκαίο να ψάχνουμε για εθνικές νόρμες κι από τις δύο πηγές και να εξετάζουμε αν αυτές ταιριάζουν ή όχι. Όπως εξηγήθηκε προηγουμένως, συνήθως οι νόρμες των συνασπισμών συνηγορίας απολαμβάνουν χαμηλό ή μεσαίο βαθμό ομοιότητας αλλά υψηλό βαθμό ιδιαιτερότητας, ενώ οι νόρμες της κοινωνίας ως σύνολο χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ομοιότητας και χαμηλό ή μεσαίο βαθμό ιδιαιτερότητας. Οι νόρμες που ψάχνουμε θέλουμε να διακατέχονται τουλάχιστον από μεσαίο βαθμό ομοιότητας και ιδιαιτερότητας ταυτόχρονα. Επομένως, νόρμες που συμπίπτουν κι από τις δύο πηγές είναι πολύ πιθανό να χαρακτηρίζονται τουλάχιστον από μεσαίο βαθμό ομοιότητας και ιδιαιτερότητας ταυτόχρονα. Αυτή η επισήμανση είναι πολύ σημαντική για την περαιτέρω ανάλυση αυτής της μελέτης, γιατί θα ληφθούν υπόψη τόσο οι νόρμες που

³⁷⁰ Ουσιαστικά, σε αυτή την περίπτωση, η κοινωνία ως σύνολο εξετάζεται ως ένας ανεξάρτητος δρών. Βλέπε Boekle, Rittberger και Wagner 1999, σ:11.

συμμερίζονται από την κοινωνία στο σύνολο της όσο και οι νόρμες που διαχέονται μέσα σε επιστημονικές κοινότητες ή συνασπισμούς συνηγορίας.

Σύγκλιση ή Απόκλιση Νορμών; Επεξηγηματική Ικανότητα και Προβλεπτική Ισχύς Νορμών.

Οι Boekle, Rittberger και Wagner θεωρούν ότι για να έχει ισχύ (αντίκτυπο) μια νόρμα στη συμπεριφορά των διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής, ανεξάρτητα αν αυτή προέρχεται από το διεθνές σύστημα των κρατών ή τα εθνικά κοινωνικά συστήματα, θα πρέπει τουλάχιστον να χαρακτηρίζεται από μεσαίου βαθμού ομοιότητα και ιδιαιτερότητα. Δηλαδή, αν οι νόρμες είναι χαμηλού βαθμού ομοιότητας ή ιδιαιτερότητας τότε, σε καμία περίπτωση, δε λαμβάνονται υπόψη στη συγκεκριμένη ανάλυση, ενώ, σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση αποδίδουν αποτελέσματα, δομικά ή ρυθμιστικά, για τις συμπεριφορές των διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους.

Έχοντας κατά νου αυτή την παρατήρηση και θυμίζοντας ότι οι κάθε είδους διαμορφωτές εξωτερικής πολιτικής επηρεάζονται ταυτοχρόνως από δύο διαδικασίες κοινωνικοποίησης νορμών, υπερεθνική και εθνική, προκύπτουν διάφοροι βαθμοί επεξηγηματικής ισχύος για κάθε νόρμα. Αναλυτικά, όταν μια νόρμα που προέρχεται από το διεθνές επίπεδο απολαμβάνει μεσαίου ή υψηλού βαθμού ομοιότητα και ιδιαιτερότητα, δηλαδή είναι επαρκής για να επηρεάσει τη συμπεριφορά των διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους, αλλά συγκρούεται με τις οδηγίες, τις αντιλήψεις και εν τέλει τις ίδιες τις αξίες των νορμών που προέρχονται από τα εθνικά κοινωνικά συστήματα, δηλαδή δε γίνεται αποδεκτή στον ίδιο βαθμό στην εθνική κοινωνία όπως στο διεθνές σύστημα, τότε προκύπτει το δυσμενές αποτέλεσμα ότι δεν μπορεί η συγκεκριμένη νόρμα να επηρεάσει σε ικανοποιητικό και ουσιαστικό βαθμό τη συμπεριφορά των διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής. Οι Boekle, Rittberger και Wagner, σε σχέση με αυτό το ζήτημα, αναγνωρίζουν δύο προβλήματα στο υπόδειγμά τους. Πρώτον, η κονστρουκτιβιστική θεωρία εξωτερικής πολιτικής δεν είναι ικανή να παράγει κριτήρια έτσι ώστε να καθορίζει σε αξιοσημείωτο βαθμό αν μια διεθνής νόρμα έχει ισχυρότερα αποτελέσματα στη συμπεριφορά των διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με μια εθνική νόρμα και αντιστρόφως. Δεύτερον, στην περίπτωση που υπάρχουν νόρμες που είναι αμφιλεγόμενες διεθνώς και εθνικώς, τότε προκύπτει το πρόβλημα που αναφέρθηκε παραπάνω από την επιχειρηματολογία του Legro, δηλαδή ότι υπάρχει η δυνατότητα μια συμπεριφορά να

κατευθύνεται σύμφωνα με τις οδηγίες ενός μη κανονιστικού παράγοντα (δηλαδή υλικού κατά κύριο λόγο) και, γι' αυτό το λόγο, μπορεί ο αναλυτής να υποκύψει στο σφάλμα να διαλέγει νόρμες *εκ των υστέρων* βασιζόμενος στην προσδοκία συμπεριφοράς που εξηγεί καλύτερα («πιο κοντά») την ήδη παρατηρημένη συμπεριφορά. Εναλλακτικά, σε αυτή την περίπτωση, οι νόρμες χάνουν την ιδιότητά τους να έχουν δομικά αποτελέσματα πάνω στις συμπεριφορές των δρώντων και χρησιμοποιούνται μόνο ως ενδιάμεσες μεταβλητές με ρυθμιστικά αποτελέσματα στην ήδη προκαθορισμένη συμπεριφορά των δρώντων.³⁷¹

Στην αντίθετη περίπτωση, δηλαδή όταν οι διεθνείς νόρμες συμπίπτουν με τις εθνικές νόρμες, τότε η επεξηγηματική ισχύς των νορμών επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τις συμπεριφορές των διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής, οι οποίοι νομιμοποιούνται από τη συμπεριφορά τους ως μέλη και της διεθνούς κοινωνίας και τις δικής τους τοπικής κοινωνίας ταυτόχρονα. Θα πρέπει να σημειωθεί, όμως, ότι στην περίπτωση που μια διεθνής νόρμα απολαμβάνει έναν επαρκή βαθμό ομοιότητας και ιδιαιτερότητας και συγκρούεται με εθνικές νόρμες, τότε υπάρχει και πάλι η πιθανότητα να επηρεάζει τη συμπεριφορά των διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής, αλλά, αναμφίβολα, σε ελάχιστο έως μηδαμινό βαθμό, απ' ότι στην περίπτωση που οι νόρμες αλληλοενισχύονται σε διεθνές και εθνικό επίπεδο ταυτοχρόνως. Φυσικά, κάτι τέτοιο ισχύει και αντιστρόφως, δηλαδή, στην περίπτωση μιας εθνικής νόρμας σε σχέση με διεθνείς νόρμες.

Η προηγούμενη ανάλυση δίνει τη δυνατότητα της δημιουργίας μιας κλίμακας επεξηγηματικής ικανότητας και προβλεπτικής ισχύος των νορμών, που άλλοτε διαχέονται σε διεθνές και άλλοτε σε εσωτερικό επίπεδο. Το υπόδειγμα αυτό πρεσβεύει ότι υπάρχει ισχυρή επεξηγηματική ικανότητα και προβλεπτική ισχύς των νορμών, όταν οι διεθνείς και εθνικές νόρμες συγκλίνουν, δηλαδή δε συγκρούονται αλλά ενισχύουν η μία την άλλη, με την προϋπόθεση όμως ότι απολαμβάνουν έναν επαρκή βαθμό ομοιότητας και ιδιαιτερότητας σε διεθνές και εθνικό επίπεδο ταυτοχρόνως. Μεσαίου βαθμού προβλεπτική ικανότητα και επεξηγηματική ισχύς προκύπτει όταν «υπάρχει μια προσδοκία ορθής συμπεριφοράς με επαρκή ομοιότητα και ιδιαιτερότητα σε ένα επίπεδο μόνο»³⁷². Χαμηλή προβλεπτική ικανότητα και επεξηγηματική ισχύ έχουμε σε δύο περιπτώσεις: α) όταν οι διεθνείς και εθνικές νόρμες συγκρούονται μεταξύ τους, παρά την επαρκή ομοιότητα και ιδιαιτερότητά

³⁷¹ Βλέπε Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:113.

³⁷² Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:114.

τους και β) όταν υπάρχει παντελής απουσία νορμών, σε οποιοδήποτε επίπεδο, διεθνές ή εθνικό. Ο πίνακας που ακολουθεί διατυπώνει την ισχύουσα επιχειρηματολογία:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Επεξηγηματική Ικανότητα και Προβλεπτική Ισχύς
Κοστρουκτιβιστικής Θεωρίας

Διεθνές Επίπεδο	Εθνικό Επίπεδο	Σχέση	Ικανότητα και Ισχύς
Παρουσία Νόρμας	Παρουσία Νόρμας	Συγκλίνουσα	++
Παρουσία Νόρμας	Απουσία Νόρμας	-	+
Απουσία Νόρμας	Παρουσία Νόρμας	-	+
Παρουσία Νόρμας	Παρουσία Νόρμας	Αποκλίνουσα	-
Απουσία Νόρμας	Απουσία Νόρμας	-	-

Πηγή: Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:114³⁷³

Δείκτες Νορμών.

Το πλεονέκτημα του κοστρουκτιβιστικού αναλυτικού πλαισίου εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με άλλα υποδείγματα τέτοιου τύπου αλλά και γενικότερα σε σχέση με ευρύτερες μελέτες κοστρουκτιβιστικών και αναστοχαστικών προσεγγίσεων είναι ότι υπόκειται σε εμπειρικό έλεγχο χρησιμοποιώντας τόσο δείκτες διεθνών νορμών όσο δείκτες εθνικών νορμών για να δικαιολογήσει τις συμπεριφορές των διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Αυτοί οι εμπειρικοί δείκτες βοηθούν να εξεταστούν με συστηματικό τρόπο οι αξιακά-βασισμένες προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους, που στην προκειμένη περίπτωση, είναι η Ελλάδα.

Όπως η προηγούμενη ανάλυση απέδειξε, η κοστρουκτιβιστική θεωρία εξωτερικής πολιτικής βασίζεται σε δύο ερευνητικές παραδόσεις. Πρώτον, ο υπερεθνικός κοστρουκτιβισμός δίνει έμφαση στην επίδραση εκείνων των νορμών που ευρύτερα γίνονται αποδεκτές από τη διεθνή κοινωνία ή τα υποσυστήματα της. Οι

³⁷³ Μια νόρμα για να είναι παρούσα, όπως προϋποθέτει εξάλλου και το υπόδειγμα, πρέπει να απολαμβάνει επαρκής ομοιότητα και ιδιαιτερότητα.

νόρμες αυτές, οι οποίες ορίστηκαν ως διεθνείς νόρμες, θα αποτελέσουν τις κυριότερες ενδείξεις για την ποιοτική και ποσοτική ανάλυση που θα χρησιμοποιηθεί για να θεμελιώσει και να τεκμηριώσει το σκοπό και την υπόσταση του συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος. Οι δείκτες διεθνών νορμών που εξετάζονται από αυτό το μοντέλο είναι οι ακόλουθες:

1. Το Διεθνές Δίκαιο, το οποίο αποτελεί το πιο συμπαγές μόρφωμα εύρεσης διεθνών νορμών αφού είναι αποδεκτό από το μεγαλύτερο μέρος των κρατών της διεθνούς κοινότητας. Ουσιαστικά, όπως κάθε δίκαιο, έτσι και το Διεθνές Δίκαιο αντανακλά τις κάθε είδους κοινωνικές και πολιτικές αξίες μιας κοινωνίας, οι οποίες γίνονται αποδεκτές από την πλειοψηφία των μελών της. Σύμφωνα με το άρθρο 38 του Νόμου Ίδρυσης του Διεθνούς Δικαστηρίου, οι τέσσερις ακόλουθες πηγές αντιπροσωπεύουν μια ιεραρχία νορμών για το Διεθνές Δίκαιο:

α) Διεθνείς Συνθήκες, οι οποίες αποτελούν εθελοντικές διεθνείς συμφωνίες μεταξύ κρατών που είναι νομικά δεσμευμένα να συμμορφώνονται με τις νόρμες αυτών των συμφωνιών. Επειδή τα κράτη συμμετέχουν εθελοντικά σε αυτές τις συνθήκες και επειδή το περιεχόμενό τους είναι εξειδικευμένο, δηλαδή αφορά συγκεκριμένες μόνο πολιτικές, οι νόρμες των Διεθνών Συνθηκών χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ομοιότητα και ιδιαιτερότητα³⁷⁴.

β) Εθιμικό Διεθνές Δίκαιο, το οποίο στηρίζεται σε κανόνες συμπεριφοράς που παρατηρούνται από τα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου (κυρίως, κράτη) στις αμοιβαίες συναλλαγές τους. Επειδή υπάρχει μια εμπειρικά καταγεγραμμένη σύνδεση μεταξύ προσδοκιών συμπεριφοράς και πραγματικής συμπεριφοράς καθώς και επειδή αυτές οι συμπεριφορές είναι επαναλαμβανόμενες σε σημείο που θα μπορούσαν να θεωρηθούν και σταθερές, οι νόρμες του Εθιμικού Διεθνούς Δικαίου απολαμβάνουν ένα υψηλό βαθμό ομοιότητας και ιδιαιτερότητας.

γ) «Γενικές Αρχές του Δικαίου», οι οποίες είναι αναγνωρισμένες από τα εθνικά δίκαια των «πολιτισμένων εθνών» του κόσμου. Επειδή υπάρχει μια

³⁷⁴ Όπως οι Boekle, Rittberger και Wagner ισχυρίζονται, οι πολυμερείς Διεθνείς Συνθήκες παίζουν ουσιαστικότερο ρόλο στη δημιουργία, διάχυση και κοινωνικοποίηση διεθνών νορμών σε σχέση με τις διμερείς συμφωνίες, γιατί στις πρώτες συμμετέχουν περισσότερα κράτη, δηλαδή ένας μεγαλύτερος αριθμός δρώντων. Βλέπε Boekle, Rittberger και Wagner 1999, σ:23.

ασάφεια ποια κράτη είναι πολιτισμένα και ποια όχι, είναι φανερό ότι αυτές οι νόρμες δεν απολαμβάνουν υψηλή ομοιότητα αλλά μεσαία. Αν λάβουμε, όμως, υπόψη μας ότι τα περισσότερα πλέον κράτη θεωρούνται πολιτισμένα αφού είναι επισήμως μέλη των Ηνωμένων Εθνών, τότε αυτές οι νόρμες χαρακτηρίζονται από επαρκή ομοιότητα. Επίσης, αφού χρειάζεται η συνδρομή των εθνικών νομών μέσα από τα εθνικά δίκαια για να νομιμοποιηθούν αυτές οι διεθνείς νόρμες, ο βαθμός ιδιαιτερότητάς τους ποικίλλει από χαμηλός μέχρι και υψηλός.

δ) Δικαστικές Αποφάσεις και Διδάγματα από τους πιο έμπειρους αρμόδιους δρώντες (δικαστές, δικαστήρια κλπ.) σε θέματα διεθνούς δικαίου. Οι αποφάσεις και τα διδάγματα αυτά, μολονότι έχουν έναν επικουρικό χαρακτήρα για την ερμηνεία των νομών του Διεθνούς Δικαίου και παρόλο που πολλές φορές αντιμετωπίζονται όχι ως διυποκειμενικές προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς αλλά ως υποκειμενικές, χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ιδιαιτερότητα γιατί έχουν πολύ συγκεκριμένες οδηγίες και αναφορές σε ιδιαίτερος εξειδικευμένα πολιτικά πεδία.

2. Οι νομοθετικές πράξεις των διεθνών οργανισμών, όπως για παράδειγμα, ψηφίσματα και κανονισμοί. Ενώ οι ιδρυτικές συνθήκες των διεθνών οργανισμών συνήθως διέπονται από διεθνείς νόρμες που βασίζονται σε διεθνείς συνθήκες και διεθνείς νομικούς καταστατικούς χάρτες, τα ψηφίσματα και οι κανονισμοί των διεθνών οργανισμών έχουν την ιδιότητα του δευτερογενούς δικαίου. Παρ' όλα αυτά, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του Διεθνούς Δικαίου. Επειδή, όμως, οι διεθνείς οργανισμοί χαρακτηρίζονται από τους κονστρουκτιβιστές ως κοινότητες αξιών, οι νόρμες που διαχέονται μέσα από αυτούς δεν έχουν μόνο νομικό χαρακτήρα, δηλαδή δεν δεσμεύουν μόνο νομικά τα κράτη-μέλη του διεθνούς οργανισμού, αλλά έχουν και κοινωνική χροιά, δηλαδή αποτελούν κοινωνικές νόρμες αφού συνεπάγονται διυποκειμενικά παραγόμενες προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς. Όταν ένα ψήφισμα ή ένας κανονισμός αποφασίζεται ομόφωνα από τα κράτη-μέλη ενός διεθνούς οργανισμού, τότε η νόρμα έχει υψηλή ομοιότητα. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, ο βαθμός ομοιότητάς της διαφοροποιείται και είναι είτε μεσαίος είτε χαμηλός. Ο βαθμός ιδιαιτερότητας εξαρτάται από περίπτωση σε περίπτωση, αλλά συνήθως δεν είναι ικανοποιητικός αφού, λόγω ομοφωνίας, υπάρχει μεγάλη πίεση σε κάποια κράτη-μέλη να ψηφίζουν συμβιβαστικά και,

έτσι, να μην διαχωρίζουν επακριβώς τις ορθές από τις μη-ορθές προσδοκίες συμπεριφοράς.

3. Οι τελικές πράξεις των διεθνών διασκέψεων, οι οποίες διατυπώνουν κοινούς στόχους και υιοθετούν προγράμματα δράσεως προς επίτευξη (π.χ. η Παγκόσμια Διάσκεψη της Βιέννης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η Παγκόσμια Διάσκεψη του Πεκίνου για τις Γυναίκες, η Παγκόσμια Κοινωνική Σύνοδος Κορυφής της Κοπεγχάγης). Επειδή σε αυτές τις διασκέψεις οι αποφάσεις παίρνονται με ομοφωνία, οι νόρμες αυτών των διεθνών διασκέψεων χαρακτηρίζονται από υψηλού βαθμού ομοιότητα. Ωστόσο, όπως οι νομοθετικές πράξεις των διεθνών οργανισμών, οι τελικές πράξεις των διεθνών διασκέψεων διέπονται από χαμηλή ιδιαιτερότητα.

Από την άλλη πλευρά, η εθνική κονστρουκτιβιστική διαδικασία κοινωνικοποίησης υπογραμμίζει τη σημασία εκείνων των νορμών που συμμερίζονται μέσα στους κόλπους μιας τοπικής κοινωνίας. Σύμφωνα με αυτό το υπόδειγμα, δείκτες προς εξέταση αυτών των εθνικών νορμών θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι ακόλουθοι:

1. Η συνταγματική και έννομη τάξη σε μια κοινωνία, η οποία μετασηματίζει τις κοινωνικές νόρμες σε συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς νομικής υπόστασης. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από διατάξεις που προσλαμβάνουν συμβολικό χαρακτήρα και επηρεάζουν τις προτιμήσεις και τις δράσεις των μελών μιας κοινωνίας. Ουσιαστικό ρόλο επίσης παίζει και η ηθική, η οποία είναι σημαντική πηγή κοινωνικών νορμών μέσα από τις αναφορές σε νομικά κείμενα. Η συνταγματική και έννομη τάξη μιας κοινωνίας αποτελεί ένα βολικό δείκτη προς εξέταση αφού είναι δημοσιοποιημένος και ο ερευνητής έχει εύκολη πρόσβαση σε αυτό. Όσον αφορά το κριτήριο της ομοιότητας, αυτό είναι πολύ υψηλό γιατί οι νόρμες που διαχέονται μέσα από τη συνταγματική και έννομη τάξη μιας κοινωνίας αδιαμφισβήτητα συμμερίζονται από την πλειοψηφία των μελών αυτής της κοινωνίας και συνήθως απολαμβάνουν και υψηλή ιδιαιτερότητα αφού ρητώς διαχωρίζουν τις ορθές από τις μη-ορθές προσδοκίες συμπεριφοράς.
2. Τα προγράμματα των κομμάτων και τα προεκλογικά φυλλάδια που διανέμονται στους πολίτες, τα οποία εκφράζουν τις πεποιθήσεις και τις

προσδοκίες των κομματικών ελίτ και των ενεργά κομματικών μελών οι οποίοι διαμορφώνουν τα προγράμματα τους και κατ' επέκταση τις συμπεριφορές τους με βάση τα λαϊκά–κοινωνικά προστάγματα. Γι' αυτό το λόγο, οι νόρμες που συμμερίζονται από την κοινωνία επιδρούν με άμεσο τρόπο πάνω στις ιδεολογικές αναφορές των κομματικών σχηματισμών και τα προγράμματα τους εναρμονίζονται πολλές φορές με αυτές τις νόρμες. Οι Boekle, Rittberger και Wagner θεωρούν ότι τουλάχιστον δύο από τα μεγαλύτερα κόμματα πρέπει να συμμερίζονται αυτές τις νόρμες, έτσι ώστε αυτές να χαρακτηρίζονται από ένα επαρκές επίπεδο ομοιότητας. Η ιδιαιτερότητα έχει να κάνει με το πόσο σαφής είναι η διαφοροποίηση μεταξύ ορθής και μη-ορθής συμπεριφοράς ως προς μια πολιτική.

3. Οι κοινοβουλευτικοί διάλογοι. Σύμφωνα με την κονστρουκτιβιστική λογική, οι βουλευτές δεν αποτελούν ορθολογικούς δρώντες που αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση των ψήφων τους, αλλά είναι γνήσιοι εκφραστές κοινωνικών νορμών, όπως για παράδειγμα σε σχέση με τη διαμόρφωση των προσδοκιών της ορθής συμπεριφοράς εξωτερικής πολιτικής. Οι νόρμες που διαχέονται μέσα από τους κοινοβουλευτικούς διάλογους έχουν υψηλή ομοιότητα όταν τουλάχιστον τα δύο μεγαλύτερα κόμματα συμφωνούν ως προς αυτές τις νόρμες και, συνήθως, απολαμβάνουν και υψηλή ιδιαιτερότητα γιατί, από τη φύση τους, οι κοινοβουλευτικοί διάλογοι αποσκοπούν στην διευθέτηση συγκεκριμένων θεμάτων πολιτικής αποκλείοντας ρητά τις μη–ορθές συμπεριφορές.
4. Δεδομένα, στοιχεία και πληροφορίες από έρευνες (κοινή γνώμη, δημοσκοπήσεις κλπ.), τα οποία αναλύουν το ρόλο της κοινής γνώμης σε σχέση με τις αποφάσεις της εξωτερικής πολιτικής. Αυτός ο δείκτης συνήθως εκφράζεται μέσα από υπάρχουσες έρευνες πάνω σε ειδικά θέματα εξωτερικής πολιτικής.³⁷⁵

³⁷⁵ Για τους δείκτες διεθνών και εθνικών νορμών, βλέπε Βλέπε Boekle, Rittberger και Wagner 2001, σ:124-132.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΝΤΕ

Η Ελληνική Πολιτική έναντι της Ευρωπαϊκής Προοπτικής της Τουρκίας:

Προς μια Πολιτική Θετικής Αιρεσιμότητας.

5.1 Εισαγωγή.

Τα προηγούμενα κεφάλαια ασχολήθηκαν με τη θεωρητική προσέγγιση αυτής της διδακτορικής διατριβής και ανέπτυξαν το μεθοδολογικό πλαίσιο μέσα από το οποίο θα επιχειρηθεί να συνδεθεί θεωρητικά και εμπειρικά η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά, κατά πρώτο λόγο, την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και, κατά δεύτερο λόγο, την κρίση που ξέσπασε με την έναρξη του πολέμου στο Ιράκ τον Μάρτιο του 2003. Η εμπειρική ανάλυση επομένως που ακολουθεί θα διαιρεθεί σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος θα αναλυθεί η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, η ανάλυση αυτή θα διαχωριστεί στα ακόλουθα δύο τμήματα: α) στα διμερή προβλήματα των δύο χωρών στον ιδιαίτερο γεωγραφικό χώρο της θαλάσσιας περιοχής του Αιγαίου Πελάγους και β) στο Κυπριακό πρόβλημα.³⁷⁶ Το δεύτερο μέρος θα ρίξει άπλετο φως στη συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά το πρόβλημα που προέκυψε με την αμερικανοβρετανική επέμβαση στον Περσικό Κόλπο, το 2003.³⁷⁷

Η μεγαλύτερη δυσκολία που προκύπτει σε τέτοιου είδους αναλύσεις και, ιδιαίτερα σε προσεγγίσεις όπως η κονστрукτιβιστική, είναι το πώς θα τεκμηριωθεί εμπειρικά ένα θεωρητικό επιχείρημα, δηλαδή κατά πόσο η θεωρία και η εμπειρική έρευνα θα ενισχύσουν η μία την άλλη για να υποστηρίξουν τη βασική υπόθεση εργασίας ή τις υποθέσεις εργασίας μιας ανάλυσης. Το κεντρικό επιχείρημα αυτής της μελέτης υιοθετεί την άποψη ότι η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με τις δύο αυτές περιπτώσεις, Τουρκία και Ιράκ, έχει διαμορφωθεί από τις νόρμες που διαχέονται σε διεθνές ή/και σε εσωτερικό επίπεδο, κυρίως από τα κανονιστικά και ιδεατά πλαίσια που έχουν συγκροτηθεί μέσα στην Ε.Ε. και στην ελληνική κοινωνία. Σκοπός αυτής της εργασίας δεν είναι να αντικρούσει ή να αμφισβητήσει οποιαδήποτε ρεαλιστική ή νεορεαλιστική προσέγγιση καθώς και νεοφιλελεύθερα υποδείγματα ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής των δρώντων-

³⁷⁶ Αυτή η ανάλυση θα καλύψει τα κεφάλαια 5,6 και 7.

³⁷⁷ Αυτή η ανάλυση θα καλύψει το κεφάλαιο 8.

κρατών, αλλά να δημιουργήσει μια αιτιώδη σύνδεση μεταξύ νορμών και συμπεριφοράς των κρατών όσον αφορά τα φλέγοντα ζητήματα της εξωτερικής τους πολιτικής, συμπληρώνοντας με αυτό τον τρόπο τις προσεγγίσεις αυτές, καθώς και να αναπτύξει ένα κατάλληλο αναλυτικό πλαίσιο μέσα από το οποίο θα είναι δυνατή η εμπειρική έρευνα για την πληρέστερη τεκμηρίωση των θεωρητικών επιχειρημάτων και των υποθέσεων των διαφόρων προσεγγίσεων (μοντέλων) περί εξωτερικής πολιτικής.

Για την πληρέστερη διασαφήνιση της θέσης ότι η Ελλάδα ακολούθησε μια πολιτική θετικής αιρεσιμότητας απέναντι στην τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε., της οποίας το περιεχόμενο διαμορφώθηκε από τις διεθνείς και εσωτερικές κοινωνικοποιημένες νόρμες, η ανάλυση που ακολουθεί θα έχει την ακόλουθη δομή: πρώτον, θα επικεντρωθούμε στο σημείο όπου η αλλαγή εξουσίας στο ΠΑΣΟΚ, με το Κώστα Σημίτη να χρίζεται πρόεδρος αυτού του κινήματος και συγχρόνως πρωθυπουργός, φέρνει και μια θεμελιώδης αλλαγή συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά τα ευρύτερα ελληνοτουρκικά θέματα και το ζήτημα της Κύπρου. Η αλλαγή αυτή προκύπτει κυρίως μετά την κρίση στα Ίμια και την αποτυχία της προηγούμενης πολιτικής να επιφέρει λύσεις στα αδιέξοδα των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Δεύτερον, θα αναλύσουμε το γενικότερο ευρωπαϊκό πλαίσιο μέσα από το οποίο επιχειρήθηκε και ουσιαστικά δόθηκε η δυνατότητα στην Ελλάδα και στον Κώστα Σημίτη για αυτή την αλλαγή πλεύσης, από μια πολιτική αρνητικής αιρεσιμότητας σε μια πολιτική θετικών κινήτρων σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Το πλαίσιο αυτό είναι η διαδικασία της διεύρυνσης της Ε.Ε. και η πολιτική της αιρεσιμότητας που θέτουν τις βασικές αρχές και τους κύριους κανόνες που η κάθε υποψήφια χώρα πρέπει να ακολουθήσει για να καταστεί ισότιμο μέλος της Ε.Ε. Σε αυτό το σημείο, θα γίνει ιδιαίτερη μνεία στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι όπου επισημοποιήθηκε με τον πιο αποκάλυπτο τρόπο η στροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με τα ελληνοτουρκικά ζητήματα. Τέλος, θα επιχειρηθεί μια διμερής ανάλυση που θα βασίζεται πλήρως στο μεθοδολογικό πλαίσιο της κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής, όπως αυτό αναπτύχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Τα δύο μέρη αυτής της ανάλυσης είναι τα ακόλουθα: α) οι διμερείς διαφορές μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας στο Αιγαίο και β) το πρόβλημα της Κύπρου.³⁷⁸ Οι δύο αυτές υποπεριπτώσεις θα

³⁷⁸ Αποτελούν τα κεφάλαια 6 και 7 που ακολουθούν.

αποδείξουν εμπειρικά το πώς επηρέασαν οι νόρμες, διεθνείς και εθνικές, τη συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά την μελλοντική είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε. και σε ποιο βαθμό είναι συνεπής αυτή η πολιτική με αυτές τις νόρμες ελέγχοντας την πραγματική συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μέσα από τις στρατηγικές, τακτικές και πράξεις της Ελλάδας σε σχέση με την τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη. Αυτό το κομμάτι αποτελεί την κύρια εμπειρική έρευνα αυτής της εργασίας και γι' αυτό το λόγο θα επιχειρηθεί μια όσο το δυνατό εκτενέστερη ανάλυση.

Η εξαρτημένη μεταβλητή της εργασίας μας είναι η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και οι ανεξάρτητες μεταβλητές είναι οι διάχυτες σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο νόρμες. Η αιτιώδης σχέση μεταξύ νομών και συμπεριφοράς των κρατών συζητήθηκε εκτενώς στα προηγούμενα κεφάλαια αυτής της μελέτης.³⁷⁹ Αυτό που απομένει είναι η εμπειρική ανάλυση για να δούμε κατά πόσο οι θεωρητικές μας υποθέσεις ισχύουν ή όχι και σε ποιο βαθμό. Πριν όμως προχωρήσουμε σε αυτή την ανάλυση, πρώτα θα επιχειρήσουμε μια εξήγηση της αλλαγής στάσης της Ελλάδας σε σχέση με τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της γειτονικής μας Τουρκίας. Το βασικό ερώτημα είναι το εξής: *γιατί και πώς κατέστη δυνατό η Ελλάδα να εγκαταλείψει το παλαιό δόγμα της πολιτικής της αρνητικής αιρεσιμότητας που βασιζόνταν σε κάθε απομόνωση της Τουρκίας από τους διεθνείς δυτικούς θεσμούς και οργανισμούς και κυρίως την Ε.Ε. με την άσκηση του δικαιώματος της αρνησικυρίας (βέτο) και να καθοδηγηθεί προς μια πολιτική θετικής αιρεσιμότητας και κινήτρων υπέρ της ένταξης της γειτονικής χώρας στην Ε.Ε.;*

5.2 Η Πολιτική της Αρνητικής Αιρεσιμότητας της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας.

Η σχέση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας μπορεί να θεωρηθεί ως μια μοναδική περίπτωση περιφερειακής σύγκρουσης μέσα στο διεθνές σύστημα των κρατών³⁸⁰. Το γεγονός και μόνο ότι η αντιπαλότητα των δύο κρατών ξεκινά από τον 11^ο αιώνα και συνεχίζεται αδιάλειπτα και με εξελισσόμενο ρυθμό μέχρι και σήμερα απαντά στο

³⁷⁹ Βλέπε Κεφάλαιο 4, Κονστрукτιβιστικό Πλαίσιο Ανάλυσης της Εξωτερικής Πολιτικής – Διαδικασία Κοινωνικοποίησης.

³⁸⁰ Σε αυτό το κεφάλαιο δεν θα επιδιωχθεί μια εκτεταμένη ιστορική αναδρομή των ελληνοτουρκικών σχέσεων, αφού αυτή θα πραγματοποιηθεί στα επόμενα κεφάλαια αυτής της διδακτορικής διατριβής και θα αφορά τα διμερή προβλήματα των δύο χωρών στο Αιγαίο καθώς και το πρόβλημα της Κύπρου.

ερώτημα της μοναδικότητας της συγκεκριμένης διαμάχης³⁸¹. Ακόμη και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως το σημαντικότερο ιστορικό γεγονός του 20^{ου} αιώνα, και το οποίο ξερίζωσε τις παλιές συστημικές δομές σπέρνοντας ένα νέο αέρα ιδεατής ανάπτυξης συνδεδεμένης με τις νόρμες της ειρήνης, της μη-βίας και της δημοκρατίας³⁸², δεν κατάφερε να αναχαιτίσει τον κυκλώνα των ελληνοτουρκικών προβλημάτων από την αμοιβαία σύγκρουση, διαμάχη και εχθρότητα. Αυτός ο φαύλος κύκλος της βίας και της προαιώνιας σύγκρουσης επιβεβαιώνεται με τον πιο σαφή τρόπο μέσα από τις αναπαραστάσεις του «άλλου» ως εχθρού που διακρίνεται από τη διαφορετική του ταυτότητα και, κατ' επέκταση, διαφορετικές και, προφανώς, εχθρικές δράσεις³⁸³.

Αφήνοντας πίσω την προαιώνια σύγκρουση και μένοντας στον 20^ο αιώνα, μια γρήγορη ανασκόπηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, από το 1912 μέχρι και σήμερα, θα διέκρινε «περίπου 35 χρόνια ύφεσης και 72 χρόνια κακών σχέσεων και συγκρούσεων»³⁸⁴. Η βασική αναλαμπή και η επακόλουθη περίοδος αμοιβαίας συμφιλίωσης και φιλίας αναδύεται με την νίκη του Ελευθέριου Βενιζέλου στις εκλογές του Αυγούστου 1928, ο οποίος έθεσε ως βασικό στόχο της εξωτερικής του πολιτικής τη στενή συνεργασία με την Τουρκία του Κεμάλ³⁸⁵. Οι υπογραφές συμφώνων φιλίας, ουδετερότητας και διαιτησίας μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας το 1930³⁸⁶ επιβεβαιώνουν ότι για περίπου 25 χρόνια, οπότε ξέσπασε η διακοινοτική βία στην Κύπρο το 1954, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βίωναν τις καλύτερες μέρες της ιστορίας τους. Μετά το 1954 και τις βιαιότητες στην Κύπρο, οι σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας πάντοτε βρίσκονταν μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας, αμοιβαίας αντιπαλότητας και ύφεσης, έχθρας και φιλίας.

³⁸¹ Τον 11^ο αιώνα, οι δύο αντίπαλοι ήταν οι Βυζαντινοί «Έλληνες» και οι Σελτζούκοι «Τούρκοι» που ήρθαν σε αντιπαράθεση στη νότια Μικρά Ασία. Βλέπε Α.Ηρακλείδης, *Άσπονδοι Γείτονες: Ελλάδα-Τουρκία: Η Διένεξη του Αιγαίου*, Εκδόσεις ΣΙΑΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2007.

³⁸² Finnemore και Sikkink 1998.

³⁸³ Η.Μillas, «National Perception of the 'Other' and the Persistence of Some Images», στο Μ.Αydin και Κ.Ιfantis, (επιμ.), *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Routledge, Νέα Υόρκη, 2004, σ:53-66.

³⁸⁴ Ηρακλείδης 2007, σ:64-65. Το έτος 1912 αποτελεί σημείο καμπίης αφού πλέον η αντιπαλότητα των δύο κρατών είχε καταστεί αγεφύρωτη και ανεπηρέαστη. Βλέπε Ηρακλείδης 2007, σ:57-58.

³⁸⁵ Α.Αλεξανδρή, «Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων:1923-1954», στο Α.Αλεξανδρή, Θ.Βερέμης, Π.Καζάκος, Β.Κουφουδάκης, Χ.Ροζάκης και Γ.Τσιτσόπουλος, (επιμ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις: 1923-1987*, Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα, 1991, σ:31-172.

³⁸⁶ Ν.Μαριάς, «Διαπραγματευόμενοι την Ειρήνη: Η Απόφαση του Ελσίνκι για την Ευρωπαϊκή Προοπτική της Τουρκίας υπό το Φως Θεωριών της Ολοκλήρωσης», στο Π.Καζάκος, Π.Λιαργκόβας, Ν.Μαριάς, Κ.Μπότσιου και Κ.Πολυχρονάκη, (επιμ.), *Η Ελλάδα και το Ευρωπαϊκό Μέλλον της Τουρκίας*, Εκδόσεις ΣΙΑΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2001, σ:25-131.

Η κατάσταση έλαβε ανεξέλεγκτη τροπή το 1973 όταν για πρώτη φορά η Τουρκία αμφισβήτησε ξεκάθαρα τα θαλάσσια και εναέρια καθεστώτα του Αιγαίου Πελάγους³⁸⁷. Η αναθεωρητική αυτή στάση της Τουρκίας συνεχίζεται μέχρι σήμερα και προφανώς αποτελεί έναν από τους βασικότερους παράγοντες που διαιωνίζει την ελληνοτουρκική σύγκρουση³⁸⁸. Σε παρόμοιο μοτίβο, το κυπριακό πρόβλημα αποτελεί την κοιτίδα όλων των προβλημάτων μεταξύ των δύο χωρών, το οποίο μετά το 1974, δηλαδή την αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος της δημοκρατικά εκλεγμένης κυπριακής κυβέρνησης από την ελληνική χούντα και την επακόλουθη στρατιωτική εισβολή-κατοχή του βόρειου τμήματος από την Τουρκία, θεωρείται μια περιφερειακή διαμάχη αλλά με έντονα διεθνείς διαστάσεις λόγω κυρίως του χαρακτήρα της επίλυσης που έχει λάβει το συγκεκριμένο πρόβλημα μέσα από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών. Έκτοτε, παρά τις αυξημένες προσπάθειες και των δύο κρατών να λύσουν τα προβλήματα τους είτε σε διμερή επίπεδο είτε μέσω των διεθνών οργανισμών, η ειρήνη δεν έχει ακόμα ριζώσει στις συνειδήσεις των ηγετών και των πολιτών τους αφού το θυελλώδες παρελθόν εξακολουθεί να κυριαρχεί στο παρόν των σχέσεων των δύο κρατών³⁸⁹. Πολλοί αναλυτές έχουν ισχυριστεί ότι η συμμετοχή των δύο χωρών στους ίδιους διεθνείς οργανισμούς, όπως το ΝΑΤΟ, περισσότερο επιδεινώνει παρά ομαλοποιεί τις διμερείς τους σχέσεις³⁹⁰, μια διαπίστωση που, εν μέρει, μπορεί να γίνει και για την Ε.Ε., η οποία τα τελευταία χρόνια, κατά κύριο λόγο, χρησιμοποιείται ως το κύριο διεθνές forum για την αποτελεσματικότερη επίλυση αυτού του προβλήματος³⁹¹.

³⁸⁷ Χ.Ροζάκης, «Το Διεθνές Νομικό Καθεστώς του Αιγαίου και η Ελληνοτουρκική Κρίση», στο Α.Αλεξανδρή, Θ.Βερέμης, Π.Καζάκος, Β.Κουφουδάκης, Χ.Ροζάκης και Γ.Τσιτσόπουλος, (επιμ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις: 1923-1987*, Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα, 1991, σ:269-491.

³⁸⁸ Συμμετοχή σε αυτή τη διαμάχη έχει και η Ελλάδα και θα ήταν πολύ άγιο να ισχυριστεί κανείς ότι η Ελλάδα δεν φταίει σε τίποτα όσον αφορά τη διαίωνιση των προβλημάτων στο Αιγαίο. Το χάσμα των ελληνοτουρκικών προβλημάτων στο Αιγαίο είναι τόσο αγεφύρωτο που ακόμα και σήμερα τα σημάδια επίλυσης της διαμάχης είναι πενιχρά. Στην επίσκεψη του τούρκου πρωθυπουργού Ερντογάν στην Ελλάδα, στις 14 και 15 Μαΐου 2010, μολονότι το κλίμα ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκό για να επέλθουν ριζικές αλλαγές στις σχέσεις των δύο χωρών, τα αγκάθια των προβλημάτων στο Αιγαίο μάτωσαν για ακόμη μία φορά τις ανοιχτές πληγές και οι συνομιλίες περιορίστηκαν σε θέματα «χαμηλής πολιτικής». Βλέπε Δ.Αντωνίου, «Καλές Προθέσεις με Αμετακίνητες Θέσεις», *Καθημερινή*, Σάββατο 15 Μαΐου 2010° Δ.Αντωνίου, «Χαμηλή Πολιτική Υψηλών Προσδοκιών», *Καθημερινή*, Κυριακή 16 Μαΐου 2010 και Θ.Ντόκος, «Μια Πρώτη Αποτίμηση», *Καθημερινή*, Κυριακή 16 Μαΐου 2010.

³⁸⁹ Α.Gunduz, «Greek-Turkish Disputes: How to Resolve Them?», στο D.Keridis και D.Triantaphyllou, (επιμ.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Brassey's Inc., Βιρτζίνια, 2001, σ:81-101.

³⁹⁰ R.Krebs, «Perverse Institutionalism: NATO and the Greco-Turkish Conflict», *International Organization*, τόμ.53, τχ.2, 1999, σ:343-377 και F.Moustakis, *The Greek-Turkish Relationship and NATO*, Frank Cass, Λονδίνο, 2003.

³⁹¹ B.Rumelili, «Liminality and Perpetuation of Conflicts: Turkish-Greek Relations in the Context of Community-Building by the EU», τόμ.9, τχ.2, 2003, σ:213-248° B.Rumelili, «The European Union's

Η Ελλάδα, με συστηματικό τρόπο από το 1974 και έπειτα, παγίωσε μια πολιτική έναντι της Τουρκίας η οποία βασιζόταν στην υπόθεση ότι η παρεμπόδιση της εισόδου της Τουρκίας σε όλους τους δυτικούς διεθνείς οργανισμούς και θεσμούς, ιδίως στην Ε.Ε., θα ενίσχυε την αδυναμία των τουρκικών πολιτικών θέσεων και απόψεων και, επομένως, τις ίδιες τις τουρκικές διεκδικήσεις είτε στο Αιγαίο είτε στο Κυπριακό, αυξάνοντας την πιθανότητα συμμόρφωσης και κάμψης της αντίστασης της Τουρκίας σχετικά με αυτά τα προβλήματα³⁹². Η λογική αυτή εκφραζόταν με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο από τον πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος θεωρούσε ότι η Ελλάδα δεν έπρεπε να διαπραγματευθεί απολύτως τίποτα με την Τουρκία γιατί οποιαδήποτε προσπάθεια διαπραγμάτευσης «ήταν βέβαιο ότι θα έβγαινε χαμένη, αφού σε μια τέτοια διαδικασία η όλη δυναμική τείνει προς την ανεύρεση μέσης λύσης μεταξύ των εκατέρωθεν θέσεων»³⁹³. Όσον αφορά αποκλειστικά την Ε.Ε., η Rumelili σημειώνει ότι μέχρι το Ελσίνκι η Ελλάδα επιδίωκε μια πολιτική αιρεσιμότητας προς την Τουρκία απειλώντας με αποκλεισμό τις σχέσεις της με την Ε.Ε. μέχρι η Τουρκία να αναθεωρήσει τις θέσεις της για την Κύπρο και τις ελληνοτουρκικές διαφορές³⁹⁴. Ουσιαστικά, η Ελλάδα ακολουθούσε μια πολιτική «υπό όρους κυρώσεων», δηλαδή μια πολιτική *αρνητικής αιρεσιμότητας* έναντι της Τουρκίας, χρησιμοποιώντας όλα τα διαθέσιμα μέσα και τους μηχανισμούς, ιδιαίτερα τη δύναμη της αρνησικυρίας (veto) που είχε ως πλήρες κράτος-μέλος της Ε.Ε., για να αποκλείει την Τουρκία από οποιαδήποτε προσπάθεια της τελευταίας για συμμετοχή στην Ε.Ε., με απώτερο σκοπό να μεγιστοποιήσει τα οφέλη της τόσο για τα διμερή προβλήματα στο Αιγαίο όσο και για το πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου³⁹⁵. Όπως θα δούμε παρακάτω, η πολιτική της αρνητικής αιρεσιμότητας της Ελλάδας άλλαξε ριζικά στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι υπέρ μιας πολιτικής θετικής αιρεσιμότητας υποστηρίζοντας την τουρκική υποψηφιότητα στην Ε.Ε. Και το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: γιατί και πώς άλλαξε αυτή η πολιτική, από

Impact on the Greek-Turkish Conflict», *Working Paper Series in EU Border Conflicts Studies*, The University of Birmingham, No.6, 2004 και P.Tsakonas, «From ‘Perverse’ to ‘Promising’ Institutionalism: NATO, EU and the Greek-Turkish Conflict», στο D.Bourantonis, K.Ifantis και P.Tsakonas, (επιμ.), *Multilateralism and Security Institutions in an Era of Globalization*, Routledge, Λονδίνο, 2008, σ:223-251.

³⁹² Ηρακλείδης 2007 και Κ.Σημίτης, *Πολιτική για μια Δημιουργική Ελλάδα*, Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2005.

³⁹³ Ηρακλείδης 2007, σ:141.

³⁹⁴ Rumelili 2004, σ:11.

³⁹⁵ T.Couloumbis, «Greek-Turkish Relations in a European Setting», *Greece in the European Union: The New Role and the New Agenda*, Ministry of Press and Mass Media, 2002, σ:213-223.

ποιον ή ποιους και κυρίως πότε; Η απάντηση θα επιδιωχθεί στα υποκεφάλαια που ακολουθούν αμέσως παρακάτω.

5.3 Η Αλλαγή της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής σε σχέση με την Ευρωπαϊκή Προοπτική της Τουρκίας.

Με την έλευση του Κώστα Σημίτη στην πρωθυπουργία της Ελλάδας, τον Ιανουάριο του 1996, άρχισε να εμφανίζεται μια γενικότερη αλλαγή στην πολιτική της χώρας σε σχέση με μια ποικιλία ζητημάτων, από την εξωτερική και την αμυντική πολιτική έως την οικονομία και την κοινωνική πολιτική. Το βασικό πρόγραμμα που θα ακολουθούσε ο νέος πρωθυπουργός βασιζόταν στις γενικότερες διαστάσεις μιας εκσυγχρονιστικής πολιτικής της ελληνικής οικονομίας, πολιτείας και κοινωνίας. Η απαρχή έπρεπε να βασιστεί από την οικονομική πολιτική που θα στηριζόταν σε ένα συμμάζεμα των μακροοικονομικών και μικροοικονομικών δεικτών της ελληνικής οικονομίας έτσι ώστε η Ελλάδα να ακολουθήσει το τρένο των αναπτυγμένων χωρών της Ευρώπης και να καταστεί ισάξια μέλος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης υιοθετώντας το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα, το ευρώ. Επομένως, κύριο μέλημα του νέου κυβερνητικού προγράμματος ήταν η σταθεροποίηση της οικονομικής βάσης της χώρας και η αναγκαία ανάδυση εκείνων των συνθηκών που θα συντελούσαν σε μια γρήγορη αλλά πραγματική οικονομική ανάπτυξη.

Το κύμα αυτό της αλλαγής δεν άργησε να φανεί και σε άλλους τομείς πολιτικής. Ένα από τα σημαντικότερα πεδία πολιτικής που έπρεπε επίσης να εκσυγχρονιστεί η Ελλάδα αποτελούσε και ο τομέας της εξωτερικής πολιτικής. Οι αρχικές όμως αντιδράσεις σε σχέση με τα αναδυόμενα διεθνή και περιφερειακά προβλήματα που αντιμετώπιζε εκείνη την περίοδο η χώρα, καθώς και ο γενικότερος προγραμματισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής φαινόταν πως ευθυγραμμίζονταν με τη γραμμή λογικής της πατριωτικής, παραδοσιακής αντίληψης που ταυτιζόταν με την υπεράσπιση των ανέγγιχτων εθνικών συμφερόντων της χώρας. Αυτό γινόταν αντιληπτό τόσο μέσα στο κυβερνών κόμμα όσο και στους άλλους κομματικούς σχηματισμούς της ελληνικής κοινωνίας. Παρά την οποιαδήποτε σύγκλιση ή απόκλιση με την παραδοσιακή αυτή αντίληψη, η εξωτερική πολιτική που άρχισε να εφαρμόζει η νέα κυβέρνηση Σημίτη στιγματίστηκε από μια μεγάλη κρίση στο Αιγαίο με τη γειτονική χώρα Τουρκία κοντά στις νήσους Ίμια/Καρντάκ, η οποία, όπως φάνηκε, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αλλαγής της ελληνικής

εξωτερικής πολιτικής. Και αυτό το γεγονός διαδραματίστηκε λίγες μόνο μέρες μετά την άνοδο του Σημίτη στη διακυβέρνηση της χώρας.

Ο Κώστας Σημίτης στην Πρωθυπουργία της Ελλάδας.

Η ασθένεια του Ανδρέα Παπανδρέου, που σήμανε την οριστική αποχώρησή του από την πολιτική ζωή της Ελλάδας, έδωσε το έναυσμα για την αλλαγή ηγεσίας στην κυβέρνηση της χώρας και στο εσωτερικό του σοσιαλιστικού κόμματος, του ΠΑΣΟΚ. Έπειτα από ταραχώδεις εσωκομματικές συγκρούσεις για την πρωθυπουργία της χώρας και κατ' επέκταση τη μετέπειτα προεδρία του κόμματος, μεταξύ κυρίως του παπανδρεϊκού μπλοκ και της εκσυγχρονιστικής τάσης, επικράτησε ο Κώστας Σημίτης που προερχόταν από την εκσυγχρονιστική πτέρυγα του κόμματος. Ο Κώστας Σημίτης ήταν ένας πολιτικός που είχε εκφράσει μια ευρωπαϊκή κατεύθυνση μέσα στο ΠΑΣΟΚ και γι' αυτό το λόγο ήρθε σε αμέτρητες αντιπαραθέσεις με κορυφαία στελέχη του σοσιαλιστικού κινήματος και κυρίως με τον ίδιο τον Ανδρέα Παπανδρέου. Παρ' όλα αυτά, κατάφερε να κερδίσει τους εσωκομματικούς του αντιπάλους και να χριστεί πρωθυπουργός της Ελλάδας, στις 18 Ιανουαρίου 1996. Από την πρώτη στιγμή γινόταν σαφές ότι πολλά πράγματα θα άλλαζαν ως προς την πολιτική της Ελλάδας σε διάφορους τομείς, ένας εκ των οποίων ήταν κι αυτός της εξωτερικής πολιτικής. Ο Κώστας Σημίτης πάντοτε έδειχνε εκφραστής μιας πιο ήπιας προσέγγισης με τη γειτονική χώρα μέσα σε ένα πνεύμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης, συνεργασίας και καλής γειτονίας. Το αγκάθι για αυτόν, όπως και για πολλούς άλλους μέσα στο εσωτερικό του ΠΑΣΟΚ, ήταν οι εσωκομματικοί τους αντίπαλοι που ενστερνίζονταν πιο παραδοσιακές απόψεις κάτω από τη λογική της σκληρής εθνικιστικής γραμμής που είχε εδραιώσει ο Ανδρέας Παπανδρέου έναντι της Τουρκίας. Τελικά ο Κώστας Σημίτης ενίσχυσε σημαντικά τη θέση του όταν ανέλαβε και πρόεδρος του κόμματος έπειτα από ένα ιστορικό συνέδριο, στις 27 Ιουνίου του 1996, όπου οι δύο πτέρυγες ήρθαν σε οξύτατη αντιπαράθεση ως προς το ποιος θα έπρεπε να ηγηθεί του κόμματος. Η εκλογή του Κώστα Σημίτη στην προεδρία του ΠΑΣΟΚ φανέρωσε μια γενικότερη αλλαγή τάσης μέσα στο σοσιαλιστικό κίνημα που επιζητούσε εκσυγχρονιστικές ιδέες, νέες πολιτικές και ευρωπαϊκές προοπτικές. Επίσης, έλυσε τα χέρια του πρωθυπουργού από τον κακό δαίμονα των παραδοσιακών αντιλήψεων και πλέον ήταν ελεύθερος να ακολουθήσει μια νέα πολιτική για τη διακυβέρνηση της χώρας και ειδικότερα σε σχέση με το ζοφερό μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Το πόσο ζοφερό προμηνυόταν το ελληνοτουρκικό

μέλλον καθίσταται σαφές παρακάτω από την κρίση των Ιμίων και τη μετέπειτα πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Η Κρίση στις Νήσους Ίμια/Καρντάκ.

Θα πρέπει να διευκρινιστεί εξ αρχής, όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει και ο Άλκης Κούρκουλας, ότι η κρίση των Ιμίων δεν ήταν το προϊόν κάποιων «μυστικών διαδικασιών ή συνωμοσιών», αλλά μια πραγματική κρίση που γεννήθηκε, όπως σχεδόν και όλες οι άλλες ελληνοτουρκικές κρίσεις, μέσα από την παθολογία και την άρνηση του Άλλου, του προαιώνιου εχθρού, που παρατηρείται στις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών του Αιγαίου Πελάγους, Ελλάδας και Τουρκίας³⁹⁶. Η κρίση των Ιμίων ξεσπά στις 26 Δεκεμβρίου του 1995 με την προσάραξη του τουρκικού φορτηγού πλοίου Φιγκέν Ακάτ στη μία από τις δύο βραχονησίδες των νήσων Ίμια, που βρίσκονται βορειοανατολικά της Καλύμνου και πολύ κοντά στις ασιατικές ακτές. Ο πλοίαρχος του σκάφους αρνείται κατηγορηματικά τη βοήθεια των ελληνικών λιμενικών αρχών υποστηρίζοντας ότι βρισκόταν σε περιοχή τουρκικής κυριαρχίας³⁹⁷. Η άρνηση αυτή άρχισε να ανησυχεί την ηγεσία της ελληνικής κυβέρνησης και των διαφόρων στρατιωτικών επιτελείων που ήταν αρμόδια για τα συγκεκριμένα ζητήματα, αφού η Τουρκία αμφισβητούσε επισήμως εδάφη της ελληνικής επικράτειας τα οποία αποτελούν περιοχές της ελληνικής κυριαρχίας με βάση τις διεθνείς συνθήκες και τις γενικά παραδεκτές αρχές του διεθνούς δικαίου³⁹⁸.

Ο φόβος αυτός επαληθεύεται λίγες μέρες αργότερα, όταν η Τουρκία με ρηματική της διακοίνωση που επέδωσε στην ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα, στις 29 Δεκεμβρίου 1995, κατηγορηματικά υποστήριξε ότι οι βραχονησίδες Ίμια αποτελούν εσωτερικό τμήμα της τουρκικής επικράτειας, «διοικητικά υπάγονται στην επαρχία Μούγλας και ανήκουν στη νομαρχία Αλικαρνασσού (Μποντρούμ)»³⁹⁹. Η Ελλάδα, με καθυστέρηση λίγων ημερών, αντικρούει τους ισχυρισμούς της Άγκυρας με μια σύντομη διακοίνωση στις 9 Ιανουαρίου 1996. Η υποβόσκουσα κρίση καλλιεργείται και αρχίζει να κλιμακώνεται όταν η Ελλάδα λαμβάνει πρόσθετα μέτρα

³⁹⁶ Α.Κούρκουλας, *Ίμια: Κριτική Προσέγγιση του Τουρκικού Παράγοντα*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 1998, σ:12° Α.Έλλης και Μ.Ιγνατίου, *Ίμια: Τα Απόρρητα Τηλεγραφήματα των Αμερικανών*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2009 και Ηρακλείδης 2007.

³⁹⁷ Κούρκουλας 1998° Π.Μαυρίδης και Ε.Φακιολάς, «Στρατηγική Διαχείριση Κρίσης και η Ελληνοτουρκική Αντιπαράθεση», στο Χ.Γιαλλουρίδης και Π.Τσάκωνας, (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία: Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2002, σ:133-176 και Σημίτης 2005.

³⁹⁸ Η νομική επιχειρηματολογία δεν θα επιδιωχθεί στο τμήμα αυτό της εργασίας γιατί αναλύεται διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

³⁹⁹ Κούρκουλας 1998, σ:29 και Σημίτης 2005, σ:58-59.

αυξημένης επιτήρησης στην περιοχή⁴⁰⁰ και μετέπειτα όταν πλέον αρχίζει η σύγκρουση συμβόλων⁴⁰¹ με τις δύο χώρες στην κυριολεξία να ανεβοκατεβάζουν την ελληνική και την τουρκική σημαία στις βραχονησίδες, αποκαλύπτοντας με τον πιο καταφανή τρόπο την εθνικιστική αντιμετώπιση του προβλήματος και από τις δύο πλευρές καθώς και την τάση καχυποψίας που διαπερνούσε τις διπλωματικές επαφές των δύο ανωτάτων ηγεσιών⁴⁰².

Η κρίση λαμβάνει δραματικές διαστάσεις γενικής πολεμικής σύρραξης κυρίως μέσω των τηλεοπτικών μέσων και οδηγεί σε ταχείες αντιδράσεις που έπρεπε να λάβουν χώρα για να επέλθει ηρεμία και σύνεση. Έπειτα από πολλές διαβουλεύσεις και διπλωματικές επαφές, οι Η.Π.Α. παίζουν τον κυριότερο ρόλο για την αποκλιμάκωση της κρίσης, η οποία τελικά επιτυγχάνεται με την αμοιβαία αποχώρηση των ελληνικών και τουρκικών δυνάμεων από την περιοχή και την επαναφορά του status quo ante⁴⁰³. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι φανερά απύσχα χωρίς να καταγράφεται ούτε μία μεσολάβηση από την πλευρά της για διευθέτηση, έστω και μερική, του προβλήματος που είχε δημιουργηθεί. Με τον τρόπο αυτό η Ε.Ε. επίσης εγείρει τον προβληματισμό για το κατά πόσο ήταν ικανή, εκείνη τη χρονική περίοδο, να αναλάβει πρωτοβουλίες και να λύσει ένα τέτοιο ζήτημα, αλλά και γενικότερα παρεμφερή ζητήματα που θα μπορούσαν να ανακύπτουν κατά καιρούς στα εξωτερικά της σύνορα. Η γενίκευση της κρίσης αποφεύχθηκε με τις προτροπές και τις διπλωματικές κινήσεις κυρίως των Η.Π.Α., αλλά δημιουργήθηκαν δύο σημαντικά προβλήματα που έμελλαν να επηρεάσουν τη μετέπειτα πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων: α) είχε γεννηθεί μία από τις μεγαλύτερες κρίσεις στη μεταπολεμική ιστορία των δύο χωρών, που ίσως να αποτέλεσε το σημείο-σταθμό για την αναθεώρηση των πολιτικών που ακολουθούσαν μέχρι τότε και τα δύο κράτη και β) η τουρκική αμφισβήτηση ελληνικής εδαφικής κυριαρχίας ήγειρε το ζήτημα των βραχονησίδων στο Αιγαίο, το οποίο είναι πιο γνωστό ως το ζήτημα των «γκρίζων ζωνών».

Η Αρχική Σύλληψη για Αλλαγή Πολιτικής.

Αμέσως μετά την κρίση των Ιμίων ήταν πασιφανές ότι η στρατηγική που ακολουθούσε η ελληνική εξωτερική πολιτική σε σχέση με την Τουρκία κατά ένα μεγάλο ποσοστό είχε αποτύχει. Η προηγούμενη κρίση που είχε φέρει τις δύο χώρες

⁴⁰⁰ Μαυρίδης και Φακιολάς 2002.

⁴⁰¹ Σημίτης 2005.

⁴⁰² Κούρκουλας 1998, σ:36-56.

⁴⁰³ Έλλης και Ιγνατίου 2009.

κοντά σε μια πολεμική αναμέτρηση ήταν αυτή του Μαρτίου του 1987, η οποία όμως είχε διαδραματιστεί μέσα σε ένα πολύ διαφορετικό διεθνές και περιφερειακό πλαίσιο όπου ακόμα η λογική του Ψυχρού Πολέμου των δύο υπερδυνάμεων και των εκατέρωθεν συνασπισμών που είχαν δημιουργήσει βρισκόταν στο επίκεντρο των εξελίξεων της διεθνούς πολιτικής, καθώς και η εθνικιστική πολιτική κουλτούρα που είχε καλλιεργήσει ο Ανδρέας Παπανδρέου κυριαρχούσε σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με τη γειτονική χώρα. Μετά την απρόσμενη κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης διαφαινόταν ότι ένα νέο ρεύμα δημοκρατικών αρχών θα αναπτυσσόταν στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης επηρεάζοντας αναπόφευκτα και τις προοπτικές των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Φαίνεται, όμως, ότι η νέα κρίση που ξέσπασε ανάμεσα στις δύο χώρες στο τέλος του 1995 στα Ίμια υποδήλωνε ότι το ψυχροπολεμικό κλίμα είχε ριζώσει στις εθνικές πολιτικές κουλτούρες των διπλωματικών προσεγγίσεων των δύο κρατών που εξακολουθούσαν να τηρούν τις παλιές συνταγές των εθνικιστικών τάσεων στην εξωτερική πολιτική.

Ο Κώστας Σημίτης υπήρξε ιδιαίτερα λακωνικός στην απόφασή του για αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, μετά τα Ίμια, γράφοντας χαρακτηριστικά στο βιβλίο του:

«Το επεισόδιο των Ιμίων έδωσε αφορμή για σημαντική αλλαγή στον τρόπο χειρισμού των σχέσεών μας με την Τουρκία και στη διαμόρφωση μιας νέας αποτελεσματικής στρατηγικής. Έζησα τα Ίμια ως ένα γεγονός που αποκάλυψε μια μεγάλη αδυναμία της Ελλάδας. Οι κινήσεις των εθνικιστικών κύκλων της Τουρκίας σε συνδυασμό με τις αντιδράσεις αυτόκλητων υπερασπιστών των εθνικών μας δικαίων είχαν σχεδόν οδηγήσει σε πολεμική αναμέτρηση. Κάτι τέτοιο δεν θα ήταν δυνατό, αν οι σχέσεις μας με τη γείτονα χώρα αλλά και με τις χώρες της Ένωσης ήταν τόσο αναπτυγμένες ώστε να υπάρχει δυνατότητα συνεννόησης και συνεργασίας για ειρηνική διευθέτηση»⁴⁰⁴.

Στην πραγματικότητα, *αυτή η δόνηση, το σοκ, που επέφερε η κρίση των Ιμίων στην ελληνική εξωτερική πολιτική μπορεί να χαρακτηριστεί ως το κομβικό γεγονός-σταθμός για το μετασχηματισμό αυτής της πολιτικής από μια πολιτική αρνητικής αιρεσιμότητας σε μια πολιτική θετικών ανταποδόσεων σε σχέση με τη γειτονική Τουρκία και, ειδικότερα, σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της*. Εν ολίγοις, η αποτυχία της ελληνικής πολιτικής απέναντι στην Τουρκία που περίτρανα αποδείχθηκε με την κρίση

⁴⁰⁴ Σημίτης 2005, σ:73-74.

των Ιμίων έδειξε το δρόμο για την αλλαγή αυτής της πολιτικής προς μια νέα πολιτική που θα έπρεπε να διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να μπορέσει να ομαλοποιήσει και, κατ' επέκταση, να βελτιώσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Το περιεχόμενο της νέας αυτής πολιτικής, όπως θα παρουσιαστεί παρακάτω, ήταν το αποτέλεσμα της ομάδας που συγκρότησε ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης γύρω του για να μετατρέψει την ελληνοτουρκική κρίση σε μια πολιτική *επίσημης προσέγγισης* (*rapprochement*), όπως θα ονομαστεί, με γνώμονα τις κανονιστικές αρχές και τις δημοκρατικές νόρμες της Ε.Ε.⁴⁰⁵

Το Θεωρητικό Υπόδειγμα του Legro και η Νέα Δομή Σκέψης του Σημίτη.

Το θεωρητικό υπόδειγμα που έχει αναπτύξει ο Jeffrey Legro θα μας βοηθήσει σε μεγάλο βαθμό να κατανοήσουμε τη διαδικασία της αλλαγής της πολιτικής της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας που άρχισε να συντελείται με αργά βήματα από τη στιγμή που ανέλαβε την εξουσία ο Κώστας Σημίτης, τον Ιανουάριο του 1996⁴⁰⁶. Ο Legro παραδέχεται ότι οι ιδέες και οι αντιλήψεις καθώς και οι ιδεατές δομές που είναι ευρύτερα μοιρασμένες στα διάφορα κοινωνικά συστήματα επηρεάζουν τη συμπεριφορά των δρώντων, δηλαδή έχουν αιτιώδη αποτελέσματα στη διαδικασία διαμόρφωσης της συμπεριφοράς τους σε σχέση με ένα μεγάλο σύνολο δραστηριοτήτων και πολιτικών, όπως ο τομέας της εξωτερικής πολιτικής. Γι' αυτό το λόγο, μια αναπτυσσόμενη βιβλιογραφία έχει διαμορφωθεί γύρω από αυτά τα ζητήματα τόσο από την πλευρά των θεωρητικών της ορθολογικής επιλογής όσο και από την πλευρά των θεωρητικών που πρόσκεινται σε πιο κοινωνιολογικές/πολιτισμικές προσεγγίσεις. Αυτό, όμως, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Legro, που δεν έχουν επαρκώς επεξηγήσει αυτές οι θεωρητικές προσεγγίσεις είναι το πως και το γιατί οι κυρίαρχες κοινές ιδέες και αντιλήψεις ενός κοινωνικού συστήματος, αρκετές φορές, αλλάζουν δραστικά με αποτέλεσμα να αλλάζει με ανάλογο τρόπο και η διαδικασία διαμόρφωσης της συμπεριφοράς των δρώντων⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ Π.Τσάκωνας και Θ.Ντόκος, «Ελληνοτουρκικές Σχέσεις στις Αρχές του 21^{ου} Αιώνα: Η Άποψη της Αθήνας», στο Δ.Καιρίδης και L.G.Martin, (επιμ.), *Ρόλος και Θέση της Τουρκίας στον Κόσμο: Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2006, σ.123-152. Βλέπε, επίσης, P.Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough in Greek-Turkish Relations: Grasping Greece's Socialization Strategy*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2010.

⁴⁰⁶ J.Legro, «The Transformation of Policy Ideas», *American Journal of Political Science*, τόμ.44, τχ.3, 2000, σ:419-432 και J.Legro, *Rethinking the World: Great Power Strategies and International Order*, Cornell University Press, Ιθάκα, 2005.

⁴⁰⁷ Legro 2000, σ:419.

Οι απαντήσεις που έχουν υποδείξει κατά καιρούς οι διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, ορθολογικές ή κοινωνιολογικές (κυρίως κονστρουκτιβιστικές), σε σχέση με το παραπάνω ερώτημα, είναι σχεδόν ανεπαρκείς γιατί δε διευκρινίζουν τους αιτιώδεις μηχανισμούς που συνδέουν τον παράγοντα (παράγοντες) που προκαλεί την αλλαγή με την ίδια την αλλαγή αυτή καθεαυτή. Με άλλα λόγια, οι υπάρχουσες θεωρητικές προσεγγίσεις αδυνατούν να κατανοήσουν τους τρόπους μέσα από τους οποίους επέρχεται η αλλαγή, κάτι που είναι ολοφάνερο στις μελέτες που προτείνουν ως κινητήριο δύναμη της αλλαγής τα κάθε είδους «εξωγενή σοκ» που προκαλούνται είτε στο διεθνές σύστημα των κρατών είτε στις ίδιες τις κοινωνίες στις οποίες δρουν και αντιδρούν οι διάφοροι δρώντες. Βασικός στόχος του θεωρητικού υποδείγματος του Legro είναι να καλύψει αυτό το κενό που επισημαίνεται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία οικοδομώντας μια θεωρία της αλλαγής, η οποία βασίζεται όμως στο ρόλο που παίζει ο αντίκτυπος των πραγματικών γεγονότων στη διαδικασία της αλλαγής πολιτικής μέσα σε ένα πλαίσιο υπάρχουσας κοινωνικής σκέψης⁴⁰⁸.

Το θεωρητικό επιχείρημα του Legro αναπτύσσεται σε δύο στάδια, τα οποία από κοινού επηρεάζουν τη διαδικασία μετασχηματισμού των δομών των ιδεών ενός κοινωνικού συστήματος. Το πρώτο στάδιο συμπίπτει με την έννοια που αποκαλεί ο Legro «κατάρρευση». Η κατάρρευση επηρεάζεται από την αλληλεπίδραση μεταξύ των συλλογικών προσδοκιών που γεννώνται από τις συλλογικές ιδέες των δρώντων ενός κοινωνικού συστήματος και των πραγματικών συνεπειών των διαφόρων κρίσιμων γεγονότων. Το σύνολο των κοινωνικών προσδοκιών ορθής συμπεριφοράς από τους διάφορους δρώντες ενός κοινωνικού συστήματος όταν δεν ευθυγραμμίζεται με τις συνέπειες και τα αποτελέσματα των πραγματικών γεγονότων δημιουργεί ασυμμετρία και αναστάτωση στις κυρίαρχες δομές ιδεών που έχουν σχηματιστεί αυτές τις συλλογικές κοινωνικές προσδοκίες δίνοντας το έναυσμα για αλλαγές ιδεολογικών και κανονιστικών βάσεων. Όταν μια προσδοκία ορθής συμπεριφοράς δεν επαληθεύεται στην πράξη αλλά αντιθέτως η πράξη αποδεικνύει μια ασυνέπεια και ασυνέχεια σε σχέση με αυτή την προσδοκία συμπεριφοράς, τότε δημιουργείται η ανάγκη και γενικότερα η αίσθηση για αλλαγή προσδοκιών ορθής συμπεριφοράς σε ένα κοινωνικό σύστημα, δηλαδή για αλλαγή στις δομές των ιδεών που επηρεάζουν τις συμπεριφορές των δρώντων. Εκτός των προσδοκιών ορθής συμπεριφοράς, σημαντικό ρόλο παίζει και η διαφοροποίηση μεταξύ *επιτυχίας* και *αποτυχίας* ενός πραγματικού

⁴⁰⁸ Στο ίδιο, σ:423-424.

γεγονότος σε σχέση με τις κοινωνικές προσδοκίες που έχουν αναπτυχθεί γύρω από τα αποτελέσματα συγκεκριμένων γεγονότων και πολιτικών. Όταν μια πολιτική που ακολουθείται από μια χώρα, για παράδειγμα στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, αποτυγχάνει, δηλαδή δεν μπορεί να επιτύχει το αποτέλεσμα των κοινωνικών προσδοκιών σε σχέση με το συγκεκριμένο ζήτημα, τότε δημιουργείται πίεση και αναγκαιότητα για αλλαγή δομών ιδεών μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα. Έξοχο παράδειγμα αυτής της προσέγγισης είναι η περίπτωση της κρίσης των Ιμίων που αποκάλυψε με τον πιο κυνικό τρόπο την αποτυχία της πολιτικής της αρνητικής αιρεσιμότητας. Λόγω της αποτυχίας της πολιτικής της αρνητικής αιρεσιμότητας να διευθετήσει ειρηνικά την τουρκική αναθεωρητική πολιτική στο Αιγαίο, ο Σημίτης διέγινε ότι χρειαζόταν μια γενικότερη αλλαγή της συγκεκριμένης πολιτικής που θα ήταν περισσότερο ουσιαστική έτσι ώστε να ευθυγραμμιστεί με τις κοινωνικές προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς, όπως αυτές κοινωνικοποιούνταν μέσα στο εθνικό επίπεδο της ελληνικής κοινωνίας εκείνη την περίοδο καθώς και στο ευρύτερο διεθνές και ευρωπαϊκό περιβάλλον του οποίου η Ελλάδα αποτελεί κράτος-μέλος. Η αλλαγή αυτή πολιτικής και ιδεολογικής θέωρησης σε σχέση με τα ελληνοτουρκικά ζητήματα, σύμφωνα με το Σημίτη, αποτελούσε επιτακτική ανάγκη της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας έτσι ώστε η νέα γενιά διπλωματών και διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής να απεμπλεκόταν από το συνεχές «εξ ανατολών κίνδυνο» της Τουρκίας και ανεμπόδιστη να χάραζε νέους ορίζοντες και προοπτικές στις σχέσεις των δύο χωρών⁴⁰⁹.

Το δεύτερο στάδιο που διακρίνει ο Legro έχει σχέση με την έννοια που αποκαλεί «εδραίωση». Στο στάδιο αυτό ουσιαστικά εδραιώνεται η νέα κυρίαρχη δομή ιδεών που αποτελεί τη βάση για τη δημιουργία νέων συλλογικών κοινωνικών προσδοκιών ορθής συμπεριφοράς. Το ερώτημα είναι αν αυτή η νέα κυρίαρχη δομή ιδεών υποστηρίζεται κοινωνικά από τους δρώντες του συγκεκριμένου κοινωνικού συστήματος έτσι ώστε να μετατραπεί σε μια αξιόλογη εναλλακτική δομή ιδεών που να αντιτίθεται αποτελεσματικά στην παλαιά ορθόδοξη δομή ιδεών. Αυτό το ερώτημα μπορεί να απαντηθεί όχι μόνο από τη δυνατότητα των δρώντων των νέων ιδεών να αντιπαρατεθούν και να αμφισβητήσουν την παλαιά δομή ιδεών του κοινωνικού συστήματος, αλλά και από την ικανότητά τους να παράγουν μια νέα δομή ιδεών πάνω στην οποία θα στηριχθεί η κοινωνία για να οικοδομήσει νέες κατάλληλες συλλογικές

⁴⁰⁹ Ηρακλείδης 2001 και Σημίτης 2005.

προσδοκίες κοινωνικής συμπεριφοράς. Η νέα δομή σκέψης και ιδεών που ήθελε να προωθήσει και να εδραιώσει στην ελληνική κοινωνία σε σχέση με τα ελληνοτουρκικά ζητήματα ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του σταδίου. Η παλαιά λογική της πολιτικής της αρνητικής αιρεσιμότητας αντικαταστάθηκε από τη νέα δομή ιδεών της πολιτικής της θετικής αιρεσιμότητας που προωθούνταν από την νέα ομάδα που είχε συσταθεί στο πλευρό του Κώστα Σημίτη.

Αναλογικά, η περίπτωση της αλλαγής πολιτικής σε σχέση με τα ελληνοτουρκικά ζητήματα συμπίπτει με τον τύπο Νο2 του πίνακα 1 του άρθρου του Legro⁴¹⁰. Βασικός παράγοντας της διαδικασίας μετασχηματισμού των δομών ιδεών των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων είναι η ύπαρξη μιας κρίσης, δηλαδή ενός πραγματικού γεγονότος που δίνει το έναυσμα των νέων δομών ιδεών να υπερκεράσουν τις παλαιές δομές ιδεών και να προκρίνουν μια νέα βάση οικοδόμησης κοινωνικών συλλογικών προσδοκιών ορθής συμπεριφοράς. Ο Legro σημειώνει το παράδειγμα της «Μεγάλης Κρίσης» της δεκαετίας του '30, που αποτέλεσε το γεγονός-σταθμό για την αλλαγή της οικονομικής πολιτικής των Η.Π.Α. από το παλαιό δόγμα του προστατευτισμού και των δασμών στη νέα οικονομική λογική του φιλελευθερισμού και των ελεύθερων αγορών. Σύμφωνα με την Goldstein, όπως ο Legro επιχειρηματολογεί, η κρίση της δεκαετίας του '30 ήταν ο βασικός υπαίτιος της αλλαγής για τη νέα οικονομική ορθοδοξία που στηριζόταν στη λογική του ελεύθερου εμπορίου και των ανοιχτών οικονομιών αφήνοντας πίσω το παλαιό δόγμα του δασμολογικού προστατευτισμού⁴¹¹. Παρόμοια περίπτωση είναι και αυτή της αλλαγής πολιτικής με την έλευση Σημίτη στην εξουσία της Ελλάδας. Η κρίση των Ιμίων έδωσε το έναυσμα στους «ευρωπαϊστές» ή «μεταρρυθμιστές» να οικοδομήσουν ένα νέο σύνολο ιδεών σε σχέση με την πολιτική της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας που ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την παλαιά ορθόδοξη πολιτική των «παραδοσιακών» ή «παρωχημένων» υπό τη λογική της αρνητικής αιρεσιμότητας⁴¹². Η αποτυχία επομένως της παλαιάς πολιτικής στα Ίμια επιβεβαιώνει απόλυτα το θεωρητικό

⁴¹⁰ Legro 2000, σ:427.

⁴¹¹ Legro 2000 και J.Goldstein, *Ideas, Interests and American Trade Policy*, Cornell University Press, Ιθάκα, 1993.

⁴¹² Για μια βαθύτερη ανάλυση της σύγκρουσης μεταξύ «παρωχημένης» και «μεταρρυθμιστικής» πολιτικής κουλτούρας στην Ελλάδα μετά την μεταπολίτευση, βλέπε Ν.Διαμαντούρος, *Πολιτισμικός Δυσίμος και Πολιτική Αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000 και Ν.Διαμαντούρος, «Politics and Culture in Greece, 1974-91: An Interpretation», στο R.Clogg, (επιμ.), *Greece 1981-89. The Populist Decade*, Macmillan, Λονδίνο, 1993, σ:1-25.

επίχειρημα του Legro δίνοντάς μας τα απαραίτητα θεωρητικά εργαλεία για να εξηγήσουμε τις συνέπειες της συγκεκριμένης κρίσης.

5.4 Το Ευρωπαϊκό Πολιτικό Πλαίσιο που Ασκήθηκε η Ελληνική

Εξωτερική Πολιτική.

Η επέκταση της «κανονιστικής ισχύος» της Ευρώπης⁴¹³ μέσω της πολιτικής της διεύρυνσης αποτελεί το πιο επιτυχημένο εργαλείο των εξωτερικών σχέσεων της Ε.Ε.⁴¹⁴ Η ουσία της πολιτικής της ευρωπαϊκής διεύρυνσης αφορά τον ευρύτερο εκδημοκρατισμό και την πολιτικοοικονομική σταθερότητα των κρατών-μελών της Ε.Ε. καθώς και των υποψηφίων κρατών που επιθυμούν την ένταξη στην Ε.Ε. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι τα δώδεκα νέα κράτη-μέλη της Ε.Ε. και οι άλλες επτά χώρες που αναμένουν για ένταξη προέρχονται όλες από την περιοχή της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η οποία έχει κλονιστεί από βαθιές πολιτικές αναταράξεις και συγκρούσεις μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου⁴¹⁵. Εντούτοις, για πολλούς αναλυτές και πολιτικούς επιστήμονες εξακολουθεί να παραμένει αινιγματικό σημείο το πώς αυτή η διαδικασία της διεύρυνσης έχει καταστεί αποτελεσματική και σε ποιους μηχανισμούς εξ ολοκλήρου στηρίζεται. Η απάντηση πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από την πολιτική της αιρεσιμότητας της Ε.Ε.

⁴¹³ I.Manners, «Normative Power Europe: A Contradiction in Terms», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.40, τχ.2, 2002, σ:235-258.

⁴¹⁴ D.Phinmore, «Beyond 25—the Changing Face of EU Enlargement: Commitment, Conditionality and the Constitutional Treaty», *Journal of Southeast Europe and the Balkans*, τόμ.8, τχ.1, 2006, σ:7-26.

⁴¹⁵ Αρχικά, έξι κράτη – το Βέλγιο, η Γερμανία, η Γαλλία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία – θεμελίωσαν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα του Άνθρακα και του Χάλυβα το 1951 και συνέχισαν με την εγκαθίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας, το 1957. Πέντε επιτυχημένες διευρύνσεις έχουν ακολουθήσει από τότε:

- το 1973, η Δανία, η Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο προστέθηκαν στην Ε.Ε.,
- το 1981, η Ελλάδα έγινε κράτος-μέλος της Ε.Ε.,
- το 1986, η Ισπανία και η Πορτογαλία έγιναν κράτη-μέλη,
- το 1995, η Αυστρία, η Σουηδία και η Φινλανδία προστέθηκαν στην Ε.Ε.,
- το 2004, η Ε.Ε. υποβλήθηκε σε μια ιστορική διεύρυνση καθιστώντας δέκα χώρες νέα κράτη-μέλη της: Τσεχική Δημοκρατία, Εσθονία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Ουγγαρία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία και Σλοβενία. Αυτή η διεύρυνση αποτέλεσε μια μοναδική, ιστορική διαδικασία η οποία προανήγγειλε την επανένωση της Ευρώπης έπειτα από δεκαετίες διάσπασης με το Σιδηρούν Παραπέτασμα. Η εισχώρηση της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας την 1^η Ιανουαρίου του 2007 ολοκλήρωσε την Πέμπτη διεύρυνση της Ε.Ε., η οποία είχε αρχίσει τον Μάη του 2004. Η Κροατία και η Τουρκία είναι υποψήφιες χώρες προς ένταξη. Αρχισαν τις διαπραγματεύσεις εισχώρησης στις 3 Οκτωβρίου του 2005. Το Δεκέμβριο του 2005, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο παραχώρησε το στάτους υποψήφιας χώρας στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, αλλά οι διαπραγματεύσεις ένταξης δεν έχουν ακόμα αρχίσει. Όλες οι άλλες χώρες των δυτικών Βαλκανίων είναι δυνητικές υποψήφιες χώρες προς ένταξη: Αλβανία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Μοντενέγκρο και η Σερβία συμπεριλαμβάνοντας το Κόσοβο υπό το ψήφισμα 1244 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Βλέπε http://ec.europa.eu/enlargement/index_en.htm.

Η αιρεσιμότητα σημαίνει «τη χρησιμοποίηση κινήτρων για να μεταλλαχθεί η συμπεριφορά ενός κράτους ή οι πολιτικές του»⁴¹⁶ και αποτελεί τη βασική στρατηγική της Ε.Ε. να «παρακινήσει τα μη-κράτη μέλη να συμμορφωθούν με τις αρχές της νόμιμης πολιτείας»⁴¹⁷. Λειτουργεί μέσω της εφαρμογής πολιτικών και οικονομικών κριτηρίων, τα οποία καθίστανται εφαρμόσιμα όταν η Ε.Ε. έρχεται σε επαφή με τις δυνητικά υποψήφιες χώρες προς ένταξη. Σύμφωνα με την Grabbe, η Ένωση συνήθως χρησιμοποιεί «καρότα» παρά «μαστίγια» εκφράζοντας με αυτό τον τρόπο την προτίμησή της για ενίσχυση μέσω ανταμοιβής αντί εξαναγκασμού και τιμωρίας για μη-συμμόρφωση με την πολιτική της αιρεσιμότητας⁴¹⁸. Αυτό, στην πραγματικότητα, ταυτίζεται με την άποψη ότι η ευρωπαϊκή στρατηγική της διεύρυνσης ολοκληρωτικά αναπαρίσταται διαμέσου της υιοθέτησης των αξιών της Ε.Ε. από τα κράτη-μέλη και τη συμμόρφωσή τους με τις δημοκρατικές της νόρμες⁴¹⁹.

Τα συμπεράσματα της Δανικής Προεδρίας στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 1993 έθεσαν τις βάσεις για την ανάπτυξη ενός συνεκτικού πλαισίου αιρεσιμότητας όσον αφορά τη μελλοντική διαδικασία της ευρωπαϊκής διεύρυνσης προς τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Αυτό το πλαίσιο περιλαμβάνει τις βασικές προϋποθέσεις που πρέπει κάθε χώρα να εκπληρώσει έτσι ώστε να καταστεί επίσημα κράτος-μέλος της Ε.Ε. καθώς και τις απαραίτητες συνθήκες υπό τις οποίες η Ε.Ε. θα εκτιμήσει την πρόοδο της κάθε υποψήφιας προς ένταξη χώρας έτσι ώστε να αποφευχθούν οι πολιτικές ανισορροπίες και οι οικονομικές κρίσεις είτε στο εσωτερικό πεδίο της κάθε χώρας είτε μέσα στους ίδιους τους κόλπους της ευρωπαϊκής πολιτείας. Μολονότι οι ανακοινώσεις της Δανικής Προεδρίας θα μπορούσαν να θεωρηθούν αμφισβητήσιμες και εύγλωττα διφορούμενες, μπορούν να συνοψιστούν στις ακόλουθες τρεις προτάσεις:

⁴¹⁶ J.T.Checkel, «Compliance and Conditionality», *ARENA Working Papers*, University of Oslo, No:18, 2000.

⁴¹⁷ F.Schimmelfennig, S.Engert και H.Knobel, «Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.41, τχ.3, 2003, σ:495-518, σ:495.

⁴¹⁸ H.Grabbe, «European Union Conditionality and the Acquis Communautaire», *International Political Science Review*, τόμ.23, τχ.3, 2002, σ:249-268° H.Grabbe, *The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2006 και Schimmelfennig et al. 2003.

⁴¹⁹ Ωστόσο, όπως η Grabbe ισχυρίζεται, η πολιτική της αιρεσιμότητας δεν περιορίζεται μόνο στη διαδικασία της διεύρυνσης, αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί από την Ένωση, είτε σε θετική είτε σε αρνητική μορφή, σε τρίτες χώρες για οφέλη όπως εμπορικές παραχωρήσεις, βοήθεια, συμφωνίες συνεργασίας και πολιτικές επικοινωνίες. Βλέπε Grabbe 2002, σ:250.

1. Για τη συμμετοχή απαιτείται η υποψήφια χώρα να έχει επιτύχει τη σταθερότητα των θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων,
2. και τη λειτουργία οικονομίας της αγοράς καθώς και την ικανότητα αντιμετώπισης της ανταγωνιστικής πίεσης και των δυνάμεων της αγοράς στα πλαίσια της Ένωσης.
3. Η συμμετοχή προϋποθέτει την ικανότητα των υποψηφίων να αναλάβουν τις υποχρεώσεις του μέλους, μεταξύ των οποίων και την υιοθέτηση των στόχων της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης⁴²⁰.

Επομένως, αυτές οι προϋποθέσεις, που έχουν μείνει γνωστές ως κριτήρια της Κοπεγχάγης, δομούν το όλο πολιτικό διαπραγματευτικό πλαίσιο που κάθε κράτος πρέπει να εκπληρώσει για να αρχίσει διαπραγματεύσεις ένταξης με την Ένωση. Ωστόσο, η πέμπτη διαδικασία διεύρυνσης ήταν εντελώς διαφορετική από τις άλλες τέσσερις όχι μόνο σε σχέση με τον αριθμό των υποψηφίων χωρών, αλλά επίσης και σε σχέση με το βαθμό αυστηρότητας των κριτηρίων ένταξης. Η πολιτική της αιρεσιμότητας ενισχύθηκε και επεκτάθηκε σε μεγάλο βαθμό και αυτή τη στιγμή τα υποψήφια κράτη χρειάζεται να εκπληρώσουν τα πολιτικά κριτήρια πριν οποιοσδήποτε διαπραγματεύσεις ένταξης αρχίσουν⁴²¹. Επιπρόσθετα, η κλίμακα των προϋποθέσεων ένταξης επίσης έχει αυξηθεί και, γι' αυτό το λόγο, είναι πολύ πιο δύσκολο για μια χώρα να καταστεί επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε. Σε αυτή τη δυσκολία συμβάλλει και η επέκταση του αριθμού των άρθρων της *acquis communautaire* τα οποία έχουν γίνει 35 από 31 που ήταν στις τέσσερις προηγούμενες διαδικασίες διεύρυνσης. Με λίγα λόγια, παρατηρείται μια αύξουσα τάση προς περισσότερο απαιτητικά και πολυδιάστατα κριτήρια όσον αφορά την πολιτική της αιρεσιμότητας της Ε.Ε., κάτι το οποίο παρατηρήθηκε στην τελευταία διαδικασία διεύρυνσης και το οποίο αναμένεται να ενισχυθεί στο μέλλον. Στην περίπτωση της Τουρκίας, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, αυτή η δυσκολία είχε ήδη παρατηρηθεί από το 1997, δηλαδή με την ολοκλήρωση των εργασιών του Ευρωπαϊκού

⁴²⁰ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης*, 21-22 Ιουνίου 1993, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/72928.pdf. Τα δύο πρώτα κριτήρια, όπως η Grabbe επισημάνει, δεν αποτελούν ξεκάθαρες προϋποθέσεις έτσι ώστε να αποτιμηθεί η πρόοδος μιας χώρας που επιδιώκει να γίνει κράτος-μέλος της Ε.Ε. Ποιος είναι ικανός να υιοθετήσει έναν ακριβή ορισμό σχετικά με την έννοια της «δημοκρατίας» ή σχετικά με τον όρο «οικονομία της αγοράς»; Αντιθέτως, η τρίτη συνθήκη είναι η πιο ξεκάθαρη και, γι' αυτό το λόγο, η πιο μετρήσιμη, αφού αφορά την *acquis communautaire*, «όλο το σώμα των κανόνων, των πολιτικών αρχών και δικαστικών αποφάσεων της Ε.Ε.». Βλέπε Grabbe 2002, σ:251.

⁴²¹ Phinnemore 2006.

Συμβουλίου του Λουξεμβούργου, η οποία επισημοποιήθηκε με τον πιο εύγλωττο τρόπο στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999.

5.5 Η Πορεία προς το Ελσίνκι: οι Ελληνοτουρκικές Κρίσεις, οι Προσπάθειες της Τουρκίας για Ένταξη και η Διπλωματία των Σεισμών.

Μετά τα Ίμια: Λουξεμβούργο, S-300, Οτσαλάν.

Η πορεία προς το Ελσίνκι δεν ήταν ένας εύκολος δρόμος χωρίς προβλήματα και εμπόδια. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις αποτελούσαν πάντοτε ακανθώδες ζήτημα για οποιαδήποτε κυβέρνηση τολμούσε να κάνει αποφασιστικά βήματα προς μια πολιτική που θα ευνοούσε το φιλικό κλίμα και την οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης και αμοιβαίας κατανόησης. Οι προσπάθειες του Κώστα Σημίτη, αν και ελπιδοφόρες και πρωτοποριακές, αναμφίβολα σκόνταφταν στις εσωκομματικές αντιδράσεις, οι οποίες είχαν ριζώσει εδώ και πολλά χρόνια κυρίως από την πολιτική και την εθνικιστική ρητορική που είχε ακολουθήσει ο Ανδρέας Παπανδρέου. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο Κώστας Σημίτης καθώς και η ομάδα που είχε συσταθεί γύρω του προσπαθούσαν να αλλάξουν αυτήν την εθνικιστική τάση και να εμφυσήσουν μια νέα πνοή προς τη συνεργασία ή την ύφεση με την Τουρκία. Προς αυτή την νέα πολιτική βοηθούσαν και δύο πολύ σημαντικές καταστάσεις: α) η προσπάθεια της Ελλάδας να εναρμονιστεί με τα ευρωπαϊκά οικονομικά πρότυπα έτσι ώστε να ενταχθεί στη ζώνη του ευρώ και β) η επιμονή και φιλοδοξία της Τουρκίας να καταστεί υποψήφιο μέλος προς ένταξη στην Ε.Ε.

Μετά την κρίση των Ιμίων και τον πανικό που έσπειρε και στις δύο χώρες, το τοπίο εξακολουθούσε να φαίνεται μουντό, αν όχι εντελώς μαύρο. Η αισιοδοξία της κοινής ανακοίνωσης Σημίτη-Ντεμιρέλ στη σύνοδο κορυφής του NATO στη Μαδρίτη περί προώθησης του ειρηνικού κλίματος και οικοδόμησης εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο χωρών τον Ιούλιο του 1997 σύντομα κόπησε αφού το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου η Ελλάδα άσκησε βέτο στην επίσημη υποψηφιότητα της Τουρκίας στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου. Το Λουξεμβούργο αποτελεί σημείο-σταθμός για την περαιτέρω πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι καθόρισε αλλά και καθορίζει τη σύγχρονη ατζέντα των σχέσεων των δύο χωρών με αξιοσημείωτο τρόπο. Η ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας τέθηκε σε νέα πορεία αφού, σύμφωνα με τα συμπεράσματα της Προεδρίας, χαράχτηκε μια «Ευρωπαϊκή Στρατηγική», ένας «χάρτης δρόμου» για την Τουρκία, ο οποίος, μέσα στα γενικότερα του πλαίσια, έθετε

τις συνθήκες εκείνες που έπρεπε να υλοποιήσει η Τουρκία για να καταστεί επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι αυτός ο χάρτης αφορούσε αποκλειστικά και μόνο την υποψηφιότητα της Τουρκίας και όχι τις υποψηφιότητες των άλλων χωρών που επιθυμούσαν την ένταξη, για τις οποίες ακολουθήθηκε η διαδικασία που βασιζόταν στην «Ατζέντα 2000», δηλαδή των προτάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσον αφορά τη διαδικασία της διεύρυνσης για τα νέα υποψήφια κράτη-μέλη της Ε.Ε. Η διαφοροποίηση αυτή οδήγησε στην έναρξη επίσημων διαπραγματεύσεων για ένταξη με την Κύπρο, την Τσεχική Δημοκρατία, την Εσθονία, την Ουγγαρία, την Πολωνία και τη Σλοβενία, όπως επίσης και προενταξιακή στρατηγική με τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, τη Σλοβακία, τη Λετονία και τη Λιθουανία^ο αλλά, όχι επίσημη έναρξη διαπραγματεύσεων με την Τουρκία, ούτε έναρξη διαπραγματεύσεων προενταξιακής στρατηγικής, παρά μόνο επίσημη καταλληλότητα της Τουρκίας για προσχώρηση στο μέλλον⁴²². Σε αντίθεση λοιπόν με τις άλλες υποψήφιες χώρες προς ένταξη, η Τουρκία τέθηκε υπό την «Ευρωπαϊκή Στρατηγική», η οποία, μεταξύ κι άλλων προτάσεων, έθετε δύο βασικούς επιπρόσθετους όρους στην υποψηφιότητα της Τουρκίας: α) την εγκαθίδρυση ικανοποιητικών και σταθερών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας καθώς και τη διευθέτηση των διαφορών, ιδιαίτερα μέσα από νομική διαδικασία, συμπεριλαμβάνοντας και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης και β) την υποστήριξη των διαπραγματεύσεων υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε. για πολιτική διευθέτηση στην Κύπρο στη βάση των συναφών ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας του Ο.Η.Ε.⁴²³ Οι επιπρόσθετοι αυτοί όροι, παρά την εντύπωση που αποτυπώνεται ότι αποτελούν αποκλειστικά και μόνο δράση της Ελλάδας για να επιβληθούν στην υποψηφιότητα του προαιώνιου εχθρικού γείτονά της, αποτελούν συνθήκες που υλοποιήθηκαν σε ευρωπαϊκό επίπεδο λόγω της ιδιαιτερότητας της τουρκικής υποβολής υποψηφιότητας σε σχέση με τα άλλα υποψήφια κράτη για ένταξη.

Με το τέλος των εργασιών του συμβουλίου στο Λουξεμβούργο οι ελληνοτουρκικές σχέσεις περιήλθαν, για ακόμη μία φορά στην πολύχρονη ιστορία τους, στη δίνη της αμοιβαίας σύγκρουσης και των αλληλοκατηγοριών. Το σκηνικό αυτό επιμηκύνθηκε με την νέα κρίση που ξέσπασε μεταξύ των δύο χωρών όσον αφορά την αγορά των ρωσικών πυραυλικών συστημάτων S-300 από την Κυπριακή

⁴²² Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου*, 12-13 Δεκεμβρίου 1997, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm, Παράγραφος 31.

⁴²³ Στο ίδιο, Παράγραφος 35.

Δημοκρατία. Λόγω του μεγάλου βεληνεκούς τους, οι πύραυλοι S-300 θεωρήθηκαν άμεση απειλή από την Τουρκία η οποία, με τη σειρά της, απείλησε ότι θα κατέστρεφε ενδεχόμενη εγκατάσταση των πυραύλων σε οποιαδήποτε βάση στο νησί της Κύπρου⁴²⁴. Σε απάντηση της τουρκικής ανησυχίας, η ελληνική πλευρά διαμήνυσε ότι οποιαδήποτε επίθεση εναντίον κυπριακού εδάφους αποτελεί επίθεση σε ελληνικό έδαφος ενεργοποιώντας, με αυτό τον τρόπο, το Ενιαίο Αμυντικό Δόγμα που είχε εγκαθιδρυθεί από τον Παπανδρέου και Κληρίδη⁴²⁵. Σταδιακά όμως και μπροστά στον κόλαφο των αρνητικών εξελίξεων, όπως η αβεβαιότητα της υποψηφιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας για ένταξη στην Ε.Ε., οι εθνικιστικοί τόνοι και ο πατριωτικός λόγος παραχώρησαν τη θέση τους στη λογική με αποτέλεσμα η κυβέρνηση Σημίτη να προτείνει στον Κληρίδη και τελικά να καταφέρει να αποθηκεύσει τους πυραύλους στην Κρήτη, ένα γεωγραφικό χώρο όπου δεν απειλούνταν άμεσα η Τουρκία, μειώνοντας ταυτόχρονα και τη σημασία του εν λόγω προβλήματος όσον αφορά τα ελληνοτουρκικά ζητήματα. Επομένως, η κρίση αποκλιμακώθηκε επαναφέροντας την τάση αισιοδοξίας για ένα κλίμα ειρηνικό μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας.

Ωστόσο, το κλίμα αισιοδοξίας δεν άργησε να χαθεί από τον ορίζοντα. Μια νέα κρίση ξέσπασε μεταξύ των δύο χωρών με διεθνείς διαστάσεις. Η παράδοση του ηγέτη των Κούρδων Οτσαλάν στις τουρκικές αρχές στην Κένυα όπου είχε απελαθεί έπειτα από το ελληνικό φιάσκο της μυστικής κράτησης του, εκτός του ότι έπληξε την αξιοπιστία της Ελλάδας στον χειρισμό διπλωματικών και στρατηγικών κρίσεων, έδωσε το δικαίωμα στην Τουρκία να κατηγορήσει την Ελλάδα ότι εμπλέκεται στην εσωτερική πολιτική σκηνή της Τουρκίας και ότι αποτελεί έδαφος όπου υποθάλπεται η διεθνής τρομοκρατία. Το «φιάσκο» Οτσαλάν, όπως χαρακτηρίστηκε από την πλειονότητα του έντυπου τύπου εκείνης της περιόδου, διόγκωσε τις προβληματικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ρίχνοντας μια βαριά ταφόπλακα στις όποιες προσπάθειες είχαν γίνει, μέχρι εκείνη τη στιγμή, για την οικοδόμηση ενός κλίματος

⁴²⁴ R.McDonald, «Greek-Turkish Relations and the Cyprus Conflict», στο D.Keridis και D.Triantaphyllou, (επιμ.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Brassey's Inc., Βιρτζίνια, 2001, σ:116-150 και Rumelili 2003.

⁴²⁵ Rumelili 2003 και Θ.Ντόκος και Π.Τσάκωνας, *Στρατηγική Εθνικής Ασφάλειας: Οικοδομώντας το Ελληνικό Μοντέλο στον Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005.

αμοιβαίας εμπιστοσύνης και συμπάθειας μεταξύ των δύο χωρών⁴²⁶. Ωστόσο, κάποια γεγονότα άλλαξαν εντελώς απρόσμενα ριζικά το τοπίο.

Οι Προσπάθειες της Τουρκίας για Ένταξη, το «Πράσινο Φως» της Υποψηφιότητας και η «Διπλωματία των Σεισμών».

Το παρατεταμένο τοπίο κρίσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων που σκιαγραφούσε τη χρονική περίοδο 1996-1999 καθιστούσε σαφές ότι οι πολιτικές των δύο χωρών παρέμεναν αμετάβλητες και αμετανόητες. Η πολιτική της αρνητικής αιρεσιμότητας έναντι της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας αποτελούσε μια σταθερά η οποία φαινόταν ότι πολύ δύσκολα θα μεταλλάσσονταν από το ελληνικό κυβερνητικό σχήμα, ιδιαίτερα μετά τα τραγικά γεγονότα του φιάσκου Οτσαλάν και την περιπέτεια με τους πυραύλους S-300. Ωστόσο, η Τουρκία και η ενδεχόμενη ένταξή της στην Ε.Ε. δεν αποτελούσαν γεγονότα πρωτόγνωρης φύσεως μέσα στους κόλπους της Ένωσης. Οι προσπάθειες της συγκεκριμένης χώρας να εισέλθει στην Ε.Ε. χρονολογούνται για πάνω από μισό του αιώνα. Ξεκινώντας με την αρχική της αίτηση ως μέλος-συνέταιρος το 1959, η Τουρκία υπέγραψε την πρώτη επίσημη συμφωνία-σχέση με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), που έμεινε γνωστή ως Συμφωνία της Άγκυρας το 1963, με ευρύτερο σκοπό να εγκαθιδρυθεί σταδιακά μια Τελωνειακή Ένωση και, μετέπειτα, να επιδιωχθεί πλήρης ένταξη στην Ε.Ε.⁴²⁷ Έκτοτε, η Τουρκία έχει χτυπήσει πολλές φορές την πόρτα της Ε.Ε. για επίσημη υποψηφιότητα ένταξης, αλλά αυτή δεν πραγματώθηκε ποτέ σε ουσιαστικό βαθμό παρά εν μέρει τον Μάρτιο του 1995, όταν η Τελωνειακή Ένωση τελικά διευθετήθηκε εμφυσώντας τις ελπίδες στις τουρκικές ελίτ καθώς και στην κοινωνία για μελλοντική καθολική ένταξη⁴²⁸.

Ωστόσο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου, το Δεκέμβριο του 1997, αρνήθηκε να αναγνωρίσει επισήμως την Τουρκία ως ένα υποψήφιο προς ένταξη κράτος παραχωρώντας, όμως, ταυτόχρονα την επίσημη υποψηφιότητα σε

⁴²⁶ Α.Δήμακας, «Επτά Εκδοχές για Ένα Φιάσκο», *Το Βήμα*, Πέμπτη 18 Φεβρουαρίου 1999° J.Black, «Greek Diplomacy and the Hunt for Abdullah Ocalan», *The Woodrow Wilson School*, Princeton University, Case Study 4, 2000 και Ντόκος και Τσάκωνας 2005.

⁴²⁷ Άρθρο 28 – Συμφωνία της Άγκυρας, στο http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation/index_en.htm. Βλέπε, επίσης, Θ.Βερέμης, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων: 1453-2005*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2005.

⁴²⁸ Π.Καζάκος, «Οι Ευρωπαϊκές Προοπτικές της Τουρκίας», στο Π.Καζάκος, Π.Λιαργκόβας, Ν.Μαριάς, Κ.Μπότσιου και Κ.Πολυχρονάκη, (επιμ.), *Η Ελλάδα και το Ευρωπαϊκό Μέλλον της Τουρκίας*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2001, σ:249-278.

άλλα κράτη⁴²⁹. Αυτή η διαφοροποίηση στηρίχθηκε σε μια «Ευρωπαϊκή Στρατηγική» η οποία παίζοντας το ρόλο ενός «οδικού χάρτη» ξεκάθαρα υπογράμμιζε την πορεία που έπρεπε να ακολουθήσει η Τουρκία προς την Ε.Ε. μέσω ενός αυστηρότερου πλαισίου αιρεσιμότητας⁴³⁰. Παρ' όλα αυτά και ύστερα από σχεδόν μισό αιώνα επίπονων προσπαθειών, τελικά άναψε το «πράσινο φως» για την Τουρκία αφού ομόφωνα ανακηρύχθηκε ως επίσημο υποψήφιο προς ένταξη κράτος κατά τη διάρκεια των εργασιών του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999⁴³¹. Το γεγονός αυτό αποτελεί μια απρόσμενη εξέλιξη δεδομένου ότι, μέχρι εκείνη τη στιγμή, πάντα υπήρχε κάποιο κράτος-μέλος (συνήθως η Ελλάδα) που εμποδίζε οποιαδήποτε προσπάθεια της Τουρκίας για ένταξη. Επομένως, η απόφαση της Ελλάδας να άρει το βέτο που είχε υπέρ της υποψηφιότητας της Τουρκίας αποτελεί το λόγο-κλειδί σε σχέση με αυτό το θετικό αποτέλεσμα για την Τουρκία^ο γεγονός που χρήζει ιδιαίτερης μελέτης και προσοχής.

Σε πλήρη αντίθεση με την προηγούμενη πολιτική της αρνητικής αιρεσιμότητας και έντονα επηρεασμένη από την Ε.Ε. και τις Η.Π.Α., η Ελλάδα έφτασε στο Ελσίνκι με την προοπτική να παραχωρήσει το status της υποψηφίας προς ένταξη χώρας στην Τουρκία⁴³². Προφανώς, όπως εξηγήσαμε και παραπάνω, αυτή η ιδέα είχε ριζώσει στην ελληνική διπλωματική αντιπροσωπεία που εκπροσωπούσε την Ελλάδα στο Ελσίνκι με επικεφαλής τον πρωθυπουργό ήδη από την κρίση των Ιμίων, στις αρχές του 1996, και γινόταν τώρα πραγματικότητα επιβεβαιώνοντας το βαθύ μετασχηματισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά την ευρωπαϊκή πορεία της γειτονικής Τουρκίας. Το πιο σημαντικό ρόλο για την επισημοποίηση αυτής της πολιτικής έπαιξε η «διπλωματία των σεισμών» που αναπτύχθηκε έπειτα από τους καταστροφικούς σεισμούς, αρχικά στην περιοχή Μαρμαρά της Τουρκίας τον Αύγουστο του 1999 και αμέσως μετά στην Αθήνα το Σεπτέμβριο του 1999⁴³³. Ο

⁴²⁹ Συμπεράσματα Προεδρίας Λουξεμβούργου και J.Van Westering, «Conditionality and EU Membership: The Cases of Turkey and Cyprus», *European Foreign Affairs Review*, τόμ.5, 2000, σ:95-118.

⁴³⁰ C.Rumford, «From Luxembourg to Helsinki: Turkey, the Politics of EU Enlargement and Prospects for Accession», *Contemporary Politics*, τόμ.6, τχ.4, 2000, σ:331-343 και P.Tsakonas, «Turkey's Post-Helsinki Turbulence: Implications for Greece and the Cyprus Issue», *Turkish Studies*, τόμ.2, τχ.2, 2001, σ:1-40.

⁴³¹ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι*, 10-11 Δεκεμβρίου 1999, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/00300-r1.gr9.htm,

Παράγραφος 12.

⁴³² Rumelili 2004.

⁴³³ Rumelili 2004 και D.Keridis, «Earthquakes, Diplomacy, and New Thinking in Foreign Policy», *The Fletcher Forum*, τόμ.30, τχ.1, 2006, σ:207-214 και A.Heraclides, «Greek-Turkish Relations from

συναισθηματικός παράγοντας που ενδυναμώθηκε από την αμοιβαία θλίψη για τους «χαμένους» από τους σεισμούς και το πνεύμα κοινής συνεργασίας με την αποστολή ελληνικών σωστικών συνεργείων στην Τουρκία και τουρκικών στην Ελλάδα κινητοποίησε τις κοινωνίες των πολιτών και στις δύο χώρες και καλλιέργησε ένα κλίμα εμπιστοσύνης και αμοιβαίας κατανόησης στα υψηλότερα κλιμάκια των διπλωματικών επιτελείων των δύο χωρών, και ιδιαιτέρως μεταξύ των δύο υπουργών εξωτερικών, Παπανδρέου και Τζεμ⁴³⁴. Αυτή η προσέγγιση από κάτω προς τα πάνω (bottom-up approach) άρχισε να οικοδομεί μια σχέση όχι υπό όρους αμοιβαίου αποκλεισμού και αντικρουόμενων ταυτοτήτων, αλλά αμοιβαίων συνειδήσεων, κοινής ταυτότητας και συμφερόντων και εκατέρωθεν κατανόησης⁴³⁵. Επιβεβαίωση αυτού του καλού κλίματος που άρχιζε να καλλιεργείται και να ενισχύεται κυρίως μέσα στις κοινωνίες των δύο κρατών αποτελεί και η θετική άποψη της ελληνικής κοινής γνώμης όσον αφορά τον προαιώνιο εχθρό, δηλαδή την Τουρκία⁴³⁶.

Γι' αυτό το λόγο, με την κοινή γνώμη θετικότερη από ποτέ ως προς το γείτονα-εχθρό και ολοκληρωτικά αποφασισμένος να εγκαταλείψει το παλαιό δόγμα της αρνητικής αιρεσιμότητας σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, ο Σημίτης έφτασε στο Ελσίνκι για να επισημοποιήσει το νέο δόγμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που βασιζόταν σε μια λογική υπό όρους ανταμοιβών⁴³⁷. Αυτό που εκτίμησε η Ελλάδα ήταν ότι θα ήταν καλύτερα να συνδιαλλάσσεται με ένα γείτονα ο οποίος θα έπρεπε να ικανοποιήσει όλα τα κριτήρια της Κοπεγχάγης καθώς και αυτά που θα του επιβάλλονταν στο Ελσίνκι⁴³⁸. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, βασικός στόχος της ελληνικής διπλωματικής στρατηγικής στο Ελσίνκι ήταν ο εξευρωπαϊσμός της τουρκικής υποψηφιότητας, ο οποίος θα αποτελούσε το μόνο

Discord to Détente: A Preliminary Evaluation», *The Review of International Affairs*, τόμ.1, 2002, σ:17-32.

⁴³⁴ Z.Onis, «Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey-EU Relations», *Government and Opposition*, τόμ.35, τχ.4, 2000, σ:463-483 και B.Rumelili, «Civil Society and the Europeanization of Greek-Turkish Cooperation», *South European Society and Politics*, τόμ.10, τχ.1, 2005, σ:45-56.

⁴³⁵ A.Gundoglu, «Identities in Question: Greek-Turkish Relations in a Period of Transformation?», *Middle East Review of International Affairs Journal*, τόμ.5, τχ.1, 2001, σ:106-117.

⁴³⁶ E.Καρανασοπούλου, «Οι Σεισμοί μας Έφεραν πιο Κοντά», *Ta Nea*, Τρίτη 14 Δεκεμβρίου 1999.

⁴³⁷ T.Ozuglu, «The Latest Turkish-Greek Détente: Instrumentalist Play for EU Membership or Long-Term Institutionalist Cooperation?», *Cambridge Review of International Affairs*, τόμ.17, τχ.2, 2004, σ:337-354 και Tsakonas 2007.

⁴³⁸ Couloumbis 2002, σ:214.

δρόμο για να βρεθούν λύσεις συνεργασίας και στο θέμα των διμερών προβλημάτων (Αιγαίο) των δύο χωρών και στο ζήτημα της Κύπρου⁴³⁹.

Το Περιεχόμενο της Ελληνικής Πολιτικής στο Ελσίνκι: Εξευρωπαϊσμός, οι Επιπρόσθετοι Όροι στην Υποψηφιότητα της Τουρκίας και τα Ανταλλάγματα της Ελλάδας.

Η υποψηφιότητα της Τουρκίας για πλήρη ένταξη αναθέρμανε τη λογική «του καρότου και του μαστίγιου» της Ε.Ε. η οποία είχε καταστεί αναποτελεσματική πριν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999⁴⁴⁰. Συγχρόνως, όμως, πρόσφερε στην ελληνική διπλωματία τη μεγάλη ευκαιρία να θέσει τις βάσεις για την πολιτική της θετικής αιρεσιμότητας όσον αφορά την υποψηφιότητα της Τουρκίας για ένταξη στην Ε.Ε. Η ευρωπαϊκή «άγκυρα», γι' αυτό το λόγο, προσφερόταν ως το πιο κατάλληλο πολιτικό forum, δηλαδή ως ένα νέο «παράθυρο ευκαιρίας»⁴⁴¹, μέσα στο οποίο η Ελλάδα θα ενίσχυε και θα επιτάχυνε αυτό το νέο δόγμα εξωτερικής πολιτικής της θετικής αιρεσιμότητας⁴⁴². Υπό την αιγίδα του ευρωπαϊκού πλαισίου της πολιτικής της αιρεσιμότητας, η Ελλάδα θα ήταν ικανή να «προσδέσει» την τουρκική υποψηφιότητα στη λογική «του καρότου και του μαστίγιου» της συνεχιζόμενης ευρωπαϊκής κανονιστικής επέκτασης προς την Ανατολή. Στην πραγματικότητα, η άμεση ελληνική υποστήριξη στην Τουρκία κατά τη διάρκεια του Συμβουλίου στο Ελσίνκι καθοδηγήθηκε από το σκεπτικό του μετασχηματισμού της διμερούς ελληνοτουρκικής σύγκρουσης σε ένα ευρωπαϊκό ζήτημα μέσω της δυνητικής υποψηφιότητας της γειτονικής χώρας. Γι' αυτό το λόγο, η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν σύμφωνη με αυτήν την προοπτική. Οι Έλληνες διπλωμάτες ήταν αποφασισμένοι να διαπραγματευτούν στο Ελσίνκι ένα «παχύ» αλλά εφικτό πλαίσιο αιρεσιμότητας για την υποψηφιότητα της Τουρκίας θέλοντας να δώσουν το «πράσινο φως» για την προοπτική ένταξης αλλά υπό κάποιους όρους και

⁴³⁹B.Rumelili, «Transforming Conflicts on EU Borders: the Case of Greek-Turkish Relations», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.45, τχ.1, 2007, σ:105-26° T.Diez, S.Stetter και M.Albert, «The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration», *International Organization*, τόμ.60, 2006, σ:563-593 και T.Diez, S.Stetter και M.Albert, *The European Union and Border Conflicts: The Power of Integration and Association*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2008.

⁴⁴⁰ Rumelili 2004.

⁴⁴¹ J.Keeler, «Opening the Window for Reform: Mandates, Crises, and Extraordinary Policy-Making», *Comparative Political Studies*, τόμ.25, τχ.4, 1993, σ:433-486.

⁴⁴² Tsakonas 2001 και 2007.

προϋποθέσεις⁴⁴³. Αυτό το «παχύ» πλαίσιο υποψηφιότητας απαρτιζόταν από τρεις αυστηρές προϋποθέσεις για τη μελλοντική ένταξη της Τουρκίας:

- α) αναγνωρισμένη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης ως του τελικού επιδιαιτητή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών για όλα τα υπονήφια προς ένταξη κράτη,
- β) έναν ευκρινή και συνεκτικό «οδικό χάρτη» για την υποψηφιότητα της Τουρκίας, συμπεριλαμβάνοντας τις πτυχές του εκδημοκρατισμού, του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και
- γ) πλήρη ένταξη της Κύπρου ανεξάρτητα από το εάν θα προχωρήσει ή όχι η πολιτική διευθέτηση του προβλήματος στο νησί.

Ο Γιώργος Παπανδρέου, ο έλληνας υπουργός εξωτερικών, ήταν αρκετά ξεκάθαρος στις δηλώσεις του πριν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι: «Έχουμε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ευρωπαϊκή προσέγγιση της Τουρκίας...αλλά έχουμε συγκεκριμένα θέματα τα οποία θα θέλαμε να ικανοποιηθούν, όπως οι καλές γειτονικές σχέσεις, η Κύπρος και η ευκαιρία της Τουρκίας να περπατήσει στο μονοπάτι της νομιμότητας»⁴⁴⁴.

Οι τρεις αυτοί όροι με ευδιάκριτο τρόπο αποτυπώνουν την αξίωση της Ελλάδας να ζέψει την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας στο ευρωπαϊκό άρμα της διαδικασίας της διεύρυνσης με απώτερο σκοπό να πετύχει τον εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας, εξευρωπαϊζοντας ταυτοχρόνως και τη δικιά της πολιτική έναντι της Τουρκίας. Αν εξαιρέσουμε το δεύτερο όρο που ζήτησε η Ελλάδα στο Ελσίνκι και ο οποίος σχετίζεται άμεσα με τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης, οι άλλοι δύο όροι συμπίπτουν επακριβώς με τις δύο συνθήκες που επιβλήθηκαν στην Τουρκία στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου, το Δεκέμβριο του 1997. Εν ολίγοις, το Λουξεμβούργο αποτελεί τον προπομπό και το Ελσίνκι τεκμηριώνει την επισημοποίηση της διαφοροποίησης της τουρκικής υποψηφιότητας σε σχέση με τις υποψηφιότητες των άλλων κρατών για ένταξη. Με τους επιπρόσθετους αυτούς όρους, η Ελλάδα θεωρούσε ότι η τουρκική αναθεωρητική πολιτική τόσο στο Αιγαίο όσο και στην Κύπρο θα μεταλλασσόταν και, ουσιαστικά, θα εναρμονιζόταν με την

⁴⁴³ S.Blavoukos, *Two-Level Games in the EU-25 Enlargement Negotiations: the Case of Greece*, Δημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Department of Government, University of Essex, Κόλτσεστερ, 2003.

⁴⁴⁴ Γ.Παπανδρέου, «Αν Θέσουμε Βέτο, Θα Φταίνε οι Εταίροι μας», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, Συνέντευξη στην Κύρα Αδάμ, Κυριακή 18 Νοεμβρίου 1999.

αξιακή κοινωνία και τον κανονιστικό χάρτη που είχαν αναπτυχθεί μέσα στους κόλπους της Ε.Ε. και υπαγορεύονταν από την πολιτική της αιρεσιμότητας της διαδικασίας της διεύρυνσης.

Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δεν αποτέλεσε μια τυχαία διαδικασία γιατί χρονικά η πραγμάτωσή του ήταν αναγκαία αφού η Ελλάδα επιζητούσε μια ήπια διαδικασία προσχώρησης στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση χωρίς τα ακανθώδη ελληνοτουρκικά προβλήματα είτε να επιβαρύνουν είτε να υπονομεύουν την επιτυχή έκβαση αυτής της διαδικασίας⁴⁴⁵. Την ίδια στιγμή, η κυβέρνηση Σημίτη επιζητούσε μια διπλωματική νίκη στη σκακιέρα του Ελσίνκι έτσι ώστε να διασφαλίσει την επανεκλογή της στις επικείμενες εθνικές εκλογές του 2000. Σε κάθε περίπτωση, όμως, αυτή η πολιτική της θετικής αιρεσιμότητας ήταν πλήρως εναρμονισμένη με τους βαθύτερους ελληνικούς στόχους να «κοινοτικοποιήσει» τη μακρόχρονη ελληνοτουρκική σύγκρουση έτσι ώστε να επιτύχει μια επίσημη προσέγγιση με την Τουρκία (*rapprochement*), ειρηνική επίλυση των διαφορών σε σχέση με τα ζητήματα του Αιγαίου και της Κύπρου και αλλαγή καθεστώτος, δηλαδή εκδημοκρατισμό, μέσα στην ίδια την εσωτερική πολιτική της Τουρκίας. Αυτό το νέο περιεχόμενο της πολιτικής ήταν εξ ολοκλήρου σύμφωνο με τη συμπεριφορά εξωτερικής πολιτικής που η Ελλάδα ήθελε να προωθήσει ως ένα συνεπές μέλος της αξιακής κοινότητας της Ε.Ε. και των κοινωνικοποιημένων νορμών του διεθνούς δικαίου.

Για να κατανοήσουμε σε μεγαλύτερο βαθμό την πολιτική που ακολούθησε η Ελλάδα σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, θα διαχωρίσουμε αυτή τη γενική περιπτωσιολογική μελέτη σε δύο υποπεριπτώσεις, α) Αιγαίο και β) Κύπρος. Ακολουθώντας μια κονστρουκτιβιστική προσέγγιση μέσα στα πλαίσια της θεωρίας (Κεφάλαια 1 και 2) και του αναλυτικού πλαισίου (Κεφάλαια 3 και 4), θα είμαστε σε θέση να προχωρήσουμε σε ασφαλέστερα και πιο σαφή συμπεράσματα σε

⁴⁴⁵ Rumford 2000 και Τσάκωνας και Ντόκος 2006. Για τον εξευρωπαϊσμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, βλέπε S.Economides, «The Europeanisation of Greek Foreign Policy», *West European Politics*, τόμ.28, τχ.2, 2005, σ:471-491° C.Tsardanidis και S.Stavridis, «The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Critical Appraisal», *European Integration*, τόμ.27, τχ.2, 2005, σ:217-239° S.Stavridis, «Assessing the views of academics in Greece on the Europeanisation of Greek foreign policy: a critical appraisal and a research agenda proposal», *Hellenic Observatory Discussion Paper No11*, Hellenic Observatory, LSE, Λονδίνο, 2003° S.Stavridis, «The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Literature Review», *Hellenic Observatory Discussion Paper No10*, Hellenic Observatory, LSE, Λονδίνο, 2003 και Π.Κ.Ιωακειμίδης, *Θα Επιβιώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση;*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2007.

σχέση με τη συμπεριφορά της Ελλάδας όσον αφορά το ευρωπαϊκό μέλλον της γειτονικής Τουρκίας. Η ανάλυση που ακολουθεί, δηλαδή τα κεφάλαια 6 και 7, έχουν ακριβώς την ίδια δομή και στηρίζονται στο κωνστροκτιβιστικό πλαίσιο ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής.⁴⁴⁶

⁴⁴⁶ Σε κάθε κεφάλαιο (6,7) θα επιδιωχθεί: α) ανάλυση του προβλήματος (Αιγαίο, Κύπρος), β) ανίχνευση των διεθνών νορμών, γ) αναζήτηση των εθνικών νορμών και δ) ανάλυση της πραγματικής συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έτσι ώστε να διαπιστωθεί ή όχι η συνέπεια και η συνέχεια της συμπεριφοράς ως προς τις νόρμες, διεθνείς και εθνικές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΞΙ

Διμερή Προβλήματα Ελλάδας–Τουρκίας:

Η Περίπτωση του Αιγαίου Πελάγους.

6.1 Εισαγωγή.

Μια εκτενής περιγραφή των προβλημάτων Ελλάδας–Τουρκίας θα αποτελούσε το κύριο αντικείμενο ανάλυσης ενός ολόκληρου βιβλίου ή κάποιας άλλης διδακτορικής διατριβής και γι' αυτό το λόγο δε θα επιχειρηθεί στην παρούσα μελέτη. Θα ήταν όμως χρήσιμο να γίνει μια συνολική αναφορά στα διμερή προβλήματα που ταλανίζουν τις δύο αυτές χώρες για πάνω από μισό αιώνα. Κι αυτό γιατί αν ο αναγνώστης ή σχολιαστής δεν είναι ενημερωμένος για τα ευρύτερα προβλήματα των δύο χωρών, δεν θα μπορεί να αξιολογήσει με ακρίβεια και αμεροληψία τις πολιτικές που έχουν ακολουθήσει και ακολουθούν οι δύο χώρες καθώς και τους τρόπους με τους οποίους έχουν διαμορφώσει αυτές τις πολιτικές. Για λόγους καθαρά αναλυτικούς, έτσι ώστε να γίνει κατανοητός σε μεγαλύτερο βάθος ο σκοπός αυτής της εργασίας, θα δοθεί αποκλειστικό ενδιαφέρον στα διμερή ελληνοτουρκικά προβλήματα του Αιγαίου και όχι σε άλλα, όπως, για παράδειγμα, το μειονοτικό πρόβλημα. Το Κυπριακό θα αναλυθεί ως ξεχωριστή περίπτωση στο επόμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας.

Σε γενικές γραμμές, τα βασικότερα προβλήματα που απασχολούν τις κυβερνήσεις αλλά και τις κοινωνίες της Ελλάδας και της Τουρκίας είναι τα εξής:

- α) οι διαφορές που έχουν προκύψει στο Αιγαίο Πέλαγος,
- β) το Κυπριακό,
- γ) το μειονοτικό ζήτημα, δηλαδή οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και οι Τούρκοι της Δυτικής Θράκης και
- δ) το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Τα προβλήματα του Αιγαίου θα μπορούσαν να συνοψιστούν σε επτά ζητήματα:

- 1) Η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στην περιοχή του Αιγαίου,
- 2) το θέμα των ορίων της αιγιαλίτιδας ζώνης (χωρικά ύδατα) στο Αιγαίο και η ενδεχόμενη διεύρυνση της από την Ελλάδα,

- 3) τα όρια του ελληνικού εναέριου χώρου στο Αιγαίο,
- 4) η αποστρατικοποίηση των νησιών του ανατολικού Αιγαίου,
- 5) ο έλεγχος της εναέριας κυκλοφορίας (FIR),
- 6) ο επιχειρησιακός έλεγχος του NATO,
- 7) οι γνωστές ως «γκρίζες ζώνες» στο Αιγαίο, με χαρακτηριστικό το παράδειγμα των βραχονησίδων Ίμια/Καρντάκ⁴⁴⁷.

6.2 Τα Ελληνοτουρκικά Προβλήματα στο Αιγαίο και η Πολιτική της Ελλάδας.

Η Οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου.

Οι βασικές διεκδικήσεις της Τουρκίας εκφράστηκαν μέσω της αμφισβήτησης των ορίων της ελληνικής υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο κατά τα τέλη του 1973. Οι συζητήσεις περί υφαλοκρηπίδας ξεκίνησαν μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου όταν η εξέλιξη της τεχνολογίας έδωσε το δικαίωμα σε πολλές χώρες να κάνουν γεωτρήσεις στους βυθούς των θαλασσών έτσι ώστε να εκμεταλλευτούν τα υπεδάφη τους (εύρεση πετρελαίων κλπ.)⁴⁴⁸. Η αποσαφήνιση της νομικής διάστασης της υφαλοκρηπίδας συντελέστηκε με τη Σύμβαση της Γενεύης, το 1958, όπου «ορίζεται νομικά ως (α) ο βυθός της θάλασσας και το υπέδαφος των υποβρυχίων περιοχών των παρακειμένων στις ακτές που βρίσκονται ακριβώς μετά τα χωρικά ύδατα, μέχρι βάθους 200 μέτρων ή πέραν αυτού μέχρι το σημείο που το βάθος των υπερκείμενων υδάτων επιτρέπει την εκμετάλλευση των φυσικών πηγών^ο και (β) ο βυθός της θάλασσας και το υπέδαφος ανάλογων υποβρυχίων περιοχών στις ακτές των νησιών»⁴⁴⁹. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο ορισμός αυτός παραμένει σχεδόν αναλλοίωτος μέχρι σήμερα⁴⁵⁰ με ισχνές αλλαγές που αφορούν κυρίως κάποια τεχνικά ζητήματα του όρου, όπως ο τρόπος υπολογισμού της, που πραγματοποιήθηκαν από τη

⁴⁴⁷ Ηρακλείδης 2007, σ:73-74. Επίσης, ο Χρήστος Ροζάκης έχει υποστηρίξει ότι οι διαφορές στο Αιγαίο μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με βάση τον κατ' εξοχήν διμερή χαρακτήρα τους, όπως η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, τα όρια της αιγιαλίτιδας ζώνης και του εθνικού εναέριου χώρου, και με βάση το διμερή χαρακτήρα τους που μπορεί όμως να περικλείει και στοιχεία των διεθνών διαστάσεων, όπως το στρατιωτικό καθεστώς των νήσων του ανατολικού Αιγαίου, το FIR και ο επιχειρησιακός έλεγχος του NATO. Βλέπε Ροζάκης 1991° C.Rozakis, «An Analysis of the Legal Problems in Greek-Turkish Relations 1973-1988», στο ELIAMEP Yearbook Edition, *Greece and the World 1989*, ELIAMEP Publications, Αθήνα, 1989 και Χ.Ροζάκης, *Τρία Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: 1974-1977*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978.

⁴⁴⁸ Β.Θεοδωρόπουλος, *Οι Τούρκοι και Εμείς*, Εκδόσεις Φυτράκης/Ο Τύπος Α.Ε., Αθήνα, 1988.

⁴⁴⁹ Άρθρο 1: Σύμβαση της Γενεύης. Βλέπε Ηρακλείδης 2007, σ:219-222 και Ροζάκης 1991, σ:316.

⁴⁵⁰ Ροζάκης 1991.

Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας το 1982, η οποία ουσιαστικά επιβεβαίωσε την καταλληλότητα του ορισμού της Σύμβασης της Γενεύης⁴⁵¹.

Η θέση της Ελλάδας είναι γνωστή και γίνεται κατανοητή από ένα μεγάλο αριθμό πολιτικών, νομικών και διεθνολόγων, σύμφωνα με τους οποίους «πρόκειται για νομική διένεξη», δηλαδή «για μια αντίθεση που αναφέρεται στην εφαρμογή ή στην ερμηνεία του υπάρχοντος δικαίου»⁴⁵². Η θέση αυτή της Ελλάδας αποτελεί και τη μόνη διαφορά στο Αιγαίο σε σχέση με την Τουρκία⁴⁵³. Εν ολίγοις, η Ελλάδα θεωρεί ότι το πρόβλημα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου είναι καθαρά ένα πρόβλημα νομικής φύσεως που πρέπει να επιλυθεί με τη σύνταξη συνυποσχετικού κι από τις δύο χώρες για ειρηνική διευθέτηση σε διεθνές διαιτητικό δικαστήριο, κατά προτίμηση το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Τα νομικά επιχειρήματα της Ελλάδας κινούνται σε τρεις άξονες: α) μονομερή οριοθέτηση με βάση την ίση απόσταση μεταξύ των νησιωτικών παραλίων της Ελλάδας και των ηπειρωτικών παραλίων της Τουρκίας, β) τα νησιά δικαιούνται υφαλοκρηπίδας όπως και τα ηπειρωτικά εδάφη και γ) οι «ειδικές περιστάσεις», εν προκειμένω τα νησιά, λαμβάνονται υπόψη μόνο για άλλα ζητήματα των θαλασσών και όχι για την υφαλοκρηπίδα και μάλιστα κατ' εξαίρεση⁴⁵⁴. Αντιθέτως, η Τουρκία θεωρεί ότι τα προβλήματα του Αιγαίου είναι αλληλένδετα μεταξύ τους, οπότε δεν μπορούν να διαχωριστούν και γι' αυτό το λόγο επιζητά μια «πολιτική λύση» μέσω διμερών διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο χωρών, παραμερίζοντας τη διεθνή διαιτησία και αποκλείοντας έτσι μια παραπομπή του ζητήματος στη Χάγη. Η Τουρκία έχει προβάλει τέσσερα ισχυρά νομικά επιχειρήματα: α) η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας πρέπει να συνδέεται και γι' αυτό να οριοθετείται με βάση τη φυσική-γεωλογική συγγένεια του εδάφους της ξηράς με το έδαφος του βυθού, β) τα νησιά αποτελούν «ειδικές περιστάσεις», γ) η θάλασσα του Αιγαίου χαρακτηρίζεται ως «ημίκλειστη» και γι' αυτό πρέπει να ισχύουν εξαιρετικοί κανόνες και δ) η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας θα πρέπει να διευθετηθεί με βάση την αρχή της ευθυδικίας έτσι ώστε να υπάρξει ένα δίκαιο αποτέλεσμα, μια σωστή «μοιρασιά», μεταξύ των δύο χωρών⁴⁵⁵.

⁴⁵¹ Ηρακλείδης 2007.

⁴⁵² Χ.Δίπλα, «Σημεία Τριβής με την Τουρκία: Υφαλοκρηπίδα – Χωρικά Ύδατα», στο Α. Γιοκάρης, Α. Δημητράκοπουλος και Χ.Δίπλα, (επιμ.), *Σημεία Τριβής στις Ελληνο-Τουρκικές Σχέσεις*, Εκδόσεις ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 1994, σ:68.

⁴⁵³ Επίσημη ιστοσελίδα του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, <http://www.mfa.gr/www.mfa.gr/el-GR/Policy/Geographic+Regions/South-Eastern+Europe/Turkey/Differences/>.

⁴⁵⁴ Ροζάκης 1991, σ:312 και Ηρακλείδης 2007, σ:229-30.

⁴⁵⁵ Ροζάκης 1991, σ:313 και Ηρακλείδης 2007, σ:230-31.

Όπως φαίνεται από τα επιχειρήματα και των δύο κρατών, μια διεθνής λύση μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης θα οδηγούσε σε απρόσμενα αποτελέσματα, που ίσως να αδικούσαν τη μία ή την άλλη πλευρά, αφού η γεωμορφολογία της θάλασσας του Αιγαίου και κατ' επέκταση η νομική πλευρά του ζητήματος καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την επίλυση αυτής της περίπτωσης. Υπάρχει μια μεγάλη συζήτηση και στις δυο πλευρές του Αιγαίου σχετικά με την παραπομπή αυτού του ζητήματος σε διεθνές δικαστήριο ή της διευθέτησής του μέσω διμερών επαφών μεταξύ των δύο κρατών. Αν και η διεθνής νομική εμπειρία προκρίνει το πεδίο του εθιμικού δικαίου των αρχών της ευθυδικίας σε τέτοιες περιπτώσεις οριοθέτησης υφαλοκρηπίδων⁴⁵⁶, ο Ροζάκης πιστεύει ότι το κύριο πρόβλημα του ζητήματος δεν είναι νομικό αλλά βαθιά πολιτικό που πηγάζει από τα βασικά προβλήματα που έχουν ανακύψει μεταξύ των δύο χωρών εδώ και πέντε δεκαετίες⁴⁵⁷. Επομένως, μια λύση πολιτικής φύσεως ίσως αποδεικνυόταν στο μέλλον επικερδέστερη για τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα αλλά και πιο εξισορροπητική για τις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών. Σε οποιαδήποτε περίπτωση πάντως, το εν λόγω πρόβλημα είναι και προφανώς θα παραμείνει εξαιρετικά δύσκολο ως προς την τελική και δίκαιη επίλυσή του⁴⁵⁸.

Το Ζήτημα της Αιγιαλίτιδας Ζώνης.

Σύμφωνα με αρκετούς νομικούς διεθνολόγους, από τις λεγόμενες ζώνες εθνικής δικαιοδοσίας η αιγιαλίτιδα ζώνη αποτελεί και την πιο σημαντική γιατί σχετίζεται άμεσα με το ζήτημα της κυριαρχίας ενός κράτους, όπως αντιστοίχως

⁴⁵⁶ Χ.Δίπλα, «Ελληνοτουρκικός Διάλογος και Προοπτικές Επίλυσης της Διένεξης για την Υφαλοκρηπίδα: Πιθανά Σημεία Σύγκλισης και Διάστασης», στο Σ. Περράκης, (επιμ.), *Αιγαίο: Εξελιξίσεις και Προοπτικές Επίλυσης των Ελληνοτουρκικών Διενέξεων*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.

⁴⁵⁷ C.Rozakis, «The Greek Continental Shelf», στο T.Kariotis, *Greece and the Law of the Sea*, Kluwer Law International, Χάγη, 1997. Με χρονική σειρά θα παρατεθεί ακολούθως ενδεικτική βιβλιογραφία για την ακριβέστερη αποσαφήνιση του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Βλέπε Θεοδωρόπουλος 1988° Ροζάκης 1991° Χ.Δίπλα, *Η Ελληνοτουρκική Διαφορά για την Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου: Εναλλακτικές Λύσεις και Προτάσεις*, Εκδόσεις ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 1992° Δίπλα 1994° Ροζάκης 1997° Gunduz 2001° Α.Συρίγος, «Ελληνοτουρκικές Διαφορές, η Προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο και η Σταθερότητα στο Αιγαίο», στο Χ. Γιαλλουρίδης και Π. Τσάκωνας, (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2002° Y.Acer, *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, Ashgate, Άλντερσοτ, 2003° Δίπλα 2003° Χ.Ροζάκης, «Η Ελληνική Ηπειρωτική Υφαλοκρηπίδα: Διεθνείς και Εσωτερικές Νομικές Παράμετροι», στο Χ.Δίπλα και Χ. Ροζάκης, (επιμ.), *Το Δίκαιο της Θάλασσας και η Εφαρμογή του στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2004 και Ηρακλείδης 2007.

⁴⁵⁸ Αυτό επιβεβαιώθηκε κι από την πρόσφατη επίσκεψη Ερντογάν στην Αθήνα, στις 14-15 Μαΐου 2010. Βλέπε Αντωνίου 2010 και Ντόκος 2010.

συμβαίνει και για το έδαφος του⁴⁵⁹. Η αιγιαλίτιδα ζώνη ή χωρική θάλασσα αποτελεί ίσως μία από τις πιο πολύπλοκες θαλάσσιες ζώνες που ενυπάρχουν στο διεθνές δίκαιο: «είναι η θαλάσσια περιοχή που εκκινεί από την ακτή της ξηράς-στο σημείο που ενώνεται η ξηρά με τη θάλασσα-και εκτείνεται ως ένα σημείο, μέσα στη θάλασσα, που με το σημερινό νομικό καθεστώς μπορεί να απέχει 12 ναυτικά μίλια από τη γραμμή βάσης (της ξηράς)»⁴⁶⁰.

Οι αλλεπάλληλες προσπάθειες στη Διάσκεψη της Κωδικοποίησης του Διεθνούς Δικαίου στη Χάγη το 1930, στην 1^η και στη 2^η Διάσκεψη του Ο.Η.Ε. για το Δίκαιο της Θάλασσας, το 1958 και το 1960 αντίστοιχα, για να επιτευχθεί η υιοθέτηση του εύρους της αιγιαλίτιδας ζώνης, παρ' ότι συνιστά ένα θέμα φαινομενικά απλής νομικής φύσεως, απέτυχαν παταγωδώς λόγω κυρίως των συγκρουόμενων συμφερόντων των παράκτιων κρατών και των μεγάλων δυνάμεων της ναυτιλίας εκείνης της περιόδου⁴⁶¹. Οι τελικές διευθετήσεις πραγματοποιήθηκαν στην 3^η Διάσκεψη του Ο.Η.Ε. για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS-III), που διήρκεσε από το 1973 έως το 1982, αρχής γενομένης στη Νέα Υόρκη και καταλήγοντας στο Μοντέγκο Μπέι. Σύμφωνα με το άρθρο 3 της Σύμβασης του 1982, «κάθε κράτος έχει το δικαίωμα να καθορίσει το εύρος της αιγιαλίτιδας ζώνης του μέχρι ένα όριο που να μην υπερβαίνει τα 12 ν. μίλια, που μετρώνται από τις γραμμές βάσης, έτσι όπως ορίζονται σύμφωνα με τη Σύμβαση»⁴⁶². Επίσης, η παράγραφος 2 του άρθρου 121, ρητά αναφέρει το αναφαίρετο δικαίωμα όλων ανεξαιρέτως των εδαφών που περιβρέχονται από θάλασσα στην αιγιαλίτιδα ζώνη⁴⁶³.

Η ελληνική πολιτική θέση σχετίζεται με το δικαίωμα της Ελλάδας να επεκτείνει την αιγιαλίτιδά της ζώνη στο Αιγαίο και μάλιστα με μονομερή εσωτερική πράξη, αφού η Ελλάδα με τον κυρωτικό νόμο 2321 του 1995 έχει κυρώσει τη Σύμβαση του 1982 για το Δίκαιο της Θάλασσας⁴⁶⁴. Η ελληνική πλευρά επίσης υποστηρίζει ότι το εύρος των 12 ν. μιλίων αποτελεί εθιμικό κανόνα του διεθνούς δικαίου, οπότε δεσμεύει και την Τουρκία, μολοντί η συγκεκριμένη χώρα δεν έχει

⁴⁵⁹ Γ. Τσάλτας, «Το Ζήτημα της Αιγιαλίτιδας Ζώνης», στο Σ. Περράκης, (επιμ.), *Αιγαίο: Εξελίξεις και Προοπτικές Επίλυσης των Ελληνοτουρκικών Διενέξεων*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σ:13. Οι ζώνες εθνικής δικαιοδοσίας είναι τέσσερις: αιγιαλίτιδα ζώνη, συνορεύουσα ζώνη, υφαλοκρηπίδα και αποκλειστική οικονομική ζώνη.

⁴⁶⁰ Ροζάκης 1991, σ:343.

⁴⁶¹ Ηρακλείδης 2007, σ:280 και Χ. Δίπλα, «Η Ελληνική Αιγιαλίτιδα Ζώνη και τα Στενά Διεθνούς Ναυσιπλοΐας», στο Χ. Δίπλα και Χ. Ροζάκης, (επιμ.), *Το Δίκαιο της Θάλασσας και η Εφαρμογή του στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2004, σ:15.

⁴⁶² Άρθρο 3, Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, 1982.

⁴⁶³ Τσάλτας 2002 και Άρθρο 121, Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, 1982.

⁴⁶⁴ Ηρακλείδης 2007 και Δίπλα 2004.

υπογράψει τη Σύμβαση του 1982 για το Δίκαιο της Θάλασσας. Επιπρόσθετα, πολλοί επιφανείς νομικοί του διεθνούς δικαίου θεωρούν ότι το επιχείρημα περί «ειδικών περιστάσεων» ανάλογα με τη γεωμορφολογία της κάθε θαλάσσης δεν ισχύει στην περίπτωση της αιγιαλίτιδας ζώνης αφού κανένας λόγος δεν γίνεται στη Σύμβαση του 1982 περί αυτού του θέματος⁴⁶⁵.

Αντιθέτως, η Τουρκία θεωρεί ότι το Αιγαίο αποτελεί ένα θαλάσσιο χώρο όπου κυριαρχούν «ειδικές περιστάσεις» και γι' αυτό το λόγο προκρίνει λύσεις που συνάδουν με την αρχή της ευθυδικίας ή μιας επιμέρους συμφωνίας μεταξύ των δύο κρατών. Η Τουρκία ισχυρίζεται ότι σε περίπτωση επέκτασης της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12 ν. μίλια, η Ελλάδα θα αποκτήσει σχεδόν όλο το Αιγαίο, καθιστώντας τη θαλάσσια αυτή περιοχή «ελληνική λίμνη», ενώ η ίδια δεν θα κέρδιζε τίποτα από μια τέτοια ενέργεια, αλλά αντιθέτως θα διακυβευόνταν σπουδαία συμφέροντά της, όπως το μεγαλύτερο μέρος της υφαλοκρηπίδας που δικαιούται, ο εναέριος χώρος, η διεθνής ναυσιπλοΐα και το ελεύθερο πέρασμα για τα τουρκικά πλοία, και γενικότερα οικονομικά, εμπορικά, ναυτιλιακά συμφέροντά της, όπως και ζητήματα εθνικής ασφαλείας⁴⁶⁶. Γι' αυτό το λόγο, μέσα από μια σειρά δηλώσεων τούρκων διπλωματών και πολιτικών, γύρω στα μέσα της δεκαετίας του '80, η Τουρκία δομεί μια πολιτική που συνεπάγεται ότι η επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12ν. μίλια από την πλευρά της Ελλάδας αποτελεί casus belli, δηλαδή αιτία πολέμου. Η Τουρκική Εθνοσυνέλευση υιοθέτησε ομόφωνα, στις 8 Ιουνίου του 1995, το casus belli ως επίσημη πολιτική θέση αυτής της χώρας⁴⁶⁷.

Παρά την επιχειρηματολογία της Τουρκίας, η Ελλάδα έχει το νόμιμο δικαίωμα της επέκτασης όπως επίσης και τις δικλείδες ασφαλείας να μη βλάψει κανένα στο Αιγαίο από μια υποτιθέμενη τέτοια επέκταση⁴⁶⁸. Επιπλέον, μια ενδεχόμενη επέκταση στα 12ν.μίλια θα έλυνε αυτομάτως και άλλα ακανθώδη ζητήματα, όπως αυτό της υφαλοκρηπίδας αλλά και του εναέριου χώρου όπου ισχύει

⁴⁶⁵ Ροζάκης 1989.

⁴⁶⁶ Θεοδωρόπουλος 1988 και Ηρακλείδης 2007. Στην κυριολεξία, μια ενδεχόμενη επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12 ν. μίλια, από την πλευρά της Ελλάδας θα είχε ως αποτέλεσμα η ελληνική κυριαρχία από το 43,68% να φθάσει στο 71,53%, δηλαδή περίπου στα τρία τέταρτα της θάλασσας του Αιγαίου, ενώ μια τυχόν επέκταση της Τουρκίας στα 12 ν. μίλια, θα είχε μηδαμινά αποτελέσματα, από 7,5% σε 8,77% μόνο. Βλέπε Ηρακλείδης 2007, σ:302. Δικαιολογημένα επομένως η Τουρκία θεωρεί ότι μια τέτοια ενέργεια θα ήταν άδικη για μια χώρα που έτσι κι αλλιώς βρέχονται τα παράλια της σε μεγάλο βαθμό από τη θαλάσσια περιοχή του Αιγαίου πελάγους. Βλέπε, επίσης, Θεοδωρόπουλος 1988.

⁴⁶⁷ Δίπλα 2004.

⁴⁶⁸ Υπάρχουν σαφή και πειστικά επιχειρήματα ότι η Ελλάδα, για παράδειγμα, δε θα βλάψει τα καθεστώτα ελεύθερης ναυσιπλοΐας υπό την λογική των διεθνών θαλασσών, ακόμα κι αν επεκταθεί η αιγιαλίτιδά της ζώνη στα 12 ν. μίλια. Για την πειστικότητα αυτών των επιχειρημάτων ή όχι, κοίτα Τσάλτας 2002, Δίπλα 2004 και Ηρακλείδης 2007.

το παράδοξο καθεστώς των 10 ν. μιλίων εναέριου χώρου και 6 ν. μιλίων αιγιαλίτιδας ζώνης. Όπως πολλοί Έλληνες πολιτικοί και αναλυτές έχουν επισημάνει, η επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12ν.μίλια καθιστά εξ ολοκλήρου το Αιγαίο σε ένα καθαυτό ελληνικό θαλάσσιο χώρο και, «όπως και να το κάνουμε» είναι «άδικη για την Τουρκία, την άλλη παράκτια χώρα του Αιγαίου πελάγους»⁴⁶⁹. Τέλος, δε θα πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι μια ενδεχόμενη τελική διευθέτηση του εύρους της αιγιαλίτιδας ζώνης στο Αιγαίο, θα έχει σημαντικές επιπτώσεις και στα όρια της υφαλοκρηπίδας, γιατί «η αλληλεξάρτηση των δυο θεμάτων του θαλάσσιου χώρου, παρά την ποιοτική τους διαφορά, είναι δεδομένη», αφού η σχέση τους είναι άμεση⁴⁷⁰.

Ο Εθνικός Εναέριος Χώρος στο Αιγαίο.⁴⁷¹

Το βασικό πρόβλημα που προκύπτει σε σχέση με τον εθνικό εναέριο χώρο στο Αιγαίο είναι ότι η Ελλάδα διαθέτει 10ν.μίλια εναέριο χώρο ενώ η αιγιαλίτιδά της ζώνη δεν υπερβαίνει τα 6 ν. μίλια. Αυτή η διαφορά των 4 ν. μιλίων αποτελεί παρανομία αφού το διεθνές (εθιμικό) δίκαιο του αέρα ορίζει ότι «εθνικός εναέριος χώρος είναι η περιοχή εκείνη του αέρα η οποία υπέρκειται του εδάφους της ξηράς και της αιγιαλίτιδας ζώνης ενός κράτους»⁴⁷². Επομένως, από τη στιγμή που ο ελληνικός εναέριος χώρος στο Αιγαίο των 10 ν.μιλίων υπερβαίνει κατά 4ν.μίλια τα 6ν.μίλια της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης είναι ολοφάνερα ασύμβατος με τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Η συνολική ατζέντα των θεμάτων που έχουν σχέση με τις διεθνείς νόρμες που καθορίζουν το δίκαιο του αέρα μπορεί να εξαχθεί από τη Σύμβαση των Παρισίων για τη Ρύθμιση της Εναέριας Κυκλοφορίας του 1919 και από τη Σύμβαση του Σικάγου για τη Διεθνή Πολιτική Αεροπορία του 1944⁴⁷³.

Το ιδιότυπο αυτό καθεστώς που ισχύει στο Αιγαίο πέλαγος από την πλευρά της Ελλάδας, δηλαδή να διαθέτει εναέριο χώρο μεγαλύτερο σε μήκος από την αιγιαλίτιδά της ζώνη, είναι το αποτέλεσμα παλαιότερων ρυθμίσεων και συγκεκριμένα του Προεδρικού Διατάγματος της 6^{ης}/18^{ης} Σεπτεμβρίου 1981 «Περί καθορισμού

⁴⁶⁹ Ηρακλείδης 2007, σ:315. Για παράδειγμα, ο Καραμανλής. Βλέπε Ηρακλείδης 2007.

⁴⁷⁰ Θεοδωρόπουλος 1988, σ:281 και Τσάλτας 2002.

⁴⁷¹ Στο υποκεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε αποκλειστικά και μόνο με το καθεστώς του εθνικού εναέριου χώρου της Ελλάδας, σε σχέση με το θέμα της εδαφικής κυριαρχίας που μπορεί να ασκήσει η Ελλάδα μέσα σε αυτόν. Τα ζητήματα του καθεστώτος της Περιοχής Πληροφόρησης Πτήσεων (Flight Information Region, FIR) και του εναέριου επιχειρησιακού ελέγχου στα πλαίσια του ΝΑΤΟ, τα οποία αποτελούν μέρος των καθεστώτων του εναέριου χώρου στο Αιγαίο, θα εξεταστούν ως ξεχωριστές περιπτώσεις σε επόμενα υποκεφάλαια αυτής της εργασίας. Βλέπε Ροζάκης 1991 γι' αυτή την κατηγοριοποίηση των καθεστώτων στον εναέριο χώρο του Αιγαίου.

⁴⁷² Ροζάκης 1991, σ:367.

⁴⁷³ Ηρακλείδης 2007.

πλάτους χωρικών υδάτων όσον αφορά τα ζητήματα της Αεροπορίας και της Αστυνομίας αυτής»⁴⁷⁴. Είναι γεγονός ότι η ρύθμιση αυτή, δηλαδή η επέκταση του εναέριου ελληνικού χώρου πάνω από το Αιγαίο στα 10ν.μίλια, εκτός του ότι αφορούσε αποκλειστικά και μόνο τη διέλευση των αεροπλάνων πάνω από την αιγιαλίτιδα ζώνη και όχι άλλα ζητήματα δικαιωμάτων κυριαρχίας, παρέμεινε αδιαμφισβήτητη για περισσότερο από σαράντα χρόνια, αποκτώντας έτσι ένα είδος τοπικού εθίμου στη θαλάσσια αιγιακή περιοχή. Εκτός αυτού του επιχειρήματος, η ελληνική θέση υποστηρίζει επίσης ότι από τη στιγμή που η Ελλάδα έχει το νόμιμο δικαίωμα να επεκτείνει την αιγιαλίτιδά της ζώνη μέχρι τα 12ν.μίλια όπως ορίζει η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982, μπορεί να κατέχει εναέριο χώρο 10 ν.μίλια αφού βρίσκεται μέσα στα όρια του εύρους των 12 ν. μιλίων που καθορίζονται από το διεθνές δίκαιο. Επομένως, σύμφωνα με αυτή τη λογική και με τη γενικότερη μη αμφισβήτηση αυτού του καθεστώτος εδώ και πολλά χρόνια από το σύνολο των κρατών που πραγματοποιούν διεθνείς πτήσεις πάνω από το Αιγαίο, η Ελλάδα συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης αυτής της ιδιότυπης καθιέρωσης που έχει αποκτήσει τη μορφή ενός διεθνούς εθιμικού κανόνα στην περιοχή του Αιγαίου.

Η Τουρκία, αντιθέτως, αμφισβητεί το καθεστώς των 10ν.μιλίων του ελληνικού εναερίου χώρου στο Αιγαίο λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές και τους κανόνες του διεθνούς δικαίου όπως περιγράφηκαν προηγουμένως. Η θέση της Τουρκίας νομικά είναι πολύ ισχυρή γιατί όντως η διαφορά των 4ν.μιλίων είναι εντελώς ασύμβατη με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου και αποτελεί παγκόσμια πρωτοτυπία. Θεωρώντας ότι η Ελλάδα όλα αυτά τα χρόνια προσπαθούσε να κρύψει το ιδιόμορφο αυτό καθεστώς, η τουρκική εξωτερική πολιτική προβάλλει το επιχείρημα ότι από το 1931 μέχρι το 1974 δεν είχε λάβει γνώση αυτού του γεγονότος, του καθορισμού δηλαδή του ελληνικού εναέριου χώρου στα 10 ν.μίλια, αλλά μόλις τον Ιούνιο του 1974 έλαβε γνώση μετά τη σχετική γνωστοποίηση της Ελλάδας στα πλαίσια του ICAO (Διεθνούς Οργανισμού Πολιτικής Αεροπορίας)⁴⁷⁵. Γι' αυτό το λόγο, οι τουρκικές παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου στα επιπλέον 4ν.μίλια θεωρούνται από την Τουρκία απόλυτα νόμιμες για τον απλούστατο λόγο ότι αποτελούν τμήμα του διεθνούς εναέριου χώρου και έτσι είναι απόλυτα συμβατές με το διεθνές δίκαιο.

⁴⁷⁴ Ροζάκης 1991, σ:353.

⁴⁷⁵ Ηρακλείδης 2007.

Στην περίπτωση του εναέριου χώρου στο Αιγαίο, η ελληνική θέση φανερά υπολείπεται της τουρκικής νομικής επιχειρηματολογίας. Άρα γίνεται αντιληπτό ότι η Ελλάδα στην προκειμένη περίπτωση παρανομεί και πρέπει να αναπροσαρμόσει αυτό το καθεστώς ασυμβατότητας με το διεθνές δίκαιο. Όσον αφορά το επιχείρημα περί τοπικού εθίμου, έχουν εκφραστεί διάφορες απόψεις επί του θέματος από έγκυρους νομικούς διεθνολόγους που συνηγορούν υπέρ αυτής της εκδοχής⁴⁷⁶, αλλά πάντα υπό καθεστώς πίεσης λόγω της ασυμβατότητας με το διεθνές δίκαιο. Οπότε δεν είναι και πολύ σίγουρο ότι η Ελλάδα μπορεί να επικαλεστεί τέτοιου είδους επιχειρήματα. Επίσης, το ίδιο συμβαίνει και με το επιχείρημα περί νομικού δικαιώματος της Ελλάδας να έχει εναέριο χώρο 10ν.μίλια, αφού μπορεί να έχει μέχρι 12ν.μίλια αιγιαλίτιδα ζώνη. Κάτι τέτοιο όμως θα συνέβαινε μόνο στην περίπτωση που η Ελλάδα όντως προχωρούσε σε μια επέκταση του εύρους της αιγιαλίτιδας ζώνης στα 10 ή στα 12ν.μίλια με μονομερή εσωτερική πράξη.

Η Αποστρατικοποίηση των Νήσων του Ανατολικού Αιγαίου.

Το ζήτημα της αποστρατικοποίησης των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου έχει προκύψει ως διαφορά μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας από την άποψη ότι η Ελλάδα έχει επαναστρατικοποιήσει τα συγκεκριμένα νησιά, παρά τους αντίθετους, όπως ορίζονται μέσα από το διεθνές δίκαιο, κανόνες που επικαλείται η Τουρκία ως προς το θέμα αυτό⁴⁷⁷. Όταν αναφερόμαστε στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου εννοούμε κατά βάση τα ακόλουθα νησιά: Λήμνο, Σαμοθράκη, Μυτιλήνη, Χίο, Σάμο, Ικαρία και τα Δωδεκάνησα.

Η αποστρατικοποίηση ως θεσμός του διεθνούς δικαίου νοείται όταν «δύο ή περισσότερα κράτη συμφωνούν να μην οχυρώσουν ή εγκαταστήσουν στρατεύματα σε μια συγκεκριμένη εδαφική ζώνη». Κύριος σκοπός της αποστρατικοποίησης είναι «να προλάβει μια ένοπλη σύρραξη, με το να αποκλείσει τις περιπτώσεις ένοπλης αντιπαράθεσης, ως αποτέλεσμα συνοριακού επεισοδίου, ή να δημιουργήσει συνθήκες ασφαλείας, με το να απαγορεύει τη συγκέντρωση στρατευμάτων σε συνοριακές περιοχές»⁴⁷⁸.

Η Τουρκία θεωρεί ότι η αποστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου είναι μια δέσμευση που πρέπει να τηρείται από την Ελλάδα

⁴⁷⁶ Ροζάκης 1991.

⁴⁷⁷ Ηρακλείδης 2007.

⁴⁷⁸ Ροζάκης 1991, σ:428.

βάσει διεθνών απαραβίαστων συνθηκών. Συγκεκριμένα, η «συνδυσασμένη ανάγνωση» της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου των Μεγάλων Δυνάμεων το 1914, της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης το 1923 (καθώς και της ειδικής Σύμβασης της Λωζάννης για τα Στενά), της Συνθήκης του Μοντραί το 1936 και της Συνθήκης Ειρήνης των Παρισίων το 1946 αποκαλύπτει κοινά σημεία σε σχέση με το καθεστώς πλήρους αποστρατικοποίησης όλων των νησιών του ανατολικού Αιγαίου⁴⁷⁹. Σύμφωνα με τα συγκεκριμένα άρθρα των εν λόγω συνθηκών που αναφέρονται στο καθεστώς αποστρατικοποίησης των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου, η Ελλάδα παρνομεί έναντι του διεθνούς δικαίου και των βασικών του κανόνων⁴⁸⁰.

Είναι αλήθεια ότι η Ελλάδα δεν αμφισβητεί την επαναστρατικοποίηση των νήσων αυτών. Παρ' όλα αυτά, αντιτείνει μια πληθώρα πολιτικών και νομικών επιχειρημάτων για να ενισχύσει τη θέση της. Το βασικό επιχείρημα της Ελλάδας είναι το αναφαίρετο δικαίωμά της στη νόμιμη άμυνα⁴⁸¹. Αυτό σημαίνει ότι η Ελλάδα έχει κάθε δικαίωμα να εξοπλίζεται έτσι ώστε να θεωρεί σίγουρο ότι θα μπορέσει να αμυνθεί σε μια ενδεχόμενη επίθεση κατά του ελληνικού εδάφους από την πλευρά της Τουρκίας, πράγμα το οποίο μαρτυρείται έκδηλα από την τραυματική εμπειρία της Κύπρου το καλοκαίρι του 1974 καθώς και την ανάπτυξη της 4^{ης} τουρκικής στρατιάς της Σμύρνης. Εννοείται, σύμφωνα με το Ροζάκη, ότι ένα τέτοιο δικαίωμα είναι «αυτονόητο» «που υπερτερεί ιεραρχικά κάθε άλλης συμβατικής ή εθιμικής υποχρέωσης» και επεκτείνεται ως δικαίωμα και για την πρόληψη μιας επίθεσης, αν αυτή είναι «αναλογική, περιλαμβάνει, δηλαδή, ορισμένες προπαρασκευαστικές ενέργειες που ενδυναμώνουν την ικανότητα ενός κράτους να αντιμετωπίσει μια επικείμενη, πιθανή επίθεση»⁴⁸². Σε σχέση με αυτό το επιχείρημα, η ελληνική πλευρά έχει αναπτύξει κι ένα άλλο, αυτό των αντιποίνων, με βάση την ανάπτυξη τουρκικών στρατευμάτων στις ακτές που βρίσκονται ακριβώς απέναντι από τα ελληνικά νησιά. Δηλαδή, από τη στιγμή που η Τουρκία αναπτύσσει δυνάμεις στα ασιατικά παράλια (αντίθετα από τις αρχές του διεθνούς δικαίου), και μάλιστα αρκετά ενισχυμένες, γιατί όχι κι η Ελλάδα να μην αναπτύξει εξίσου δυνατά στρατεύματα για να υπερασπιστεί τα νησιά της; Όσον αφορά το θέμα της Λήμνου και της Σαμοθράκης, η Ελλάδα ισχυρίζεται ότι η Συνθήκη του Μοντραί όπου δεν γίνεται κανένας λόγος για καθεστώς αποστρατικοποίησης αυτών των δύο νησιών, έχει αντικαταστήσει εφ' όλης της ύλης

⁴⁷⁹ Ροζάκης 1991, σ:433 και Ηρακλείδης 2007, σ:337-353.

⁴⁸⁰ Ροζάκης 1991 και Ηρακλείδης 2007.

⁴⁸¹ Άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών.

⁴⁸² Ροζάκης 1991, σ:437.

τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης και επομένως το δικαίωμα της Ελλάδας να επαναστρατικοποιήσει τα εν λόγω νησιά⁴⁸³. Τέλος, η Ελλάδα θεωρεί ότι η Τουρκία δεν μπορεί να επικαλείται τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων για το πλήρες καθεστώς αποστρατικοποίησης των Δωδεκανήσων, αφού δεν είναι κράτος-μέρος αυτής μιας και δεν πήρε μέρος στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο⁴⁸⁴. Άρα, από τη στιγμή που κανένα κράτος-μέρος δεν έχει αμφισβητήσει το δικαίωμα της Ελλάδας να στρατικοποιήσει τα Δωδεκάνησα, η Τουρκία δεν έχει κανένα νόμιμο λόγο να το επιχειρεί.

Με βάση τα επιχειρήματα των δύο κρατών, γίνεται αντιληπτό ότι υπάρχουν τεράστιες δυσκολίες που πρέπει να ξεπεραστούν έτσι ώστε τα δύο κράτη να βρουν αμοιβαία αποδεκτές λύσεις στα συγκεκριμένα προβλήματα. Το μόνο σίγουρο είναι ότι μια διεθνής δικαιοδοσία του θέματος θα έφερνε και νικητές και ηττημένους και στις δυο πλευρές του Αιγαίου πελάγους. Μια ειρηνική επίλυση των διαφορών θα ήταν, ίσως, το προϊόν διμερών και συγχρόνως διεθνών διαπραγματεύσεων μέσα σε ένα κλίμα κοινής συνεργασίας και εμπιστοσύνης για την όσο το δυνατό συνεκτικότερη ασφάλεια στην νοτιοανατολική Ευρώπη⁴⁸⁵.

Οι «Γκρίζες Ζώνες» στο Αιγαίο.

Το ζήτημα των γκρίζων ζωνών στο Αιγαίο αποτελεί την τελευταία προσπάθεια της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής για ολική αναθεώρηση του νομικού καθεστώτος στο Αιγαίο, η οποία εκδηλώθηκε στις αρχές του 1996 με την κρίση στις νήσους Ίμια/Καρντάκ. Με την έννοια των «γκρίζων ζωνών» εννοούμε τις υδάτινες εκείνες περιοχές όπου τα σύνορα Ελλάδας–Τουρκίας δεν έχουν σαφή οριοθέτηση και γεννάται «απροσδιοριστία» ως προς το καθεστώς κυριαρχίας ορισμένων μικρών νησίδων και βραχονησίδων, που σύμφωνα με πολλούς τούρκους αναλυτές και πολιτικούς μπορεί να ξεπερνούν και τις χίλιες⁴⁸⁶.

⁴⁸³ Αντιθέτως, η Τουρκία θεωρεί ότι η μη-ύπαρξη αναφοράς για τα νησιά αυτά δεν αλλάζει τίποτα ως προς το ζήτημα αυτό τα πεπραγμένα της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης.

⁴⁸⁴ Ηρακλείδης 2007.

⁴⁸⁵ Μια συνεργασία Ελλάδας-Τουρκίας στα πλαίσια του ΝΑΤΟ ή ακόμα και μετά από διμερή συνεννόηση για ανάπτυξη δυνάμεων όσον αφορά τους νέους κινδύνους στα νοτιοανατολικά σύνορα της Ευρώπης (π.χ. παράνομη μετανάστευση), θα ήταν η καλύτερη λύση για μια προσέγγιση στο πρόβλημα της αποστρατικοποίησης των νησιών του ανατολικού Αιγαίου.

⁴⁸⁶ Ηρακλείδης 2007 και Α.Μπρεδήμας, «Το Ζήτημα των Γκρίζων Ζωνών στο Αιγαίο», στο Σ. Περράκης, (επιμ.), *Αιγαίο: Εξελίξεις και Προοπτικές Επίλυσης των Ελληνοτουρκικών Διενέξεων*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.

Η Τουρκία υποστηρίζει ότι η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης στο άρθρο 12 αναφέρει ονομαστικώς τα νησιά εκτός των τριών ναυτικών μιλίων από τις ασιατικές ακτές που περιέρχονται στην κυριαρχία της Ελλάδας, οπότε γι' αυτά τα νησιά που δεν γίνεται ιδιαίτερη μνεία το καθεστώς κυριαρχίας τους παραμένει αδιευκρίνιστο, που πρέπει να διευθετηθεί με ειρηνικό τρόπο μεταξύ των δύο χωρών, όπως στην περίπτωση του Καστελόριζου μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας⁴⁸⁷. Επίσης, η Τουρκία θεωρεί ότι το πρωτόκολλο της 28^{ης} Δεκεμβρίου του 1932, όπου ρητώς αναφέρει τις εν λόγω βραχονησίδες και υπογράφηκε από Ιταλία και Τουρκία, δεν έχει νομική ισχύ γιατί δεν έχει επικυρωθεί από τη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση, ούτε κατατέθηκε για καταγραφή στην Κοινωνία των Εθνών⁴⁸⁸. Εν ολίγοις, επειδή οι βραχονησίδες Ίμια/Καρντάκ βρίσκονται εξαιρετικά κοντά στα ασιατικά παράλια της Τουρκίας, περίπου 3,5ν.μίλια, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι ανήκουν στην Τουρκία αλλά σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθούν ότι αποτελούν ελληνικό έδαφος.

Σε αντίθεση, «για την ελληνική πλευρά δεν υπάρχουν γκρίζες ζώνες στο Αιγαίο»⁴⁸⁹. Το άρθρο 12 της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης καθορίζει χωρίς ασάφειες το νομικό καθεστώς των νησιών του Αιγαίου. Η Τουρκία έχει κυριαρχικά δικαιώματα σε όλα τα νησιά που βρίσκονται εντός των τριών μιλίων από τις ασιατικές ακτές (εκτός της Ίμβρου), επομένως εκτός των ορίων των τριών μιλίων όλα τα νησιά και οι βραχονησίδες περικλείονται στη σφαίρα επιρροής της Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένων και των βράχων Ίμια/Καρντάκ που απέχουν 3,85 και 3,62 μίλια αντίστοιχα από τις ακτές της Τουρκίας⁴⁹⁰. Επιπρόσθετα, η Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων παραχωρεί τα 14 νησιά των Δωδεκανήσων από την Ιταλία στην Ελλάδα καθώς και τις εν λόγω βραχονησίδες όπως συμβαίνει σε όλες «τις κλασικές περιπτώσεις διαδοχής κυριαρχίας σε εδάφη»⁴⁹¹. Τέλος, η Ελλάδα θεωρεί ότι παρά το γεγονός ότι το πρωτόκολλο του Δεκεμβρίου του 1932 δεν έχει επικυρωθεί από τη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση, έχει νομική ισχύ και επομένως δεσμεύει την

⁴⁸⁷ Ο Αντώνης Μπρεδήμας χαρακτηριστικά γράφει: «Το βασικό επιχείρημα της Τουρκίας είναι ότι η Συνθήκη της Λωζάννης δεν μεταβίβασε στην Ελλάδα κυριαρχικά δικαιώματα επί των νήσων του Αιγαίου παρά μόνο σχέση με τις ρητώς αναφερόμενες στο άρθρο 12 νήσους». Βλέπε Μπρεδήμας 2003, σ:46.

⁴⁸⁸ Ηρακλείδης 2007, σ:359-60.

⁴⁸⁹ Μπρεδήμας 2003, σ:44.

⁴⁹⁰ Ηρακλείδης 2007, σ:363-65.

⁴⁹¹ Στο ίδιο.

Τουρκία να εναρμονιστεί με τις αρχές που δίνουν σαφείς οριοθετήσεις των βραχονησίδων Ίμια/Καρντάκ υπέρ της ελληνικής θαλάσσιας ζώνης.

Σε τελική ανάλυση, ενώ όντως έχει παραμείνει ένα μεγάλο μέρος της θαλάσσιας περιοχής του Αιγαίου υπό αδιευκρίνιστο καθεστώς, η ελληνική νομική επιχειρηματολογία φαίνεται να υπερέχει ξεκάθαρα σε σχέση με την τουρκική. Ωστόσο, θα πρέπει από τη στιγμή που η τουρκική εξωτερική πολιτική θέτει θέμα «γκρίζων ζωνών» στο Αιγαίο να διευκρινιστεί το καθεστώς μέχρι και για τον τελευταίο βράχο του Αιγαίου μέσα από μια ειρηνική διευθέτηση του ζητήματος που προφανώς θα είναι το αποτέλεσμα μιας συνολικότερης διαπραγμάτευσης του όλου «πακέτου» στο Αιγαίο. Θεωρητικά, όμως, αν λυθούν τα δύο ευρύτερα προβλήματα στο Αιγαίο, δηλαδή η αιγιαλίτιδα ζώνη και η υφαλοκρηπίδα, προφανώς αυτόματα θα επιλυθεί και το πρόβλημα των «γκρίζων ζωνών» στο Αιγαίο.

Ο Έλεγχος του Διεθνούς Εναερίου Χώρου.

Η Ελλάδα από το 1952 έχει αναλάβει την ευθύνη για την ασφάλεια των πτήσεων για σχεδόν όλο τον εναέριο χώρο που βρίσκεται πάνω από τη θαλάσσια περιοχή του Αιγαίου, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Διάσκεψη για την Εναέρια Κυκλοφορία μέσα στα πλαίσια του ICAO⁴⁹². Η Τουρκία, χωρίς καμία αντίρρηση τότε, δεν είχε αμφισβητήσει την εξουσιοδότηση που πήρε η Ελλάδα για αυτή την «περιοχή πληροφορίας πτήσεων» FIR. Επομένως, από το 1952, τα όρια του FIR της Ελλάδας είναι: δυτικά μέχρι εκεί που φτάνει το ιταλικό FIR, νότια μέχρι εκεί που συναντάται με το FIR της Λιβύης, της Αιγύπτου και της Κύπρου και ανατολικά μέχρι εκεί που συναντάται με το Istanbul FIR⁴⁹³.

Παρ' όλα αυτά, μετά το 1974 η Τουρκία άρχισε να αμφισβητεί τα όρια του FIR Αθηνών μέσα σε μια γενικότερη τότε αναθεωρητική της πολιτική που εδραιώθηκε με την εισβολή στην Κύπρο, το καλοκαίρι του 1974⁴⁹⁴. Συγκεκριμένα, η Τουρκία θεωρεί ότι η συμπεριφορά της Ελλάδας είναι αλαζονική καθιστώντας το Αιγαίο αποκλειστικά και μόνο «ελληνική λίμνη» εμποδίζοντας την έξοδο τουρκικών αεροσκαφών με τρεις τρόπους: α) αποφασίζοντας όχι κατόπιν συνεννοήσεως με την Τουρκία αλλά μονομερώς για νέους διεθνείς αεροδιάδρομους, β) απομονώνοντας

⁴⁹² Ο ICAO είναι ο αρμόδιος διεθνής οργανισμός για την ασφάλεια των πτήσεων στους διεθνείς εναέριους χώρους, ιδρύθηκε το 1944 και έχει την έδρα του στο Μόντρεαλ του Καναδά. Βλέπε Ηρακλείδης 2007.

⁴⁹³ Στο ίδιο.

⁴⁹⁴ Τουρκική NOTAM 714 (6 Αυγούστου 1975), Ελληνική NOTAM 1157 (7 Αυγούστου 1975). Βλέπε Ηρακλείδης 2007.

περιοχές του διεθνούς εναέριου χώρου για την πραγματοποίηση ασκήσεων της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας και γ) ορίζοντας σε μέγιστο βαθμό το ελάχιστο και το μέγιστο πολλών αεροδιαδρόμων⁴⁹⁵. Γι' αυτό το λόγο, η Τουρκία έχει βλέψεις στο μισό Αιγαίο, δηλαδή προσπαθεί να αποκτήσει τον έλεγχο του μισού εναέριου χώρου πάνω από το Αιγαίο, του μισού εύρους με άλλα λόγια του FIR. Επιπλέον, η Τουρκία ισχυρίζεται ότι με βάση το διεθνές δίκαιο (Σύμβαση του Σικάγο, Άρθρο 3, Παράγραφος α) δεν δικαιούται να υποβάλει σχέδια πτήσεως όταν τα πολεμικά της αεροπλάνα πετούν μέσα στα όρια του διεθνούς εναέριου χώρου του Αιγαίου, μολονότι η Αθήνα θεωρεί κάτι τέτοιο παραβίαση του FIR και προβαίνει σε αναχαιτίσεις αεροσκαφών.

Η Ελλάδα απεναντίας θεωρεί ότι η ασφάλεια των πτήσεων και ο γενικότερος έλεγχος του εναερίου χώρου στο Αιγαίο δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση άσκηση κυριαρχίας σε όλο το μήκος του εναερίου χώρου του Αιγαίου, δηλαδή και πέρα του ελληνικού εναερίου χώρου των 10ν.μιλίων. Οπότε, τα σχέδια πτήσεως έχουν σχέση με την καλύτερη και αποτελεσματικότερη ασφάλεια των πτήσεων των αεροσκαφών που κινούνται μέσα στο διεθνές εναέριο χώρο του Αιγαίου και όχι ένδειξη κυριαρχίας. Επιπρόσθετα, η Αθήνα θεωρεί αβάσιμη οποιαδήποτε αλλαγή στο υπάρχον καθεστώς του FIR και ιδιαίτερα σε σχέση με αυτήν που προτείνει η Τουρκία, δηλαδή για το εύρος του εναερίου χώρου στο μισό Αιγαίο, αφού σε μια τέτοια περίπτωση «οι εσωτερικές ελληνικές πτήσεις από την ελληνική ηπειρωτική χώρα προς τα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου θα έπρεπε να ελέγχονται και να έχουν την άδεια ενός τουρκικού κέντρου για να πραγματοποιηθούν»⁴⁹⁶.

Η διαπίστωση από τη συζήτηση για το ελληνικό FIR και την αναθεωρητική στάση της Τουρκίας είναι ότι θα πρέπει να βρεθεί άμεσα λύση γιατί οι συχνές παραβιάσεις προκαλούν τεράστιο κόστος τόσο υλικής φύσεως όσο και σε ανθρώπινο δυναμικό. Σε αυτή την περίπτωση, ίσως χρειαζόταν μια μείωση του εθνικιστικού εγωισμού των ενόπλων δυνάμεων της χώρας να παραχωρήσουν κάποια δικαιώματα σε διεθνείς οργανισμούς, π.χ. στο NATO ή/και στο ICAO. Σε συνδυασμό με αυτό, η Τουρκία θα πρέπει να σταματήσει τις υπερβολές και να μειώσει σε μεγάλο βαθμό τις πτήσεις που παραβιάζουν το ελληνικό FIR στο Αιγαίο γιατί πολύ απλά δεν κερδίζει τίποτα παρά μονάχα χάνει καλλιεργώντας ταυτόχρονα ένα κλίμα διαμάχης μεταξύ των δύο χωρών.

⁴⁹⁵ Στο ίδιο, σ:373.

⁴⁹⁶ Στο ίδιο, σ:374.

Ο Επιχειρησιακός Έλεγχος του ΝΑΤΟ στο Αιγαίο.

Ο επιχειρησιακός έλεγχος του ΝΑΤΟ στο Αιγαίο αφορά κυρίως τη διοίκηση και τον έλεγχο των πολεμικών επιχειρήσεων που μπορεί να προκύψουν μέσα στα όρια της θαλάσσιας και εναέριας περιοχής του αιγιακού πελάγους ανάμεσα σε χώρες που είναι μέλη του Βορειοατλαντικού Συμφώνου και χώρες που δεν είναι μέλη. Οι διαφορές που έχουν προκύψει κατά καιρούς έχουν βαθύτερο πολιτικό χαρακτήρα. Τα βασικά προβλήματα παρατηρούνται τόσο στο θαλάσσιο όσο και στον εναέριο χώρο, αφού για τις δυνάμεις ξηράς δεν τίθεται τέτοιο ζήτημα «γιατί οι διοικητές των χερσαίων δυνάμεων Ελλάδος και Τουρκίας αντίστοιχα έχουν την ευθύνη ο καθένας για το δικό του εθνικό χώρο και υπάγονται από κοινού στον ανώτερο στρατιωτικό διοικητή χερσαίων δυνάμεων της νότιας πτέρυγας της Συμμαχίας»⁴⁹⁷. Όσον αφορά τις ναυτικές επιχειρήσεις, η Ελλάδα από το 1957 διοικεί όλο σχεδόν το Αιγαίο εκτός των παραλίων που είναι υπό τον έλεγχο του τούρκου διοικητή. Το καθεστώς αυτό αμφισβητήθηκε έντονα το 1964 από την πλευρά της Τουρκίας θεωρώντας ότι η ζώνη ευθύνης της είναι πολύ περιορισμένη σε σχέση με αυτήν της Ελλάδας και αντιπρότεινε ο καταμερισμός της ευθύνης να ασκείται κατά περίπτωση, έτσι ώστε να υπάρξουν περιπτώσεις όπου ο έλληνας διοικητής να περιορίζεται να ασκήσει τον έλεγχό του σε όλο το μήκος και πλάτος του Αιγαίου, όπως ίσχυε μέχρι τότε. Η Ελλάδα έχει απορρίψει και εξακολουθεί να εναντιώνεται σε μια οποιαδήποτε λύση τέτοιου είδους.

Τα πράγματα σαφώς χειροτερεύουν σε σχέση με τις αεροπορικές επιχειρήσεις. Σε αυτή την περίπτωση, η ουσία της διαφοράς έχει να κάνει με θέματα αεράμυνας. Σε πρώτη φάση, η ελληνική τακτική αεροπορική δύναμη με έδρα τη Λάρισα καθώς και η αντίστοιχη τουρκική με έδρα το Εσκή Σεχίρ υπάγονταν στη συμμαχική έδρα της Σμύρνης, αλλά σταδιακά και συγκεκριμένα το 1953 όλο σχεδόν το εύρος των ορίων της αεράμυνας του Αιγαίου ανατέθηκε στη Λάρισα και μόνο τα Δωδεκάνησα, για καθαρά τεχνικούς λόγους, περιήλθαν στην αρμοδιότητα της Τουρκίας. Αναμφίβολα, κάτι τέτοιο δυσαρέστησε σε μεγάλο βαθμό την Τουρκία. Η κατάσταση, ωστόσο, άλλαξε ριζικά με την αποχώρηση της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ, όπου πλέον η Τουρκία, μετά από αίτημά της, ανέλαβε αυτή την ευθύνη για την αεράμυνα στη ζώνη του Αιγαίου. Και πάλι όμως η κατάσταση άρχισε να αλλάζει όταν η Ελλάδα με το σχέδιο Ρότζερς επανεντάχθηκε στο ΝΑΤΟ. Εκείνη την περίοδο, η Ελλάδα ζήτησε να ισχύσει

⁴⁹⁷ Θεοδωρόπουλος 1988, σ:297.

το παλαιό καθεστώς της αεράμυνας στο Αιγαίο, αίτημα εξάλλου που είχε συζητηθεί ξανά στο παρελθόν, δηλαδή πριν την επανένταξη της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος της συμμαχίας, κάτι όμως που φαινόταν να δημιουργεί προβλήματα και δυσκολίες για την επιστροφή στο προηγούμενο καθεστώς του επιχειρησιακού ελέγχου⁴⁹⁸. Η πρόταση του σχεδίου ήταν η ίδρυση ξεχωριστής συμμαχικής διοίκησης με έδρα τη Λάρισα «αφήνοντας όμως ανοιχτό το θέμα των ορίων της αεράμυνας μεταξύ Λάρισας και Εσκή Σεχίρ»⁴⁹⁹. Η βασική διαφωνία εστιάζεται μέχρι και σήμερα στο ότι η Τουρκία θεωρεί ότι πρέπει πρώτα η Ελλάδα να εγκαθιδρύσει τη συμμαχική διοίκηση στη Λάρισα και έπειτα να διευθετηθεί το ζήτημα των ορίων της αεράμυνας μεταξύ Λάρισας και Εσκή Σεχίρ, ενώ η Ελλάδα υποστηρίζει ότι πρέπει πρώτα να διακανονιστούν οι περιοχές επιχειρησιακής ευθύνης και μετά η ίδρυση της συμμαχικής διοίκησης στη Λάρισα.

Όλα αυτά και σε συνδυασμό με το πρόβλημα της Λήμνου που δεν συμπεριλαμβάνεται στις νατοϊκές ασκήσεις του Αιγαίου λόγω της τουρκικής θεώρησης περί αποστρατικοποίησης της νήσου, εξακολουθούν να δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο την ατζέντα των ελληνοτουρκικών σχέσεων στο Αιγαίο. Είναι γεγονός ότι η Ελλάδα έχει τους λόγους της, προφανώς λόγω των γενικότερων αναθεωρητικών στάσεων της Τουρκίας στο Αιγαίο, να είναι δύσπιστη «για κάθε τι που θα εγκαθίδρυε κάποιου είδους, έστω και έμμεσο, τουρκικό έλεγχο στο χώρο του Ανατολικού Αιγαίου»⁵⁰⁰. Το σίγουρο είναι ότι η συμμαχία προσβλέπει περισσότερο στην εμπιστοσύνη της Άγκυρας όσον αφορά τις πολεμικές επιχειρήσεις στο Αιγαίο καθώς και στην αυξανόμενη δυνατότητά της να βελτιώνεται στρατιωτικά μέσα από τις συνεχόμενες νατοϊκές ασκήσεις, κάτι που η Ελλάδα σαφώς στερείται. Παρ' όλα αυτά, το ισχύον καθεστώς ζημιώνει σε γενικές γραμμές και τις δυο χώρες που ειδικά σε ένα θέμα σαν κι αυτό πρέπει άμεσα και αποτελεσματικά να βρουν μια αμοιβαία λύση.

6.3 Διεθνείς Νόρμες: Προβλήματα στο Αιγαίο.

Όταν αναφερόμαστε στην ελληνική πολιτική όσον αφορά αποκλειστικά τα ελληνοτουρκικά προβλήματα στη θαλάσσια περιοχή του Αιγαίου μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η Ελλάδα αποδέχεται τις αρχές του διεθνούς δικαίου και την

⁴⁹⁸ Βερέμης 2005, σ:195.

⁴⁹⁹ Ηρακλείδης 2007, σ:381.

⁵⁰⁰ Θεοδωρόπουλος 1988, σ:300.

ειρηνική επίλυση των διαφορών ως τις βασικές νόρμες που κατευθύνουν την πολιτική της έναντι της Τουρκίας. Ωστόσο, αυτή η πολιτική δεν μπορεί να αποφέρει κανένα αποτέλεσμα από μόνη της γιατί αν οι δύο χώρες θέλουν να επιλύσουν τις διμερείς διαφορές τους στο Αιγαίο υπό τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης θα πρέπει να υπογράψουν το λεγόμενο «συνυποσχετικό», δηλαδή ένα επίσημο έγγραφο συνεργασίας σε βασικούς και κρίσιμους τομείς των διαφορών τους πριν οποιαδήποτε απόφαση ληφθεί από το εν λόγω δικαστήριο. Κατά πόσο μια τέτοια λύση είναι μελλοντικά πιθανή και επιθυμητή δεν αποτελεί τόσο το ουσιώδες ζήτημα, όσο κυρίως η πραγματική πολιτική βούληση και των δύο κρατών να εναρμονιστούν με τους αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου και τις διεθνώς κοινωνικοποιημένες νόρμες της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, ιδιαιτέρως των διαφορών που αφορούν γειτονικά κράτη όπως η Ελλάδα και η Τουρκία, έτσι ώστε να επιλύσουν τα προβλήματα τους. Μια τέτοια λύση σαφώς θα ήταν επιθυμητή αφού θα ήταν συνεπής με τις αρχές του διεθνούς δικαίου και θα στηριζόταν στους θεμελιακούς κανόνες της ειρηνικής συνύπαρξης.

Η ειρηνική επίλυση των διαφορών αποτελεί τη βασικότερη αρχή του διεθνούς δικαίου, όπως αυτή έχει εκφραστεί μέσα από το άρθρο 2, παράγραφος 3, του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Συγκεκριμένα, το άρθρο 2, παράγραφος 3, του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών αναφέρει ότι «όλα τα μέλη πρέπει να διευθετούν τις διεθνείς τους διαμάχες με ειρηνικά μέσα με ένα τέτοιο τρόπο όπου η διεθνής ειρήνη, ασφάλεια και δικαιοσύνη δεν διακινδυνεύουν»⁵⁰¹. Ο θεμέλιος λίθος της οικοδόμησης του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών είναι η νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών για τις ανεξάρτητες κρατικές οντότητες που ενυπάρχουν και δρουν στο διεθνές σύστημα. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, της πιο αιματηρής σύγκρουσης που έχει γνωρίσει μέχρι στιγμής η ανθρωπότητα, η αναγκαιότητα της αποφυγής του πολέμου και η εδραίωση της ειρηνικής συνύπαρξης των κρατών αποτέλεσαν τις αλληλένδετες βάσεις πάνω στις οποίες στηρίχθηκαν οι νικήτριες δυνάμεις του πολέμου για να οικοδομήσουν ένα διεθνή οργανισμό ο οποίος θα είχε την ικανότητα και την νομιμότητα να διασφαλίσει και να προωθήσει την ειρήνη, την ασφάλεια και την οικονομική ανάπτυξη μεταξύ των λαών του διεθνούς συστήματος. Στις 26 Ιουνίου του 1945, αντιπρόσωποι από 51 χώρες συναντήθηκαν στον Άγιο Φραγκίσκο (η Πολωνία δεν ήταν παρών στη συνάντηση του Αγίου Φραγκίσκου αλλά

⁵⁰¹ Επίσημος δικτυακός τόπος Ηνωμένων Εθνών, Χάρτης Ηνωμένων Εθνών, στο <http://www.un.org/aboutun/charter/>.

υπέγραψε το Χάρτη αργότερα) και υπέγραψαν το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών που, ουσιαστικά, έδωσε ζωή και πνοή στο διεθνή οργανισμό «Ηνωμένα Έθνη», ο οποίος εδραιώθηκε επισήμως στις 24 Οκτωβρίου του 1945 ύστερα από τη διαδικασία επικύρωσης του Χάρτη από την Κίνα, τη Σοβιετική Ένωση, τη Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τις Ηνωμένες Πολιτείες και την πλειοψηφία των κρατών που συμμετείχαν στο διεθνή αυτό οργανισμό. Η γέννηση του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών έδωσε σάρκα και οστά και στο Διεθνές Δικαστήριο, το οποίο εδρεύει στη Χάγη και εδραιώθηκε μέσα από τις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Το καταστατικό του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, κάτι το οποίο συνεπάγεται ότι η βασική αρχή του Διεθνούς Δικαστηρίου βασίζεται στη νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών⁵⁰². Το κείμενο του Κώστα Χατζηκωνσταντίνου είναι αρκετά διαφωτιστικό σχετικά με την νόρμα περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, όπως αυτή διατυπώνεται στο Χάρτη:

Η ειρηνική επίλυση των διαφορών αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του Χάρτου του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, ευρισκόμενη μεταξύ των αρχών και στόχων του. Το αντίθετό της (ο πόλεμος) αναφέρεται στην πρώτη παράγραφο του προοιμίου ως πηγή των δεινών από τα οποία ο Οργανισμός προτίθεται να σώσει τις επερχόμενες γενεές. Τα ζητήματα αυτά, υψηλού ενδιαφέροντος για τη διεθνή κοινότητα, αποτελούν τα θεμέλια του Χάρτου. Η αρχή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών χαρακτηρίζεται ως ορόσημο για την παγκόσμια τάξη. Το άρθρο 2 παρ. 3 χαρακτηρίστηκε όχι ως μία απλή συστατική διάταξη διαμόρφωσης, που βρίσκεται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών για την εφαρμογή της, αλλά ως αρχή που γεννά νομικές υποχρεώσεις. Η ειρηνική διευθέτηση των διαφορών αποτελεί τη βάση του οικοδομήματος που στεγάζει την απαγόρευση της χρήσης βίας. Τόσο μεγάλη είναι η αποδοχή της αρχής του άρθρου 2-3 ώστε καλύπτεται σε μία σειρά άλλων διεθνών κειμένων, ενώ πρέπει να γίνει αναφορά στη δεσπόζουσα θέση που κατέχει στην Declaration of Friendly Relations and Cooperation Amongst States in Accordance with the Charter of the United Nations, που υιοθετήθηκε την 25^η επέτειο της ίδρυσης του Οργανισμού και υπογραμμίζει τη σημασία των αρχών του για τη διεθνή κοινότητα. Η αρχή της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών, όπως διατυπώθηκε στο Χάρτη και έγινε ευρύτατα αποδεκτή από το σύνολο των κρατών, διεκδικεί τον δεσμευτικό της χαρακτήρα όχι απλά από την αναφορά της στο Χάρτη αλλά και γιατί αποτελεί δεσμευτικό εθνικό κανόνα του Διεθνούς Δικαίου. Η σημασία της αρχής αυτής την καθιστά τον βασικό παράγοντα του χαρακτηρισμού της Διεθνούς Κοινότητας ως κοινότητας που ενεργεί κατευθυνόμενη από το δίκαιο. Η ειρηνική διευθέτηση των

⁵⁰² Επίσημος δικτυακός τόπος Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, <http://www.icj-cij.org/homepage/home.php>.

διαφορών, στο νομικό της πλαίσιο, αναδείχθηκε ως επίκεντρο της ύπαρξης του Διεθνούς Δικαίου και βασική αρχή μιας συντεταγμένης διεθνούς κοινωνίας. Το δίκαιο δεν παραμένει σιωπηλό στις ένοπλες συρράξεις και στην εποχή μας πρέπει να επιβεβαιώνεται συνεχώς ότι δεν είναι ανίσχυρο στην πρόληψή τους. Το Δίκαιο των Ηνωμένων Εθνών οικοδομήθηκε πάνω στις έννοιες της ειρήνης και της πρόληψης των συγκρούσεων και η λήψη μέτρων για τη διατήρηση της ύπαρξης αυτών των δικαιωμάτων για τον περιορισμό της κλιμάκωσης και την απαγόρευση χρήσης βίας αποτελεί την καρδιά των στόχων και σκοπών των Ηνωμένων Εθνών και του Διεθνούς Δικαίου⁵⁰³.

Όπως γίνεται αντιληπτό κάθε κράτος που εναρμονίζεται με τις αρχές και τους κανόνες του διεθνούς δικαίου ουσιαστικά διαμορφώνει την πολιτική του και συμμορφώνεται με βάση τις διεθνώς κοινωνικοποιημένες νόρμες της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Αυτές οι νόρμες σαφώς δεν είναι εξαναγκαστικές ή υποχρεωτικές για όλα τα κράτη του σύγχρονου κόσμου, αλλά όποια κράτη-μέλη συμμετέχουν στον ΟΗΕ και θέλουν να συμμετέχουν ενεργά και νομιμοποιημένα μέσα σε αυτό τον οργανισμό θα πρέπει να προσαρμόζονται και να καθοδηγούνται από τις νόρμες αυτές που διαχέονται διάσπαρτα σε παγκόσμιο επίπεδο. Υπό αυτή τη λογική, όποια κράτη επιθυμούν να αποτελέσουν μέλη της διεθνούς κοινωνίας των κρατών του σύγχρονου κόσμου υπό την αιγίδα του ΟΗΕ θα πρέπει να ασπαστούν εξ ολοκλήρου τις κανονιστικές βάσεις αυτών των αρχών.

Όσον αφορά αποκλειστικά το γεωγραφικό χώρο της Ευρώπης, η έννοια της ειρήνης αποτελεί την κατευθυντήρια ράβδο που έχει παρακινήσει τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. να οικοδομήσουν αυτό το περίτεχνο και μοναδικό στον κόσμο σήμερα υπερεθνικό και, συγχρόνως, διακυβερνητικό πολιτικό μόρφωμα. Όταν ο Robert Schuman υιοθετούσε την πρόταση του Jean Monnet για τη σύσταση μιας υπερεθνικής εξουσίας που θα είχε υπό την εποπτεία της την παραγωγή του άνθρακα και του χάλυβα της Γαλλίας και της Γερμανίας, πείθοντας συγχρόνως και τον Konrad Adenauer για το εν λόγω εγχείρημα, η ουσία της υπόθεσης που βρισκόταν πίσω από το μυαλό αυτών των ηγετικών πολιτικών προσωπικοτήτων ήταν η διασφάλιση της ειρήνης μεταξύ των εθνών και κρατών της Ευρώπης, δηλαδή η οριστική αποφυγή του ξεσπάσματος πολεμικών συρράξεων μέσω πολιτικοοικονομικής συνεργασίας και ανάπτυξης. Μέσα στο ίδιο μοτίβο μπορεί να περιγραφεί ολόκληρη η ιστορική,

⁵⁰³ Κ. Χατζηκωνσταντίνου, *Διεθνές Δίκαιο του Πολέμου και της Ειρήνης την Εποχή μετά τον Πόλεμο στο Ιράκ*, Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα, 2003, σ:11-12.

πολιτική, οικονομική και θεσμική εξέλιξη της Ε.Ε. καθώς και οι διαδοχικές διαδικασίες διευρύνσεων. Το μοτίβο αυτό συνθέεται από την ύπαρξη μιας περιφερειακής ομάδας κρατών-εθνών, τα οποία ζουν, αλληλεπιδρούν και συνυπάρχουν ειρηνικά μεταξύ τους μέσα σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, όπως αυτόν της Ε.Ε.

Από την πρώτη στιγμή που θεμελιώθηκε η Ε.Ε. είχε κοινωνικοποιηθεί η νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών στα κράτη-μέλη ως η αδιαμφισβήτητη αρχή υπό την οποία κάθε κράτος πρέπει να συμμορφώνεται και να καθορίζει τις πολιτικές του βάσει αυτής της νόρμας. Οι εχθρικές και πολεμικές αντιλήψεις καθίστανται αδιανόητες μέσα σε ένα γεωγραφικό-πολιτισμικό χώρο που κυριαρχεί η ειρηνική συνύπαρξη των λαών και κρατών. Αυτή η θεμελιώδης αρχή επιβεβαιώνεται ανελλιπώς στα συμπεράσματα των προεδριών που συντάσσονται έπειτα από κάθε ευρωπαϊκή σύνοδο κορυφής που γίνεται περιοδικά ανά τρίμηνο σε κάποια μεγάλη πόλη της Ευρώπης. Ιδιαίτερα σημαντικό για την περιπτωσιολογική μελέτη αυτής της διδακτορικής διατριβής αποτελεί το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου, το Δεκέμβριο του 1997, όπου εδραιώθηκε μια «Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Τουρκία». Στην παράγραφο 35 της ευρωπαϊκής αυτής στρατηγικής καθίσταται σαφές ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχή προσχώρηση της Τουρκίας στους κόλπους της Ε.Ε. αποτελεί η εδραίωση ικανοποιητικών και σταθερών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας καθώς και η διευθέτηση των επιμέρους διαφορών τους, ειδικότερα μέσα από μια νομική διαδικασία, συμπεριλαμβάνοντας και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Από τότε, η αναφορά περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών ανάμεσα στα δύο κράτη καθώς και οικοδόμησης ενός κλίματος ικανοποιητικής γειτονικής συμβίωσης άρχισε να γίνεται μια πιο σταθερή κοινωνικοποιημένη νόρμα που συμερίζεται από την πλειοψηφία των κρατών-μελών της Ε.Ε. Έπειτα από το διπλωματικό μαραθώνιο στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999, η νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, ιδιαίτερα όσον αφορά συνοριακές διαφορές γειτονικών κρατών, καθιερώθηκε ως μια κοινοτική αρχή⁵⁰⁴. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι, η κοινοτική αυτή αρχή γινόταν σαφής ως ακολούθως:

«το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τονίζει την αρχή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών σύμφωνα με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και παροτρύνει τα υποψήφια κράτη να

⁵⁰⁴ Rumelili 2004, σ:9 και Tsakonas 2007, σ:219.

καταβάλουν κάθε προσπάθεια για την επίλυση κάθε εκκρεμούς συνοριακής διαφοράς και άλλων συναφών θεμάτων. Άλλως, θα πρέπει να φέρουν τη διαφορά ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος. Το αργότερο στα τέλη του 2004, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θα επανεξετάσει την κατάσταση ως προς κάθε εκκρεμή διαφορά, ιδίως όσον αφορά τις επιπτώσεις στην ενταξιακή διαδικασία προκειμένου να προαγάγει την επίλυσή τους μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου».⁵⁰⁵

Η παράγραφος 4 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι οριοθετεί το στίγμα μέσα στο οποίο κινήθηκαν και οι μετέπειτα αποφάσεις των ευρωπαϊκών συμβουλίων που ακολούθησαν εκείνο του Ελσίνκι. Οι ευρωπαίοι εταίροι τόνιζαν την ειρηνική επίλυση των διαφορών ως μία από τις κυρίαρχες συνιστώσες που κατεύθυναν τον ευρωπαϊκό δρόμο της Τουρκίας καθώς και των δυνητικών υποψηφίων μελών προς προσχώρηση στην Ε.Ε.

Η νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών περαιτέρω κοινοτικοποιήθηκε, δηλαδή θεσμοθετήθηκε ως μια ευρύτερη αρχή που συμμερίζεται απερίσπαστα απ' όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε., αποτελώντας αναπόσπαστο κομμάτι των περιοδικών εκθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσον αφορά τα διάφορα υποψήφια κράτη προς ένταξη στην Ε.Ε. Σε όλες τις περιοδικές εκθέσεις της, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καθιστά φανερό ότι οποιοδήποτε κράτος θέλει να καταστεί επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε. μέσω της διαδικασίας της ευρωπαϊκής διεύρυνσης θα πρέπει ως βασική προϋπόθεση να συγκατοικήσει ειρηνικά με τα ήδη υπάρχοντα κράτη-μέλη της Ε.Ε. καθώς και να προωθεί πολιτικές που να βασίζονται στις διάχυτες νόρμες του διεθνούς δικαίου περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Κάτι τέτοιο είναι ιδιαίτερα εμφανής στην περίπτωση της Τουρκίας που μας απασχολεί άμεσα σε αυτή τη μελέτη⁵⁰⁶. Για παράδειγμα, η έκθεση της Επιτροπής για την εξέλιξη των σχέσεων της Τουρκίας με την Ε.Ε., μετά τη θέση σε ισχύ της Τελωνειακής Ένωσης, συμμερίζεται την άποψη ότι οι εντάσεις στο Αιγαίο είναι δυνατό να ξεπεραστούν μόνο αν τηρηθούν οι αρχές του διεθνούς δικαίου με προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο⁵⁰⁷. Στο ίδιο μοτίβο, η περιοδική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πρόοδο της Τουρκίας προς την προσχώρηση, το 1999, αφού επιβεβαιώνει ότι η ευρωπαϊκή στρατηγική που

⁵⁰⁵ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι*, 10-11 Δεκεμβρίου 1999, Παράγραφος 4.

⁵⁰⁶ Επίσημος δικτυακός τόπος Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπου αναφέρονται όλα τα σχετικά έγγραφα για την Τουρκία, στο http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/key_documents_en.htm.

⁵⁰⁷ Έκθεση της Επιτροπής, *Για την Εξέλιξη των Σχέσεων με την Τουρκία μετά τη Θέση σε Ισχύ της Τελωνειακής Ένωσης*, COM 147, Βρυξέλλες, 4 Μαρτίου 1998.

χαράχτηκε για την Τουρκία στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου, το Δεκέμβριο του 1997, οφείλει να αποτελεί τη θεμελιακή βάση και τον πρόδρομο όλων των εξελίξεων όσον αφορά το ευρωπαϊκό μέλλον της εν λόγω χώρας, υπογραμμίζει ότι «η Τουρκία πρέπει να δείξει εποικοδομητική συνεισφορά στο διακανονισμό όλων των διαφορών με διάφορες γειτονικές της χώρες, με ειρηνικά μέσα και σε συμφωνία με το διεθνές δίκαιο»⁵⁰⁸.

Το εξαιρετικά σημαντικό για την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών που διαδραματίστηκε στις 16 και 17 Δεκεμβρίου του 2004 και ουσιαστικά τεκμηρίωσε με τον πιο εμφανή τρόπο την επίσημη υποψηφιότητα της Τουρκίας για ένταξη στην Ε.Ε.,

«τόνισε ότι είναι απαραίτητη η σαφής δέσμευση της Τουρκίας για σχέσεις καλής γειτονίας και χαιρέτισε τη βελτίωση των σχέσεων της Τουρκίας με τους γείτονές της καθώς και την προθυμία της να εξακολουθήσει να συνεργάζεται με τα ενδιαφερόμενα κράτη μέλη με σκοπό την επίλυση των εκκρεμών συνοριακών διαφορών, κατά την αρχή της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επανεξέτασε σύμφωνα με προηγούμενα συμπεράσματά του, του Ελσίνκι πιο συγκεκριμένα, την κατάσταση όσον αφορά τις εκκρεμείς διαφορές και χαιρέτισε τις διερευνητικές επαφές προς το σκοπό αυτό. Επιβεβαίωσε εν προκειμένω την άποψή του ότι ανεπίλυτα θέματα που επηρεάζουν τη διαδικασία προσχώρησης θα πρέπει, εφόσον απαιτείται, να υποβάλλονται προς επίλυση στο Διεθνές Δικαστήριο. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θα τηρείται ενήμερο για τη σημειούμενη πρόοδο την οποία και θα παρακολουθεί, εφόσον απαιτείται».⁵⁰⁹

Έχοντας ως κατευθυντήρια αρχή τα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου των Βρυξελλών, τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. επισημοποίησαν την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας με την Ε.Ε., τον Οκτώβριο του 2005 στο Λουξεμβούργο, με βάση το Διαπραγματευτικό Πλαίσιο που είχε δομηθεί αποκλειστικά για το συγκεκριμένο σκοπό. Στην παράγραφο (6) του Διαπραγματευτικού Πλαισίου γίνεται ιδιαίτερη μνεία για την αδιαμφισβήτητη υποχρέωση της Τουρκίας να οικοδομήσει καλές γειτονικές σχέσεις και να προωθήσει την επίλυση σε κάθε αξιοσημείωτη συνοριακή της διαφορά με βάση την αρχή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών αναφορικά με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών,

⁵⁰⁸ Περιοδική Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πορεία της Τουρκίας προς την προσχώρηση 1999, σ:9.

⁵⁰⁹ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών*, 16-17 Δεκεμβρίου 2004, Παράγραφος 20.

συμπεριλαμβάνοντας, αν είναι απαραίτητο, και τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης⁵¹⁰.

Λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω ανάλυση, γίνεται αντιληπτό ότι σε διεθνές και σε ευρωπαϊκό επίπεδο διαχέεται και κοινωνικοποιείται μια νόρμα που έχει άμεση σχέση με την ειρηνική επίλυση συνοριακών, κυρίως, διαφορών. Η νόρμα αυτή απολαμβάνει έναν επαρκή (μεσαίο-υψηλό) βαθμό ομοιότητας αφού η πλειοψηφία των κρατών-μελών της Ε.Ε. συμμερίζεται τη συγκεκριμένη νόρμα. Επιπρόσθετα, η νόρμα αυτή απολαμβάνει κι έναν επαρκή (μεσαίο-υψηλό) βαθμό ιδιαιτερότητας αφού ευκρινώς διαχωρίζει την ορθή από τη μη-ορθή συμπεριφορά. Με βάση αυτές τις δύο ιδιότητες και σύμφωνα με το κωνστροκτιβιστικό πλαίσιο ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής, όπως περιγράφηκε στο κεφάλαιο 4, η νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών προκρίνεται ως μια ανεξάρτητη μεταβλητή που θα μπορούσε να επηρεάσει την συμπεριφορά της Ελλάδας όσον αφορά την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Κατά πόσο αυτή η υπόθεση ισχύει ή όχι, θα αποδειχθεί από την ανάλυση των εθνικών νορμών καθώς και από την ανάλυση της πραγματικής συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

6.4 Εθνικές Νόρμες-Προβλήματα στο Αιγαίο.

Το περιεχόμενο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά τις σχέσεις με την Τουρκία και ειδικότερα όσον αφορά την ευρωπαϊκή προοπτική αυτής της χώρας άρχισε σταδιακά να αλλάζει ρότα προς μια πολιτική θετικής αιρεσιμότητας μετά την εκλογή του Κώστα Σημίτη ως πρωθυπουργού της Ελλάδας το 1996. Ο Σημίτης σύνδεσε την προοπτική επίλυσης των ελληνοτουρκικών προβλημάτων με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συνθηκών που βασικός σκοπός τους είναι η ειρηνική επίλυση των διαφορών⁵¹¹. Η βασική υπόθεση αυτής της εργασίας είναι ότι αυτή η νόρμα, δηλαδή η ειρηνική επίλυση των διαφορών, αποτελεί το βασικό οδηγό που έχει κατευθύνει και έχει διαμορφώσει το περιεχόμενο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με τα διμερή προβλήματα με την Τουρκία και τη σύνδεση της επίλυσης αυτών των προβλημάτων με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Παίρνοντας ως βάση το αναλυτικό υπόδειγμα της κωνστροκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής, θα ανιχνεύσουμε αυτή την νόρμα μέσα από τη συνταγματική

⁵¹⁰ Διαπραγματευτικό Πλαίσιο για την Τουρκία, Λουξεμβούργο, 3 Οκτωβρίου 2005, στο http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf, Παράγραφος 6.

⁵¹¹ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΕ'*, 29 Ιανουαρίου 1996, σ: 3088.

και έννομη τάξη της ελληνικής κοινωνίας, μέσα από τους κοινοβουλευτικούς διάλογους που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελληνική Βουλή κατά το διάστημα 1996-2009, μέσα από τα φυλλάδια των κυβερνητικών προγραμμάτων των δύο μεγάλων κομμάτων της ελληνικής πολιτικής σκηνής, ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας, τα προγράμματα των οποίων γίνονται αποδεκτά από το 80% και άνω των ελλήνων ψηφοφόρων, καθώς και από κάποιες δημοσκοπήσεις που έχουν γίνει κατά καιρούς για τα ζητήματα των ελληνοτουρκικών σχέσεων με κύρια έμφαση στις διαφορές του Αιγαίου. Μέσα από αυτό το εμπειρικό υλικό, θα είμαστε σε θέση να ισχυροποιήσουμε ή όχι την άποψη ότι μια νόρμα που έχει άμεση σχέση με την ειρηνική επίλυση των διαφορών διαχέεται και κοινωνικοποιείται στην ελληνική κοινωνία.

Στο Άρθρο 2, Παράγραφος 2 του Ελληνικού Συντάγματος ρητά αναφέρεται ότι

«Η Ελλάδα, ακολουθώντας τους γενικά αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου, επιδιώκει την εμπέδωση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, καθώς και την ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών»⁵¹².

Στην πρώτη μεγάλη συζήτηση στην Ελληνική Βουλή για θέματα εξωτερικής πολιτικής, στις 6 Μαΐου 1996, η λογική της πολιτικής της θετικής αιρεσιμότητας μέσα από τις διεθνώς κοινωνικοποιημένες νόρμες της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και του διεθνούς δικαίου φάνηκε να παίρνει σάρκα και οστά με ουσιαστικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, ο πρωθυπουργός, κατά τη διάρκεια εκείνης της συνεδρίασης, δήλωσε απερίφραστα ότι

«στοιχείο της στρατηγικής μας θα είναι πάντα πρώτα η εξάντληση των ειρηνικών μέσων για τη διασφάλιση των εθνικών μας συμφερόντων και όχι η οποιαδήποτε θερμοκέφαλη αντίδραση που μπορεί να οδηγήσει τη Χώρα σε εθνικές περιπέτειες»⁵¹³.

Και συνέχισε στο ίδιο μοτίβο αλλά με ιδιαίτερη έμφαση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις:

⁵¹² Άρθρο 2, Παράγραφος 2, Σύνταγμα της Ελλάδας, επίσημος δικτυακός τόπος Βουλής των Ελλήνων, στο <http://www.parliament.gr/politeuma/default.asp>.

⁵¹³ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΠΙΗ*, 6 Μαΐου 1996, σ: 5962.

«Δεν είμαστε διατεθειμένοι να διαπραγματευτούμε με την Τουρκία, όπως προτείνει η τουρκική πλευρά, γιατί η διαπραγμάτευση με ένα κράτος που αντί να επιδιώκει την επίλυση των προβλημάτων συσσωρεύει νέες διεκδικήσεις, δημιουργεί νέα προβλήματα, είναι μία διαπραγμάτευση η οποία είναι αδιέξοδη, δεν οδηγεί πουθενά. Αντίθετα, εμείς σεβόμενοι το Διεθνές Δίκαιο και τις ειρηνικές μεθόδους επίλυσης των προβλημάτων, έχουμε προτείνει διαδικασίες που μπορούν να εξομαλύνουν σταδιακά την κρίση με την Τουρκία. Το πρώτο προκαταρκτικό βήμα για οποιοδήποτε περαιτέρω βήμα, είναι να αποσύρει η Τουρκία τις εδαφικές της διεκδικήσεις για τα Ίμια. Εάν δεν είναι διατεθειμένη για κάτι τέτοιο, θα πρέπει να προσφύγει στο Διεθνές Δικαστήριο για να ζητήσει εκεί τη διερεύνηση των υποτιθέμενων τίτλων της. Εμείς έχουμε δηλώσει ότι θα δεχθούμε να είμαστε διάδικοι σε μία τέτοια περίπτωση, ώστε να επιτύχουμε μία οριστική και δεσμευτική λύση του ζητήματος. Στόχος αυτής της πρότασής μας είναι η άρση της μιας εκκρεμότητας που αν αφεθεί έωλη μέσα στο χρόνο, μόνο κακό μπορεί να προξενήσει, καθώς θα είναι σημείο τριβής και έντασης στην περιοχή. Για να ασκήσουμε πιέσεις σε αυτή την κατεύθυνση, έχουμε δεσμεύσει τις κοινοτικές χρηματοδοτήσεις, ζητώντας από την Τουρκία να δηλώσει ότι απορρίπτει τη χρήση ή την απειλή βίας, ότι αναγνωρίζει το Διεθνές Δίκαιο ως μόνη βάση επίλυσης των διαφορών και την προσφυγή σε διεθνές δικαιοδοτικό όργανο ως το μέσο επίλυσης. Ως ένα άλλο σημαντικό βήμα, θεωρούμε ότι πρέπει να είναι η δικαστική επίλυση της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου, κάτι που αποτελεί πάγια θέση όλων των μεταπολιτευτικών κυβερνήσεων, οι οποίες βλέπουν σε αυτό το πρόβλημα τη βασική διαφορά που μας χωρίζει από την Τουρκία. Μια δικαστική επίλυση θα ελαφρύνει το βάρος των προβλημάτων»⁵¹⁴.

Αυτές τις ανησυχίες του Κώστα Σημίτη συμμερίζοταν με τον πιο εύγλωττο τρόπο και ο πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας Μιλτιάδης Έβερτ⁵¹⁵, φανερώνοντας τη συναινετική φύση που επικρατούσε ανάμεσα στη μεγαλύτερη μερίδα του πολιτικού κόσμου ως προς τη στάση της Ελλάδας απέναντι στα διμερή της προβλήματα με τη γειτονική χώρα.

Η συνέπεια αυτής της πολιτικής έρχεται να επιβεβαιωθεί έπειτα από την νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εθνικές εκλογές του Οκτωβρίου του 1996. Ο Κώστας Σημίτης στις προγραμματικές δηλώσεις της νέας κυβέρνησης υπογράμμισε ότι ο σεβασμός του διεθνούς δικαίου από την Τουρκία αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για «να αναπτυχθεί ένα κλίμα καλής θέλησης, καλής γειτονίας και επωφελούς συνεργασίας» που θα προωθήσει ένα ειρηνικό μέλλον για τις δύο χώρες. Ανάλογες δηλώσεις έκανε και για το θέμα του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, το οποίο σαφώς προκρίνεται

⁵¹⁴ Στο ίδιο, σ: 5963.

⁵¹⁵ Στο ίδιο.

ως το πιο αρμόδιο δικαιοδοτικό όργανο για να ασχοληθεί με την υπόθεση των διμερών προβλημάτων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας⁵¹⁶. Εξάλλου, το ΠΑΣΟΚ ρητά ανέφερε στο προγραμματικό του φυλλάδιο, πριν από τις εθνικές εκλογές του Οκτωβρίου 1996, ότι «μετά την κρίση στα Ίμια η διπλωματική εκστρατεία της Κυβέρνησης είχε ως αποτέλεσμα την αναγνώριση, για πρώτη φορά, τόσο από την Ευρωπαϊκή Ένωση, όσο και από τις ΗΠΑ, ότι βάση των ελληνοτουρκικών σχέσεων πρέπει να αποτελεί το Διεθνές Δίκαιο»⁵¹⁷.

Κύριος εκφραστής της πολιτικής που ακολουθούσε η κυβέρνηση Σημίτη αποτέλεσε η ομάδα των συνεργατών του πρωθυπουργού που συστάθηκε γύρω του. Η ομάδα αυτή ενστερνιζόταν τις ίδιες αξίες και ιδέες ως προς την πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσει η Ελλάδα σε σχέση με την Τουρκία⁵¹⁸. Κύρια μέριμνα της συγκεκριμένης ομάδας ήταν να «καλουπώσει» τις νόρμες που προέρχονταν από το ευρωπαϊκό επίπεδο σύμφωνα με τις ιδέες και τις αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στην ελληνική κοινωνία. Αυτή η τακτική της εσωτερίκευσης των ευρωπαϊκών νορμών σε εθνικό επίπεδο ήταν απολύτως αναγκαία έτσι ώστε να συνδεθεί η πολιτική που ήθελε να ακολουθήσει η Ελλάδα σε σχέση με την Τουρκία με την προοπτική ένταξης που είχε θέσει η Ε.Ε. για αυτή τη χώρα. Αναλύοντας τις δηλώσεις και τις απόψεις των προσώπων που αποτελούν αυτή την ομάδα μπορούμε να τεκμηριώσουμε αυτή τη διαπίστωση⁵¹⁹.

⁵¹⁶ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 10 Οκτωβρίου 1996. Βλέπε, επίσης, και τις δηλώσεις του Θεόδωρου Πάγκαλου, δύο μέρες αργότερα, στη Βουλή, που αποτυπώνουν την κοινή γραμμή πολιτικής ως προς το θέμα αυτό, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΣΤ'*, 12 Οκτωβρίου 1996, σ: 111.

⁵¹⁷ Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Ισχυρή και Σύγχρονη Ελλάδα*, 1996, σ:14.

⁵¹⁸ Η ομάδα αυτή αποτελούνταν, κατά κύριο λόγο, από τον αναπληρωτή υπουργό εξωτερικών και μετέπειτα υπουργό Γιώργο Παπανδρέου, τους υφυπουργούς εξωτερικών Γιάννο Κρανιδιώτη και Χρήστο Ροκόφυλλο, τον καθηγητή του διεθνούς δικαίου του πανεπιστημίου Αθηνών Χρήστο Ροζάκη, το νομικό σύμβουλο του πρωθυπουργού Νίκο Θέμελη, τον πρόεδρο Αριστείδη Αγαθοκλή και το διευθυντή του διπλωματικού γραφείου του πρωθυπουργού Θεόδωρο Σωτηρόπουλο. Βλέπε Σημίτης 2005. Για το ρόλο των διαφόρων ομάδων στη διαμόρφωση ιδεών, αντιλήψεων και πολιτικών, βλέπε όλο το τεύχος 1 στον τόμο 46 του αμερικανικού επιστημονικού περιοδικού *International Organization*, το έτος 1992 καθώς και Antoniadis 2003.

⁵¹⁹ Βλέπε, τις δηλώσεις του Χρήστου Ροζάκη, υφυπουργού εξωτερικών, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Μ'*, 6 Δεκεμβρίου 1996, σ: 1610-31. Βλέπε, τις δηλώσεις του Γεωργίου Παπανδρέου, αναπληρωτή υπουργού εξωτερικών, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΑ'*, 9 Δεκεμβρίου 1996, σ:1677-81 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΟΕ'*, 7 Φεβρουαρίου 1997, σ:3634-37 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΕ'*, 9 Δεκεμβρίου 1997, σ:2840-45 και ως υπουργού εξωτερικών, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΑΑ'*, 5 Μαρτίου 1999, σ:5053-55. Επίσης, βλέπε, τις δηλώσεις του υφυπουργού εξωτερικών Γιάννου Κρανιδιώτη, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΚΘ'*, 16 Μαΐου 1997, σ:6423-27 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΠΓ'*, 12 Φεβρουαρίου 1998, σ:5411-12 και ως αναπληρωτή υπουργού εξωτερικών, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΑΑ'*, 5 Μαρτίου 1999, σ:5059-61 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΚΘ'*, 19 Μαΐου 1999, σ:7169-73. Βλέπε, επίσης, Γιάννος Κρανιδιώτης, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Σκέψεις και Προβληματισμοί στο Κατώφλι του 21^{ου} Αιώνα*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις

Με μια σειρά δηλώσεων από τους επικεφαλής της κυβερνητικής παράταξης αλλά και από τα ηγετικά στελέχη του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης που σιωπηρά υποστήριζαν την ίδια πολιτική που προωθούσε η κυβέρνηση Σημίτη, παρά τις επιφανειακές συγκρούσεις όπως αυτές αποτυπώνονταν από διάφορους κοινοβουλευτικούς διάλογους, ενισχύεται η άποψη ότι η Ελλάδα επιζητούσε και επιζητά τρόπους επίλυσης των ελληνοτουρκικών προβλημάτων μέσα από τις αρχές και τις νόρμες του διεθνούς δικαίου⁵²⁰. Χαρακτηριστικά, ο Γιώργος Παπανδρέου σημείωσε στις 7 Φεβρουαρίου 1997 σε επερώτηση μιας ομάδας βουλευτών του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου ότι η Ελλάδα έχει επανειλημμένα τονίσει την προσήλωσή της στο διεθνές δίκαιο και στη διεθνή δικαιοδοσία του Δικαστηρίου της Χάγης για το θέμα της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και των βραχονησίδων Ίμια και θα συνεχίσει να επικαλείται αυτή τη θέση διότι θεωρεί «ότι είναι και δίκαιη και είναι μία θέση, η οποία έχει και απήχηση και υιοθετείται από πάρα πολλούς»⁵²¹. Σε παρόμοιο τόνο, ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης, προαναγγέλλοντας την πολιτική που θα ακολουθούσε η κυβέρνηση στο καθοριστικό συμβούλιο της Ε.Ε. για το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας στο Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999, τόνισε στη Βουλή στις 28 Μαΐου 1999:

«Εμείς έχουμε επανειλημμένα προτείνει στην τουρκική πλευρά δυνατότητες και τρόπους αντιμετώπισης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Είχαμε στο παρελθόν προτείνει τη βήμα προς βήμα προσέγγιση, την αξιοποίηση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, προσεγγίσεις τις οποίες υποστήριξε η Διεθνής Κοινότητα. Αυτή η πρότασή μας, η σκέψη μας για το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, είναι μία σκέψη η οποία ευρέως γίνεται αποδεκτή από τη διεθνή κοινότητα και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ξέρετε όμως ότι η Τουρκία δεν ανταποκρίθηκε. Με τις επιλογές που ακολούθησε μέχρι σήμερα η Άγκυρα οδηγείται σε αυτοαπομόνωση. Η Τουρκία οφείλει να συνειδητοποιήσει ότι η ειρηνική οδός σχέσεων είναι μονόδρομος μεταξύ των δύο χωρών...Εμείς καλούμε τη νέα τουρκική κυβέρνηση να επιδείξει πνεύμα καλής θέλησης και συνεργασίας»⁵²².

Ι.ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2000. Βλέπε, επίσης, Χρήστος Ροκόφυλλος, *Η Ελλάδα απέναντι στις Προκλήσεις του Σύγχρονου Κόσμου*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2000.

⁵²⁰ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Κ'*, 8 Νοεμβρίου 1996° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΚΓ'*, 13 Νοεμβρίου 1996° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΚΕ'*, 15 Νοεμβρίου 1996° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Μ'*, 6 Δεκεμβρίου 1996° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΑ'*, 9 Δεκεμβρίου 1996° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΟΖ'*, 4 Φεβρουαρίου 1997° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΖ'*, 12 Μαρτίου 1997° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΚΒ'*, 6 Νοεμβρίου 1997° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΕ'*, 9 Δεκεμβρίου 1997 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΖΓ'*, 28 Φεβρουαρίου 1998.

⁵²¹ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΟΕ'*, 7 Φεβρουαρίου 1997, σ: 3637.

⁵²² Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΑΣΤ'*, 28 Μαΐου 1999, σ:7672.

Κι όλα τα παραπάνω συζητιούνταν σε μια ταραγμένη περίοδο που αποκρυσταλλωνόταν από τις συνεχόμενες και μεγάλης έντασης κρίσεις στις σχέσεις των δύο χωρών, αρχής γενομένης με την κρίση των Ιμίων τον Ιανουάριο του 1996, τη μετέπειτα κρίση των πυραύλων S-300 και την κρίση που δημιουργήθηκε με την υπόθεση Οτσαλάν στις αρχές του 1999. Φαίνεται όμως ότι οι δύο καταστροφικοί σεισμοί που έγιναν τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο στην περιοχή Μαρμαρά της Τουρκίας και στην Αθήνα αντίστοιχα, όπου η καθεμιά χώρα βοήθησε με σωστικές μονάδες την άλλη χώρα στις προσπάθειες αποκατάστασης των ζημιών και των θυμάτων, γέννησε το αίσθημα της κοινής συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας και ουσιαστικά κατάδειξε ότι οι δύο χώρες δεν έχουν να χωρίσουν τίποτα, ότι οι αντιπαλότητες του παρελθόντος θα μπορούσαν να υποκατασταθούν από μια γενναία αλληλοεκτίμηση και αλληλοκατανόηση κοινών αξιών και συνειδήσεων. Ήταν η περίοδος που εκκολαπτόταν η τελική ρύθμιση των αποφάσεων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας στο κρίσιμο Συμβούλιο της Ε.Ε. στο Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999. Η πολιτική που ακολούθησε η Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999, στην ομώνυμη πόλη της Φινλανδίας, αλλά και η πολιτική κατεύθυνση που είχε σχεδιαστεί λίγο πριν το συμβούλιο, καθώς και μετά από αυτό μέχρι σήμερα στις γενικότερες διαστάσεις της, θα αποτελέσει την επιβεβαίωση μιας πολιτικής που είναι συνεχής και κυρίως συνεπής ως προς τις νόρμες του διεθνούς δικαίου και της παγκόσμιας ειρήνης που διαχέονται πλέον τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο.

Είναι αλήθεια ότι αμέσως μετά το Ελσίνκι ακολούθησε μια κοσμογονία προτάσεων, αντιπροτάσεων και δηλώσεων που διαχεόταν μέσα από το θριαμβευτικό αποτέλεσμα που πέτυχε η Ελλάδα σε σχέση με τις διμερείς διαφορές της με την Τουρκία, τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό αυτής της χώρας μέσα από τη διαδικασία του εκδημοκρατισμού της, καθώς και την ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου. Αυτή η θριαμβευτική ατμόσφαιρα αποτυπωνόταν στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας η οποία είχε μεταστρέψει την άποψή της για την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Ενώ πριν το Ελσίνκι η ελληνική κοινή γνώμη ήταν πολύ διστακτική ως προς την αναγκαιότητα της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας, μετά την επιτυχία της ελληνικής κυβέρνησης περίπου τα δύο τρίτα (68%) των ελλήνων πολιτών τάχθηκαν υπέρ του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της γείτονος. Επίσης, το θέμα της

παραπομπής των ελληνοτουρκικών προβλημάτων στη Χάγη θεωρήθηκε το σημαντικότερο κριτήριο που έπρεπε να εκπληρωθεί από την Τουρκία⁵²³.

Όπως αναμενόταν, το αισιόδοξο κλίμα των ελληνοτουρκικών σχέσεων διατηρήθηκε μετά το Ελσίνκι. Στη συζήτηση που έγινε στη Βουλή στις 15 Δεκεμβρίου 1999, δηλαδή ακριβώς τέσσερις μέρες μετά την ολοκλήρωση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι, με πρωτοβουλία του Προέδρου της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του Δημοκρατικού Κοινωνικού Κινήματος Δημήτριου Τσοβόλα με θέμα την εξωτερική πολιτική, ο πρωθυπουργός Σημίτης ρητά δήλωσε:

«Ένας μόνο δρόμος υπάρχει για όποιον έχει διεκδικήσεις ή για όποιον θεωρεί ότι έχει διαφορές: Η ειρηνική επίλυση των διαφορών και η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Δεν συμπεριλαμβάνονται στους κανόνες του παιχνιδιού οι ατέρμονες διάλογοι, οι διαιτησίες, η προσφυγή σε τρίτα πρόσωπα για να επιλύσουν τις διαφορές ή άλλα μέσα»⁵²⁴.

Σε απάντηση των δηλώσεων του πρωθυπουργού, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Κωνσταντίνος Καραμανλής, επιτέθηκε σφοδρά στην πολιτική που ακολούθησε η κυβέρνηση και το επιτελείο του υπουργείου εξωτερικών στη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι, αφήνοντας όμως αιχμές για μια πολιτική η οποία ήταν κατώτερη των περιστάσεων από την άποψη ότι δε συνέδεσε οριστικά και αμετάκλητα τις αρχές του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συνθηκών με τα ελληνοτουρκικά προβλήματα στο Αιγαίο, αλλά άφησε ασάφειες και ατελή χρονοδιαγράμματα συμμόρφωσης της Τουρκίας ως προς τα θέματα αυτά. Αν κανείς διαβάσει με προσοχή την ομιλία του Καραμανλή εκείνη την ημέρα στη Βουλή, θα διαπιστώσει ξεκάθαρα την εμμονή του αλλά και τη σταθερότητα της λογικής του να πείσει την κυβέρνηση ότι απέτυχε η πολιτική της στο Ελσίνκι γιατί έπρεπε να είχε θέσει αυστηρότερους όρους στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας όσον αφορά τα θέματα του Αιγαίου και τις γενικότερες διμερείς διαφορές των δύο χωρών. Αυτό

⁵²³ Ενώ έρευνες της VPRC μέχρι το Ελσίνκι αποδεικνύουν ότι η ελληνική κοινή γνώμη τάσσεται κατά της τουρκικής υποψηφιότητας για ένταξη στην Ε.Ε., η έρευνα της ΚΑΠΑ Research μετά το Ελσίνκι υποστηρίζει την θετική μεταστροφή της ελληνικής κοινής γνώμης υπέρ της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας. Βλέπε τις δημοσκοπήσεις της VPRC που διεξάχθηκαν μεταξύ του χρονικού διαστήματος 1996 και 1999: «Η κρίση στη βραχονησίδα Ίμια και οι προοπτικές των ελληνοτουρκικών σχέσεων», Μάρτιος 1996° «Στάσεις απέναντι στα εθνικά θέματα», Μάρτιος 1997° «Ελληνοτουρκικές σχέσεις και Κοινή Γνώμη», Ιούνιος – Ιούλιος 1998 και «Η εγκατάσταση των πυραύλων S-300 στην Κύπρο και η ελληνική κοινή γνώμη», Ιανουάριος 1999 και την έρευνα της ΚΑΠΑ Research για το Έθνος της Κυριακής, στις 12 Δεκεμβρίου 1999, «74% Ναι στο Ελσίνκι».

⁵²⁴ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ν'*, 15 Δεκεμβρίου 1999, σ: 2363.

σημαίνει ότι και η Νέα Δημοκρατία ασπάζοταν τις θέσεις της κυβέρνησης περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών σύμφωνα με τις αρχές και τις νόρμες του διεθνούς δικαίου και μάλιστα σε μεγαλύτερο και πιο έντονο ρυθμό⁵²⁵. Ο Γιώργος Παπανδρέου, απαντώντας στις θέσεις Καραμανλή και εκφράζοντας τις βασικές πολιτικές γραμμές που ακολούθησε και εξακολουθούσε να ακολουθεί η κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ, υπογράμμισε τα εξής:

Στο Ελσίνκι «πετύχαμε αυτό το οποίο αναζητούσαμε πάρα πολλά χρόνια, λέγοντας ότι μέσα στην ευρωπαϊκή οικογένεια, την ευρύτερη ευρωπαϊκή οικογένεια δηλαδή και των υποψήφιων χωρών, πρέπει να υπάρχει ένας μηχανισμός επίλυσης διαφορών που καταλήγει στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Αλλά η αναφορά, αγαπητοί συνάδελφοι, στον ΟΗΕ και στην ειρηνική επίλυση, δεν είναι ότι θα βάλουμε εμείς τα κυριαρχικά μας δικαιώματα, τα νησιά μας σε μια διαπραγμάτευση. Ο διάλογος αυτός είναι πολύ απλός. Εάν έρθει κάποια άλλη χώρα και πει 'το τάδε νησί σας' η απάντηση θα είναι μονολεκτική και θα είναι 'όχι'. Πηγαίνετε στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, αν θεωρείται ότι έχετε εσείς δίκιο. Και εδώ θα ήθελα να τονίσω και κάτι ακόμη. Η αναφορά ακριβώς και το όλο πλαίσιο στην παράγραφο 4, αυτό το οποίο σίγουρα δημιουργεί είναι μια νέα ασπίδα απέναντι στην οποιαδήποτε πιθανότητα χρήσης ή απειλή χρήσης βίας. Εντάσσεται εκ των πραγμάτων η Τουρκία σε μια λογική νομιμότητας, που δεν επιτρέπει ούτε κατά φαντασία τη χρήση βίας ή την απειλή χρήσης βίας...το κλίμα το οποίο επετεύχθη στο Ελσίνκι, εδραιώνει σίγουρα μια ευκαιρία για ένα καλύτερο αύριο. Οι λαοί μας απέδειξαν ή απαίτησαν εάν θέλετε, αυτή την ειρηνική συνεργασία. Επανειλημμένα έχουμε εκδηλώσει την επιθυμία για την εξομάλυνση και τη βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Προσωπικά έχω υιοθετήσει μια εποικοδομητική προσέγγιση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η Ελλάδα είναι έτοιμη να συζητήσει με την Τουρκία, εντός του πλαισίου του Διεθνούς Δικαίου και των συνθηκών, κάθε θέμα που δεν άπτεται των κυριαρχικών της δικαιωμάτων. Και βεβαίως, όπως έχουμε τονίσει, το μόνο ζήτημα το οποίο εμείς αναγνωρίζουμε ως υπαρκτό, είναι το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας. Εάν η Τουρκία έχει κάποια ζητήματα άλλα, είναι υποχρεωμένη να τα τεκμηριώσει, αν τα θέσει μέσα από το πλαίσιο του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, το οποίο όπως γνωρίζετε, είναι ένα δικαστήριο, που κρίνει νομικά ζητήματα, όχι άλλα, μέσα στο πλαίσιο των υπαρχόντων συνθηκών, που βεβαίως, διασφαλίζει πιστεύουμε απολύτως τα κυριαρχικά μας δικαιώματα»⁵²⁶.

⁵²⁵ Για την ομιλία Καραμανλή, βλέπε Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ν'*, 15 Δεκεμβρίου 1999, σ: 2374-2380.

⁵²⁶ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ν'*, 15 Δεκεμβρίου 1999, σ: 2398.

Μετά την επανεκλογή του Κώστα Σημίτη στην πρωθυπουργία της Ελλάδας τον Απρίλιο του 2000, ήταν περισσότερο αναμενόμενο από οποιαδήποτε άλλη φορά ότι η πολιτική της Ελλάδας όσον αφορά τις διμερείς σχέσεις της με την Τουρκία θα ακολουθούσε την πορεία των προηγούμενων χρόνων, δηλαδή μια κατεύθυνση θετικής αιρεσιμότητας στις βάσεις των αρχών και των νορμών του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συνθηκών, όπως αυτή είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στα τέλη του 1996. Το κυβερνητικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ σαφέστατα αποτύπωνε την προοπτική αλλά και τη συνέχεια αυτής της πολιτικής λογικής. Οι συντάκτες του εν λόγω προγράμματος χαρακτηριστικά υποστήριζαν πριν από τις εκλογές της 9^{ης} Απριλίου 2000:

«Για την Τουρκία, η βασική θέση μας είναι γνωστή. Η Ελλάδα “δε διεκδικεί τίποτα, αλλά και δεν παραχωρεί απολύτως τίποτα”. Η δημιουργία σχέσεων συνεργασίας με τη χώρα αυτή είναι απόλυτα επιθυμητή ως μέρος της ευρύτερης διαδικασίας για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη της περιοχής. Αλλά η ανάπτυξη της συνεργασίας θα πρέπει να γίνει στο πλαίσιο του σεβασμού των αρχών του διεθνούς δικαίου και συνθηκών. Για το πρόβλημα της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας είναι πάντοτε ανοιχτή η οδός της παραπομπής στο Διεθνές Δικαστήριο...Στις προτεραιότητες της τετραετίας εντάσσεται και η επίλυση του προβλήματος της υφαλοκρηπίδας σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο»⁵²⁷.

Αν και κατά καιρούς εκφραζόταν μια αντιπαράθεση απόψεων μεταξύ των δύο κομμάτων ως προς τα ελληνοτουρκικά θέματα, η αντιδιαστολή αυτή φαινόταν ότι είχε περισσότερο επικοινωνιακό παρά ουσιαστικό χαρακτήρα. Για του λόγου το αληθές, με την ίδια ακριβώς φιλοσοφία είχε συνταχθεί και το κυβερνητικό πρόγραμμα της Νέας Δημοκρατίας. Μεταξύ άλλων, το ενημερωτικό φυλλάδιο του κυβερνητικού προγράμματος της Νέας Δημοκρατίας για το ζήτημα του σχεδιασμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με τα διμερή προβλήματα Ελλάδας-Τουρκίας υπογράμμιζε τα εξής:

«Η Ελλάδα επιθυμεί την εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων μέσω ενός γόνιμου διαλόγου. Ο διάλογος αυτός όμως για να είναι χρήσιμος και αποδοτικός πρέπει να στηρίζεται σε τρεις αρχές: 1) στο σεβασμό της εδαφικής ακεραιότητας και των κυριαρχικών δικαιωμάτων, 2) στο σεβασμό του διεθνούς δικαίου και των διεθνών

⁵²⁷ Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Οι Προτάσεις Μας, Οι Δεσμεύσεις Μας*, 2000, σ: 159-160.

συνθηκών, και, γ) στον αποκλεισμό της χρήσης βίας, καθώς και της απειλής χρήσης βίας»⁵²⁸.

Το γεγονός αυτό αποκαλύπτει το βαθμό της συναίνεσης που επικρατούσε εκείνη την περίοδο στην ελληνική πολιτική σκηνή όσον αφορά τα ελληνοτουρκικά θέματα και ειδικότερα την πλήρη αφοσίωση των κυριοτέρων πολιτικών κομμάτων σε πολιτικές που εναρμονίζονταν με τις αρχές και τις νόρμες του διεθνούς δικαίου. Εκπροσωπώντας το μεγαλύτερο ποσοστό των Ελλήνων ψηφοφόρων, που σε πραγματικούς αριθμούς ξεπερνά το 80% του συνόλου του ελληνικού εκλογικού σώματος, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει με ανεπιφύλακτη βεβαιότητα ότι η κοινή πολιτική που ακολουθούσαν τα δύο μεγάλα κόμματα, ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία, ως προς τα διμερή ελληνοτουρκικά θέματα καλύπτει το βασικό κριτήριο της «ομοιότητας», όπως αυτό ορίστηκε στο αναλυτικό πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας.

Ο Κώστας Σημίτης και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ενίσχυσαν και ακραιφνώς προώθησαν την πολιτική της θετικής αιρεσιμότητας που πραγματώθηκε στο Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999, μέσα από επαναλαμβανόμενες δηλώσεις που έκαναν κατά τη διάρκεια διαφόρων συνεδριάσεων στη Βουλή μετά τις εκλογές του 2000. Στις 22 Απριλίου 2000, με μοναδικό αντικείμενο συζήτησης την ανάγνωση των Προγραμματικών Δηλώσεων της Κυβερνήσεως, ο Σημίτης δήλωσε στη Βουλή το εξής:

«Βασικός στόχος μας για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις είναι η πλήρης αξιοποίηση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι, στη βάση των παγίων αρχών και θέσεών μας για τη μόνη πραγματική διαφορά, που υπάρχει και που αφορά την υφαλοκρηπίδα, την οριοθέτησή της. Ο δρόμος της επίλυσης αυτής της διαφοράς είναι, όπως το έχουμε πει επανειλημμένα, η παραπομπή του θέματος στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης»⁵²⁹.

Στις απαντήσεις που έδωσε ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Κωνσταντίνος Καραμανλής, κατά τη διάρκεια της συζήτησης που επακολούθησε της ανάγνωσης των προγραμματικών δηλώσεων μια μέρα μετά, την 23^η Απριλίου του

⁵²⁸ Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Το Κυβερνητικό Πρόγραμμα της Νέας Δημοκρατίας*, 2000, σ: 18-19.

⁵²⁹ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 22 Απριλίου 2000, σ: 21.

2000, στην ουσία ευθυγραμμίστηκε με τις δηλώσεις που είχε κάνει ο πρωθυπουργός την ακριβώς προηγούμενη μέρα⁵³⁰. Με ανάλογες δηλώσεις διατύπωναν την πολιτική τους τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα καθ' όλη τη διάρκεια της τετραετίας 2000-2004. Εντωμεταξύ, όσο περνούσε ο καιρός τόσο περισσότερο γινόταν αντιληπτό ότι η πολιτική της θετικής αιρεσιμότητας που προωθούσε η Ελλάδα όσον αφορά το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας και ειδικότερα τα διμερή ελληνοτουρκικά προβλήματα θα ευνοούσε μια τελική διευθέτηση των διαφόρων προβλημάτων και θα προωθούσε επιτυχώς λύσεις σε ζητήματα που κατά το παρελθόν φαίνονταν δυσεπίλυτα και μη-διαπραγματεύσιμα. Αυτή η λογική αποτελούσε πλέον αναμφισβήτητη αλήθεια για την πλειοψηφία του πολιτικού κόσμου, παρά τις εξαιρέσεις διαφόρων εθνικιστικών κύκλων που θεωρούσαν ότι η Ελλάδα με αυτό τον τρόπο «ξεπουλιέται» και είναι διαθέσιμη να απεμπολήσει τα αδιαπραγμάτευτα και βαθέως ιστορικά εθνικά της συμφέροντα προς όφελος του αιώνιου εχθρού, δηλαδή της γειτονικής Τουρκίας. Επομένως, δεν αποτελεί παράδοξο το γεγονός ότι με κάθε ευκαιρία οι πολιτικοί αρχηγοί αλλά και τα ηγετικά στελέχη των πολιτικών κομμάτων προσπαθούσαν μέσα από προτάσεις και δηλώσεις να οριστικοποιήσουν αυτές τις πολιτικές κατευθύνσεις και να τους δώσουν μια ενιαία μορφή και χαρακτήρα, έτσι ώστε να ισχυροποιήσουν τη θέση της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας. Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία είχαν πιαστεί χέρι-χέρι ενισχύοντας μια πολιτική γραμμή που για πολλούς θα απέδιδε τα μέγιστα, ενώ για άλλους θεωρούνταν προδοτική και ανεγκέφαλη.

Ο Παπανδρέου μιλώντας στη Βουλή, στις 9 Μαρτίου 2001, έθεσε τις τρεις κύριες αρχές που έπρεπε να κινηθεί η ελληνική εξωτερική πολιτική σε σχέση με τα διμερή θέματα με την Τουρκία: α) σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, β) σταθερότητα και απαραβίαστο των συνόρων και γ) ειρηνική διευθέτηση των διμερών προβλημάτων και, μάλιστα, των οποιονδήποτε προβλημάτων. Επιπλέον, πρόσθεσε ότι η ελληνική πολιτική ηγεσία και κοινωνία αναγνωρίζει το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας ως το μόνο υπαρκτό θέμα προς επίλυση, εντούτοις όποια προβλήματα έχουν προκύψει ή θα προκύψουν στην ευρύτερη περιοχή «πρέπει να διευθετούνται μέσα στα πλαίσια των διεθνών συνθηκών και την δυνατότητα προσφυγής στο Δικαστήριο της Χάγης»⁵³¹. Μετά από μια μακρά περίοδο

⁵³⁰ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ε'*, 23 Απριλίου 2000, σ: 28.

⁵³¹ Σε αυτό το σημείο, ο Παπανδρέου αναγνωρίζει την ύπαρξη κι άλλων διμερών ζητημάτων με την Τουρκία παρεκκλίνοντας εν μέρει από το δόγμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που ισχυρίζεται

συνεδριάσεων στη Βουλή, που δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στο πρόβλημα της Κύπρου λόγω κυρίως της επικείμενης διεύρυνσης της Ε.Ε. καθώς και στα ελληνοτουρκικά ζητήματα, ήρθε το τελικό επιστέγασμα αυτής της πολιτικής μέσα από τις χαρακτηριστικές δηλώσεις Καραμανλή, στις 22 Οκτωβρίου 2003, με θέμα την πορεία της χώρας στην Ε.Ε.:

«Διαπιστώνουμε, το τελευταίο διάστημα, μία βελτίωση του κλίματος στις διμερείς σχέσεις. Αυτή είναι μία θετική και ευπρόσδεκτη εξέλιξη. Εμείς σταθερά – και από τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης – θεωρούμε ότι η εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο με διάλογο, που να στηρίζεται στο σεβασμό της εδαφικής ακεραιότητας, στο σεβασμό του Διεθνούς Δικαίου και των Διεθνών Συνθηκών, αλλά και στην αποφυγή της χρήσης ή της απειλής χρήσης βίας. Οι μονομερείς υποχωρήσεις ούτε τα συμφέροντά μας ούτε την πραγματική προσέγγιση προωθούν. Εμείς σε κάθε περίπτωση υπογραμμίζουμε ότι η φωνή μας πρέπει να είναι ξεκάθαρη, να είναι έκφραση του Δικαίου και της Ειρήνης, να είναι φωνή του μέλλοντος και όχι του χθες. Αυτό κάναμε και αυτό κάνουμε πάντα»⁵³².

Η δήλωση αυτή εκφράζει με κυνικό τρόπο την άμεση υποστήριξη της πολιτικής της θετικής αιρεσιμότητας που προωθούσε με προσεχτικό τρόπο σχεδόν από τις αρχές του 1996 η κυβέρνηση Σημίτη και, εμμέσως πλην σαφώς, φανερώνει τον υψηλό βαθμό της «ομοιότητας» και κυριότερα της «διδαιτερότητας» που επικρατούσε στην πλειοψηφία του πολιτικού κόσμου καθώς και στην ευρύτερη ελληνική κοινωνία για τη νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών με την Τουρκία. Σε καμία περίπτωση η Ελλάδα δεν ήθελε και δε θέλει να προξενήσει μια πολεμική κρίση με τη γειτονική χώρα, κάτι που έγινε μάθημα μετά το πάθημα της σοβαρής κρίσης των Ιμίων στις αρχές του 1996 όπου οι δύο χώρες έφθασαν πολύ κοντά σε μια ένοπλη σύρραξη.

Η εθνική νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διμερών διαφορών εξακολουθεί να ανιχνεύεται και έπειτα από την αλλαγή ηγεσίας στο τιμόνι της ελληνικής διακυβέρνησης μετά τις εκλογές του Μαρτίου του 2004 και την νίκη της Νέας Δημοκρατίας με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Στις προγραμματικές

ότι το μόνο πρόβλημα είναι η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Όπως ισχυριστήκαμε και προηγουμένως με βάση τις απόψεις του Χρήστου Ροζάκη, όταν μια χώρα αρχίζει και αναγνωρίζει δικαιώματα σε μια περιοχή και μέσα από αυτό τον τρόπο δημιουργεί προβλήματα σε μια γειτονική χώρα, τότε η χώρα που απειλείται δεν μπορεί να αγνοήσει τις εν λόγω αμφισβητήσεις ή «παραβιάσεις» των συνόρων. Στην περίπτωση των ελληνοτουρκικών θεμάτων, αυτό επιβεβαιώνεται με τις διεκδικήσεις της Τουρκίας σε όλο το Αιγαίο. Όλα αυτά παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Βλέπε Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΠΛΕ'*, 9 Μαρτίου 2001, σ: 5810-5811.

⁵³² Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΒ'*, 22 Οκτωβρίου 2003, σ: 376.

δηλώσεις που ανέγνωσε ο νέος πρωθυπουργός κατέστησε σαφής τη συνέχεια της προηγούμενης πολιτικής όσον αφορά τις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία με βάση τις αρχές του σεβασμού της διεθνούς νομιμότητας και του διεθνούς δικαίου⁵³³. Στη συζήτηση που ακολούθησε την επόμενη μέρα από την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησεως, στις 21 Μαρτίου 2004, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Γεώργιος Παπανδρέου, κατέστησε σαφές ότι αποτελεί χρέος της νέας κυβέρνησης η συνέχιση μιας εξωτερικής πολιτικής που έχει οικοδομηθεί πάνω στις αρχές της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και σε μιας φιλικής προσέγγισης με την Τουρκία⁵³⁴. Στη δευτερολογία του, ο πρωθυπουργός, Κωνσταντίνος Καραμανλής, τόνισε κάτι ιδιαίτερος σημαντικό δίνοντας το στίγμα για την επιτυχία και τη συνέχεια μιας πολιτικής που όπως φαινόταν απέδιδε καρπούς και ικανοποιούσε το σύνολο του ελληνικού πολιτικού κόσμου:

«Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, είναι ευτύχημα ότι σήμερα η χώρα μας δεν αντιμετωπίζει σημαντικές, δραματικές διαφορές και διαφωνίες για τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Μόλις πριν από μερικά χρόνια αυτό συνέβαινε με πολύ κακές επιπτώσεις, τις οποίες έχει πληρώσει ο τόπος και έχει πληρώσει ακριβά. Σήμερα η μεγάλη πλειοψηφία – και είναι θετικό αυτό – συμφωνεί στις στρατηγικές επιλογές, στον ευρωπαϊκό προσανατολισμό – για παράδειγμα – στην πολιτική της ειρήνης, της εξομάλυνσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων, στις πολιτικές πρωτοβουλίες στα Βαλκάνια κ.ο.κ. Μπορεί να μη συμφωνούμε σε όλους τους επιμέρους χειρισμούς. Δεν πειράζει. Είναι σημαντικό, όμως, ότι δεν τίθεται ζήτημα αντιπαράθεσης στενά κομματικής στα μεγάλα εθνικά ζητήματα. Και είναι επίσης θετικό ότι στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου δεν έγιναν αντικείμενο συγκρούσεων τα εθνικά ζητήματα και η εξωτερική πολιτική»⁵³⁵.

Όλα αυτά, εξάλλου, είχαν καταστεί φανερά μέσα από τα κυβερνητικά προγράμματα των κομμάτων εξουσίας, πριν από τις εκλογές του 2004. Στο ξεχωριστό φυλλάδιο που διένειμε για την εξωτερική πολιτική του κυβερνητικού προγράμματος του 2004, οι συντάκτες του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας εύγλωττα σημείωναν:

⁵³³ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 20 Μαρτίου 2004, σ: 197-202.

⁵³⁴ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ε'*, 21 Μαρτίου 2004, σ: 286.

⁵³⁵ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ε'*, 21 Μαρτίου 2004, σ: 289.

«Η Νέα Δημοκρατία ήταν πάντα η πολιτική δύναμη που εργάστηκε για την εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, διότι πίστευε και πιστεύει ότι αυτό θα αποβεί προς όφελος του ελληνικού και του τουρκικού λαού, αλλά και ολόκληρης της περιοχής. Η εξομάλυνση αυτή που οδηγεί στη σταθερότητα και την ειρήνη, δεν μπορεί παρά να επιτευχθεί με διάλογο και όχι με απειλές, εντάσεις και μονομερείς διεκδικήσεις κατά παράβαση του Διεθνούς Δικαίου και των Διεθνών Συνθηκών. Θεμελιώδης επιδίωξη της πολιτικής του διαλόγου με την Τουρκία είναι η “αποστρατικοποίηση” των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Αυτό σημαίνει ότι η τουρκική κυβέρνηση θα πρέπει να αποδείξει ότι επιθυμεί πραγματικά την ειρηνική επίλυση των προβλημάτων. Ότι δεν προσβλέπει στη σύγκρουση και τις απειλές. Ότι θέλει να βάλει τέλος στην αδιέξοδη και επικίνδυνη πρακτική των μαζικών παραβιάσεων του ελληνικού εναέριου χώρου, των απειλών χρήσης βίας και της επίκλησης του διαβόητου “casus belli”»⁵³⁶.

Με παρόμοιο τρόπο είχαν γραφτεί και οι προτάσεις του ΠΑΣΟΚ για τα ελληνοτουρκικά ζητήματα, που έθετε ως βασικό στόχο της εξωτερικής του πολιτικής την ειρηνική επίλυση των προβλημάτων με την Τουρκία:

«Με την ευρωπαϊκή μας πολιτική πετύχαμε την υποβολή της Τουρκίας στη διαδικασία προσαρμογής του διεθνούς δικαίου και της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Στο διμερές επίπεδο και σε όλους τους τομείς αμοιβαίου συμφέροντος, στόχος μας είναι η περαιτέρω διεύρυνση και εμπάθυνση της συνεργασίας, η οποία αποδεικνύεται ιδιαίτερα επωφελής για τα συμφέροντα των δύο λαών. Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις έχουν περάσει σε μια νέα περίοδο, που χαρακτηρίζεται από τη μείωση της έντασης, τη δημιουργία κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης, την προώθηση των επαφών και της συνεργασίας σε στρατηγικούς τομείς της οικονομίας, την ανάπτυξη της διασυνοριακής συνεργασίας προς όφελος της ανάπτυξης των παραμεθορίων περιοχών, την ύφεση και τις σχέσεις καλής γειτονίας. Στόχος η επίλυση της διαφοράς για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Προς το σκοπό αυτό θα συνεχίσουμε τις διερευνητικές επαφές για την εξέταση των δυνατοτήτων της ύπαρξης συμφωνίας για την από κοινού προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, με σεβασμό στις αρχές του διεθνούς δικαίου, του δικαίου της θάλασσας, στις διεθνείς και διμερείς Συνθήκες και στις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό είναι το πλαίσιο και η πολιτική αρχών που ακολουθούμε με συνέπεια και ευθύνη»⁵³⁷.

⁵³⁶ Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Το Κυβερνητικό μας Πρόγραμμα για την Εξωτερική Πολιτική*, 2004.

⁵³⁷ Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Το Σχέδιο για τη Χώρα, Η Αντίληψή μας, Οι Προτάσεις μας*, 2004, σ: 113-115.

Η συνέχιση αυτής της πολιτικής πρακτικής που επιδίωκε την ειρηνική επίλυση των προβλημάτων με κύριο άξονα τις αρχές του διεθνούς δικαίου υπήρξε προτεραιότητα της κυβέρνησης αλλά και της αντιπολίτευσης, παρά τις συγκρουόμενες απόψεις σε επιμέρους ζητήματα και τακτικές. Ο νέος υπουργός εξωτερικών, Πέτρος Μολυβιάτης, λόγω του ιστορικού του ψυχροπολεμικού παρελθόντος, φάνηκε ότι ακολουθεί μια λιγότερο διαλλαχτική στάση προς μια πολιτική θετικής αιρεσιμότητας με την Τουρκία στη βάση των ειρηνικών διευθετήσεων των διαφορών, γεγονός που διαστρέβλωνε τη βασική πολιτική γραμμή που είχε ακολουθήσει η Νέα Δημοκρατία από το 1996 και μετά σε σχέση με τα ελληνοτουρκικά προβλήματα. Η αντικατάστασή του όμως με τη Θεοδώρα Μπακογιάννη, που είχε ένα αδιαμφισβήτητο ευρωπαϊκό προφίλ και σύγχρονες αντιλήψεις περί των ζητημάτων εξωτερικής πολιτικής, τρανά αποδεικνύει τη συνέχεια αυτής της πολιτικής που ακολουθήθηκε αμερόληπτα και συστηματικά. Η πρώτη μεγάλη συζήτηση για τα σοβαρά εθνικά θέματα που πραγματοποιήθηκε στη Βουλή στις 13 Μαΐου 2005 μετά την νίκη της Νέας Δημοκρατίας στις εθνικές εκλογές του Μαρτίου του 2004 αποδεικνύει του λόγου το αληθές. Καραμανλής και Παπανδρέου ευθυγραμμίστηκαν στη συνέχιση αυτής της πολιτικής και μέσα από τις δηλώσεις τους δεν άφησαν κανένα περιθώριο για επαναφορά της παλαιάς αντίληψης περί συγκρουσιακών λογικών και ευθείας αντιπαράθεσης με την Τουρκία⁵³⁸. Τα ίδια, εξάλλου, επαναλήφθηκαν και στην επόμενη μεγάλη συζήτηση για θέματα εξωτερικής πολιτικής από τους αρχηγούς των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων, στις 31 Οκτωβρίου 2005⁵³⁹. Όλες οι ηγετικές προσωπικότητες του ελληνικού πολιτικού κόσμου επιβεβαίωναν μια πολιτική που ήταν συνεπής με τις νόρμες της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών, όπως αυτές καταγράφονταν μέσα από τις αρχές του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συνθηκών, καθ' όλη τη διάρκεια της πρωθυπουργίας Καραμανλή, έως τον Οκτώβριο του 2009.⁵⁴⁰

Από την παραπάνω ανάλυση γίνεται αντιληπτό ότι μια νόρμα που έχει σχέση με την ειρηνική επίλυση των διαφορών διαχέεται και κοινωνικοποιείται μέσα στην

⁵³⁸ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΕΒ*, 13 Μαΐου 2005.

⁵³⁹ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΗ*, 31 Οκτωβρίου 2005.

⁵⁴⁰ Βλέπε, για παράδειγμα, τις δηλώσεις της υπουργού εξωτερικών, Ντόρας Μπακογιάννης, για τα ελληνοτουρκικά ζητήματα, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΜΗ*, 2 Ιουνίου 2006. Βλέπε, επίσης, δηλώσεις πολιτικών αρχηγών, υπουργών της κυβέρνησης και βουλευτών της Ελληνικής Βουλής: Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΔ*, 2 Νοεμβρίου 2006° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΝΑ*, 15 Ιουνίου 2007° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ*, 28 Σεπτεμβρίου 2007° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΚΓ*, 10 Απριλίου 2008° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΛΕ*, 21 Απριλίου 2008° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΣΤ*, 16 Ιανουαρίου 2009 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΕ*, 12 Μαρτίου 2009.

ελληνική κοινωνία. Η νόρμα αυτή συνδέεται με την πολιτική της Ελλάδας έναντι της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας. Αυτό το συμπέρασμα μπορεί να εξαχθεί και από μια σύντομη ανάλυση των στατιστικών στοιχείων που δημοσιεύει το Ευρωβαρόμετρο κάθε εξάμηνο⁵⁴¹. Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουν δημοσιευτεί από το 1994 έως το 2010, είναι χαρακτηριστικό ότι η ελληνική κοινή γνώμη αρχικά ήταν συντριπτικά αρνητική (περίπου 85%) σε μια ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.⁵⁴² Όσο πλησίαζε η σύνοδος κορυφής στο Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999, το ποσοστό αυτό έπεφτε με αποτέλεσμα στην έρευνα του Ευρωβαρόμετρου την άνοιξη του 2000 να καταγραφεί ένα ποσοστό γύρω στο 50% το οποίο να εμφανίζεται υπέρ της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας⁵⁴³. Αυτό αποδεικνύει την επίδραση που είχε ένα θετικό γεγονός όπως το Ελσίνκι στη συνείδηση της ελληνικής κοινής γνώμης έναντι της Τουρκίας. Από το 2001 έως σήμερα παρατηρείται μια σταθεροποίηση του ποσοστού γύρω στο 65% που είναι κατά της ευρωπαϊκής πορείας της Τουρκίας⁵⁴⁴. Ωστόσο, σε έρευνα της Public Issue το 2007, ενώ επιβεβαιώνεται ότι περίπου το 60% της ελληνικής κοινής γνώμης τάσσεται κατά της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας, πάνω από το 50% υποστηρίζει την άποψη ότι συμφέρει την Ελλάδα να ενταχθεί στην Ε.Ε. η Τουρκία.⁵⁴⁵ Το ποσοστό αυτό παραμένει ισχυρό (περίπου 45%) και τον επόμενο χρόνο σε παρόμοια έρευνα της ίδιας εταιρείας⁵⁴⁶. Επομένως, η νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών απολαμβάνει έναν επαρκή (μεσαίο-υψηλό) βαθμό ομοιότητας και ιδιαιτερότητας και μπορεί να αποτελέσει

⁵⁴¹ Επίσημος δικτυακός τόπος Ανάλυσης της Κοινής Γνώμης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο http://ec.europa.eu/public_opinion/standard_en.htm.

⁵⁴² Βλέπε, συγκεκριμένα, Standard Eurobarometer 44, Φθινόπωρο 1995° Standard Eurobarometer 45, Άνοιξη 1996° Standard Eurobarometer 46, Φθινόπωρο 1996° Standard Eurobarometer 47, Άνοιξη 1997° Standard Eurobarometer 48, Φθινόπωρο 1997° Standard Eurobarometer 49, Άνοιξη 1998° Standard Eurobarometer 50, Φθινόπωρο 1998° Standard Eurobarometer 51, Άνοιξη 1999 και Standard Eurobarometer 52, Φθινόπωρο 1999.

⁵⁴³ Standard Eurobarometer 53, Άνοιξη 2000.

⁵⁴⁴ Standard Eurobarometer 54, Φθινόπωρο 2000° Standard Eurobarometer 55, Άνοιξη 2001° Standard Eurobarometer 56, Φθινόπωρο 2001° Standard Eurobarometer 57, Άνοιξη 2002° Standard Eurobarometer 58, Φθινόπωρο 2002° Standard Eurobarometer 59, Άνοιξη 2003° Standard Eurobarometer 60, Φθινόπωρο 2003° Standard Eurobarometer 61, Άνοιξη 2004° Standard Eurobarometer 62, Φθινόπωρο 2004° Standard Eurobarometer 63, Άνοιξη 2005° Standard Eurobarometer 64, Φθινόπωρο 2005° Standard Eurobarometer 65, Άνοιξη 2006° Standard Eurobarometer 66, Φθινόπωρο 2006° Standard Eurobarometer 67, Άνοιξη 2007° Standard Eurobarometer 68, Φθινόπωρο 2007° Standard Eurobarometer 69, Άνοιξη 2008 και Standard Eurobarometer 70, Φθινόπωρο 2008°

⁵⁴⁵ Public Issue, «Βαρόμετρο, Μάρτιος 2007», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 11 Μαρτίου 2007 και στον επίσημο δικτυακό τόπο της εταιρείας Public Issue <http://www.publicissue.gr/566/varometro-march-2007/>.

⁵⁴⁶ Public Issue, «Έρευνα για την Εξωτερική Πολιτική», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 2 Μαρτίου 2008 και στον επίσημο δικτυακό τόπο της εταιρείας Public Issue <http://www.publicissue.gr/122/foreign-affairs/>.

ανεξάρτητη μεταβλητή για την εξέταση της συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

6.5 Πραγματική Συμπεριφορά της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής-

Προβλήματα στο Αιγαίο.

Από τη στιγμή που οι διεθνείς νόρμες δεν συγκρούονται με τις εθνικές νόρμες αλλά αλληλοενισχύονται και αφού οι νόρμες αυτές, διεθνείς και εθνικές, ικανοποιούν τα κριτήρια των βαθμών ομοιότητας και ιδιαιτερότητας μπορούμε να ισχυριστούμε ότι μπορούν να αποτελέσουν ανεξάρτητες μεταβλητές για την εξήγηση της συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Επιπλέον, σύμφωνα με τον πίνακα 2 του κεφαλαίου 4, οι νόρμες αυτές μπορεί να έχουν μια ισχυρή επεξηγηματική ικανότητα και προβλεπτική ισχύ για τη συμπεριφορά της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας. Με την ανάλυση της πραγματικής συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, κατά τη διάρκεια του διαστήματος 1996-2009, θα είμαστε σε θέση να ελέγξουμε κατά πόσο η ελληνική εξωτερική πολιτική έχει ακολουθήσει μια στάση συνεπή ως προς τις νόρμες αυτές, διεθνείς και εθνικές, σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και στο κατά πόσο η πολιτική αυτή έχει παραμείνει αναλλοίωτη μέσα στους ίδιους άξονες λογικής και προοπτικών παρά την αλλαγή εξουσίας στη διακυβέρνηση της Ελλάδας, από το ΠΑΣΟΚ στη Νέα Δημοκρατία το Μάρτιο του 2004.

Μετά την κρίση στις βραχονησίδες Ίμια/Καρντάκ, οι διμερείς σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, Ελλάδα και Τουρκία, περιήλθαν στο έλεος του πατριωτισμού, της προπαγάνδας και των αλληλοσυγκρουόμενων αντιλήψεων και συνειδήσεων. Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, Κώστας Σημίτης, αμέσως επικαλέστηκε τις αρχές του διεθνούς δικαίου επιζητώντας λύση για το καθεστώς των Ιμίων, κάτι που έγινε φανερό από τις πρωτοβουλίες που ανέλαβε μετά την κρίση ιδιαίτερα απέναντι στις Ηνωμένες Πολιτείες που φαίνονταν αρχικά διστακτικές να εμπλακούν ουσιωδώς στην επίλυση του ζητήματος. Γι' αυτό το λόγο, η Ελλάδα έστρεψε τις ελπίδες της για επίλυση του προβλήματος προς την Ε.Ε. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σημίτης, η Ελλάδα χρειαζόταν μια πολιτική που θα συμβάδιζε με τη στρατηγική για την ένταξή της στην ΟΝΕ και «θα οδηγούσε σε μια ξεκάθαρη μεταβολή των ελληνοτουρκικών σχέσεων σε ένα πλαίσιο ειρήνης και συνεργασίας στη βάση των κανόνων του διεθνούς δικαίου. Για την ανάπτυξη αυτής της στρατηγικής η

ευρωπαϊκή πλατφόρμα μπορούσε να αποτελέσει την ιδεωδέστερη βάση»⁵⁴⁷. Γι' αυτό το λόγο, το διπλωματικό επιτελείο του πρωθυπουργού έκρινε αναγκαίο ότι έπρεπε να ενημερωθούν σε βάθος οι Ευρωπαίοι εταίροι για τα διμερή προβλήματα που απασχολούσαν τις δύο χώρες, τις αξιώσεις της Τουρκίας στο Αιγαίο και το ευρύτερο πλαίσιο θέσεων που ήθελε να προωθήσει η Ελλάδα σε σχέση με αυτά τα ζητήματα. Σύμφωνα με το Κώστα Σημίτη, το πλαίσιο θέσεων που έπρεπε να φωτίζεται σε κάθε συνάντηση με τους Ευρωπαίους ηγέτες όφειλε να αποσαφηνίζει την επιθετική τακτική της Τουρκίας στο Αιγαίο καθώς και να προκρίνει ως μεθόδους επίλυσης των προβλημάτων που είχε αναδείξει η Τουρκία τις απαραίτητες νομικές διαδικασίες του διεθνούς δικαίου, στηριζόμενες στις σαφείς διεθνείς συνθήκες και εν ανάγκη στη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης⁵⁴⁸. Ο βασικός σχεδιασμός περιελάμβανε τα ακόλουθα βήματα: επίσκεψη στον πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κ.Σαντέρ και στο Βέλγο πρωθυπουργό κ.Ντεάν, στο Γερμανό καγκελάριο κ.Κολ και στο Γάλλο πρόεδρο κ.Σιράκ στις 21, 22 και 23 Φεβρουαρίου αντίστοιχα. Ακολούθως, στις 21-22 Μαρτίου ορίστηκε επίσκεψη στον πρωθυπουργό της Ιταλίας κ.Ντίνι, στις 7-15 Απριλίου στον πρόεδρο των ΗΠΑ κ. Κλίντον και τέλος στις 22-25 Απριλίου στους κ.Μέιτσορ και Μπρουτόν στο Λονδίνο και Δουβλίνο αντίστοιχα. Βοηθητικά θα λειτουργούσαν και οι δύο συναντήσεις κορυφής της ιταλικής προεδρίας στις 28-30 Μαρτίου στο Τορίνο και στις 20-24 Ιουνίου στη Φλωρεντία⁵⁴⁹.

Οι εντατικές και συστηματικές προσπάθειες της Ελλάδας, όμως, έπεσαν στο κενό. Η Ε.Ε. απέρριψε οποιαδήποτε ελληνική προσπάθεια για διευθέτηση του ζητήματος των Ιμίων όπως και των γενικότερων θεμάτων της ατζέντας που προωθούσε η ελληνική διπλωματία στους Ευρωπαίους εταίρους της, με τη λογική ότι θα ήταν αναποτελεσματική και λανθασμένη κίνηση για όλα τα κράτη-μέλη που απαρτίζουν την Ε.Ε. να οργανώσουν την πολιτική τους έναντι της Τουρκίας πάνω σε μια βάση που θα εξαρτιόταν από τα ακανθώδη διμερή προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας⁵⁵⁰. Στις 26 Φεβρουαρίου 1996, ο υπουργός εξωτερικών Θεόδωρος Πάγκαλος επιβεβαίωσε τις θέσεις της Ελλάδας στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων

⁵⁴⁷ Σημίτης 2005, σ:76.

⁵⁴⁸ Στο ίδιο, σ:76-78.

⁵⁴⁹ Στο ίδιο, σ:76. Τα βασικά συμπεράσματα και τις γενικότερες αντιδράσεις που αποκόμισε η Ελλάδα από αυτή την εξόρμηση του πρωθυπουργού και των διπλωματικών συνεργατών του, περιγράφονται στο Σημίτης 2005, σ:79-81. Επίσης, ο Σημίτης αποκαλύπτει ότι πραγματοποίησε πάνω από εκατό ταξίδια που στόχο είχαν να πείσουν τους ηγέτες των ξένων χωρών και, κυρίως της Ε.Ε., για τις ελληνικές θέσεις και πρακτικές.

⁵⁵⁰ E.Athanassopoulou, «Blessing in Disguise: The Imia Crisis and Turkish-Greek Relations», *Mediterranean Politics*, τόμ.2, τχ.3, 1997, σ:76-101.

λαμβάνοντας θετικές απαντήσεις και σχόλια από την Ε.Ε. που για πρώτη φορά «αναγνώριζε ότι η τουρκική επιθετικότητα κατά της Ελλάδας αφορούσε και την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση και επηρέαζε τις σχέσεις της με την Τουρκία»⁵⁵¹. Παρά τις αρχικές θετικές και συναινετικές αντιδράσεις των Ευρωπαίων εταίρων, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Υπουργών αρνήθηκε να επικυρώσει την πρόταση που προώθησε η Ελλάδα σε σχέση με τη διευκόλυνση χρηματοπιστωτικής βοήθειας από την Ε.Ε. προς την Τουρκία, η οποία στηριζόταν στις τρεις ακόλουθες προϋποθέσεις: α) κανένας δε θα πρέπει να καταφεύγει στη χρήση όπλων στο Αιγαίο ως μέσου για την επίλυση των οποιωνδήποτε διαφορών, β) το status quo στο Αιγαίο πρέπει να γίνεται σεβαστό και γ) το ζήτημα των Ιμίων πρέπει να λυθεί υπό τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης στο οποίο η Τουρκία θα πρέπει να καταφύγει αν θέλει να διεκδικήσει οποιονδήποτε ισχυρισμό της σε σχέση με τις νήσους Ίμια⁵⁵². Η στάση αυτή της Ελλάδας συνεχίστηκε φτάνοντας μέχρι το σημείο να ασκήσει τη δύναμη του βέτο της στο πακέτο χρηματικής βοήθειας των \$250 εκατομμυρίων της Ε.Ε. προς την Τουρκία καθώς και στο χρηματικό πακέτο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Μεσογειακής Βοήθειας (MEDA) που η Τουρκία είχε το δικαίωμα να εισπράξει. Η ενέργεια αυτή, μολονότι αποδεικνύει μια φανερή επιστροφή στη λογική της πολιτικής της αρνητικής αιρεσιμότητας, παράλληλα τεκμηριώνει ότι η Ελλάδα και ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης ήταν ανένδοτοι σε οποιαδήποτε παραχώρηση ή κίνηση καλής θελήσεως σε σχέση με το ευρωπαϊκό μέλλον της γείτονος αν αυτή πρώτα δεν συμμορφωνόταν με τις κανονιστικές επιταγές που υποδείκνυε το διεθνές δίκαιο και οι νόρμες της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Γι' αυτό το λόγο, η άρση του βέτο, τον Ιούλιο του 1996, επιτεύχθηκε (και μάλιστα ήταν μερική άρση του βέτο γιατί η Ελλάδα συμφώνησε μόνο στη χρηματοδότηση του προγράμματος MEDA και όχι στα \$250 εκατομμύρια) υπό την προϋπόθεση ότι η Ε.Ε. έπρεπε να προβεί σε κοινή δήλωση που θα παρότρυνε την Τουρκία να δείξει σεβασμό στις αρχές του διεθνούς δικαίου και στα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε. καθώς και να αναγνωρίσει τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου σε σχέση με το ζήτημα των Ιμίων⁵⁵³.

⁵⁵¹ Σημίτης 2005, σ:81.

⁵⁵² Athanassopoulou 1997, σ:80.

⁵⁵³ Στο ίδιο, σ:87-88.

Παρά το περιεχόμενο της δήλωσης που τελικά έκανε η Ε.Ε. και κατά πόσο ήταν ή όχι δεσμευτικό για την Τουρκία⁵⁵⁴, γινόταν ήδη αντιληπτό ότι η Ελλάδα διαμόρφωνε μια πολιτική με βάση τις νόρμες του διεθνούς δικαίου που ενισχυόταν από τη δυνατότητά της να παίζει το χαρτί του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της Τουρκίας δεσμεύοντας το μέλλον αυτής της χώρας με προϋποθέσεις που είχαν άμεση και σαφή σχέση με την προοπτική επίλυσης των διμερών προβλημάτων των δύο χωρών. Ο Κώστας Σημίτης με εύλωτο τρόπο σημειώνει στο βιβλίο του ότι, εκτός της έναρξης διαλόγου σε θέματα «χαμηλής πολιτικής» που έπρεπε να ενισχυθεί για να δώσει το έναυσμα για ουσιαστικό διάλογο και στα θέματα «υψηλής πολιτικής» (Αιγαίο και Κύπρος), η Ελλάδα χρειαζόταν να εντείνει τις προσπάθειές της και στην ενδοευρωπαϊκή κατεύθυνση. Όπως χαρακτηριστικά γράφει,

«η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας έπρεπε να γίνει κεντρικό ζήτημα της πολιτικής μας, διότι μια εξέλιξη σ' αυτό το σημείο θα περιόριζε δραστικά την κάθε λογής επιθετικότητά της απέναντί μας. Η αποτελεσματικότητα όμως αυτής της στρατηγικής εξαρτιόταν από το κατά πόσον θα επιτυγχάναμε όρους και προϋποθέσεις που θα μετέτρεπαν οριστικά την ελληνοτουρκική διαφορά σε ευρωτουρκική»⁵⁵⁵.

Ο Κώστας Σημίτης ήταν αδιάλλακτος ως προς την πολιτική που ακολουθούσε και οποιαδήποτε κίνηση καλής θελήσεως, είτε από τις Η.Π.Α. και την Ε.Ε. είτε από την ίδια την Τουρκία, η οποία δεν συνοδευόταν από ξεκάθαρες και πραγματικές προοπτικές επίλυσης μέσω των νορμών της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών σε σχέση με τα ακανθώδη διμερή προβλήματα ήταν έτοιμη να πέσει στο κενό. Παρ' όλα αυτά κι έπειτα από εσωκομματικές συγκρούσεις μέσα στο σοσιαλιστικό κόμμα σχετικά με την πρόταση Ροζάκη για μορατόριουμ μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας όσον αφορά τις στρατιωτικές ασκήσεις στο Αιγαίο⁵⁵⁶, η Ελλάδα προχώρησε σε μια ουσιαστική κίνηση αποδοχής των μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης που είχε προτείνει ο Γενικός Γραμματέας του ΝΑΤΟ, Ξαβιέ Σολάνα, το Μάιο του 1996. Συγκεκριμένα, το Μάρτιο του 1997, η Ελλάδα έκανε αποδεκτές τις προτάσεις Σολάνα

⁵⁵⁴ Σύμφωνα με την Εκάβη Αθανασσοπούλου, η δήλωση της Ε.Ε. ουσιαστικά αποτελούσε μια προσπάθεια να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ των δύο κρατών και σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσε πρόταση που να ήταν δεσμευτική από την πλευρά της Τουρκίας. Βλέπε Athanassopoulou 1997.

⁵⁵⁵ Σημίτης 2005, σ:86.

⁵⁵⁶ Η εσωκομματική κόντρα αφορούσε τον αναπληρωτή υπουργό εξωτερικών, Χρήστο Ροζάκη, που πρότεινε μορατόριουμ για τις στρατιωτικές ασκήσεις στο Αιγαίο για ολόκληρο το έτος και όχι μόνο τη θερινή περίοδο, όπως συνηθιζόταν, και τον υπουργό άμυνας, Άκη Τσοχατζόπουλο, καθώς και τον ίδιο τον υπουργό εξωτερικών, Θεόδωρο Πάγκαλο, που εναντιώνονταν στις προτάσεις Ροζάκη. Γι' αυτό το σημείο, βλέπε Athanassopoulou 1997.

για παράταση του μορατόριουμ για τις στρατιωτικές ασκήσεις στο Αιγαίο καθώς και για μια περίοδο τεσσάρων μηνών που θα ελέγχονταν όλες οι στρατιωτικές πτήσεις πάνω από το Αιγαίο πέλαγος. Επίσης, τα υπουργεία Άμυνας και Εξωτερικών των δύο χωρών επισημοποίησαν την εγκαθίδρυση της τηλεφωνικής γραμμής άμεσης δράσης που συνδεόταν απευθείας με το γραφείο του Σολάνα στις Βρυξέλλες⁵⁵⁷. Η στάση της Ελλάδας άρχισε πλέον να διαμορφώνεται κατευθυνόμενη από μια νέα πολιτική συνεργασίας και αποδοχής της Τουρκίας στους θεσμούς της Δύσης και, ιδιαίτερα, της Ε.Ε.

Μέσα σε αυτό το νέο πλαίσιο συνεργασίας που διαμορφωνόταν, σημαντική ήταν και η συμβολή της ολλανδικής προεδρίας με την πρωτοβουλία της να συσταθεί μια «Επιτροπή Σοφών» που θα μελετούσε αποκλειστικά τα ελληνοτουρκικά διμερή προβλήματα και θα πρότεινε ιδέες και προτάσεις για την επίλυσή τους⁵⁵⁸. Η πρωτοβουλία αυτή έγινε αποδεκτή κι από τις δύο χώρες κάτω, όμως, από ορισμένες προϋποθέσεις. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα και η Τουρκία ζήτησαν οι προτάσεις αυτές να μην είναι δεσμευτικές για τα δύο μέρη αλλά απλά να αποτελούν χρήσιμες ιδέες για τη μελλοντική διευθέτηση των διαφόρων θεμάτων που απασχολούσαν τις δύο χώρες. Επίσης, κι οι δύο χώρες δε δέχτηκαν την ολλανδική πρόταση να συμμετάσχουν ειδικοί από τρίτα μέρη, φοβούμενες προφανώς την ουσιαστική παρέμβαση τρίτων μερών σε ζητήματα που αποκλειστικά αφορούσαν τις διμερείς τους σχέσεις. Ο Κώστας Σημίτης προειδοποιούσε την παραδοσιακή πτέρυγα του κόμματός του ότι η συγκεκριμένη προσπάθεια δεν αποτελούσε κίνηση υποχώρησης και υποβιβασμού των εθνικών συμφερόντων υπέρ της αναθεωρητικής στάσης της Τουρκίας, αλλά πρόσφορο έδαφος για έναρξη εποικοδομητικού διαλόγου μεταξύ των δύο χωρών έτσι ώστε να επιλυθούν τα διμερή προβλήματα με ειρηνικό τρόπο. Για άλλη μια φορά, ο πρωθυπουργός ακολουθούσε μια πολιτική που ήταν οικοδομημένη και βασισμένη πάνω στις αρχές και τις νόρμες του διεθνούς δικαίου και της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών.

Η διαδικασία των ειρηνικών διπλωματικών επαφών και κοινών πολιτικών πρακτικών για εξεύρεση αμοιβαίων λύσεων στα προβλήματα που απασχολούσαν τις δύο χώρες ισχυροποιήθηκε στη συνάντηση κορυφής του NATO στη Μαδρίτη, τον Ιούλιο του 1997. Στο πλαίσιο της συνάντησης των ηγετών των κρατών-μελών του

⁵⁵⁷ Στο ίδιο, σ:91.

⁵⁵⁸ Tsakonas 2008 και B.Rumelili, «Transforming Conflicts on EU Borders: the Case of Greek-Turkish Relations», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.45, τχ.1, 2007, σ:105-26.

NATO, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, Κώστας Σημίτης, και ο πρόεδρος της Τουρκίας, Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, κάτω από την παρότρυνση και γενική επιδιαιτησία των Η.Π.Α., προχώρησαν σε κοινή ανακοίνωση η οποία προωθούσε το πνεύμα της ειρηνικής διευθέτησης των διμερών διαφορών και, συγκεκριμένα, διαμόρφωσε τις βασικές αρχές μέσα από τις οποίες θα πλαισιωνόταν η ειρηνική συνύπαρξη των δύο κρατών. Οι βασικές αρχές του κοινού ανακοινωθέντος ήταν οι ακόλουθες:

- Κοινή υποχρέωση στην ειρήνη, στην ασφάλεια και στη συνεχή ανάπτυξη των καλών γειτονικών σχέσεων,
- Σεβασμός στην εθνική κυριαρχία του κάθε κράτους,
- Σεβασμός στις Αρχές του Διεθνούς Δικαίου και των Διεθνών Συνθηκών,
- Σεβασμός στα νόμιμα και ζωτικά συμφέροντα καθώς και στις ανησυχίες του κάθε κράτους στο Αιγαίο, τα οποία έχουν εξαιρετική σημασία για την ασφάλεια και την εθνική κυριαρχία τους,
- Δέσμευση για αποφυγή μονομερών πράξεων πάνω σε μια βάση κοινού σεβασμού και προθυμίας να αποφευχθούν συγκρούσεις που προκύπτουν από διαφωνίες και
- Δέσμευση να διευθετηθούν οι όποιες διαφορές με ειρηνικά μέσα που θα βασίζονται σε αμοιβαία συναίνεση, χωρίς χρήση βίας ή απειλής βίας⁵⁵⁹.

Ήταν φανερό ότι ο Κώστας Σημίτης ήθελε σταδιακά να προσδέσει την εξωτερική πολιτική συμπεριφορά της γειτονικής Τουρκίας στις γενικότερες αρχές, στους κανόνες και στις νόρμες που κοινωνικοποιούνταν στους δυτικούς θεσμούς εναρμονίζοντας και τη δική του πολιτική με βάση αυτές τις θεσμοποιημένες νόρμες που διαχέονταν σε διεθνές επίπεδο. Το κοινό ανακοινωθέν της Μαδρίτης αποτελεί σημείο αναφοράς για το ιδιαίτερο περιεχόμενο της πολιτικής που ήθελε να ακολουθήσει η Ελλάδα μετά την έλευση του Κώστα Σημίτη στην εξουσία σε σχέση με τη γειτονική Τουρκία.

Αυτή η φιλόδοξη προσπάθεια ειρηνικής αντιμετώπισης των διμερών προβλημάτων που επιτεύχθηκε στη Μαδρίτη αναπόφευκτα ενεφύσησε τον ενθουσιασμό στους λαούς και στις πολιτικές ηγεσίες των δύο κρατών. Πέντε μήνες, όμως, αργότερα, ο ενθουσιασμός αυτός μετατράπηκε σε απαισιοδοξία. Τα «φαντάσματα του παρελθόντος» άρχισαν και πάλι να κάνουν την εμφάνισή τους στις

⁵⁵⁹ Βλέπε επίσημο δικτυακό τόπο Ελληνικής Πρεσβείας στην Ουάσινγκτον, στο <http://www.greekembassy.org/Embassy/content/en/Article.aspx?office=1&folder=255&article=1520>. Βλέπε, επίσης, F.AKSU, «Confidence Building, Negotiation and Economic Cooperation Efforts in Turkish-Greek Relations (1990-2004)», *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 2004, σ:31-109.

σχέσεις των δύο κρατών και η εθνικιστική ρητορική ανέλαβε ξανά το πηδάλιο οδηγώντας τις ελληνοτουρκικές διαφορές στη βαλτώδη κατάσταση των προηγούμενων χρόνων. Η απαισιοδοξία αυτή ήταν το άμεσο προϊόν του ελληνικού βέτο που ασκήθηκε ενάντια στην επίσημη υποψηφιότητα της Τουρκίας να καταστεί μέλος της Ε.Ε. στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου, το Δεκέμβριο του 1997.

Το ελληνικό βέτο εναντίον της υποψηφιότητας της Τουρκίας για ένταξη στην Ε.Ε., κατά μία πρώτη άποψη, προκαλεί έκπληξη αφού δεν συνάδει με το νέο πνεύμα της επίσημης προσέγγισης και θετικής αιρεσιμότητας όσον αφορά τα ελληνοτουρκικά ζητήματα που ήθελε να προωθήσει ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης. Αντιθέτως, η πράξη αυτή μας επαναφέρει στην προηγούμενη πολιτική της αρνητικής αιρεσιμότητας, η οποία προωθούνταν, κατά κύριο λόγο, από την εθνικιστική πτέρυγα του ελληνικού πολιτικού συστήματος και συσχετιζόταν με την άποψη ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στους δυτικούς θεσμούς και οργανισμούς με την παράλληλη μη-συμμετοχή της Τουρκίας παράγει τα μέγιστα οφέλη για τα διμερή προβλήματα που παρατηρούνται στη θαλάσσια περιοχή του Αιγαίου καθώς και για το πρόβλημα της Κύπρου.

Βασισμένο στις προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κάτω από το χαρακτηριστικό τίτλο «Ατζέντα 2000», το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου εκκίνησε μια διαδικασία για όλες τις χώρες που επιθυμούσαν να γίνουν μέλη της Ε.Ε. Ενώ η γενικότερη εντύπωση που αιωρούνταν σε ευρωπαϊκό επίπεδο ταυτιζόταν με την άποψη ότι η Τουρκία τελικά θα έπαιρνε το «πράσινο φως» και θα γινόταν επισήμως υποψήφιο μέλος προς ένταξη, το ελληνικό βέτο κατέστησε τη συγκεκριμένη προσδοκία αναληθή. Η συγκεκριμένη πολιτική κίνηση της Ελλάδας βασιζόταν στη γενικότερη στρατηγική που είχε χαράξει ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης σε σχέση με το ευρωπαϊκό μέλλον της γείτονος και τη σχέση αυτής της ευρωπαϊκής πορείας με την ευρύτερη ατζέντα των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ήταν όμως φανερό ότι το βέτο της Ελλάδας δεν αποτελούσε μια μεμονωμένη προσπάθεια αποκλεισμού της Τουρκίας από τους κόλπους της Ε.Ε. αλλά υποκινούνταν και από τους Ευρωπαίους εταίρους όπως έμπρακτα αποκαλύπτουν οι τελικές εργασίες της προεδρίας. Στο Λουξεμβούργο παρατηρήθηκε μια ολοφάνερη διαφοροποίηση μεταξύ των υποψήφιων χωρών προς ένταξη από τη μία πλευρά και της Τουρκίας από την άλλη, από τη στιγμή που στην Τουρκία τέθηκαν επιπρόσθετοι όροι για τη διαδικασία της ένταξης, ενώ στις άλλες χώρες ακολουθήθηκε η διαδικασία που είχε συμφωνηθεί

ότι θα βασιζόταν στην «Ατζέντα 2000» των προτάσεων της Επιτροπής⁵⁶⁰. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν διττό: α) έναρξη επίσημων διαπραγματεύσεων προσχώρησης με την Κύπρο, την Τσεχική Δημοκρατία, την Εσθονία, την Ουγγαρία, την Πολωνία και τη Σλοβενία, καθώς και προενταξιακή στρατηγική με τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, τη Σλοβακία, τη Λετονία και τη Λιθουανία και β) να μην επίσημη καταλληλότητα της Τουρκίας για ένταξη (Παράγραφος 31), αλλά όχι επίσημη έναρξη διαπραγματεύσεων, ούτε καν έναρξη διαπραγματεύσεων προενταξιακής στρατηγικής, αλλά, αντιθέτως, δημιουργία μιας Ευρωπαϊκής Στρατηγικής με τις κατευθυντήριες γραμμές της οποίας η εν λόγω χώρα θα έπρεπε να εναρμονίσει τη συμπεριφορά της για να καταστεί επισήμως υποψήφια χώρα προς ένταξη⁵⁶¹. Αναμφίβολα, οι συγκεκριμένες αποφάσεις έσπειραν την απαισιοδοξία και τον αποτροπιασμό της Τουρκίας απέναντι στην Ε.Ε. αλλά και ειδικότερα προς την Ελλάδα, αφού πλέον ήταν φανερό ότι η Ελλάδα πίεζε την Ε.Ε. να επιβληθούν επιπρόσθετοι όροι για την υποψηφιότητα της Τουρκίας υπό τη λογική μιας πολιτικής, η οποία, από τη μία μεριά έθετε επιπρόσθετους όρους, ενώ από την άλλη μεριά δεν έδινε ούτε καν το «καρότο» της υποψηφιότητας⁵⁶².

Ωστόσο, οι επιπρόσθετοι αυτοί όροι που ήθελε να επιβάλει η Ελλάδα στην υποψηφιότητα της Τουρκίας για ένταξη στην Ε.Ε. είχαν άμεση σχέση με τους ευρύτερους στόχους της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που κατευθύνονταν από μια στρατηγική συνεργασίας και ειρηνικής συνύπαρξης με τη γειτονική χώρα. Ο Σημίτης χαρακτηριστικά επισημαίνει στο βιβλίο του ότι χρειάστηκε ιδιαίτερη προσπάθεια «για να γίνουν δεκτοί οι πρόσθετοι όροι που επιβάλλαμε εμείς για την Τουρκία» (έμφαση δική μας). Και συνεχίζει γράφοντας ότι

«στο πλαίσιο αυτό και στην παράγραφο 35 των συμπερασμάτων του Συμβουλίου επιτύχαμε την προσθήκη ότι η ενίσχυση των δεσμών της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση εξαρτάται από την καθιέρωση ικανοποιητικών και σταθερών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, από τη διευθέτηση των διαφορών ιδίως διά της δικαστικής οδού, ειδικότερα δε από το Διεθνές Δικαστήριο»⁵⁶³.

⁵⁶⁰ Rumford 2000 και Van Westering 2000.

⁵⁶¹ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου*, 12-13 Δεκεμβρίου 1997, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm.

⁵⁶² Tsakonas 2008.

⁵⁶³ Όπως ο Σημίτης σημειώνει, ήταν η πρώτη φορά που εμφανίστηκε «σε επίπεδο Ευρωπαϊκού Συμβουλίου η παραπομπή των διαφορών στο Διεθνές Δικαστήριο ως ενδεχόμενος τρόπος επίλυσής τους». Βλέπε Σημίτης 2005, σ:90.

Είναι σαφές ότι στόχος της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν να συσδέσει την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας με όρους που θα είχαν άμεση σχέση με τα διμερή προβλήματα των δύο χωρών, ιδιαίτερα στην περιοχή του Αιγαίου Πελάγους, καθώς και με τη διαδικασία επίλυσης αυτών των προβλημάτων που θα βασιζόταν στις αρχές και τις θεσμοποιημένες νόρμες του διεθνούς δικαίου και της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών.⁵⁶⁴ Επιπλέον, μέσα από αυτή την τακτική, ευρύτερος στόχος της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν να μετατρέψει τις ελληνοτουρκικές διαφορές σε ευρωτουρκικές έτσι ώστε να εκμεταλλευθεί τις δυνατότητες που παρουσιάζονταν από το ευρωπαϊκό πολιτικό και κανονιστικό πλαίσιο για να επιλυθούν ειρηνικά οι υπάρχουσες διαφορές. Η σημασία των αποτελεσμάτων του Συμβουλίου του Λουξεμβούργου για την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας καθώς και για τη μετέπειτα πορεία διαμόρφωσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με το ευρωπαϊκό μέλλον της γείτονος είναι καθοριστική αφού κάθε πολιτική κίνηση και τακτική είτε της Ε.Ε., είτε της Ελλάδας, είτε της Τουρκίας έπρεπε να ακολουθήσει τις συγκεκριμένες κατευθυντήριες γραμμές που είχαν προδιαγραφεί στο Λουξεμβούργο⁵⁶⁵. Από το Δεκέμβριο του 1997, για πρώτη φορά η Τουρκία τέθηκε υπό μια πραγματική ευρωπαϊκή τροχιά ένταξης μέσα από όρους και προϋποθέσεις που αν τις υλοποιούσε θα χριζόταν επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε. Η Ελλάδα, ως πρωτεργάτης της διαμόρφωσης αυτού του συγκεκριμένου πλαισίου για την Τουρκία, ήθελε να επισημοποιήσει την πολιτική της έτσι ώστε να καταστήσει τις ελληνοτουρκικές διαφορές ευρωτουρκικές.

Η επισημοποίηση της ελληνικής πολιτικής ήρθε δύο χρόνια αργότερα, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999. Η στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής πριν, κατά τη διάρκεια, αλλά και αμέσως μετά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι αποτελεί γεγονός-τομή για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις αφού εγκαινίασε με τον πιο επίσημο τρόπο την αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από μια πολιτική αρνητικής αιρεσιμότητας προς μια πολιτική θετικής αιρεσιμότητας

⁵⁶⁴ Γ.Κουβαράς, «Φόρμουλα για την Τουρκία Ανεκτή από την Ελλάδα», *Τα Νέα*, Σαββάτο 6 Δεκεμβρίου 1997° Γ.Κουβαράς, «'Η Χάγη ή Βέτο», *Τα Νέα*, Τρίτη 9 Δεκεμβρίου 1997° Ν.Παπαδόπουλος, «Οι «14» Πιέζουν, αλλά οι Τουρκικές Ελπίδες Ναυαγούν», *Τα Νέα*, Παρασκευή 12 Δεκεμβρίου 1997° Γ.Κουβαράς και Ν.Παπαδόπουλος, «Θα Περιμένετε Δεκαετίες», *Τα Νέα*, Σαββάτο 13 Δεκεμβρίου 1997° Κ.Π.Παπαδιόχος, «Αναζητείται Χρυσή Τομή», *Καθημερινή*, Πέμπτη 11 Δεκεμβρίου 1997° Κ.Κέκης, «Υπέρ της Χάγης ο Σαντέρ», *Καθημερινή*, Πέμπτη 11 Δεκεμβρίου 1997 και Κ.Κέκης και Κ.Π.Παπαδιόχος, «Έντονο Διπλωματικό Παρασκήνιο», *Καθημερινή*, Σαββάτο 13 Δεκεμβρίου 1997.

⁵⁶⁵ Γ.Ρουμπάνης, «Ποιους Όρους Προέβλεπε το Λουξεμβούργο», *Ελευθεροτυπία*, Σάββατο 11 Δεκεμβρίου 1999.

σχετικά με το μέλλον της Τουρκίας στην Ε.Ε. Η στάση αυτή άρχισε να εκφράζεται λίγους μήνες πριν την έναρξη των εργασιών της Συνόδου Κορυφής. Συγκεκριμένα, γύρω στις αρχές Οκτωβρίου, άρχισαν οι πρώτες δραστηριότητες επισημοποίησης της νέας ελληνικής πολιτικής σε σχέση με την προοπτική υποστήριξης της ευρωπαϊκής υποψηφιότητας της Τουρκίας, η οποία, όμως, θα εξασφαλιζόταν μόνο αν διασφαλιζόνταν δύο βασικοί όροι: α) η κατοχύρωση μιας προοπτικής προσφυγής στο Διεθνές Δικαστήριο για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας σε συγκεκριμένο ορατό χρονικό ορίζοντα, που τότε κρίθηκε αναγκαίο ότι τα τέλη του 2004 «ήταν ένας εύλογος χρονικός ορίζοντας» και β) «η ενταξιακή πορεία της Κύπρου ανεξάρτητα από την επίλυση του πολιτικού προβλήματος»⁵⁶⁶. Οι δραστηριότητες αυτές πραγματοποιούνταν με σειρά ανεπίσημων και επίσημων επαφών της ομάδας που είχε συστήσει γύρω του ο πρωθυπουργός για να προωθήσει τη νέα του πολιτική σε σχέση με την Τουρκία. Τα μέλη της ομάδας αυτής άρχισαν να περιοδεύουν σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης για να ενημερώσουν τους Ευρωπαίους εταίρους για το νέο περιεχόμενο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που η Ελλάδα ήταν έτοιμη και πρόθυμη να ακολουθήσει στη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι.

Οι επαφές αυτές καθώς και οι διαδικασίες πειθούς των Ευρωπαίων εταίρων, και ιδιαίτερα των μεγάλων χωρών, αποδείχθηκαν εξαιρετικά δύσκολες και επίπονες⁵⁶⁷. Το πρώτο αισιόδοξο μήνυμα δόθηκε από τον Πρόεδρο της Γαλλίας, Ζακ Σιράκ, στις αρχές Νοεμβρίου 1999 στο Παρίσι, έπειτα από συνάντηση που προηγήθηκε με τον έλληνα πρωθυπουργό. Ο Σιράκ αναγνώρισε «την παραπομπή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης ως το ύστατο μέσο επίλυσης των ελληνοτουρκικών διαφορών» μετά από την πειστική επιχειρηματολογία και επιμονή του Έλληνα πρωθυπουργού⁵⁶⁸. Η επιχειρηματολογία και οι προσπάθειες του Κώστα Σημίτη συνεχίστηκαν στην Κωνσταντινούπολη, στη Σύνοδο Κορυφής του Οργανισμού Ασφάλειας και Συνεργασίας στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), όπου είχε κατ' ιδίαν συνομιλία με τον πρωθυπουργό της Τουρκίας Ετζεβίτ χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα, καθώς και κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του αμερικανού προέδρου Κλίντον στην

⁵⁶⁶ Σημίτης 2005, σ:93. Για το θέμα της Κύπρου, θα αναφερθούμε διεξοδικότερα σε επόμενο κεφάλαιο αυτής της μελέτης. Μολονότι το Κυπριακό πρόβλημα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι αυτής της νέας πολιτικής που προωθούσε ο Κώστας Σημίτης σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, για λόγους μεθοδολογικούς, στο παρόν κεφάλαιο εξετάζουμε μόνο τις διμερείς ελληνοτουρκικές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις που παρουσιάζονται, κατά κύριο λόγο, στην περιοχή του Αιγαίου Πελάγους.

⁵⁶⁷ Α.Ποδηματά, «4 Μήνες Διαπραγματεύσεων», *Το Βήμα*, Κυριακή 12 Δεκεμβρίου 1999.

⁵⁶⁸ Σημίτης 2005, σ:94.

Αθήνα⁵⁶⁹. Το κλίμα φαινόταν δυσχερές για τις ελληνικές πολιτικές θέσεις, παρά τη χαλαρή υποστήριξη των Ηνωμένων Πολιτειών δια στόματος Κλίντον, κάτι που επιβεβαιώθηκε λίγες μέρες μετά όταν στη συνάντηση της Αθήνας, στις 2 Δεκεμβρίου 1999, μεταξύ του προεδρεύοντα Φινλανδού πρωθυπουργού Λίπονεν και του Έλληνα πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη, διαπιστώθηκαν σημαντικές διαστάσεις απόψεων σχετικά με το περιεχόμενο των πολιτικών θέσεων που ήθελε να προωθήσει η Ελλάδα στη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι για την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και τη στρατηγική με την οποία ήθελαν να καθοδηγηθούν οι Ευρωπαίοι εταίροι. Τέλος, ο Κώστας Σημίτης, πριν το Ελσίνκι, παρουσίασε στην Κυβερνητική Επιτροπή τις επιδιώξεις που θα ακολουθούσε η Ελλάδα (που ευελπιστούσε να ακολουθήσει) στην επικείμενη Σύνοδο Κορυφής⁵⁷⁰.

Το Ελσίνκι υποδέχθηκε την ελληνική αποστολή με ψυχρότητα, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Η ελληνική αντιπροσωπεία, με επικεφαλής τον Έλληνα πρωθυπουργό Κώστα Σημίτη, δέχθηκε πιέσεις από την πλειονότητα των ευρωπαϊκών εταίρων να μην προχωρήσει στην υποστήριξη των θέσεων της, από τις οποίες η μόνη που γινόταν πλήρως αποδεκτή ήταν αυτή που είχε σχέση με τον οδικό χάρτη για το μελλοντικό εκδημοκρατισμό της Τουρκίας⁵⁷¹. Τα πράγματα, όμως, δεν ήταν καθόλου απλά. Η Ελλάδα είχε πάει αποφασισμένη στο Ελσίνκι να ανάψει το «πράσινο φως» για την τουρκική υποψηφιότητα χωρίς όμως να απεμπολήσει ούτε μία από τις επίσημες θέσεις που είχε εκφράσει στους Ευρωπαίους εταίρους της πριν την κρίσιμη αυτή σύνοδο κορυφής. Παρά τις έντονες αντιδράσεις των ηγετών και των αντιπροσωπειών των ευρωπαϊκών κρατών-μελών που θεωρούσαν ότι η όλη διαδικασία με την επιμονή της Ελλάδας υπονόμει την ευρωπαϊκή προσπάθεια για επιτυχή λύση του προβλήματος της τουρκικής υποψηφιότητας και, ουσιαστικά, οδηγούσε εκ νέου σε ναυάγιο τις ευρωτουρκικές συνομιλίες ένταξης, η μη-συναίνεση της Ελλάδας στη διαδικασία διεύρυνσης της Ένωσης χωρίς να συμπεριληφθούν οι

⁵⁶⁹ Γ.Καρτάλης, «Η Σημασία της Επίσκεψης», *Το Βήμα*, Κυριακή 7 Νοεμβρίου 1999° Ν.Μαράκης, «Η Αθήνα Κοντά στους Στόχους της», *Το Βήμα*, Κυριακή 21 Νοεμβρίου 1999 και Π.Σιάνης, «Σκληρή Γραμμή στο Ελσίνκι», *Έθνος της Κυριακής*, Κυριακή 28 Νοεμβρίου 1999.

⁵⁷⁰ Για τη σειρά αυτών των γεγονότων, βλέπε Σημίτης 2005, σ:91-96. Βλέπε, επίσης, Χ.Καστανίδης, «Τι Ζητάμε στο Ελσίνκι», *Το Βήμα*, Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 1999° Γ.Παπανδρέου, «Η Θέση μας για το Ναι ή το Όχι στην Τουρκία», *Το Βήμα*, Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 1999° Κ.Αδάμ, «Τρεις Όροι για Καθαρές Λύσεις με Τουρκία, αλλιώς Βέτο», *Ελευθεροτυπία*, Παρασκευή 3 Δεκεμβρίου 1999 και Ν.Μελέτης, «Καθαρές Θέσεις ή Βέτο», *Έθνος*, Παρασκευή 3 Δεκεμβρίου 1999.

⁵⁷¹ Ν.Μαράκης, «Ποιοι Λένε Ναι και Ποιοι Όχι στην Ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ», *Το Βήμα της Κυριακής*, Κυριακή 28 Νοεμβρίου 1999° Γ.Δαράτος, «Φως στο Ελσίνκι», *Έθνος*, Τρίτη 7 Δεκεμβρίου 1999 και Ν.Μελέτης, «Αγώνας Δρόμου έως το Παρά Πέντε», *Έθνος της Κυριακής*, Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 1999.

δύο επιπρόσθετοι όροι για την υποψηφιότητα της Τουρκίας άρχιζε να τροποποιεί το κλίμα υπέρ των ελληνικών θέσεων⁵⁷². Μπροστά σε μια ενδεχόμενη εμπλοκή της διαδικασίας της διεύρυνσης, η Ε.Ε. αισθάνθηκε ότι θα μπορούσε να συμπεριλάβει στην ατζέντα της τουρκικής υποψηφιότητας τους όρους που έθετε η Ελλάδα⁵⁷³. Επομένως, έπειτα από μακρές συζητήσεις και διαδοχικές αλλαγές στο τελικό κείμενο των συμπερασμάτων της προεδρίας της συνόδου κορυφής, οι ελληνικές θέσεις έγιναν αποδεκτές σκορπώντας τον ενθουσιασμό στην ελληνική αντιπροσωπεία για αυτή τη διπλωματική επιτυχία⁵⁷⁴. Η παράγραφος 4 του τελικού κειμένου των συμπερασμάτων της προεδρίας, όπως παρατίθεται ακολούθως, είναι ενδεικτική των πιέσεων της ελληνικής αντιπροσωπείας να συμπεριλάβει επιπρόσθετους όρους όσον αφορά την τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε:

«Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επιβεβαιώνει την περιεκτική φύση της διαδικασίας προσχώρησης, η οποία τώρα περιλαμβάνει 13 υποψήφια κράτη εντός ενιαίου πλαισίου. Τα υποψήφια κράτη συμμετέχουν στη διαδικασία προσχώρησης επί ίσοις όροις. Πρέπει να συμμερίζονται τις αξίες και τους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως ορίζονται στις Συνθήκες. Εν προκειμένω, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τονίζει την αρχή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών σύμφωνα με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και παροτρύνει τα υποψήφια κράτη να καταβάλουν κάθε προσπάθεια για την επίλυση κάθε εκκρεμούς συνοριακής διαφοράς και άλλων συναφών θεμάτων. Άλλως, θα πρέπει να φέρουν τη διαφορά ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος. Το αργότερο στα τέλη του 2004, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θα επανεξετάσει την κατάσταση ως προς κάθε εκκρεμή διαφορά, ιδίως όσον αφορά τις επιπτώσεις στην ενταξιακή διαδικασία με στόχο να προαγάγει την επίλυσή της μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου. Επί πλέον, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υπενθυμίζει ότι η συμμόρφωση προς τα πολιτικά κριτήρια που όρισε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης αποτελεί προϋπόθεση για την έναρξη διαπραγματεύσεων προσχώρησης και ότι η συμμόρφωση προς όλα τα κριτήρια της Κοπεγχάγης αποτελεί τη βάση για την προσχώρηση στην Ένωση».⁵⁷⁵

Αφήνοντας τις παραγράφους 9 (α) και (β) που ασχολούνται αποκλειστικά με το θέμα της Κύπρου και θα εξεταστούν στο επόμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, η

⁵⁷² Σημίτης 2005, σ:97.

⁵⁷³ Κ.Αδάμ, «Πιο εύκολη η Χάγη, πιο δύσκολο το Κυπριακό», *Ελευθεροτυπία*, Πέμπτη 9 Δεκεμβρίου 1999° Κ.Αδάμ, «Αγκάθι η Διατύπωση για τη Χάγη», *Ελευθεροτυπία*, Παρασκευή 10 Δεκεμβρίου 1999 και Γ.Χαρβαλιάς, «Τρεις λύσεις για το Ελσίνκι», *Έθνος*, Παρασκευή 10 Δεκεμβρίου 1999.

⁵⁷⁴ Ν.Μελέτης, «Μάχη τη Νύχτα», *Έθνος*, Παρασκευή 10 Δεκεμβρίου 1999 και Tsakonas 2010, σ:89-100.

⁵⁷⁵ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι*, 10-11 Δεκεμβρίου 1999, Παράγραφος 4.

παράγραφος 12 επιβεβαιώνει τις προσπάθειες της Ελλάδας για την υποψηφιότητα ένταξης της Τουρκίας:

«Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εκφράζει την ικανοποίησή του για τις πρόσφατες θετικές εξελίξεις στην Τουρκία, όπως επισημαίνει η Επιτροπή στην έκθεση προόδου της, καθώς και για την πρόθεση της Τουρκίας να συνεχίσει τις μεταρρυθμίσεις της προκειμένου να συμμορφωθεί προς τα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Η Τουρκία είναι υποψήφιο κράτος που προορίζεται να προσχωρήσει στην Ένωση με βάση τα ίδια κριτήρια τα οποία ισχύουν για τα λοιπά υποψήφια κράτη. Με βάση την υφιστάμενη ευρωπαϊκή στρατηγική, για την Τουρκία, όπως και για άλλα υποψήφια κράτη, θα ισχύει μια προενταξιακή στρατηγική για την ενθάρρυνση και στήριξη των μεταρρυθμίσεών της. Η στρατηγική αυτή θα περιλαμβάνει ενισχυμένο πολιτικό διάλογο, με έμφαση στην πρόοδο για την εκπλήρωση των πολιτικών κριτηρίων προσχώρησης ιδίως όσον αφορά το θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και στα θέματα που αναφέρονται στην παράγραφο 4 και στην παράγραφο 9 σημείο (α). Η Τουρκία θα έχει επίσης την ευκαιρία να συμμετέχει σε κοινοτικά προγράμματα και οργανισμούς, και σε συνεδριάσεις μεταξύ υποψήφιων κρατών και της Ένωσης στα πλαίσια της διαδικασίας προσχώρησης. Σε συνδυασμό με ένα εθνικό πρόγραμμα για την αποδοχή του κεκτημένου, θα εκπονηθεί μια εταιρική σχέση προσχώρησης βάσει των συμπερασμάτων προηγούμενων Ευρωπαϊκών Συμβουλίων, αλλά με προτεραιότητες στις οποίες πρέπει να επικεντρωθούν οι προπαρασκευαστικές εργασίες για την προσχώρηση λαμβανομένων υπόψη των πολιτικών και οικονομικών κριτηρίων και των υποχρεώσεων ενός κράτους μέλους. Θα δημιουργηθούν ενδεδειγμένοι μηχανισμοί παρακολούθησης. Για να ενισχυθεί η εναρμόνιση της τουρκικής νομοθεσίας και πρακτικής με το κεκτημένο, καλείται η Επιτροπή να εκπονήσει μια διαδικασία αναλυτικής εξέτασης του κεκτημένου. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καλεί την Επιτροπή να υποβάλει ένα ενιαίο πλαίσιο για το συντονισμό όλων των πηγών κοινοτικής προενταξιακής χρηματοδοτικής ενίσχυσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης».⁵⁷⁶

Είναι σαφές ότι η Ελλάδα πάσχισε και κέρδισε να συμπεριλάβει στην υποψηφιότητα της Τουρκίας τους επιπρόσθετους αυτούς όρους που δίνουν προβάδισμα σε μια πολιτική που βασίζεται και, εμμέσως πλην σαφώς, διαμορφώνεται από τις νόρμες της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και από τις αρχές του διεθνούς δικαίου, όπως αυτές εκφράζονται μέσα από την επιμονή της ελληνικής αντιπροσωπείας για τελική διευθέτηση των οποιονδήποτε συνοριακών διαφορών στο Διεθνές Δικαστήριο μέχρι τα τέλη του 2004⁵⁷⁷.

⁵⁷⁶ Στο ίδιο, Παράγραφος 12.

⁵⁷⁷ Ν.Μελέτης, «Ένα Σημαντικό Βήμα για την Ειρήνη», *Έθνος*, Σάββατο 11 Δεκεμβρίου 1999 και Γ.Καρέλιας, «Πιο Ασφαλείς Τώρα με την Τουρκία», *Ελευθεροτυπία*, Τετάρτη 15 Δεκεμβρίου 1999.

Με το τέλος των εργασιών της Συνόδου Κορυφής στο Ελσίνκι οι ελληνοτουρκικές σχέσεις εισήλθαν σε μια νέα τροχιά. Η κατεύθυνση της τροχιάς αυτής περιστρεφόταν γύρω από τον ευρωπαϊκό άξονα αφού πλέον η πλειονότητα των ελληνοτουρκικών διαφορών, κυρίως το Αιγαίο και η Κύπρος, είχαν καταστεί ευρωτουρκικά ζητήματα υπό τις παραγράφους (4), (9α) και (9β) του τελικού κειμένου των συμπερασμάτων της φινλανδικής προεδρίας⁵⁷⁸. Οι νέες σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών προμηνύονταν φιλικές μέσα σε ένα πλαίσιο συνεργασίας και αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Δεν είναι τυχαίο ότι πριν καλά-καλά στεγνώσει το μελάνι των υπογραφών των ηγετών των κρατών-μελών της Ε.Ε. οι διμερείς σχέσεις των δύο κρατών, Ελλάδας και Τουρκίας, βελτιώθηκαν θεαματικά. Οι υπουργοί των δύο χωρών, Παπανδρέου και Τζεμ, υπέγραψαν μέσα σε ένα ειρηνικό κλίμα εννέα συμφωνίες «χαμηλής πολιτικής» που αφορούσαν θέματα οικονομικής συνεργασίας, εμπορίου, τουρισμού, ενέργειας, πολιτισμού, επιστήμης και τεχνολογίας, περιβάλλοντος, καταπολέμησης του οργανωμένου εγκλήματος και της λαθρομετανάστευσης, αντιμετώπισης της τρομοκρατίας, περιφερειακής συνεργασίας (ειδικότερα στις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας και της νοτιοανατολικής Ευρώπης), προώθησης και προστασίας των επενδύσεων και γεωργικής ανάπτυξης⁵⁷⁹. Οι συμφωνίες αυτές, σε συνδυασμό με τις προσπάθειες των Μη-Κυβερνητικών Οργανώσεων και των επιχειρηματικών ομίλων και επιχειρήσεων και στις δύο χώρες, καλλιέργησαν το κατάλληλο κλίμα για αύξηση των διμερών εμπορικών συναλλαγών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και παράλληλα οικοδόμησαν το κατάλληλο πλαίσιο εμπιστοσύνης και αξιοπιστίας για την εύρεση κοινά αποδεκτών λύσεων στα κρίσιμα ζητήματα «υψηλής πολιτικής», κυρίως στα προβλήματα που αφορούσαν τις ελληνοτουρκικές διαφορές στο Αιγαίο Πέλαγος καθώς και το Κυπριακό.

Όσον αφορά τις ελληνοτουρκικές διαφορές στο Αιγαίο, οι δύο πλευρές περιεργάστηκαν μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης, όπως αυτά που είχαν προταθεί από το Ξαβιέ Σολάνα και είχαν τελικώς υιοθετηθεί το 1997. Τα Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης (ΜΟΕ) χρονολογούνται από τον Ιανουάριο του 2000, όταν η Τουρκία

⁵⁷⁸ Κ.Αδάμ, «Τρεις Νέοι Δρόμοι στις Σχέσεις Αθήνας-Ε.Ε.-Τουρκίας», *Ελευθεροτυπία*, Δευτέρα 13 Δεκεμβρίου 1999 και Χ.Κοραή, «Τα Οφέλη και η Πρόκληση», *Ελευθεροτυπία*, Δευτέρα 13 Δεκεμβρίου 1999.

⁵⁷⁹ Π.Τσάκωνας, «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο: Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο Π.Τσάκωνας, (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια Συνολική Προσέγγιση*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σ:76-77 και G.Aybet, «Turkey's Long and Winding Road to the EU: Implications for the Balkans», *Journal of Southern Europe and the Balkans*, τόμ.8, τχ.1, 2006, σ:65-83.

πρότεινε στην Ελλάδα στρατιωτικής φύσεως ΜΟΕ που θα μπορούσαν να υιοθετηθούν και να εφαρμοστούν έτσι ώστε να οικοδομηθεί ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης και συνεργασίας⁵⁸⁰. Η Ελλάδα συμφώνησε με αυτή την προοπτική προτείνοντας επέκταση των μέτρων αυτών και σε περιβαλλοντικά ζητήματα. Έπειτα από συζητήσεις και προτάσεις μεταξύ των ηγεσιών των δύο υπουργείων εξωτερικών, η Ελλάδα και η Τουρκία συναίνεσαν να εξετάσουν μια σειρά μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης που θα είχαν τις τρεις ακόλουθες διαστάσεις: α) ΜΟΕ που θα περιελάμβαναν όλα τα «τεχνικού» και «επιχειρησιακού» χαρακτήρα στρατιωτικά μέτρα, θα συζητιόνταν αποκλειστικά υπό το πλαίσιο του ΝΑΤΟ και θα στηρίζονταν στα πλαίσια του Μνημονίου Παπούλια-Γιλμάζ (Αθήνα, 27 Μαΐου 1988), β) ΜΟΕ με «θεσμικό» χαρακτήρα και γ) ΜΟΕ που θα είχαν κυρίως «περιβαλλοντικό» χαρακτήρα⁵⁸¹. Η πρώτη κατηγορία των μέτρων αυτών συμφωνήθηκε να συζητείται

⁵⁸⁰ Τσάκωνας και Ντόκος 2006, σ:139.

⁵⁸¹ Η πρώτη κατηγορία μέτρων περιλάμβανε τα παρακάτω πέντε μέτρα: (α) Οι τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις είναι έτοιμες, εντός του πλαισίου της αμοιβαιότητας, να προβούν στο μέτρο του δυνατού στη μείωση του αριθμού, του μεγέθους και του χαρακτήρα των ασκήσεων στην ανοιχτή θάλασσα στο Αιγαίο. (β) Όλα τα τουρκικά στρατιωτικά αεροσκάφη που πετούν στο διεθνή εναέριο χώρο του Αιγαίου θα κάνουν χρήση, στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας, του συστήματος αναγνώρισης IFF/SIF. (γ) Το Μεταβατικό Μικτό Κέντρο Αεροπορικών Επιχειρήσεων (ICAOC) στο Εσκισεχίρ θα είναι επιχειρησιακό και έτοιμο για επικοινωνία και ανταλλαγή πληροφοριών με το αντίστοιχο κέντρο στη Λάρισα, στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας, σχετικά με τις πτήσεις που διενεργούνται και από τα δύο μέρη στο διεθνή εναέριο χώρο του Αιγαίου. (δ) Τα τουρκικά και τα ελληνικά στρατιωτικά αεροσκάφη θα μπορούν να πετούν αφοπλισμένα στο Αιγαίο. (ε) Γνωστοποίηση, στο πλαίσιο της Διάσκεψης Σχεδιασμού Ασκήσεων του ΝΑΤΟ, αλλά σε διμερές επίπεδο, του χρονοδιαγράμματος των εθνικών ασκήσεων του επόμενου έτους, προκειμένου να αποφευχθούν τυχόν επικαλύψεις. Η δεύτερη κατηγορία μέτρων αφορούσε, συγκεκριμένα, τα Μέτρα Μείωσης της Έντασης και περιελάμβανε τα ακόλουθα: (α) Οι τουρκικές και οι ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις θα μπορούν να διενεργήσουν κοινή στρατιωτική άσκηση και/ή άσκηση στα πλαίσια ΡfP (του προγράμματος «Σύμπραξη για την Ειρήνη» του ΝΑΤΟ) στο Αιγαίο ή στη Μεσόγειο. (β) Πέραν των επισκέψεων πολεμικών πλοίων που είναι προγραμματισμένες στο πλαίσιο ασκήσεων του ΝΑΤΟ, τουρκικά και ελληνικά πολεμικά πλοία θα μπορούν να επισκέπτονται αμοιβαίως λιμάνια της άλλης χώρας. (γ) Θα είναι δυνατή η ανταλλαγή προσκλήσεων για την παρακολούθηση στρατιωτικών εθνικών ασκήσεων. (δ) Θα μπορούν να διενεργηθούν δοκιμαστικές πτήσεις παρακολούθησης, στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας, στα πλαίσια της «Συμφωνίας Ανοιχτών Ουρανών». (ε) Εγκατάσταση απευθείας διαύλων επικοινωνίας μεταξύ Διοικητών των Λιμενικών Αρχών / Ακτοφυλακής Ελλάδος και Τουρκίας. (στ) Εγκαθίδρυση τακτικών επαφών μεταξύ των Αρχηγών των Γενικών Επιτελείων των δύο χωρών. (ζ) Επιβεβαίωση της εφαρμογής – επέκταση του μνημονίου Παπούλια-Γιλμάζ (π.χ. χρονική επέκταση της περιόδου μη-διεξαγωγής ασκήσεων – moratorium – στο Αιγαίο). (η) Μετατροπή της τριμερούς γραμμής επικοινωνίας μεταξύ Αθήνας-Βρυξελλών-Άγκυρας σε «θερμή γραμμή» Αθήνας-Άγκυρας σε επίπεδο υπουργών Εξωτερικών και, αργότερα, μεταξύ των Πρωθυπουργών και (θ) Συμμετοχή των ελληνικών και τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων σε πιθανές μελλοντικές ειρηνευτικές επιχειρήσεις στα Βαλκάνια, καθώς και περαιτέρω ενίσχυση της ελληνοτουρκικής συνεργασίας στο πλαίσιο της υπάρχουσας Πολυεθνικής Ειρηνευτικής Δύναμης Νοτιοανατολικής Ευρώπης (MPFSEE). Η τρίτη κατηγορία αφορά τα Μέτρα Καλής Γειτονίας και περιλαμβάνει τα εξής: (α) Ανταλλαγή των οργάνων επικύρωσης τεσσάρων Πρωτοκόλλων και μιας Συμφωνίας που είχαν υπογραφεί από την Ελλάδα και την Τουρκία κατά την περίοδο 1969-1971 και τα οποία αφορούν στη συνοριακή περιοχή στον Έβρο. (β) Εφαρμογή του Πρωτοκόλλου του 1963 που αφορά σε υδραυλικές εργασίες στην κοίτη του Έβρου. (γ) Συνεργασία για την πρόληψη της ρύπανσης του Έβρου (Maritza), μέσω της εγκατάστασης καθεστώτος αειφόρου περιβαλλοντικής ανάπτυξης του Έβρου. Σε επόμενο στάδιο, θα μπορούσε να προσκληθεί να

από τους μόνιμους αντιπροσώπους κάθε κράτους στην έδρα του NATO στις Βρυξέλλες, ενώ οι άλλες δύο κατηγορίες θα αποτελούσαν το αντικείμενο συζήτησης των πολιτικών συμβούλων και διευθυντών των υπουργείων εξωτερικών των δύο κρατών⁵⁸². Βασικός σκοπός του χαρακτήρα των τριών κατηγοριών των μέτρων αυτών ήταν η ενίσχυση της ειρηνικής συνύπαρξης των δύο χωρών γύρω από την περιοχή του Αιγαίου Πελάγους και η σταδιακή οικοδόμηση του κατάλληλου πλαισίου μέσα από το οποίο θα επεξεργάζονταν και θα σχηματοποιούνταν αμοιβαίες προτάσεις και διαδικασίες για την τελική επίλυση των διμερών προβλημάτων τους.

Το ευνοϊκό κλίμα που διαμορφώθηκε από την υιοθέτηση των ΜΟΕ γύρω από την περιοχή του Αιγαίου συνέβαλε θετικά και στην υλοποίηση επιπρόσθετων δράσεων κι από τις δύο χώρες. Συγκεκριμένα, στις 6 Απριλίου 2001, οι υπουργοί εξωτερικών της Ελλάδας και της Τουρκίας, με κοινή τους δήλωση στην Άγκυρα, ξεκινούσαν «τις απαιτούμενες διαδικασίες για συμμετοχή στη Σύμβαση της Οττάβα του 1997 σχετικά με την απαγόρευση της χρήσης, της δημιουργίας αποθεμάτων, της παραγωγής και της μεταφοράς ναρκών κατά προσωπικού και την καταστροφή τους»⁵⁸³. Επίσης, έπειτα από συνεννόηση μεταξύ των ηγεσιών των υπουργείων εξωτερικών των δύο χωρών, το τουρκικό σειсмоγραφικό πλοίο Piri Reis απαγορεύθηκε να συνεχίσει τις έρευνές του σε αμφισβητούμενες θαλάσσιες περιοχές του Αιγαίου⁵⁸⁴. Είχε, δηλαδή, γίνει κατανοητό κι από τις δύο πλευρές ότι έπρεπε να σέβονται τις αμοιβαίες δεσμεύσεις τους και να τηρούν εξ ολοκλήρου τις κοινές τους συμφωνίες μέσα σε κλίμα συνεργασίας, εμπιστοσύνης και αξιοπιστίας. Στις αρχές του 2001, οι δύο χώρες ανακοίνωσαν την μείωση των στρατιωτικών τους δαπανών επιβεβαιώνοντας την ευθυγράμμισή τους με τους κοινούς στόχους που είχαν θέσει προς μια ειρηνική σχέση χωρίς τις βιαιότητες, αντιπαλότητες και εχθροπραξίες του παρελθόντος⁵⁸⁵.

Στις 8 Νοεμβρίου του 2000, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε ένα κείμενο Εταιρικής Σχέσης για την Τουρκία, το οποίο ουσιαστικά αποτελούσε έναν «οδικό χάρτη» που έπρεπε να ακολουθήσει η εν λόγω χώρα έτσι ώστε να εκπληρώσει επιτυχώς όλα τα πολιτικά κριτήρια με τα οποία είχε δεσμευθεί, κυρίως από τα

συμμετάσχει στο πρόγραμμα και η Βουλγαρία. Βλέπε Τσάκωνας 2003, σ:82-84 υποσημείωση 52 και Τσάκωνας και Ντόκος 2006, σ:140-41, υποσημείωση 28.

⁵⁸² Τσάκωνας 2003 και Τσάκωνας και Ντόκος 2006.

⁵⁸³ Τσάκωνας και Ντόκος 2006, σ:141.

⁵⁸⁴ Θυμηθείτε ανάλογη περίπτωση τον Μάρτιο του 1987, όπου οι δύο χώρες έφτασαν στο χείλος του πολέμου από μια παρόμοια απόπλους τουρκικού πλοίου στα πελάγη του Αιγαίου.

⁵⁸⁵ Oguzlu 2004.

Ευρωπαϊκά Συμβούλια της Κοπεγχάγης το 1993, του Λουξεμβούργου το 1997 και του Ελσίνκι το 1999.⁵⁸⁶ Η Ελλάδα προσπάθησε να συμβάλει με ουσιώδη τρόπο στις δεσμεύσεις που θα αναφέρονταν στο συγκεκριμένο κείμενο έτσι ώστε να προωθήσει την πολιτική που είχε χαράξει σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Βασικός στόχος της ελληνικής πολιτικής ήταν να συμπεριληφθούν στο κείμενο αυτό, με ρητές αναφορές, τα ζητήματα που είχαν άμεση σχέση με τα ελληνοτουρκικά προβλήματα στο Αιγαίο καθώς και το Κυπριακό. Όπως ο Παναγιώτης Τσάκωνας επιχειρηματολογεί, το ερώτημα δεν ήταν αν θα συμπεριληφθούν αυτά τα ζητήματα, αλλά *που* θα συμπεριληφθούν⁵⁸⁷. Το αρχικό σχέδιο που ετοιμάστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή περιείχε τα κρίσιμα ζητήματα του Αιγαίου και της Κύπρου στο Κείμενο της Εταιρικής Σχέσης της Τουρκίας με την Ε.Ε., αλλά συμπεριλήφθηκαν, όπως η τουρκική διπλωματία προσπαθούσε να επιτύχει, στις «Αρχές» του Κειμένου της Εταιρικής Σχέσης, κάτι που από άποψη νομικής φύσεως δεν ήταν και τόσο δεσμευτικό σε σχέση με την Τουρκία. Σύμφωνα με τον Τσάκωνα, σαφώς πιο δεσμευτικό θα ήταν αν συμπεριλαμβάνονταν στο κεφάλαιο που αφορούσε τις «Προτεραιότητες και τους Ενδιάμεσους Στόχους». Η Ελλάδα αντιλήφθηκε την έμμεση αποδέσμευση που υπονοούσε το κείμενο αν επικυρωνόταν με τον τρόπο που προωθούσε η Τουρκία και άμεσα ζήτησε τον επαναπροσδιορισμό του απαιτώντας να συμπεριληφθούν τα δύο αυτά ζητήματα στις βραχυπρόθεσμες και μεσοπρόθεσμες προτεραιότητες της Εταιρικής Σχέσης της Τουρκίας με την Ε.Ε. Η ελληνική απαίτηση εκπληρώθηκε μερικώς αφού η Επιτροπή υιοθέτησε τη θέση της Ελλάδας και συμπεριέλαβε το ζήτημα της Κύπρου στις βραχυπρόθεσμες προτεραιότητες της Τουρκίας και το ζήτημα του Αιγαίου στις μεσοπρόθεσμες προτεραιότητες. Ανεξάρτητα αν το τελικό κείμενο που υιοθετήθηκε ευνόησε την Ελλάδα ή την Τουρκία, η ελληνική εξωτερική πολιτική, για μία ακόμα φορά, έδειξε ότι ακολουθούσε ένα περιεχόμενο πολιτικής που διαμορφωνόταν μέσα από τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Αυτό είναι άμεσα αντιληπτό από τις προσπάθειές της να δεσμεύσει την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας σε κάθε κείμενο ή πρόταση που αφορούσε την προοπτική αυτή με τις νόρμες της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών που κοινωνικοποιούνταν σε διεθνές και εθνικό επίπεδο.

⁵⁸⁶ M.Muftuler-Bac και L.McLaren, «Enlargement Preferences and Policy-Making in the European Union: Impacts on Turkey», *Journal of European Integration*, τόμ.25, τχ.1, 2003, σ:17-30.

⁵⁸⁷ Tsakonas 2001, σ:8.

Η συνέχεια των προσπαθειών της Ελλάδας να δεσμεύσει την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας με όρους και προϋποθέσεις που αφορούσαν κυρίως τα διμερή προβλήματα των δύο χωρών στο Αιγαίο ισχυροποιήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της επανεκλεγμένης κυβέρνησης Κώστα Σημίτη μέχρι το Μάρτιο του 2004. Τον Απρίλιο του 2002 άρχισε η διαδικασία των «διερευνητικών επαφών» μεταξύ ελλήνων και τούρκων διπλωματών για να οικοδομηθεί ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσαν να επιλυθούν ειρηνικά και δίκαια τα ζητήματα υψηλής πολιτικής που απασχολούσαν τις δύο χώρες⁵⁸⁸. Επιδίωξη και των δύο χωρών ήταν οι συζητήσεις και διαπραγματεύσεις να κινούνταν μέσα στη σφαίρα επιρροής των αρχών του διεθνούς δικαίου καθώς και σε πλήρη συμφωνία με τις αποφάσεις του Συμβουλίου του Ελσίνκι και ειδικότερα της παραγράφου (4). Είναι γεγονός ότι κατά τη διάρκεια αυτών των διερευνητικών επαφών, που προσέγγισαν τις 30 συναντήσεις, για πρώτη φορά τα ελληνοτουρκικά προβλήματα στο Αιγαίο είχαν φθάσει στην οριστική τους επίλυση με αμοιβαίο σεβασμό και σύνεση κι από τις δύο πλευρές⁵⁸⁹. Δυστυχώς για το μέλλον των διμερών σχέσεων των δύο κρατών, η ευκαιρία αυτή χάθηκε σπέρνοντας τον πανικό και τη μισαλλοδοξία για ακόμη μία φορά στα διπλωματικά στρατόπεδα των δύο κυβερνήσεων.⁵⁹⁰

Η ήττα του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 2004 έφερε στην εξουσία το κόμμα του Κώστα Καραμανλή και στην ηγεσία του υπουργείου εξωτερικών ένα διπλωμάτη της παλιάς φρουράς, τον Πέτρο Μολυβιάτη, που επηρεάζονταν κυρίως από τις εμπειρίες του και τη δράση του κατά τη διάρκεια του διπλωματικού περιβάλλοντος της ψυχροπολεμικής εποχής. Φόβος της πλειονότητας του πολιτικού κόσμου της Ελλάδας ήταν αν οι σκέψεις και οι πρωτοβουλίες του νέου υπουργού θα διέκοπταν την ελπιδοφόρα πολιτική προσέγγισης που είχε ακολουθήσει η Ελλάδα σε σχέση με την Τουρκία καθ' όλη τη διάρκεια που πρωθυπουργός ήταν ο Κώστας Σημίτης. Και, το βασικό πρόβλημα που είχε ανακύψει ήταν ότι η νέα κυβέρνηση είχε να καταπιαστεί με δύο σοβαρότατα ζητήματα που απασχολούσαν έντονα την ατζέντα των ελληνοτουρκικών σχέσεων: α) τη διευθέτηση του πολιτικού προβλήματος της Κύπρου με την αναμενόμενη πλήρη ένταξη της νήσου στην Ε.Ε. την 1^η Μάη του

⁵⁸⁸ Τσάκωνας 2003.

⁵⁸⁹ Rumelili 2005° A.B.Celik και B.Rumelili, «Necessary But Not Sufficient: The Role of the EU in Resolving Turkey's Kurdish Question and the Greek-Turkish Relations», *European Foreign Affairs Review*, τόμ.11, 2006, σ:203-222 και Ηρακλείδης 2007.

⁵⁹⁰ Για τις προσπάθειες της Ελλάδας να ενισχύσει την πολιτική προσέγγισης με την Τουρκία από το Ελσίνκι μέχρι και την πτώση του Σημίτη από την εξουσία, βλέπε Tsakonas 2010, σ:100-118.

2004⁵⁹¹ και β) την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας στο επικείμενο Συμβούλιο Κορυφής στις Βρυξέλλες, το Δεκέμβριο του 2004.

Από την στιγμή που ο Πέτρος Μολυβιάτης ανέλαβε τα ηνία της διπλωματικής πολιτικής της Ελλάδας, ήταν σχεδόν σίγουρο ότι η πολιτική που θα ακολουθούσε δεν θα κινούνταν στους ίδιους άξονες λογικής με αυτούς της προηγούμενης κυβέρνησης. Βασικό ζήτημα εξακολουθούσε να αποτελεί η πολιτική που έπρεπε να διαμορφωθεί απέναντι στην ευρωπαϊκή υποψηφιότητα της Τουρκίας. Θα ακολουθούσε η νέα κυβέρνηση την πολιτική της θετικής αιρεσιμότητας που βασιζόταν και διαμορφωνόταν μέσα από τις νόρμες της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και η οποία είχε σχηματιστεί από την προηγούμενη κυβέρνηση Κώστα Σημίτη ή θα ευθυγραμμιζόταν με την παλαιά λογική της αρνητικής αιρεσιμότητας που στηριζόταν κυρίως στην απομόνωση της Τουρκίας από τους διεθνείς θεσμούς και οργανισμούς και στην πολιτική στρατιωτικής αποτροπής σε σχέση με τη γειτονική χώρα; Το ερώτημα ακροβατούσε μεταξύ των δύο αυτών κατευθύνσεων όπως σαφέστατα και η απάντησή του. Παρ' όλα αυτά, ο Κώστας Καραμανλής σε όλες του τις επίσημες δηλώσεις που αντανακλούσαν σε μεγάλο βαθμό και τις προθέσεις του υποστήριζε σταθερά την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και την πολιτική προσέγγισης που είχε διαμορφώσει η προηγούμενη κυβέρνηση όσον αφορά κυρίως τις διμερείς σχέσεις των δύο κρατών.⁵⁹² Βασικό στίγμα της πολιτικής που ήθελε να ακολουθήσει ήταν η συνέχεια της πολιτικής της επίσημης προσέγγισης με τη γειτονική χώρα βάσει των κοινωνικοποιημένων νορμών της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δικαιολογείται κι η επίσημη επίσκεψη του τούρκου πρωθυπουργού Ερντογάν μόνο έξι βδομάδες μετά την εκλογή Κώστα Καραμανλή στην πρωθυπουργία της Ελλάδας. Ήταν σαφές ότι ο πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλής ήθελε να προσεγγίσει εκ νέου τη γειτονική χώρα και να διατηρήσει το ειρηνικό κλίμα που είχε διαμορφωθεί από την προηγούμενη κυβέρνηση Κώστα Σημίτη.⁵⁹³

Το ερώτημα όμως που προκύπτει είναι γιατί η Ελλάδα κατά τη διάρκεια των διπλωματικών της δράσεων στο Συμβούλιο Κορυφής των Βρυξελλών το Δεκέμβριο του 2004 εγκατέλειψε το σαφές χρονοδιάγραμμα του τέλους του 2004 όσον αφορά την επίλυση των διμερών προβλημάτων μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, δηλαδή την πολιτική που με τόσο κόπο είχε χτιστεί στο Ελσίνκι το Δεκέμβριο του

⁵⁹¹ Αυτό το ζήτημα θα αναλυθεί διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο αυτής της μελέτης.

⁵⁹² Βλέπε, για παράδειγμα, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 20 Μαρτίου 2004, σ: 197-202.

⁵⁹³ Ε.Καρανασοπούλου, «Προτεραιότητα στη Φιλία», *Τα Νέα*, Παρασκευή 7 Μαΐου 2004 και Tsakonias 2010.

1999; Μήπως η ενέργεια αυτή αποκαλύπτει μια οπισθοδρόμηση υπέρ της πολιτικής της αρνητικής αιρεσιμότητας σε σχέση με το ευρωπαϊκό μέλλον της γειτονικής Τουρκίας; Ή μήπως όχι; Σαφέστατα, το χρονικό όριο του 2004 φαινόταν από την αρχή ασφυκτικό για την Τουρκία, μια χώρα που είχε κρατήσει μια επιφυλακτική έως αναθεωρητική στάση για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα σε σχέση με την επίλυση των ευρύτερων διμερών προβλημάτων στο Αιγαίο απέναντι στην Ελλάδα. Ωστόσο, το πλαίσιο του Ελσίνκι έδινε τη δυνατότητα στην Ελλάδα να επιβάλει, εν μέρει, την υποχρέωση της Τουρκίας να επιλύσει τα όποια διμερή προβλήματα που παρουσιάζονταν στο Αιγαίο μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης. Αναθεωρώντας, όμως, τη δυνατότητα αυτή, καθώς επίσης και ένα ενδεχόμενο αρνητικό αποτέλεσμα που θα προέκυπτε από τις αποφάσεις του Διεθνούς Δικαστηρίου, ο πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλής ευδιάκριτα προτίμησε να εγκαταλείψει το σαφές χρονοδιάγραμμα του Ελσίνκι θεωρώντας ότι η διαδικασία ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα αποδεικνυόταν ένα ισχυρότερο κίνητρο για την επίλυση των διμερών προβλημάτων των δύο χωρών στο Αιγαίο⁵⁹⁴. Οι δικλείδες ασφαλείας της ελληνικής διπλωματίας πήγαζαν από την επιθυμία της Τουρκίας να καταστεί επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε., ειδικότερα μετά την εκλογή Ερντογάν ο οποίος είχε σαφέστατα εκφράσει τις απόψεις του υπέρ της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας του, καθώς και από την αναγκαιότητα για επίλυση των εν λόγω ζητημάτων που αναδυόταν μέσα από τα ίδια τα κράτη-μέλη της Ε.Ε., τα οποία, σε καμία περίπτωση, δεν θα επέτρεπαν να γίνει δεκτή η Τουρκία επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε. χωρίς πρώτα να έχουν επιλυθεί αυτά τα τόσο σοβαρά προβλήματα μεταξύ Ελλάδας, ενός κράτους-μέλους της Ε.Ε., και Τουρκίας, μιας υποψήφιας χώρας για ένταξη.⁵⁹⁵

Είναι αλήθεια, ωστόσο, ότι η πολιτική της κυβέρνησης Κώστα Καραμανλή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αρκετά παθητική σε σχέση με την προηγούμενη πολιτική που είχε στοιχειοθετήσει ο Κώστας Σημίτης. Ο πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλής και το επιτελείο που διαμόρφωνε την πολιτική της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας, κυρίως, έστρεψαν την προσοχή τους στην ενίσχυση των διμερών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών κρατώντας σαφείς αποστάσεις από πρωτοβουλίες που θα μπορούσαν με αποφασιστικό τρόπο να επιλύσουν τη σύγκρουση στο Αιγαίο. Αυτή η τακτική ήταν απόρροια της πολιτικής της «ομαλοποίησης» που ήθελε να ακολουθήσει ο Κώστας

⁵⁹⁴ Celik και Rumelili 2006.

⁵⁹⁵ Tsakonas 2010.

Καραμανλής έναντι της Τουρκίας. Η πολιτική αυτή στηριζόταν στην άποψη ότι η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας θα αποτελούσε μακροπρόθεσμα το θεμέλιο λίθο του μετασχηματισμού της σύγκρουσης στο Αιγαίο με ειρηνικά μέσα και με βάση τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Γι' αυτό το λόγο, η πολιτική Κώστα Καραμανλή αποσκοπούσε στη σταθεροποίηση των διμερών σχέσεων είτε με την ενδυνάμωση της οικονομικής συνεργασίας είτε με πολιτικές πρωτοβουλίες που πρόσδεναν την πορεία της Τουρκίας στο ευρωπαϊκό αξιακό άρμα της διαδικασίας της διεύρυνσης.

Ο Παναγιώτης Τσάκωνας εμφανίζεται ιδιαίτερα επικριτικός ως προς τη συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά τη διάρκεια της κυβέρνησης Καραμανλή θεωρώντας ότι η αποδέσμευση του πλαισίου του Ελσίνκι αποδέσμευσε ουσιαστικά και την ικανότητα της Ελλάδας να χρησιμοποιήσει το ευρωπαϊκό πλαίσιο ως το βασικό καταλύτη επίλυσης των ελληνοτουρκικών προβλημάτων. Όπως χαρακτηριστικά θεωρεί, η Ε.Ε. περιορίζεται πλέον σε ένα ρόλο «πλαισίου» ή «θαλάμου επώασης» όσον αφορά την εσωτερική πολιτική της Τουρκίας και την εξωτερική της συμπεριφορά απέναντι στην Ελλάδα και την Κύπρο.⁵⁹⁶ Παρ' όλα αυτά, η επιχειρηματολογία του είναι ιδιαίτερα πειστική υπέρ των διμερών προσπαθειών της κυβέρνησης Κώστα Καραμανλή να σταθεροποιήσει και να ομαλοποιήσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Σύμφωνα με τον Τσάκωνα, η πολιτική της κυβέρνησης Κώστα Καραμανλή υπό μια λογική «παθητικής κουλτούρας» αποσκοπούσε να ομαλοποιήσει τις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας παρά να παλέψει για την οριστική επίλυσή τους, δηλαδή το σκοπό που είχε θέσει η προηγούμενη κυβέρνηση Κώστα Σημίτη.⁵⁹⁷

Η πολιτική της προσέγγισης με την Τουρκία συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας του Κώστα Καραμανλή στον πρωθυπουργικό θώκο. Εξάλλου, η εγκατάλειψη του χρονοδιαγράμματος του Ελσίνκι δεν σήμαινε επαναφορά του δόγματος της αρνητικής αιρεσιμότητας εις βάρος της πολιτικής της θετικής αιρεσιμότητας σε σχέση με την πολιτική που ακολουθούσε η χώρα ως προς την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, αφού οι γενικότερες διατάξεις του Ελσίνκι παρέμεναν στην πράξη και δέσμευαν την πορεία ένταξης της Τουρκίας προς την Ε.Ε.⁵⁹⁸ Αυτό επιβεβαιώνεται και από τη στάση που κράτησε η ελληνική διπλωματία κατά τη σύνταξη του «Διαπραγματευτικού Πλαισίου» ως προς την έναρξη επίσημων

⁵⁹⁶ Στο ίδιο, σ: 153.

⁵⁹⁷ Στο ίδιο, σ: 141-163.

⁵⁹⁸ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών*, 16-17 Δεκεμβρίου 2004, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/83223.pdf, Παράγραφος 20.

συνομιλιών ενταξιακών διαπραγματεύσεων μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε., στις 3 Οκτωβρίου του 2005, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου. Ανάμεσα στα άλλα, το «Διαπραγματευτικό Πλαίσιο» τόνιζε την αδιαμφισβήτητη υποχρέωση της Τουρκίας να έχει καλές γειτονικές σχέσεις και τη δέσμευσή της να επιλύει κάθε αξιοσημείωτη συνοριακή διαμάχη με σεβασμό, συνέπεια και συμφωνία με τις αρχές της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, συμπεριλαμβάνοντας, αν είναι αναγκαίο, τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης⁵⁹⁹.

Ο Κώστας Καραμανλής αξιοποιώντας το ευρωπαϊκό πλαίσιο υπό το οποίο διαμορφωνόταν η ενταξιακή πορεία της Τουρκίας προσπαθούσε να διασφαλίσει την σύνδεση της πορείας αυτής με τα ελληνοτουρκικά προβλήματα στο Αιγαίο και την Κύπρο. Το βασικό όπλο που διέθετε η κυβέρνηση Κώστα Καραμανλή για να προσδέσει την ευρωπαϊκή προοπτική της γειτονικής χώρας με την επίλυση των διμερών προβλημάτων στο Αιγαίο ήταν να ενσωματώνει σε βασικά κείμενα της Ε.Ε. την υποχρέωση της Τουρκίας να επιλύσει τα εν λόγω προβλήματα με σεβασμό στις αρχές του διεθνούς δικαίου και της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών. Γι' αυτό το λόγο, σε κάθε επίσημο forum πίεζε τους ευρωπαίους εταίρους να υιοθετήσουν πολιτικές που θα εξασφάλιζαν την μελλοντική ένταξη της Τουρκίας με την ταυτόχρονη επίλυση των ελληνοτουρκικών προβλημάτων στο Αιγαίο. Η πολιτική αυτή δραστηριότητα μπορεί να ανιχνευθεί καθ' όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησης Κώστα Καραμανλή, δηλαδή από το Μάρτιο του 2004 έως τα μέσα του 2009. Συνεχίζοντας, επομένως, την πολιτική της θετικής αιρεσιμότητας, η νέα κυβέρνηση διασφάλιζε αυτούς τους επιπρόσθετους όρους σε κάθε επίσημο ευρωπαϊκό κείμενο για να επιτύχει τη μελλοντική ειρηνική επίλυση των προβλημάτων.⁶⁰⁰ Η Ελλάδα, εν ολίγοις, προσδεμένη στο ευρωπαϊκό άρμα, συνέχιζε την πολιτική που είχε οικοδομήσει η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ μετά την κρίση των Ιμίων, τον Ιανουάριο του 1996, όσον αφορά την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Βασισμένη σε ένα κλίμα ειρηνικό και εποικοδομητικό για τις δύο χώρες, η πολιτική αυτή σαφέστατα έχει διαμορφωθεί μέσα από τις διεθνώς θεσμοποιημένες νόρμες της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Το μόνο που απομένει είναι τελικά

⁵⁹⁹ Διαπραγματευτικό Πλαίσιο για την Τουρκία, Λουξεμβούργο, 3 Οκτωβρίου 2005, στο http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf, Παράγραφος 6.

⁶⁰⁰ Για τις δράσεις της ελληνικής κυβέρνησης μετά την εκλογή Καραμανλή στην εξουσία όσον αφορά την πρόσδεση των ελληνοτουρκικών ζητημάτων στο Αιγαίο με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, βλέπε Tsakonas 2010, σ:147-163.

κατά πόσο η Τουρκία θα εναρμονιστεί με το διεθνές δίκαιο ή θα αφήσει την εξωτερική της πολιτική να διαμορφωθεί από τις νόρμες αυτές του διεθνούς δικαίου. Το μέλλον θα δείξει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΠΤΑ

Το Κυπριακό Πρόβλημα.

7.1 Εισαγωγή.

Το κυπριακό πρόβλημα αποτελεί τη σημαντικότερη διαμάχη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Ο ισχυρισμός αυτός μπορεί να επιβεβαιωθεί από τις αρνητικές διαστάσεις που αποκτούσαν ανέκαθεν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις έπειτα από τις συνεχιζόμενες συγκρούσεις στη μεγαλόνησο που μετά το 1974 οδήγησαν στη διχοτόμηση του νησιού. Είναι γεγονός ότι η ελληνοτουρκική ένταση άρχισε να διαμορφώνεται μετά την απαρχή του ανταποικιακού αγώνα των ελληνοκυπρίων για ανεξαρτησία και έλαβε δυσοίωνες προεκτάσεις μετά την εξέγερση των Τουρκοκυπρίων έναντι των Ελληνοκυπρίων το 1963. Έπειτα από 11 χρόνια αδυσώπητων και αιματηρών συγκρούσεων στο νησί, η τελική φάση επιτεύχθηκε το καλοκαίρι του 1974 με τη στρατιωτική εισβολή από την πλευρά των Τούρκων στο βόρειο τμήμα του νησιού, αφού είχε προηγηθεί το αποτυχημένο πραξικόπημα της ελληνικής χούντας για να ανατρέψει τη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση του Μακάριου. Μετά την εξέλιξη αυτή, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις κυριολεκτικά βυθίστηκαν στο χάος μιας αναπότρεπτης σύγκρουσης χωρίς όρια και δισταγμούς που γέννησαν επιμέρους προβληματισμούς και οδυνηρές διαμάχες, όπως την αναθεώρηση του νομικού καθεστώτος του αιγαιακού πελάγους από την Τουρκία.

Το πρόβλημα της Κύπρου, παρά τον έντονο διμερή χαρακτήρα του, κατάφερε σχεδόν από την πρώτη στιγμή να διεθνοποιηθεί και να αποτελέσει ένα από τα κυριότερα προβλήματα εθνοτικής σύγκρουσης της διεθνούς κοινότητας. Ο χαρακτήρας της διαμάχης είναι πολυσύνθετος και περικλείει μια δέσμη προβληματικών σημείων, που ξεκινούν κατά βάση από την εξέχουσα γεωγραφική θέση της Κύπρου μέσα σε ένα πλαίσιο πολιτικής της ισχύος των υπερδυνάμεων μέχρι τις εθνικιστικές διαστάσεις που έχουν λάβει οι ταυτότητες των δύο κοινοτήτων, Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Η πολυπλοκότητα του θέματος δεν μας αφήνει πολλά περιθώρια να εξετάσουμε ενδελεχώς τα ιστορικά και πολιτικά αίτια που έχουν διαμορφώσει αυτή την ένταση και σε τελική ανάλυση μια λεπτομερής μελέτη του κυπριακού προβλήματος δεν αποτελεί σκοπό αυτής της εργασίας. Εμείς αναζητούμε να ερμηνεύσουμε την πολιτική που έχει ακολουθήσει η Ελλάδα σε σχέση με το πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου και πώς αυτή έχει επηρεάσει το ευρωπαϊκό πλαίσιο

της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας. Έχει διαμορφωθεί η πολιτική της Ελλάδας και κατ' επέκταση έχει καθοδηγηθεί από τις νόρμες που διαχέονται σε διεθνές και εθνικό επίπεδο σε σχέση με την επίλυση του κυπριακού προβλήματος και πως αυτή η πολιτική συνδέεται με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας; Το διττό αυτό ερώτημα θα απαντηθεί παρακάτω αλλά για να δοθεί αυτή η απάντηση θα ήταν χρήσιμο να επιχειρηθεί μια μικρή ιστορική αναδρομή του κυπριακού προβλήματος καθώς και της πολιτικής που ακολούθησε η Ελλάδα σε σχέση με το πρόβλημα αυτό, έτσι ώστε να γίνει μια ολοκληρωμένη ανάλυση που θα διευκολύνει τον αναγνώστη να κατανοήσει σε βάθος τις διαστάσεις της διαμόρφωσης των ελληνικών πολιτικών θέσεων και προοπτικών.

7.2 Μικρή Ιστορική Αναδρομή του Κυπριακού Προβλήματος και η Πολιτική της Ελλάδας.

Η ιστορία της Κύπρου εκτείνεται από την ένατη χιλιετία και αυτονόητο είναι ότι έχει καταγραφεί μια πλούσια ιστορική αναδρομή του νησιού αυτού με το πέρασμα των αιώνων από πολλούς μελετητές και ιστορικούς. Οι Μυκηναίοι και Αχαιοί Έλληνες εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο γύρω στη δεύτερη ή πρώτη χιλιετία μέχρι που το νησί έγινε επαρχία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας γύρω στο 30 π.Χ. Έπειτα πέρασε στα χέρια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, περίπου το 330 μ.Χ. και μέχρι το 1191 ανήκε σε αυτή. Σταυροφόροι, Φράγκοι και Βενετοί κυριάρχησαν στο νησί μέχρι το 1571 όπου τελικά η Κύπρος έγινε μέρος της μεγάλης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι και το 1878 που πέρασε σε βρετανική διοίκηση⁶⁰¹.

Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι η ορθοδοξία του νησιού αποτελούσε το κύριο μέλημα των Οθωμανών διοικητών. Σύμφωνα με τον Αλέξη Ηρακλείδη, η επιλογή αυτή ήταν συνειδητή από το σουλτάνο για να μην ισχυροποιούνται οι τοπικοί διοικητές και αυτονομούνται σε σχέση με την κεντρική πολιτική της Αυτοκρατορίας⁶⁰². Επίσης, όπως συνέβη και στις περισσότερες περιοχές που κατακτήθηκαν από τους Οθωμανούς, η υιοθέτηση του

⁶⁰¹ Β.Καραγιώργης, «Η Κύπρος στην Αρχαιότητα», στο Γ.Τενεκίδης και Γ.Κρανιδιώτης, (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα, 1981° Α.Παπαγεωργίου, «Η Κύπρος κατά του Βυζαντινούς Χρόνους», στο Γ.Τενεκίδης και Γ.Κρανιδιώτης, (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα, 1981° Γ.Γιωργής, «Από την Πρώτη στη Δεύτερη Αγγλοκρατία: 1191-1878», στο Γ.Τενεκίδης και Γ.Κρανιδιώτης, (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα, 1981 και Β.Κουφουδάκης, *Κύπρος: Ένα Σύγχρονο Πρόβλημα σε Ιστορική Προοπτική*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008.

⁶⁰² Α.Ηρακλείδης, *Κυπριακό Πρόβλημα 1947-2004: Από την Ένωση στη Διχοτόμηση*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, 2006.

συστήματος των μιλλέτ ίσχυσε και στην Κύπρο⁶⁰³. Καθώς η χριστιανική τοπική κοινότητα του νησιού απολάμβανε περίοπτα δικαιώματα, όπως ήταν η ανάδειξη του αρχιεπισκόπου Κύπρου ως εθνάρχη, ιδιαίτερα μετά την κατάργηση της φεουδαρχικής καθολικής αριστοκρατίας, άρχισαν να φανερώνονται και τα πρώτα σημάδια ενωτικού πνεύματος με την Ελλάδα από τις εκφραστικές τάσεις ελληνικής εθνικής ταυτότητας των χριστιανών Ελλήνων του νησιού. Κάτι τέτοιο ήταν αδιανόητο ιδιαίτερα σε μια εποχή που ούτε καν είχε διαμορφωθεί ένα ενιαίο ελληνικό κράτος και ούτε ήταν ακόμα εξασφαλισμένο ότι θα μπορούσε να συγκροτηθεί στο μέλλον, αφού η επιτυχία της ελληνικής επανάστασης κατά του τουρκικού ζυγού βρισκόταν ακόμα στα σπάργανα. Παρά τις όποιες αντιθέσεις στο εσωτερικό τμήμα της νήσου, είναι χαρακτηριστικό ότι επί οθωμανικής κυριαρχίας η Κύπρος απολάμβανε μια «αρμονική συμβίωση» μεταξύ των δύο θρησκευτικών-πολιτιστικών κοινοτήτων της, που ομοιά της δεν έχει εμφανιστεί ξανά στην πολυτάραχη ιστορία της νήσου⁶⁰⁴.

Μετά την ήττα του Άξονα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η εξουθενωμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχώρησε την Κύπρο στη Βρετανία, που δεν έχασε την ευκαιρία να προσαρτήσει το συγκεκριμένο νησί στην αυτοκρατορία της αφού κατείχε στρατηγική θέση για την πολιτική που σκόπευε να ακολουθήσει προς Ανατολάς⁶⁰⁵. Μολονότι η Βρετανία είχε αποκτήσει και τη διοίκηση και την κατοχή του νησιού με τη Σύμβαση της Κύπρου το 1878, η Κύπρος είχε τυπικά παραμείνει τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι το 1914, όταν και ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος⁶⁰⁶. Με τη συνθήκη της Λωζάννης η Τουρκία εγκαταλείπει όλα τα δικαιώματά της στην Κύπρο, η οποία τελικά ανακηρύσσεται αποικία του Στέμματος το 1925⁶⁰⁷.

Η Βρετανία προσπαθεί να προωθήσει ένα διοικητικό μοντέλο στην Κύπρο σαν κι αυτό που είχε ήδη προωθήσει στις άλλες κτήσεις της μέσα στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής της επέκτασης και το οποίο ταυτιζόταν με την καθιέρωση ενός κοσμικού κράτους, όπου εκκλησία και κράτος διαχωρίζονται, καθώς και την ίδρυση συντάγματος που να δίνει σχεδόν απεριόριστες εξουσίες στο Βρετανό Κυβερνήτη⁶⁰⁸. Παρ' όλα αυτά, με την έλευση των Βρετανών στο νησί γεννήθηκαν οι βάσιμες ελπίδες ότι το νησί θα μπορούσε να προσαρτηθεί στην Ελλάδα με βάση το πρότυπο

⁶⁰³ Βερέμης 2005.

⁶⁰⁴ Ηρακλείδης 2006, σ:76-77.

⁶⁰⁵ Βερέμης 2005.

⁶⁰⁶ Κουφουδάκης 2008, σ:170.

⁶⁰⁷ Ηρακλείδης 2006 και Κουφουδάκης 2008.

⁶⁰⁸ Βερέμης 2005.

των Ιονίων Νήσων. Κάτι τέτοιο, εξάλλου, στηριζόταν στη δυναμική που είχε αποκτήσει το αίτημα για ένωση με την Ελλάδα, το οποίο καλλιεργήθηκε και ισχυροποιήθηκε ακόμη περισσότερο μεταξύ των ελληνοφώνων χριστιανών κατοίκων του νησιού κατά τη διάρκεια που επικράτησε η Βρετανική διοίκηση. Η εξέγερση του 1931 των Ελληνοκυπρίων κατά των Βρετανών ήταν τόσο το αποτέλεσμα της ίδρυσης του Εθναρχικού Συμβουλίου, το 1899, καθώς και της κατάργησης των εξουσιαστικών προνομίων που είχε αποκτήσει η Εκκλησία κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου από τους Βρετανούς, όσο και της αδιαφορίας της βρετανικής εξουσίας να ασχοληθεί διεξοδικότερα με το συγκεκριμένο ζήτημα⁶⁰⁹. Τελικά, μολονότι η εθνικιστική τάση για ένωση με την μητέρα-πατρίδα Ελλάδα καλλιεργήθηκε σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό στις συνειδήσεις των Ελληνοκυπρίων, τόσο μεταξύ των αριστερών δυνάμεων όσο και των πιο συντηρητικών-δεξιών πολιτικών ελίτ καθώς και της μεγαλύτερης μάζας του πληθυσμού, το αίτημα απορρίφθηκε από τη Βρετανία, που τελικά δεν προχώρησε ούτε σε ένα δημοκρατικό μοντέλο αυτοκυβέρνησης του νησιού, παρά τις ενθαρρυντικές προσπάθειες του τότε Εργατικού Κόμματος που είχε αναλάβει τις τύχες της βρετανικής διακυβέρνησης⁶¹⁰.

Σε τελική ανάλυση, η βρετανική περίοδος που κράτησε από το 1878 μέχρι το 1960, έτος που ανεξαρτητοποιήθηκε επισήμως η Κύπρος, σφραγίστηκε από την καλλιέργεια ενός συστηματικού διχασμού μεταξύ των δύο κοινοτήτων σε όλες τις πτυχές της καθημερινής τους ζωής⁶¹¹. Οι περισσότεροι ιστορικοί και πολιτικοί αναλυτές που έχουν ασχοληθεί με το κυπριακό ζήτημα συγκλίνουν στην άποψη ότι η μετέπειτα εξέλιξη του προβλήματος του νησιού ήταν το επακόλουθο της πολιτικής που ακολούθησε η Βρετανία κατά τη διάρκεια της διοικήσεώς της. Ο Αλέξης Ηρακλείδης συμπεραίνει ότι το κυπριακό πρόβλημα άρχισε ουσιαδώς γύρω στο 1947-48, κατά τη διάρκεια δηλαδή της βρετανικής διοικήσεως, και οφειλόταν κυρίως σε τρεις συγκεκριμένους παράγοντες: α) τη βρετανική πρωτοβουλία για αυτοκυβέρνηση, β) την άρνηση των Ελληνοκυπρίων για αυτοκυβέρνηση και την προώθηση του αιτήματός τους για ένωση με την Ελλάδα και γ) τις πρώτες τουρκοκυπριακές προσπάθειες για εμπλοκή της Τουρκίας στο ζήτημα αυτό, έτσι ώστε να εμποδιστεί με οποιοδήποτε τρόπο μια ενδεχόμενη ένωση των Ελληνοκυπρίων με

⁶⁰⁹ Ηρακλείδης 2006, σ:80-83.

⁶¹⁰ Στο ίδιο, σ:83-88.

⁶¹¹ Κουφουδάκης 2008, σ:171.

την Ελλάδα ή μια ανάπτυξη του μοντέλου της αυτοκυβέρνησης στο νησί που προφανώς θα ευνοούσε σε μεγαλύτερο βαθμό τους Ελληνοκυπρίους⁶¹².

Όσον αφορά την πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με το ζήτημα της Κύπρου, μέχρι εκείνη την περίοδο διατηρήθηκε μέσα στα πλαίσια της αγγλοκυπριακής σφαίρας επιρροής, μια πραγματικότητα η οποία είχε λάβει σάρκα και οστά από την πολιτική που ακολούθησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος ειδικότερα μετά τα βίαια αρχικά επεισόδια του 1931 για ένωση⁶¹³. Θα μπορούσε όμως να λεχθεί ότι σε καμία περίπτωση δεν έλειπαν και οι εξάρσεις έντονου εθνικισμού από μια μεγάλη μερίδα Ελλήνων πολιτικών που επιζητούσαν ένωση «εδώ και τώρα» με την Κύπρο. Αυτές οι εθνικιστικές εκδηλώσεις άρχισαν να λαμβάνουν μια πιο στέρεα βάση με την ανάληψη της εξουσίας συντηρητικότερων κυβερνήσεων, όπως αυτής του στρατηγού Παπάγου, καθώς και την έλευση στην εξουσία της Κύπρου του Μακάριου του ΙΙΙ.

Ο νέος εθνάρχης ήταν μόλις 37 ετών και η εκλογή του έγινε στις 16 Οκτωβρίου 1950⁶¹⁴. Με το Μακάριο στο τιμόνι της διακυβέρνησης της Κύπρου το αίτημα για ένωση με την Ελλάδα ισχυροποιήθηκε και έλαβε μια πιο συγκεκριμένη μορφή, αφού βασικός στόχος του αρχιεπισκόπου ήταν να προωθήσει την ένωση με κάθε τρόπο και με τη βοήθεια κάθε είδους. Έπειτα από κάμποσους μήνες στην εξουσία της Ελλάδας, ο στρατάρχης Παπάγος πείστηκε απ' όλες τις δυνάμεις που επιδίωκαν ένωση, ελληνικές και ελληνοκυπριακές, να προσφύγει στα Ηνωμένα Έθνη έτσι ώστε να δικαιωθεί αυτός ο εθνικός αγώνας για το καλό τόσο της Ελλάδας, που ήθελε τα χαμένα κυπριακά εδάφη της να της επιστραφούν, όσο και της Κύπρου που επιζητούσε να ενσωματωθεί στη «μητέρα-πατρίδα»⁶¹⁵. Ένα χρόνο αργότερα, αφού είχε προηγηθεί η Διασκεπτική (1947-48) με την πρόταση του κυβερνήτη Winster για Σύνταγμα και την απόρριψή της από τη Δεξιά και την Εκκλησία της Κύπρου, καθώς και η Τριμερής του Λονδίνου, μεταξύ Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας το 1955⁶¹⁶,

⁶¹² Ηρακλείδης 2006, σ:88.

⁶¹³ Α.Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Εστία, Αθήνα, 2003, σ:13.

⁶¹⁴ Βλάχος 2003, σ:36.

⁶¹⁵ Κατά πόσο σωστή ήταν αυτή η προσφυγή της Ελλάδας στα Ηνωμένα Έθνη και για ποιους λόγους προήλθε μια τέτοια στρατηγική κίνηση, βλέπε Ηρακλείδης 2006, σ:172-187 και Βλάχος 2003, σ:28-80. Επίσης, ο Βλάχος μας προσφέρει μια γενικότερη ανάλυση του πολιτικού πλαισίου μέσα στο οποίο πραγματοποιήθηκε αυτή η κίνηση της διεθνοποίησης του Κυπριακού προβλήματος.

⁶¹⁶ Γ.Τενεκίδης, «Διεθνοποίηση και Αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού πριν και μετά την Τουρκική Εισβολή», στο Γ.Τενεκίδης και Γ.Κρανιδιώτης, (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα, 1981. Για την Τριμερής του Λονδίνου, βλέπε Βλάχος 2003, σ:101-124. Ο Κουφουδάκης μας πληροφορεί ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στην Τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου υπήρξε μέγα λάθος της ελληνικής διπλωματίας γιατί «τοποθέτησε το Κυπριακό στο πλαίσιο της δυτικής στρατηγικής στην Ανατολική Μεσόγειο» και «αναγνώρισε την Τουρκία ως ισότιμο μέλος στη διευθέτηση του Κυπριακού το οποίο εντάχθηκε μέσα στο πλαίσιο μιας ελληνοτουρκικής διαμάχης».

άρχισαν οι συνομιλίες μεταξύ του νέου κυβερνήτη της Κύπρου, στρατηγού Χάρντινγκ, και του αρχιεπισκόπου Μακαρίου⁶¹⁷. Αν και υποστηρίχθηκαν από τον νέο πρωθυπουργό της Ελλάδας, Κωνσταντίνο Καραμανλή, με ιδιαίτερη θέρμη, ο ένοπλος αγώνας της ΕΟΚΑ που μόλις είχε αρχίσει έπειτα και από τη συναίνεση Μακαρίου και Παπάγου, με αρχηγό το Γρίβα πίεζε αφοριστικά για μη αποδοχή των όρων των συνομιλιών αυτών, θεωρώντας ότι όλα αυτά αποτελούν παγίδες των Βρετανών να υπονομεύσουν το νησί για να έχουν τον πλήρη έλεγχο υπό την κατοχή τους⁶¹⁸.

Ο ένοπλος αγώνας συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση και τα επόμενα χρόνια. Αυτό κατέστη δυνατό μετά την αποτυχία των συνομιλιών Χάρντινγκ-Μακαρίου καθώς και την εξορία του αρχιεπισκόπου στις Σεϋχέλλες. Επίσης, το σχέδιο Μακμίλλαν «περί τρικυριαρχίας στην Κύπρο»⁶¹⁹ καλλιέργησε ένα κλίμα πανικού μεταξύ των Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων ότι τα πράγματα θα πήγαιναν από το κακό στο χειρότερο και γι' αυτό γινόταν επιτακτική η ανάγκη για γρήγορες και εποικοδομητικές διπλωματικές κινήσεις, τόσο σε περιφερειακό επίπεδο, δηλαδή με την Τουρκία, όσο και σε διεθνές επίπεδο, δηλαδή με Βρετανία και ΗΠΑ. Η πολιτική της Ελλάδας παρέμενε σταθερή προσπαθώντας να δημιουργήσει ένα πλαίσιο ελληνοτουρκικής συνεργασίας πάνω σε αυτά τα θέματα. Γενικά, την περίοδο 1957-58 η Κύπρος ταραχθηκε από τις διακοινοτικές διαμάχες μεταξύ των δύο κοινοτήτων του νησιού. «Οι Ελληνοκύπριοι μάχονταν για την ένωση με την Ελλάδα μέσα από το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, ενώ οι Τουρκοκύπριοι υπερασπίζονταν τη βρετανική κατοχή ή πρόκριναν τη διχοτόμηση της νήσου και τη διπλή ένωση των δύο τμημάτων με την Τουρκία και την Ελλάδα αντίστοιχα»⁶²⁰.

Οι συγκρούσεις αυτές έμελλαν να επιφέρουν την πρώτη επίλυση του Κυπριακού προβλήματος που σφραγίστηκε από τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, τον Φεβρουάριο του 1959. Με τις συμφωνίες αυτές, η Κύπρος απέκτησε την ανεξαρτησία της κάτω από την προστασία, όμως, των τριών εγγυητριών δυνάμεων, Ελλάδα, Τουρκία και Αγγλία⁶²¹. Στις 16 Αυγούστου η Κύπρος ανακηρύχθηκε

Βλέπε Β.Κουφουδάκης, «Το Κυπριακό, οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις και οι Υπερδυνάμεις: 1960-1986», στο Α.Αλεξανδρή, Θ.Βερέμης, Π.Καζάκος, Β.Κουφουδάκης, Χ.Ροζάκης και Γ.Τσιτσόπουλος, (επιμ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις: 1923-1987*, Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα, 1991, σ:220.

⁶¹⁷ Για τις συνομιλίες Χάρντινγκ-Μακαρίου, βλέπε Βλάχος 2003, σ:125-144.

⁶¹⁸ Ηρακλείδης 2006 και Βλάχος 2003. Για μια ιδιαίτερη ανάλυση της δράσης της ΕΟΚΑ, κυρίως για την έναρξη της δράσης της, βλέπε Βλάχος 2003, σ:81-100.

⁶¹⁹ Ηρακλείδης 2006, σ:187.

⁶²⁰ Βερέμης 2005, σ:151.

⁶²¹ Τενεκίδης 1981 και Βερέμης 2005. Για μια ουσιαστική όσο και συναρπαστική εξιστόρηση των γεγονότων της δεκαετίας του '50 στην Κύπρο, βλέπε R.Holland, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*,

ανεξάρτητο κράτος και ιδρύθηκε η Κυπριακή Δημοκρατία με πρόεδρο Ελληνοκύπριο και αντιπρόεδρο Τουρκοκύπριο. Το σύνταγμα που συγκροτήθηκε και που ήταν προϊόν της προσωρινής, όπως μετέπειτα αποδείχθηκε, λύσης των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου, αποτέλεσε ένα δυσλειτουργικό εργαλείο στα χέρια του Ελληνοκύπριου προέδρου λόγω των αυξημένων προνομίων που παραχωρούσε στους Τουρκοκύπριους⁶²². Για το λόγο αυτό, ο Μακάριος, στις 30 Νοεμβρίου του 1963, προχώρησε στις 13 τροπολογίες, στα 13 «σημεία» όπως έμειναν γνωστά, για αναθεώρηση του Συντάγματος έτσι ώστε να καταργήσει τα περισσότερα από τα προνόμια των Τουρκοκυπρίων⁶²³. Στην πράξη αυτή είχαν εναντιωθεί έντονα τόσο ο Καραμανλής, που επιζητούσε ένα εποικοδομητικό πλαίσιο για την καλυτέρευση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και σταθεροποίηση του συνταγματικού καθεστώτος της Κυπριακής Δημοκρατίας, όσο και ο Γεώργιος Παπανδρέου, που αν και ήταν σαφώς υπέρ της ένωσης, αμφισβητούσε μια οποιαδήποτε συνταγματική αναθεώρηση. Λογικό ήταν οι Τουρκοκύπριοι να απορρίψουν μια τέτοια ενέργεια που δυστυχώς δημιούργησε μια αιματηρή σύγκρουση χωρίς προηγούμενο και επέφερε την «πρώτη διχοτόμηση» στο νησί.

Το μέγεθος της διαμάχης κατέστησε αναγκαία τη μεσολάβηση των εγγυητριών δυνάμεων που είχαν απροσδόκητα θορυβηθεί από τις τρέχουσες εξελίξεις. Ο υφυπουργός των Η.Π.Α., George Ball, προσπάθησε να βρει μια ενδιάμεση λύση που κατέληγε σε ένα είδος ομοσπονδίας, η οποία όμως σχεδόν στιγμιαία απορρίφθηκε από το Μακάριο⁶²⁴. Το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, τελικά, «αναγνώρισε την ανεξαρτησία και την κυριαρχία της Κύπρου στα εδάφη της

Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ, Αθήνα, 2001 και Ε.Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η Δεκαετία του 1950*, Εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα, 2005.

⁶²² Σύμφωνα με τον Ηρακλείδη, το σύνταγμα που προέκυψε, συνιστά μια λύση «εθνοτικά συναινετικής δημοκρατίας», «όπου δίνονται σκοπίμως περισσότερα προνόμια στην αριθμητικά μειωμένη ομάδα, ακριβώς για να μην αισθάνεται υπό απειλή από την πλειοψηφούσα ομάδα και έτσι να πάψει να είναι κεντρόφυγη». Όσον αφορά την ελληνοκυπριακή οπτική σε σχέση με εκείνη την εξέλιξη, ο Ηρακλείδης υποστηρίζει ότι προέκυψε μια τριπλή ήττα για την Ελλάδα και τους Ελληνοκύπριους γιατί: πρώτον, δεν υπήρχε εξασφάλιση αλλά ούτε και προοπτική για ένωση, β) το νέο ανεξάρτητο κράτος δεν ήταν υπό την πλήρη εξουσία της ελληνοκυπριακής διοίκησης και γ) οι τρεις εγγυήτριες δυνάμεις οποιαδήποτε στιγμή θα μπορούσαν να επέμβουν στο νησί για να «αποκαταστήσουν» την τάξη, πράγμα που καθιστούσε την Κύπρο «οντότητα ημιανεξάρτητη ή υπό κηδεμονία». Βλέπε Ηρακλείδης 2006, σ:96. Σε παρόμοιο τόνο, ο Κουφουδάκης θεωρεί ότι με τις συνθήκες της Ζυρίχης και του Λονδίνου η Τουρκία νομιμοποιήθηκε ως ο βασικός παίχτης για την επίλυση του Κυπριακού προβλήματος. Βλέπε Κουφουδάκης 1991, σ:221.

⁶²³ Ηρακλείδης 2006, σ:100-101. Για μια πλήρη ανάλυση των 13 σημείων του Μακάριου, βλέπε Α.Συρίγος, *Σχέδιο Ανάν: Οι Κληρονομίες του Παρελθόντος και οι Προοπτικές του Μέλλοντος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2005. Να σημειωθεί ότι η ανάλυση αυτή συσχετίζει συγκριτικά τα 13 σημεία του Μακάριου με τις αντίστοιχες διατάξεις του συντάγματος που πρότεινε το πρόσφατο σχέδιο Ανάν.

⁶²⁴ Α.Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας: Ο Αμερικανικός Παράγων, 1947-1967*, Εστία, Αθήνα, 2003.

και αποφάσισε την αποστολή ειρηνευτικού σώματος»⁶²⁵ όπου ουσιαστικά εδραίωσε και την πράσινη γραμμή στη Λευκωσία⁶²⁶. Οι συγκρούσεις συνεχίζονταν όμως με αμείωτη ένταση και οδήγησαν στη δημιουργία θυλάκων όπου στην κυριολεξία στοιβάζονταν Τουρκοκύπριοι πολίτες κάτω από την εποπτεία των ελληνοκυπριακών διοικητικών αρχών. Τα γεγονότα αυτά κέντρισαν ξανά το ενδιαφέρον των μεγάλων δυνάμεων που άρχισαν να απεργάζονται νέα σχέδια επίλυσης της κυπριακής κρίσης. Η λύση βρέθηκε με το Σχέδιο Άτσεσον, από το όνομα του αμερικανού διπλωμάτη Dean Acheson, έπειτα από συνομιλίες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στη Γενεύη⁶²⁷. Αν και ο Γεώργιος Παπανδρέου αποδέχθηκε το Β' Σχέδιο Άτσεσον, «που περιόριζε την τουρκική ζώνη σε 200 τετραγωνικά μίλια καθώς και το δικαίωμα αυτοδιοίκησης», ο Μακάριος απόρριψε για άλλη μια φορά ένα σχέδιο που υπονόμειε την κυριαρχία και την ανεξαρτησία του κυπριακού εδάφους και μάλιστα υπέρ των τουρκικών φιλοδοξιών⁶²⁸. Η χαριστική βολή για την πλήρη προοπτική ενός τέτοιου σχεδίου δόθηκε από τις συνεχιζόμενες αιματηρές και προκλητικές πολλές φορές συγκρούσεις μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, που αποκορυφώθηκαν με την επίθεση του Γρίβα στην περιοχή Μανσούρας-Κοκκίνων. Οι Τούρκοι αντέδρασαν με βομβαρδισμούς και απειλές για επέμβαση και οι Ελληνοκύπριοι συνέχισαν να υποθάλλουν το ζοφερό κλίμα, με την τελική μεσολάβηση των Η.Π.Α. και του Cyrus Vance να βάζει τέλος στη συνέχιση του αιματηρού τοπίου⁶²⁹.

Η στρατιωτική κυβέρνηση, δηλαδή η χούντα, που ανέλαβε να κατευθύνει τις τύχες του ελληνικού λαού στα μέσα του 1967, προμήνυε μια πολιτική εθνικιστικής εξάρσεως σε σχέση με το Κυπριακό. Αυτό μεταφραζόταν σε έναν αγώνα για ένωση με τα χαμένα κυπριακά εδάφη, κάτι εξάλλου που ήταν έκδηλο και αποτελούσε την κύρια πολιτική επιλογή και του Γεωργίου Παπανδρέου κατά το διάστημα 1963-67. Η στροφή όμως του Μακαρίου να αρχίζει να υποστηρίζει πλέον επίσημα τη λύση της ανεξαρτησίας και όχι της Ένωσης, αφού η πρώτη φαινόταν πολύ πιο εφικτή σε σχέση με τη δεύτερη, συγκρότησε το κατάλληλο πλαίσιο για να αρχίσουν οι Διακοινοτικές Συνομιλίες υπό την αιγίδα του ΟΗΕ. Οι Συνταγματάρχες της Αθήνας υποχώρησαν από τις ενωτικές τους βλέψεις και προσπάθησαν να σταθεροποιήσουν τον ελληνοτουρκικό διάλογο διαμορφώνοντας παραδόξως ένα εποικοδομητικό

⁶²⁵ Βερέμης 2005, σ:153.

⁶²⁶ Τενεκίδης 1981 και Κουφουδάκης 2008.

⁶²⁷ Παπαγελάς 2003.

⁶²⁸ Βερέμης 2005, σ:154-155.

⁶²⁹ Κουφουδάκης 1991 και Ηρακλείδης 2006.

περιβάλλον εργασίας για τις δύο κοινότητες του νησιού να βρουν από κοινού λύσεις στα χρόνια προβλήματα⁶³⁰. Σύμφωνα με τον Ηρακλείδη, οι δύο κοινότητες έφτασαν τόσο κοντά στην επίλυση των προβλημάτων τους κατά τη διάρκεια των Διακοινοτικών Συνομιλιών, από το 1968 μέχρι το 1974, πράγμα που δεν είχε ξανασυμβεί στο παρελθόν σε τόσο μεγάλο βαθμό. Παρ' όλα αυτά, ο Μακάριος απέρριψε τις οποιεσδήποτε συμφωνίες αφού θεωρούσε ότι θα μπορούσε στο μέλλον να επιτύχει περισσότερα σε σχέση με τις απαιτήσεις τόσο των Ελληνοκυπρίων όσο και τις επιδιώξεις των Τουρκοκυπρίων⁶³¹.

Τελικά, έπειτα από μια περίοδο έντονης διαφωνίας μεταξύ χούντας και Μακαρίου ως προς ποια στρατηγική έπρεπε να ακολουθήσει η ελληνική-ελληνοκυπριακή πλευρά σε σχέση με το Κυπριακό, στις 15 Ιουλίου 1974 ο ταξίαρχος Δημήτριος Ιωαννίδης με εντολή του έδωσε το δικαίωμα στην Εθνική Φρουρά της νήσου να ανατρέψει τη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση του Μακαρίου και να ορίσει ως πρόεδρο το Νίκο Σαμψών⁶³². Η Τουρκία έκανε την πρώτη της απόβαση στο νησί στις 19 Ιουλίου του 1974 καταλαμβάνοντας περίπου το 7% του εδάφους της νήσου. Το Συμβούλιο Ασφαλείας, την ίδια μέρα, εξέδωσε το ψήφισμα 353 όπου καλούσε να αποσυρθούν όλα τα ξένα στρατεύματα από το νησί και να εκδηλωθεί σεβασμός από όλες τις χώρες για την κυριαρχία, ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα της Κύπρου. Αφού είχαν ήδη καταρρεύσει οι κυβερνήσεις Ιωαννίδη και Σαμψών σε Ελλάδα και Κύπρο αντίστοιχα και είχαν αναλάβει την εξουσία ο Καραμανλής και ο Κληρίδης, η Τουρκία εξαπέλυσε και δεύτερη επίθεση-εισβολή στο νησί, στις 14 Αυγούστου του 1974, καταλαμβάνοντας γύρω στο 37% της νήσου⁶³³. Έκτοτε, οι δύο κοινότητες ζουν διχοτομημένες στον ίδιο εδαφικό χώρο με τις μελλοντικές προοπτικές για συμφιλίωση να υπονομεύονται από κάθε προσπάθεια ειρήνευσης στην περιοχή και επανένωσης της νήσου, κάτι εξάλλου που έχει σε μεγάλο βαθμό επιβεβαιωθεί κι από τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου 1974 έως σήμερα.

Όπως ήταν λογικό, μετά την εισβολή και κατοχή του βόρειου τμήματος της Κύπρου από τους Τούρκους ακολούθησε μια περίοδος αναταραχών μεταξύ των δύο κοινοτήτων για το νέο καθεστώς που είχε προκύψει καθώς και μια περίοδος

⁶³⁰ Για την πολιτική της στρατιωτικής χούντας σε σχέση με το Κυπριακό, βλέπε Ηρακλείδης 2006, σ:199-204.

⁶³¹ Ηρακλείδης 2006, σ:105-108.

⁶³² Βερέμης 2005, σ:156.

⁶³³ Τ.Χατζηδημητρίου, *Το Δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου 2004 και η Λύση του Κυπριακού*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2006, σ:39-49.

παρατεταμένης δυσαρέσκειας από την πλευρά των Ελληνοκυπρίων για την αδυναμία της Ελλάδας «να προσφέρει οποιαδήποτε έμπρακτη βοήθεια» όσον αφορά τη στρατιωτική επίθεση, εισβολή και κατοχή της Τουρκίας⁶³⁴. Ουσιαστικά, από αυτή την περίοδο και έπειτα, η Κύπρος άρχισε να ανεξαρτητοποιείται πλήρως από την Ελλάδα ως προς τις πολιτικές που ακολουθούσε σε σχέση με το πολιτικό πρόβλημα της νήσου και η Ελλάδα απλώς συμπαραστεκόταν ή διαφωνούσε χωρίς όμως να έχει λόγο στις πολιτικές αποφάσεις που έπαιρνε η κυπριακή ηγεσία. Αν και αυτό φαινόταν ότι εγκαινίαζε την αρχή μιας ριζικής τομής στις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου σε σχέση με τα ζητήματα που είχαν προκύψει ως προς τη διχοτόμηση του νησιού και τη μελλοντική προοπτική του συνταγματικού, και όχι μόνο, καθεστώτος που θα προέκυπτε με μια ενδεχόμενη συμφωνία μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, η σύνδεση απόψεων και οι κοινές πολιτικές θέσεις που ακολουθούσαν οι δύο χώρες ποτέ δεν αμφισβητήθηκαν ούτε βρέθηκαν σε οξεία ρήξη μεταξύ τους⁶³⁵. Πάντα έπνεε ο αέρας του ενωτικού πνεύματος, ο οποίος πλέον είχε μετασηματιστεί λόγω των τραγικών γεγονότων του καλοκαιριού του 1974 αλλά και του διεθνούς-περιφερειακού πλαισίου που είχε αναπτυχθεί γύρω από την νήσο, από ένα αίτημα για πλήρη ένωση της Κύπρου με τη μητέρα-πατρίδα Ελλάδα σε μια δίκαιη και βιώσιμη λύση του κυπριακού προβλήματος. Σε σχέση με αυτή την προοπτική και λόγω των τετελεσμένων γεγονότων που είχε δημιουργήσει η τουρκική εισβολή, έγινε αντιληπτό από την ελληνοκυπριακή και ελληνική πλευρά ότι η κατάσταση «ήταν πολύ δύσκολο να ανατραπεί δυναμικά με την άσκηση του νόμιμου δικαιώματος της άμυνας ή της αυτοδικίας» «λόγω της στρατιωτικής καχεξίας» και γι' αυτό το λόγο «η διευθέτηση της διένεξης επιβαλλόταν να γίνει με ειρηνικά μέσα»⁶³⁶. Επομένως, μια δημοκρατική λύση ήταν και η πιο άμεσα κατανοητή και εφικτή και εν τέλει μια λύση που έπρεπε πλέον να προωθηθεί με κάθε θυσία από τον ελληνικό-ελληνοκυπριακό συνασπισμό.

Ο νέος πρόεδρος της Κύπρου, Γλαύκος Κληρίδης, σε συνδυασμό με τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο αποτελούσαν το καταλληλότερο δίδυμο πολιτικής ηγεσίας για να αντεπεξέλθουν στο αδιέξοδο που είχε προκύψει με τη διχοτόμηση και να

⁶³⁴ Χατζηδημητρίου 2006, σ:40.

⁶³⁵ Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει και ταύτιση απόψεων, γιατί πολλές φορές στο παρελθόν οι δύο χώρες είχαν ακολουθήσει εξ' ολοκλήρου αντίθετες απόψεις^ο αλλά δεν παύει, κατά το μεγαλύτερο διάστημα που το Κυπριακό υφίσταται ως πολιτικό πρόβλημα, οι γενικότερες στρατηγικές τους κινήσεις να καθοδηγούνται από μια πολιτική γραμμή που απαρτίζεται από κοινά στοιχεία και προοπτικές.

⁶³⁶ Γ.Κρανιδιώτης, «Οι Διαπραγματεύσεις για την Επίλυση του Κυπριακού (1974-1981)», στο Γ.Τενεκίδης και Γ.Κρανιδιώτης, (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα, 1981, σ:586.

βρουν λύσεις στα διαφαινόμενα «άλυτα» προβλήματα του Κυπριακού⁶³⁷. Ήταν η περίοδος όπου άρχισε να γεννάται η ιδέα και η προοπτική μιας διζωνικής δικοινοτικής ομοσπονδίας για το νησί που, όπως και η ιστορία έδειξε, αποτέλεσε και την κυριότερη πολιτική που επρόκειτο να ακολουθήσουν η ελληνοκυπριακή αλλά και η ελληνική πλευρά σε σχέση με την επίλυση του πολιτικού προβλήματος της νήσου⁶³⁸. Με την υιοθέτηση της νέας λογικής της ομοσπονδιακής λύσης, η ελληνοκυπριακή πλευρά σε συνεννόηση με την ελληνική προσπάθησαν να διεθνοποιήσουν πλήρως την επικείμενη πολιτική διευθέτηση του προβλήματος της διχοτόμησης προσπαθώντας να φέρουν τις δύο κοινότητες, Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους, σε απευθείας συνομιλίες μεταξύ τους κάτω από την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών, προωθώντας ουσιαστικά μια λύση που θα επιδιωκόταν χωρίς τις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις, Ελλάδα, Τουρκία και Αγγλία. Παρά τις δυσκολίες μιας τέτοιας προσέγγισης λόγω των συμφερόντων που είχαν οι μεγάλες δυνάμεις και κυρίως η Αγγλία και οι ΗΠΑ στην περιοχή, οι εκπρόσωποι των δύο κοινοτήτων άρχισαν τις προσεγγίσεις στις αρχές του 1975, οι οποίες όμως επιβεβαίωσαν τις τεράστιες διαφορές που υπήρχαν εφ' όλης της ύλης σε σχέση με την επίλυση των διαφόρων προβλημάτων που είχαν προκύψει με τη διχοτόμηση. Ανάλογες διχογνωμίες μεταξύ των πολιτικών ηγετών των δύο κοινοτήτων, Κληρίδη και Ντενκτάς, εκδηλώθηκαν και στις Συνομιλίες της Βιέννης, από τον Απρίλη του 1975 μέχρι τον Απρίλη του 1976, οι οποίες περιλάμβαναν πέντε γύρους συνομιλιών ανοίγοντας ξανά τους ασκούς του Αιόλου για ένα νέο κύκλο διαπραγματεύσεων διακοινοτικής φύσεως ανάμεσα στις δύο πλευρές⁶³⁹. Η συμφωνία Μακαρίου-Ντενκτάς το Φεβρουάριο του 1977, έπειτα από τις ασφυκτικές πιέσεις των ΗΠΑ για λύση, ήρθε και πάλι να αναδείξει τη διαφορετικότητα που επικρατούσε στις πολιτικές τάξεις των δύο κοινοτήτων, παρά τα αισιόδοξα μηνύματα για προοπτική επίλυσης που περιείχε.

Ο αιφνίδιος θάνατος του Μακάριου, τον Αύγουστο του 1977, άλλαξε το τοπίο και προμήνυσε μια περίοδο εκτεταμένων αδιεξόδων και αποτυχημένων προσπαθειών για την εύρεση λύσης. Οι συνεχόμενες αποτυχίες που πραγματοποιούνταν μέσα στο πλαίσιο των διακοινοτικών συνομιλιών προκάλεσαν την απροθυμία για την ανάληψη πρωτοβουλιών επίλυσης μεταξύ των δύο κοινοτήτων και κατά κάποιο τρόπο

⁶³⁷ Ηρακλείδης 2006.

⁶³⁸ Κρανιδιώτης 1981 και Χατζηδημητρίου 2006, σ:60-44.

⁶³⁹ Κρανιδιώτης 1981, σ:597-602.

«αποδιεθνοποιούσαν» το διεθνοποιημένο χαρακτήρα του κυπριακού προβλήματος, αφού το μέγεθος του αριθμού των πρωτοβουλιών από τη διεθνή κοινότητα δεν έβρισκε ανταπόκριση και ούτε ουσιαστικά υποστηριζόταν κυρίως λόγω των εθνικιστικών συνειδήσεων και λογικών που ακόμα επικρατούσαν και στις δύο πλευρές του νησιού. Γι' αυτό το λόγο, από τη στιγμή εκείνη και έπειτα, έπρεπε η κάθε προσπάθεια διεθνούς μεσολάβησης να είναι στη χειρότερη περίπτωση πιο επιτυχημένη από οποιαδήποτε άλλη συμφωνία του παρελθόντος, διαφορετικά το μέλλον προμηνυόταν ζοφερότερο με μια ενδεχόμενη απομάκρυνση του διεθνούς παράγοντα στην επίλυση του προβλήματος. Μετά τη συμφωνία Μακαρίου-Ντενκτάς, η επόμενη προσπάθεια για επίλυση του προβλήματος ήρθε από τις Ηνωμένες Πολιτείες σε μια κοινή τους προσπάθεια με τη Βρετανία και τον Καναδά να λύσουν το γόρδιο δεσμό του Κυπριακού. Το σχέδιο αυτό που έμεινε γνωστό ως ABC, από τα αρχικά γράμματα των ονομάτων των τριών δυνάμεων⁶⁴⁰, παρά το γεγονός ότι ουσιαστικά περιείχε περισσότερα διχοτομικά στοιχεία παρά ενωτικά, μπορούσε να θεωρηθεί ως βάση επίλυσης μελλοντικών διαπραγματεύσεων μεταξύ των εμπλεκόμενων πλευρών⁶⁴¹. Μοιραία και το σχέδιο αυτό ήταν καταδικασμένο εξ αρχής να αποτύχει. Την ίδια αρνητική κατάληξη είχε και η «Φόρμουλα Βαλντχάιμ»⁶⁴², η οποία όμως σε συνδυασμό με τη δέσμη προτάσεων του σχεδίου ABC αποτέλεσαν ένα ισχυρό πλαίσιο συζήτησης πάνω στο οποίο βασίστηκε η μετέπειτα συμφωνία των 10 σημείων του Κυπριανού-Ντενκτάς τον Μάιο του 1979⁶⁴³.

Η συμφωνία Κυπριανού-Ντενκτάς αποτέλεσε μια νέα αισιόδοξη βάση συζήτησης πάνω στην οποία θα μπορούσε να στηριχθεί μια μελλοντική, δημοκρατική διευθέτηση του προβλήματος. Ωστόσο, τα οποιαδήποτε βήματα επίλυσης που είχαν επιτευχθεί κατά το διάστημα 1979-1983 υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών τερματίστηκαν αιφνιδίως όταν ο Τουρκοκύπριος ηγέτης Ραούφ Ντενκτάς, στις 14 Νοεμβρίου του 1983, «ανακήρυξε χωριστό κράτος με την επωνυμία “Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου”»⁶⁴⁴. Η ανακήρυξη του «ψευδοκράτους», την ίδρυση του οποίου ακύρωνε με ψήφισμά του (541/1983) το Συμβούλιο Ασφαλείας, περιέπλεξε ακόμα περισσότερο τις ήδη πολύπλοκες πτυχές ενός προβλήματος που είχε μέχρι τότε απασχολήσει κατά πολύ τη διεθνή ατζέντα και οι πιθανότητες

⁶⁴⁰ ABC – America, Britain, Canada. Ηρακλείδης 2006, σ:120.

⁶⁴¹ Κρανιδιώτης 1981 και Ηρακλείδης 2006.

⁶⁴² Γενικός Γραμματέας του Ο.Η.Ε.

⁶⁴³ Κρανιδιώτης 1981, σ:618-624.

⁶⁴⁴ Βερέμης 2005, σ:224.

επίλυσής του από λιγιστές φάνταζαν πλέον απειροελάχιστες. Παρά το αρνητικό κλίμα που είχε διαμορφωθεί έπειτα από τη μονομερή ενέργεια των Τουρκοκυπρίων να ανακηρύξουν ανεξάρτητο κράτος το βόρειο τμήμα της Κύπρου, ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ Ξαβιέ ντε Κουεγιάρ περιεργάστηκε ένα νέο γύρο διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο πλευρών, που διάρκεσε από το 1984 έως το 1991. Ο ντε Κουεγιάρ πρότεινε δύο σχέδια διζωνικής ομοσπονδίας (Νοέμβριος 1984-Απρίλιος 1986), τα οποία όμως απορρίφθηκαν από τον Κυπριανού και τον Ντενκτάς. Σε αυτή την αρνητική τροπή προφανώς συνέβαλε και η απορριπτική διάθεση του Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος έδειχνε αρνητικές τάσεις ως προς οτιδήποτε είχε σχέση με την Τουρκία και ιδιαίτερος με τον Τουρκοκύπριο ηγέτη Ραούφ Ντενκτάς⁶⁴⁵.

Η διαδοχή του Κυπριανού από το Γιώργο Βασιλείου σηματοδότησε μια νέα εποχή στην προοπτική επίλυσης γιατί ο νέος πρόεδρος είχε εισέλθει στην πολιτική σκηνή με τις πιο αισιόδοξες επιθυμίες για μια από κοινού διευθέτηση του προβλήματος. Ο Γιώργος Βασιλείου επιδίωκε να προσεγγίσει την ηγεσία της Άγκυρας σε μεγαλύτερο βαθμό, χωρίς όμως να φαίνεται ότι αγνοεί την τουρκοκυπριακή πλευρά, θεωρώντας ότι μια τέτοια κίνηση θα προσμετρούσε πιο αποτελεσματικά στις μελλοντικές διαπραγματεύσεις για επίλυση. Το μόνιμο πρόβλημα όμως ήταν ότι ο τουρκοκύπριος ηγέτης Ραούφ Ντενκτάς φαινόταν κάτι περισσότερο από αδιάλλακτος στις διάφορες προτάσεις που προβάλλονταν για την προοπτική της επίλυσης και το μελλοντικό καθεστώς μιας ενδεχόμενης διευθέτησης. Αυτή η αδιαλλαξία του Ραούφ Ντενκτάς ισχυροποιήθηκε και διευρύνθηκε ακόμη περισσότερο από τη στιγμή που η Κυπριακή Δημοκρατία υπέβαλε αίτηση ένταξης στην ευρωπαϊκή κοινότητα, στις 4 Ιουλίου του 1990⁶⁴⁶. Η ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου, όπως αυτή εξελίχθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και κυρίως μετά το 1995, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις προοπτικές εξέλιξης για επίλυση του πολιτικού προβλήματος της νήσου, αλλά και γενικότερα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Το πολιτικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε με την ενδεχόμενη ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και μετέπειτα Ευρωπαϊκή Ένωση αναδείχθηκε ως ένα νέο φόρουμ που θα μπορούσε να επιλυθεί το κυπριακό πρόβλημα. Επομένως, ανοίχτηκε

⁶⁴⁵ Ηρακλείδης 2006, σ:121-4.

⁶⁴⁶ Βερέμης 2005 και Π.Ήφαιστος και Χ.Τσαρδανίδης, *Οι Σχέσεις της Κύπρου με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, 1972-1990*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1991. Βλέπε, επίσης, Π.Καζάκος, *Η Ένταξη της Κύπρου στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες: Χρονικό και Αποτίμηση μιας Πρότασης*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 1990 καθώς και Ν.Κρανιδιώτης, *Η Κύπρος στην Ευρώπη*, Εστία, Αθήνα, 2001.

ένα νέο «παράθυρο ευκαιρίας», εκτός του ήδη καθιερωμένου διεθνούς πλαισίου του ΟΗΕ, δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο μια νέα δυναμική για μια εν δυνάμει λύση εκατέρωθεν δίκαιη και δημοκρατική⁶⁴⁷.

Οι προσπάθειες επίλυσης του προβλήματος έλαβαν μια πιο αισιόδοξη νότα με την ενασχόληση του νέου Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ Μπούτρος Γκάλι, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα φιλόδοξος και σίγουρος ότι η λύση ήταν προ των πυλών και έπρεπε πάση θυσία να επιτευχθεί το συντομότερο δυνατόν. Γι' αυτό το λόγο, ο Μπούτρος Γκάλι άρχισε μια νέα σειρά συνομιλιών μεταξύ των ηγεσιών των δύο κοινοτήτων το καλοκαίρι του 1992 και, μάλιστα, προώθησε μια νέα διπλωματική κίνηση για να φανεί πιο συνεργάσιμος και κατανοητός, προτείνοντας μια δέσμη «μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης» που θα μπορούσαν να φέρουν τις δύο κοινότητες πιο κοντά έτσι ώστε να αντιληφθούν τα κοινά τους προβλήματα και εκείνα τα σημεία επαφής που θα καλλιεργούσαν ένα πρόσφορο έδαφος προς την τελική διευθέτηση της όλης διένεξης. Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες του νέου γραμματέα και τις διακοινοτικές συζητήσεις που ακολούθησαν με βάση τα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης, οι απορριπτικές συνήθειες των δύο ηγεσιών επιβεβαιώθηκαν στην πράξη βυθίζοντας στο έλεος της αδιαλλαξίας και των εθνικιστικών τάσεων το Κυπριακό για μία ακόμη φορά στην ιστορία του. Ήταν ήδη φανερό ότι η επίλυση βρισκόταν ακόμη πολύ μακριά, κάτι εξάλλου που γινόταν ακόμη δυσχερέστερο με την κρίση που ακολούθησε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά την περίοδο 1996-97.

Το επόμενο διάστημα που ακολούθησε ουσιαστικά επηρεάστηκε από τη γενικότερη ένταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και γι' αυτό το λόγο δε δρομολογήθηκε καμία κίνηση που να έχει άμεση σχέση με το Κυπριακό πρόβλημα. Ωστόσο, η ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου φαινόταν η καλύτερη διέξοδος από την κρίση που θα μπορούσε να επαναφέρει το Κυπριακό πρόβλημα σε τροχιά αναζήτησης λύσης μέσα από το διεθνές ενδιαφέρον της παγκόσμιας κοινότητας. Με μια σειρά από κινήσεις, κυρίως στο πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο, η κυπριακή κυβέρνηση και η ελληνική ηγεσία κατάφεραν σταδιακά από το 1994 μέχρι το 1999 να «κλειδώσουν» την ευρωπαϊκή προοπτική της νήσου μέσω της επίσημης έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Ε.Ε. Η προοπτική για πλήρη ένταξη της νήσου στην Ε.Ε.

⁶⁴⁷ Ηρακλείδης 2006 και Φ.Σαββίδης, «Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως Καταλύτης Επίλυσης του Κυπριακού Προβλήματος», στο Π.Τσάκωνας, (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια Συνολική Προσέγγιση*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2003 και V.Greco, «Ελληνοκυπριακές Τάσεις και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Κύπρου», στο Π.Τσάκωνας, (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια Συνολική Προσέγγιση*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2003.

πυροδότησε μια νέα δυναμική που ταυτιζόταν με τη λογική ότι ήταν επιτακτική ανάγκη να βρεθεί λύση στο πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου πριν την επίσημη ένταξη της νήσου στην Ε.Ε., γιατί μια ενδεχόμενη μη λύση θα μετέφερε το πολιτικό αυτό πρόβλημα μέσα στους κόλπους της ίδιας της Ε.Ε., κάτι εξάλλου που κατηγορηματικά ήθελαν να αποφύγουν τα ευρωπαϊκά κράτη-μέλη. Επιπλέον, σύμφωνα με αυτή τη λογική, το καμπανάκι χτυπούσε και για την Τουρκία, που έπρεπε να φανεί διαλλακτική σε σχέση με τη διευθέτηση του προβλήματος έτσι ώστε να διασφαλίσει την εναρμόνισή της με το ευρωπαϊκό κεκτημένο για να προωθήσει μια επιτυχημένη πορεία προς την ευρωπαϊκή της προοπτική.

Μέσα στο καινούριο αυτό πλαίσιο, άρχισε να καλλιεργείται νέο ενδιαφέρον από τη διεθνή κοινότητα για το Κυπριακό πρόβλημα. Η τάση αυτή είχε αρχίσει να λαμβάνει σάρκα και οστά από την πρωτοβουλία του νέου Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, Κόφι Ανάν, το καλοκαίρι του 1997, που πρωτοστάτησε στην έναρξη νέου διαλόγου μεταξύ των δύο κοινοτήτων και των ηγετών τους, Κληρίδη και Ντενκτάς, στο Τράουτμπεκ της Νέας Υόρκης και στη Γκλιόν της Ελβετίας⁶⁴⁸. Παρά το καλό κλίμα που επικράτησε στις συνομιλίες των δύο ηγετών, οι οποιεσδήποτε προτάσεις απορρίφθηκαν αφήνοντας όμως ένα νέο παράθυρο ανοιχτό για επανέναρξη των συνομιλιών με αισιόδοξα μηνύματα. Μετά το τέλος του 1998, όλα πλέον φαίνονταν πολύ πιο ευνοϊκά για την προοπτική διευθέτησης του προβλήματος. Σε αυτό είχαν συντελέσει αρκετοί παράγοντες οι κυριότεροι από τους οποίους ήταν η ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου και της Τουρκίας, η αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και η ύφεση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις που επακολούθησε, η θητεία Κληρίδη που έδειχνε διαλλακτική διάθεση για επίλυση του προβλήματος, η τουρκοκυπριακή αλλαγή υπέρ της ένταξης και επίλυσης και το έντονο ενδιαφέρον του διεθνούς παράγοντα για διευθέτηση του προβλήματος, ιδιαίτερα των ΗΠΑ και της Βρετανίας⁶⁴⁹.

Το πρώτο δείγμα ουσιαστικής πρωτοβουλίας σκιαγραφήθηκε από το κείμενο της Βόννης, το καλοκαίρι του 1999, όπου οι μεγάλες δυνάμεις του πλανήτη, οι G8, εφιστούσαν την προσοχή τους στην επανατοποθέτηση του προβλήματος της νήσου στην ατζέντα της διεθνούς κοινότητας και, κυρίως, την προοπτική της δυνητικής επίλυσής του μέσα από το πολιτικό πλαίσιο που όριζε ο ΟΗΕ. Ο Κόφι Ανάν αρχικά ήταν διστακτικός στην έναρξη ουσιαστικών διαπραγματεύσεων για επίλυση, κάτι που

⁶⁴⁸ Ηρακλείδης 2006.

⁶⁴⁹ Στο ίδιο, σ:301-307.

ήταν αρκετά λογικό αφού είχε να αντιμετωπίσει, ίσως, ένα από τα πιο δυσεπίλυτα προβλήματα της παγκόσμιας κοινότητας. Η διεθνής πίεση όμως για επίλυση του ζητήματος αυτού κατέστησε την εμπλοκή του ίδιου του Ανάν επιτακτικότερη από ποτέ και, γι' αυτό το λόγο, όρισε ως ειδικό εκπρόσωπο του Κυπριακού, τον Αλβάρο ντε Σότο, ένα διπλωμάτη με αρκετές περγαμηνές στην καριέρα του και τεράστια εμπειρία σε τέτοιου είδους διενέξεις. Οι ουσιώδεις υπηρεσίες του ντε Σότο έγιναν αμέσως αντιληπτές από τις πρώτες κιόλας συνομιλίες μεταξύ Κληρίδη και Ντενκτάς, από το Δεκέμβριο του 1999 μέχρι το Νοέμβριο του 2000⁶⁵⁰. Στις συνομιλίες όμως αυτές επιβεβαιώθηκε η αδιαλλαξία που ακολουθούσε όλα αυτά τα χρόνια το πρόβλημα της Κύπρου, με αποτέλεσμα οι πρωτοβουλίες αυτές να μην οδηγήσουν πουθενά και αντιθέτως να καταστήσουν το πρόβλημα ακόμα πιο δυσεπίλυτο και «αδιαπραγμάτευτο» προς οποιαδήποτε λογική, πολιτική και στρατηγική προς διευθέτηση.

Το αποτέλεσμα αυτών των διενεργειών ήταν το Κυπριακό να φτάσει σε ένα τέλμα κατά την περίοδο 2000-2001. Μόνο ο ντε Σότο μέσα από κάποιες διεργασίες κατάφερε να καλλιεργήσει το κατάλληλο έδαφος για μια ενδεχόμενη μελλοντική προσέγγιση των δύο κοινοτήτων. Εκεί, ωστόσο, που όλα φαίνονταν μαύρα και απαισιόδοξα, ένα αναπάντεχο γεγονός, το Νοέμβριο του 2001, ήρθε να δώσει νέα ώθηση στην προοπτική επίλυσης. Ο Ντενκτάς με επιστολή του προς τον Κληρίδη κάλεσε τον Κύπριο πρόεδρο να αρχίσουν απευθείας διαπραγματεύσεις όσον αφορά το μέλλον του νησιού. Η θεαματική αυτή κίνηση από την πλευρά του Ντενκτάς κατά κάποιο τρόπο σήμανε και την αλλαγή στάσης, αν και όχι τον πλήρη μετασχηματισμό, στις πολιτικές θέσεις των Τουρκοκυπρίων σε σχέση με μια δίκαιη και δημοκρατική διευθέτηση του προβλήματος. Οι απευθείας συνομιλίες, που είχαν περισσότερο τη μορφή ιδιωτικών συναντήσεων μεταξύ των δύο ηγετών και των ομάδων που είχαν συστήσει για την εύρεση λύσης, κράτησαν για ένα εξάμηνο περίπου όταν άρχισαν τα πρώτα σύννεφα αδιαλλαξίας να φαίνονται στον ορίζοντα. Τότε ήταν που τη σκυτάλη άρχισε να παίρνει ο Ανάν προσωπικά έτσι ώστε να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για να δοθεί τέλος σε αυτή την κατάσταση του «αινίγματος» που λεγόταν Κυπριακό.

Ο Ανάν αποφάσισε ότι ένα γραπτό κείμενο-πρόταση για λύση ήταν η προσφορότερη οδός για να συνεχιστούν οι συνομιλίες και η διαδικασία επίλυσης.

⁶⁵⁰ D.Hannay, *Cyprus: The Search for a Solution*, I.B.Tauris, Λονδίνο, 2005.

Στις 11 Νοεμβρίου 2002, παρουσίασε ένα συνολικό σχέδιο για τη νήσο (Ανάν Ι) με βάση το οποίο έπρεπε να γίνουν διαπραγματεύσεις μέχρι και την 28^η Φεβρουαρίου του 2003 και έπειτα να υποβληθεί σε δημοψήφισμα, στις 30 Μαρτίου 2003, στις δύο κοινότητες ξεχωριστά. Οι ημερομηνίες αυτές ήταν συγκεκριμένες έτσι ώστε το εν λόγω σχέδιο να προηγηθεί της επίσημης υπογραφής ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε., τον Απρίλιο του 2003, μήπως και μια ενδεχόμενη διευθέτηση του προβλήματος δημιουργήσει την επανένωση και η Κύπρος εισέλθει στην Ε.Ε. ως ένα ενιαίο, δηλαδή μη διχοτομημένο, κράτος. Με κάποιες προσαρμογές στοιχείων, τόσο ως προς την ελληνοκυπριακή όσο και ως προς την τουρκοκυπριακή πλευρά, το σχέδιο Ανάν Ι τροποποιήθηκε σε σχέδιο Ανάν ΙΙ και κατατέθηκε στις 10 Δεκεμβρίου του 2002. Οι αντιθέσεις που άρχιζαν όμως να φαίνονται στο προσκήνιο μεταξύ των ηγεσιών των δύο κοινοτήτων, οι οποίες ισχυροποιήθηκαν μετά τη Σύνοδο Κορυφής της Ε.Ε. στην Κοπεγχάγη, το Δεκέμβριο του 2002, που ανακοίνωσε την οριστική ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε., ακινητοποίησαν για ακόμα μία φορά το Κυπριακό πρόβλημα. Η τελευταία εκδοχή του σχεδίου Ανάν, το Ανάν ΙΙΙ όπως έμεινε γνωστό, υποβλήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου του 2003, σύμφωνα με τα χρονοδιαγράμματα που είχε σχεδιάσει το επιτελείο του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ. Λόγω, όμως, τόσο του δυσμενούς διεθνούς περιβάλλοντος που ταλαντευόταν από την οξύτατη παγκόσμια κρίση που είχε προκληθεί από τον πόλεμο στο Ιράκ, όσο και από τις εσωτερικές εξελίξεις στη νήσο, με την εκλογή του συντηρητικού Τάσσου Παπαδόπουλου στη θέση του πιο μετριοπαθούς Κληρίδη και τη συνεχιζόμενη αταλάντευτη στάση του Ντενκτάς, το σχέδιο απορρίφθηκε δημιουργώντας προς όλες τις κατευθύνσεις δυσαρέσκεια και προβληματισμό.

Η απόρριψη του σχεδίου Ανάν δημιούργησε τεράστιο προβληματισμό στην Αθήνα και την ελληνική ηγεσία του Κώστα Σημίτη, που ήταν ένθερμος υποστηρικτής του σχεδίου αυτού⁶⁵¹. Έπειτα από πιέσεις, κυρίως της ελληνικής κυβέρνησης, και λόγω των νέων δεδομένων που είχαν προκύψει από την εκλογή της νέας κυβέρνησης Ερντογάν στην Τουρκία, που σαφώς φαινόταν πιο μετριοπαθής σε σχέση με τις προηγούμενες τουρκικές κυβερνήσεις, καθώς και την εκλογή Ταλάτ στο τουρκοκυπριακό «ψευδοκράτος», ο πρόεδρος Τάσσος Παπαδόπουλος με πρωτοβουλίες του έφερε και πάλι στο προσκήνιο το Κυπριακό καλώντας επισήμως τα Ηνωμένα Έθνη να αναλάβουν τα ηνία για ένα νέο γύρο διπλωματικών επαφών. Ο

⁶⁵¹ Σημίτης 2005.

Ανάν αποδέχθηκε την πρόταση Παπαδόπουλου και κάλεσε τις δύο πλευρές για συνομιλίες στη Νέα Υόρκη, με βάση, όμως, μόνο ό,τι είχε συμφωνηθεί στα τρία προηγούμενα σχέδια, Ανάν Ι, ΙΙ και ΙΙΙ. Τα βελτιωμένα σχέδια Ανάν ΙV (29 Μαρτίου 2004) και Ανάν V (31 Μαρτίου 2004) βρέθηκαν αντιμέτωπα με ένα μέτωπο εθνικιστικής εξάρσεως και πατριωτικής ματαιοδοξίας που εκφραζόταν με τον πιο εύλωτο τρόπο από τον κύπριο πρόεδρο Τάσσο Παπαδόπουλο, παρά τις συνεχείς προσπάθειες του συνόλου των ελληνοκυπριακών πολιτικών δυνάμεων καθώς και της πλειονότητας της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας να μεταπείσουν τον Παπαδόπουλο για αυτές του τις επιλογές. Η φιλόδοξη αυτή προσπάθεια του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ που θα δημιουργούσε μια ομοσπονδιακή κυπριακή δημοκρατία οδηγήθηκε σε πλήρη αποτυχία, κάτι που εκδηλώθηκε άμεσα με το βροντερό «όχι» των Ελληνοκυπρίων, παρά το συναινετικό «ναι» των Τουρκοκυπρίων, στο δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου του 2004. Έκτοτε, το Κυπριακό εκκρεμεί ως ένα ζήτημα «ταμπού» της διεθνούς κοινότητας και καμία ουσιαστική πρωτοβουλία έως σήμερα δεν έχει αναληφθεί για την προώθηση της δίκαιης επίλυσής του⁶⁵².

Όσον αφορά την πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με το Κυπριακό πρόβλημα, υπήρχε μια ποικιλία στρατηγικών και πολιτικών που ανάλογα με την ηγετική προσωπικότητα που βρισκόταν στην εξουσία άλλαζε και η πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με την Κύπρο και γενικότερα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις⁶⁵³. Είναι ξεκάθαρο, ωστόσο, ότι η ελληνική πολιτική ήταν σχεδόν πάντα υπέρ μιας διεθνοποιημένης λύσης σε σχέση με το Κυπριακό πρόβλημα και ιδιαίτερα μιας λύσης που θα πλαισιωνόταν από τον ΟΗΕ και τις «καλές υπηρεσίες» του γενικού του γραμματέα. Συγκεκριμένα, μετά τη δεκαετία του '80 και την αιγυπτιακή στάση του Ανδρέα Παπανδρέου για μια σειρά από ζητήματα που απασχολούσαν την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, υπήρχε μια σύμπνοια απόψεων μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων της ελληνικής πολιτικής σκηνής προς την οικοδόμηση μιας λειτουργικής δικοινοτικής, διζωνικής ομοσπονδίας μέσω της προώθησης μιας δίκαιης λύσης που θα είναι σύμφωνη με τα ψηφίσματα του ΟΗΕ, τους θεσμοθετημένους κανόνες του διεθνούς δικαίου και τις κοινωνικοποιημένες νόρμες της πολιτικής της διεύρυνσης της Ε.Ε. Η

⁶⁵² Για το σχέδιο Ανάν και όλο το διπλωματικό και πολιτικό παρασκήνιο που το συνόδεψε, καθώς και τους παράγοντες, τα αίτια και τις πολιτικές που διαμόρφωσαν και επηρέασαν το συνολικό αποτέλεσμα, αρνητικό ή θετικό, αυτής της πρωτοβουλίας του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, βλέπε Ηρακλειδής 2006, σ:339-418° Βερέμης 2005, σ:238-245° Κουφουδάκης 2008, σ:71-109° Συρίγος 2005° Χατζηδημητρίου 2006 και Σημίτης 2005, σ:112-124.

⁶⁵³ Για μια λεπτομερή ανάλυση της πολιτικής που ακολούθησε η Ελλάδα σε σχέση με το Κυπριακό από το 1940 μέχρι και το 2004 περίπου, βλέπε Ηρακλειδής 2006, σ:167-208.

πολιτική αυτή, κατά κύριο λόγο, διαμορφώθηκε, υποστηρίχθηκε και προωθήθηκε μέσα στα διεθνή φόρα κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της Ελλάδας από τον Κώστα Σημίτη και ουσιαστικά συνεχίστηκε από την κυβέρνηση Καραμανλή.

Για να εξετάσουμε αυτή την πολιτική, θα ακολουθήσουμε τη μεθοδολογική τακτική του προηγούμενου κεφαλαίου. Δηλαδή, πρώτα θα αναζητήσουμε τις νόρμες που διαχέονται σε διεθνές και εθνικό επίπεδο αντίστοιχα και ύστερα θα συνεχίσουμε την ανάλυσή μας με την πραγματική συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά τη διάρκεια 1996 έως 2009, που είναι και το χρονικό διάστημα το οποίο εξετάζουμε σε αυτή τη μελέτη, για να διαπιστώσουμε εάν η ελληνική πολιτική είναι συνεπής και συνεχής με τις νόρμες αυτές ή όχι.

7.3 Διεθνείς Νόρμες: Κυπριακό Πρόβλημα.

Το Κυπριακό πρόβλημα αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες «ανοιχτές πληγές» της διεθνούς κοινότητας, ένα πρόβλημα που παραμένει άλυτο για περισσότερο από μισό αιώνα. Αποτελεί έκπληξη το γεγονός πως μετά από τόσες προσπάθειες των άμεσα εμπλεκόμενων διεθνών οργανισμών, κυρίως του ΟΗΕ, και των αποφασιστικών μεσολαβήσεων των μεγάλων δυνάμεων, ιδιαιτέρως των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας, το πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου εξακολουθεί να ταλανίζει τις όχθες της διεθνούς κοινότητας και να μην επιδέχεται βιώσιμης λύσης που θα έφερνε κοντά τους λαούς των δύο κοινοτήτων, Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους.

Η διαμάχη χρονολογείται σχεδόν από τις αρχές της δεκαετίας του '50. Από τότε, ουσιαστικά, άρχισαν να αναπτύσσονται και οι πρώτες επίσημες αναφορές-κείμενα της διεθνούς αυτής σύγκρουσης μέσα στους κόλπους των διεθνών οργανισμών και οργάνων της διεθνούς κοινότητας, που σύμφωνα με τις μεθοδολογικές επιταγές του κονστрукτιβιστικού αναλυτικού πλαισίου εξωτερικής πολιτικής αποτελούν τις βασικότερες πηγές για να ανιχνεύσουμε τις διεθνείς νόρμες που επηρέασαν, διαμόρφωσαν και σε μεγάλο βαθμό σχηματοποίησαν τις πολιτικές των κρατών που άμεσα εμπλέκονται στην κυπριακή διαμάχη. Λαμβάνοντας υπόψη μια πλειάδα από επίσημα κείμενα και αναφορές, όπως τα ψηφίσματα του ΟΗΕ, τα συμπεράσματα των προεδριών της Ε.Ε., τις τελικές διακηρύξεις αρχηγών κρατών ή κυβερνήσεων καθώς και άλλα παρεμφερή επίσημα κείμενα, θα είμαστε σε θέση να αναζητήσουμε τις διεθνείς αυτές νόρμες που ρύθμισαν και πλαισίωσαν με αποφασιστικό τρόπο το περιεχόμενο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με το Κυπριακό πρόβλημα και σε τελική ανάλυση την ευρύτερη πολιτική που ήθελε να

ακολουθήσει η Ελλάδα σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της γειτονικής Τουρκίας.

Τα γεγονότα όλης της δεκαετίας του '50 που αναθέρμαναν τη διακοινοτική βία στην Κύπρο μεταξύ των δύο κοινοτήτων και η χαρακτηριστική βολή που δόθηκε μετά την αποδοκιμασία των 13 «σημείων» του Μακαρίου από τους Τουρκοκύπριους με το φανερό κίνδυνο της οριστικής διχοτόμησης του νησιού έπειτα από τις αιματηρές συγκρούσεις που ξέσπασαν κατά μήκος του εδάφους του, γέννησαν τα πρώτα ουσιαστικά κείμενα που αποσκοπούσαν να διασφαλίσουν την ειρήνη και να οδηγήσουν σε λύση, «διαδικασία που συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας»⁶⁵⁴. Τα δύο ψηφίσματα που ανακοίνωσε το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, δηλαδή το Ψήφισμα 186 στις 4 Μαρτίου 1964 και το Ψήφισμα 187 στις 13 Μαρτίου 1964, προέβλεπαν την ανάγκη για μια ειρηνική διευθέτηση του Κυπριακού προβλήματος μέσα από τις «καλές υπηρεσίες» του γενικού γραμματέα του ΟΗΕ και με βάση τις αρχές του Καταστατικού Χάρτη του Οργανισμού, καθιέρωσαν την ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ στο νησί (UNFICYP), αναγνώρισαν την εδαφική ακεραιότητα και κυριαρχία της Κυπριακής Δημοκρατίας και συνέβαλαν ουσιαστικά στη νομιμότητα της κυβέρνησης αυτής⁶⁵⁵. Ήταν η πρώτη φορά που διεθνή επίσημα έγγραφα τόνιζαν την προτεραιότητα επίλυσης με ειρηνικά μέσα του προβλήματος που εκείνη την εποχή άρχιζε να διαμορφώνεται στην εδαφική περιοχή της νήσου και που μετέπειτα θα εξελισσόταν σε μια de facto κατάσταση διχοτόμησης.

Η δεκαετία που ακολούθησε την έξαρση της διακοινοτικής βίας του 1963 στο νησί οδήγησε στην τελική στρατιωτική επέμβαση των Τούρκων το καλοκαίρι του 1974. Μετά την πρώτη εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ υιοθέτησε ένα πολύ σημαντικό ψήφισμα, το Ψήφισμα 353 στις 20 Ιουλίου 1974, το οποίο ουσιαστικά αποτέλεσε και τη βάση όλων των άλλων ψηφισμάτων που μετέπειτα θα υιοθετούνταν σε σχέση με το Κυπριακό πρόβλημα. Λόγω της σημασίας του συγκεκριμένου ψηφίσματος στην πορεία επίλυσης του Κυπριακού είναι αναγκαίο να το παραθέσουμε εν εκτάσει:

⁶⁵⁴ Κουφουδάκης 2008, σ:193.

⁶⁵⁵ Κουφουδάκης 2008. Το σύνολο των ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών που έχουν υιοθετηθεί από το 1964 μέχρι σήμερα για το Κυπριακό πρόβλημα, μπορούν να αναζητηθούν στον επίσημο δικτυακό τόπο του Συμβουλίου Ασφαλείας, στο <http://www.un.org/documents/scres.htm>. Επίσης, εξαιρετικά κατατοπιστικό για την έρευνα αυτών των ψηφισμάτων είναι και το βιβλίο του Χάρη Καραμπαρμπούνη, *Κύπρος: Από την Εισβολή στην Ένταξη, Κείμενα και Ανάλυση 1974-2002*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2003.

«Το Συμβούλιο Ασφαλείας,

Έχοντας μελετήσει την έκθεση του Γενικού Γραμματέα στη 1779^η σύνοδό του σχετικά με τις πρόσφατες εξελίξεις στην Κύπρο,

Έχοντας ακούσει τις δηλώσεις που έγιναν από τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας και τις δηλώσεις των αντιπροσώπων της Κύπρου, της Τουρκίας, της Ελλάδας και άλλων Χωρών-Μελών,

Έχοντας μελετήσει στην παρούσα συνάντηση τις τελευταίες εξελίξεις στο νησί,

Αποδοκιμάζοντας έντονα την έκρηξη βίας και τη συνεχιζόμενη αιματοχυσία,

Ανησυχώντας βαθιά για την κατάσταση που οδήγησε σε σοβαρή απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, και που δημιούργησε μια πολύ εκρηκτική κατάσταση σ' ολόκληρη την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου,

Επίσης ενδιαφερόμενο για την ανάγκη να αποκατασταθεί η συνταγματική δομή της Κυπριακής Δημοκρατίας, η οποία εγκαθιδρύθηκε και έτυχε εγγύησης με διεθνή συμφωνία,

Υπενθυμίζοντας το ψήφισμα του 186 (1964) της 4^{ης} Μαρτίου 1964 και τα επακολουθήσαντα ψηφίσματα γι' αυτό το θέμα,

Συνειδητοποιώντας αυτή την πρωταρχική ευθύνη για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας σύμφωνα με το Άρθρο 24 του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών,

1. Καλεί όλα τα Κράτη να σέβονται την κυριαρχία, ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα της Κύπρου^ο
2. Καλεί όλα τα μέρη στις παρούσες συγκρούσεις ως πρώτο βήμα να καταπαύσουν το πυρ και συνιστά σ' όλα τα κράτη να εξασκήσουν τη μέγιστη αυτοσυγκράτηση και να αποφύγουν κάθε ενέργεια που θα μπορούσε να επιδεινώσει περαιτέρω την κατάσταση^ο
3. Απαιτεί άμεσο τερματισμό της ξένης στρατιωτικής επέμβασης στην Κυπριακή Δημοκρατία η οποία είναι αντίθετη με την παράγραφο 1 πιο πάνω^ο
4. Ζητεί την αποχώρηση χωρίς καθυστέρηση από την Κυπριακή Δημοκρατία του ξένου στρατιωτικού προσωπικού που βρίσκεται εκεί πέραν των προνοιών διεθνών συμφωνιών, περιλαμβανομένων και εκείνων των οποίων η αποχώρηση έχει ζητηθεί από τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, στην επιστολή του ημερομηνίας 2 Ιουλίου 1974^ο
5. Καλεί την Ελλάδα, την Τουρκία και το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας να προσέλθουν σε συνομιλίες χωρίς καθυστέρηση για την αποκατάσταση της ειρήνης στην περιοχή και τη συνταγματική διακυβέρνηση της Κύπρου και να τηρούν ενήμερο το Γενικό Γραμματέα^ο
6. Καλεί όλα τα μέρη να συνεργαστούν πλήρως με την Ειρηνευτική Δύναμη των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο για να καταστεί δυνατή η εκτέλεση της εντολής της^ο
7. Αποφασίζει να παρακολουθεί συνεχώς την κατάσταση και να ζητά από το Γενικό Γραμματέα να το ενημερώνει όποτε χρειάζεται, με πρόθεση την υιοθέτηση περαιτέρω

μέτρων για να διασφαλίσουν την αποκατάσταση ειρηνικών συνθηκών το συντομότερο δυνατό»⁶⁵⁶.

Στο ψήφισμα αυτό γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι απαρχή της επίλυσης του Κυπριακού προβλήματος θα πρέπει να αποτελούν οι γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου που βασίζονται στους διεθνώς θεσμοθετημένους κανόνες περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών έτσι ώστε να επιτευχθεί μια δίκαιη και βιώσιμη λύση, ικανή να αποκαταστήσει την ειρηνική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων στο νησί. Τα μεταγενέστερα ψηφίσματα που υιοθετήθηκαν από το Συμβούλιο Ασφαλείας επιβεβαιώνουν με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο τις δεσμεύσεις αυτές, δηλαδή την ανάγκη για μια δίκαιη και βιώσιμη λύση που θα βασίζεται στην προτεραιότητα της ειρηνικής διευθέτησης του ζητήματος. Επίσης, μέσα από τα ψηφίσματα αυτά καθίσταται φανερή η αναγκαιότητα για την προσφορά των «καλών υπηρεσιών» του Γενικού Γραμματέα του Οργανισμού για την εξεύρεση λύσης, η διασφάλιση της νομιμότητας, της κυριαρχίας, της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας, καθώς και η ανάπτυξη σχέσεων καλής θελήσεως, κλίματος συνεργασίας και αμοιβαίας εμπιστοσύνης και συνεχών καλοπροαίρετων διπλωματικών επαφών μεταξύ των ηγετών των δύο κοινοτήτων. Σε αυτές τις βάσεις, τα περισσότερα από τα ψηφίσματα υιοθετούν και τη λογική της εδραίωσης μιας ομοσπονδίας, η οποία θα είναι δικοινοτική όσον αφορά τις συνταγματικές πτυχές της και διζωνική σε σχέση με τα εδαφικά σημεία, που θα μπορούσε να αποτελέσει, πάνω σε αυτές τις παραμέτρους, μια κοινώς αποδεκτή λύση για τις δύο κοινότητες⁶⁵⁷. Το σύνολο των ψηφισμάτων αυτών αποκαλύπτει και το σύνολο των διεθνών κοινωνικοποιημένων νορμών που ενδεχομένως έχουν επηρεάσει την ελληνική εξωτερική πολιτική σε σχέση με την προοπτική επίλυσης του Κυπριακού προβλήματος καθώς και τη σύνδεση αυτού του προβλήματος με τη γενικότερη ελληνική πολιτική που έχει ακολουθηθεί σε σχέση με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και ιδιαιτέρως την ευρωπαϊκή προοπτική της γείτονος⁶⁵⁸.

Με την ίδια λογική, τα ψηφίσματα που έχουν υιοθετηθεί από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ και τις ειδικές επιτροπές, κυρίως από την Επιτροπή Ανθρωπίνων

⁶⁵⁶Κουφουδάκης 2008, σ:234-235 καθώς και Ψήφισμα 353, 20 Ιουλίου 1974, στο <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/289/72/IMG/NR028972.pdf?OpenElement>.

⁶⁵⁷ Για το ζήτημα της εδραίωσης μιας δικοινοτικής, διζωνικής ομοσπονδίας ως κοινά αποδεκτής λύσης, βλέπε το Ψήφισμα 649 του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, στις 12 Μαρτίου 1990, στο <http://www.un.org/documents/scres.htm>.

⁶⁵⁸Καραμπαρμπούνης 2003 και <http://www.un.org/documents/scres.htm>.

Δικαιωμάτων, διαφωτίζουν τις νόρμες εκείνες που είναι συναφείς ως προς τη δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού προβλήματος. Τα ψηφίσματα αυτά, σε γενικές γραμμές, εκφράζοντας την ανησυχία τους για την πορεία εξέλιξης της δραματικής κατάστασης που έχει διαμορφωθεί στην Κύπρο, η οποία, μεταξύ άλλων, αποτελεί «απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας», επαναλαμβάνουν τις προτεραιότητες επίλυσης του προβλήματος που έχουν διασαφηνιστεί από τα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας, δηλαδή εκφράζουν την ανάγκη επίλυσης της κρίσης «με ειρηνικά μέσα χωρίς καθυστέρηση σύμφωνα με τους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών» και καλούν όλα τα κράτη να σεβαστούν «την κυριαρχία, ανεξαρτησία, εδαφική ακεραιότητα και το αδέσμευτο της Δημοκρατίας της Κύπρου»⁶⁵⁹. Επίσης, επιδοκιμάζουν τις υπηρεσίες που προσφέρει ο Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών σε σχέση με την προοπτική επίλυσης του προβλήματος και, κατά κύριο λόγο, δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που πρέπει να διασφαλιστούν με ακέραιο τρόπο μεταξύ των πληθυσμών των δύο κοινοτήτων στο νησί, μια προτεραιότητα η οποία τονίζεται με ιδιαίτερη έμφαση από αυτά τα ψηφίσματα⁶⁶⁰. Είναι γεγονός ότι οι συνεχιζόμενες απορρίψεις εφαρμογής αυτών των ψηφισμάτων από την πλευρά της Τουρκίας αποκαλύπτουν με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο την παραβίαση των αρχών και νορμών του διεθνούς δικαίου από αυτή την χώρα, ενώ, αντιθέτως, η έκκληση για εφαρμογή τους από την πλευρά της Ελλάδας και της ελληνοκυπριακής κοινότητας φανερώνουν την άμεση προσκόλληση της πολιτικής αυτών των κρατών με τις νόρμες και τους κανόνες που υποδεικνύουν αυτά τα ψηφίσματα.

Η Διακήρυξη της Γενεύης για την Κύπρο, στις 30 Ιουλίου του 1974, αποτελεί βασικό κείμενο μέσα από το οποίο διαφωτίζονται οι νόρμες της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών όσον αφορά την επίλυση του Κυπριακού προβλήματος. Επιπλέον, σημαντικός παράγοντας της όλης διαδικασίας ειρήνευσης στην περιοχή αποτελεί και η συνταγματική τάξη που πρέπει να αποκατασταθεί το συντομότερο δυνατόν, σημείο το οποίο διαφωτίζεται ιδιαίτερα στο κείμενο της Γενεύης. Εξίσου σημαντικά κείμενα αποτελούν οι κατευθυντήριες γραμμές Μακαρίου-Ντενκτάς, το Φεβρουάριο του 1977, και η συμφωνία των Δέκα Σημείων μεταξύ Κυπριανού και Ντενκτάς, τον Μάη του 1979, που ισχυροποίησαν τις θέσεις περί ομοσπονδιακής λύσης του προβλήματος με δικοινοτικό χαρακτήρα, περί σεβασμού των ανθρωπίνων

⁶⁵⁹ Κουφουδάκης 2008, σ:249.

⁶⁶⁰ Καραμπαρμπούνης 2003, σ:345-365.

δικαιωμάτων και των βασικών ελευθεριών όλων των πολιτών της Δημοκρατίας και περί εναρμόνισης της οποιαδήποτε διαδικασίας επίλυσης με τις νόρμες και τις αρχές που εκφράζονται μέσα από τα ψηφίσματα του ΟΗΕ. Συναφή ρόλο ως προς την περαιτέρω κοινωνικοποίηση των νορμών αυτών έχουν παίξει και οι κατά καιρούς προτάσεις για μια συνολική διευθέτηση του προβλήματος από τις επιμέρους κοινότητες, από τα ανακοινωθέντα των διακοινοτικών συνομιλιών και από τις δέσμες ιδεών των γενικών γραμματέων του ΟΗΕ, ντε Κουέγιαρ και Γκάλι, καθώς και από την πλέον φιλόδοξη προσπάθεια του Κόφι Ανάν το 2002⁶⁶¹. Επιπρόσθετες πηγές που μπορούν να ανιχνευθούν οι εν λόγω νόρμες είναι μέσα από τα κείμενα των διακηρύξεων των ηγετών των αδέσμευτων χωρών και των ανακοινωθέντων των διασκέψεων των αρχηγών κυβερνήσεων της Κοινοπολιτείας των Εθνών⁶⁶².

Εκτός από το γενικότερο πλαίσιο του διεθνούς επιπέδου, οι νόρμες αυτές πρωτίστως διαχέονται και σε, αποκλειστικά, ευρωπαϊκό επίπεδο. Η Ελλάδα ως κράτος-μέλος της Ε.Ε. επηρεάζεται από το κανονιστικό πλαίσιο μέσα από το οποίο λειτουργεί η Ε.Ε. ως ένας ευρύτερος διεθνής οργανισμός. Γι' αυτό το λόγο, οι νόρμες και οι κανόνες που συναποτελούν το πλαίσιο αυτό κοινωνικοποιούνται σε πολύ μεγάλο βαθμό στην ελληνική κοινωνία και, κατά κύριο λόγο, κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων από τους κυρίαρχους πολιτικούς ηγέτες που λαμβάνουν τις αποφάσεις αυτές⁶⁶³. Ένα από τα πεδία πολιτικής που άμεσα επηρεάζεται από αυτή την κατάσταση είναι ο τομέας της εξωτερικής πολιτικής. Τα ανακοινωθέντα και τα συμπεράσματα των Προεδριών των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων της Ε.Ε. αποτελούν κατά βάση μία από τις κυριότερες πηγές που μπορούν να εντοπίσουν οι νόρμες αυτές που κοινωνικοποιούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο και με ανάλογο τρόπο επηρεάζουν τη διαδικασία διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων της εξωτερικής πολιτικής των κρατών-μελών της Ε.Ε. Τα συμπεράσματα αυτά συντάσσονται με τις γενικές αρχές των ψηφισμάτων του ΟΗΕ καλώντας για μια δίκαιη, βιώσιμη και λειτουργική λύση ως προς το Κυπριακό πρόβλημα σύμφωνη με τις διεθνώς θεσμοποιημένες νόρμες περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Επιπλέον, χαιρετίζουν τις προσπάθειες του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ για δυνατότητα επίτευξης λύσης και υποστηρίζουν τις διαδικασίες διαλόγου μεταξύ των δύο κοινοτήτων για ειρηνική διευθέτηση.

⁶⁶¹ Για όλα αυτά τα κείμενα, βλέπε Καραμπαρμπούνης 2003, σ:137-240.

⁶⁶² Καραμπαρμπούνης 2003, σ:483-506.

⁶⁶³ Cordell και Davis 1996 και 2000.

Ειδικότερα, μετά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κέρκυρας στις 24 Ιουνίου 1994, άρχισε να τίθεται σε εφαρμογή η διαδικασία ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας, η οποία αγκιστρώθηκε στο ευρύτερο κανονιστικό πλαίσιο της πολιτικής της αιρεσιμότητας που επιτάσσει η διαδικασία της διεύρυνσης της Ε.Ε.⁶⁶⁴ Η ενδεχόμενη ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας ουσιαστικά μετασχημάτισε το πλαίσιο μέσα από το οποίο μπορούσαν να κινηθούν η Κυπριακή Δημοκρατία και η Ελλάδα σε σχέση με την ευρύτερη διαδικασία επίλυσης του προβλήματος στη νήσο. Πλέον, η Κύπρος και η Ελλάδα μπορούσαν να προωθήσουν μια «ευρωπαϊκή λύση» στο πολιτικό πρόβλημα κάμπτοντας την αδιαλλαξία της Τουρκίας μέσα από τις κανονιστικές επιταγές που υποδεικνύονταν από τη διαδικασία της διεύρυνσης και τις «ευρωπαϊκές» νόρμες της πολιτικής της αιρεσιμότητας. Με παρόμοιο τρόπο, μπορούσαν να προσδέσουν σε αυτό το πλαίσιο την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας με τη διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού προβλήματος.

Η σημασία αίτησης ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας καθώς και το πως θα επηρέαζε αυτό το γεγονός τη διαδικασία εύρεσης λύσης στο πολιτικό πρόβλημα φαίνεται ξεκάθαρα από τα συμπεράσματα που εξέδωσαν οι υπουργοί του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, στις 6 Μαρτίου 1995. Σύμφωνα με το ανακοινωθέν των συμπερασμάτων, η ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. οφείλει να επιφέρει αυξανόμενη ασφάλεια και ευημερία για τις δύο κοινότητες μέσω της προοπτικής για επίτευξη ειρήνης και διευθέτησης του προβλήματος στο νησί. Επιπλέον, η εναρμόνιση της Κυπριακής Δημοκρατίας με το σύνολο των κανόνων της Ε.Ε. (*acquis communautaire*) θα ενισχύσει τη διαδικασία επίλυσης, η οποία θα πρέπει να κατευθύνεται και να υποστηρίζεται από τον ΟΗΕ σε συνδυασμό με τη βοήθεια της Ε.Ε. Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι η προοπτική ένταξης, δηλαδή ουσιαστικά η συμμόρφωση της Κυπριακής Δημοκρατίας με τις νόρμες της Ε.Ε. και το κοινοτικό κεκτημένο, γινόταν άμεσα ο βασικός καταλύτης που θα μπορούσε να επιφέρει και το επιθυμητό αποτέλεσμα μιας ειρηνικής διευθέτησης του πολιτικού προβλήματος, όπως αυτή ήταν εκφρασμένη μέσα από τα διεθνώς αναγνωρισμένα ψηφίσματα του ΟΗΕ.⁶⁶⁵

⁶⁶⁴ Για το σύνολο των συμπερασμάτων των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων της Ε.Ε., βλέπε την επίσημη ιστοσελίδα της Ε.Ε. που δημοσιεύονται τα συμπεράσματα των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων στο http://europa.eu/european-council/index_en.htm. Συγκεκριμένα για το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κέρκυρας, βλέπε Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κέρκυρας*, 24-25 Ιουνίου 1994, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00150.EN4.htm. Βλέπε, επίσης Καραμπαρμπούνης 2003, σ:369-391.

⁶⁶⁵ Καραμπαρμπούνης 2003, σ:376-378.

Στην αναζήτηση των διεθνών νορμών, πολύ σημαντικά είναι και τα ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που αφορούν το Κυπριακό. Τα ψηφίσματα αυτά επαναλαμβάνουν με τον πιο ξεκάθαρο και σαφή τρόπο την αναγκαιότητα για διευθέτηση του πολιτικού προβλήματος της Κύπρου μέσα από την εφαρμογή των νορμών του διεθνούς δικαίου. Εκτός, όμως, της αναφοράς αυτής, τα ψηφίσματα κάνουν και ρητές αναφορές για την αναγκαιότητα της οικοδόμησης μιας δικοινοτικής, διζωνικής ομοσπονδίας για τη διασφάλιση και επιτάχυνση της διαδικασίας επίλυσης μέσω της ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. καθώς και για τη δυνατότητα της Ε.Ε. να επιλύει συγκρούσεις και κρίσεις που αφορούν χώρες της Κοινότητας και σύμμαχες χώρες, συμπεριλαμβάνοντας και την Κύπρο⁶⁶⁶. Ομοίως, οι αποφάσεις των Κοινοβουλευτικών Συνελεύσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν κατά διαστήματα προβάλλει την αναγκαιότητα για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Κύπρο μέσα από τον απaráμιλλο σεβασμό και την αδιαμφισβήτητη εγγύηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πληθυσμών των δύο κοινοτήτων. Κύριο μέλημα των αποφάσεων αυτών είναι η διασφάλιση της κυριαρχίας και ακεραιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας με την ταυτόχρονη ασφάλεια της τουρκοκυπριακής κοινότητας, καθώς και η οικοδόμηση ενός συνεργατικού πνεύματος για την άμεση και δημοκρατική λύση του προβλήματος με ειρηνικά μέσα.⁶⁶⁷

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανεύρεση αυτών των νορμών αποτελούν κι οι νομικές αποφάσεις που έχουν κατά καιρούς ληφθεί, κυρίως από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων καθώς και το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για το Κυπριακό ζήτημα. Ενδεικτικά, όπως ο Κουφουδάκης μας πληροφορεί, οι κυριότερες νομικές αποφάσεις για το Κυπριακό ζήτημα είναι οι ακόλουθες: Κύπρος κατά Τουρκίας (6780/74) και (6950/75), Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 1976, Κύπρος κατά Τουρκίας (8007/77), Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 1983, Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων Υπόθεση C-439/92, 5 Ιουλίου 1994, Λοιζίδου κατά Τουρκίας, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 18 Δεκεμβρίου 1996 και 28 Ιουλίου 1998, Κύπρος κατά Τουρκίας (Προσφυγή αρ. 2581/94), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 10 Μαΐου 2001, Απόφαση επί του

⁶⁶⁶ Βλέπε, ιδιαιτέρως, Ψήφισμα 14.3.1991, Καραμπαρμπούνης 2003, σ:50.

⁶⁶⁷ Καραμπαρμπούνης 2003, σ:58-65.

παραδεκτού, υπόθεση Ξενίδη-Αρέστη κατά Τουρκίας (Προσφυγή αρ. 46347/99), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 6 Απριλίου 2005⁶⁶⁸.

Η παραπάνω ανάλυση μας υποδεικνύει τις νόρμες εκείνες οι οποίες είναι διάχυτες και βαθιά κοινωνικοποιημένες σε διεθνές (ευρωπαϊκό) επίπεδο και με την παρουσία τους έχουν επηρεάσει με ποικίλους τρόπους τη διαδικασία διευθέτησης του Κυπριακού προβλήματος. Μέσα από τα κείμενα αυτά τεκμηριώνεται ότι οι νόρμες αυτές ταυτίζονται με την ειρηνική διευθέτηση των διαφορών όπως διαμορφώνεται μέσα από τις γενικότερες αρχές του διεθνούς δικαίου, τους δημοκρατικούς κανόνες που διέπουν τη λειτουργία των σύγχρονων κοινωνιών, το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη συνταγματικά εύρυθμη λειτουργία των πολιτικών συστημάτων καθώς και την αναγνώριση της ανεξαρτησίας, εδαφικής κυριαρχίας και ακεραιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας ως της μόνης διεθνώς αναγνωρισμένης κρατικής οντότητας στο νησί της Κύπρου. Η Ελλάδα ως χώρα-μέλος της Ε.Ε. καθώς και ως μέλος της ευρύτερης διεθνούς κοινότητας των εθνών-κρατών έχει επηρεαστεί από την κοινωνικοποίηση αυτών των διεθνών νορμών μέσα στην ελληνική κοινωνία.

Οι διεθνείς νόρμες ικανοποιούν με απόλυτη επιτυχία τα κριτήρια της ομοιότητας και ιδιαιτερότητας. Στην περίπτωση της ομοιότητας, οι νόρμες είναι κοινωνικοποιημένες και αναγνωρισμένες από τη μεγαλύτερη πλειοψηφία των εθνών-κρατών της διεθνούς κοινότητας και της Ε.Ε., εφόσον τα ψηφίσματα του ΟΗΕ είναι ομόφωνα υιοθετημένα από τα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας. Το ίδιο ισχύει και για τα ψηφίσματα της Ε.Ε. Στην περίπτωση της ιδιαιτερότητας, η πολύχρονη συνέχεια που παρουσιάζεται στο αξιακό περιεχόμενο των διεθνών αυτών νορμών σε σχέση με το Κυπριακό πρόβλημα αποδεικνύει ότι οποιαδήποτε εναλλακτική πρόταση διευθέτησης του προβλήματος είναι μη-αναγνωρίσιμη και μη-αποδεκτή. Από την εξέταση των εθνικών νορμών, δηλαδή των νορμών που ευρέως διαχέονται και κοινωνικοποιούνται σε εθνικό επίπεδο, δηλαδή μέσα στην ελληνική κοινωνία, θα φανεί σε ποιο βαθμό οι διεθνείς νόρμες είναι κοινωνικοποιημένες στην ελληνική κοινωνία.

7.4 Εθνικές Νόρμες – Κυπριακό Πρόβλημα.

Η πολιτική της Ελλάδας επιζητά όλα αυτά τα χρόνια και κυρίως μετά το 1974 με τη de facto διχοτόμηση της Κύπρου μια δίκαιη και βιώσιμη λύση που θα είναι

⁶⁶⁸ Κουφουδάκης 2008.

σύμφωνη με τις αποφάσεις του ΟΗΕ και τις διεθνώς αναγνωρισμένες νόρμες του διεθνούς δικαίου περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών μεταξύ γειτονικών λαών. Με την έλευση της κυβέρνησης Κώστα Σημίτη έγινε κατανοητό το περιεχόμενο αυτής της πολιτικής και σταθεροποιήθηκε το αίτημα για την οικοδόμηση μιας δικοινοτικής, διζωνικής ομοσπονδίας μεταξύ των δύο κοινοτήτων του νησιού, Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Επιπρόσθετα, συνειδητοποιήθηκε το «παράθυρο ευκαιρίας» που ανοιγόταν με την αίτηση ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. Αυτό το «παράθυρο ευκαιρίας» έδινε τη δυνατότητα στην ελληνική πολιτική να διαμορφώσει το κατάλληλο πλαίσιο έτσι ώστε η Ε.Ε. να παίξει καταλυτικό ρόλο στην εξασφάλιση της επίλυσης του Κυπριακού, ιδιαίτερα στην περίπτωση που η Κύπρος δεν κατάφερνε να εισχωρήσει στην Ε.Ε. ως ένα επανενωμένο νησί. Η ευρωπαϊκή προοπτική της Κυπριακής Δημοκρατίας, εκτός από τις προοπτικές διασφάλισης μιας δίκαιης και βιώσιμης λύσης σχετικά με το πολιτικό πρόβλημα της νήσου, χρησιμοποιήθηκε και ως ένα από τα κύρια χαρτιά της ελληνικής πολιτικής για να συνδέσει τη μελλοντική προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. Χωρίς αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας και επίλυσης του Κυπριακού προβλήματος, η Τουρκία φαινόταν ακόμα πολύ μακριά στον ορίζοντα για πλήρη προσχώρηση στις ευρωπαϊκές πολιτικές δομές ως επίσημο μέλος της Ε.Ε.

Έχοντας ως βάση το αναλυτικό υπόδειγμα της κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής, θα χρησιμοποιήσουμε τρεις πηγές για να ανιχνεύσουμε τις νόρμες που διαχέονται στην ελληνική κοινωνία: α) τους κοινοβουλευτικούς διαλόγους που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελληνική Βουλή από το 1996 μέχρι το 2009, β) τα φυλλάδια των κυβερνητικών προγραμμάτων των δύο μεγάλων κομμάτων της ελληνικής πολιτικής σκηνής, ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας και γ) διάφορες δημοσκοπήσεις που έχουν γίνει κατά καιρούς για τα ζητήματα των ελληνοτουρκικών σχέσεων και που αφορούν κυρίως το Κυπριακό πρόβλημα. Μέσα από αυτό το εμπειρικό υλικό, ευελπιστούμε ότι θα ισχυροποιηθεί η άποψη ότι οι νόρμες αυτές διαχέονται και κοινωνικοποιούνται στην ελληνική κοινωνία και συγκλίνουν με τις νόρμες που διαχέονται σε διεθνές επίπεδο.

Το ζήτημα της Κύπρου, η δίκαιη επίλυση του πολιτικού της προβλήματος και η ευρωπαϊκή προοπτική της νήσου φαίνονταν να καταλαμβάνουν άμεσες προτεραιότητες στη θεματολογία της εξωτερικής πολιτικής που ήθελε να προωθήσει η νέα κυβέρνηση Σημίτη. Από τις πρώτες δηλώσεις φαινόταν ξεκάθαρα η πολιτική που ήθελε να διαμορφώσει και οι κανονιστικοί-αξιακοί οδοί μέσα από τις οποίες

ήθελε να βαδίσει ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης. Με σαφή τρόπο, δήλωσε στη Βουλή, στις 29 Ιανουαρίου 1996, κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης των προγραμματικών δηλώσεων:

«Οι διαδικασίες για την προσχώρηση της Κύπρου στην Ευρώπη, αποτελούν προτεραιότητα στο πλαίσιο των μέχρι σήμερα συμφωνηθέντων, ενισχύοντας έτσι τις προσπάθειες για την ειρηνική και δίκαιη λύση του Κυπριακού»⁶⁶⁹.

Και συνέχισε, λέγοντας:

«Η Χώρα μας, δεν είναι διατεθειμένη να επιτρέψει με οποιοδήποτε τρόπο την παγίωση και νομιμοποίηση των τετελεσμένων που έχουν επιβληθεί δια των όπλων. Αντίθετα, σε διαρκή συμπαράταξη με την Κυπριακή Δημοκρατία, θα συνεχίσει τις προσπάθειες για τη δημιουργία των συνθηκών εκείνων που θα επιτρέψουν την ειρηνική ανατροπή τους. Επιδίωξή μας, είναι η εφαρμογή των αποφάσεων του ΟΗΕ για την Κύπρο, η ανάπτυξη πολύπλευρων πρωτοβουλιών για δίκαιη και βιώσιμη λύση»⁶⁷⁰.

Οι απόψεις αυτές που σαφώς οριοθετούσαν την πολιτική που ήθελε να ακολουθήσει η κυβέρνηση ως προς αυτά τα ζητήματα επαναλήφθηκαν με πιο αποκάλυπτο τρόπο σε επόμενη συνεδρίαση στη Βουλή. Κατά τη διάρκεια αυτής της συγκεκριμένης συνεδρίασης, στις 6 Μαΐου 1996, ο πρωθυπουργός δήλωσε κατηγορηματικά ότι πρέπει να αναθερμανθεί το Κυπριακό πρόβλημα σε διεθνές επίπεδο έτσι ώστε όλη η διεθνής κοινότητα να αναλάβει πρωτοβουλίες για μια δίκαιη και βιώσιμη λύση, με πρωτεργάτες τις ΗΠΑ και την Ε.Ε. Επιπλέον, απερίφραστα σημείωσε ότι μεγάλη σημασία για την πολιτική της Ελλάδας «έχει η προώθηση της ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία αποτελεί αποφασιστικό βήμα για την επίλυση του Κυπριακού»⁶⁷¹.

Η πολιτική αυτή που προσπαθούσε να σταθεροποιήσει ο Κώστας Σημίτης σε σχέση με το Κυπριακό συνεχίστηκε και μετά τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του Οκτωβρίου 1996. Πάγιο αίτημα του πρωθυπουργού ήταν να συνεχιστεί απρόσκοπτα η διαδικασία αίτησης ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε., η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει το βασικό καταλύτη επίλυσης του πολιτικού προβλήματος

⁶⁶⁹ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΕ'*, 29 Ιανουαρίου 1996, σ:3087.

⁶⁷⁰ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΕ'*, 29 Ιανουαρίου 1996, σ:3088.

⁶⁷¹ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΙΗ'*, 6 Μαΐου 1996, σ:5964.

που αντιμετώπιζε εδώ και τρεις δεκαετίες η νήσος. Οι συνθήκες, παρά το δυσμενές κλίμα που είχε δημιουργηθεί μετά τις συνεχείς κρίσεις που είχαν μαστίσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις (Ιμια, S-300, Οτσαλάν), φαίνονταν ιδανικές αφού η Κυπριακή Δημοκρατία σε συνδυασμό με την αρωγή και πολιτική κατεύθυνση της ελληνικής κυβέρνησης είχε προχωρήσει με σημαντικά βήματα στις διαδικασίες προσχώρησής της στην Ε.Ε. Το κυβερνητικό φυλλάδιο του πολιτικού προγράμματος του ΠΑΣΟΚ για τις εκλογές του 1996 σαφέστατα υπογράμμιζε ότι το Κυπριακό πρόβλημα είναι «πρώτιστο εθνικό θέμα» και ότι «η λύση του Κυπριακού θα πρέπει να αναζητηθεί με ειρηνικά και διπλωματικά μέσα, πάνω στη βάση των ψηφισμάτων και αποφάσεων του ΟΗΕ». Επιπλέον, τόνιζε σε ιδιαίτερο τόνο την ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου θεωρώντας ότι

«η ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. θα συμβάλλει στην επιβίωση του Κυπριακού Ελληνισμού, θα ενισχύσει την ανεξαρτησία και υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας και θα βοηθήσει στην προσπάθεια εξεύρεσης μιας δίκαιης και βιώσιμης λύσης στο πρόβλημα».

Εν ολίγοις, το ΠΑΣΟΚ καθιστούσε φανερό ότι «η προσχώρηση της Κύπρου στην Ε.Ε. αντιπροσωπεύει κορυφαία πολιτική επιλογή», η οποία αποτελεί

«την πιο σημαντική και θετική εξέλιξη για το Κυπριακό από το 1974, γιατί διανοίγει νέες προοπτικές και δυνατότητες για τη δίκαιη επίλυση του Κυπριακού προβλήματος στα πλαίσια μιας ανεξάρτητης Κυπριακής Ομοσπονδίας, σε όφελος ολόκληρου του πληθυσμού της»⁶⁷².

Οι πολιτικές αυτές προτάσεις επαναλήφθηκαν και στις προγραμματικές δηλώσεις που ανέγνωσε ο Κώστας Σημίτης στις 10 Οκτωβρίου 1996⁶⁷³.

Η ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου φαινόταν ότι γινόταν η βασική τακτική που ήθελε να προωθήσει ο Κώστας Σημίτης μέσα από την οποία θα μπορούσε να επιλυθεί δίκαια το Κυπριακό. Ο πρωθυπουργός ρητά δήλωσε στη Βουλή, στις 9 Δεκεμβρίου 1996, ότι η μη επίλυση του πολιτικού προβλήματος της Κύπρου δεν θα πρέπει να εκληφθεί από την ευρωπαϊκή κοινότητα ως όρος για την ένταξη της νήσου

⁶⁷² Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Το Πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ για την Πορεία προς τον 21^ο Αιώνα*, σ:14-15.

⁶⁷³ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 10 Οκτωβρίου 1996, σ:24.

στην Ε.Ε., γιατί η συνεχιζόμενη αδιαλλαξία της Τουρκίας είναι αδύνατο να συνδράμει σε μια τέτοια προοπτική, οπότε πρέπει η προενταξιακή διαδικασία προσχώρησης της νήσου να αρχίσει το συντομότερο δυνατόν με την αρωγή όλων των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Αυτή όμως η διαδικασία της προοπτικής ένταξης δεν θα πρέπει να σταματήσει την οποιαδήποτε προσπάθεια λύσης του Κυπριακού σε μια ομοσπονδιακή βάση που θα είναι ωφέλιμη για όλους τους κατοίκους του νησιού⁶⁷⁴. Οι δηλώσεις αυτές δείχνουν και τα πρώτα σημάδια της πολιτικής που θα εδραιωνόταν στο Ελσίνκι, περίπου τρία χρόνια αργότερα, όπου η Ελλάδα έθεσε ως όρο για την προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. την ουσιαστική συμβολή της στην επίλυση του Κυπριακού. Εξάλλου, ο υφυπουργός εξωτερικών της κυβέρνησης εκείνης της περιόδου, Γιάννος Κρανιδιώτης, είχε δηλώσει ότι η ομαλοποίηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, πέρα από την ειρηνική επίλυση των διμερών διαφορών και την προοπτική προόδου όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις δημοκρατικές ελευθερίες στη γειτονική χώρα, πρώτιστα θα εξαρτιόταν από «την επίλυση του Κυπριακού, με την εξασφάλιση δίκαιης, βιώσιμης και λειτουργικής λύσης»⁶⁷⁵. Αυτό αποδεικνύει σε μεγάλο βαθμό την επιθυμία της χώρας να επιλύσει οριστικά το Κυπριακό πρόβλημα αλλά και να συνδέσει την ενδεχόμενη ευρωπαϊκή φιλοδοξία της γείτονος με το ζήτημα της Κύπρου.

Στη συζήτηση προ ημερησίας διατάξεως στη Βουλή των Ελλήνων, στις 6 Νοεμβρίου 1997, με πρωτοβουλία του αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Κώστα Καραμανλή, και με αποκλειστικό θέμα την πορεία των εθνικών θεμάτων της Ελλάδας, οι αρχηγοί των δύο μεγάλων κομμάτων, ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας, εξέφρασαν τις απόψεις τους για όλα τα εθνικά θέματα που ταλάνιζαν εκείνη την περίοδο την Ελλάδα και, παρά τις διαφωνίες που είχαν σε επιμέρους ζητήματα, στα ουσιαστικά θέματα συμφωνούσαν σε σημαντικό βαθμό. Το Κυπριακό ήταν ένα ζήτημα στο οποίο κι οι δυο αρχηγοί συμφωνούσαν ευθέως και χωρίς συγκαταβάσεις. Ο Κώστας Σημίτης ανενδοίαστα τόνιζε:

⁶⁷⁴ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΑ*, 9 Δεκεμβρίου 1996, σ:1653. Ιδιαίτερη σημασία στην ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου ως βασικός άξονας μέσα από τον οποίο θα μπορούσε δίκαια να επιλυθεί το Κυπριακό έδιναν και κορυφαίοι υπουργοί του ΠΑΣΟΚ. Βλέπε Γεώργιος Παπανδρέου, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΑ*, 9 Δεκεμβρίου 1996, σ:1678 και Άκης Τσοχατζόπουλος, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΝΗ*, 15 Ιανουαρίου 1997, σ:2628.

⁶⁷⁵ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΚΘ*, 16 Μαΐου 1997, σ:6424. Αυτή η πολιτική γραμμή είχε ακολουθηθεί, τρεις μήνες νωρίτερα, από τον Γιώργο Παπανδρέου, ακριβώς με την ίδια φρασεολογία. Βλέπε Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΟΕ*, 7 Φεβρουαρίου 1997, σ:3634-5.

«Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, στο Κυπριακό, υποστηρίζουμε την ανάγκη μιας δίκαιης και βιώσιμης λύσης, σύμφωνα με τις αποφάσεις του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Στηρίζουμε τη συνέχιση των πρωτοβουλιών του Γενικού Γραμματέα και όλων των άλλων πρωτοβουλιών, που συμβάλλουν στην προώθηση μιας δίκαιης λύσης του Κυπριακού προβλήματος. Εκφράζουμε την απογοήτευσή μας για την τουρκική αδιαλλαξία στους πρόσφατους δύο γύρους διακοινοτικών συνομιλιών και για τις πρόσφατες τουρκικές απειλές για την προσάρτηση των κατεχομένων εδαφών και την άρνηση της Τουρκίας να συμβάλει εποικοδομητικά στην επίλυση του Κυπριακού. Η ενταξιακή προοπτική της Κύπρου μπορεί να αποτελέσει καταλύτη για την εξεύρεση λύσης στο πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου. Αποτελεί, όμως, μια ανεξάρτητη διαδικασία, χωρίς όρους και προϋποθέσεις. Η ενταξιακή διαδικασία δεν πρέπει να έχει σύνδεση με το πολιτικό πρόβλημα. Είναι, για μας, μια διαδικασία η οποία δεν έχει όρους και προϋποθέσεις, πέρα από τους όρους και τις προϋποθέσεις που υπάρχουν σε όλες τις ενταξιακές διαδικασίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση»⁶⁷⁶.

Ο Κώστας Καραμανλής υπογράμμισε την ανάγκη για μια πολιτική που δε θα διαχωρίζει την πρόοδο των ελληνοτουρκικών σχέσεων από μια δίκαιη επίλυση του Κυπριακού και, σε καμία περίπτωση, το Κυπριακό δε θα πρέπει και δεν μπορεί να αγνοηθεί μέσα σε αυτά τα πλαίσια. Η συναίνεση των δύο αρχηγών στα θέματα περί Κύπρου δείχνει και το βαθμό ομοιότητας που προφανώς λαμβάνουν οι συγκεκριμένες νόρμες σε εθνικό επίπεδο.

Όλες αυτές οι συζητήσεις και απόψεις επαναλαμβάνονταν με αμείωτη ένταση στην Ελληνική Βουλή, κυρίως από τα κορυφαία στελέχη της κυβερνητικής παράταξης. Το σημαντικό γεγονός όμως είναι ότι και τα στελέχη της αξιωματικής αντιπολίτευσης συμερίζονταν τις ίδιες πολιτικές θέσεις αφού και οι αντιδράσεις τους ήταν σχετικά ήπιες, παρά το δυσμενές κλίμα που είχε διαμορφωθεί από την ένταση στη σχέση Ελλάδας-Τουρκίας και τη φαινομενική ανικανότητα της κυβέρνησης να διαπραγματευτεί τέτοιου είδους διπλωματικές καταστάσεις, και ο πολιτικός τους λόγος θεμελιωδώς ταυτιζόταν με αυτόν της κυβέρνησης.⁶⁷⁷ Αυτή η ταύτιση ρητά αποδείχθηκε στη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στη Βουλή μετά τη Σύνοδο Κορυφής της Ε.Ε. στο Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999. Στη συνεδρίαση

⁶⁷⁶ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΚΒ*, 6 Νοεμβρίου 1997, σ:1245.

⁶⁷⁷ Βλέπε δηλώσεις Πρωθυπουργού, Υπουργών, Υφυπουργών και στελεχών της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης: Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΕ*, 9 Δεκεμβρίου 1997° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΓ*, 26 Φεβρουαρίου 1998° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΒ*, 20 Ιανουαρίου 1999° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΘ*, 29 Ιανουαρίου 1999° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΑ*, 5 Ματίου 1999° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΚΘ*, 19 Μαΐου 1999 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΛΣΤ*, 28 Μαΐου 1999.

αυτή, κυριολεκτικά και αμετάκλητα, οι αρχηγοί των δύο μεγάλων πολιτικών παρατάξεων στην Ελλάδα εξέφρασαν ακριβώς τις ίδιες απόψεις όσον αφορά την πολιτική που έπρεπε να ακολουθηθεί σε σχέση με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και το ζήτημα της Κύπρου. Η μόνη τους διαφοροποίηση εμφανίστηκε σε θέματα που αφορούσαν τακτικής φύσεως κινήσεις. Ο Κώστας Καραμανλής έφτασε μάλιστα στο σημείο να εκφωνήσει ότι το θέμα της ενταξιακής πορείας και η πολιτική στρατηγική που ακολουθείται για το Κυπριακό πρόβλημα είναι μια διαδικασία την οποία συμμερίζεται και υποστηρίζεται η πλειονότητα των πολιτικών δυνάμεων της Ελλάδας και ακριβώς μέσα από αυτό τον δρόμο πρέπει να πορευτεί⁶⁷⁸.

Οι επικείμενες εκλογές του Μαρτίου 2000 και η καλύτερευση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, ως αποτέλεσμα κυρίως των αποφάσεων της Συνόδου Κορυφής στο Ελσίνκι, έδωσαν τροφή για ισχυροποίηση και ανατροφοδότηση της πολιτικής γραμμής που είχε σχεδιαστεί ως προς την ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου, η οποία αναμφίβολα συνδεόταν και με το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας. Το πολιτικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ καλούσε τους ψηφοφόρους του να υποστηρίξουν μια πολιτική που είχε ως βάση της την ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου και τη δίκαιη επίλυση του Κυπριακού. Η πολιτική αυτή, σύμφωνα με το πρόγραμμα, αποτελούσε ζήτημα εθνικής προτεραιότητας⁶⁷⁹. Σε παρόμοιο μοτίβο, το κυβερνητικό πρόγραμμα της Νέας Δημοκρατίας τόνιζε τις ανάγκες για μια πολιτική που θα βασιζόταν στις αρχές του διεθνούς δικαίου και στο σεβασμό της εδαφικής ακεραιότητας για την προώθηση και επιτυχημένη ολοκλήρωση μιας βιώσιμης λύσης του Κυπριακού⁶⁸⁰. Στις προγραμματικές δηλώσεις της κυβερνήσεως που ακολούθησαν τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του Μαρτίου 2000 ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης συνόψισε σε μία παράγραφο την πολιτική που είχε ακολουθήσει όλα αυτά τα χρόνια ως επικεφαλής της κυβερνητικής παράταξης σε σχέση με το Κυπριακό και ήταν διατεθειμένος να ακολουθήσει και στο μέλλον. Συγκεκριμένα, δήλωσε:

⁶⁷⁸ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ν'*, 15 Δεκεμβρίου 1999, σ:2378.

⁶⁷⁹ Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Το Κυβερνητικό Πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ, 2000-2004: Οι Προτάσεις μας, Οι Δεσμεύσεις μας*, σ:155-165.

⁶⁸⁰ Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Το Κυβερνητικό Πρόγραμμα της Νέας Δημοκρατίας, 2000-2004*, σ:17-24.

«Σε ό,τι αφορά την Κύπρο, κεντρικός στόχος μας παραμένει η προώθηση της ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και βέβαια η δίκαιη επίλυση του Κυπριακού με βάση τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας, στο πλαίσιο μιας δικαιοδικής, διζωνικής ομοσπονδίας σ' ένα κράτος με ενιαία κυριαρχία και διεθνή προσωπικότητα, χωρίς στρατεύματα κατοχής, χωρίς πρόσφυγες»⁶⁸¹.

Η υποστήριξη αυτής της πολιτικής εκφράστηκε επισήμως και από τα χείλη του υπουργού εξωτερικών Γιώργου Παπανδρέου. Ο Παπανδρέου, αφού έθεσε ως πρώτο στόχο της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ την ενεργή παρουσία και συμμετοχή της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, όρισε ως δεύτερο στόχο τη λύση του Κυπριακού. Σύμφωνα με αυτόν,

«Η Κύπρος αποτελεί τη Λυδία λίθο της εξωτερικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ. Η Κυβέρνηση συνεχίζει να ακολουθεί μία σταθερή πολιτική συμπαράστασης, εμπράγματος στήριξης στη βάση της συνεχούς συνεργασίας με την Κυβέρνηση της Μεγαλονήσου. Προσβλέπουμε στην απρόσκοπτη ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση που διασφαλίζει το μέλλον και την ασφάλεια του νησιού, αυτό που επιβεβαιώθηκε στο Συμβούλιο Κορυφής στο Ελσίνκι. Διεκδικούμε και ακολουθούμε μία δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού, την αποχώρηση όλων των ξένων στρατευμάτων για μία Κύπρο ανεξάρτητη, εδαφικά ακέραιη, όπου και οι δύο κοινότητες θα ζουν ειρηνικά και δημιουργικά, σε πλαίσια ειρήνης, δημοκρατίας και βεβαίως μέσα από τις προτάσεις που εμπεριέχονται στα ψηφίσματα και τις αποφάσεις του ΟΗΕ, για ομοσπονδία διζωνική, δικαιοδική. Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις στις οποίες αποδίδουμε ιδιαίτερη σημασία έχουν τη δυνατότητα να βελτιωθούν. Όμως, η μη εξεύρεση λύσης στο Κυπριακό θα αποτελέσει σημαντικό εμπόδιο στην πλήρη αποκατάσταση των σχέσεων μας και μόνιμη πηγή αστάθειας μεταξύ των δύο χωρών»⁶⁸².

Η πολιτική αυτή που ριζωνόταν σε εθνικό επίπεδο φαινόταν ότι είχε και διεθνές αντίκτυπο αφού η ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου βρισκόταν σε πολύ καλό δρόμο τόσο από πλευράς διπλωματικών επαφών και διαπραγματεύσεων όσο και από την άποψη ότι οι Έλληνες και Κύπριοι επικεφαλής πολιτικοί είχαν κατασταλάξει ως προς τις τακτικές που θα ακολουθούσαν τα επόμενα κρίσιμα χρόνια για τη διαδικασία ένταξης και ενδεχόμενης επίλυσης του προβλήματος. Και, το σημαντικό γεγονός ήταν ότι υπήρχε απόλυτη συναίνεση και συμφωνία ως προς το περιεχόμενο, τις κατευθύνσεις και τη γενικότερη λογική αυτής της πολιτικής από τη μεγαλύτερη

⁶⁸¹ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 22 Απριλίου 2000, σ:21.

⁶⁸² Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΣΤ'*, 24 Απριλίου 2000, σ:89.

μερίδα του πολιτικού κόσμου σε Ελλάδα και Κύπρο. Στις 23 Ιανουαρίου 2001, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης έκανε στη Βουλή των Ελλήνων μια βαρυσήμαντη και ηχηρή δήλωση που αποδείκνυε με τον πιο απροκάλυπτο τρόπο τη συναίνεση που είχε επιτευχθεί ως προς αυτή την πολιτική. Ο Κώστας Καραμανλής χαρακτηριστικά δήλωσε:

«Σε ό,τι αφορά τώρα την ενταξιακή πορεία της Κύπρου, είναι γεγονός – και το είπαμε από την αρχή – ότι το Ελσίνκι ενίσχυσε τη θέση μας. Παρ' όλα αυτά κάποιιοι στην Ευρώπη άρχισαν πάλι να ψελλίζουν ευχές, που μόνο ανησυχία προκαλούν. Γι' αυτό ακριβώς είναι ανάγκη να ενώσουμε όλοι τη φωνή μας και στείλουμε το πιο ισχυρό μήνυμα σε κάθε κατεύθυνση. Δεν μπορεί ο Αττίλας να γίνεται ρυθμιστής της ευρωπαϊκής διεύρυνσης με μόνο όπλο του την επίδειξη αδιαλλαξίας και περιφρόνησης στο Διεθνές Δίκαιο! Από τη στιγμή που ανταποκρίνεται στο ευρωπαϊκό κεκτημένο και πληροί τις αναγκαίες προϋποθέσεις, η Κύπρος θα ενταχθεί. Αυτό είναι δεδομένο, είναι κεκτημένο και είναι αδιαπραγμάτευτο. Είναι ζήτημα αρχής, είναι ζήτημα αξιοπιστίας, είναι ζήτημα αυτοσεβασμού. Διεύρυνση χωρίς την Κύπρο δεν πρόκειται να δεχθούμε. Διεύρυνση χωρίς την Κύπρο, απλά και καθαρά, δεν θα γίνει! Αυτήν τη δήλωση ζητούμε από τον ίδιο τον Πρωθυπουργό. Και η δήλωση αυτή, κύριε Πρωθυπουργέ, πρέπει να γίνει σήμερα, εδώ και τώρα, για να μην τρέχουμε αύριο πίσω από οιοσδήποτε προσπάθειες παρασπονδίας ή υπαναχωρήσεων!»⁶⁸³.

Ο συγκεκριμένος κοινοβουλευτικός διάλογος αποκαλύπτει σε τεράστιο βαθμό το μέγεθος της ομοιότητας και της ιδιαιτερότητας που είχε προσλάβει η συγκεκριμένη πολιτική θέση, η οποία απαρτιζόταν από δύο βασικές συνιστώσες: α) συναίνεση και συμφωνία ως προς το περιεχόμενο και την ουσία της πολιτικής και β) καμία δυνατότητα για εναλλακτικές πολιτικές θέσεις και κατευθύνσεις σε σχέση με το διττό ζήτημα της Κύπρου, δηλαδή την ευρωπαϊκή της πορεία και τη διαδικασία επίλυσης του πολιτικού της προβλήματος. Η πολιτική που ήθελαν να ακολουθήσουν τόσο ο Κώστας Σημίτης όσο και ο Κώστας Καραμανλής φαινόταν ότι ήταν σύμφωνη τόσο μεταξύ των δύο πολιτικών ηγετών και, κατ' επέκταση, της μερίδας του πολιτικού κόσμου που αντιπροσώπευαν, όσο και με τις διεθνώς αναγνωρισμένες νόρμες του διεθνούς δικαίου και της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών.

Έπειτα από πολύχρονες διαπραγματεύσεις, η Κύπρος έγινε επίσημα μέλος της Ε.Ε. μαζί με άλλες εννέα χώρες μετά την απόφαση της Συνόδου Κορυφής της Κοπεγχάγης, το Δεκέμβριο του 2002. Η απόφαση αυτή γέννησε τον ενθουσιασμό και

⁶⁸³ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΕ'*, 23 Ιανουαρίου 2001, σ:4040.

την αισιοδοξία σε Κύπρο και Ελλάδα. Πλέον η επίλυση του πολιτικού προβλήματος της νήσου θα μπορούσε να καρπωθεί το κανονιστικό πλαίσιο που πρόσφερε το νέο περιβάλλον της Ε.Ε. από την άποψη ότι η διαπραγματευτική θέση της Κύπρου θα ήταν ισχυρότερη ως κράτος-μέλος της Ε.Ε. και μια ενδεχόμενη «ευρωπαϊκή λύση» θα βρισκόταν όσο ποτέ άλλοτε προ των πυλών. Η συζήτηση που ακολούθησε στην Ελληνική Βουλή, μετά το πέρας των αποφάσεων της Κοπεγχάγης, επιβεβαιώνει αυτό τον ενθουσιασμό και δείχνει το βαθμό συμφωνίας της πλειοψηφίας των πολιτικών δυνάμεων να ακολουθήσουν μια πολιτική που στηρίζεται στην ευρωπαϊκή προοπτική της νήσου. Σημίτης και Καραμανλής επιβεβαίωσαν ότι καθοδηγούνταν από τις ίδιες πολιτικές θέσεις όσον αφορά το Κυπριακό και την ευρωπαϊκή πορεία του νησιού. Η ικανοποίηση που προήλθε από αυτή τη συμφωνία και ταύτιση απόψεων ήταν έκδηλη σε όλα τα κορυφαία στελέχη των πολιτικών κομμάτων, με τον πρωθυπουργό Σημίτη να δηλώνει χαρακτηριστικά:

«Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, από τις μέχρι τώρα τοποθετήσεις πιστεύω ότι προκύπτει ένα σαφές συμπέρασμα: Εκτός του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, όλοι συμφωνούμε στην ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής. Συμφωνούμε, επίσης, να συνεχίσουμε την προσπάθεια για τη λύση του πολιτικού προβλήματος. Όλοι συμφωνούμε ότι η διαπραγμάτευση θα είναι δύσκολη, γιατί υπάρχουν διαφορετικές εκτιμήσεις σχετικά με το ποια θα είναι τα κεντρικά σημεία της διαπραγμάτευσης και πώς θα γίνει αυτή. Αυτό είναι κατανοητό, αλλά υπάρχει η κοινή θέληση από τους περισσότερους να συνεχίσουμε, προκειμένου να ολοκληρώσουμε τη συνολική λύση του Κυπριακού προβλήματος. Πιστεύω ότι αυτό είναι ένα πολύ θετικό συμπέρασμα της σημερινής συζήτησης»⁶⁸⁴.

Παρά τις συνεχείς αποτυχημένες προσπάθειες του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, Κόφι Άναν, να βρει το κατάλληλο σχέδιο που θα έλυσε το γόρδιο δεσμό του πολιτικού προβλήματος της νήσου, το κλίμα που είχε διαμορφωθεί με την επίσημη ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στους κόλπους της Ε.Ε. καθώς και η βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων έδιναν το έναυσμα για τη συνέχιση των προσπαθειών επίλυσης του πολιτικού προβλήματος μέσα από νέες βάσεις που καθόριζε το πλαίσιο της Ε.Ε. και η δυνητικά ευρωπαϊκή λύση του προβλήματος που ενισχυόταν από την

⁶⁸⁴ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΑ'*, 17 Δεκεμβρίου 2002, σ:1335. Αν κάποιος διαβάσει εξονυχιστικά όλη τη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε εκείνη τη μέρα στη Βουλή, θα διαπιστώσει κατά πόσο συμφωνούσαν οι πολιτικές απόψεις της πλειονότητας των ηγετών και στελεχών των περισσότερων ελληνικών κομμάτων.

ισχυρότερη διαπραγματευτική θέση της Κύπρου ως πλήρους κράτους-μέλους της Ε.Ε. Αφού, πλέον, η Κυπριακή Δημοκρατία είχε καταστεί επίσημα κράτος-μέλος της Ε.Ε., το μόνο που απέμενε ήταν να βρεθεί μια δίκαιη, βιώσιμη και λειτουργική λύση μέσα στα πλαίσια και τις αποφάσεις του ΟΗΕ για το Κυπριακό. Επομένως, όλο το βάρος δινόταν στις κινήσεις εκείνες που θα ενεργοποιούσαν τις κατάλληλες διαδικασίες μέσα από τις οποίες θα μπορούσε να αναζητηθεί αυτή η προσδοκώμενη και βέλτιστη λύση, κάτι που ήταν φανερό κι από τις δηλώσεις των κορυφαίων πολιτικών προσωπικοτήτων της ελληνικής πολιτικής σκηνής την περίοδο από το τέλος του 2002, δηλαδή μετά τη Σύνοδο Κορυφής της Κοπεγχάγης, μέχρι και τις επικείμενες εκλογές του Μαρτίου 2004⁶⁸⁵.

Η νίκη της Νέας Δημοκρατίας στις εκλογές του Μαρτίου 2004 σηματοδότησε την έναρξη μιας νέας πολιτικής κατεύθυνσης που αρχικά δημιουργούσε την εντύπωση ότι θα διαφοροποιούνταν σε μεγάλο βαθμό σε σχέση με τις πολιτικές που είχε εφαρμόσει το ΠΑΣΟΚ για είκοσι περίπου χρόνια στην εξουσία του ελληνικού κράτους. Όσον αφορά τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής, φαινόταν ότι μια πιο συντηρητική λογική θα επικρατούσε, ιδιαίτερα σε σχέση με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, αφού ο νέος υπουργός εξωτερικών, Πέτρος Μολυβιάτης, αντιπροσώπευε τη γενιά των διπλωματών που είχαν γαλουχηθεί μέσα στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο ανάπτυξης των διεθνών σχέσεων των κρατών και ήταν σχεδόν σίγουρο ότι θα ακολουθούσε μια πιο σκληρή γραμμή έναντι της Τουρκίας και της ευρωπαϊκής προοπτικής αυτής της χώρας σε πλήρη αντίθεση με την προηγούμενη πολιτική Κώστα Σημίτη. Αυτή η διαφοροποίηση ωστόσο με κανένα τρόπο δεν φανεωνόταν ούτε πριν αλλά, όπως φάνηκε εκ των υστέρων, ούτε μετά τις εκλογές και τη νίκη του Κώστα Καραμανλή. Το κυβερνητικό πρόγραμμα της Νέας Δημοκρατίας, ακριβώς πριν τις εκλογές, για το θέμα της Κύπρου, έδινε σαφές προβάδισμα σε μια πολιτική που ήταν συνεπής με τις διεθνώς αναγνωρισμένες νόρμες του διεθνούς δικαίου και πιο συγκεκριμένα υπογράμιζε ότι:

«Η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί έναν πραγματικά ιστορικό σταθμό στην τραγική ιστορία του νησιού. Ταυτόχρονα αποτελεί αφετηρία, σημείο εκκίνησης, για ένα καλύτερο αύριο ειρήνης, σταθερότητας και ευημερίας για όλους τους Κυπρίους, Ελληνο-κυπρίους και Τουρκο-κυπρίους. Η Νέα Δημοκρατία εργάζεται και θα

⁶⁸⁵ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΑ*, 17 Δεκεμβρίου 2002, σ:1321-1342° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΒ*, 22 Οκτωβρίου 2003, σ:371-398 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΟΗ*, 10 Φεβρουαρίου 2004, σ:3688-3700.

συνεχίσει, ως Κυβέρνηση, να συνεργάζεται με την Κυπριακή Δημοκρατία, για την επίτευξη μιας ευρωπαϊκής λύσης του Κυπριακού προς όφελος όλων των πλευρών, Ελληνο-κυπρίων και Τουρκο-κυπρίων. Η λύση αυτή πρέπει να είναι δίκαιη, βιώσιμη και λειτουργική, σύμφωνη με τις αποφάσεις του ΟΗΕ, τις Ευρωπαϊκές αξίες και το κοινοτικό κεκτημένο, με σεβασμό των δικαιωμάτων που απορρέουν από το status ενός Κράτους-μέλους της Ε.Ε. Το σχέδιο επίλυσης που έχει προτείνει ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ αποτελεί μια αποδεκτή από την Κυπριακή Δημοκρατία, αλλά και από τη Διεθνή Κοινότητα, βάση διαπραγμάτευσης. Η στρατηγική της “μη λύσης”, που ακολουθήθηκε ως τώρα από την τουρκική πλευρά, αποβαίνει σε βάρος ολόκληρου του κυπριακού πληθυσμού, σε βάρος των ελληνοτουρκικών σχέσεων και σε βάρος της σταθερότητας στην περιοχή. Ελπίζουμε ότι με τη νέα διαδικασία που ήδη ξεκίνησε, τελικά θα επιτευχθεί μια ευρωπαϊκή λύση. Μία λύση που θα διασφαλίζει για τους Κύπριους πολίτες τα ίδια δικαιώματα με τους άλλους Ευρωπαίους. Ελπίζουμε ότι τόσο ο ρόλος του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, όσο και η ενεργός συνεισφορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα συμβάλλουν προς αυτήν την κατεύθυνση»⁶⁸⁶.

Ήταν σαφές ότι ο Κώστας Καραμανλής ήθελε να ακολουθήσει την προηγούμενη πολιτική Κώστα Σημίτη και, μάλιστα, σε τέτοιο βαθμό που να ταυτίζεται πλήρως με τις πολιτικές κληρονομίες του περιεχομένου αυτής της πολιτικής. Αυτό επιβεβαιώθηκε κι από τις προγραμματικές δηλώσεις που ανέγνωσε στη Βουλή, στις 20 Μαρτίου 2004, επαναλαμβάνοντας ουσιαστικά ότι είχε προταθεί στο κυβερνητικό φυλλάδιο του προγράμματος του κόμματος σε σχέση με το Κυπριακό⁶⁸⁷.

Το ΠΑΣΟΚ, κατά ακολουθία, δεν διαφοροποιήθηκε από τις προηγούμενες θέσεις του ως προς το Κυπριακό, κάτι που τεκμηριωνόταν και μέσα από το κυβερνητικό φυλλάδιο του προγράμματός του πριν τις εκλογές⁶⁸⁸ αλλά και με τις δηλώσεις κορυφαίων στελεχών του μετά τις εκλογές. Στην ειδική ημερήσια διάταξη της συζήτησης επί των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης στην Ελληνική Βουλή, την 21^η Μαρτίου 2004, ο Γιώργος Παπανδρέου, ως νέος αρχηγός του σοσιαλιστικού κινήματος, δήλωσε, μεταξύ άλλων, τα εξής:

«Κυρίες και κύριοι Βουλευτές, η Κυβέρνηση παραλαμβάνει την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας με ένα ισχυρό πολιτικό κεφάλαιο που της κληροδοτούμε. Χάρη στην πολιτική μας στο Κυπριακό, το Κυπριακό βγήκε από το χρονοντούλαπο της ιστορίας και

⁶⁸⁶ Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Το Κυβερνητικό μας Πρόγραμμα για την Εξωτερική Πολιτική 2004*.

⁶⁸⁷ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 20 Μαρτίου 2004, σ:201-202.

⁶⁸⁸ Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Το Σχέδιο για τη Χώρα, Η Αντίληψή μας, Οι Προτάσεις μας*, σ:113-115.

βρίσκεται σε υψηλότετη προτεραιότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στη διεθνή κοινότητα. Η δική μας πολιτική ήταν πάντα πολιτική πρωτοβουλιών. Γι' αυτόν το λόγο η Κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας οφείλει να βγει από την αμηχανία στην οποία σήμερα βρίσκεται. Να αναλάβει πρωτοβουλίες. Να μην αφήσετε την άλλη πλευρά να κερδίζει τις εντυπώσεις. Αυτό έκανε με μεγάλη προσπάθεια η Κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ σε συνεχή επαφή με όλους...Θέλω επίσης, για μια ακόμη φορά, να επιβεβαιώσω την απόλυτη υποστήριξή μας στους χειρισμούς του Προέδρου Παπαδόπουλου και από αυτό το Βήμα καλώ το Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ να αναλάβει με αποφασιστικότητα και ανεξάρτητα από λογικές συσχετισμών και συμψηφισμών αυτή την ιστορική ευθύνη και να οδηγήσει σε μια λειτουργική και βιώσιμη λύση το θέμα, μέσα στα πλαίσια και το κεκτημένο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εμείς, με την πολιτική μας στάση, θα συμβάλλουμε στην αναζήτηση των ευρύτερων δυνατών συναινέσεων στην εξωτερική πολιτική και μέσα και έξω από τη Βουλή»⁶⁸⁹.

Οι συζητήσεις αυτές συνεχίστηκαν με αμείωτο ενδιαφέρον καθ' όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησης της Ελλάδας από τη Νέα Δημοκρατία. Επομένως, το Κυπριακό αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα της θεματολογίας της ημερησίας διάταξης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Οι συνεδριάσεις στη Βουλή κατά το διάστημα Απριλίου 2004 έως και την πτώση της κυβέρνησης Καραμανλή αποδεικνύουν τη σημασία που έδινε η πλειοψηφία του ελληνικού πολιτικού κόσμου στο θέμα αυτό.⁶⁹⁰

Από την προηγούμενη ανάλυση γίνεται αντιληπτό ότι μια νόρμα έχει ριζώσει στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας σε σχέση με τη δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού προς μια δικοινοτική-διζωνική ομοσπονδία σύμφωνα με τις αποφάσεις του ΟΗΕ και τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της νήσου ως μια διαδικασία που θα μπορούσε να επιφέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα επίλυσης. Αυτή η διαπίστωση αποδεικνύεται κι από την τάση της ελληνικής κοινής γνώμης σε δύο δημοσκοπήσεις που έγιναν για το θέμα της

⁶⁸⁹ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ε'*, 21 Μαρτίου 2004, σ:285-286.

⁶⁹⁰ Βλέπε τις δηλώσεις του πρωθυπουργού, του αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης, κορυφαίων υπουργών και στελεχών των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων στις ακόλουθες συνεδριάσεις της Βουλής: Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Η'*, 2 Απριλίου 2004, σ:460-467° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΕΒ'*, 13 Μαΐου 2005, σ:8471-8492° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΗ'*, 31 Οκτωβρίου 2005, σ:642-663 και ειδικότερα τις δηλώσεις της υπουργού εξωτερικών Ντόρας Μπακογιάννης, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΜΗ'*, 2 Ιουνίου 2006, σ:7119-7120. Βλέπε, επίσης, δηλώσεις πολιτικών αρχηγών, υπουργών της κυβέρνησης και βουλευτών της Ελληνικής Βουλής: Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΔ'*, 2 Νοεμβρίου 2006° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΝΑ'*, 15 Ιουνίου 2007° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 28 Σεπτεμβρίου 2007° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΚΤ'*, 10 Απριλίου 2008° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΛΕ'*, 21 Απριλίου 2008° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΣΤ'*, 16 Ιανουαρίου 2009 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΕ'*, 12 Μαρτίου 2009.

Κύπρου. Ενώ στη δημοσκόπηση της VPRC, στις 2 Μαΐου 2004, η ελληνική κοινή γνώμη φαίνεται διχασμένη ως προς τη λύση της δικοινοτικής-διζωνικής ομοσπονδίας (51% μόνο υπέρ), στην έρευνα της Public Issue το ποσοστό για το ίδιο θέμα είναι στο 65%, δηλαδή 2 στους 3 Έλληνες είναι υπέρ της ομοσπονδιακής λύσης στο νησί. Για το θέμα της ευρωπαϊκής προοπτικής της Κύπρου και κατά πόσο θα μπορούσε να βοηθήσει την επίλυση του προβλήματος στη νήσο, η ελληνική κοινή γνώμη είναι συντριπτικά υπέρ αυτής της προοπτικής⁶⁹¹. Η συναίνεση αυτή δικαιολογεί τον επαρκή (μεσαίο-υψηλό) βαθμό ομοιότητας που απολαμβάνουν αυτές οι νόρμες. Επίσης, οι συγκεκριμένες νόρμες χαρακτηρίζονται κι από επαρκή (μεσαίο-υψηλό) βαθμό ιδιαιτερότητας, ο οποίος εκφράζεται μέσα από τις δηλώσεις των πολιτικών ηγετών των κομμάτων που καθιστούσαν οποιαδήποτε εναλλακτική πολιτική επιλογή αβάσιμη και χωρίς αντίκρισμα. Κατά πόσο αυτές οι νόρμες έχουν επηρεάσει την πολιτική που ακολουθούσε η Ελλάδα σε σχέση με το Κυπριακό πρόβλημα και την σύνδεση αυτού του προβλήματος με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, αποτελεί ζήτημα που θα εξεταστεί με τη διερεύνηση της πραγματικής συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

7.5 Πραγματική Συμπεριφορά της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής – Κυπριακό Πρόβλημα.

Σύμφωνα με το αναλυτικό πλαίσιο της κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής, όπως παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 4, η σύγκλιση μεταξύ διεθνών και εθνικών νορμών μας δίνει τη δυνατότητα να κάνουμε την υπόθεση ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική έχει κατευθυνθεί και, πιο σημαντικά, έχει διαμορφωθεί από τις νόρμες αυτές. Η Ελλάδα επομένως φαίνεται ότι έχει ακολουθήσει μια πολιτική που είναι σύμφωνη και συνεπής ως προς τις νόρμες αυτές, διεθνείς και εθνικές, όσον αφορά την επίλυση του πολιτικού προβλήματος της Κύπρου καθώς και το πώς συνδέθηκε και συνδέεται η διαδικασία επίλυσης αυτού του προβλήματος με τη γενικότερη ελληνική πολιτική σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Η πρόβλεψη για τη συνέπεια και τη συνέχεια αυτής της πολιτικής ενισχύεται κι από

⁶⁹¹ «Ενίσχυση Καραμανλή – Αποδιοργάνωση στο ΠΑΣΟΚ», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 2 Μαΐου 2004 και στον επίσημο δικτυακό τόπο του Γιάννη Μαυρή, στο <http://www.mavris.gr/650/karamanlis-papandreou/> και Public Issue, «Έρευνα για την Εξωτερική Πολιτική», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 2 Μαρτίου 2008 και στον επίσημο δικτυακό τόπο της εταιρείας Public Issue <http://www.publicissue.gr/122/foreign-affairs/>

το γεγονός ότι οι νόρμες αυτές πληρούν σε ικανοποιητικό βαθμό τα κριτήρια της ομοιότητας και ιδιαιτερότητας. Για να ελέγξουμε, όμως, αν πραγματικά η Ελλάδα ακολούθησε και εξακολουθεί να ακολουθεί αυτή την πολιτική θα πρέπει να αναλύσουμε την πραγματική συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με το πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου καθώς και το πώς επηρεάζει το συγκεκριμένο πρόβλημα και η ενδεχόμενη επίλυσή του την ευρύτερη πολιτική που έχει ακολουθήσει η Ελλάδα σχετικά με το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας κινήθηκε με βάση δύο κύριους άξονες τακτικής. Αρχικά, η ελληνική κυβέρνηση αγωνιζόταν να βρεθεί μια δίκαιη, βιώσιμη και λειτουργική λύση του πολιτικού προβλήματος της Κύπρου. Η τακτική αυτή, όμως, έπεφτε κατ' εξακολούθηση στο κενό αφού η τουρκική αδιαλλαξία ήταν έκδηλη, όπως φανερώνεται κι από τις αποτυχημένες προσπάθειες του διεθνούς παράγοντα, κυρίως του ΟΗΕ, να επιλύσει επιτυχώς το πρόβλημα. Η ελληνική διπλωματική στρατηγική συνειδητοποιώντας ότι η εξεύρεση μιας επιτυχημένης και δίκαιης πολιτικής λύσης στο πρόβλημα της Κύπρου θα εξακολουθούσε να αποτελεί ένα πρόβλημα που θα διαιωνίζεται, έστρεψε την τακτική της στο ευρωπαϊκό μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας, ως μια διαδικασία που αν ολοκληρωνόταν με επιτυχία θα αποτελούσε το θεμέλιο λίθο της προοπτικής επίλυσης του προβλήματος. Βασικός στόχος της ελληνικής κυβέρνησης αποτελούσε η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε., γεγονός που θα σηματοδοτούσε την τροποποίηση του πολιτικού προβλήματος της νήσου από ένα διμερές πρόβλημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σε ένα διεθνοποιημένο–ευρωπαϊκό πρόβλημα που θα είχε σχέση και με το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας αλλά και την ευρωπαϊκή προοπτική ενός επανενωμένου νησιού, επιδίωξη που αποτελούσε επιθυμία όλων των Ευρωπαίων εταίρων που εμπλέκονταν στη συγκεκριμένη υπόθεση. Επιπρόσθετα, μια ευρωπαϊκή Κυπριακή Δημοκρατία που θα εναρμονιζόταν με την κανονιστική και αξιακή πολιτεία της Ε.Ε. θα ένοιωθε διπλωματικά πιο ισχυρή για να αντιμετωπίσει την τουρκική αδιαλλαξία και επιθετικότητα.

Στόχος της κυβέρνησης Κώστα Σημίτη ήταν η συνέχιση της ανάδειξης του κυπριακού πολιτικού προβλήματος ως μιας διαμάχης με διεθνείς διαστάσεις, αλλά, κυρίως, ως μια προσπάθεια για την πλήρη και διαφανή ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στους κόλπους της Ε.Ε. ανεξαρτήτως αν το πολιτικό πρόβλημα της νήσου προσεγγίσει μια βιώσιμη και λειτουργική λύση ή όχι. Κύριος εκφραστής αυτής

της πολιτικής θέσης ήταν ο Γιάννος Κρανιδιώτης⁶⁹². Σύμφωνα με το Βαγγέλη Κουφουδάκη, ο έλληνας αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών πίστευε βαθιά ότι: α) «η ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. θα έπρεπε να είναι ξεχωριστό θέμα από την επίλυση του πολιτικού ζητήματος», β) «η ένταξη θα διευκόλυνε την επίλυση του ζητήματος διανοίγοντας νέες προοπτικές για τη διευθέτηση χρόνιων προβλημάτων», γ) «η Ελλάδα θα έπρεπε να άρει το βέτο της για το Χρηματοδοτικό Πρωτόκολλο της Ε.Ε. προς την Τουρκία, εάν η Άγκυρα προσερχόταν σε μια νόμιμη διαδικασία για την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών» και δ) «η Τουρκία θα έπρεπε να λάβει την ιδιότητα του υποψήφιου μέλους της Ε.Ε. με ένα σαφή «οδικό χάρτη» υποχρεώσεων. Ανάμεσα σε αυτές τις υποχρεώσεις θα έπρεπε να συγκαταλέγεται η επίλυση των ελληνοτουρκικών προβλημάτων και του Κυπριακού ζητήματος»⁶⁹³. Υπέρ των πολιτικών αυτών θέσεων τασσόταν και το μεγαλύτερο ποσοστό της πολιτικής ηγεσίας της κυβέρνησης Σημίτη, με πρωτεργάτη τον ίδιο τον πρωθυπουργό. Βασική επιδίωξη της δέσμης αυτής των πολιτικών ιδεών ήταν η πλήρης ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. να μετασχηματίσει την πολιτική της Τουρκίας σε σχέση με το πολιτικό πρόβλημα της νήσου, αφού η Τουρκία θα ήταν υποχρεωμένη να συμμορφωθεί με το κανονιστικό πλαίσιο της πολιτικής της αιρεσιμότητας της Ε.Ε. δεδομένου ότι η κυπριακή ένταξη θα συνδεόταν με την τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη. Με άλλα λόγια, η Τουρκία θα έπρεπε να αποσύρει τα στρατεύματά της από το βόρειο τμήμα της νήσου και να αναγνωρίσει την ύπαρξη της Κυπριακής Δημοκρατίας ως μιας ανεξάρτητης νόμιμης οντότητας στον παγκόσμιο χάρτη των εθνών-κρατών. Επιπλέον, η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. θα ισχυροποιούσε τη διαπραγματευτική ισχύ όχι μόνο της Κυπριακής Δημοκρατίας αλλά και της Ελλάδας, η οποία ήταν ήδη κράτος-μέλος της Ε.Ε. και είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει την ένταξη της Κύπρου ως μοχλό για τη δίκαιη και βιώσιμη λύση του πολιτικού προβλήματος στο νησί συνδέοντας τη μελλοντική τουρκική υποψηφιότητα στην Ε.Ε. με τη λειτουργική επίλυση του προβλήματος αυτού.

Για τους σκοπούς αυτούς, η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν σαφέστατη. Η Ελλάδα προσυπέγραψε την Τελωνειακή Ένωση της Ε.Ε. με την Τουρκία, το Μάρτιο του 1995, «αλλά ζήτησε την ευρωπαϊκή δέσμευση της έναρξης των διαπραγματεύσεων με την Κύπρο σε προκαθορισμένο χρονικό διάστημα, έξι

⁶⁹² Σημίτης 2005 και Κουφουδάκης 2008.

⁶⁹³ Κουφουδάκης 2008, σ:147-48.

μήνες μετά το πέρας της Διακυβερνητικής, πράγμα που έγινε αποδεκτό»⁶⁹⁴. Το βασικότερο εμπόδιο για την προοπτική της ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. ήταν η αδιαλλαξία και αντίθεση που παρουσιαζόταν από την πλευρά του σκληρού πυρήνα των Ευρωπαίων εταίρων να δεχτούν μέσα στους κόλπους της Ε.Ε. μια χώρα διχοτομημένη, δηλαδή ένα ουσιαστικό πρόβλημα το οποίο θα δημιουργούσε περαιτέρω προβλήματα και σκοπέλους στη συνοχή και ενότητα της Ε.Ε. Επομένως, γινόταν άμεσα αντιληπτό ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. αποτελούσε η επίλυση του πολιτικού προβλήματος που διαιωνιζόταν στη νήσο. Η κυβέρνηση Κώστα Σημίτη σε συνεργασία με την κυπριακή ηγεσία χάραξαν την τακτική τους η οποία ταυτιζόταν με την άποψη ότι η κυπριακή μελλοντική ένταξη θα έπρεπε να αποτελέσει αναπόσπαστο μέρος μιας ενιαίας διαδικασίας διεύρυνσης που θα αφορούσε όλα τα υποψηφία προς ένταξη κράτη στην Ε.Ε., καθώς και ότι η διαδικασία της ένταξης, όσον αφορά αποκλειστικά την Κύπρο, θα έπρεπε να αποσυνδεθεί από το πολιτικό πρόβλημα της νήσου. Η λογική αυτή δικαιολογούνταν από τρία ισχυρά επιχειρήματα που επικαλούνταν τόσο η ελληνική κυβέρνηση όσο και η ηγεσία της Κυπριακής Δημοκρατίας αναφορικά με την καταλληλότητα της Κύπρου να καταστεί επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα και η Κύπρος θεωρούσαν ότι α) η Κυπριακή Δημοκρατία αποτελεί τη μοναδική νόμιμη εξουσιαστική αρχή στο νησί που θα μπορούσε να διαπραγματευτεί οτιδήποτε αφορούσε την οντότητά της σε σχέση με τρίτα κράτη, β) ήταν απαράδεκτο η Ε.Ε. και η ίδια η Κυπριακή Δημοκρατία να επηρεάζονται και, ουσιαστικά, να κρατούνται όμηροι των αποφάσεων μιας μη-νόμιμης κυβέρνησης, όπως αυτής της Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου, καθώς και ενός μη-κράτους-μέλους της Ε.Ε., δηλαδή της Τουρκίας και γ) η Κυπριακή Δημοκρατία πληρούσε όλα τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, ιδιαίτερα αυτά που είχαν σχέση με τις οικονομικές διαστάσεις της διεύρυνσης, και ήταν αδιαμφισβήτητα έτοιμη για τη διαδικασία ένταξης στους κόλπους της Ε.Ε.⁶⁹⁵

Βασικός σταθμός στην πορεία αυτή αποτέλεσε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου, το Δεκέμβριο του 1997. Όπως προαναφέραμε, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου στιγμάτισε την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αφού έθεσε επιπρόσθετους όρους στην εν λόγω χώρα απομονώνοντας και

⁶⁹⁴ Χατζηδημητρίου 2006, σ:77.

⁶⁹⁵ N.Nugent, «EU Enlargement and 'the Cyprus Problem'», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.38, τχ.1, 2000, σ:131-150, σ:137.

διαφοροποιώντας την υποψηφιότητά της για ένταξη στην Ε.Ε. σε σχέση με τις άλλες υποψήφιες προς ένταξη χώρες. Τα συμπεράσματα της προεδρίας ξεκάθαρα υιοθετούσαν ένα διαφορετικό δρόμο που έπρεπε να ακολουθήσει η τουρκική υποψηφιότητα μέσα από μια «Ευρωπαϊκή Στρατηγική», δηλαδή μια ειδική διαδικασία προενταξιακής στρατηγικής που αφορούσε αποκλειστικά και μόνο την Τουρκία. Η Ελλάδα αποτέλεσε έναν εκ των πρωτεργατών ως προς αυτή την κατεύθυνση προσπαθώντας να υλοποιήσει δύο βασικούς της στόχους: α) να υιοθετήσει η Ε.Ε. μια ενιαία διαδικασία διεύρυνσης που θα ήταν ίδια για όλες τις υποψήφιες προς ένταξη χώρες, συμπεριλαμβάνοντας και την Κύπρο και β) να συμπεριληφθεί στο κείμενο της «Ευρωπαϊκής Στρατηγικής» για την Τουρκία σαφής αναφορά για την επίλυση του Κυπριακού προβλήματος με δίκαιο, βιώσιμο και λειτουργικό τρόπο ως απαραίτητη προϋπόθεση που θα έπρεπε να ικανοποιηθεί από την Τουρκία αν επιθυμούσε να γίνει επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε.

Μολονότι προέκυψαν κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ευκρινείς αντιρρήσεις, κυρίως από τη Γαλλία, για την υποψηφιότητα της Κύπρου λόγω του γεγονότος ότι είχε μείνει στάσιμη η διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού προβλήματος και φως στον ορίζοντα, τουλάχιστον άμεσα, δεν φαινόταν να υπάρχει, η Ελληνική διπλωματία κατάφερε να συμπεριλάβει την Κύπρο ως μέρος της όλης διαδικασίας της διεύρυνσης. Επιπρόσθετα, η ελληνική αντιπροσωπεία κατάφερε με διπλωματικές πιέσεις να πείσει τους Ευρωπαίους εταίρους της, εκτός της υιοθέτησης της επίσημης υποψηφιότητας της Κύπρου στον επόμενο γύρο των συνομιλιών για τη διεύρυνση, να συμπεριλάβουν στο τελικό κείμενο της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Τουρκία μια ξεκάθαρη αναφορά που αφορούσε την αναγκαιότητα της Τουρκίας να υποστηρίξει τις διαδικασίες επίλυσης του κυπριακού προβλήματος με ουσιαστικό και εποικοδομητικό τρόπο αν θα επιθυμούσε να καταστεί επισήμως υποψήφιο προς ένταξη μέλος στην Ε.Ε.⁶⁹⁶ Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα συμπεράσματα της προεδρίας, η Τουρκία ήταν υποχρεωμένη «να υποστηρίξει τις διαπραγματεύσεις υπό

⁶⁹⁶ Σημίτης 2005° Γ.Κουβαράς, «Φόρμουλα για την Τουρκία Ανεκτή από την Ελλάδα», *Τα Νέα*, Σαββάτο 6 Δεκεμβρίου 1997° Γ.Κουβαράς, «'Η Χάγη ή Βέτο», *Τα Νέα*, Τρίτη 9 Δεκεμβρίου 1997° Ν.Παπαδόπουλος, «Οι «14» Πιέζουν, αλλά οι Τουρκικές Ελπίδες Ναυαγούν», *Τα Νέα*, Παρασκευή 12 Δεκεμβρίου 1997° Γ.Κουβαράς και Ν.Παπαδόπουλος, «Θα Περιμένετε Δεκαετίες», *Τα Νέα*, Σαββάτο 13 Δεκεμβρίου 1997° Κ.Π.Παπαδιόχος, «Αναζητείται Χρυσή Τομή», *Καθημερινή*, Πέμπτη 11 Δεκεμβρίου 1997° Κ.Κέκης, «Υπέρ της Χάγης ο Σαντέρ», *Καθημερινή*, Πέμπτη 11 Δεκεμβρίου 1997 και Κ.Κέκης και Κ.Π.Παπαδιόχος, «Έντονο Διπλωματικό Παρασκήνιο», *Καθημερινή*, Σαββάτο 13 Δεκεμβρίου 1997.

την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών για μια πολιτική διευθέτηση στην Κύπρο με βάση τα συναφή ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ»⁶⁹⁷

Η αναφορά αυτή στο κείμενο της «Ευρωπαϊκής Στρατηγικής» για την Τουρκία δείχνει και το μέγεθος της επιθυμίας της ελληνικής πολιτικής να συνδέσει την τουρκική ευρωπαϊκή υποψηφιότητα με το ζήτημα της επίλυσης του Κυπριακού προβλήματος μέσα από τα διεθνώς αναγνωρισμένα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ και τις νόρμες περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών που τα διέπουν. Ο ουσιώδης σκοπός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν μέσα από την επίσημη ευρωπαϊκή ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας να προωθηθεί η δίκαιη επίλυση του πολιτικού προβλήματος της Κύπρου. Για το σκοπό αυτό, έπειτα από τη σύνοδο κορυφής στο Λουξεμβούργο, ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης και η διπλωματική ομάδα που τον πλαισίωνε άρχισαν έναν αδυσώπητο αγώνα να πείσουν το σκληρό πυρήνα της Ε.Ε., όπως την Ιταλία, τη Γαλλία και τη Γερμανία, ότι έπρεπε να αποδεσμευτεί το πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου από τη διαδικασία ένταξης στην Ε.Ε. της Κυπριακής Δημοκρατίας για το λόγο ότι, με αυτό τον τρόπο, δινόταν το ισχυρό δικαίωμα στην Τουρκία, ένα μη-κράτος-μέλος της Ε.Ε., να αποφασίσει για το ευρωπαϊκό μέλλον ενός υποψήφιου προς ένταξη κράτους. Ο Κώστας Σημίτης επιχειρηματολόγησε ότι η τουρκική αδιαλλαξία θα μπορούσε να κατευναστεί μόνο με την πρόοδο των ενταξιακών διαδικασιών της Κυπριακής Δημοκρατίας και το ισχυρό ευρωπαϊκό πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα επιτυγχανόταν αυτή. Επιπρόσθετα, μολονότι οι ευρωπαίοι εταίροι δυσπιστούσαν ακόμα και ως προς το μελλοντικό καθεστώς που θα επικρατούσε στο νησί έπειτα από την προσχώρηση της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. καθώς ανησυχούσαν ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά θα χαλάρωνε τη στάση της και δε θα επιδίωκε λύσεις βασισμένες σε σχέση με αυτές που είχαν ήδη προταθεί από τον ΟΗΕ, ο Κώστας Σημίτης διαβεβαίωνε σε συνεργασία με τον πρόεδρο Κληρίδη της Κυπριακής Δημοκρατίας ότι βασικός στόχος των Ελληνοκυπρίων και της ελληνικής πολιτικής ήταν η αταλάντευτη και αμετάβλητη επίλυση του πολιτικού προβλήματος της νήσου με βάση τα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ και τις διεθνώς κοινωνικοποιημένες νόρμες του διεθνούς δικαίου περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών⁶⁹⁸.

⁶⁹⁷ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου*, 12-13 Δεκεμβρίου 1997, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm

⁶⁹⁸ Σημίτης 2005.

Οι οποιοσδήποτε αμφισβητήσεις και αντιρρήσεις κάμφθηκαν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999. Η ελληνική πολιτική ήταν ξεκάθαρη πριν και κατά τη διάρκεια της Συνόδου Κορυφής στην παγωμένη πρωτεύουσα της Φινλανδίας. Η Ελλάδα ζητούσε όσον αφορά την αίτηση ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. καθώς και τη σύνδεση αυτού του ζητήματος με την υποψηφιότητα της Τουρκίας για ένταξη: α) ενταξιακή διαδικασία της Κυπριακής Δημοκρατίας ανεξάρτητα από την επίλυση του πολιτικού προβλήματος και β) απαραίτητη προϋπόθεση για την ευρωπαϊκή υποψηφιότητα της Τουρκίας την επίλυση του κυπριακού προβλήματος με βάση τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Το περιεχόμενο της πολιτικής αυτής είχε παγιωθεί πριν την πραγματοποίηση της συνάντησης κορυφής των Ευρωπαίων ηγετών στο Ελσίνκι έπειτα από σειρά πολιτικών πρωτοβουλιών και συναντήσεων της ελληνικής διπλωματικής ηγετικής ομάδας με διάφορους ηγέτες κρατών-μελών της Ε.Ε. Οι συναντήσεις αυτές, που πραγματοποιήθηκαν κυρίως μέσα στον Οκτώβριο και στο Νοέμβριο του 1999, αποδείχτηκαν ιδιαίτερα σημαντικές για την τελική έκβαση του περιεχομένου του κειμένου που θα παραδινόταν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι και θα αφορούσε την κυπριακή ευρωπαϊκή ενταξιακή πορεία καθώς και την υποψηφιότητα της Τουρκίας για μελλοντική προσχώρηση στην Ε.Ε.

Πολύ σημαντική απεδείχθη η κατ' ιδίαν συνάντηση που είχε ο Γιώργος Παπανδρέου με τον βρετανό ομόλογό του Ρόμπιν Κουκ στο Λονδίνο όπου συμφώνησαν ιδιαίτερα για τα ζητήματα της Κύπρου, δηλαδή να αρχίσει η ενταξιακή διαδικασία της Κυπριακής Δημοκρατίας χωρίς να υπάρξει προηγούμενη επίλυση του πολιτικού προβλήματος στη νήσο. Σύμφωνα με το Κώστα Σημίτη, κομβικής σημασίας επαφές ήταν αυτή που πραγματοποιήθηκε μεταξύ του Έλληνα πρωθυπουργού και του προέδρου των ΗΠΑ Μπιλ Κλίντον, όπου κατά τη διάρκεια της συνάντησής τους συμφωνήθηκε το πλαίσιο μέσα από το οποίο θα διαμορφωνόταν η ενταξιακή πορεία της Κύπρου, καθώς και αυτή που πραγματοποιήθηκε μεταξύ του Έλληνα πρωθυπουργού και του προεδρεύοντα Φινλανδού πρωθυπουργού Λίπονεν στην Αθήνα, στις 2 Δεκεμβρίου 1999, δηλαδή λίγες μέρες πριν την κρίσιμη σύνοδο κορυφής στο Ελσίνκι. Στη συνάντηση αυτή, όπως εξιστορεί ο Κώστας Σημίτης, διατυπώθηκαν με τον πιο εύγλωττο τρόπο οι ελληνικές θέσεις όσον αφορά την υποψηφιότητα της Τουρκίας στην Ε.Ε. και την ενταξιακή πορεία της Κύπρου. Συγκεκριμένα, για την Κύπρο, η Ελλάδα ζητούσε την αποδέσμευση της ένταξης της νήσου από την προηγούμενη επίλυση του κυπριακού προβλήματος. Όπως ήταν

αναμενόμενο, οι θέσεις των Ευρωπαίων εταίρων κάθε άλλο παρά υποστηρικτικές και ενθαρρυντικές ήταν σε σχέση με τις ελληνικές προτάσεις⁶⁹⁹.

Το Ελσίνκι υποδέχτηκε την ελληνική διπλωματική αντιπροσωπεία όχι με τους καλύτερους οιωνούς. Όπως προαναφέραμε, οι ελληνικές θέσεις φαίνονταν ιδιαίτερα τολμηρές για τους Ευρωπαίους εταίρους, οι οποίοι συμφωνούσαν μόνο στον «οδικό χάρτη» που θα έπρεπε να επιβληθεί στην Τουρκία, δηλαδή σε μια πορεία εκδημοκρατισμού της συγκεκριμένης χώρας. Οι άλλες δύο θέσεις, δηλαδή η ειρηνική επίλυση των διαφορών στο Αιγαίο και στην Κύπρο καθώς και η ενταξιακή προοπτική της Κυπριακής Δημοκρατίας χωρίς την προηγούμενη επίλυση του πολιτικού προβλήματος, απορρίπτονταν εξ ολοκλήρου από την πλειονότητα των αντιπροσωπειών των κρατών-μελών της Ε.Ε. Το ισχυρό πλεονέκτημα της ελληνικής αποστολής στο Ελσίνκι ήταν το δικαίωμα της αρνησικυρίας (βέτο) αφού οι αποφάσεις παίρνονται με ομοφωνία όσον αφορά τα θέματα της πολιτικής της διεύρυνσης της Ε.Ε. Επομένως, η Ελλάδα είχε τη δυνατότητα να μπλοκάρει την οποιαδήποτε διαδικασία διεύρυνσης που δεν θα συμπεριλάμβανε και την Κυπριακή Δημοκρατία μέσα στους κόλπους της. Αυτή ήταν και η πίεση που χρησιμοποίησε με εξαιρετικά επιδέξιο τρόπο ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης δηλώνοντας ότι θα υπήρξε μια αδυναμία συναίνεσης από την πλευρά της Ελλάδας στη γενικότερη θεματολογία της διεύρυνσης στην περίπτωση όπου οι ελληνικές θέσεις δεν γίνονταν αποδεκτές⁷⁰⁰.

Έπειτα από ένα πραγματικό διπλωματικό μαραθώνιο στο Ελσίνκι, η ελληνική πλευρά κατάφερε να πείσει την πλειονότητα των ηγετών των κρατών-μελών της Ε.Ε. να υιοθετήσουν τις απόψεις της.⁷⁰¹ Σύμφωνα με τα τελικά συμπεράσματα της φινλανδικής προεδρίας, η Ελλάδα πέτυχε τους στόχους της. Συγκεκριμένα, το κείμενο της προεδρίας ανέφερε κατά λέξη:

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο χαιρετίζει την έναρξη, στις 3 Δεκεμβρίου στη Νέα Υόρκη, των συνομιλιών για τη συνολική ρύθμιση του Κυπριακού και εκφράζει την

⁶⁹⁹ Σημίτης 2005, σ:95-96.

⁷⁰⁰ Στο ίδιο, σ:97.

⁷⁰¹ Κ.Αδάμ, «Πιο εύκολη η Χάγη, πιο δύσκολο το Κυπριακό», *Ελευθεροτυπία*, Πέμπτη 9 Δεκεμβρίου 1999° Κ.Αδάμ, «Αγκάθι η Διατύπωση για τη Χάγη», *Ελευθεροτυπία*, Παρασκευή 10 Δεκεμβρίου 1999° Γ.Χαρβαλιάς, «Τρεις λύσεις για το Ελσίνκι», *Έθνος*, Παρασκευή 10 Δεκεμβρίου 1999° Ν.Μελέτης, «Μάχη τη Νύχτα», *Έθνος*, Παρασκευή 10 Δεκεμβρίου 1999° Ν.Μελέτης, «Ένα Σημαντικό Βήμα για την Ειρήνη», *Έθνος*, Σάββατο 11 Δεκεμβρίου 1999° Γ.Καρέλιας, «Πιο Ασφαλείς Τώρα με την Τουρκία», *Ελευθεροτυπία*, Τετάρτη 15 Δεκεμβρίου 1999° Κ.Αδάμ, «Τρεις Νέοι Δρόμοι στις Σχέσεις Αθήνας-Ε.Ε.-Τουρκίας», *Ελευθεροτυπία*, Δευτέρα 13 Δεκεμβρίου 1999 και Χ.Κοραή, «Τα Οφέλη και η Πρόκληση», *Ελευθεροτυπία*, Δευτέρα 13 Δεκεμβρίου 1999.

κατηγορηματική του υποστήριξη για τις προσπάθειες του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών να φέρει τη διαδικασία σε αίσιο πέρας.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τονίζει ότι η πολιτική επίλυση του προβλήματος θα διευκόλυνε την προσχώρηση της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Εάν μέχρι την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων προσχώρησης δεν έχει επιτευχθεί λύση, η απόφαση του Συμβουλίου όσον αφορά την προσχώρηση θα ληφθεί χωρίς το ανωτέρω να αποτελεί προϋπόθεση. Εν προκειμένω, το Συμβούλιο θα λάβει υπόψη όλα τα σχετικά στοιχεία.⁷⁰²

Οι δύο αυτές παράγραφοι σαφέστατα υποδηλώνουν ότι η ελληνική αντιπροσωπεία στο Ελσίνκι πέτυχε και τους δύο στόχους που είχε θέσει και οι οποίοι κατηύθυναν αλλά, πιο σημαντικά, διαμόρφωναν την πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με το κυπριακό πρόβλημα. Η παράγραφος (9α) κατηγορηματικά ενισχύει την υπόθεση ότι η Ελλάδα επιζητούσε μια συνολική διευθέτηση του κυπριακού προβλήματος η οποία θα στηρίζεται στις αναγνωρισμένες αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ καθώς και στην αξιακή κοινότητα της Ε.Ε. Η παράγραφος (9β) ξεκάθαρα τονίζει ότι το πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου, ανεξάρτητα αν επιλυθεί ή όχι, δε θα αποτελέσει παράγοντα που θα επηρεάσει το ευρωπαϊκό μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η απόφαση αυτή είχε θεμελιακό χαρακτήρα γιατί, με αυτό τον τρόπο, απεγκλωβιζόταν η υποψηφιότητα της Κύπρου προς προσχώρηση από την τουρκική αδιαλλαξία και εξωτερική πολιτική.

Το Ελσίνκι, όμως, αποδείχτηκε ιδιαίτερα κρίσιμο και για το μέλλον της ευρωπαϊκής υποψηφιότητας της Τουρκίας. Σύμφωνα με την παράγραφο 12, η υποψηφιότητα της Τουρκίας προσκολλήθηκε, ρητά και κατηγορηματικά, με την παράγραφο (9α), δηλαδή την παράγραφο περί μιας δίκαιης, βιώσιμης και λειτουργικής επίλυσης του κυπριακού προβλήματος.⁷⁰³ Αυτό, εν ολίγοις, που πέτυχε η Ελλάδα στο Ελσίνκι ήταν να συνδέσει το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας με τη διαδικασία επίλυσης του κυπριακού πολιτικού προβλήματος. Αν επιθυμούσε η Τουρκία να καταστεί επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε. θα έπρεπε να υιοθετήσει πολιτικές που θα επίλυαν το πολιτικό πρόβλημα στο νησί. Χωρίς πολλά λόγια, η Ελλάδα στο Ελσίνκι πέτυχε δύο πολύ σημαντικά ζητήματα. Πρώτον, εξασφάλισε την ευρωπαϊκή προσχώρηση της Κυπριακής Δημοκρατίας αποσυνδέοντας το πολιτικό πρόβλημα της νήσου από τη διαδικασία ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε. και δεύτερον,

⁷⁰² Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι*, 10-11 Δεκεμβρίου 1999, Παράγραφος 9α και 9β.

⁷⁰³ Στο ίδιο, Παράγραφος 12.

προώθησε και καλούπωσε τη διαδικασία επίλυσης του κυπριακού προβλήματος συνδέοντας την τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη με τη δίκαιη επίλυση αυτού του προβλήματος.

Μολονότι οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι ήταν άκρως δεσμευτικές για την ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας, το πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου εξακολουθούσε να αποτελεί ένα αγκάθινο στεφάνι το οποίο δημιουργούσε πονοκέφαλο στους ηγέτες των κρατών-μελών της Ε.Ε. όσον αφορά τη διαδικασία της διεύρυνσης. Το πρόβλημα υπήρχε, ταλάνιζε τις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας και προβλημάτιζε την ευρωπαϊκή πορεία της Κύπρου όπως επίσης και την ευρωπαϊκή προοπτική της ίδιας της Τουρκίας. Η Ελλάδα, χωρίς να αγνοεί τον κίνδυνο ότι οι Ευρωπαίοι εταίροι θα μπορούσαν να ανακαλέσουν την απόφαση του Ελσίνκι για την ευρωπαϊκή πορεία της Κυπριακής Δημοκρατίας λόγω του εκκρεμούς πολιτικού προβλήματος που ταλάνιζε την νήσο, προχώρησε σε συγκεκριμένες πολιτικές δράσεις που προσπάθησαν αφενός να συνδέσουν όσο το δυνατό με την υποψηφιότητα της Τουρκίας το κυπριακό πρόβλημα και αφετέρου να επισημοποιήσουν την υποψηφιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. έτσι ώστε να εξασφαλίσουν την οριστική ένταξή της.

Όπως προαναφέραμε στο κεφάλαιο που καταπιάνεται με τα διμερή προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 8 Νοεμβρίου 2000 υιοθέτησε ένα κείμενο Εταιρικής Σχέσης για την Τουρκία, το οποίο αποτελούσε έναν «οδικό χάρτη» που έπρεπε να ακολουθήσει η Τουρκία έτσι ώστε να εκπληρώσει επιτυχώς όλα τα πολιτικά κριτήρια με τα οποία είχε δεσμευθεί για να καταστεί επισήμως κράτος-μέλος της Ε.Ε. Η ελληνική εξωτερική πολιτική προσπάθησε να επηρεάσει με θεμελιώδη τρόπο τις δεσμεύσεις που θα αναφέρονταν στο συγκεκριμένο κείμενο σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Κύριος σκοπός της Ελλάδας ήταν να συμπεριληφθούν στο κείμενο τα ζητήματα που είχαν άμεση σχέση με τα ελληνοτουρκικά προβλήματα τόσο στο Αιγαίο όσο και στην Κύπρο και, κυριότερα, να γίνουν ρητές και σαφείς αναφορές σε σχέση με αυτά. Το αρχικό σχέδιο που προετοίμασε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή περιείχε τα κρίσιμα ζητήματα του Αιγαίου και της Κύπρου στο Κείμενο της Εταιρικής Σχέσης της Τουρκίας με την Ε.Ε., ωστόσο αυτά είχαν συμπεριληφθεί στο κεφάλαιο περί των «Αρχών» του Κειμένου που από άποψη νομικής φύσεως δε δέσμευαν με σαφή και κατηγορηματικό τρόπο την Τουρκία να συμμορφωθεί με τα συγκεκριμένα ζητήματα. Η Ελλάδα αντιλήφθηκε την έμμεση αποδέσμευση που υπονοούσε το κείμενο αν επικυρωνόταν

με τον τρόπο που προωθούσε η Τουρκία και άμεσα ζήτησε τον επαναπροσδιορισμό του απαιτώντας να συμπεριληφθούν στο κεφάλαιο που αφορούσε τις «Προτεραιότητες και τους Ενδιάμεσους Στόχους» της Εταιρικής Σχέσης. Έπειτα από κρίσιμες διαβουλεύσεις μεταξύ όλων των πλευρών, η Επιτροπή συμπεριέλαβε το ζήτημα της Κύπρου στις βραχυπρόθεσμες προτεραιότητες της Τουρκίας και το ζήτημα του Αιγαίου στις μεσοπρόθεσμες προτεραιότητες υιοθετώντας, με αυτό τον τρόπο, εν μέρει τη θέση της Ελλάδας⁷⁰⁴. Ανεξάρτητα αν το τελικό κείμενο που υιοθετήθηκε ευνόησε την Τουρκία ή την Ελλάδα, γινόταν σαφές ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική ακολουθούσε ένα περιεχόμενο πολιτικής που διαμορφωνόταν μέσα από τις αρχές του διεθνούς δικαίου, την ειρηνική επίλυση των διαφορών και τις διεθνώς αναγνωρισμένες νόρμες που αφορούσαν αποκλειστικά τη δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού προβλήματος.

Η εξωτερική πολιτική δράση της Ελλάδας όμως δεν περιορίστηκε μόνο στην επιδίωξη της να συνδέσει το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας με το πρόβλημα της Κύπρου, αλλά αποσκοπούσε και στην επισημοποίηση της ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. Η στιγμή φαινόταν κατάλληλη και στο ευρύτερο διεθνές επίπεδο γιατί, πέραν από τις σαφείς δεσμεύσεις στο Ελσίνκι, η Ε.Ε. και οι Η.Π.Α. είχαν παρακινήσει τη διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού μέσα από τα Ηνωμένα Έθνη. Ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης και το διπλωματικό του επιτελείο, μολονότι το πλαίσιο που είχε αναδυθεί σε σχέση με την υποψηφιότητα της Κύπρου φαινόταν σαφές και αμετάβλητο, ανησυχούσαν ιδιαίτερος αφού θεωρούσαν ότι υπήρχε η πιθανότητα, έστω και την τελευταία στιγμή, να αναθεωρηθούν αυτές οι κατά τ' άλλα οριστικές αποφάσεις από την πλειονότητα των ηγεσιών των κρατών-μελών της Ε.Ε. εφόσον είχαν απερίφραστα εκφράσει τη δυσαρέσκειά τους για τη μη-πρόοδο της διαδικασίας επίλυσης του κυπριακού προβλήματος. Επομένως, η Ελλάδα πίεζε με έντονο τρόπο το ευρωπαϊκό πολιτικό περιβάλλον για την επισημοποίηση της ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας⁷⁰⁵.

Προς την επίτευξη αυτού του στόχου βοήθησε σε μεγάλο βαθμό η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για το Κυπριακό από τα Ηνωμένα Έθνη και συγκεκριμένα το σχέδιο του Γενικού Γραμματέα Κόφι Ανάν για την επίλυση του

⁷⁰⁴ M.Muftuler-Bac, «Turkey in the EU's Enlargement Process: Obstacles and Challenges», *Mediterranean Politics*, τόμ.7, τχ.2, 2002, σ:79-95 και M.Ugur, «Testing Times in EU-Turkey Relations: The Road to Copenhagen and Beyond», *Journal of Southern Europe and the Balkans*, τόμ.5, τχ.2, 2003, σ:165-183. Βλέπε, επίσης, Tsakonas 2001.

⁷⁰⁵ Σημίτης 2005, σ:112-113.

προβλήματος που παρουσιάστηκε τον Νοέμβριο του 2002. Το σχέδιο αυτό, όπως προαναφέρθηκε, βασιζόταν εν πολλοίς στις ελληνικές πολιτικές θέσεις, δηλαδή στην οικοδόμηση μιας διζωνικής, δικοινοτικής ομοσπονδίας με βάση τις συμφωνίες κορυφής Μακαρίου-Ντενκτάς του 1977 και τις αποφάσεις και τα ψηφίσματα του ΟΗΕ. Αντιθέτως, η τουρκική λύση που προτεινόταν στη βάση μιας χαλαρής συνομοσπονδίας δύο ανεξάρτητων κρατών αναγνωρισμένων από τη διεθνή κοινότητα και με εδαφική υπεροχή σε εκείνα τα γεωγραφικά τμήματα που είχαν προκύψει από την τουρκική εισβολή του 1974⁷⁰⁶ είχε, κατά κύριο λόγο, απορριφθεί εξ ολοκλήρου ως μια βιώσιμη πρόταση επίλυσης για το εν λόγω πρόβλημα. Η Ελλάδα μέχρι και το αποφασιστικό για το ευρωπαϊκό μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας Συμβούλιο της Κοπεγχάγης αγωνιζόταν για τη διαφύλαξη των πεπραγμένων του Ελσίνκι σε κάθε Σύνοδο Κορυφής και σε κάθε ευρωπαϊκό φόρουμ επιβεβαιώνοντας τις βασικές της πολιτικές επιδιώξεις που συνέπιπταν με την αποσύνδεση του πολιτικού προβλήματος της νήσου από τη διαδικασία ένταξης της Κύπρου και με την σύνδεση της ευρωπαϊκής πορείας της Τουρκίας με τη δίκαιη λύση του κυπριακού προβλήματος⁷⁰⁷.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης, το οποίο πραγματοποιήθηκε στις 12 και 13 Δεκεμβρίου του 2002, αποτέλεσε το επιστέγασμα των προσπαθειών της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. και τη σύνδεση του ευρωπαϊκού οράματος της Τουρκίας με τη διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού προβλήματος. Οι διπλωματικές πιέσεις που ασκήθηκαν από ελληνικής και ελληνοκυπριακής πλευράς στην πλειοψηφία της πολιτικής ηγεσίας των κρατών-μελών της Ε.Ε. είχαν ως στόχο να τονίσουν τη ξεκάθαρη στάση που είχε υιοθετήσει η ελληνοκυπριακή πλευρά για τη λύση του προβλήματος στη νήσο, έτσι ώστε να αποφευχθούν οποιεσδήποτε προσδοκίες που είχαν άμεση σχέση με τη διαφοροποίηση της ενταξιακής πορείας της Κύπρου από εκείνη των υπολοίπων υποψηφίων κρατών προς προσχώρηση. Ο Κώστας Σημίτης ήταν ανένδοτος και αποφασισμένος ότι «διεύρυνση χωρίς την Κύπρο δεν θα γινόταν»⁷⁰⁸. Η στάση της ελληνικής αντιπροσωπείας και του Έλληνα πρωθυπουργού δεν άφησαν περιθώρια για ενδεχόμενες αντιρρήσεις από την πλευρά των Ευρωπαίων εταίρων.⁷⁰⁹ Τα

⁷⁰⁶ Onis 2001.

⁷⁰⁷ Σημίτης 2005 και Χ.Ροζάκης, «Η Πρόκληση της Κοπεγχάγης», *Τα Νέα*, Πέμπτη 12 Δεκεμβρίου 2002. Βλέπε, επίσης, Tsakonias 2010.

⁷⁰⁸ Στο ίδιο, σ:114.

⁷⁰⁹ Κ.Παπαχρήστος, «Στην Κορυφή Ύστερα από Πορεία 9 Ετών», *Τα Νέα*, Σάββατο 14 Δεκεμβρίου 2002° Ε.Καρανασοπούλου, «Τι Θα Προβλέπουν τα Συμπεράσματα της Κοπεγχάγης», *Τα Νέα*, Παρασκευή 13 Δεκεμβρίου 2002° «Επιτυχία Κορυφής», Σάββατο 14 Δεκεμβρίου 2002°

συμπεράσματα των εργασιών της Προεδρίας, όπως ακολουθούν, δίνουν το ξεκάθαρο στίγμα της ελληνικής πίεσης για μια διαφανής και αμετάκλητη ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας:

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 1993 έθεσε σε κίνηση μια φιλόδοξη διαδικασία ώστε να εξαλειφθεί η κληρονομιά των συγκρούσεων και διαιρέσεων στην Ευρώπη. Η σημερινή ημέρα αποτελεί ιστορικό ορόσημο άνευ προηγουμένου για την ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας με την περάτωση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Κύπρο, την Τσεχική Δημοκρατία, την Εσθονία, την Ουγγαρία, τη Λετονία, τη Λιθουανία, τη Μάλτα, την Πολωνία, τη Σλοβακική Δημοκρατία και τη Σλοβενία. Η Ένωση προσβλέπει σήμερα στην προοπτική να υποδεχθεί τα εν λόγω κράτη ως μέλη από 1^{ης} Μαΐου 2004. Το επίτευγμα αυτό μαρτυρεί την κοινή αποφασιστικότητα των λαών της Ευρώπης να συμπράξουν σε μια Ένωση, η οποία έχει αναδειχθεί σε κινητήρια δύναμη για την ειρήνη, τη δημοκρατία, τη σταθερότητα και την ευημερία στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Ως πλήρη μέλη μιας Ένωσης η οποία βασίζεται στην αλληλεγγύη, τα κράτη αυτά θα συμμετάσχουν πλήρως στον καθορισμό της περαιτέρω ανάπτυξης του ευρωπαϊκού εγχειρήματος.

Σύμφωνα με την προαναφερόμενη παράγραφο 3, δεδομένου ότι οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Κύπρο ολοκληρώθηκαν, η Κύπρος θα ενταχθεί ως νέο κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επιβεβαιώνει τη σαφή του προτίμηση για την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση μιας ενωμένης Κύπρου. Σ' αυτό το πλαίσιο χαιρετίζει τη δέσμευση των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων να συνεχίσουν τις διαπραγματεύσεις με στόχο την επίτευξη συνολικής διευθέτησης του κυπριακού προβλήματος έως τις 28 Φεβρουαρίου 2003 με βάση τις προτάσεις του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο πιστεύει ότι οι εν λόγω προτάσεις προσφέρουν μια μοναδική ευκαιρία για την επίτευξη διευθέτησης και απευθύνει έκκληση στους ηγέτες της ελληνοκυπριακής και της τουρκοκυπριακής κοινότητας να επωφεληθούν αυτής της ευκαιρίας.

Η Ένωση επαναλαμβάνει ότι είναι πρόθυμη να λάβει υπόψη τους όρους ενός συνολικού διακανονισμού στη Συνθήκη Προσχώρησης σύμφωνα με τις αρχές που αποτελούν τα θεμέλια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε περίπτωση διακανονισμού, το Συμβούλιο, ενεργώντας ομόφωνα βάσει προτάσεων της Επιτροπής, θα αποφασίσει σχετικά με προσαρμογές των όρων προσχώρησης της Κύπρου στην Ε.Ε., όσον αφορά την τουρκοκυπριακή κοινότητα.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε ότι, εάν δεν υπάρξει διευθέτηση, η εφαρμογή του κεκτημένου στο βόρειο τμήμα της νήσου αναστέλλεται, έως ότου το Συμβούλιο λάβει ομόφωνα διαφορετικά απόφαση, βάσει πρότασης της Επιτροπής. Εν τω μεταξύ, το

Κ.Π.Παπαδιόχος, «Σημίτης, Πρωταγωνιστής με Στήριξη Καραμανλή», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 15 Δεκεμβρίου 2002 και Σ.Λυγερός, «Ελληνική Επιτυχία με Σκληρή Δουλεία», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 15 Δεκεμβρίου 2002.

Συμβούλιο καλεί την Επιτροπή, σε συνεννόηση με την κυπριακή κυβέρνηση, να εξετάσει τρόπους για να προωθηθεί η οικονομική ανάπτυξη του βορείου τμήματος της Κύπρου ώστε αυτό να συγκλίνει με την Ένωση.⁷¹⁰

Σε παράλληλο τόνο με αυτό της ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας, η Ελλάδα επισημοποίησε για ακόμη μία φορά τις αμετάκλητες, όπως φαίνονταν, αποφάσεις του Ελσίνκι σε σχέση με την ευρωπαϊκή πορεία και πρόοδο της Τουρκίας ως υποψήφιο προς ένταξη κράτος στην Ε.Ε. Στόχος της Ελλάδας και οδηγός της πολιτικής της συμπεριφοράς ήταν να συνδέσει την ένταξη της Τουρκίας με την προηγούμενη δίκαιη και βιώσιμη επίλυση του Κυπριακού προβλήματος στη βάση μιας δικοινοτικής, διζωνικής ομοσπονδίας που θα βασιζόταν στις αποφάσεις και στα ψηφίσματα των Ηνωμένων Εθνών καθώς και στην αξιακή κοινότητα της Ε.Ε. Αυτή η προοπτική, σύμφωνα με τις παραγράφους 18, 19 και 20 των συμπερασμάτων της προεδρίας, θα αποφασίζονταν οριστικά στο ευρωπαϊκό συμβούλιο των Βρυξελλών του Δεκεμβρίου 2004 που έμελλε να αποτελέσει τη θεμέλιο λίθο της ευρωπαϊκής υποψηφιότητας της Τουρκίας.⁷¹¹

Η Κοπεγχάγη τόνωσε το ηθικό και της ελληνικής και της ελληνοκυπριακής πλευράς όσον αφορά το ζήτημα της δίκαιης και βιώσιμης λύσης του Κυπριακού προβλήματος. Ανεξάρτητα από το εάν η Ελλάδα είχε σημειώσει σημαντικές επιτυχίες στον τομέα της ευρωπαϊκής προοπτικής της Κυπριακής Δημοκρατίας, οι οποίες επισημοποιήθηκαν με την υπογραφή της Πράξης Προσχώρησης στη Στοά του Αττάλου στις 16 Απριλίου 2003 ανατρέποντας, σύμφωνα με τον Κώστα Σημίτη, για πρώτη φορά μετά το 1974 το status quo στο νησί με ειρηνικά μέσα⁷¹², βασικός στόχος της ελληνικής πολιτικής ήταν η εύρεση της κατάλληλης φόρμουλας μέσα στην οποία θα πλαισιώνονταν όλες οι συνθήκες που θα οδηγούσαν στη δίκαιη, βιώσιμη και λειτουργική λύση του Κυπριακού προβλήματος. Το προτεινόμενο σχέδιο Ανάν παρουσιαζόταν ως μια αξιόπιστη βάση πάνω στην οποία θα μπορούσαν να θεμελιωθούν οι αρχές για μια δίκαιη λύση. Σύμφωνα με τον Κώστα Σημίτη, η ελληνοκυπριακή πλευρά έπρεπε να πιέσει τόσο τη διεθνή κοινότητα όσο και την Ε.Ε. ως προς τις ενδεχόμενες δυσλειτουργίες του Σχεδίου που θα επιδρούσαν με αρνητικό τρόπο στην πραγματική εφαρμογή του μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Ύστερα από την

⁷¹⁰ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης*, 12-13 Δεκεμβρίου 2002, Παράγραφοι 3-10-11-12.

⁷¹¹ Στο ίδιο, Παράγραφοι 18-19-20.

⁷¹² Σημίτης 2005.

επιστολή Παπαδόπουλου στο Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ στις 19 Δεκεμβρίου 2003 για ανάληψη πρωτοβουλίας επανέναρξης των συνομιλιών, η Ελλάδα έκρινε ότι ήταν ο κατάλληλος χρόνος να πιέσει διπλωματικά την ελληνοκυπριακή πλευρά έτσι ώστε να παρουσιάσει ένα οδηγό διαπραγμάτευσης που θα τόνιζε ιεραρχικά βασικά αιτήματα της ελληνοκυπριακής πλευράς όσον αφορά το τελικό σχέδιο Ανάν. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα θεωρούσε ως αναγκαία τα ακόλουθα σημεία:

- Α) Να υπάρξει συνολική καταγραφή, τεκμηρίωση και αποτίμηση των απαιτούμενων βελτιώσεων του σχεδίου Ανάν. Η ομάδα εργασίας που είχε συστήσει η ελληνική κυβέρνηση είχε, στο μέτρο του δυνατού, προχωρήσει αυτή την εργασία. Ιδίως όμως η κυπριακή κυβέρνηση θα έπρεπε να κάνει τις σχετικές ιεραρχήσεις και να λάβει τις σχετικές αποφάσεις.
- Β) Να γίνει έγκαιρα γνωστή η άποψη της κυπριακής κυβέρνησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τον ΟΗΕ και στις άλλες χώρες που επηρέαζαν τις εξελίξεις (ΗΠΑ, Μ. Βρετανία, κλπ.), ώστε να προετοιμαστούν και να στηρίξουν τις θέσεις της.
- Γ) Να αρχίσει η ενημέρωση της διεθνούς κοινότητας και ιδίως της Ε.Ε. από την Κυπριακή Δημοκρατία, που ήταν πια μέλος της Ε.Ε. Να επισημανθεί έγκαιρα και με συγκεκριμένο τρόπο τι απαιτείται για να είναι η λύση περισσότερο λειτουργική.
- Δ) Να εξασφαλιστεί η ενεργός συμμετοχή της Ε.Ε. στη διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού. Η παρουσία της στις διαπραγματεύσεις θα ενίσχυε τη λειτουργικότητα της λύσης και τον περιορισμό των αποκλίσεων από το κοινοτικό κεκτημένο.⁷¹³

Η ισχυροποίηση και θεμελίωση αυτών των αιτημάτων κρινόταν αναγκαία έτσι ώστε να καμφθεί η αδιαλλαξία της Τουρκίας μέσω της ευρωπαϊκής της προοπτικής. Η Τουρκία θεωρούσε ότι αν μπορούσε να αναποδογυρίσει την ουσία της κατάστασης καθιστώντας το κυπριακό πρόβλημα ένα αγκάθι που είχε δημιουργηθεί, αποκλειστικά και μόνο, από την ελληνοκυπριακή πλευρά με την αρωγή της μητέρας-πατρίδας Ελλάδας, θα μπορούσε να αποδεσμεύσει το Κυπριακό από τη διαδικασία ένταξης της στην Ε.Ε. Επειδή, όμως, κάτι τέτοιο φαινόταν αδύνατο, ήταν περισσότερο από σίγουρο ότι η Τουρκία για να διασφαλίσει την επιτυχή της ευρωπαϊκή πορεία θα δεχόταν μια ομοσπονδιακή λύση, όπως αυτή που προτεινόταν στο σχέδιο Ανάν, εγκαταλείποντας την προηγούμενη λογική που συνέπιπτε με την άποψη ότι το Κυπριακό πρόβλημα δεν αποτελούσε πρόβλημα αφού είχε επιλυθεί με τη διχοτόμηση του 1974.

⁷¹³ Στο ίδιο, σ:118.

Με την έλευση του 2004, το ελληνικό πολιτικό τοπίο άλλαξε αφού η Νέα Δημοκρατία με αρχηγό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή νίκησε στις εκλογές του Μαρτίου. Το μεγάλο ερώτημα που προέκυπτε ήταν αν η νέα κυβέρνηση θα συνέχιζε την ίδια πολιτική που ακολούθησε το ΠΑΣΟΚ όσον αφορά το κυπριακό πρόβλημα ή θα άλλαζε τη στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υιοθετώντας μια πιο «σκληρή» γραμμή μέσα στο πλαίσιο της πολιτικής της αρνητικής αιρεσιμότητας. Υποψίες για την ευθυγράμμιση με την πολιτική της αρνητικής αιρεσιμότητας άρχισαν να αιωρούνται όταν ο Κώστας Καραμανλής επέλεξε τον Πέτρο Μολυβιάτη ως υπουργό εξωτερικών, δηλαδή έναν άνθρωπο που λόγω της ψυχροπολεμικής του εμπειρίας ήταν έτοιμος να υιοθετήσει πιο ακραίες λογικές και τακτικές καθώς και πολιτικές που θα ήταν διατεθειμένες να ανασκευάσουν και να αναιρέσουν τα κεκτημένα της περιόδου Κώστα Σημίτη.

Από την πρώτη κιόλας μέρα που ανέλαβε πρωθυπουργός της Ελλάδας ο Κώστας Καραμανλής ήρθε αντιμέτωπος με τις πιο σημαντικές συνομιλίες όσον αφορά το κυπριακό πρόβλημα από τη διχοτόμηση της Κύπρου το 1974 και έπειτα⁷¹⁴. Οι συνομιλίες που πραγματοποιήθηκαν στο ελβετικό χειμερινό θέρετρο Μπούργκενστοκ της Λουκέρνης, το Μάρτιο του 2004, μέσα σε ένα πιεστικό χρονοδιάγραμμα επίλυσης του προβλήματος αφού έπρεπε να επιτευχθεί λύση πριν τον Μάιο του 2004 όπου η Κύπρος θα προσχωρούσε στην Ε.Ε. ως ισότιμο κράτος-μέλος, μπορούν να ερμηνευτούν με ποικίλους τρόπους. Ωστόσο, το βασικό συμπέρασμα των συνομιλιών, παρά τις αντιδράσεις μιας μεγάλης μερίδας του ελληνικού πολιτικού κόσμου κυρίως από την πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ, αποδεικνύει ότι η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αποτυπώνει μια ουσιαστική συνέχεια με την πολιτική που είχε διαμορφώσει η προηγούμενη κυβέρνηση Κώστα Σημίτη. Η δικαιολόγηση αυτού του συμπεράσματος πηγάζει από το γεγονός ότι, παρά την οπισθοχώρηση του Πέτρου Μολυβιάτη να πείσει τον Κώστα Καραμανλή να πείσει τον Πρόεδρο των Ελληνοκυπρίων, Τάσσο Παπαδόπουλο, να μεσολαβήσει στις συνομιλίες αποδεχόμενος το σχέδιο Ανάν, η Ελλάδα συμφώνησε να αποδεχτεί το τελικό αναθεωρημένο Σχέδιο Ανάν V αποδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο τη συνέχεια της πολιτικής Κώστα Σημίτη, αλλά, πιο ουσιαστικά, τη συνέχεια μιας πολιτικής που ήταν βασισμένη στην αρχή ότι το κυπριακό πρόβλημα έπρεπε να επιλυθεί με μια

⁷¹⁴ J.Ker-Lindsay, «The Policies of Greece and Cyprus towards Turkey's EU Accession», *Turkish Studies*, τόμ.8, τχ.1, 2007a, σ:71-83 και J.Ker-Lindsay, «Greek-Turkish Rapprochement under New Democracy», *The International Spectator*, τόμ.42, τχ.2, 2007b, σ:237-247.

ομοσπονδιακή προοπτική σύμφωνα με τα ψηφίσματα του ΟΗΕ και τις διεθνώς κοινωνικοποιημένες νόρμες που διαχέονταν από την αξιακή κοινότητα της Ε.Ε.⁷¹⁵

Ωστόσο, η στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με την υποστήριξη του Σχεδίου Ανάν στο δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου του 2004 μπορεί να χαρακτηριστεί ουδέτερη παρά εποικοδομητική. Η Ελλάδα, μετά τις συνομιλίες στο Μπούργκενστοκ, δεν πίεσε όσο έπρεπε την ελληνοκυπριακή πλευρά και κυρίως τον κύριο πρόεδρο Παπαδόπουλο να ταχθεί υπέρ της θετικής ψήφου στο δημοψήφισμα που επρόκειτο να καθόριζε αποφασιστικά το μέλλον της πολιτικής διαδικασίας της επίλυσης του κυπριακού δράματος. Ανεξάρτητα όμως από το πόσο πειστικές ή όχι ήταν οι ελληνικές προσπάθειες να πείσουν την ελληνοκυπριακή πλευρά να υιοθετήσει το Σχέδιο Ανάν με την υπερψήφισή του στο δημοψήφισμα, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η Ελλάδα ακολούθησε μια πολιτική εκ διαμέτρου αντίθετη με αυτή που είχε, μέχρι πρότινος, ακολουθήσει ο τέως πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης όσον αφορά το Κυπριακό.⁷¹⁶ Και οι δύο ελληνικές κυβερνήσεις ήταν υπέρ μιας βιώσιμης λύσης στη βάση μιας δικαιοδικής, διζωνικής ομοσπονδίας συνεπής με τα συναφή ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, τις διεθνώς κοινωνικοποιημένες νόρμες περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και την αξιακή κοινότητα της Ε.Ε. Τελικά, η Κύπρος έγινε επίσημα κράτος-μέλος της Ε.Ε. την 1^η Μαΐου του 2004 ως, όμως, ένα διχοτομημένο κράτος κουβαλώντας στους ώμους της το δυσεπίλυτο κυπριακό πολιτικό πρόβλημα.

Η έκβαση αυτή, δηλαδή η αρνητική ψήφος των ελληνοκυπρίων στο δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου, προεξόφλησε σε μεγάλο βαθμό τη νέα δυναμική που ενδεχομένως θα αποκτούσε η διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού μετά την τελική ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε., την 1^η Μάη του 2004. Παρ' όλα αυτά, η ελληνική πλευρά αφήρησε τα τετελεσμένα και συνέχισε, με αμείωτο ενδιαφέρον, τις προσπάθειες επίλυσης του Κυπριακού στη βάση της διζωνικής, δικαιοδικής ομοσπονδιακής λύσης. Βασική επιδίωξη της ελληνικής πολιτικής ήταν να προσδέσει τη διαδικασία επίλυσης του κυπριακού προβλήματος με τη διαδικασία ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. Η επιδίωξη αυτή θα μπορούσε σε μεγάλο βαθμό να πραγματοποιηθεί στο επερχόμενο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών, το

⁷¹⁵ Ker-Lindsay 2007b, σ:239-41 και Tsakonas 2010, σ:147-151. Βλέπε, επίσης, Δ.Αντωνίου, «Το Άγνωστο Παρασκήνιο για το Τελικό Σχέδιο Ανάν», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 23 Μαΐου 2010.

⁷¹⁶ Ε.Καρανασοπούλου, «Αναζητούν από Τώρα τη Δεύτερη Ευκαιρία», *Τα Νέα*, Σάββατο 24 Απριλίου 2004 και Κ.Ζούλας, «Θα Συνεχίσουμε την Προσπάθεια για την Επίλυση», *Καθημερινή*, Σάββατο 24 Απριλίου 2004.

Δεκέμβριο του 2004, στο οποίο θα αποφασιζόταν ή όχι εάν η Τουρκία θα άρχιζε επίσημες συνομιλίες ένταξης στην Ε.Ε., τότε και υπό ποιους όρους.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών, το Δεκέμβριο του 2004, εμφανίστηκε ως η μεγάλη ευκαιρία της Ελλάδας να ισχυροποιήσει την πολιτική που ήθελε να ακολουθήσει σε σχέση με τη διαδικασία ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. και την προοπτική της λύσης του Κυπριακού προβλήματος. Είναι φανερό ότι οι επαναλαμβανόμενες δεσμεύσεις της Ε.Ε. που συνέδεαν την ευρωπαϊκή προοπτική της γείτονος με την προηγούμενη οριστική και βιώσιμη επίλυση του Κυπριακού πολιτικού προβλήματος καθιστούσαν την προοπτική επίλυσης πολύ πιο πιθανή και τη δέσμευση της Τουρκίας ακόμη περισσότερο ασφυκτική. Η τακτική της Ελλάδας ήταν, πάντοτε, να πιέζει την ατζέντα των διαπραγματεύσεων ως προς αυτή τη δέσμευση της Τουρκίας, κάτι το οποίο ήταν και πάλι ιδιαίτερα εμφανές στη Σύνοδο Κορυφής των Βρυξελλών. Ύστερα από ένα αδυσώπητο διπλωματικό πόκερ η Τουρκία δεσμεύθηκε να αναγνωρίσει την επέκταση της Συμφωνίας της Άγκυρας στα δέκα νέα κράτη-μέλη της Ε.Ε., συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου, ικανοποιώντας τόσο την ελληνική όσο και την ελληνοκυπριακή πλευρά.⁷¹⁷ Ωστόσο, η δέσμευση της Τουρκίας ήταν ξεκάθαρα μερική αφού, σύμφωνα με τα τελικά συμπεράσματα της Ολλανδικής Προεδρίας, η ντε φάκτο αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας θα γινόταν «πριν από την ουσιαστική έναρξη των διαπραγματεύσεων προσχώρησης και μετά την επίτευξη συμφωνίας και την οριστικοποίηση των τροποποιήσεων που είναι αναγκαίες δεδομένης της σημερινής σύνθεσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης».⁷¹⁸ Με λίγα λόγια, η Τουρκία κατάφερε να παγώσει το ζήτημα της αναγνώρισης της Κυπριακής Δημοκρατίας μέχρι και τις 3 Οκτωβρίου του 2005, όποτε δηλαδή θα άρχιζαν επισήμως οι ενταξιακές της διαπραγματεύσεις προς προσχώρηση στην Ε.Ε. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι η πολιτική της Ελλάδας παρέκκλινε από τον ουσιώδη στόχο της, δηλαδή από τη δέσμευση της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας με την ίδια τη διαδικασία της δίκαιης και βιώσιμης λύσης του Κυπριακού προβλήματος.

Η καρποφορία που επανειλημμένως αναζητούσε η Ελλάδα πραγματοποιήθηκε στις 3 Οκτωβρίου του 2005 με τη διαδικασία προετοιμασίας του Διαπραγματευτικού

⁷¹⁷ Ε.Καρανασοπούλου, «Σκληρό Παζάρι με την Τουρκία», *Τα Νέα*, Παρασκευή 17 Δεκεμβρίου 2004 και «Σκληρό Παζάρι Μέχρι την Τελευταία Στιγμή για Όλα», *Καθημερινή*, Παρασκευή 17 Δεκεμβρίου 2004.

⁷¹⁸ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών*, 16-17 Δεκεμβρίου 2004, Παράγραφος 19.

Πλαισίου όσον αφορά τις τελικές ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Ε.Ε. με την Τουρκία. Με μια περιεκτική αναφορά που περιέχεται στο κείμενο του Διαπραγματευτικού Πλαισίου γίνεται σαφής η υποχρέωση της Τουρκίας να προωθήσει τη διαδικασία λύσης του Κυπριακού προβλήματος και να αναγνωρίζει τη νομική υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως μιας κρατικής ανεξάρτητης οντότητας στο διεθνές status quo. Συγκεκριμένα, το Διαπραγματευτικό Πλαίσιο αναφέρει ότι η πρόοδος των διαπραγματεύσεων της Τουρκίας θα εξαρτιόταν από

«τη συνεχιζόμενη υποστήριξη της Τουρκίας για προσπάθειες να επιτευχθεί μια λειτουργική διευθέτηση του Κυπριακού προβλήματος μέσα στο πλαίσιο του ΟΗΕ και σε συμφωνία με τις αρχές πάνω στις οποίες η Ένωση έχει εδραιωθεί, συμπεριλαμβάνοντας και τα βήματα έτσι ώστε να συνεισφέρει σε ένα ευνοϊκό περιβάλλον για μια βιώσιμη διευθέτηση και πρόοδο στην κανονικοποίηση των διμερών σχέσεων μεταξύ της Τουρκίας και όλων των κρατών-μελών της Ε.Ε., συμπεριλαμβάνοντας και την Κυπριακή Δημοκρατία»⁷¹⁹.

Επίσης, στην παράγραφο 6 του Διαπραγματευτικού Πλαισίου, αναφέρεται και η ρητή υποχρέωση της Τουρκίας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις υπό την Εταιρική Σχέση και του Επιπρόσθετου Πρωτοκόλλου ως προς όλα τα νέα κράτη-μέλη της Ε.Ε.

Ήταν φανερό ότι η κυβέρνηση Κώστα Καραμανλή προσπαθούσε να λύσει το πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου συνδέοντας την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας με τη διαδικασία επίλυσης αυτού του προβλήματος. Προς αυτό το στόχο, η ελληνική κυβέρνηση, όπως ακριβώς έπραξε και για το ζήτημα των προβλημάτων στο Αιγαίο, απαιτούσε σε κάθε επίσημο κείμενο της Ε.Ε. που αφορούσε την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας να υπάρχει σαφής αναφορά για την υποχρέωση της Τουρκίας να συμβάλει στη δίκαιη και λειτουργική επίλυση του κυπριακού προβλήματος. Επίσης, απαραίτητη δέσμευση της Τουρκίας ήταν η αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας μέσω την πλήρης εφαρμογής του Πρωτοκόλλου της Συμφωνίας της Άγκυρας για τα νέα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Οι προσπάθειες αυτές της ελληνικής κυβέρνησης συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια που βρισκόταν στην εξουσία ο Κώστας Καραμανλής⁷²⁰. Με αυτό τον τρόπο, η κυβέρνηση Καραμανλή συνέχισε την πολιτική που είχε χαράξει ο Κώστας Σημίτης ως προς την επίλυση του

⁷¹⁹ Διαπραγματευτικό Πλαίσιο για την Τουρκία, Λουξεμβούργο, 3 Οκτωβρίου 2005, στο http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf, Παράγραφος 6.

⁷²⁰ Tsakonas 2010, σ:154-163.

κυπριακού προβλήματος και τη σύνδεση του με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

Η Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Ένωση:

Η Περίπτωση του Πολέμου στο Ιράκ.

8.1 Εισαγωγή.

Στα προηγούμενα κεφάλαια εξετάσαμε τη συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας διαχωρίζοντας την πολιτική που έχει ακολουθήσει η Ελλάδα στο Αιγαίο και στο Κυπριακό. Τα κύρια συμπεράσματα έδειξαν ότι το αναλυτικό μοντέλο της κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής, όπως περιγράφεται στο κεφάλαιο 4, ερμηνεύει την ελληνική εξωτερική πολιτική όσον αφορά αυτό το κρίσιμο για την Ελλάδα ζήτημα, δηλαδή το ευρωπαϊκό μέλλον της γειτονικής Τουρκίας, και σε μεγάλο βαθμό προβλέπει την πολιτική που θα εξακολουθήσει να ακολουθεί η Ελλάδα σε σχέση με την Τουρκία. Μέσα από αυτή την ανάλυση, αποδείξαμε τη συνέπεια της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με τις νόρμες που διαχέονται σε διεθνές (ευρωπαϊκό) και εθνικό (ελληνικό) επίπεδο και τεκμηριώσαμε τη συνέχεια της πολιτικής της θετικής αιρεσιμότητας τόσο από την κυβέρνηση Κώστα Σημίτη, δηλαδή κατά τη χρονική περίοδο 1996 έως 2004, όσο κι από την κυβέρνηση Κώστα Καραμανλή, δηλαδή κατά τη χρονική περίοδο 2004 έως 2009.

Με την ίδια μεθοδολογία θα αναλύσουμε και την πολιτική που ακολούθησε η Ελλάδα όσον αφορά κρίσιμα θέματα της εξωτερικής της πολιτικής μέσα στο πλαίσιο της ελληνικής προεδρίας στην Ε.Ε. κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 2003. Αυτό που μας αφορά ιδιαίτερα είναι να αναλύσουμε την πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με τον πόλεμο που ξέσπασε στο Ιράκ, τον Μάρτιο του 2003. Βασικό μας μέλημα αποτελεί η συγκριτική ανάλυση μεταξύ αυτής της περιπτωσιολογικής μελέτης, δηλαδή της ανάλυσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με τον πόλεμο στο Ιράκ υπό το πλαίσιο της προεδρίας, και της προηγούμενης περιπτωσιολογικής μελέτης, δηλαδή την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Στόχος μας είναι να εξιχνιάσουμε τις αναλυτικές ικανότητες και προβλεπτικές διαστάσεις του κονστρουκτιβιστικού πλαισίου ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής αλλά και να ισχυροποιήσουμε το επιχείρημα ότι η Ελλάδα έχει ακολουθήσει μια πολιτική σε σχέση με τα εξωτερικά της ζητήματα που κατευθύνεται και, κατά κύριο λόγο,

διαμορφώνεται από τις νόρμες που διαχέονται σε διεθνές (κυρίως ευρωπαϊκό) επίπεδο καθώς και τις νόρμες που κοινωνικοποιούνται στην ελληνική κοινωνία.

Το κεφάλαιο που ακολουθεί χωρίζεται σε πέντε μέρη. Το πρώτο μέρος κάνει μια γενική αναφορά για το πως έχει δημιουργηθεί και εξελιχθεί ο θεσμός της προεδρίας στην Ε.Ε. καθώς και για τις κυριότερες λειτουργίες της προεδρίας μέσα στο πλαίσιο διαμόρφωσης και άσκησης πολιτικής και αποφάσεων. Στο δεύτερο μέρος επιδιώκεται μια συγκριτική ανάλυση των τριών ελληνικών προεδριών του παρελθόντος (1983, 1988, 1994) και αναφέρονται οι βασικότερες διαστάσεις της τελευταίας ελληνικής προεδρίας, από τον Ιανουάριο μέχρι τον Ιούνιο του 2003. Το τρίτο υποκεφάλαιο αναλύει τις νόρμες που διαχέονται σε διεθνές επίπεδο και ενδεχομένως έχουν επηρεάσει την ελληνική εξωτερική πολιτική σε σχέση με το βασικότερο ζήτημα που αντιμετώπισε εκείνη την περίοδο η Ελλάδα ως προεδρία, το θέμα του πολέμου στο Ιράκ. Το τέταρτο υποκεφάλαιο διερευνά τις νόρμες που κοινωνικοποιούνται σε εθνικό επίπεδο, δηλαδή εσωτερικεύονται στην ελληνική κοινωνία. Το πέμπτο μέρος αναλύει κριτικά την πραγματική συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά το ζήτημα του πολέμου στο Ιράκ και, με αυτό τον τρόπο, αποδεικνύει ή όχι την αναλυτική ικανότητα και προβλεπτική ισχύ του κονστρουκτιβιστικού πλαισίου ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής.

8.2 Η Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ιστορική – Θεσμική Εξέλιξη.

Η προεδρία της Ε.Ε. γεννήθηκε περισσότερο ως μια ανάγκη για την ανταπόκριση των αυξημένων λειτουργικών υποχρεώσεων του Συμβουλίου των Υπουργών της Ε.Ε. παρά ως μια απαραίτητη συνιστώσα που έπρεπε να συμπεριληφθεί στο γενικότερο θεσμικό οικοδόμημα της Ε.Ε.⁷²¹ Η αθέτηση, επομένως, σημαντικών υποχρεώσεων του Συμβουλίου όσον αφορά λειτουργικά ζητήματα λήψης αποφάσεων έδωσε το έναυσμα για την θεσμική ανάπτυξη της προεδρίας⁷²². Σύμφωνα με τους Μπλαβούκο και Παγουλάτο, βασικός λόγος της γέννησης της προεδρίας ήταν «η ανάγκη αντιπροσώπευσης του Συμβουλίου ως συλλογικού οργάνου στις σχέσεις του με τους άλλους κοινοτικούς θεσμούς, τα μέσα

⁷²¹ F.Hayes-Renshaw και H.Wallace, *The Council of Ministers*, Macmillan, Λονδίνο, 1997 και S.Blavoukos, D.Bourantonis και G.Pagoulatos, «A President for the European Union: A New Actor in Town», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.45, τχ.2, 2007, σ:231-252.

⁷²² E.J.Kirchner, *Decision-Making in the European Community: the Council Presidency and European Integration*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 1992.

μαζικής ενημέρωσης και το ευρύ κοινό»⁷²³. Κύριο χαρακτηριστικό της προεδρίας αποτελεί η διακυβερνητική φύση της όπως αυτή έρχεται σε αντίθεση με τον υπερεθνικό χαρακτήρα που διέπει τα βασικά θεσμικά όργανα διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων της Ε.Ε., κυρίως την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Όπως ο Kirchner τονίζει, η ανάδειξη της προεδρίας ως βασικού θεσμικού οργάνου στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων πολιτικής σηματοδοτεί τον πλήρη έλεγχο της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης από τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. παραμερίζοντας σε σημαντικό βαθμό την ικανότητα των υπερεθνικών οργάνων να κατευθύνουν την ενοποιητική διαδικασία⁷²⁴.

Μολονότι οι ιδρυτικές συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δεν περιέχουν ιδιαίτερες αναφορές ως προς το ρόλο καθώς και τις λειτουργίες της προεδρίας, δύο χαρακτηριστικά αποτελούν κοινές αρχές σε σχέση με τη φύση και την οργανωτική λειτουργία της προεδρίας στο θεσμικό σύστημα της Ε.Ε.⁷²⁵ Πρώτον, η προεδρία ασκείται απ' όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. ανεξάρτητα δηλαδή από το μέγεθός τους και την παρεπόμενη οικονομική και πολιτική τους ισχύ. Δεύτερον, οι εργασίες της προεδρίας δεν διεκπεραιώνονται μέσω ενός συλλογικού οργάνου αλλά εκπληρώνονται από τα μεμονωμένα κράτη-μέλη. Παρ' όλα αυτά, θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει την άποψη ότι ο ρόλος της προεδρίας για μεγάλο χρονικό διάστημα παρέμεινε αδιευκρίνιστος στο θεσμικό σύστημα της Ε.Ε. και, ανάλογα με τις πολιτικοκοινωνικές συγκυρίες της εκάστοτε εποχής, διαμορφωνόταν σε σχέση με τις «ορέξεις» και τα συμφέροντα της κάθε χώρας που ασκούσε την προεδρία.

Παρά το γεγονός ότι θα ανέμενε κανείς η δυναμική της προεδρίας και ο θεσμικός της ρόλος συνεχώς να υποβαθμίζονται με το πέρασμα του χρόνου και τη σταδιακή ανάπτυξη των υπερεθνικών οργάνων της Ε.Ε., η προεδρία αναβάθμισε τη θέση της μέσα στο θεσμικό σύστημα της Ε.Ε. και, παραδόξως, πολλαπλασίασε τις λειτουργίες της και, κατ' επέκταση, τον πολιτικό ρόλο της σε αυτό το θεσμικό

⁷²³ Γ.Παγουλάτος και Σ.Μπλαβούκος, *Η Τελευταία Ελληνική Προεδρία: Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και οι Τέσσερις Ελληνικές Προεδρίες της Ε.Ε.*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004, σ:16 και M.Westlake, *The Council of the European Union*, Cartermill, Λονδίνο, 1995, σ:16.

⁷²⁴ Kirchner 1992.

⁷²⁵ Με τη Συνθήκη των Παρισίων (1951), η Προεδρία ασκούσαν κάθε τρεις μήνες ανά χώρα με αλφαβητική σειρά. Οι Συνθήκες της Ρώμης (1957) επέκτειναν το διάστημα άσκησης της Προεδρίας σε έξι μήνες, γεγονός το οποίο νομιμοποιήθηκε με την Ενοποιημένη Συνθήκη του 1965. Επίσης, με την είσοδο της Αυστρίας, Φινλανδίας και Σουηδίας το 1995, επήλθε νέα αλλαγή της κυκλικής άσκησης της Προεδρίας και καθιερώθηκε η άτυπος θεσμός της «Τρόικας», η οποία απαρτίζεται από την προηγούμενη, την τωρινή και την επόμενη προεδρία. Ο λόγος ύπαρξης της Τρόικας δικαιολογείται για να διασφαλίζεται η αποτελεσματικότερη άσκηση της προεδρίας από τα κράτη-μέλη της Ε.Ε., καθώς επίσης και η καλύτερη δυνατή εκπροσώπηση της Ένωσης στις εξωτερικές της σχέσεις.

οικοδόμημα. Επομένως, η βαθμιαία θεσμική εξέλιξη της Ε.Ε. ακολουθούνταν από μια παράλληλη ανάπτυξη της προεδρίας ως μιας σημαντικής συνιστώσας της θεσμικής αρχιτεκτονικής της Ε.Ε. Η εξέλιξη αυτή θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από τις «εγγενείς θεσμικές αδυναμίες» του συστήματος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, από την ανάγκη αντιμετώπισης των συστημικών ανισορροπιών που παρουσιάζονταν στο πολύπλοκο πολιτικό σύστημα των Ε.Κ. καθώς κι από τη «σταδιακή μετεξέλιξη του ίδιου του συστήματος των Ε.Κ.».⁷²⁶

Σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη των αρμοδιοτήτων της προεδρίας έδωσε η κρίση της «άδειας καρέκλας», το 1965. Με την κρίση της «άδειας καρέκλας» φανήκαν τα όρια της ευρωπαϊκής διαδικασίας της ολοκλήρωσης αφού διαπιστώθηκε με τον πιο εύγλωττο τρόπο η επιθυμία των κρατών-μελών (στην περίπτωση αυτή της Γαλλίας) να διεκδικούν τα ζωτικά συμφέροντά τους εις βάρος της ευρωπαϊκής ενοποιητικής πορείας. Αποτέλεσμα αυτής της κρίσης ήταν να αναβαθμιστεί ο ρόλος του Συμβουλίου, το οποίο έπρεπε να υποστεί το βάρος της σύζευξης των ασύμμετρων διαστάσεων των διαφορετικών συμφερόντων των κρατών-μελών της Ε.Ε. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με το ασταθές διεθνές περιβάλλον της εποχής εκείνης κατέδειξαν το αυξανόμενο χάσμα μεταξύ των εθνικών συμφερόντων των κρατών-μελών και πρόβαλαν την ανάγκη για μεγαλύτερη συνεργασία σε επίπεδο κυβερνήσεων. Όλη αυτή η κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα την αναβάθμιση του Συμβουλίου ως του βασικού κοινοτικού θεσμού λήψης αποφάσεων και, παράλληλα, τον επιμερισμό αυξημένων αρμοδιοτήτων στην Προεδρία.

Με την πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνεργασίας, η οποία άφησε εξ ολοκλήρου την πραγματοποίηση των εργασιών της στα χέρια της προεδρίας, ενισχύθηκε σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό ο θεσμός της προεδρίας. Η τάση αυτή διαπιστώθηκε κι από διάφορες εκθέσεις για το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης που έρχονταν κατά καιρούς στην επιφάνεια, όπως αυτή που είχε συγγράψει ο πρωθυπουργός του Βελγίου Leo Tindemans το 1975.⁷²⁷ Σε αυτές τις εκθέσεις καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό το πλαίσιο μέσα στο οποίο οριοθετήθηκαν οι κατευθυντήριες γραμμές όσον αφορά τον οργανωτικό και πολιτικό ρόλο της προεδρίας. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, η πολιτική θέση της προεδρίας ενισχύθηκε μέσα στο θεσμικό σύστημα της Ε.Ε. αφού η πορεία της ενοποιητικής διαδικασίας στιγματίστηκε από την υπογραφή της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης

⁷²⁶ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:17.

⁷²⁷ Στο ίδιο, σ:19.

(1986) και την αισιοδοξία που είχε διασπείρει η μελλοντική συμφωνία των κρατών-μελών για την υπογραφή της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1992)⁷²⁸.

Με την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, το 1992, πραγματοποιείται ένα σημαντικό άλμα όσον αφορά τόσο τα καθήκοντα της προεδρίας όσο και την οργανωτική της λειτουργία μέσα στο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. Ο διαχωρισμός των πολιτικών της Ε.Ε. σε τρεις πυλώνες ενίσχυσε τη δύναμη των κρατών-μελών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων καθώς και το συμβιβαστικό ρόλο του Συμβουλίου ως «το συνδετικό κρίκο των τριών επιμέρους πυλώνων»⁷²⁹. Για να δαμαστεί αυτός ο διακυβερνητικός χαρακτήρας της νέας δομής του πολιτικού συστήματος της Ε.Ε. έπρεπε να εμπλουτιστεί ο ρόλος της προεδρίας με νέες εργασίες και αυξημένες αρμοδιότητες. Προς αυτή την κατεύθυνση σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι αποφάσεις που πάρθηκαν με τις συνθήκες του Άμστερνταμ (1997) και της Νίκαιας (2000).

Ρόλος και Λειτουργίες της Προεδρίας.

Από την προηγούμενη ιστορική αναδρομή θα μπορούσε να συναχθεί το συμπέρασμα ότι δύο είναι οι βασικές αρμοδιότητες του θεσμού της προεδρίας. Πρώτον, κύριο καθήκον της προεδρίας είναι να διασφαλίζει την λειτουργία του Συμβουλίου τόσο σε οργανωτικό-διοικητικό επίπεδο όσο και σε πολιτικό. Σε οργανωτικό-διοικητικό επίπεδο, η προεδρία ασχολείται κυρίως με θέματα που αφορούν την εύρυθμη διεκπεραίωση των κάθε είδους συναντήσεων μεταξύ των κύριων δρώντων που συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων της Ε.Ε. Κύριος σκοπός της προεδρίας είναι να κατευθύνει, να προεδρεύει και να καθοδηγεί με αποτελεσματικότητα τις λειτουργίες του Συμβουλίου, ιδιαίτερα τις σχέσεις του Συμβουλίου με τα άλλα θεσμικά όργανα του πολιτικού συστήματος της Ε.Ε.

Σε πολιτικό επίπεδο, οι εργασίες της προεδρίας αναλώνονται στο δύσκολο έργο της μεσολάβησης και του τελικού συμβιβασμού των αντικρουόμενων συμφερόντων των κρατών-μελών της Ε.Ε.⁷³⁰ Αυτός, όμως, ο καίριος ρόλος της σε καμία περίπτωση δεν συνεπάγεται ότι η προεδρία μπορεί να επηρεάσει ή να πρωταγωνιστήσει στις διαδικασίες διαμόρφωσης σημαντικών ζητημάτων που απασχολούν ανά περιόδους την Ε.Ε., παρά τα επιχειρήματα που έχουν προβληθεί για

⁷²⁸ Γ.Κρανιδιώτης, *Η Εξέλιξη της Ελληνικής Πολιτικής στη Δεύτερη Ελληνική Προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 1993.

⁷²⁹ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:21.

⁷³⁰ Κρανιδιώτης 1993 και Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004.

τις δυνατότητες ανάληψης πρωτοβουλιών εκ μέρους της Προεδρίας⁷³¹. Αυτοί οι περιορισμοί στη δυνατότητα της Προεδρίας να αναλαμβάνει πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της θεματολογίας των ζητημάτων της Ε.Ε. ενισχύθηκαν με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στη Σεβίλλη, το 2002, όπου πλέον προβλέπεται η εκπόνηση πολυετών προγραμμάτων δράσης τα οποία υποβάλλονται κάθε Δεκέμβριο προς έγκριση στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο.⁷³²

Ο δεύτερος κύριος ρόλος της προεδρίας αποτελεί η εκπροσώπηση του Συμβουλίου τόσο εντός της Ε.Ε. όσο και με τρίτους. Η εσωτερική εκπροσώπηση του Συμβουλίου από την προεδρία αφορά τις σχέσεις της με τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. ως απόρροια των αυξημένων λειτουργιών της προεδρίας ιδιαίτερα μετά τη συνθήκη του Μάαστριχτ, το 1992. Όσον αφορά την εξωτερική εκπροσώπηση, η προεδρία αντιπροσωπεύει ολόκληρη την Ε.Ε. στη διεθνή κοινότητα. Αυτή η λειτουργία έχει λάβει τεράστιες διαστάσεις την τελευταία δεκαετία αφού η Ε.Ε. έχει αναβαθμίσει τις σχέσεις της με τον «έξω» κόσμο, δηλαδή με τρίτους, σε σημαντικό βαθμό. Αυτές οι υποχρεώσεις δεν περιορίζονται μόνο στα ζητήματα του δεύτερου και του τρίτου πυλώνα αλλά αφορούν και θέματα του πρώτου πυλώνα⁷³³.

Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λισσαβόνας, οι αρμοδιότητες της προεδρίας μειώθηκαν σε σημαντικό βαθμό τόσο σε οργανωτικό-διοικητικό επίπεδο όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποτελεί πλέον ξεχωριστό θεσμό της Ένωσης με μόνιμο πρόεδρο ο οποίος εκλέγεται κάθε δύομισή χρόνια και μπορεί να επανεκλεγεί για μία μόνο φορά.⁷³⁴ Επιπλέον, ο Υπατος Εκπρόσωπος της Ένωσης για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής της ασφάλειας είναι αυτός που πλέον προεδρεύει στην ΚΕΠΠΑ και εκπροσωπεί την Ένωση όσον αφορά τις

⁷³¹ Για παράδειγμα, ο Tallberg ισχυρίζεται ότι αν διευρυνθεί ο καθορισμός της διαδικασίας της διαμόρφωσης της θεματολογίας όσον αφορά την άσκηση και λήψη αποφάσεων στην Ε.Ε., τότε η εμπειρική έρευνα θα μπορούσε να υποστηρίξει την υπόθεση ότι η προεδρία επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τη διαδικασία της λήψης αποφάσεων στην Ε.Ε. Ομοίως, ισχυρίζεται ότι επειδή η προεδρία έχει πρόσβαση σε αυξημένες πηγές πληροφοριών όσον αφορά τα συμφέροντα των κρατών-μελών κατά τη διάρκεια της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, μπορεί να αναδείξει νέα ζητήματα στη θεματολογία της λήψης αποφάσεων καθώς και να συγκεράσει τις αντιτιθέμενες προτιμήσεις των κρατών-μελών. Για την επιχειρηματολογία υπέρ της ανάληψης σημαντικών πρωτοβουλιών εκ μέρους της προεδρίας, βλέπε J.Tallberg, «The Agenda-Shaping Powers of the EU Council Presidency», *Journal of European Public Policy*, τόμ.10, τχ.1, 2003, σ:1-19 και J.Tallberg, «The Power of the Presidency: Brokerage, Efficiency and Distribution in EU Negotiations», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.42, τχ.5, 2004, σ:999-1022 και J.Tallberg, *Leadership and Negotiation in the European Union*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2006.

⁷³² Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Σεβίλλης*, 21-22 Ιουνίου 2002, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/72641.pdf.

⁷³³ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004.

⁷³⁴ Βλέπε Άρθρο 9Α, 9Β και 9Γ, Συνθήκη της Λισσαβόνας. Βλέπε επίσημο δικτυακό τόπο της Συμβουλίου της Ε.Ε., www.consilium.europa.eu/showpage.asp?lang=en.

εξωτερικές της δράσεις. Επομένως, ενώ στο παρελθόν η λάμψη της προεδρίας πήγαζε από την εκπροσώπηση του Συμβουλίου με τρίτους, με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας αυτή η αρμοδιότητα της προεδρίας μειώθηκε σε σημαντικό βαθμό. Παράλληλα, ενώ πριν η προεδρία μπορούσε να αναλάβει πρωτοβουλίες για να επηρεάσει ή να προωθήσει τη θεματολογία στις διαδικασίες καθορισμού σημαντικών ζητημάτων που απασχολούν την ευρύτερη λειτουργία της Ε.Ε., η γέννηση του Συμβουλίου ως ενός νέου θεσμικού οργάνου περιορίζει σε μεγάλο βαθμό αυτές τις πρωτοβουλίες που θα μπορούσε να αναλάβει η προεδρία. Επομένως, παρατηρείται μια τάση υποβάθμισης του άτυπου θεσμού της προεδρίας, η οποία επρόκειτο να ανεγείρει σημαντικά ερωτήματα για το μέλλον αυτού του άτυπου θεσμού καθώς και για το μέλλον της ίδιας της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Παράγοντες Αποτελεσματικότητας της Προεδρίας.

Από την παραπάνω ανάλυση γίνεται αντιληπτό ότι κάποιοι συγκεκριμένοι παράγοντες πρέπει να διέπουν την προεδρία έτσι ώστε αυτή να ασκεί με αποτελεσματικότητα το έργο της μέσα στο θεσμικό οικοδόμημα της Ε.Ε. Το μέγεθος της χώρας που αναλαμβάνει να ασκήσει τα καθήκοντα της προεδρίας αποτελεί βασικό παράγοντα για την επιτυχή διεκπεραίωση αυτών των καθηκόντων. Υπάρχει μια διάχυτη επιχειρηματολογία που υποστηρίζει την άποψη ότι τα μικρά σε μέγεθος κράτη συνήθως αντιμετωπίζουν προβλήματα στην άσκηση των καθηκόντων τους όταν προεδρεύουν στην Ε.Ε. Γι' αυτό το λόγο, άλλωστε, «ενισχύθηκαν διαχρονικά το προσωπικό και ο ρόλος της Γραμματείας του Συμβουλίου, προκειμένου να παράσχει την απαραίτητη υποστήριξη» στα μικρά κράτη-μέλη⁷³⁵. Απεναντίας, τα μεγάλα κράτη-μέλη επιτελούν το έργο τους με αρκετή επιτυχία ενισχύοντας το διαμεσολαβητικό ρόλο της προεδρίας είτε μεταξύ των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. είτε για τον μετριασμό των αντιτιθέμενων συμφερόντων των κρατών-μελών.

Σε συνάρτηση με το μέγεθος μιας χώρας, σημαντικό ρόλο παίζει και το πολιτικό κεφάλαιο που διαθέτει κάθε χώρα για την επιτυχή άσκηση της προεδρίας. Σε αυτή την περίπτωση, αναδεικνύεται η σημασία της εμπειρίας που κατέχει κάθε αντιπροσωπευτική αποστολή. Για παράδειγμα, πολύ σημαντικές συνιστώσες αποτελούν η γνώση των διαδικασιών λήψης αποφάσεων της Ε.Ε. καθώς και των ποικίλων πολιτικών της Ένωσης. Επίσης, η εμπειρία του κάθε κράτους-μέλους θα

⁷³⁵ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:32.

μπορούσε να προωθήσει τη συνεργασία μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. και να συνενώσει τις προσπάθειές τους για την περαιτέρω ανάπτυξη της ενοποιητικής διαδικασίας.

Ο χρόνος ανάληψης της προεδρίας επιπλέον αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη χώρα που αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει τη συγκεκριμένη λειτουργία. Η συνιστώσα αυτή σχετίζεται με τρεις επιμέρους παραμέτρους που συμβάλουν στην αποτελεσματικότητα της προεδρίας: α) ο ημερολογιακός χρόνος που αναλαμβάνει να ασκήσει την προεδρία μια χώρα (είτε στο πρώτο είτε στο δεύτερο εξάμηνο του έτους), αφού ανάλογα με την κάθε χρονική περίοδο προκύπτουν διάφορα ζητήματα πολιτικής που πρέπει να διεκπεραιωθούν, β) το χρονικό διάστημα που χωρίζει την ένταξη της χώρας από την έναρξη άσκησης της προεδρίας, γιατί οι χώρες που έχουν πρόσφατα εισέλθει στην Ε.Ε. στερούνται τις εμπειρίες που απαιτούνται για την επιτυχή άσκηση της προεδρίας και δεν διαθέτουν την κατάλληλη εμπειρία να προωθήσουν το μεσολαβητικό ρόλο της προεδρίας και γ) οι γενικότερες συνθήκες που επικρατούν τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό περιβάλλον της Ε.Ε. και της κάθε χώρας σε σχέση με τη χρονική περίοδο που αναλαμβάνει τα καθήκοντα του κάθε κράτος-μέλος της Ε.Ε.

Η τελευταία αυτή παράμετρος αποτελεί την ουσιαστικότερη μεταβλητή που επηρεάζει την επιτυχία της αποτελεσματικότητας μια προεδρίας ή όχι. Το εσωτερικό περιβάλλον που επικρατεί σε μια χώρα όταν αναλαμβάνει να ασκήσει τα καθήκοντα της προεδρίας δίνει την ώθηση ή αποτελεί αρνητικό παράγοντα για την επιτυχή άσκηση της προεδρίας. Συνήθως, κράτη-μέλη που έχουν εκλογικές αναμετρήσεις να αντιμετωπίσουν κατά τη διάρκεια που προεδρεύουν στην Ε.Ε. περιορίζονται αισθητά στην προώθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ελαχιστοποιούν τις πιθανότητες να ασκήσουν μια επιτυχή προεδρία. Σε αντίθεση, όταν παρατηρείται μια σταθερή πολιτική κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας που αναλαμβάνει την προεδρία, η αποτελεσματικότητα της άσκησης των καθηκόντων ενισχύεται σε σημαντικό βαθμό αφού το κράτος-μέλος επικεντρώνεται στις προσπάθειές του να αναπτύξει μια θεματολογία που προάγει την ενοποιητική διαδικασία και τα κοινά συμφέροντα των κρατών-μελών της Ε.Ε. Όσον αφορά το εξωτερικό περιβάλλον, ένα «εξωγενή σοκ» μπορεί να αποσταθεροποιήσει την άσκηση της προεδρίας από τα κράτη-μέλη. Για παράδειγμα, αξιοσημείωτα γεγονότα, όπως η πτώση του τείχους του Βερολίνου και ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία, δημιούργησαν ουσιαστικά προβλήματα στην άσκηση της προεδρίας, με αποτέλεσμα η αποτελεσματικότητά της να μειωθεί σε μεγάλο βαθμό. Ανάλογη περίπτωση θα μπορούσε να θεωρηθεί και η άσκηση της προεδρίας

από την Ελλάδα, το πρώτο εξάμηνο του 2003, που κλονίστηκε από την κρίση που ξέσπασε στον Κόλπο τον Μάρτιο του ίδιου χρόνου. Όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, η Ελλάδα κατάφερε να αντιμετωπίσει την κρίση με επιτυχία και, παράλληλα, να ασκήσει τα καθήκοντά της με απaráμιλλο σθένος και ζήλο.⁷³⁶

Η Κονστροκτιβιστική Προσέγγιση στη Μελέτη της Προεδρίας της Ε.Ε.

Οι διαστάσεις της κονστροκτιβιστικής προσέγγισης στη μελέτη της προεδρίας της Ε.Ε. δεν διαφέρουν σε σχέση με το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο που αναπτύξαμε στα κεφάλαια 1 έως 4. Αντιθέτως, με βάση αυτές τις θεωρητικές διαστάσεις θα αναπτυχθεί η εμπειρική ανάλυση που αφορά την πολιτική που ακολούθησε η Ελλάδα υπό το πλαίσιο της προεδρίας σε σχέση με το κρίσιμο ζήτημα της έναρξης του πολέμου στο Ιράκ. Η μεθοδολογική στρατηγική που θα εφαρμοστεί σε αυτό το κεφάλαιο είναι όμοια με αυτή που ακολουθήθηκε στα κεφάλαια 6 και 7 και απόλυτα συνδέεται με τη μεθοδολογία του κονστροκτιβιστικού πλαισίου ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής.

Η κονστροκτιβιστική ανάλυση δίνει έμφαση στην υπόθεση ότι η συμπεριφορά της προεδρίας της Ε.Ε. κατευθύνεται και διαμορφώνεται υπό τη λογική της «καταλληλότητας». Αυτό σημαίνει ότι οι προεδρίες δρουν και λειτουργούν με βάση νόρμες και κανόνες που διαχέονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο και υπαγορεύουν ή υποδεικνύουν ποια συμπεριφορά είναι ορθή ή όχι⁷³⁷. Επομένως, οι διαμορφωτές εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους, οι οποίοι αποτελούν συγχρόνως και τους κύριους δρώντες που ασκούν την προεδρία των κρατών στην Ε.Ε., κατευθύνουν την πολιτική τους με βάση τις νόρμες που κοινωνικοποιούνται ταυτόχρονα σε διεθνές (ευρωπαϊκό) και εθνικό (ελληνικό) επίπεδο, αφού, όπως έχουμε προαναφέρει, υπό τη διπλή τους ιδιότητα είτε ως αντιπρόσωποι ενός κράτους στις αλληλεπιδράσεις του με το διεθνές περιβάλλον είτε ως πολίτες και ως πολιτικοί ηγέτες του ίδιου κράτους εσωτερικεύουν πρότυπα ορθής συμπεριφοράς που διαμορφώνονται και στα δύο επίπεδα. Επομένως, οι προσδοκίες που διαμορφώνονται σε διεθνές (ευρωπαϊκό) και εσωτερικό επίπεδο κάθε κράτους-μέλους καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό ποια είναι η ορθή συμπεριφορά της προεδρίας της Ε.Ε.

⁷³⁶ Για όλη αυτή την επιχειρηματολογία σχετικά με τους παράγοντες αποτελεσματικότητας της προεδρίας, βλέπε Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:31-36.

⁷³⁷ O.Elgstrom και J.Tallberg, «Conclusion: Rationalist and Sociological Perspectives on the Council Presidency», στο O.Elgstrom, (επιμ.), *European Union Council Presidencies: A Comparative Perspective*, Routledge, Λονδίνο, 2003.

Οι χώρες της Ε.Ε., όταν ασκούν την προεδρία, διαδραματίζουν κάποιους ρόλους οι οποίοι περιορίζουν ή αναπτύσσουν τη συμπεριφορά τους ως μέλη της ίδιας ευρωπαϊκής κοινότητας. Οι ταυτότητες που έχουν αναπτύξει σε εθνικό επίπεδο τα κράτη-μέλη επηρεάζουν σε αξιοσημείωτο βαθμό τις συμπεριφορές τους ως προς το ρόλο που διαδραματίζουν όταν ασκούν τη προεδρία της Ε.Ε. Σύμφωνα με τους Elgstrom και Tallberg, οι κυβερνήσεις που αναλαμβάνουν τα καθήκοντα της προεδρίας επιλέγουν να δράσουν επιτελώντας τέσσερις βασικούς ρόλους: α) ηγέτες, β) διαπραγματευτές, γ) μεσολαβητές και δ) γραφειοκράτες. Ο ηγετικός ρόλος της προεδρίας προωθεί τα συμφέροντα της Ε.Ε. και δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες, θεσμικές και πολιτικές, για την περαιτέρω ανάπτυξη της διαδικασίας της ολοκλήρωσης. Ουσιαστικά, το κράτος-μέλος που ασκεί την προεδρία διακατέχεται από οράματα και φιλοδοξίες για την προώθηση της ενοποιητικής διαδικασίας, με αποτέλεσμα η συμπεριφορά του να καθορίζεται από αυτές τις παραμέτρους. Πολλές φορές, κράτη-μέλη που συμπεριφέρονται ως ηγέτες, όταν προεδρεύουν στην Ε.Ε., ασκούν πιέσεις και καταναγκασμούς στα άλλα κράτη-μέλη έτσι ώστε να ευθυγραμμιστούν με τις διαδικασίες προώθησης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ή, λειτουργούν ως καινοτόμοι αναπτύσσοντας ιδέες και πρωτοβουλίες που οδηγούν στην ολοκλήρωση της Ε.Ε.

Με την έννοια του διαπραγματευτή νοείται ο ρόλος του υπερασπιστή των εθνικών συμφερόντων από τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. που ασκούν την προεδρία. Οι προεδρεύουσες χώρες βρίσκουν την ευκαιρία από τη θέση που κατέχουν ως οργανωτές της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης να προωθήσουν τα εθνικά τους συμφέροντα εις βάρος της ίδιας της ανάπτυξης της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Σε αυτή την περίπτωση, τα κράτη-μέλη συμπεριφέρονται ως ορθολογικοί δρώντες μεγιστοποιώντας τη χρησιμότητα τους η οποία συνθέτεται από τα εθνικά τους συμφέροντα. Σε αντίθεση, ο μεσολαβητικός ρόλος της προεδρίας ευθυγραμμίζει τα αντιτιθέμενα συμφέροντα των διαφόρων κρατών-μελών και δίνει έμφαση, κυρίως, στη συμμόρφωση των κρατών-μελών με το δίκαιο της Ε.Ε. Ο ρόλος του μεσολαβητή εκπροσωπεί τη βασική λειτουργία που διεκπεραιώνει ο θεσμός της προεδρίας της Ε.Ε. Δίνοντας προτεραιότητα στη σύγκλιση των συμφερόντων των χωρών της Ε.Ε. και πραγματοποιώντας διπλωματικές πρακτικές για να προωθήσει το γενικότερο συμφέρον της Ένωσης, ο ρόλος της προεδρίας ως μεσολαβητή συνίσταται ως ο πιο ορθός τρόπος συμπεριφοράς της άσκησης προεδρίας. Τέλος, ο γραφειοκρατικός ρόλος της προεδρίας συμπεριφέρεται με αξιοπρόσεκτη προσοχή και με βάση τους

κανονισμούς που διαχέονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Τα κράτη-μέλη που συμπεριφέρονται ως γραφειοκράτες προσπαθούν να τελειώσουν τη θητεία τους ως προεδρεύοντα κράτη της Ε.Ε. μη έχοντας εκτεθεί σε υψηλούς κινδύνους πρωτοβουλιών και χωρίς να έχουν θέσει φιλόδοξους στόχους για την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Με αυτό τον τρόπο, βασική προτεραιότητα τίθεται μια μέτρια αποτελεσματικότητα της προεδρίας υπό το βάρος της πίεσης της άσκησης των καθηκόντων της.

Σε αρκετές περιπτώσεις, η συμπεριφορά των κρατών-μελών επηρεάζεται από τις προηγούμενες συμπεριφορές που είχαν επιδείξει ως προεδρεύοντα κράτη της Ε.Ε. Αυτή η κατάσταση γεννά προσδοκίες ως προς τη συμπεριφορά που θα ακολουθήσουν σε σχέση με τη συμπεριφορά τους στο παρελθόν. Αν η προηγούμενη συμπεριφορά τους είχε σημειωθεί με επιτυχία τότε αναμένεται να ασκήσουν μια εφάμιλλη προεδρία. Αντιθέτως, κράτη-μέλη που είχαν αμφισβητηθεί για την αποτελεσματικότητά τους ως προς την άσκηση της προεδρίας, προσπαθούν να αλλάξουν την εικόνα τους και να ακολουθήσουν πολιτικές και προοπτικές που θα μπορούσαν να προωθήσουν τη συνέχεια και ανάπτυξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Σε κάθε περίπτωση, όλα τα κράτη-μέλη έχουν προσδοκίες από την άσκηση της προεδρίας μιας συγκεκριμένης χώρας, η οποία καλείται να συμμορφωθεί με αυτές τις προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς.

Στην πραγματικότητα, αυτό που συμβαίνει είναι να παρατηρείται μια σύγκρουση μεταξύ των ποικίλων ρόλων που τα κράτη-μέλη διαδραματίζουν όταν αναλαμβάνουν την προεδρία της Ε.Ε. Η νόρμα της αμεροληψίας που συνδέεται με την άσκηση μιας ουδέτερης προεδρίας που προσπαθεί να ευθυγραμμίσει τα συγκρουόμενα συμφέροντα των διαφόρων κρατών-μελών, έρχεται σε αντιπαράθεση με την προώθηση των εθνικών συμφερόντων που επιτάσσει ένας διαπραγματευτικός ρόλος της άσκησης της προεδρίας. Τα κράτη-μέλη προσπαθούν να συμπεριφερθούν λαμβάνοντας υπόψη όλους τους περιορισμούς και τις προσδοκίες που επιβάλλουν όλοι οι ρόλοι στην άσκηση της προεδρίας. Μια τέτοια εξέλιξη δεν αποτελεί εύκολο έργο και, πολλές φορές, τα κράτη-μέλη έρχονται αντιμέτωπα με διλήμματα ως προς την άσκηση συγκεκριμένων πολιτικών και πρωτοβουλιών. Για παράδειγμα, η προώθηση του γενικότερου ευρωπαϊκού συμφέροντος μπορεί να αντικρούει τις εθνικές προσδοκίες στην εσωτερική πολιτική σκηνή μιας χώρας, με αποτέλεσμα η συγκεκριμένη χώρα να ακροβατεί μεταξύ μιας συμπεριφοράς που αντανάκλαται από το ρόλο της ως μεσολαβητής στην Ε.Ε. ή από το ρόλο της ως διαπραγματευτής των

εθνικών της συμφερόντων. Σε κάθε περίπτωση, η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση της ανάλυσης της προεδρίας τονίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διέπουν τις ταυτότητες των χωρών που αναλαμβάνουν να ασκήσουν τα καθήκοντα της προεδρίας και δικαιολογεί συμπεριφορές και προώθηση πολιτικών οι οποίες διαμορφώνονται από τις προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς που διαχέονται είτε σε διεθνές (ευρωπαϊκό) επίπεδο είτε στην εσωτερική κοινωνία κάθε κράτους-μέλους της Ε.Ε.

8.3 Οι Ελληνικές Προεδρίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η Πρώτη Ελληνική Προεδρία.

Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα σηματοδότησε βαθιές αλλαγές στον τρόπο άσκησης της ελληνικής πολιτικής τόσο σε εσωτερικό όσο και σε εξωτερικό επίπεδο. Η νέα κυβέρνηση Παπανδρέου, παρά το ριζοσπαστικό χαρακτήρα της και την αντιδυτική ρητορική της, έπρεπε να προετοιμάσει το έδαφος για να αναλάβει την προεδρία της Ε.Κ. από τον Ιούλιο του 1983. Οι δηλώσεις και οι ενδεχόμενες προθέσεις περί αποχώρησης από την Ε.Κ. βάρυναν το κλίμα κατά της Ελλάδας και είχαν σχηματίσει την εντύπωση στους ευρωπαίους εταίρους ότι η άσκηση της προεδρίας από την ελληνική κυβέρνηση περισσότερο θα αποτελούσε ένα forum που η Ελλάδα θα προωθούσε τα ιδιαίτερα συμφέροντά της παρά θα ενεργούσε με βάση το κοινοτικό συμφέρον. Η ανησυχία των Ευρωπαίων αξιωματούχων ήταν έκδηλη για την αποτελεσματικότητα της ελληνικής προεδρίας, η οποία εκφραζόταν αρκετές φορές με ωμό τρόπο είτε μέσα από δηλώσεις υψηλά ιστάμενων αξιωματούχων είτε από δημοσιεύματα του έντυπου τύπου⁷³⁸.

Εκτός των εσωτερικών προβλημάτων που ταλάνιζαν σε μεγάλο βαθμό την αξιοπιστία της Ελλάδας να αναλάβει μια τόσο ουσιαστική υποχρέωση όσο ήταν η άσκηση της προεδρίας της Ε.Κ., η πρώτη ελληνική προεδρία είχε να αντιμετωπίσει το σοβαρό ζήτημα της διευθέτησης του κοινοτικού προϋπολογισμού και των δημοσιονομικών προβλημάτων της Ε.Κ. Εύλογα ένα τέτοιο πρόβλημα περιόριζε την ανάληψη πρωτοβουλιών εκ μέρους της Ελλάδας μέσα στο πλαίσιο άσκησης της προεδρίας και συγχρόνως ανέλωνε τις περισσότερες προσπάθειες του ελληνικού πολιτικού κεφαλαίου στη διευθέτηση του συγκεκριμένου προβλήματος. Παρά

⁷³⁸ Για παράδειγμα, ο υπουργός εξωτερικών της Γερμανίας, Γκένσερ, με εύγλωττο τρόπο δήλωσε ότι το μόνο που ανέμενε από την ελληνική προεδρία ήταν «να τελειώσει». Βλέπε Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:68. Βλέπε, επίσης, Δ.Σταμπόγλης, 2003 *Η Ελληνική Προεδρία και το Μέλλον της Ευρώπης*, Εκδόσεις Λιβάνης, Αθήνα, 2002, σ:37-41.

κάποιες προσπάθειες ανάδειξης της επιθυμίας της Ελλάδας να προωθήσει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, είτε μέσα από την ανάληψη πρωτοβουλιών για την βηρική διεύρυνση είτε κυρίως από την πολιτική που προωθούσε για την Κοινή Αγροτική Πολιτική, τα ελληνικά επιτεύγματα σε ευρωπαϊκό επίπεδο ήταν περιορισμένα και η όλη αποτελεσματικότητα της προεδρίας κρίθηκε περισσότερο με αρνητικό πρόσημο παρά με θετικό. Αναμφίβολα, σημαντικός παράγοντας σε αυτές τις εξελίξεις αποτέλεσε η σχετικά σύντομη ανάληψη της προεδρίας από μια χώρα που δεν είχε συμπληρώσει ούτε μια τριετία ως κράτος-μέλος της Ε.Κ.

Όσον αφορά το πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, η πρώτη ελληνική προεδρία έχει να επιδείξει σε αυξημένο τόνο την προσπάθειά της για την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων σε σχέση με μια ποικιλία ζητημάτων. Βασικός στόχος της προεδρίας σε αυτό τον τομέα ήταν η ανάδειξη μιας πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής που «σκόπευε να ενισχύσει τη διαπραγματευτική θέση της χώρας στα εθνικά ζητήματα»⁷³⁹. Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα επέκρινε τη σύσταση του τουρκοκυπριακού ψευδοκράτους της Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου φθάνοντας μέχρι και στην πολιτική καταδίκη του συγκεκριμένου κράτους, απέρριπτε τις φιλοδυτικές πολιτικές τόσο στα ζητήματα της Μέσης Ανατολής και του Τρίτου Κόσμου όσο και στις ψυχροπολεμικές σχέσεις των υπερδυνάμεων και επιχειρηματολόγισε υπέρ του αφοπλισμού των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ σε οποιοδήποτε σημείο του κόσμου. Η τακτική αυτή υπό το πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνεργασίας όξυνε τις αντιπαραθέσεις μεταξύ της Ελλάδας και των μεγάλων, κυρίως, κρατών-μελών της Ε.Κ. και αποθάρρυνε τις όποιες προβλέψεις για μια ουδέτερη άσκηση πολιτικής στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής. Το τελικό αποτέλεσμα, αν συμπεριληφθούν όλες οι εργασίες της πρώτης ελληνικής προεδρίας για όλα τα θέματα πολιτικής, αφήνει ένα αρνητικό στίγμα το οποίο αποτυπώθηκε εύγλωττα με τη μη σύνταξη ενός επίσημου κοινού ανακοινωθέντος από την πλευρά του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με το πέρας της θητείας της ελληνικής προεδρίας⁷⁴⁰.

⁷³⁹ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:72.

⁷⁴⁰ Για τις εργασίες της πρώτης ελληνικής προεδρίας, τα θέματα που απασχόλησαν την προεδρία και τις ενέργειες της Ελλάδας υπό το πλαίσιο της προεδρίας, βλέπε Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:68-76 και Γ.Κρανιδιώτης και Σ.Περράκης, (επιμ.), *Η Πρώτη Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1983): Κείμενα*, Αθήνα, Υπ. Εξωτερικών, 1986.

Η Δεύτερη Ελληνική Προεδρία.

Η δεύτερη ελληνική προεδρία στην Ε.Κ. συνέπεσε με την απαρχή κοσμοιστορικών αλλαγών σε παγκόσμιο επίπεδο. Ήταν η εποχή που άρχισε να διαφαίνεται μια επιθυμητή για τη διεθνή κοινότητα αλλαγή των ψυχροπολεμικών σχέσεων μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ η οποία στηριζόταν στην αναθεωρητική πολιτική της «περεστρόικα» του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ. Σε συνδυασμό με αυτές τις εξελίξεις, η εσωτερική πολιτική συναίνεση στην Ελλάδα ως προς την πορεία της χώρας υπέρ της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έδωσε το έναυσμα και τα κατάλληλα εφόδια για μια επιτυχή άσκηση της προεδρίας. Ήταν φανερό ότι πλέον οι Ευρωπαίοι εταίροι αντιμετώπιζαν με διαφορετικό μάτι την προοπτική άσκησης προεδρίας από την ελληνική πλευρά σε αντίθεση με τις αρνητικές προσδοκίες που κυριαρχούσαν προτού αναλάβει τα ηνία της προεδρίας η Ελλάδα πέντε χρόνια νωρίτερα⁷⁴¹.

Βασική προτεραιότητα της δεύτερης ελληνικής προεδρίας ήταν να υλοποιήσει τις αποφάσεις στους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής που είχαν επιτευχθεί από τις προηγούμενες προεδρίες. Προς αυτή την κατεύθυνση σημαντική επιρροή άσκησε η υιοθέτηση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, η οποία έδωσε λύσεις σε πολλά ζητήματα που εκκρεμούσαν στην Ε.Κ., όπως η ιβηρική διεύρυνση και διάφορες δημοσιονομικές προσαρμογές⁷⁴². Με τα χέρια, επομένως, λυμμένα από χρόνια προβλήματα που απασχολούσαν την Ε.Κ., η ελληνική προεδρία είχε τη δυνατότητα να προωθήσει πρωτοβουλίες τόσο σε εσωτερικά ζητήματα της Ένωσης όσο και στις εξωτερικές της δράσεις. Για πρώτη φορά η ελληνική κυβέρνηση συμπεριφερόταν με βάση την υπεράσπιση των κοινοτικών συμφερόντων υιοθετώντας την άποψη ότι η στενή προώθηση των εθνικών συμφερόντων αντιβαίνει και παρακωλύει την επιτυχή άσκηση της προεδρίας και, κατ' επέκταση, εμποδίζει τη διασφάλιση και υπεράσπιση των κοινοτικών πολιτικών και προοπτικών⁷⁴³.

Ωστόσο, στα θέματα των εξωτερικών σχέσεων της Ένωσης, δεν θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την άποψη ότι η πολιτική της ελληνικής προεδρίας κατευθύνθηκε με γνώμονα το ευρωπαϊκό συμφέρον. Η Ελλάδα στον τομέα της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής ανέκαθεν έβρισκε πρόσφορο έδαφος για να προωθήσει τα εθνικά της συμφέροντα. Στην προεδρία που άσκησε η Ελλάδα από τον

⁷⁴¹ Σταμπόγλης 2002, σ:41-47.

⁷⁴² Κρανιδιώτης 1993.

⁷⁴³ Θ.Πάγκαλος, «Συνέντευξη του Αναπληρωτή Υπουργού Εξωτερικών κ. Θεόδωρου Πάγκαλου στο περιοδικό “Greek Forum” (Αθήνα, 31 Οκτωβρίου 1988)», ΕΚΕΜ, (επιμ.), *Η Β' Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1988): Κείμενα*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1988.

Ιούλιο του 1988 μέχρι το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου κατάφερε να προωθήσει ζητήματα που παραδοσιακά έδινε προτεραιότητα. Αν αφήσουμε στην άκρη τα θέματα που αφορούν τις σχέσεις Ε.Κ. και Μέσης Ανατολής καθώς και τις σχέσεις Ε.Κ. και ΚΟΜΕΚΟΝ, η Ελλάδα στο πλαίσιο αυτής της προεδρίας κατάφερε να αναδείξει στην ατζέντα το σημαντικό ζήτημα της μελλοντικής προοπτικής ένταξης της Κύπρου στην Ένωση. Αυτή η εξέλιξη θα είχε τελεσφορήσει με απόλυτη επιτυχία αν είχε συμφωνήσει ο νεοεκλεγείς Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Βασιλείου να υποβάλει επίσημα την αίτηση ένταξης της Κύπρου στην Ε.Κ. Εξάλλου η υποστήριξη των υποψηφιοτήτων για ένταξη της Μάλτας, της Αλγερίας και της Γιουγκοσλαβίας ουσιαστικά αποσκοπούσε σε μια συμφωνία «πακέτο» μεταξύ της Ένωσης και αυτών των μεσογειακών χωρών στην οποία θα μπορούσε να συμπεριληφθεί και η Κύπρος⁷⁴⁴. Παρ' όλα αυτά, οι προσπάθειες της ελληνικής προεδρίας δεν στέφθηκαν με επιτυχία αλλά αναβλήθηκαν για μια εξαετία όπου στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κέρκυρας η υποψηφιότητα της Κύπρου έλαβε σάρκα και οστά. Γενικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η δεύτερη ελληνική προεδρία άσκησε τις εργασίες της αφήνοντας ένα καθαρό ευρωπαϊκό στίγμα στις λειτουργικές-διοικητικές λειτουργίες της είτε με την προώθηση των κοινοτικών συμφερόντων στον έξω κόσμο είτε με τη θετική της συμβολή στη διεκπεραίωση του έργου του Συμβουλίου. Η επιτυχία της ήταν αναμφίβολη σε σχέση με την πρώτη ελληνική προεδρία και, συγχρόνως, αποτέλεσε μια σωστή βάση και υπόδειγμα για την προεδρία που θα ακολουθούσε έπειτα από έξι χρόνια⁷⁴⁵.

Η Τρίτη Ελληνική Προεδρία.

Η προεδρία της Ε.Ε. που ασκήθηκε από την Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 1994 είχε να αντιμετωπίσει ένα πολύ διαφορετικό θεσμικό και εξωτερικό περιβάλλον σε σχέση με τις δύο προηγούμενες προεδρίες που άσκησε η Ελλάδα, το 1983 και το 1988 αντίστοιχα. Με τη συνθήκη του Μάαστριχτ αυξήθηκαν οι λειτουργίες και οι υποχρεώσεις της προεδρίας στο θεσμικό σύστημα της Ε.Ε. Η τριπλωτική διαφοροποίηση στο ευρωπαϊκό σύστημα λήψης αποφάσεων έκανε πιο πολύπλοκη την άσκηση λειτουργίας της προεδρίας και, παράλληλα, πιο απαιτητική την εργασία των μελών της κυβέρνησης της χώρας που ασκούσε την προεδρία. Η απόρριψη της νέας συνθήκης από το λαό της Δανίας επιτάχυνε τις διαδικασίες του

⁷⁴⁴ Κρανιδιώτης 1993.

⁷⁴⁵ Σταμπόγλης 2002.

ευρωσκεπτικισμού και έθεσε σε αμφισβήτηση την όλη θεσμική ανάπτυξη και λειτουργία της Ε.Ε. Επομένως, η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει ένα ιδιαίτερα βαρύ κλίμα εντός της Ενωσης, γεγονός που περιορίζει τις δυνατότητές της είτε να αναλάβει πρωτοβουλίες ως προεδρεύουσα χώρα της Ε.Ε. είτε να φέρει εις πέρας κρίσιμα ζητήματα που απασχολούσαν εκείνη την περίοδο την Ένωση.

Στο εξωτερικό περιβάλλον οι συνθήκες ήταν ομοίως δυσοίωες. Η ευρωπαϊκή οικονομία ταλανιζόταν από την κρίση του Μηχανισμού Συναλλαγματικών Ισοτιμιών και η εξωτερική πολιτική είχε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας. Η τελευταία αυτή εξέλιξη δυσκόλεψε σε σημαντικό βαθμό το έργο της ελληνικής προεδρίας διότι τότε ήταν η εποχή που γεννήθηκε το πρόβλημα με τα Σκόπια. Ο φόβος «σκοπιανοποίησης» της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής γινόταν περισσότερο ορατός από ποτέ με ενδεχόμενο κίνδυνο να συμπαρασύρει αρνητικά όλη την προσπάθεια άσκησης της προεδρίας από την ελληνική κυβέρνηση. Σε συνδυασμό με αυτή την αρνητική προοπτική, η αλλαγή κυβέρνησης στην Ελλάδα με την επάνοδο του Ανδρέα Παπανδρέου στην εξουσία, μόλις τρεις μήνες πριν την έναρξη ανάληψης της προεδρίας, θύμισε στους Ευρωπαίους εταίρους τις δύο προηγούμενες ελληνικές προεδρίες και τις αρνητικές για την κοινοτική πολιτική συνέπειες που ήταν απόρροια της προώθησης των ελληνικών συμφερόντων μέσα από το πλαίσιο άσκησης της προεδρίας.

Παρά τις δυσκολίες που είχαν προκύψει, η ελληνική κυβέρνηση έθεσε κάποιους στόχους και υλοποίησε μερικές από τις προτεραιότητές της ως προεδρία. Αυτές οι προτεραιότητες αφορούσαν κυρίως ζητήματα κοινοτικής πολιτικής, όπως την προώθηση της Λευκής Βίβλου, την ενέργεια, τις μεταφορές, τη γεωργία, το περιβάλλον κλπ., καθώς και τα θέματα των εξωτερικών σχέσεων της Ε.Ε., όπως την ανάπτυξη των σχέσεων με τη Ρωσία και την Ουκρανία, την επίτευξη ειρήνης και σταθερότητας στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και στα Βαλκάνια. Όσον αφορά αποκλειστικά την εξωτερική πολιτική, η προεδρία κατάφερε να φέρει εις πέρας το δύσκολο έργο της επικείμενης διεύρυνσης (Αυστρία, Σουηδία, Νορβηγία και Φινλανδία) και την εφαρμογή των νέων διατάξεων της συνθήκης Μάαστριχτ που αφορούσαν την ΚΕΠΠΑ. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, κύρια δραστηριότητα της ελληνικής προεδρίας ήταν η προώθηση της ευρωπαϊκής προοπτικής της Κυπριακής Δημοκρατίας, η οποία σε μεγάλο βαθμό καρποφόρησε ύστερα από τις αποφάσεις του

Συμβουλίου της Κέρκυρας.⁷⁴⁶ Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι η τρίτη ελληνική προεδρία ακολούθησε τη λογική των δύο προηγούμενων ελληνικών προεδριών μολονότι η εμπειρία του πολιτικού προσωπικού θα μπορούσε να θέσει τις βάσεις για την άσκηση μιας προεδρίας με περισσότερα κοινοτικά χαρακτηριστικά⁷⁴⁷.

Η Τέταρτη Ελληνική Προεδρία.

Η τέταρτη ελληνική προεδρία της Ε.Ε. θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως και η πιο επιτυχημένη αν τη συγκρίνουμε με τις τρεις προηγούμενες προεδρίες. Αυτό το αποτέλεσμα μπορεί να θεωρηθεί λογικό αφού η Ελλάδα το 2003 αποτελούσε πλέον ένα από τα κράτη-μέλη του «σκληρού πυρήνα» της Ε.Ε. και μέλος της ευρωζώνης. Επιπρόσθετα, η εμπειρία που είχε αποκομιστεί σε θέματα κοινοτικής οργάνωσης και λειτουργίας ισχυροποιούσε το γεγονός ότι η ελληνική προεδρία του πρώτου εξαμήνου του 2003 θα μπορούσε να επιφέρει επιθυμητά αποτελέσματα και εφικτές λύσεις για τη σειρά των προβλημάτων που αντιμετώπιζε εκείνη την περίοδο η Ένωση. Εξάλλου, ο φόβος των Ευρωπαίων εταίρων που ήταν καλλιεργημένος σε υψηλό βαθμό όλα αυτά τα χρόνια για την αναποτελεσματικότητα της ελληνικής προεδρίας να κατευθύνει λύσεις κοινοτικού περιεχομένου είχε εξανεμιστεί και στη θέση του επικρατούσαν διθυραμβικά σχόλια και έπαινοι για την ικανότητα της Ελλάδας να ασκήσει μια επιτυχή προεδρία⁷⁴⁸.

Στην επιτυχή έκβαση της προεδρίας θα μπορούσε να συμβάλει το ευνοϊκό εσωτερικό περιβάλλον που είχε δημιουργηθεί εκείνη την περίοδο στην ελληνική πολιτική σκηνή και κοινωνία. Για πρώτη φορά που αναμενόταν να αναλάβει την προεδρία της Ε.Ε. η Ελλάδα, στη μεγαλύτερη μερίδα της ελληνικής κοινωνίας, όπως αυτή αντιπροσωπευόταν από τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα, ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία, επικρατούσε η αντίληψη ότι ο δρόμος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης της χώρας ήταν ο μοναδικός και πιο ασφαλής για μια υγιής και βιώσιμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Αυτή η άποψη εκφραζόταν με έντονο τρόπο μέσα από

⁷⁴⁶ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κέρκυρας*, 24-25 Ιουνίου 1994, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00150.EN4.htm.

⁷⁴⁷ Για τις λειτουργίες και τα αποτελέσματα της τρίτης ελληνικής προεδρίας στην Ε.Ε., βλέπε Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:87-98 και Σταμπόγλης 2002, σ:48-56. Βλέπε, επίσης, Σ.Περράκης και Ν.Φραγκάκης, (επιμ.), *Η Τρίτη Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα / Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 1995 και Ν.Φραγκάκης, Α.Δ.Παπαγιαννίδης και Ρ.Αποστολίδου, (επιμ.), *Η Τρίτη Ελληνική Προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1994.

⁷⁴⁸ The Economist, «Greece and the European Union: Taking the Chair», 4-10 Ιανουαρίου 2003.

δημοσκοπήσεις της κοινής γνώμης οι οποίες αποτύπωναν την αποδοχή της ελληνικής κοινωνίας προς την Ε.Ε. με υψηλά ποσοστά.⁷⁴⁹ Επιπλέον, οι ισχυροί ρυθμοί ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, οι οποίοι είχαν σταθεροποιηθεί έπειτα από την είσοδο της χώρας στη ζώνη του ευρώ, αποτελούσαν το αποδεικτικό στοιχείο της πολιτικής ηγεσίας ότι η χώρα θα μπορούσε να μακροημερεύσει σε ένα ασφαλές οικονομικό ευρωπαϊκό περιβάλλον. Επομένως, οι συνθήκες στο εσωτερικό επίπεδο της ελληνικής κοινωνίας διαφαίνονταν ευνοϊκότερες από ποτέ έτσι ώστε η κυβέρνηση της Ελλάδας να ασκήσει μια προεδρία γεμάτη επιτυχίες και θετικές εκβάσεις.

Παρ' όλα αυτά, οι συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στο γενικότερο εξωτερικό περιβάλλον δεν ευνοούσαν τις οποιοσδήποτε θετικές προοπτικές αφού είχαν συσσωρευτεί ποικιλίες προβλημάτων τόσο στο χώρο της παγκόσμιας οικονομίας όσο και στο χώρο της διεθνούς πολιτικής. Αρχικά, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η αναμενόμενη διεύρυνση με την είσοδο των δέκα νέων μελών στην Ε.Ε. προμήνυε τη θεσμική αναστάτωση που θα επερχόταν σε όλους τους τομείς άσκησης πολιτικής. Επιπρόσθετα, η ευρωπαϊκή οικονομία, παρά την αισιοδοξία που είχε δημιουργηθεί με τη σταθερότητα την οποία προσέδιδε στις διεθνείς αγορές το νέο νόμισμα ευρώ, είχε κλυδωνιστεί μέσα σε μια ατέρμονη έλλειψη ανταγωνιστικότητας και οι ρυθμοί ανάπτυξης των μεγαλύτερων ευρωπαϊκών οικονομιών παρέμειναν καθηλωμένοι σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Μέσα σε αυτές τις αρνητικές εξελίξεις, η εικόνα της Ε.Ε. στις εξωτερικές της δράσεις, η οποία συνεχώς αλλοιωνόταν από την έλλειψη της Ένωσης να αρθρώσει μια ενιαία φωνή στο παγκόσμιο πολιτικό γίγνεσθαι, αμαύρωνε ακόμα περισσότερο τις προοπτικές για μια επιτυχή άσκηση προεδρίας από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης.

Ο Πόλεμος στο Ιράκ.

Ωστόσο, αυτές οι άσχημες προοπτικές αποτελούσαν μόνο την κορυφή του παγόβουνου του μελανού διεθνούς πολιτικού τοπίου που επηρέαζε την άσκηση μιας επιτυχημένης προεδρίας εκ μέρους της Ελλάδας. Σε συνάρτηση με όλα τα προαναφερθέντα, εκείνη την περίοδο κυοφορούνταν η έναρξη των πολεμικών εχθροπραξιών στον κόλπο του Ιράκ. Η αμερικανική διπλωματία με το νέο δόγμα της υπέρ των «προληπτικών» πολέμων και της παγκόσμιας μονομέρειας που ακολουθούσε η κυβέρνηση Μπους φαινόταν ανένδοτη να ακολουθήσει λύσεις μέσω

⁷⁴⁹ Standard Eurobarometer 58, Φθινόπωρο 2002 και Standard Eurobarometer 59, Άνοιξη 2003.

της διπλωματίας και της διεθνούς πολυμέρειας και ήταν έτοιμη να αρχίσει ένα πόλεμο με ανυπολόγιστες συνέπειες τόσο στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και του Περσικού Κόλπου όσο και σε όλη την υφήλιο. Εις το όνομα της καταπολέμησης της διεθνούς τρομοκρατίας και της αποκατάστασης της δημοκρατίας στο διεφθαρμένο καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν, η αμερικανική κυβέρνηση ήταν αποφασισμένη να χτυπήσει τα τύμπανα του πολέμου με ή χωρίς την εξουσιοδότηση της διεθνούς κοινότητας και του ΟΗΕ. Επομένως, γινόταν όλο και περισσότερο αντιληπτό ότι η έναρξη του πολέμου ήταν ζήτημα χρόνου παρά διαβουλεύσεων και νομιμότητας.

Η εποχή μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 σε συνδυασμό με την νεοσυντηρητική εξουσία της αμερικανικής κυβέρνησης εγκυμονούσε επομένως κινδύνους σε παγκόσμιο επίπεδο. Ο πόλεμος θα εγκαινίαζε μια νέα περίοδο στις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των κρατών η οποία θα ανέγειρε το ερώτημα σχετικά με την ικανότητα της Ε.Ε. να διαχειριστεί τέτοιας εμβέλειας κρίσεις. Η ανάγκη να εισακουστεί η Ε.Ε. με μία φωνή στο παγκόσμιο πολιτικό γίνεσθαι γινόταν επιτακτικότερη από ποτέ, πόσο μάλλον εκείνη την περίοδο που υπήρχε μια σχετική αισιοδοξία με τη δημιουργία της ευρωζώνης και την επικείμενη είσοδο δέκα νέων μελών στην Ε.Ε. Ωστόσο, οι διαφαινόμενες εξελίξεις φανέρωναν τη δυσκολία της πραγμάτωσης μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής. Τα εμπόδια που είχε να αντιμετωπίσει η ελληνική προεδρία φαίνονταν δυσθεώρητα και η απαισιοδοξία ήταν έκδηλη τόσο στους Ευρωπαίους εταίρους που αμφισβητούσαν την ικανότητα ενός μικρού κράτους-μέλους της Ε.Ε., όπως ήταν η Ελλάδα, να φέρει εις πέρας ένα τέτοιο δύσκολο έργο όσο και στην ελληνική κυβέρνηση που είχε αντιληφθεί το μέγεθος του προβλήματος⁷⁵⁰.

Οι Προτεραιότητες της Ελληνικής Προεδρίας.

Παρ' όλα αυτά, η ελληνική προεδρία εμφανιζόταν αποφασιστική να αντιμετωπίσει με υπέρμετρο σθένος την οποιαδήποτε δυσκολία τόσο στο εσωτερικό της Ε.Ε. όσο και στο ευρύτερο διεθνές επίπεδο. Από την αρχή είχε γίνει κτήμα της ελληνικής κυβέρνησης ότι η θεματολογία της προεδρίας δεν θα έπρεπε να περιοριστεί στο ζήτημα του Ιράκ, παρόλο που αυτό όπως φαινόταν θα ήταν το πρωταρχικό θέμα

⁷⁵⁰ Για μια αναλυτική επισκόπηση της επίδρασης του πολέμου στο Ιράκ στην ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική, βλ. Σ.Ντάλης, *Ο Πόλεμος στο Ιράκ*, (επιμ.), Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα, 2003.

υπό εξέταση, αλλά όφειλε να επεκταθεί στις συνήθειες λειτουργίες της προεδρίας καθώς και σε άλλα κρίσιμα ζητήματα που εκείνη την περίοδο βρίσκονταν στο προσκήνιο της Ε.Ε.

Οι βασικές προτεραιότητες που έθεσε η ελληνική προεδρία κινήθηκαν σε πέντε ευδιάκριτους άξονες: α) στη διεύρυνση, β) στη διαδικασία της Λισσαβώνας, γ) στην πολιτική μετανάστευσης και ασύλου, δ) στο Μέλλον της Ευρώπης και ε) στις εξωτερικές σχέσεις της Ε.Ε.⁷⁵¹ Όπως αναμενόταν, η προσπάθεια συμβιβασμού και συναίνεσης μεταξύ των Ευρωπαίων εταίρων στο ζήτημα της κρίσης του Ιράκ θα ανέλωνε τον περισσότερο χρόνο και τη μεγαλύτερη προσπάθεια της ελληνικής προεδρίας λόγω της διάστασης και της κρισιμότητας του γεγονότος. Παρ' όλα αυτά, όλες οι προτεραιότητες της θεματολογίας της ελληνικής προεδρίας είχαν μεγάλη σημασία για την θεσμική ανάπτυξη, ολοκλήρωση και εμβάθυνση της Ε.Ε. και έπρεπε να αντιμετωπιστούν με το ανάλογο θάρρος και σθένος. Ευρύτερος στόχος της ελληνικής προεδρίας ήταν να διευθετηθούν όλα τα φεύγοντα ζητήματα της Ε.Ε. με εξίσου ικανοποιητικό τρόπο.

Το πρώτο κρίσιμο θέμα που έπρεπε να αντιμετωπίσει η ελληνική προεδρία ήταν το ζήτημα της διεύρυνσης. Μετά την ιστορική απόφαση του Συμβουλίου της Κοπεγχάγης, το Δεκέμβριο του 2002, να συμπεριληφθούν δέκα νέα κράτη-μέλη στην Ε.Ε., στόχος της ελληνικής προεδρίας ήταν να διασφαλίσει το χρονοδιάγραμμα για την ένταξη αυτών των δέκα υποψηφίων χωρών. Βασικός σταθμός της νέας διεύρυνσης θα αποτελούσε η υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης τον Απρίλιο του 2003 στην Αθήνα. Στόχος της ελληνικής προεδρίας ήταν να προετοιμάσει το έδαφος για την επιτυχή υπογραφή αυτής της συνθήκης όπου υπήρχε και αυξημένο ενδιαφέρον αφού μία από τις υποψήφιες προς ένταξη χώρες ήταν και η Κύπρος. Μέσα σε αυτό το νέο πλαίσιο ανέκυπτε και το ζήτημα της διαχείρισης της Ε.Ε. με 25 κράτη-μέλη. Τα δέκα νέα κράτη-μέλη από τα τέλη Απριλίου με αρχές Μαΐου θα μεταμορφώνονταν σε «ενεργούς δρώντες» της Ε.Ε. και η αντιμετώπιση μιας Ε.Ε. με δέκα νέους παίκτες στο προσκήνιο αποτελούσε σημαντικό ζήτημα προς διευθέτηση. Επίσης, στόχος της ελληνικής προεδρίας αποτελούσε και η εφαρμογή της προενταξιακής στρατηγικής της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, ένα θέμα που είχε εξίσου σημαντικές διαστάσεις για το μέλλον της Ε.Ε.

⁷⁵¹ Τ.Γιαννίτσης, «Κρίσιμες Αποφάσεις, Σημαντικές Αλλαγές», *Euromagazine*, Δεκέμβριος 2002. Βλέπε, επίσης, συνέντευξη του αναπληρωτή υπουργού εξωτερικών Τάσου Γιαννίτση στο δικτυακό τόπο της Ελληνικής Προεδρίας, www.eu2003.gr/gr/articles/2003/1/3/1429/.

Το δεύτερο σημαντικό ζήτημα ήταν η διαδικασία της Λισσαβόνας. Η συμφωνία που επιτεύχθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας, το Μάρτιο του 2000, και έθεσε τις κατευθυντήριες γραμμές έτσι ώστε η ευρωπαϊκή οικονομία να γίνει η πιο ανταγωνιστική οικονομία του κόσμου το έτος 2010 έπρεπε να προωθηθεί στις περισσότερες περιοχές πολιτικής ανάπτυξης. Στόχος της ελληνικής προεδρίας ήταν να επισπευθούν οι προσπάθειες προς την επίτευξη αυτών των στόχων. Γι' αυτό το σκοπό, η ελληνική προεδρία στόχευε να ενισχύσει τις μακροοικονομικές πολιτικές και τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις (όπως το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, τις φορολογικές μεταρρυθμίσεις σε όλη την Ένωση, την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών), την επιχειρηματικότητα, τις μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις καθώς και την ανταγωνιστικότητα (όπως την υιοθέτηση της Πράσινης Βίβλου για την επιχειρηματικότητα, την εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Χάρτας για τις Μικρές Επιχειρήσεις, το Ευρωπαϊκό Δίπλωμα Ευρεσιτεχνίας, την εύρυθμη εσωτερική αγορά, την ευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική), την κοινωνία της γνώσης (όπως την ανάπτυξη έρευνας σε τεχνολογίες αιχμής, την αύξηση των επενδύσεων για την έρευνα και την τεχνολογία, την αναβάθμιση της εκπαίδευσης και τη διασφάλιση μιας Κοινωνίας της Πληροφορίας), την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς (όπως την ανάπτυξη των πολιτικών για την ενέργεια), την αειφόρο ανάπτυξη (όπως την περιβαλλοντική ευθύνη και την φορολόγηση ενεργειακών προϊόντων) και την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής (όπως την αναθεώρηση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης και τη διευκόλυνση της κινητικότητας)⁷⁵².

Τρίτη βασική προτεραιότητα της ελληνικής προεδρίας ήταν η προώθηση της πολιτικής μετανάστευσης και άσυλου. Αυτός ο στόχος είχε ιδιαίτερη σημασία για την ελληνική προεδρία αφού σχετιζόταν άμεσα με τα ελληνικά συμφέροντα εφόσον η Ελλάδα αποτελούσε μία από τις κύριες χώρες εισδοχής μεταναστών στην Ε.Ε. Κύρια μέριμνα, επομένως, έπρεπε να δοθεί σε θέματα όπως η νομοθετική επεξεργασία των θεμάτων που αφορούσαν το άσυλο και τη μετανάστευση, η διαχείριση των εξωτερικών συνόρων, η αντιμετώπιση της παράνομης μετανάστευσης και λαθρομετανάστευσης ως συλλογικό πρόβλημα της Ε.Ε., η οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση των νόμιμων μεταναστών και η γενικότερη διαμόρφωση κοινών πολιτικών σε σχέση με τη νόμιμη μετανάστευση.

⁷⁵² Βλέπε <http://www.eu2003.gr/gr/cat/16/>. Βλέπε, επίσης, «Οι Μεγάλες Προκλήσεις της Ελληνικής Προεδρίας», *Euromagazine*, Ιανουάριος 2003, τχ.3.

Ο τέταρτος στόχος της ελληνικής προεδρίας ήταν η ολοκλήρωση των εργασιών της Συνέλευσης για το Μέλλον της Ευρώπης. Βασική προτεραιότητα αποτελούσε η σύνταξη μιας νέας Συνταγματικής Συνθήκης η οποία θα παρουσιάζοταν στη σύνοδο κορυφής της Θεσσαλονίκης. Η ελληνική προεδρία ήθελε να συμμετάσχει σε αυτές τις διαδικασίες για να διασφαλίσει τη συναίνεση μεταξύ των ευρωπαϊών εταίρων στη Διακυβερνητική Διάσκεψη που ετοιμαζόταν τους επόμενες μήνες. Επομένως, ο ενεργός πολιτικός ρόλος της Ελλάδας ως προεδρίας της Ε.Ε. στη διαδικασία ολοκλήρωσης των εργασιών της Συνέλευσης απαιτούσε άμεση δραστηριοποίηση σε αυτό το ζήτημα⁷⁵³.

Τέλος, η πέμπτη προτεραιότητα της ελληνικής προεδρίας αφορούσε τις εξωτερικές σχέσεις της Ε.Ε. Σε αυτό το θέμα, όπως προαναφέρθηκε, βασικό εμπόδιο στεκόταν η κρίση του Ιράκ, η οποία, κατά κύριο λόγο, θα κατανάλωνε την περισσότερη ενέργεια της ελληνικής προεδρίας για την προώθηση των ευρωπαϊκών συμφερόντων σε παγκόσμιο επίπεδο. Ωστόσο, υπήρχαν και άλλα ζητήματα που έχριζαν προτεραιότητας στις εξωτερικές σχέσεις της Ε.Ε. Πιο συγκεκριμένα, η ελληνική προεδρία ήθελε να ενισχύσει τις σχέσεις της Ένωσης με τις ΗΠΑ, τη Ρωσία, τα Δυτικά Βαλκάνια, τις χώρες της Μεσογείου και τους νέους γείτονες που προέκυπταν με τη διαδικασία της διεύρυνσης, την ειρηνευτική διαδικασία στη Μέση Ανατολή καθώς και την ανάπτυξη της πολιτικής Άμυνας και Ασφάλειας. Ειδικότερα για το τελευταίο ζήτημα, η ελληνική προεδρία έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον εφόσον συνδεόταν άμεσα με την κρίση που είχε ξεσπάσει στο Ιράκ και την ανάγκη της Ε.Ε. να αρθρώσει μια ενιαία φωνή σε διεθνές επίπεδο⁷⁵⁴.

⁷⁵³ Βλέπε τα δημοσιεύματα του έντυπου τύπου για τις προσπάθειες της Ελλάδας να συμμετάσχει ενεργά στην ολοκλήρωση των εργασιών της Συνέλευσης για το Μέλλον της Ευρώπης, καθώς και τις διεργασίες από την πλευρά των Ευρωπαϊών εταίρων να οικοδομήσουν μια νέα Συνταγματική Συνθήκη: G.Parker και D.Dombey, «Not Perfect but more than we Could have hoped for: Europe's Draft Constitution», *Financial Times*, Παρασκευή 20 Ιουνίου 2003° Α.Ποδηματά, «Κρίσιμη Σύνοδος για το Σύνταγμα της Ευρώπης», *Το Βήμα*, Παρασκευή 30 Μαΐου 2003° Κ.Hughes, «One Cheer for Democracy», *Financial Times*, Παρασκευή 20 Ιουνίου 2003° G.Parker, «First Draft of EU Constitution out Today», *Financial Times*, Τρίτη 27 Μαΐου 2003° G.Parker, «From Talking Shop to Crucible of High Politics: Europe's Convention is Evolving into a Historic Undertaking», *Financial Times*, Τρίτη 31 Δεκεμβρίου 2002° Κ.Καλλέργης, «Σύνταγμα «Σκληρού Πυρήνα» στην Ευρώπη», *Καθημερινή*, Τρίτη 27 Μαΐου 2003° G.Parker, «Grand Old Man of European Politics Waxes Lyrical – and at Length», *Financial Times*, Πέμπτη 29 Μαΐου 2003 και Γ.Δελαστικός, «Πεδίο Μάχης το Σύνταγμα της Ευρώπης», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 1 Ιουνίου 2003.

⁷⁵⁴ Βλέπε, συνέντευξη Γιάννου Παπαντωνίου, Υπουργού Άμυνας, στο *Euromagazine*, Φεβρουάριος 2003.

8.4 Διεθνείς Νόρμες – Ιράκ.

Η κρίση που ξέσπασε όσον αφορά την επέμβαση των αμερικανοβρετανικών στρατευμάτων στο Ιράκ, όπως προαναφέραμε, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις διεθνείς σχέσεις των κρατών. Ο επικείμενος πόλεμος δημιουργούσε βαθιά ρήγματα τόσο στο εσωτερικό της Ε.Ε., η οποία φαινόταν ανίκανη να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων έτσι ώστε να αρθρώσει μια κοινή φωνή έναντι των πολύπλοκων θεμάτων που είχαν προκύψει λόγω της επέμβασης, όσο σε παγκόσμιο επίπεδο αφού ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών δεν μπορούσε να δώσει λύση στο πρόβλημα και για πρώτη φορά στην ιστορία του απονομιμοποιούνταν με ωμό τρόπο στα ανήμπορα μάτια της διεθνούς κοινότητας και των πολιτών της. Αναμφίβολα, ο πόλεμος ξέσπασε χωρίς την έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ και χωρίς την προηγούμενη εξάντληση όλων των πιθανοτήτων μιας διπλωματικής διευθέτησης του ζητήματος. Πολλοί αναλυτές θεωρούσαν ότι οι Αμερικανοί ήταν αποφασισμένοι για τον πόλεμο γιατί, με αυτό τον τρόπο, εξυπηρετούσαν τα οικονομικά και πολιτικά τους συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή του Περσικού Κόλπου. Άλλοι υποστήριζαν την άποψη ότι τα κίνητρα της υπερδύναμης ήταν αγαθά αφού έπρεπε να αποκατασταθεί η δημοκρατία στο τυραννικό καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν έτσι ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος της εξάπλωσης της διεθνούς τρομοκρατίας και της απειλής όπλων μαζικής καταστροφής. Ανεξάρτητα ποια ήταν τα πραγματικά αίτια της επέμβασης, η πραγματικότητα είναι ότι ο πόλεμος ξέσπασε με ανυπολόγιστες συνέπειες, υλικές και ανθρώπινες, για την περιοχή του Κόλπου.

Η ειρηνική επίλυση των διαφορών αποτελεί τη βασικότερη αρχή του διεθνούς δικαίου, όπως αυτή έχει εκφραστεί μέσα από το άρθρο 2, παράγραφος 3, του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Σε αυτό το υποκεφάλαιο δεν θα αναφερθούμε λεπτομερώς σε αυτή την αρχή αφού έχει ήδη γίνει μια εκτενής ανάλυση σε προηγούμενο υποκεφάλαιο της συγκεκριμένης διδακτορικής διατριβής⁷⁵⁵. Ωστόσο, η ανάλυση των διεθνών νορμών σε σχέση με την επέμβαση στο Ιράκ δεν εξαντλείται μόνο στη γενική αρχή περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Το βασικό ζήτημα που είχε προκύψει είχε σχέση με τη χρήση της βίας και, κατ' επέκταση, την νομιμοποίηση της επέμβασης από πλευράς ΗΠΑ και Μεγάλης Βρετανίας και το ρόλο που μπορούσε να διαδραματίσει ο ΟΗΕ και το Συμβούλιο Ασφαλείας στη συγκεκριμένη νομιμοποίηση. Ο Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών αποτελεί την αφετηρία για κάθε

⁷⁵⁵ Βλέπε, Διεθνείς Νόρμες – Διμερή Προβλήματα Ελλάδας-Τουρκίας, Κεφάλαιο 6.

περίπτωση που αφορά τη χρήση βίας στις διεθνείς σχέσεις των κρατών. Οι νόρμες που απορρέουν από τα άρθρα 2(4) και 51 του Χάρτη είναι σαφείς ως προς την αντιμετώπιση της χρήσης βίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Το άρθρο 2, παράγραφος 4, ρητά αναφέρει ότι «όλα τα Μέλη στις διεθνείς τους σχέσεις θα απέχουν από την απειλή ή τη χρήση βίας, που εκδηλώνεται εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας οποιουδήποτε κράτους είτε με οποιαδήποτε άλλη ενέργεια ασυμβίβαστη προς τους Σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών»⁷⁵⁶. Το άρθρο 51 κατηγορηματικά οριοθετεί ότι

«Καμιά διάταξη αυτού του Χάρτη δε θα εμποδίζει το φυσικό δικαίωμα της ατομικής ή συλλογικής νόμιμης άμυνας, σε περίπτωση που ένα Μέλος των Ηνωμένων Εθνών δέχεται ένοπλη επίθεση, ως τη στιγμή που το Συμβούλιο Ασφαλείας θα πάρει τα αναγκαία μέτρα για να διατηρήσει τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Τα μέτρα που θα παίρνουν τα Μέλη των Ηνωμένων Εθνών κατά την άσκηση αυτού του δικαιώματος της νόμιμης άμυνας θα ανακοινώνονται αμέσως στο Συμβούλιο Ασφαλείας, και σε καμία περίπτωση δε θα θίγουν την εξουσία και την υποχρέωση που έχει το Συμβούλιο Ασφαλείας, σύμφωνα μ' αυτόν το Χάρτη, να αναλαμβάνει οποτεδήποτε τη δράση που κρίνει αναγκαία για τη διατήρηση ή για την αποκατάσταση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας»⁷⁵⁷.

Επομένως, αυτά τα άρθρα «αποτελούν, όχι μόνο κορυφαίες καταστατικές διατάξεις, αλλά κυρίως αναγκαστικό δίκαιο, τμήμα του σκληρού πυρήνα του διεθνούς δημοσίου δικαίου που δεν υπόκειται σε τροποποίηση, παρά μόνο με την υιοθέτηση μεταγενέστερης τροποποιητικής κανονιστικής διάταξης»⁷⁵⁸. Επιπρόσθετα, όλο το Κεφάλαιο VII του Καταστατικού Χάρτη «παρέχει στο Συμβούλιο Ασφαλείας τη δυνατότητα να νοηματοδοτήσει και να χαρακτηρίσει δικαϊκά τις έννοιες της απειλής εναντίον της ειρήνης, της διατάραξης της ειρήνης και της επιθετικής πράξης, δημιουργώντας έτσι τα ερμηνευτικά πλαίσια για την νομιμοποίηση της χρήσης εξαναγκασμού, ώστε να διατηρηθεί ή να αποκατασταθεί η διεθνής ειρήνη και ασφάλεια»⁷⁵⁹. Η συνάφεια όλου του σώματος του Καταστατικού Χάρτη με τα δύο εν λόγω άρθρα ισχυροποιεί την ορθή ανάγνωση αυτών των άρθρων και προωθεί τη διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας.

⁷⁵⁶ Άρθρο 2, Παράγραφος 4, Καταστατικός Χάρτης Ο.Η.Ε.

⁷⁵⁷ Άρθρο 51, Καταστατικός Χάρτης Ο.Η.Ε.

⁷⁵⁸ Χατζηκωνσταντίνου 2003, σ:12-13. Βλέπε, επίσης, R.Higgins, *Problems and Process, International Law and How We Use It*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1994.

⁷⁵⁹ Χατζηκωνσταντίνου 2003, σ:13.

Όσον αφορά την περίπτωση της αμερικανικής επέμβασης στο Ιράκ, η νομιμοποίηση του πολέμου είναι εις βάρος των Η.Π.Α. αφού στην προκειμένη περίπτωση η επέμβαση επιτεύχθηκε με μονομερή χρήση βίας χωρίς την εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας και χωρίς την έγκριση που παρέχει η εξαιρετική περίπτωση της αυτοάμυνας σύμφωνα με το άρθρο 51 του Καταστατικού Χάρτη. Επομένως, έχουμε να κάνουμε με μια επιθετική πολιτική πρακτική που αντιβαίνει στους κανόνες του διεθνούς δικαίου και δεν είναι σύμφωνη με την πάγια τακτική των κρατών-μελών του ΟΗΕ που συμμερίζονται τις εν λόγω αρχές. Σύμφωνα με τον Pellet, «η χρησιμοποίηση στρατιωτικής δύναμης από ένα κράτος κατά παράβαση της Χάρτας συνιστά ικανή απόδειξη μιας επιθετικής πράξης, σύμφωνα με το ψήφισμα 3314» που υιοθετήθηκε ομόφωνα από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 14 Δεκεμβρίου 1974⁷⁶⁰.

Ωστόσο, το ζήτημα που είχε προκύψει με την νομιμοποίηση της επέμβασης των ΗΠΑ στο Ιράκ δεν είχε τόσο σχέση με τις αρχές των άρθρων 2(4) και 51 αλλά με την ερμηνεία συγκεκριμένων ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Τα ψηφίσματα 660, 678, 687 και 1441 αποτελούν τις θεμελιακές βάσεις της επιχειρηματολογίας των ΗΠΑ όσον αφορά τη νόμιμη επέμβαση στο Ιράκ. Το ψήφισμα 660 αποδοκιμάζει την ιρακινή εισβολή στο Κουβέιτ, απαιτεί την χωρίς προϋποθέσεις υποχώρηση των στρατευμάτων του Ιράκ στις θέσεις που κατείχαν την 1^η Αυγούστου 1990 και καλεί τα δύο κράτη, Ιράκ και Κουβέιτ, να ξεκινήσουν αμέσως εντατικές διαπραγματεύσεις για την αποκατάσταση των μεταξύ τους διαφορών⁷⁶¹. Το ψήφισμα 678 υπογραμμίζει την κατάφορη περιφρόνηση του Συμβουλίου Ασφαλείας από το Ιράκ, καλεί το Ιράκ να συμμορφωθεί με το ψήφισμα 660 και όλα τα μετέπειτα ψηφίσματα του ΟΗΕ δίνοντας μια τελευταία ευκαιρία για την επιβολή της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας σύμφωνα με το Κεφάλαιο VII του Καταστατικού Χάρτη και εξουσιοδοτεί τα κράτη-μέλη να συνεργαστούν με την κυβέρνηση του Κουβέιτ έτσι ώστε να χρησιμοποιηθούν όλα τα απαραίτητα μέσα (εδώ εννοεί στρατιωτική δράση) στην περίπτωση που δεν επιβληθεί η διατήρηση και εξασφάλιση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Επιπλέον, ζητά από τα κράτη-μέλη να κρατούν ενήμερο το Συμβούλιο Ασφαλείας για την πρόοδο αυτών των ενεργειών⁷⁶². Το άρθρο 687, μεταξύ άλλων, καλεί τα κράτη-μέλη για την επίσημη

⁷⁶⁰ A.Pellet, «Είναι Επιθετικότητα – Τελεία και Παύλα», *Το Βήμα*, Πέμπτη 27 Μαρτίου 2003.

⁷⁶¹ Ψήφισμα 660 Συμβουλίου Ασφαλείας, 2 Αυγούστου 1990.

⁷⁶² Ψήφισμα 678 Συμβουλίου Ασφαλείας, 29 Νοεμβρίου 1990.

κατάπαυση του πυρός, απαιτεί το σεβασμό της εδαφικής ακεραιότητας του Κουβέιτ από το Ιράκ και προειδοποιεί το Ιράκ να συμμορφωθεί με τους διεθνείς κανονισμούς για τη μη ανάπτυξη όπλων (βιολογικών ή χημικών) μαζικής καταστροφής. Επιπρόσθετα, σχηματίζει μια επιτροπή επιθεωρητών από τα Ηνωμένα Έθνη για να επιτηρεί τη διαδικασία και σημειώνει ότι οι κυρώσεις θα αρθούν όταν η Βαγδάτη αποδείξει ότι έχει καταστρέψει τα όπλα μαζικής καταστροφής που διαθέτει⁷⁶³. Το νεότερο ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας το οποίο άμεσα ανταποκρίνεται στις σημερινές συνθήκες του πολέμου ψηφίστηκε στις 8 Νοεμβρίου του 2002. Το ψήφισμα 1441, μεταξύ άλλων, αποφασίζει να δώσει στο Ιράκ μια τελευταία ευκαιρία να συμμορφωθεί με τους όρους αποπλισμού βάσει των σχετικών ψηφισμάτων του Συμβουλίου. Και αποφασίζει κατά συνέπεια να καθιερώσει ένα ενισχυμένο καθεστώς επιθεώρησης, με στόχο να οδηγήσει σε πλήρη και επαληθευμένη ολοκλήρωση τη διαδικασία αποπλισμού, όπως ορίστηκε από το ψήφισμα 687 (1991) και από μετέπειτα ψηφίσματα του Συμβουλίου (Παράγραφος 2). Επίσης, υπενθυμίζει ότι έχει επανειλημμένως προειδοποιήσει το Ιράκ ότι θα αντιμετωπίσει σοβαρές συνέπειες ως αποτέλεσμα των συνεχιζόμενων παραβιάσεων των υποχρεώσεών του (Παράγραφος 13)⁷⁶⁴.

Τα παραπάνω ψηφίσματα ερμηνεύτηκαν κατά το δοκούν από την αμερικανική ηγεσία του Προέδρου Μπους για να νομιμοποιήσουν την επίθεση στο Ιράκ. Σύμφωνα με τους αμερικανούς, το δικαίωμα στην αυτοάμυνα ήταν υπαρκτό και η προληπτική δράση (προληπτικός πόλεμος) αποτελούσε μια αναγκαία συνθήκη έτσι ώστε να απαλειφθούν οι οποιεσδήποτε δυνατότητες που υπήρχαν εκ μέρους του Ιράκ να χρησιμοποιήσει τα όπλα μαζικής καταστροφής που διέθετε. Ωστόσο, η ερμηνεία αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αρκετά απαισιόδοξη και παρερμηνευμένη για να δικαιολογήσει την ένοπλη προληπτική δράση από τις Η.Π.Α. με τη συγκατάθεση της Μεγάλης Βρετανίας. Όπως ο Κώστας Χατζηκωνσταντίνου υποστηρίζει, «μια προσεκτική εξέταση στο κείμενο των ψηφισμάτων και στη διαδικασία υιοθέτησης των πείθει ότι το Συμβούλιο Ασφαλείας δεν εξουσιοδότησε για χρήση βίας, η άσκηση της υπήρξε παράνομη και τα αποτελέσματα της έθεσαν υπό πλήρη αμφισβήτηση την ικανότητα του Οργανισμού προς επίλυση των κρίσεων»⁷⁶⁵. Παρ' όλα αυτά, η ακριβής ανάλυση της νομικής επιχειρηματολογίας ξεφεύγει από τα όρια εξέτασης αυτής της

⁷⁶³ Ψήφισμα 687 Συμβουλίου Ασφαλείας, 3 Απριλίου 1991.

⁷⁶⁴ Ψήφισμα 1441 Συμβουλίου Ασφαλείας, 8 Νοεμβρίου 2002. Βλέπε, επίσης, Ντάλης 2003, σ:343.

⁷⁶⁵ Χατζηκωνσταντίνου 2003, σ:48.

εργασίας και δεν θα αναλυθεί περαιτέρω. Σκοπός είναι σε αυτό το υποκεφάλαιο να αναδεικτούν οι διεθνείς νόρμες που ενδεχομένως έχουν επηρεάσει και διαμορφώσει την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας ως προς το ζήτημα του πολέμου στο Ιράκ⁷⁶⁶.

Αυτές οι νόρμες διαχέονται και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Παρόλο που η Ε.Ε. δεν κατάφερε να παίξει ένα ουσιώδη ρόλο έτσι ώστε να αποτρέψει τον πόλεμο, θα ήταν άδικο να ισχυριστεί κάποιος ότι δεν προσπάθησε να αποκαταστήσει την ειρηνική επίλυση της κρίσης μέσω της διπλωματικής οδού. Από την πρώτη στιγμή που αναδύθηκε το πρόβλημα στη θεματολογία της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, η Ε.Ε. προσπάθησε μέσα από τα θεσμικά της όργανα να διαχωρίσει τις θέσεις της σε σχέση με τις φιλοπολεμικές προσεγγίσεις της κυβέρνησης Μπους. Στις 19 Νοεμβρίου 2002, οι υπουργοί εξωτερικών της Ε.Ε. στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών Σχέσεων υπογράμμισαν την ανάγκη να εφαρμοστεί το ψήφισμα 1441 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ και να συνεχιστούν οι προσπάθειες των επιθεωρητών του Οργανισμού έτσι ώστε να αφοπλιστεί ειρηνικά το Ιράκ και, επιπρόσθετα, ξεκαθάρισαν ότι οποιαδήποτε προσπάθεια επίλυσης της κρίσης πρέπει να γίνει υπό την εποπτεία και διεθνή δικαιοδοσία του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ.⁷⁶⁷ Ένα μήνα σχεδόν αργότερα, στη Σύνοδο Κορυφής της Κοπεγχάγης όπου οριστικοποιήθηκε η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε., το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε

«την πλήρη και απεριφραστη υποστήριξη του προς την Απόφαση 1441 του Συμβουλίου Ασφαλείας της 8^{ης} Νοεμβρίου 2002. Στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης παραμένει η εξάλειψη των όπλων μαζικής καταστροφής του Ιράκ, σύμφωνα με τις σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας των Η.Ε. Εναπομένει πλέον στο Ιράκ να εκμεταλλευθεί την τελευταία αυτή ευκαιρία για να συμμορφωθεί με τις διεθνείς υποχρεώσεις του. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο σημειώνει την εκ μέρους του Ιράκ αποδοχή της Απόφασης 1441 και ότι υπέβαλε, όπως ζητήθηκε, δήλωση σχετικά με τα ιρακινά προγράμματα για την ανάπτυξη όπλων μαζικής καταστροφής και συναφών προϊόντων. Η Ε.Ε. θα συνεχίσει να παρέχει πλήρη υποστήριξη προς τις προσπάθειες του ΟΗΕ για την εξασφάλιση απόλυτης και άμεσης συμμόρφωσης του Ιράκ με την Απόφαση 1441. Ο ρόλος του Συμβουλίου Ασφαλείας στη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας

⁷⁶⁶ Για μια πιο εκτενής ανάλυση αυτών των νομικών επιχειρημάτων, βλέπε Χατζηκωνσταντίνου 2003, Pellet 2003 και το μεταφρασμένο στην ελληνική γλώσσα άρθρο του The Economist, «Διαμάχη Νομικών για τον Πόλεμο», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 23 Μαρτίου 2003. Για μια γενικότερη εξέταση του ζητήματος της κρίσης του Ιράκ υπό το πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, βλέπε P.Shiner και A.Williams, (επιμ.), *The Iraq War and International Law*, Hart Publishing, Οξφόρδη, 2008.

⁷⁶⁷ Συμπεράσματα Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών Σχέσεων, Βρυξέλλες, 19 Νοεμβρίου 2002, www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/73286.pdf.

πρέπει να γίνει σεβαστός. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εκφράζει την πλήρη υποστήριξή του προς τις δραστηριότητες επιθεώρησης της UNMOVIC και του ΔΟΑΕ, επικεφαλής των οποίων είναι ο δρ Blix και ο δρ El-Baradei. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τονίζει ότι θα πρέπει να επιτραπεί στους επιθεωρητές όπλων να διεξαγάγουν το σημαντικό έργο τους χωρίς παρεμβάσεις εκμεταλλεζόμενοι το πλήρες φάσμα των μέσων που έχουν στη διάθεσή τους δυνάμει της Απόφασης 1441. Η Ε.Ε. αναμένει την εκ μέρους τους αξιολόγηση της ιρακινής δήλωσης»⁷⁶⁸.

Θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει την άποψη ότι αυτές οι ενέργειες από πλευράς Ε.Ε. αποτελούσαν οκνηρές παρεμβάσεις και δεν έδιναν οριστική λύση στο πρόβλημα. Οι γενικόλογες αποφάσεις στο Συμβούλιο της Κοπεγχάγης αποδείκνυαν ότι η Ε.Ε. δεν ήταν έτοιμη να αναλάβει την ευθύνη μιας καθαρής θέσης κατά του πολέμου και μιας ενδεχόμενης βαθιάς κρίσης με την αμερικανική κυβέρνηση. Ωστόσο, οι ευρωπαίοι ηγέτες προσπαθούσαν με όποιο μέσο τους είχε απομείνει να αποφύγουν την έναρξη του πολέμου. Ο πρόεδρος της Γαλλίας Jacques Chirac σε συνάντηση που είχε στο Παρίσι με τον καγκελάριο της Γερμανίας Gerhard Schröder στις 22 Ιανουαρίου 2003 τόνισε ότι ο πόλεμος είναι πάντα η απόδειξη της αποτυχίας και η χειρότερη των λύσεων και γι' αυτό το λόγο πρέπει να αποφευχθεί. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο καγκελάριος Schröder ξεκαθάρισε ότι η Γερμανία δεν πρόκειται να εγκρίνει κανένα ψήφισμα που να νομιμοποιεί τον πόλεμο⁷⁶⁹. Πέντε μέρες αργότερα, με κοινή ανακοίνωσή τους, οι υπουργοί εξωτερικών της Ε.Ε. στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών Σχέσεων εξέδωσαν τις αποφάσεις τους δίνοντας μια τελευταία ευκαιρία στο Ιράκ να συμμορφωθεί έτσι ώστε να υπάρξει διευθέτηση του ζητήματος με ειρηνικά μέσα. Επίσης, διαβεβαίωναν για ακόμη μία φορά την υπέρτατη εξουσία του Συμβουλίου Ασφαλείας για την επίλυση της κρίσης⁷⁷⁰.

Στις 30 Ιανουαρίου 2003, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέδωσε ψήφισμα για την κατάσταση στο Ιράκ. Σύμφωνα με το ψήφισμα αυτό, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

«λαμβάνοντας υπόψη τα προηγούμενα ψηφίσματά του για την κατάσταση στο Ιράκ...όλα τα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ για το Ιράκ και ιδιαίτερα το Ψήφισμα 1441 της 8^{ης} Νοεμβρίου 2002...υπογραμμίζοντας τη σημασία του

⁷⁶⁸ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης*, 12-13 Δεκεμβρίου 2002.

⁷⁶⁹ Βλέπε ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας The Guardian, «France and Germany Unite Against Iraq War», www.guardian.co.uk/world/2003/jan/22/germany.france.

⁷⁷⁰ Συμπεράσματα Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών Σχέσεων, Βρυξέλλες, 27 Ιανουαρίου 2003. Βλέπε, επίσης, J.Vogler, «The European Dimension», A.Danchev και J.Macmillan, (επιμ.), *The Iraq War and Democratic Politics*, Routledge, Λονδίνο, 2005, σ:75-92.

ολοκληρωτικού αφοπλισμού των ιρακινών χημικών...πυρηνικών όπλων μαζικής καταστροφής...διακηρύσσει εκ νέου την υποχρέωσή του για την ειρήνη, τη δημοκρατία, το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το διεθνές δίκαιο και επαναλαμβάνει την ανάγκη για την πλήρη εφαρμογή και συμμόρφωση με τα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ έτσι ώστε να εγγυηθεί η διεθνής ειρήνη και ασφάλεια...πιστεύει ότι αθετήσεις του ψηφίσματος 1441 που εξακριβώνονται κατά την παρούσα περίοδο από τους επιθεωρητές όσον αφορά τα όπλα μαζικής καταστροφής δεν δικαιολογούν τη στρατιωτική δράση και θεωρεί ότι περαιτέρω βήματα πρέπει να παρθούν από το Συμβούλιο Ασφαλείας έπειτα από μια πλήρη αξιολόγηση της κατάστασης...καλοσωρίζει, από την άποψη αυτή, τα συμπεράσματα του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών Σχέσεων της 27^{ης} Ιανουαρίου 2003...παροτρύνει το Συμβούλιο να προσπαθήσει να επιτύχει μια κοινή θέση για το Ιράκ μέσα στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ έτσι ώστε η Ε.Ε. να μπορεί να μιλήσει με μια φωνή στη διεθνή σκηνή...καλεί τις υποψήφιες χώρες να ευθυγραμμιστούν με μια κοινή ευρωπαϊκή θέση...εκφράζει την αντίθεσή του για κάθε μονομερή στρατιωτική δράση και πιστεύει ότι ένα προληπτικό χτύπημα δεν θα είναι σε συμφωνία με το διεθνές δίκαιο και τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ και θα οδηγήσει σε μια βαθύτερη κρίση που θα συμπεριλαμβάνει κι άλλες χώρες στην περιοχή...σημειώνει ότι πρέπει να γίνουν τα πάντα για να αποφευχθεί η στρατιωτική δράση...απαιτεί να εξερευνηθούν όλες οι πολιτικές και διπλωματικές οδοί για να διασφαλισθεί η ειρηνική διευθέτηση της σύγκρουσης»⁷⁷¹.

Όπως έδειξαν τα γεγονότα, η Ε.Ε. προσπαθούσε να οικοδομήσει μια ενιαία θέση και στάση απέναντι στον πόλεμο προς όφελος της ειρήνης και της διεθνούς ασφάλειας. Ωστόσο, την ίδια μέρα που το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ανακοίνωσε το συγκεκριμένο ψήφισμα, μια επιστολή οχτώ κρατών (Μεγάλη Βρετανία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ιταλία, Πολωνία, Ουγγαρία, Δανία, Τσεχία) ήρθε να ταραξεί τα νερά της κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής. Οι ηγέτες αυτών των κρατών τάσσονταν υπέρ των αμερικανικών θέσεων για την κατάσταση στο Ιράκ, δηλαδή ουσιαστικά ευθυγραμμίζονταν με την έναρξη στρατιωτικών επιχειρήσεων στην ευρύτερη περιοχή του Κόλπου έτσι ώστε παραδειγματικά να εκδικηθούν το καθεστώς του Σαντάμ Χουσεϊν το οποίο τους είχε εξαπατήσει και απειλούσε τη διεθνή ασφάλεια και ειρήνη. Η διασπαστική αυτή κίνηση διχοτομούσε την Ε.Ε. σε μια κρίσιμη περίοδο της καμπής του επικείμενου πολέμου και προκαλούσε το ερώτημα για το μέλλον της ίδιας της Ε.Ε.⁷⁷² Μολονότι η συγκεκριμένη κίνηση είχε ισχυρή πολιτική σημασία

⁷⁷¹ European Parliament, Resolution on the Situation in Iraq, 30 Ιανουαρίου 2003. Βλέπε, επίσης, J.Ehrenberg, J.P.McSherry, J.R.Sanchej και C.M.Sayej, (επιμ.), *The Iraq Papers*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2010.

⁷⁷² «Πραξικόπημα Υπέρ...Μπους», *Τα Νέα*, Παρασκευή 31 Ιανουαρίου 2003.

μέσα στους κόλπους της Ε.Ε., θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ήσσονος σημασίας αφού η πλειοψηφία των κρατών της Ε.Ε. (όχτω μόνο από τα εικοσιπέντε μέλη της Ε.Ε. ευθυγραμμίζονταν με τις αμερικανικές θέσεις) υιοθετούσε την κοινή ευρωπαϊκή θέση η οποία είχε υιοθετηθεί στο Συμβούλιο της Κοπεγχάγης αλλά και στη γαλλογερμανική συνάντηση Chirac-Schröder στο Παρίσι στις 22 Ιανουαρίου 2003.

Από την παραπάνω ανάλυση γίνεται κατανοητό ότι μια νόρμα υπέρ της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και της μη χρήσης βίας αναδύεται και κοινωνικοποιείται σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτή η νόρμα ενισχύεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο και προσλαμβάνεται μέσα από την κοινή πεποίθηση των Ευρωπαίων ηγετών να οικοδομήσουν μια κοινή ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική και πολιτική άμυνας που στόχος της θα είναι η διασφάλιση της ειρήνης και της ασφάλειας σε όλο τον κόσμο. Όσον αφορά την κατάσταση στο Ιράκ, οι νόρμες αυτές ικανοποιούν τα κριτήρια ομοιότητας και ιδιαιτερότητας γιατί γίνονται αποδεκτές από την πλειοψηφία των κρατών-μελών του ΟΗΕ και της Ε.Ε. καθώς και ξεχωρίζουν την ορθή από τη μη ορθή συμπεριφορά. Ωστόσο, θα πρέπει να ελέγξουμε αν οι νόρμες αυτές διαχέονται και σε εθνικό (ελληνικό) επίπεδο για να ισχυριστούμε με μεγαλύτερη βεβαιότητα ότι ενδεχομένως επηρεάζουν και διαμορφώνουν την εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Η ανάλυση που ακολουθεί ακριβώς σε αυτό τον στόχο αποσκοπεί.

8.5 Εθνικές Νόρμες-Ιράκ.

Με βάση το κωνστροκτιβιστικό πλαίσιο ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής αλλά και με πρότυπο την ανάλυση η οποία έγινε για την έρευνα των εθνικών νορμών στην προηγούμενη περιπτωσιολογική μελέτη, δηλαδή την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, οι εθνικές νόρμες που έχουν σχέση με τη διαμόρφωση (ή όχι) της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά τον πόλεμο που ξέσπασε στο Ιράκ τον Μάρτιο του 2003 θα αναζητηθούν μέσα από τρεις βασικές πηγές. Πρώτον, από τους κοινοβουλευτικούς διαλόγους που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελληνική Βουλή κατά το χρονικό διάστημα 1996 έως 2009. Δεύτερον, από τα κυβερνητικά προγράμματα των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων της ελληνικής πολιτικής σκηνής, ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας, όπως αυτά έχουν διατυπωθεί μέσα από τα φυλλάδια που διανεμήθηκαν κατά τη διάρκεια των προεκλογικών αναμετρήσεων του 1996, του 2000, του 2004 και του 2007. Τρίτον, από έρευνες της κοινής γνώμης που αφορούν την πολιτική που θα έπρεπε να ακολουθήσει η κυβέρνηση όσον αφορά την διεξαγωγή του πολέμου στο Ιράκ.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η έλευση του Κώστα Σημίτη στην εξουσία, το 1996, σηματοδότησε μια γενικότερη αλλαγή στην κατεύθυνση των πολιτικών που θα ακολουθούσε η Ελλάδα σε όλα τα πεδία της εξωτερικής πολιτικής. Η νέα κυβέρνηση ρητά σημείωνε ότι προτεραιότητα της πολιτικής της Ελλάδας ήταν η διασφάλιση της ειρήνης και της δημοκρατίας σε όλα τα κράτη της περιοχής της Μεσογείου, των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής καθώς και η ειρηνική επίλυση των διαφορών με βάση τις αρχές του διεθνούς δικαίου.⁷⁷³ Σημαντικό ρόλο, επίσης, έδειχνε η νέα κυβέρνηση και στη συμμετοχή της Ελλάδας στη διαμόρφωση μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας⁷⁷⁴. Βασικό επιχείρημα για αυτή την υποστήριξη αποτελούσε η δημιουργία κοινών ευρωπαϊκών εξωτερικών συνόρων για όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε., που στην περίπτωση της Ελλάδας σύμπιπταν με τα σύνορα Ελλάδας-Τουρκίας στο Αιγαίο. Μέσα από αυτή την τακτική, το ελληνοτουρκικό πρόβλημα θα συνεπαγόταν πρόβλημα μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε.⁷⁷⁵

Η πρώτη τετραετία της κυβέρνησης Κώστα Σημίτη, 1996-2000, χαρακτηρίστηκε έντονα από τις προσπάθειες της Ελλάδας να αντιμετωπίσει τα μακροχρόνια ελληνοτουρκικά προβλήματα, τόσο στο Αιγαίο όσο και στην Κύπρο, μέσα από μια νέα θεώρηση η οποία είχε ως βασικό της άξονα την θετική συνεισφορά της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Εκτός όμως αυτής της βασικής προτεραιότητας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, οι προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης εστιάστηκαν και σε ζητήματα ευρύτερου ενδιαφέροντος, όπως η εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μέσα από τη θεσμική ανάπτυξη της Ε.Ε. και την οικοδόμηση μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής για την άμυνα, η διεύρυνση της Ε.Ε., κυρίως προς τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, η ειρηνική επίλυση των διαφορών, π.χ. στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβικής κρίσης, και η οικονομική σύγκλιση που θα ενδυνάμωνε την φωνή της Ελλάδας στον κόσμο. Οι προτεραιότητες αυτές αποτυπώνονται με σαφή τρόπο μέσα από τους κοινοβουλευτικούς διαλόγους της περιόδου 1996-2000 και σε μεγάλο

⁷⁷³ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΕ'*, 29 Ιανουαρίου 1996, σ:3086-3093° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΣΤ'*, 30 Ιανουαρίου 1996, σ:3095-3097 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΙΗ'*, 6 Μαΐου 1996, σ:5961-5992.

⁷⁷⁴ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 10 Οκτωβρίου 1996, σ:20-28.

⁷⁷⁵ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΑ'*, 9 Δεκεμβρίου 1996, σ:1647-1681. Βλέπε ιδιαίτερα τις πολιτικές τοποθετήσεις των Σημίτη, Έμπερτ και Παπανδρέου.

βαθμό παρουσιάστηκαν κατά την ανάλυση της προηγούμενης περιπτωσιολογικής μελέτης⁷⁷⁶.

Η Ελλάδα, από τον Ιανουάριο του 2003, αναλάμβανε την προεδρία της Ε.Ε. επομένως ο ρόλος της στην αποτροπή ή τον μετριασμό του πολέμου αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία. Στην πρώτη σημαντική ερώτηση που είχε σχέση με το ζήτημα του Ιράκ, στις 3 Οκτωβρίου 2002, από το βουλευτή του ΚΚΕ, Ορέστη Κολοζώφ, προς τον υπουργό εξωτερικών, ο Γιώργος Παπανδρέου εμφανίστηκε κατηγορηματικός δηλώνοντας ότι:

«Η ελληνική εξωτερική πολιτική εδράζεται στις αρχές του σεβασμού του διεθνούς δικαίου, της διεθνούς νομιμότητας, του σεβασμού των αποφάσεων του ΟΗΕ, της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, της μη χρήσης βίας ή απειλής χρήσης βίας, βεβαίως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, της εδαφικής ακεραιότητας και του απαραβίαστου των συνόρων. Πιστεύουμε ότι ο μόνος δρόμος είναι ο δρόμος της διεθνούς νομιμότητας σε ό,τι αφορά και το Ιράκ, είναι η εξάντληση όλων των διπλωματικών και πολιτικών μέσων που διαθέτουμε ως οργανωμένη διεθνής κοινωνία. Κι αυτό ισχύει όχι μόνο για το Ιράκ, ισχύει για τη Μέση Ανατολή, ισχύει για την Κύπρο. Είναι ακριβώς η δική μας εμμονή στο σεβασμό του διεθνούς δικαίου... Έχουμε δύο φορές στο πρόσφατο παρελθόν απειλή της ειρήνης στην περιοχή. Άρα, καλούμε και το Ιράκ να σεβαστεί τις αποφάσεις του ΟΗΕ, όπως καλούμε κάθε ενδιαφερόμενο σε οποιαδήποτε κρίση να σεβαστεί τις αποφάσεις του ΟΗΕ. Αυτό είναι το πρόβλημα και υπάρχει συγκεκριμένος τρόπος για να λυθεί και να αποτραπεί μια στρατιωτική επιχείρηση. Έχουμε σήμερα μια σημαντική ευκαιρία. Είναι η δυνατότητα να βρεθεί ειρηνική λύση μέσω του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Πολλοί μιλούν για την αδυναμία του ΟΗΕ, ότι είναι αναποτελεσματικός, αλλά δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα, παρά αυτή η συντεταγμένη διεθνής παρέμβαση μέσα από τον ΟΗΕ που, παρά τις αδυναμίες του, μπορεί να αποτελέσει το μόνο διεθνές θεσμικό πλαίσιο για να αποτρέψει μονομερείς λογικές και προληπτικές παρεμβάσεις, ενέργειες και λογικές για

⁷⁷⁶ Βλέπε Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ο'*, 31 Ιανουαρίου 1997, σ:3359-3380° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΟΕ'*, 7 Φεβρουαρίου 1997, σ:3612-3649° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΖ'*, 2 Απριλίου 1997, σ:5299-5301° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΚΘ'*, 16 Μαΐου 1997, σ:6419-6427° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΚΒ'*, 6 Νοεμβρίου 1997, σ:1243-1273° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΕ'*, 9 Δεκεμβρίου 1997, σ:2809-2845° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΟΖ'*, 4 Φεβρουαρίου 1998, σ:4988-4991° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΠΓ'*, 12 Φεβρουαρίου 1998, σ:5410-5413° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΓ'*, 26 Φεβρουαρίου 1998, σ:5977-6012° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΞΘ'*, 29 Ιανουαρίου 1999, σ:3849-3873° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΑ'*, 5 Μαρτίου 1999, σ:5023-5065° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΚΘ'*, 19 Μαΐου 1999, σ:7138-7173° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΑΣΤ'*, 28 Μαΐου 1999, σ:7670-7685° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Ν'*, 15 Δεκεμβρίου 1999, σ:2362-2405° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΠΣΤ'*, 16 Φεβρουαρίου 2000, σ:4228-4229° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΕ'*, 28 Φεβρουαρίου 2000, σ:4542-4543° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση Δ'*, 22 Απριλίου 2000, σ:15-31° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΣΤ'*, 24 Απριλίου 2000, σ:88-91° Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΕ'*, 23 Ιανουαρίου 2001, σ:4036-4054 και Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΡΛΕ'*, 9 Μαρτίου 2001, σ:5810-5824.

τις οποίες και η Ελλάδα είναι αντίθετη...είναι ξεκάθαρο ότι εμείς είμαστε υπέρ της ειρηνικής επίλυσης του προβλήματος. Αυτή τη θέση έχουμε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, την οποία έχουμε πει και στον ΟΗΕ».⁷⁷⁷

Είναι σαφές ότι κύρια προτεραιότητα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η διευθέτηση αυτού του προβλήματος μέσα από τις διεθνώς αναγνωρισμένες νόρμες του διεθνούς δικαίου περί ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Επίσης, όμως, γίνεται αντιληπτό και ότι άμεση προτεραιότητα της ελληνικής προεδρίας στην Ε.Ε. θα αποτελούσε η αποτροπή του πολέμου. Με την ευκαιρία της συζήτησης στην Ελληνική Βουλή για τη Σύνοδο της Κοπεγχάγης και τη διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού προβλήματος, ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης δήλωσε στις 17 Δεκεμβρίου 2002 ότι μία από τις άμεσες προτεραιότητες της Ελληνικής Προεδρίας «αφορά την ενδυνάμωση της διεθνούς θέσης της Ένωσης, την κατοχύρωση της ασφάλειας της Ευρώπης και τη συμβολή στην παγκόσμια ειρήνη». Και συνέχισε λέγοντας ότι μια ενδεχόμενη εμπλοκή στο Ιράκ χρειάζεται αποφασιστική διαχείριση και «σχετίζεται με την προσπάθεια η Ένωση να διαμορφώσει μια εξωτερική πολιτική και πολιτική άμυνας»⁷⁷⁸.

Από τη στιγμή που ανέλαβε τα καθήκοντα της η Ελλάδα ως προεδρεύουσα της Ε.Ε. ανέδειξε τον φιλειρηνικό χαρακτήρα όλων των κρατών-μελών για την αποφυγή του πολέμου. Ο Κώστας Σημίτης σε συνέντευξή του στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία, στις 10 Ιανουαρίου 2003, τόνισε ότι «η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζει την ουσιαστική εφαρμογή των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας από την πλευρά του Ιράκ για να υπάρξει ειρηνική επίλυση της διαφοράς»⁷⁷⁹. Σε ερώτηση της βουλευτού του ΚΚΕ, Λιάνας Κανέλλη, προς τον υπουργό εξωτερικών, ο υφυπουργός εξωτερικών Γιάννης Μαγκριώτης ξεκαθάρισε ότι

«η πολιτική της Ελλάδας στην κατάσταση στο Ιράκ χαρακτηρίζεται από τρεις βασικές παραμέτρους. Η πρώτη είναι ο σεβασμός της διεθνούς έννομης τάξης, της εδαφικής

⁷⁷⁷ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΖ*, 3 Οκτωβρίου 2002, σ:1514.

⁷⁷⁸ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΜΑ*, 17 Δεκεμβρίου 2002, σ:1324. Βλέπε, επίσης, τη συνέντευξη του πρωθυπουργού λίγες μέρες αργότερα στη γαλλική εφημερίδα Le Monde, στις 8 Ιανουαρίου 2003, στο www.eu2003.gr/en/articles/2003/1/8/1458. Βλέπε, επίσης, τη συνέντευξη του υπουργού εξωτερικών Γιώργου Παπανδρέου, στις 31 Δεκεμβρίου 2002, στη γερμανική εφημερίδα Suddeutsche Zeitung και στη δημοσιογράφο Christiane Schlotzer.

⁷⁷⁹ Βλέπε συνέντευξη του πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία την Παρασκευή 10 Ιανουαρίου 2003, www.eu2003.gr/gr/articles/2003/1/10/1469/. Βλέπε, επίσης, τη συνέντευξη του πρωθυπουργού λίγες μέρες νωρίτερα στην εφημερίδα Βήμα της Κυριακής, την Κυριακή στις 5 Ιανουαρίου 2003.

ακεραιότητας και της κυριαρχίας του κάθε κράτους. Η δεύτερη είναι ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Και η τρίτη είναι η εδραίωση της ειρήνης, της σταθερότητας και της ασφάλειας σε όλο τον κόσμο και ειδικότερα σε αυτή τη δύσκολη περιοχή. Στα πλαίσια αυτών των τριών παραμέτρων που χαρακτηρίζουν την πολιτική της χώρας μας η Ελλάδα δεν υποστηρίζει μονομερείς στρατιωτικές επεμβάσεις που αντίκεινται ειδικότερα στη διεθνή νομιμότητα και δεν εδράζονται στο Διεθνές Δίκαιο. Η Ελλάδα υποστηρίζει τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και ιδιαίτερα το Ψήφισμα 1441 το οποίο δίνει συγκεκριμένες εντολές στους επιθεωρητές και πιστεύουμε και εκτιμούμε πως εάν με βάση το Ψήφισμα 1441 ολοκληρώσουν τις εργασίες τους οι επιθεωρητές μπορεί να υπάρχει σαφής εικόνα στη Διεθνή Κοινότητα και στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για το τι πρέπει να πράξει. Γι' αυτό και πιστεύουμε πως όλες οι πλευρές πρέπει να αποδεχθούν στην ουσία και στον τύπο τις αποφάσεις του Ψηφίσματος 1441 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Γι' αυτό δεν θεωρούμε ότι έχει τελεσιδικήσει το 1441 και 27 του Γενάρη, δεν είναι το τέλος ενός χρόνου όπου οι επιθεωρητές όπως φαίνεται θα έχουν μια ολοκληρωμένη γνώμη γύρω από την πραγματικότητα στο Ιράκ. Θέλω να τονίσω πως η Ελλάδα που είναι μια φιλειρηνική χώρα και η Κυβέρνηση εκπροσωπώντας ένα λαό με φιλειρηνική παράδοση και στάση, πρωτοστατεί και πρωταγωνιστεί για να αποτραπεί και να αποφευχθεί ο πόλεμος γιατί δεν τον θεωρεί αναπόφευκτο όπως πάρα πολλοί. Γι' αυτό τη Δευτέρα στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων ο Υπουργός Εξωτερικών θα προσπαθήσει να συνδιαμορφώσει με τους άλλους εταίρους μια κοινή στάση της Ευρωπαϊκής Ένωσης που θα υπερασπίζεται τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας και θα προωθεί την ειρήνη. Όπως επίσης και στη συνάντησή του με τα τέσσερα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών που είναι και μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τέλος, θα ήθελα να πω πως η φρεγάτα «Υδρα» συμμετέχει σε περιπολίες στον αγώνα κατά της τρομοκρατίας με παλαιότερες αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ στην ευρύτερη περιοχή και δεν συνδυάζεται η παρουσία της με τις όποιες προπαρασκευές ενός πολέμου στο Ιράκ. Στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας συμμετέχει η παγκόσμια κοινότητα, η διεθνής κοινότητα. Αυτή η αποστολή στηρίζεται σε προηγούμενες αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ και δεν πρέπει να συνδυάζεται με κανένα τρόπο με όλα αυτά που συζητούνται γύρω από τις ενδεχόμενες επιχειρήσεις στον Κόλπο. Άλλωστε δεν περιπολεί στη θερμή ζώνη των πολεμικών επιχειρήσεων, εάν κάποτε αυτές συμβούν. Και εμείς δουλεύουμε και προσπαθούμε για να μην έρθει ποτέ αυτός ο πόλεμος... Η θέση της Ελλάδας είναι σαφές ότι είναι υπέρ της ειρήνης και κατά του πολέμου, υπέρ της συνέχισης των επιθεωρήσεων με βάση το Ψήφισμα 1441 και πέραν της 27^{ης} Γενάρη». ⁷⁸⁰

⁷⁸⁰ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΝΘ*, 24 Ιανουαρίου 2003, σ:2300-2301.

Ο υπουργός εξωτερικών Γιώργος Παπανδρέου επανέλαβε τις θέσεις της Ελλάδας και ως προεδρεύουσα της Ε.Ε. σε συνέντευξη που παραχώρισε στην εφημερίδα Καθημερινή της Κυριακής. Μεταξύ άλλων, ο υπουργός εξωτερικών σημείωσε ότι

«...έχουμε, έως χώρα, διατυπώσει και υποστηρίζει μια απόλυτα καθαρή θέση για την κρίση στο Ιράκ, όχι μόνο τώρα, αλλά και στο πρόσφατο παρελθόν, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δεν πιστεύουμε, και αυτό είναι μια θέση αρχής για μας, ότι η προσφυγή στην ένοπλη βία είναι το αποτελεσματικό μέσο για την επίλυση των διεθνών και περιφερειακών προβλημάτων. Υποστηρίζουμε την εφαρμογή των αποφάσεων του Σ.Α. του ΟΗΕ, από το καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν, αποφάσεις όπως η 1441 που έχουν ληφθεί ομόφωνα από τα μέλη του Σ.Α. Η διαδικασία των επιθεωρητών του ΟΗΕ αποτελεί το πολιτικό μέσο για την ειρηνική επίλυση της κρίσης. Ο αφοπλισμός μέσω της επιθεώρησης αποτελεί μια αξιόπιστη προσέγγιση και μπορεί να αποδειχθεί αποτελεσματική, ως πολιτική διαδικασία, στο πλαίσιο του Σ.Α. του ΟΗΕ αποτρέποντας με αυτό τον τρόπο τη στρατιωτική σύγκρουση. Η διαδικασία αυτή και το έργο των επιθεωρητών πρέπει να υποστηριχθεί από όλους, γιατί παρέχει τη μόνη προοπτική ειρηνικής διεξόδου από την κρίση και την αποφυγή των τεράστιων συνεπειών που θα επιφέρει μια σύγκρουση»⁷⁸¹.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνταν οι περισσότερες δηλώσεις των κυβερνητικών παραγόντων. Για παράδειγμα, ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης δήλωσε σε συνέντευξη στο περιοδικό Euromagazine και στο δημοσιογράφο και εκδότη του περιοδικού Γιώργο Ρωμαίο ότι

«...η ελληνική κυβέρνηση και ως προεδρεύουσα της Ε.Ε. υποστηρίζει σταθερά την επίλυση των προβλημάτων με διπλωματικές διαδικασίες και στα πλαίσια των Ηνωμένων Εθνών. Και προς την κατεύθυνση αυτή άρχισε να εργάζεται. Η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζει την πλήρη και ουσιαστική εφαρμογή των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας από το Ιράκ για να υπάρξει ειρηνική επίλυση της διαφοράς. Αν το Συμβούλιο Ασφαλείας διαπιστώσει ότι το Ιράκ δεν ανταποκρίθηκε στην απόφαση των Ηνωμένων Εθνών, η Ένωση θα εκφράσει τη θέση της, μετά από εσωτερικές διαβουλεύσεις. Η παρουσία της Αγγλίας, Γαλλίας, Γερμανίας και Ισπανίας στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ισχυροποιεί την Ε.Ε. στις διεργασίες και στις αποφάσεις του Συμβουλίου

⁷⁸¹ Βλέπε συνέντευξη Γιώργου Παπανδρέου στο Κ.Π.Παπαδιόχο, «Δεν Θέλουμε Πόλεμο στο Ιράκ», Καθημερινή της Κυριακής, Κυριακή 26 Ιανουαρίου 2003.

Ασφαλείας. Η Προεδρία θα εργαστεί ώστε η Ένωση να διαμορφώσει κοινή θέση και να έχει παρουσία και επιρροή στις εξελίξεις»⁷⁸².

Σε συνέντευξη που παραχώρισε ο υπουργός άμυνας, Γιάννος Παπαντωνίου, στο ίδιο περιοδικό τόνισε ότι

«Η Ελλάδα, στο πλαίσιο της Προεδρίας, επιδιώκει την εξεύρεση ειρηνικής λύσης του προβλήματος. Τασσόμαστε υπέρ των προσπαθειών του ΟΗΕ και των επιθεωρητών του να επιτύχουν τον αφοπλισμό του Ιράκ από χημικά και βιολογικά όπλα, χωρίς να υπάρξει πολεμική σύγκρουση. Αγωνιζόμαστε για να επιτύχουμε τη μεγαλύτερη δυνατή σύγκλιση απόψεων ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες, ώστε η ενιαία θέση της Ένωσης να ακούγεται δυνατά και καθαρά στην κατεύθυνση της ειρηνικής επίλυσης των προβλημάτων και αποφυγής της προσφυγής στην ένοπλη επέμβαση»⁷⁸³.

Ο πόλεμος στο Ιράκ τελικά δεν αποφεύχθηκε και ξέσπασε στα μέσα Μαρτίου του 2003. Η μονομερής επέμβαση των ΗΠΑ στο Ιράκ με την ηθική και στρατιωτική συμπαράσταση της Μεγάλης Βρετανίας απονομιμοποίησε τον διεθνή ρόλο του ΟΗΕ και εγκαινίασε έναν πόλεμο για τον οποίο η διεθνής κοινή γνώμη αλλά και η πλειοψηφία των κρατών-μελών του Οργανισμού ήταν σε συντριπτικό ποσοστό αντίθετοι στην οποιαδήποτε επέμβαση. Η διάσπαση της Ευρώπης σε «παλαιά» και «νέα» επιβεβαίωσε την έλλειψη μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής και αποκάλυψε με τον πιο απροκάλυπτο τρόπο την επιρροή του αμερικανικού παράγοντα στα πολιτικά τεκταινόμενα της Ε.Ε. Η Ελλάδα που εκείνη την περίοδο ασκούσε την προεδρία της Ε.Ε. προσπαθούσε να συμβάλει στην αποφυγή του πολέμου και στην ειρηνική διευθέτηση του προβλήματος μέσω της εξάντλησης όλων των διπλωματικών εργαλείων και της συγκρότησης μιας ενιαίας ευρωπαϊκής φωνής στις εξωτερικές σχέσεις της Ε.Ε.⁷⁸⁴ Ο υπουργός εξωτερικών Γιώργος Παπανδρέου, μιλώντας στην ενημερωτική συνεδρίαση της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Βουλής, την Τετάρτη 26 Μαρτίου 2003, χαρακτηριστικά τόνισε ότι η Ελλάδα βρίσκεται στο στρατόπεδο των χωρών που αγωνίζονται ενάντια στον πόλεμο και στην μονομερή

⁷⁸² Συνέντευξη Κώστα Σημίτη στο Γιώργο Ρωμαίο στο περιοδικό *Euromagazine*, Φεβρουάριος 2003. Βλέπε, επίσης, C.Simitis, «A Bigger EU must be more Effective and more Democratic», *European Affairs*, Χειμώνας 2003.

⁷⁸³ Βλέπε, συνέντευξη Γιάννου Παπαντωνίου, Υπουργού Άμυνας, στο *Euromagazine*, Φεβρουάριος 2003. Βλέπε, επίσης, συνέντευξη Γιώργου Παπανδρέου στο αμερικανικό τηλεοπτικό δίκτυο CNN Int'l στις 5 Φεβρουαρίου 2003, www.eu2003.gr/gr/articles/2003/2/6/1822/.

⁷⁸⁴ Βλέπε το λόγο του απήγγειλε ο υπουργός εξωτερικών Γιώργος Παπανδρέου την 1^η Μαρτίου 2003 στο Συμπόσιο των Αραβικών Κρατών, www.eu2003.gr/en/articles/2003/3/2/2121/.

αμερικανοβρετανική επέμβαση στο Ιράκ αποδοκιμάζοντας ταυτοχρόνως με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο τις υλικές και ανθρώπινες επιπτώσεις ενός τέτοιου πολέμου⁷⁸⁵.

Ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης υπερασπίζοντας την πολιτική που ακολουθούσε η Ελλάδα ως προεδρεύουσα της Ε.Ε. σε σχέση με τον πόλεμο στο Ιράκ τόνισε κατηγορηματικά στη Βουλή:

«Η Ελλάδα έχει άποψη στο θέμα του Ιράκ. Επεδίωξε με μακρές συνεννοήσεις που προηγήθηκαν της στρατιωτικής επέμβασης να αποφύγει τον πόλεμο διερευνώντας δυνατούς συμβιβασμούς ή λύσεις. Δεν επέτυχε, όπως δεν επέτυχαν κι άλλες προσπάθειες. Θεωρούμε τη χρήση βίας στις διεθνείς σχέσεις μόνο ως ένα ύστατο μέσο κι επιτρέπεται μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που ορίζει ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών. Η χρήση βίας, όταν δεν εξυπηρετεί την αυτοάμυνα, προϋποθέτει τη νομιμοποίηση των Ηνωμένων Εθνών. Γι' αυτό και στην περίπτωση του Ιράκ θεωρούσαμε ότι θα πρέπει να υπάρχει μια σαφής διαπίστωση, εντολή από τα Ηνωμένα Έθνη για μία στρατιωτική παρέμβαση, αφού προηγουμένως εξαντληθούν όλες οι άλλες δυνατότητες και ιδίως οι δυνατότητες εκείνες τις οποίες δημιουργούσαν οι έλεγχοι από τους επιθεωρητές των Ηνωμένων Εθνών. Είμαστε κατά του πολέμου. Ο πόλεμος, όπως ξεκίνησε, είναι ένας πόλεμος ο οποίος θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί. Και είμαστε κατά του πολέμου όχι μονάχα για το θέμα της διεθνούς νομιμότητας, αλλά γιατί έχουμε ζήσει επανειλημμένα στην ιστορία μας το τι σημαίνει πόλεμος, ότι σημαίνει θανάτους, καταστροφές, άρνηση των ανθρωπίνων αξιών, την εγκαθίδρυση τυφλής βίας και αυθαιρεσίας. Με την έναρξη του πολέμου αμέσως τονίσαμε την ανάγκη να προστατευτούν οι άμαχοι, να υπάρξουν όσο το δυνατόν λιγότερα θύματα μεταξύ του πληθυσμού, να υπάρξει ανθρωπιστική βοήθεια, να περιοριστούν οι επιπτώσεις των επιχειρήσεων. Η Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποστήριξε επίσης παρόμοιες θέσεις. Κυρίες και κύριοι, ο πόλεμος – κατά τη δική μας άποψη – δεν γίνεται με την έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Η Ελλάδα δεν συμμετέχει με κανένα τρόπο στις επιχειρήσεις. Η θέση μας είναι να στηρίζουμε και να ενισχύουμε τη διεθνή νομιμότητα. Αυτή είναι η πάγια και σταθερή θέση μας! Αυτή η θέση μας συνδέεται άρρηκτα με τα εθνικά μας θέματα. Με βάση αυτή τη θέση δίνουμε τον αγώνα για την Κύπρο επί τρεις δεκαετίες!...Ο σεβασμός στη διεθνή νομιμότητα ταυτόχρονα με το σεβασμό των διμερών συνθηκών είναι μια ενιαία πολιτική»⁷⁸⁶.

⁷⁸⁵ Γ.Τζιοβάρης, «Σαφές Αντιπολεμικό Μήνυμα Έστειλε ο κ.Παπανδρέου Μιλώντας στη Βουλή», *Το Βήμα*, Πέμπτη 27 Μαρτίου 2003.

⁷⁸⁶ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΑ'*, 27 Μαρτίου 2003, σ:3540-3541.

Με την ίδια λογική απάντησε και ο πρόεδρος της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Κωνσταντίνος Καραμανλής, φανερόνοντας με τον πιο σαφή τρόπο τη συναίνεση που επικρατούσε μεταξύ των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων ως προς την πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσει η Ελλάδα σε σχέση με το πρόβλημα του πολέμου στο Ιράκ. Ο Κώστας Καραμανλής σημείωσε ότι

«προτού ακόμα ξεσπάσει η θύελλα του πολέμου, είχαμε επισημάνει ότι η κρίση του Ιράκ αποτελούσε δοκιμασία, αλλά και πρόκληση για τον ΟΗΕ, για την Ευρωπαϊκή Ένωση, για τις διατλαντικές σχέσεις. Είχαμε πει ότι είναι ανάγκη να κινηθούμε με βάση συγκεκριμένες θέσεις, που εκφράζουν όλους τους Έλληνες, για την ειρηνική επίλυση της κρίσης, για τον ανθρωπισμό, για το σεβασμό της διεθνούς νομιμότητας και των αποφάσεων του ΟΗΕ, για τη διαφύλαξη της ενότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την επιτάχυνση της πολιτικής ενοποίησης, για την οικονομική θωράκιση της χώρας, για την τόνωση του αισθήματος ασφαλείας των πολιτών»⁷⁸⁷.

Επίσης, χαιρέτισε την προσπάθεια της Ελλάδας να δώσει λύση στο συγκεκριμένο ζήτημα ως προεδρεύουσα χώρα της Ε.Ε. και κάλεσε την Ε.Ε. να οικοδομήσει Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας⁷⁸⁸.

Με την είσοδο της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε., η Ελληνική Προεδρία είχε να επιδείξει μια τεράστια επιτυχία στη διπλωματική της ατζέντα. Ωστόσο, το φλέγον ζήτημα παρέμενε η κρίση στο Ιράκ. Οι εχθροπραξίες στον Περσικό Κόλπο είχαν φουντώσει σε ανυπέρβλητο βαθμό και η Ε.Ε. φαινόταν ανήμπορη να επηρεάσει την διόγκωση της διαμάχης. Αυτές οι εξελίξεις στο μέτωπο του πολέμου αναμφίβολα επηρέαζαν με αρνητικό τρόπο την διαπραγματευτική ικανότητα της Ελληνικής Προεδρίας να γεφυρώσει το χάσμα του διακυβερνητικού χαρακτήρα της διαδικασίας διαμόρφωσης της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής. Παρ' όλα αυτά, θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι μέσα από αυτή την κρίση η Ελλάδα κατάφερε να αναδείξει τις συγκεκριμένες πτυχές της πολιτικής που ήθελε να ακολουθήσει σε σχέση με τον πόλεμο του Ιράκ και την ανάγκη συγκρότησης μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής. Η διάλεξη που απεύθυνε ο υπουργός εξωτερικών Γιώργος Παπανδρέου στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, στις 6 Μαΐου 2003, επιβεβαίωσε την

⁷⁸⁷ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΑ'*, 27 Μαρτίου 2003, σ:3542.

⁷⁸⁸ Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίαση ΙΑ'*, 27 Μαρτίου 2003, σ:3542. Βλέπε, επίσης, τη δήλωση του αναπληρωτή υπουργού εξωτερικών Γιάννη Μαγκριώτη μετά τη συνάντηση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ στη Νέα Υόρκη, στις 11 Απριλίου 2003, www.eu2003.gr/en/articles/2003/4/12/2506.

ανάγκη για τη σύνθεση μιας πολιτικής που θα είχε ως πρωταρχικό της σκοπό την οικοδόμηση μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής άμυνας⁷⁸⁹.

Η ανάγκη να μιλάει με μία φωνή στις εξωτερικές της σχέσεις η Ε.Ε. αποτελεί βασική προτεραιότητα των δύο μεγάλων κομμάτων της ελληνικής πολιτικής σκηνής, ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας. Η προτεραιότητα αυτή έγκειται στο γεγονός ότι μια ενιαία φωνή της Ε.Ε. θα αντισταθμίζει τη φωνή των ΗΠΑ σε διάφορα ζητήματα διεθνούς ασφάλειας και ειρήνης ανά τον κόσμο. Για παράδειγμα, στην κρίση του Ιράκ αν η Ε.Ε. ήταν ενωμένη στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής τότε οι κοινές θέσεις των κρατών-μελών της θα είχαν άλλη βαρύτητα στο παγκόσμιο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων των κρατών και, προφανώς, θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί ο πόλεμος. Η συγκρότηση μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής εμφανίζεται ως μία από τις βασικές συνιστώσες της ευρωπαϊκής πολιτικής που ήθελαν να ακολουθήσουν τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα. Μια ενδελεχής εξέταση των φυλλαδίων για τα έτη 1996, 2000, 2004 και 2007 που διένειμαν ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία πριν τις εκλογές και ανέλυαν το κυβερνητικό πρόγραμμα που θα ακολουθούσαν στην περίπτωση εκλογή τους αποδεικνύει την προτεραιότητα αυτή. Η εξέταση των ίδιων φυλλαδίων επίσης επιβεβαιώνει την πολιτική ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών που σε κάθε περίπτωση θα ακολουθούσαν τα εν λόγω πολιτικά κόμματα.

Όσον αφορά την κοινή γνώμη θα ήταν περιττό να αναφερθούμε με κάθε λεπτομέρεια στο ζήτημα για το αν οι Έλληνες πολίτες ήταν υπέρ ή κατά του πολέμου. Κι αυτό γιατί στις αντιπολεμικές συγκεντρώσεις που πραγματοποιήθηκαν το μήνα Μάρτιο του 2003 σε όλες τις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας ο αριθμός του κόσμου ξεπέρασε κάθε προσδοκία προσεγγίζοντας δεκάδες χιλιάδες⁷⁹⁰. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι η πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας ήταν κατά του πολέμου και επιθυμούσε την ειρηνική επίλυση της κρίσης. Η δημοσκόπηση της εταιρείας VPRC για λογαριασμό του ραδιοφωνικού σταθμού ΣΚΑΙ 100,3 επιβεβαιώνει ότι με ποσοστό της τάξεως του 91,3% οι Έλληνες τάσσονται κατά του πολέμου ενώ μόλις το 5,1% είναι υπέρ του πολέμου. Στην ίδια έρευνα, το 71,5% των πολιτών πιστεύει ότι η Ελλάδα δεν θα πρέπει να έχει καμία ανάμειξη σε περίπτωση που το Συμβούλιο

⁷⁸⁹ Βλέπε διάλεξη Γ.Παπανδρέου, «Το Μέλλον της Ευρώπης μετά το Ιράκ», St. Antony's College, Πανεπιστήμιο Οξφόρδης, 6 Μαΐου 2003, www.eu2003.gr/en/articles/2003/5/8/2707.

⁷⁹⁰ Βλέπε, για παράδειγμα μερικά από τα δημοσιεύματα του έντυπου τύπου εκείνης της περιόδου: Κ.Ρούτση, «Όχι στον Πόλεμο με Συλλαλητήρια», *Τα Νέα*, Σάββατο 15 Μαρτίου 2003° «Με Φαντασία και Δυναμισμό», *Τα Νέα*, Δευτέρα 17 Μαρτίου 2003 και Ε.Καρανάτση και Α.Κασσίμη, «Οι Μαθητές Έδωσαν τον Τόνο στην Πορεία της Αθήνας», *Καθημερινή*, Πέμπτη 21 Μαρτίου 2003.

Ασφαλείας του ΟΗΕ αποφασίσει υπέρ μιας στρατιωτικής επέμβασης στο Ιράκ⁷⁹¹. Σε άλλη έρευνα της VPRC για τις ευρωεκλογές του Ιουνίου 2004, η πλειοψηφία της ελληνικής κοινής γνώμης σε ποσοστό 81,5% φαίνεται δυσαρεστημένη από τη στάση της Ε.Ε. έναντι του πολέμου στο Ιράκ⁷⁹². Αυτό έμμεσα υποδηλώνει ότι οι Έλληνες επιζητούσαν την ειρηνική διευθέτηση του προβλήματος που θα μπορούσε να επιτευχθεί αν η Ε.Ε. στεκόταν στο ύψος των περιστάσεων και ύψωνε μια ενιαία φωνή υπέρ της αποφυγής του πολέμου.

Από την παραπάνω ανάλυση προκύπτει ότι η νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών διαχέεται σε ελληνικό επίπεδο. Η νόρμα αυτή επίσης προσεγγίζει με απόλυτη επιτυχία τα κριτήρια της ομοιότητας και ιδιαιτερότητας και, γι' αυτό το λόγο, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια ανεξάρτητη μεταβλητή που επηρεάζει την πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με το πρόβλημα που δημιουργήθηκε στον Περσικό Κόλπο. Κατά πόσο έχει επηρεάσει αυτή η νόρμα και οι αρχές που απορρέουν από την ύπαρξή της τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο την ελληνική πολιτική, θα φανεί από την εξέταση της πραγματικής συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής όσον αφορά την κρίση στο Ιράκ τον Μάρτιο του 2003.

8.6 Πραγματική Συμπεριφορά της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής - Ιράκ.

Η ανάλυση της πραγματικής συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με το φλέγον ζήτημα του πολέμου στο Ιράκ κατά τη διάρκεια που η Ελλάδα είχε αναλάβει την προεδρία της Ε.Ε. αποτελεί το αποδεικτικό στοιχείο για να τεκμηριωθεί η υπόθεση ότι οι διεθνείς νόρμες σε συνδυασμό με τις εθνικές νόρμες επηρέασαν και διαμόρφωσαν την πολιτική της Ελλάδας σε αυτό το ζήτημα. Από την προηγούμενη ανάλυση των εθνικών και διεθνών νορμών προκύπτει ότι οι εν λόγω νόρμες δεν αντικρούονται μεταξύ τους αλλά αλληλοενισχύονται και, σύμφωνα με το αναλυτικό μοντέλο της κονστρουκτιβιστικής εξωτερικής πολιτικής, αποτελούν κατάλληλες μεταβλητές για να επηρεάσουν την εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Για να αποδειχθεί, όμως, ότι αυτές οι νόρμες επηρέασαν την πολιτική της Ελλάδας σε

⁷⁹¹ Βλέπε τη δημοσκόπηση της VPRC για λογαριασμό του ραδιοφωνικού σταθμού ΣΚΑΙ 100,3 που διενεργήθηκε από τις 27 Φεβρουαρίου μέχρι την 1^η Μαρτίου 2003, www.hri.org/news/greek/apegr/2003/03-03-14_1.apegr.html#02 και www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=444408.

⁷⁹² Χ.Βερναρδάκης, «Resisting Europe: Eurocepticism and National Civil Cultures», Ινστιτούτο Ευρωπαϊκών Σπουδών, Ελεύθερο Πανεπιστήμιο Βρυξελλών, συνέδριο στις Βρυξέλλες, 16-17 Μαρτίου 2006.

σχέση με την κρίση που δημιουργήθηκε στον Περσικό Κόλπο θα πρέπει να εξεταστεί με κάθε λεπτομέρεια η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο πλαίσιο της προεδρίας της Ε.Ε. σε σχέση με αυτό το ζήτημα. Αν αποδειχθεί ότι η πολιτική της Ελλάδας ήταν συνεπής με τις νόρμες αυτές θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η πολιτική της Ελλάδας έχει επηρεαστεί και θεμελιακά διαμορφωθεί από αυτές τις νόρμες. Αν διαπιστωθούν αποκλίσεις της πολιτικής της Ελλάδας από αυτές τις νόρμες τότε ένα τέτοιο συμπέρασμα δεν μπορεί να εξαχθεί.

Είναι γεγονός ότι η Ελλάδα υπό την ιδιότητα της ως προεδρεύουσα χώρα της Ε.Ε. είχε από τη μία πλευρά λυμμένα τα χέρια της ως προς την άσκηση πολιτικής αφού το μόνο που έπρεπε να πράξει ήταν να συγκεράσει τις αντικρουόμενες απόψεις των Ευρωπαίων εταίρων για το ζήτημα του Ιράκ χωρίς να χρειαστεί να παίρνει ξεκάθαρες θέσεις για το συγκεκριμένο θέμα, έπαιζε δηλαδή το ρόλο του ρυθμιστή των εξελίξεων^ο από την άλλη όμως μεριά, μια τέτοια ανάθεση καθηκόντων ήταν εξαιρετικά δύσκολη αφού η συναίνεση απόψεων σε τέτοια κρίσιμα για τη διεθνή κοινότητα ζητήματα φαινόταν ακατόρθωτη με ανυπολόγιστες συνέπειες για την άσκηση πολιτικής της προεδρίας και για τη διεθνή εικόνα που θα παρουσίαζε η Ελλάδα ως προεδρεύουσα χώρα της Ε.Ε. Επιπρόσθετα, η Ελλάδα ως προεδρία δεν μπορούσε να ακολουθήσει εξ ολοκλήρου μια συντεταγμένη πολιτική έναντι του ζητήματος στο Ιράκ και αυτό σήμαινε ότι δημιουργούνταν ασάφειες ως προς την θέση που η χώρα ήθελε να εκφράσει αρχικά σε ευρωπαϊκό και έπειτα σε παγκόσμιο επίπεδο. Ενώ η κοινή γνώμη ήταν συντριπτικά κατά της έναρξης του πολέμου και καταδίκασε απερίφραστα τη μονομερή αμερικανοβρετανική επέμβαση στον Κόλπο, η ελληνική κυβέρνηση ακροβατούσε μεταξύ της ευρωπαϊκής της πορείας που στηρίζεται στις αρχές της ειρήνης και της μη βίας και της νατοϊκής της συμμετοχής που συμμερίζεται τις στρατιωτικές επεμβάσεις και την προώθηση τη βίας εις το όνομα της αποκατάστασης της διεθνούς ασφάλειας ανά τον κόσμο.

Παρ' όλα αυτά, η ελληνική κυβέρνηση έκανε αδυσώπητες προσπάθειες μέσα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο για να κατευθύνει μια συγκεκριμένη πολιτική σε σχέση με τον πόλεμο στο Ιράκ. Αναμφίβολα, η θέση που κατείχε ως προεδρεύουσα χώρα της Ε.Ε. διευκόλυνε τις πολιτικές της κινήσεις και την ανάδειξη των προτιμήσεών της όσον αφορά την κρίση στον Κόλπο. Από την πρώτη στιγμή που ανέλαβε τα καθήκοντά της ως προεδρία, η Ελλάδα στιγμάτισε με μια σειρά από πολιτικές πράξεις την πολιτική που θα ακολουθούσε για την ειρηνική διευθέτηση της κρίσης. Εξάλλου, όπως προαναφέρθηκε, η προτεραιότητα της ελληνικής προεδρίας για το θέμα του

Ιράκ ήταν η υιοθέτηση μιας κοινής θέσης εκ μέρους της Ε.Ε. που θα προωθούσε την αποφυγή της έναρξης του πολέμου και τον ειρηνικό αφοπλισμό του Ιράκ με βάση τα συναφή ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Η πρώτη προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση επιτελέστηκε από τον πρωθυπουργό Κώστα Σημίτη στις 14 Ιανουαρίου 2003 στην Ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Παρουσιάζοντας τις θέσεις και τις προτεραιότητες της ελληνικής προεδρίας, ο πρωθυπουργός, μεταξύ άλλων, έκανε την ακόλουθη δήλωση για το Ιράκ:

«Πιθανόν να έχουμε να χειριστούμε το θέμα του Ιράκ στους επόμενους μήνες. Ελπίζουμε όχι. Επιθυμούμε την ειρήνη. Ωστόσο, δίνουμε στο θέμα αυτό τη μεγαλύτερη προσοχή μας και ορθώς. Είναι μία από τις προτεραιότητές μας. Θέλουμε να δουλέψουμε και πρέπει να δουλέψουμε για την ειρήνη και μια ειρηνική επίλυση κάθε διαφοράς. Εμπιστευόμαστε ότι οι προσπάθειες του ΟΗΕ θα έχουν θετικό αποτέλεσμα... Η Προεδρία επιθυμεί να μιλήσει η Ευρώπη ως μια ένωση χωρών με κοινή και ισχυρή φωνή και άποψη. Η διασφάλιση της διεθνούς σταθερότητας, ο εξοβελισμός απειλών από όπλα μαζικής καταστροφής και η ειρήνη αποτελούν κοινές αξίες... Οι χώρες της Ε.Ε. χρειάζονται μια ξεκάθαρη κοινή πολιτική στη βάση αυτών των γραμμών. Πρέπει να σταματήσουμε την παλιά συνήθεια να έχουμε πολλές χώρες να λένε διαφορετικά πράγματα και επιδιώκουν διαφορετικούς στόχους. Δεν είναι εύκολο, αλλά πρέπει να παλέψουμε γι' αυτό»⁷⁹³.

Από τη δήλωση αυτή διαπιστώνεται ότι ήταν έκδηλη η αγωνία της ελληνικής κυβέρνησης για τις μετέπειτα εξελίξεις όσον αφορά την κρίση στον Κόλπο αλλά και την αναγκαιότητα που αναδύοταν να υιοθετηθεί μια κοινή θέση από την πλευρά της Ε.Ε. Το βασικό πρόβλημα που είχε προκύψει ήταν περισσότερο η στάση της Ε.Ε. παρά η αμερικανική τακτική αφού, όπως φαινόταν, ο μόνος παράγοντας που θα μπορούσε να αποτρέψει την έναρξη του πολέμου ήταν μια ισχυρή ευρωπαϊκή πρωτοβουλία υπέρ της ειρηνικής επίλυσης της διαφοράς. Έχοντας αντιληφθεί τη σημασία αυτής της προτεραιότητας, δηλαδή την αποτροπή του πολέμου μέσω μιας ενιαίας στάσης της Ε.Ε., η Ελλάδα προσπαθούσε να κάνει όλες τις απαραίτητες ενέργειες για τη διευθέτηση αυτού του ζητήματος. Η πρώτη βασική προσπάθεια καρποφόρησε στις 27 Ιανουαρίου 2003 με την υιοθέτηση κοινής θέσης από τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών

⁷⁹³ Τ.Γιαννίτσας, «Η Ελληνική Προεδρία και το Ιράκ», στο Τ.Γιαννίτσας, (επιμ.), *Η Τέταρτη Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2005, σ:35.

Σχέσεων, οι υπουργοί εξωτερικών των 15 εταίρων κατέληξαν σε κοινό ψήφισμα, το όποιο, όπως παρουσιάστηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο αυτής της μελέτης, εξαντλούσε όλα τα μέσα υπέρ της ειρηνικής διευθέτησης της κρίσης. Όπως εξιστορεί ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης, παρά τη φαινομενική διάσταση απόψεων σε σημαντικά ζητήματα γύρω από το θέμα της κρίσης στον Κόλπο, «η προεδρία, χάρη στις παρεμβάσεις του κ.Γ.Παπανδρέου, κατάφερε να πετύχει την ομόφωνη υιοθέτηση της απόφασης»⁷⁹⁴. Η σημασία που δινόταν από την ελληνική προεδρία σε αυτό το ψήφισμα έφτασε μέχρι το σημείο να διερευνηθεί η μετάβαση αποστολής αντιπροσωπείας στο Ιράκ με επικεφαλής τον ίδιο τον έλληνα υπουργό εξωτερικών ως μια ύστατη προσπάθεια διπλωματικής διευθέτησης της κρίσης⁷⁹⁵.

Ωστόσο πριν καλά καλά στεγνώσει το μελάνι της κοινής θέσης που αναπτύχθηκε στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων στις 27 Ιανουαρίου 2003, η κίνηση οκτώ Ευρωπαίων ηγετών να συντάξουν με πρωτοβουλία του Ισπανού πρωθυπουργού Αθνάρ κείμενο υπέρ της αμερικανικής επέμβασης στο Ιράκ αμαύρωσε την πορεία οικοδόμησης μιας κοινής ευρωπαϊκής θέσης εναντίον του πολέμου. Το βαθύ ρήγμα που είχε δημιουργηθεί στους κόλπους της Ε.Ε. δεν φαινόταν εύκολο να γεφυρωθεί⁷⁹⁶. Η Ελληνική Προεδρία περισσότερο για να διασκεδάσει παρά να δώσει ουσιαστική λύση στην εσωτερική κρίση που είχε δημιουργηθεί στην Ε.Ε. προχώρησε σε διάβημα προς τις ιρακινές διπλωματικές αποστολές στην Αθήνα, στις Βρυξέλλες και στη Νέα Υόρκη υποστηρίζοντας εκ μέρους της Ε.Ε. το έργο των επιθεωρητών του ΟΗΕ.⁷⁹⁷ Στο διάβημα αναφέρονταν τα εξής:

«Η Ευρωπαϊκή Ένωση ανησυχεί βαθιά για την ιρακινή κρίση. Το χρονικό περιθώριο εξαντλείται. Η απόφαση 1441 του Σ.Α. Η.Ε. προσέφερε στο Ιράκ μια τελευταία ευκαιρία ειρηνικού αποπλισμού. Εάν δεν επωφεληθεί της ευκαιρίας αυτής, θα φέρει ευθύνη για όλες τις συνέπειες. Το Ιράκ πρέπει να προβεί στον πλήρη αποπλισμό του όσον αφορά τα όπλα μαζικής καταστροφής. Επιθυμούμε να το πράξει ειρηνικά. Αυτό είναι δυνατόν μόνο εάν το Ιράκ συμμορφωθεί πλήρως, άνευ όρων και αμέσως προς όλες τις σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας, και ιδίως προς την απόφαση 1441 του Σ.Α. Η.Ε. της 8^{ης} Νοεμβρίου 2002. Το Ιράκ πρέπει, επομένως, να συμμορφωθεί πλήρως και αμέσως προς τις υποχρεώσεις του στον τομέα του αποπλισμού. Υποστηρίζουμε πλήρως

⁷⁹⁴ Σημίτης 2005, σ:140.

⁷⁹⁵ Βλέπε www.eu2003.gr/gr/articles/2003/1/28/1712/.

⁷⁹⁶ Βλέπε δημοσιεύματα του έντυπου τύπου εκείνη την περίοδο. Για παράδειγμα, «Ο Ευρωπαϊκός Εμφύλιος στις Σελίδες του Τύπου», *Καθημερινή*, Σάββατο 1 Φεβρουαρίου 2003 και Γ.Δελαστίκ, «Σχίσμα στην Ευρώπη εν Ονόματι των ΗΠΑ», *Καθημερινή*, Κυριακή 2 Φεβρουαρίου 2003.

⁷⁹⁷ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:124-125.

τον δρα Blix και τον δρα El Baradei στην αποστολή τους σύμφωνα με την απόφαση 1441 του Σ.Α. Η.Ε. Είναι απόλυτη ανάγκη να παράσχουν πάραυτα οι ιρακινές αρχές στους επιθεωρητές όλες τις πρόσθετες και πλήρεις πληροφορίες σχετικά με τα ζητήματα που έθεσε η διεθνής κοινότητα, καθώς και σχετικά με τα ζητήματα που θέτουν οι ίδιοι οι επιθεωρητές στην έκθεσή τους προς το Συμβούλιο Ασφαλείας στις 27 Ιανουαρίου, και να συνεργαστούν πρωτόβουλα»⁷⁹⁸.

Είχε γίνει ήδη κατανοητό από τη μεγαλύτερη μερίδα του πολιτικού κόσμου στην Ευρώπη ότι ο πόλεμος ήταν αναπόφευκτος και τα τύμπανά του δεν θα αργούσαν να χτυπήσουν. Η αναστάτωση που είχε προκαλέσει η «κίνηση των οχτώ» να αντιταχτούν στην κοινή θέση της Ε.Ε. ενισχύθηκε από μια παρόμοια κίνηση δέκα κρατών, της αποκαλούμενης ομάδας του Βίλνιους, τα οποία τάχθηκαν ανοιχτά υπέρ της αμερικανικής επέμβασης στο Ιράκ⁷⁹⁹. Το ρήγμα που είχε δημιουργηθεί στην Ε.Ε. βάθαινε με αυξανόμενο ρυθμό. Με τον ίδιο ρυθμό δοκιμάζονταν και οι ευρωπαϊκές σχέσεις. Ο υπουργός Άμυνας των ΗΠΑ, Ντόναλντ Ράμσφελντ, απογείωσε το αρνητικό κλίμα κάνοντας αναφορά περί «παλαιάς» και «νέας» Ευρώπης. Ήταν φανερό ότι έπρεπε να υπάρξει αντίδραση από την Ε.Ε., στο σύνολό της αν ήταν δυνατό, για να αποφευχθεί μια επαχθέστερη κρίση. Η ελληνική προεδρία άρχισε να επεξεργάζεται την ιδέα σύγκλησης ενός έκτακτου ευρωπαϊκού συμβουλίου έτσι ώστε να οριστικοποιηθεί μια κοινή ευρωπαϊκή θέση και να ενισχυθεί η θέση της Ευρώπης. Ωστόσο, η επιτυχία μιας τέτοιας προοπτικής ήταν αρκετά περιορισμένη για πολλούς λόγους. Αρχικά, ήταν δεδομένο ότι η απόκλιση απόψεων μεταξύ των Ευρωπαίων εταίρων ήταν αγεφύρωτη και το ενδεχόμενο σύγκλησης ενός ευρωπαϊκού συμβουλίου ουσιαστικά θα επιβεβαίωνε το σχίσμα που είχε ήδη δημιουργηθεί. Από την άλλη μεριά, εκφραζόταν απαισιοδοξία για την έκβαση της έναρξης στρατιωτικών επιχειρήσεων εναντίον του Ιράκ αφού ήταν περισσότερο από φανερό ότι οι ΗΠΑ θα ξεκινούσαν και μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα τις πολεμικές επιχειρήσεις, επομένως η αποτελεσματικότητα του συμβουλίου κρινόταν ανούσια εκ των προτέρων⁸⁰⁰. Επίσης, υπήρχε φόβος κατά πόσο ένα μικρό κράτος-μέλος, όπως ήταν η Ελλάδα, θα μπορούσε να αντεπεξέλθει στο βάρος μιας τέτοιας πρωτοβουλίας εφόσον

⁷⁹⁸ Βλέπε, www.eu2003.gr/gr/articles/2003/2/5/1814/.

⁷⁹⁹ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:124 και Γιαννίτσης 2005, σ:37.

⁸⁰⁰ Κ.Π.Παπαδιόχος, «Αναπόφευκτος ο Πόλεμος», *Καθημερινή*, Τετάρτη 12 Φεβρουαρίου 2003.

οι προσδοκίες της επιτυχίας της ελληνικής προεδρίας κρίνονταν, από την αρχή της θητείας της, περιορισμένες⁸⁰¹.

Όμως, η προεδρία τελικά αποφάσισε τη σύγκληση του συμβουλίου. Η απόφαση αποτελούσε προσωπική επιλογή του πρωθυπουργού και προεδρεύοντα της Ε.Ε. Κώστα Σημίτη⁸⁰². Το ζήτημα της κρίσης στο Ιράκ «ήταν τόσο σημαντικό ώστε πολιτικά ήταν αδιανόητο να μην υπάρξει κίνηση από πλευράς Ε.Ε.»⁸⁰³ Το επιχείρημα πίσω από αυτή την πρωτοβουλία του Έλληνα πρωθυπουργού στηριζόταν στην άποψη ότι ήταν προτιμότερο να αναληφθεί η ευθύνη μιας ενδεχόμενα αποτυχημένης διάσκεψης κορυφής, η οποία θα μπορούσε ωστόσο να καταλήξει σε ένα θετικό αποτέλεσμα, παρά να υπάρχει αδράνεια η οποία οδηγούσε αναμφισβήτητα στην επιβεβαίωση της διαφωνίας που επικρατούσε στους κόλπους της Ε.Ε. και στον οριστικό παραμερισμό του ΟΗΕ όσον αφορά τη διευθέτηση της κρίσης. Ο πρωθυπουργός, στις 13 Φεβρουαρίου 2003, έστειλε επιστολή ενημερώνοντας τους Ευρωπαίους ηγέτες για την απόφασή του να συγκαλέσει για τις 17 Φεβρουαρίου το Συμβούλιο για την κρίση στο Ιράκ. Μεταξύ άλλων, στην επιστολή αυτή ο πρωθυπουργός ανέφερε ότι

«...η Προεδρία έχει θέσει ως υψηλή προτεραιότητα την προσπάθεια διασφάλισης μιας κοινής στάσης των «15» στο θέμα του Ιράκ. Τα συμπεράσματα του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων της 27^{ης} Ιανουαρίου και το δημόσιο διάβημα προς το Ιράκ στις 4 Φεβρουαρίου βρήκαν τους πάντες σύμφωνους (συμπεριλαμβανομένων των συνδεδεμένων μελών) σε ένα ευρύ φάσμα σημείων κι έγιναν ευπρόσδεκτα από τους άλλους κύριους παράγοντες της διεθνούς κοινότητας. Ωστόσο, είναι σήμερα σαφές ότι η παρούσα κρίση θα εισέλθει σύντομα σε μια νέα, ίσως αποφασιστική, καμπή. Για το λόγο αυτό, θεωρώ σημαντικό να συναντηθούμε και να συζητήσουμε τις τελευταίες εξελίξεις, κυρίως υπό το φως της έκθεσης που θα υποβάλλουν οι επιθεωρητές των Ηνωμένων Εθνών στο Συμβούλιο Ασφαλείας των Η.Ε. στις 14 Φεβρουαρίου 2003...Κατά συνέπεια, λαμβάνοντας υπόψη τη σοβαρότητα της κατάστασης και κατόπιν των διαβουλεύσεων με όλους τους εταίρους, αποφάσισα να συγκαλέσω μία έκτακτη άτυπη συνάντηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στις Βρυξέλλες, στις 17 Φεβρουαρίου 2003»⁸⁰⁴.

⁸⁰¹ G.Parker και K.Hope, «‘War’ Summit Fuels Fear Over Greek Leadership», *Financial Times*, Παρασκευή 14 Φεβρουαρίου 2003.

⁸⁰² Σημίτης 2005, σ:141.

⁸⁰³ Γιαννίτσης 2005, σ:39.

⁸⁰⁴ Βλέπε www.eu2003.gr/gr/articles/2003/2/13/1912/.

Το κλίμα υπό το οποίο διεξάχθηκε η διάσκεψη κορυφής ήταν ιδιαίτερα τεταμένο. Εκτός των εμφανέστατων διαφωνιών που έπρεπε να γεφυρωθούν μεταξύ των Ευρωπαίων ηγετών, δύο μέρες πριν τη σύνοδο, στις 15 Φεβρουαρίου 2003, πραγματοποιήθηκαν πολλές αντιπολεμικές διαδηλώσεις στις περισσότερες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες που όξυναν ακόμα περισσότερο το κλίμα αναδύοντας μια διεθνή κατακραυγή κατά του πολέμου και της ενδεχόμενης έναρξης των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Έπειτα από μαραθώνιες διαβουλεύσεις και σειρά από συναντήσεις, η ελληνική προεδρία κατάφερε να συγκεράσει τις διίστάμενες απόψεις των Ευρωπαίων εταίρων⁸⁰⁵. Το τελικό αποτέλεσμα οδήγησε στην υιοθέτηση κοινής δήλωσης από τους 15 εταίρους και τις 13 υπό ένταξη και υποψήφιες χώρες. Σύμφωνα με το κείμενο του έκτακτου συμβουλίου στις Βρυξέλλες επιβεβαιώνονται

«εκ νέου τα συμπεράσματα του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών Σχέσεων της 27^{ης} Ιανουαρίου και τα δηλούμενα στο δημόσιο διάβημα της 4^{ης} Φεβρουαρίου 2003 προς το Ιράκ τα οποία εξακολουθούν να ισχύουν. Ο τρόπος χειρισμού της εν εξελίξει κατάστασης στο Ιράκ θα έχει βαρύνουσες συνέπειες σε παγκόσμιο επίπεδο τις επόμενες δεκαετίες. Ειδικότερα είμαστε αποφασισμένοι να αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικά την επαπειλούμενη διάδοση όπλων μαζικής καταστροφής. Είμαστε δεσμευμένοι να παραμείνουν τα Ηνωμένα Έθνη στο επίκεντρο της διεθνούς τάξης. Αναγνωρίζουμε ότι την πρωταρχική αρμοδιότητα στο χειρισμό του αφοπλισμού του Ιράκ φέρει το Συμβούλιο Ασφαλείας. Εκφράζουμε την αμέριστη υποστήριξή μας προς το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, και ειδικότερα με το Ψήφισμα 1441. Επιθυμούμε την επίτευξή του με ειρηνικά μέσα. Είναι προφανές ότι αυτό επιθυμούν οι λαοί της Ευρώπης. Ο πόλεμος δεν είναι αναπόφευκτος. Η βία θα πρέπει να ασκηθεί μόνο ως έσχατη λύση. Εναπόκειται στο καθεστώς του Ιράκ να τερματίσει την κρίση αυτή συμμορφούμενο προς τα αιτήματα του Συμβουλίου Ασφαλείας. Επαναλαμβάνουμε την πλήρη υποστήριξή μας προς τις συνεχιζόμενες εργασίες των επιθεωρητών των Ηνωμένων Εθνών. Πρέπει να τους δοθούν ο χρόνος και οι πόροι που το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών κρίνει απαραίτητους. Ωστόσο, οι επιθεωρήσεις δεν μπορούν να συνεχίζονται επ' αόριστον χωρίς την πλήρη συνεργασία του Ιράκ, η οποία πρέπει να συμπεριλαμβάνει την παροχή όλων των πρόσθετων και επιμέρους πληροφοριών για τα θέματα που έχουν τεθεί στις εκθέσεις των επιθεωρητών. Η Βαγδάτη δεν θα πρέπει να έχει αυταπάτες: πρέπει να αφοπλιστεί και να συνεργαστεί αμέσως και πλήρως. Το Ιράκ έχει μια τελευταία ευκαιρία να διευθετήσει την κρίση ειρηνικά. Το καθεστώς του Ιράκ θα είναι το μόνο υπεύθυνο για τις συνέπειες

⁸⁰⁵ Γ.Δελαστίκ, «Ολοήμερο Παρασκήνιο για Εξεύρεση Λύσης», *Καθημερινή*, Τρίτη 18 Φεβρουαρίου 2003.

εάν συνεχίσει να αψηφά τη βούληση της διεθνούς κοινότητας και δεν εκμεταλλευθεί την τελευταία αυτή ευκαιρία».⁸⁰⁶

Η επιτυχία της ελληνικής προεδρίας να υιοθετηθεί μια κοινή θέση της Ε.Ε., ανεξάρτητα το πόσο δεσμευτική ήταν αυτή ή όχι, απέσπασε τα πιο θετικά σχόλια από όλους τους Ευρωπαίους εταίρους και τα διεθνή μέσα μαζικής ενημέρωσης⁸⁰⁷. Η πρωτοβουλία του πρωθυπουργού απέδωσε καρπούς αφού η Ε.Ε. κατάφερε να υιοθετήσει μια ενιαία γραμμή κατά του πολέμου και υπέρ της ειρηνικής επίλυσης της κρίσης. Το τελικό κείμενο των συμπερασμάτων του συμβουλίου χαρακτηρίστηκε ως «υπόδειγμα συγκερασμού αντικρουόμενων θέσεων» επιβεβαιώνοντας τη διπλωματική δεινότητα της ελληνικής προεδρίας⁸⁰⁸. Εξάλλου, εκτός των αντιτιθέμενων ευρωπαϊκών απόψεων που έπρεπε να γεφυρωθούν, η ελληνική προεδρία είχε να λάβει υπόψη της και τον αμερικανικό παράγοντα αφού πολλές ευρωπαϊκές χώρες, όπως και η ίδια η Ελλάδα, εξαρτιούνταν σε θέματα ασφάλειας από τις καλές τους σχέσεις με την νεοσυντηρητική κυβέρνηση Μπους⁸⁰⁹. Το δίλημμα που είχε προκύψει αφορούσε: «Με ποια δύναμη να συνταχθούμε; Την Ευρώπη ή τις ΗΠΑ;». Παρ' όλα αυτά, η κίνηση της Ελλάδας να συγκαλέσει έκτακτο ευρωπαϊκό συμβούλιο και να πετύχει να συγκεραστούν όλες οι αντιτιθέμενες απόψεις σε ένα και μόνο κείμενο φανερώνει την επιθυμία της ελληνικής κυβέρνησης να υιοθετηθεί μια κοινή γραμμή εναντίον του πολέμου και να εξαντληθούν όλα τα διπλωματικά μέσα για την ειρηνική διευθέτηση της σύγκρουσης.

Το ρίσκο της σύγκλησης του έκτακτου συμβουλίου είχε παρέλθει και πλέον αιωρούνταν ένα άρωμα αισιοδοξίας στους κόλπους της Ε.Ε. Η ανέλπιστα επιτυχία της ελληνικής προεδρίας ανέβαζε τον πήχη υψηλότερα δίνοντας στους Ευρωπαίους ηγέτες την απαραίτητη ώθηση για την αποτροπή του πολέμου. Το κλίμα ωστόσο αισιοδοξίας διεκόπη απότομα, μια εβδομάδα αργότερα, στο Συμβούλιο Υπουργών Εξωτερικών της Ε.Ε., στις 24 Φεβρουαρίου 2004. Στο Συμβούλιο αυτό αναδύθηκαν οι διασπαστικές τάσεις ορισμένων κρατών-μελών, κυρίως της Ισπανίας και της Μεγάλης Βρετανίας, από την κοινή θέση που είχε υιοθετηθεί μια εβδομάδα νωρίτερα,

⁸⁰⁶ Συμπεράσματα Προεδρίας, Έκτακτο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών, 17 Φεβρουαρίου 2003 στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/74563.pdf.

⁸⁰⁷ Σημίτης 2005, σ:143 και www.eu2003.gr/en/articles/2003/2/20/2008/. Βλέπε, επίσης, Α.Ποδηματά, «Η Ευρώπη Δίνει μια Τελευταία Ευκαιρία στο Ιράκ», *Το Βήμα*, Τρίτη 18 Φεβρουαρίου 2003.

⁸⁰⁸ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:127.

⁸⁰⁹ Α.Καρακούσης, «Το Δίλημμα της Αθήνας για τον Πόλεμο», *Καθημερινή*, Κυριακή 23 Φεβρουαρίου 2003.

στο έκτακτο ευρωπαϊκό συμβούλιο⁸¹⁰. Για να μετριάσει τις απώλειες των διασπαστικών αυτών κινήσεων, ο έλληνας πρωθυπουργός, με άρθρο του στη Wall Street Journal στις 24 Φεβρουαρίου 2003, προσπάθησε να αναπτερώσει τις θετικές εντυπώσεις της ανάδειξης μιας ενιαίας ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής τονίζοντας ότι ο πόλεμος έπρεπε να αποτελεί την τελευταία λύση⁸¹¹. Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε και η ελληνική κυβέρνηση, η οποία συνεχώς ενίσχυε μέσω του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας τις πρωτοβουλίες για την ίδρυση μιας κοινής ευρωπαϊκής άμυνας⁸¹².

Οι εξελίξεις το μήνα που ακολούθησε μέχρι το προγραμματισμένο εαρινό Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ήταν ραγδαίες. Ο πόλεμος γινόταν ορατός περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη στιγμή ενώ το ρήγμα εντός της Ε.Ε. βάθαινε ακόμα πιο πολύ. Η συνάντηση του αμερικανού προέδρου Μπους με τους ηγέτες της Ισπανίας, Πορτογαλίας και Μεγάλης Βρετανίας στις Αζόρες, στις 16 Μαρτίου 2003, προμήνυε την έναρξη του πολέμου εντός σύντομου χρονικού διαστήματος. Η ελληνική προεδρία εν όψει του εαρινού συμβουλίου είχε να αντιμετωπίσει τη δυσκολία του καταμερισμού των θεμάτων της ατζέντας της προεδρίας αφού δεν έπρεπε το ζήτημα της κρίσης στο Ιράκ να υπερκεράσει τις προτεραιότητες που είχαν τεθεί για άλλα φλέγοντα ζητήματα. Ωστόσο η ελληνική προεδρία δεν μπορούσε να μην ασχοληθεί με τη διαφαινόμενη κρίση στον Κόλπο. Εξάλλου οι εργασίες του συμβουλίου ξεκίνησαν υπό τη σκιά των πρώτων στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά του καθεστώτος του Σαντάμ Χουσεΐν. Ο πόλεμος άρχισε στις 20 Μαρτίου 2003. Ο προεδρεύων του Συμβουλίου, Έλληνας πρωθυπουργός Σημίτης, έκανε την ακόλουθη δηλώση προσπαθώντας έστω κι αυτή την ύστατη στιγμή να περισώσει ότι είχε απομείνει από την ευρωπαϊκή αποτυχία αποτροπής του πολέμου:

«Εκφράζω τη βαθιά μου λύπη γιατί δεν κατέστη δυνατόν να βρεθεί ειρηνική λύση στο πρόβλημα του Ιράκ...Θα προσπαθήσουμε να εκφράσουμε και πάλι τη θέληση των λαών της Ευρώπης για μια κοινή πορεία με ειρήνη και πρόοδο. Απόψε το βράδυ θα ανταλλάξουμε απόψεις. Η Προεδρία θα επιδιώξει να υπάρξουν – παρά τις διαφωνίες και τις δυσκολίες – κοινές θέσεις. Θέσεις που θα επιτρέψουν στην Ευρώπη να έχει φωνή και παρέμβαση στις περαιτέρω εξελίξεις»⁸¹³.

⁸¹⁰ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:129-130.

⁸¹¹ Στο ίδιο, σ:130.

⁸¹² Γ.Π.Μαλούχος, «Κι αν Φύγουν οι...Αμερικανοί από το ΝΑΤΟ;», *Καθημερινή*, Κυριακή 23 Φεβρουαρίου 2003.

⁸¹³ Γιαννίτσης 2005, σ:43.

Η δήλωση αυτή εκφράζει το πνεύμα της ελληνικής προεδρίας για την ανάγκη ειρηνικής επίλυσης του ζητήματος αλλά και για την υποχρέωση της Ε.Ε. να υιοθετήσει και να προωθήσει μια κοινή θέση κατά του πολέμου. Τα τελικά συμπεράσματα του Συμβουλίου για ακόμη μία φορά επιβεβαιώνουν τις προσπάθειες της ελληνικής προεδρίας να επιτευχθεί συναίνεση μεταξύ των Ευρωπαίων εταίρων και να υιοθετηθούν ειρηνικές προσεγγίσεις ενάντια στον πόλεμο. Σύμφωνα με το ανακοινωθέν, η Ε.Ε. ερχόταν αντιμέτωπη με μία νέα κατάσταση η οποία οριζόταν από την έναρξη στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά του καθεστώτος Χουσεϊν. Οι Ευρωπαίοι ηγέτες ήλπιζαν στο τέλος της σύγκρουσης και στον περιορισμό των ανθρώπινων απωλειών. Αναδείκνυαν τον κεντρικό ρόλο που πρέπει να παίζει ο ΟΗΕ στη διαχείριση της κρίσης και στον ειρηνικό αποπλισμό του καθεστώτος της Βαγδάτης και προσήλωναν την προσοχή τους στη δέσμευση για την εδαφική ακεραιότητα, την κυριαρχία, την πολιτική σταθερότητα και το σεβασμό των δικαιωμάτων του ιρακινού λαού, περιλαμβανομένων όλων των ατόμων που ανήκουν σε μειονότητες. Επίσης, υποδείκνυαν ιδιαίτερη σημασία στην ανάγκη ενίσχυσης της Ε.Ε. στα πεδία της ΚΕΠΠΑ και ΕΠΑΑ⁸¹⁴.

Με την έναρξη του πολέμου και την παταγώδη αποτυχία της Ε.Ε. να αποτρέψει την ένοπλη σύγκρουση, οι συζητήσεις γύρω από το θέμα του Ιράκ εστιάστηκαν στη μετά-Σαντάμ εποχή και στο ρόλο που έπρεπε η Ε.Ε. να διαδραματίσει για την σταθεροποίηση της ευρύτερης περιοχής του Περσικού Κόλπου και της Μέσης Ανατολής. Οι προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης υπό το πλαίσιο της προεδρίας, εκείνη την περίοδο, αναλώνονταν είτε σε θέματα ανάδειξης της ανάγκης για μια κοινή ευρωπαϊκή αμυντική πολιτική είτε σε ζητήματα διαχείρισης ανθρωπιστικής βοήθειας και σταθερότητας στην περιοχή των πολεμικών συγκρούσεων. Παρ' όλα αυτά, δεν έλειψαν οι ισχυρές αντιδράσεις μελών της ελληνικής κυβέρνησης κατά του πολέμου και υπέρ της ανάγκης για άμεση κατάπαυση του πυρός⁸¹⁵.

Ένα μήνα σχεδόν μετά το εαρινό συμβούλιο των Βρυξελλών, οι Ευρωπαίοι ηγέτες συγκεντρώθηκαν στη Στοά του Αττάλου στην Αθήνα, στις 16 Απριλίου 2003,

⁸¹⁴ Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών*, 20-21 Μαρτίου 2003.

⁸¹⁵ Α.Ποδηματά, «Σκληρές Μάχες και στα Διπλωματικά Παρασκήνια», *Το Βήμα*, Πέμπτη 27 Μαρτίου 2003° «Πρωτοβουλίες της Ελλάδας για Ανθρωπιστική Βοήθεια στη Βαγδάτη», *Το Βήμα*, Τρίτη 1 Απριλίου 2003° Π.Λάμπιας, «Ο κ.Σημίτης Επιχειρεί να Γεφυρώσει τις Διαφωνίες στο Εσωτερικό της Ε.Ε.», *Το Βήμα*, Πέμπτη 3 Απριλίου 2003° Α.Ποδηματά, «Ε.Ε.: Κεντρικός ο Μεταπολεμικός Ρόλος του Ο.Η.Ε.», *Το Βήμα*, Πέμπτη 3 Απριλίου 2003 και Μ.Σπινθουράκης, «Διαβουλεύσεις για τη μετά Σαντάμ Εποχή», *Το Βήμα*, Παρασκευή 4 Απριλίου 2003.

για να υπογράψουν τη Συνθήκη Προσχώρησης των δέκα νέων κρατών-μελών της Ε.Ε. Στη λαμπρή αυτή τελετή, η ελληνική προεδρία άδραξε την ευκαιρία να ανασηκώσει το θέμα του Ιράκ στην ατζέντα των συνομιλιών, με δεδομένο ότι οι πολεμικές συγκρούσεις είχαν ενταθεί και η ειρήνη στην περιοχή του Κόλπου δοκιμαζόταν σε ανυπέβλητο βαθμό. Η δήλωση της προεδρίας για το Ιράκ κινήθηκε στα συνηθισμένα πλαίσια των αποφάσεων που είχαν ληφθεί σε προηγούμενες συναντήσεις των Ευρωπαίων εταίρων. Πιο συγκεκριμένα, γινόταν λόγος για τον κεντρικό ρόλο που έπρεπε να διαδραματίσει ο ΟΗΕ στην αποκατάσταση της σταθερότητας και της ασφάλειας στην περιοχή του Κόλπου καθώς και στην ευθύνη της Ε.Ε. για την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας στα μέτωπα του πολέμου⁸¹⁶. Εκτός, όμως, της δήλωσης της προεδρίας για το Ιράκ, ολόκληρο το κείμενο της Διακήρυξης των Αθηνών αποτελεί ένα κάλεσμα υπέρ της ειρήνης και της δημοκρατίας και αναφέρεται σε κοινές αξίες και αντιλήψεις που έχουν καλλιεργηθεί μέσα στο γεωγραφικό χώρο της Ευρώπης και ουδεμία σχέση έχουν με την ανάπτυξη στρατιωτικών επιχειρήσεων για τη διευθέτηση διεθνών διαφορών⁸¹⁷. Ήταν σαφές ότι η ελληνική προεδρία ήθελε να συνδυάσει το αξιακό περιεχόμενο της Διακήρυξης με τη γενικότερη ανάγκη που είχε δημιουργηθεί ως προς την κρισιμότητα της σύγκρουσης του Ιράκ και τις οδυνηρές συνέπειες της συνέχισης του πολέμου στην περιοχή του Κόλπου.

Οι προσπάθειες της ελληνικής προεδρίας να αναδείξει την οδό της ειρήνης ως το μόνο δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει η κρίση στο Ιράκ περιορίστηκαν αισθητά το χρονικό διάστημα μετά και τη Διακήρυξη των Αθηνών τον Απρίλιο του 2003. Πλέον όλες οι ελπίδες της ελληνικής προεδρίας είχαν εναποτεθεί τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου στην επικείμενη σύγκληση του ευρωπαϊκού συμβουλίου της Θεσσαλονίκης. Παρ' όλα αυτά, η ελληνική προεδρία και προσωπικά ο υπουργός εξωτερικών Γιώργος Παπανδρέου προσπάθησε να αναζωογονήσει τις συζητήσεις και τις πρωτοβουλίες της Ε.Ε. προς μια ειρηνική παρέμβαση στα τεκταινόμενα του πολέμου στον Κόλπο. Στις 2 και 3 Μαΐου στην άτυπη σύνοδο κορυφής των υπουργών εξωτερικών της Ε.Ε. στο Καστελόριζο, ο Έλληνας υπουργός εξωτερικών ανέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες και έθεσε ως πρωταρχικό ζήτημα για την Ε.Ε. την ανάγκη

⁸¹⁶ Βλέπε www.eu2003.gr/gr/articles/2003/4/17/2538/.

⁸¹⁷ Γιαννίσης 2005, σ:44-46° Α.Ποδηματά, «Συμβιβασμός στην Αθήνα για το Ιράκ», *Το Βήμα*, Πέμπτη 17 Απριλίου 2003° Τ.Μποζανίνου, «Στο Μεταπολεμικό Ιράκ Έστρεψε το Ενδιαφέρον η Παρουσία του κ.Ανάν», *Το Βήμα*, Πέμπτη 17 Απριλίου 2003 και «Η Διακήρυξη των Αθηνών – Το Πλήρες Κείμενο», *Το Βήμα*, Πέμπτη 17 Απριλίου 2003. Βλέπε, επίσης, Κ.Π.Παπαδιόχος, «Γέφυρα με Αμερική μέσω ΟΗΕ για Ιράκ», *Καθημερινή*, Παρασκευή 18 Απριλίου 2003.

συγκρότησης μιας ενιαίας «στρατηγικής κουλτούρας» σε θέματα ασφάλειας και άμυνας. Οι κινήσεις αυτές υποστηρίχθηκαν από την πλειοψηφία των κρατών-μελών της Ε.Ε. και κατέληξαν στη σύνταξη κειμένου από τον ύπατο εκπρόσωπο της Ε.Ε. για την ΚΕΠΠΑ, Javier Solana, που θα παρουσιαζόταν αυτοτελές στην επικείμενη σύνοδο κορυφής στη Θεσσαλονίκη⁸¹⁸. Οι θετικές αυτές εξελίξεις, εκτός από την αναζωογόνηση της ίδιας της κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας, αποκατέστησαν και τις ευρωατλαντικές σχέσεις σε σημαντικό βαθμό⁸¹⁹.

Η μείωση της έντασης των σχέσεων μεταξύ Ευρώπης και ΗΠΑ και η επίτευξη των διαδικασιών υλοποίησης μιας κοινής ευρωπαϊκής αμυντικής πολιτικής κυριάρχησε στην ατζέντα των συνομιλιών της ελληνικής προεδρίας το διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της άτυπης συνόδου κορυφής των υπουργών εξωτερικών στο Καστελόριζο και της επικείμενης σύγκλησης του ευρωπαϊκού συμβουλίου στη Θεσσαλονίκη, τον Ιούνιο του 2003. Η ελληνική κυβέρνηση μέσω της ευκαιρίας που της δινόταν από τη θέση της προεδρεύουσας χώρας στην Ε.Ε. ανέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες για την προώθηση της ΚΕΠΠΑ μέσω του συνολικού συντονισμού των αμυντικών πολιτικών της Ένωσης⁸²⁰. Η τακτική αυτή δικαιολογούνταν εν μέρει γιατί η έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων στο Ιράκ είχε μετατοπίσει τη θεματολογία των συζητήσεων των ευρωπαϊκών δυνάμεων από τις προσπάθειες για ειρηνική διευθέτηση του ζητήματος στον κατευνασμό της αστάθειας στην ευρύτερη περιοχή του Περσικού Κόλπου. Η επιθυμία της ελληνικής προεδρίας να επιλύσει ειρηνικά την κρίση στο Ιράκ περιοριζόταν στην ανάγκη σταδιακής μείωσης των πολεμικών μετώπων και στις παρεμβάσεις του ΟΗΕ για την αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης που είχε προκύψει. Από τη στιγμή που ο πόλεμος δεν απετράπεται, είτε έπρεπε να σταματήσει είτε έπρεπε να περιοριστούν οι απώλειες τόσο σε ανθρώπινες ζωές όσο και σε υλικές ζημιές. Επιδίωξη της ελληνικής προεδρίας ήταν να προχωρούν οι συνομιλίες και να υλοποιούνται τακτικές προς τις δύο κατευθύνσεις⁸²¹.

Οι προοπτικές των αποτελεσμάτων της Συνέλευσης για το Μέλλον της Ευρώπης με την κατάθεση του πρώτου προσχεδίου του Σχεδίου Συντάγματος

⁸¹⁸ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:134-138.

⁸¹⁹ Ν.Κοτζιάς και Ρ.Λιακούρας, (επιμ.), *EU-US Relations: Repairing the Transatlantic Rift: Kastellorizo Papers*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2006. Βλέπε, επίσης, Κ.Καλλέργης, «Γέφυρες προς την Ευρώπη από τον Πάουελ», *Καθημερινή*, Τετάρτη 7 Μαΐου 2003.

⁸²⁰ Παγουλάτος και Μπλαβούκος 2004, σ:134-149.

⁸²¹ Βλέπε, την παρουσίαση του έργου της Ελληνικής Προεδρίας στον τομέα της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΕΠΑΑ) από τον υπουργό άμυνας Γιάννο Παπαντωνίου στις 21 Μαΐου 2003, www.greece.flash.gr/soon/2003/5/21/22776id/.

προσέδιδαν θετικές εκτιμήσεις για τη σύνοδο κορυφής των Ευρωπαίων ηγετών στη Θεσσαλονίκη, τον Ιούνιο του 2003. Η ελληνική κυβέρνηση ήθελε να κλείσει αυτή την πολυτάραχη και πολυδιάστατη προεδρία με μια επιτυχή κατάληξη σε όλα τα θέματα που απασχολούσαν εκείνη την περίοδο την Ένωση. Το κλίμα δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκό για πειράματα και, γι' αυτό το λόγο, οι διαστάσεις του θέματος του Ιράκ, το οποίο πλήγωνε όσο οτιδήποτε άλλο τη συνοχή και ενότητα της Ε.Ε., περιορίστηκε σε σημαντικό βαθμό. Ήταν εμφανές ότι τα όρια των διαπραγματεύσεων γύρω από την κρίση στον Κόλπο είχαν οριοθετηθεί σε τέτοιο βαθμό που η ανάγκη για αλλαγή της ατζέντας γινόταν επιτακτικότερη από ποτέ. Παρ' όλα αυτά, η ελληνική προεδρία δεν μπορούσε να παραμελήσει ένα τέτοιο σημαντικό ζήτημα που εξακολουθούσε να απασχολεί την Ε.Ε. τόσο στις σχέσεις της με τις ΗΠΑ όσο και στη διεθνή εικόνα της σε παγκόσμιο επίπεδο. Η απονομιμοποίηση των Ευρωπαίων ηγετών στη συνείδηση των Ευρωπαίων πολιτών λόγω της αδυναμίας της Ένωσης να σταματήσει τον πόλεμο δεν άφηνε πολλά περιθώρια μη αντιμετώπισης του συγκεκριμένου ζητήματος. Ωστόσο, τα τελικά συμπεράσματα του κοινού κειμένου της προεδρίας αναλώθηκαν στις συνήθειες αναφορές περί αντιμετώπισης της ανθρωπιστικής κρίσης που είχε προκύψει με τον πόλεμο και στην ανάγκη αποκατάστασης της σταθεροποίησης στην ευρύτερη περιοχή του Κόλπου. Η μόνη αισιόδοξη νότα αφορούσε τη διαδικασία οικοδόμησης μιας ευρωπαϊκής στρατηγικής κουλτούρας μέσω του κειμένου που επεξεργαζόταν ο Javier Solana⁸²². Ήταν φανερό ότι τα περιθώρια ευελιξίας πρωτοβουλιών της ελληνικής προεδρίας είχαν στενέξει αυστηρά αφού η Ε.Ε. πλέον ευθυγραμμιζόταν με την αμερικανική πολιτική στο ζήτημα της διεθνούς ασφάλειας.

Το τέλος της συνόδου κορυφής στη Θεσσαλονίκη σηματοδότησε και το τέλος της ελληνικής προεδρίας στην Ε.Ε. Από τα τεκταινόμενα μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι η ελληνική προεδρία είχε να αντιμετωπίσει μια ιδιαίτερα βεβαρημένη ατζέντα θεμάτων που επιδεινώθηκε ακόμα περισσότερο με την κρίση που ξέσπασε στο Ιράκ. Ωστόσο, παρά τις αρχικές ενστάσεις των ευρωπαίων εταίρων κατά πόσο ένα μικρό κράτος-μέλος θα μπορούσε να ανταπεξέλθει σε μια τέτοια συγκυρία, η ελληνική προεδρία διέψευσε όλες τις αρνητικές προβλέψεις και ολοκλήρωσε το έργο της με σημαντικές επιτυχίες τόσο στα θεσμικά ζητήματα της Ε.Ε. όσο και στις επιμέρους πολιτικές και την κρίση στον Κόλπο.

⁸²² Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Θεσσαλονίκης*, 19-20 Ιουνίου 2003.

Προτεραιότητα της ελληνικής πολιτικής ήταν να αντιμετωπίσει το ζήτημα στο Ιράκ αποτρέποντας τον πόλεμο. Βασικό πλεονέκτημα για την επίτευξη αυτής της πολιτικής αποτελούσε το γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση μπορούσε να προωθήσει σημαντικές πρωτοβουλίες πολιτικής μέσω της προεδρίας της Ε.Ε. Παρόλο που ο ρόλος μιας χώρας ως προεδρεύουσας της Ε.Ε. είναι να βρίσκει εκείνες τις διόδους για να επιτευχθούν συμβιβασμοί στις αντικρουόμενες θέσεις των εταίρων, η ελληνική προεδρία προχώρησε ένα βήμα πιο πέρα εξασφαλίζοντας αφενός τη σύγκλιση των αντιτιθέμενων απόψεων των Ευρωπαίων εταίρων και προωθώντας αφετέρου την ειρηνική επίλυση της κρίσης μέσα από συγκεκριμένες προτάσεις και κινήσεις πολιτικής. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο τότε αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών Τάσος Γιαννίτσας, «αν ήταν κάτι το οποίο η ελληνική Προεδρία εύλογα δεν μπορούσε να πετύχει, αυτό ήταν φυσικά η αποτροπή του πολέμου, παρά τις απεγνωσμένες προσπάθειες που καταβλήθηκαν μέχρι τελευταία στιγμή για εξεύρεση συμβιβασμών»⁸²³. Η Ελλάδα πραγματικά προσπάθησε να αποτρέψει τον πόλεμο με ότι μέσα διέθετε, ωστόσο κάτι τέτοιο ήταν πολύ δύσκολο να έρθει εις πέρας από τη στιγμή που η παγκόσμια υπερδύναμη είχε αποφασίσει a priori να επιτεθεί στο Ιράκ και η Ε.Ε. φαινόταν εξαιρετικά αδύναμη να υψώσει τη φωνή της για να αντιπαρατεθεί με τους γείτονες της στον Ατλαντικό.

⁸²³ Γιαννίτσας 2005, σ:51.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΝΙΑ

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

9.1 Καταληκτικά Συμπεράσματα.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναζητήθηκαν οι κύριες θεωρητικές παραδοχές της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Η αναζήτηση αυτών των παραδοχών ωστόσο αποτέλεσε μια δύσκολη ερευνητική εργασία γιατί οι ρίζες του κονστρουκτιβισμού διακρίνονται μέσα από ποικίλες ακαδημαϊκές συζητήσεις που έχουν σχέση με τη φιλοσοφία, την κοινωνιολογία, την ιστορική μέθοδο και τη γενικότερη διεπιστημονικότητα στις κοινωνικές επιστήμες. Η δυσκολία αυτή θέτει επομένως και κάποια όρια στην ανάλυση των θεωρητικών παραδοχών αυτής της συγκεκριμένης κατεύθυνσης της φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών.

Η κύρια θεωρητική παραδοχή του κονστρουκτιβισμού έχει σχέση με την οντολογία και ταυτίζεται με την υπόθεση ότι οι ιδεατές και κανονιστικές δομές της κοινωνικής ζωής επηρεάζουν τις συμπεριφορές των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Καίριο ρόλο σε αυτή την προσέγγιση παίζει η έννοια της διυποκειμενικότητας η οποία αναφέρεται στην κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας μέσα στην οποία δρουν οι δρώντες. Οι διυποκειμενικές κατασκευές της πραγματικότητας δηλαδή οι ιδέες, οι αντιλήψεις, οι αξίες και οι νόρμες ενός κοινωνικού συστήματος διαμορφώνουν τις συμπεριφορές των δρώντων όταν αυτοί έρχονται σε επαφή με άλλους δρώντες της κοινωνίας τους.

Από την ουσία της έννοιας της διυποκειμενικότητας πηγάζει και η κονστρουκτιβιστική υπόθεση ότι οι ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων παράγονται μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Επομένως, οι κονστρουκτιβιστές θεωρητικοί απορρίπτουν την βασική υπόθεση των ορθολογικών προσεγγίσεων που θεωρούν ότι οι δρώντες είναι ορθολογικές οντότητες που θέλουν να μεγιστοποιήσουν την αναμενόμενη χρησιμότητά τους με βάση προυπάρχουσες προτιμήσεις, οι οποίες ορίζονται από υλικούς όρους, όπως η δύναμη, η ασφάλεια και η ευημερία.

Η θεωρία της αλλαγής που επιθυμεί να οικοδομήσει ο κονστρουκτιβισμός αποτελεί το πιο προβληματικό στοιχείο αυτής της θεωρητικής προσέγγισης όσον αφορά τη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Παρά τις αποτυχίες των κυριότερων

κονστρουκτιβιστικών θεωρητικών να αναδύσουν ένα συνεκτικό πλαίσιο ανάλυσης της αλλαγής των δομών του διεθνούς συστήματος και της συμπεριφοράς των δρώντων μέσα σε αυτό, έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες για να ξεπεραστούν κι αυτά τα εμπόδια. Οι προσπάθειες αυτές αφορούν τη διασαφήνιση των νέων δομών αλλαγής λόγω της ανάδυσης νέων κανονιστικών κανόνων, λόγω της εξέλιξης και του μετασχηματισμού νέων κοινωνικών δομών και λόγω των ριζών του προβλήματος και της ταυτόχρονης σχέσης μεταξύ δομής και δρώντα των διαφόρων κοινωνικών διαδικασιών.

Τέλος, ο κονστρουκτιβισμός συνδέεται με την ανάπτυξη ενός ριζοσπαστικού ερευνητικού προγράμματος που αφορά την έννοια της ισχύος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Ενώ οι ορθολογικές διεθνολογικές προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στην υλική πλευρά της έννοιας της ισχύος, ο κονστρουκτιβισμός ενδιαφέρεται για τη δυποκειμενική διάσταση της έννοιας της ισχύος και πως αυτή κατασκευάζει κοινωνικά τις δομές, τους δρώντες και τις συμπεριφορές των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων.

Το δεύτερο κεφάλαιο καταπιάστηκε με τη θεωρητική προσέγγιση που έχει ανάπτυξει ο Alexander Wendt. Ο Wendt έθεσε τις θεωρητικές, μεθοδολογικές και ερμηνευτικές βάσεις για τη μετουσίωση του κονστρουκτιβιστικού μοντέλου ανάλυσης στην ευρύτερη πολιτική επιστήμη αφού κατάφερε να μετατοπίσει τη συζήτηση των πολύπλοκων προβλημάτων της διεθνούς πολιτικής σκηνής σε μια πιο «κοινωνιολογική» ερευνητική μέθοδο. Η θεωρητική του αφετηρία ταυτίζεται με την ανάλυση του προβλήματος δομής-δρώντα στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Η κύρια πτυχή της συζήτησης δομής-δρώντα αφορά τη φύση της διεθνούς πραγματικότητας και πιο συγκεκριμένα εστιάζεται στο κατά πόσο οι δομές του διεθνούς συστήματος περιορίζουν ή ενδυναμώνουν τις πράξεις των δρώντων, κατά πόσο οι δρώντες αποκλίνουν από αυτές τις δομές και σε ποιο βαθμό αυτοί επηρεάζουν τις ίδιες τις δομές μέσα στις οποίες δρουν και αντιδρούν. Υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ δομής-δρώντα και το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της συζήτησης είναι ότι οι θεωρητικοί του κονστρουκτιβισμού συνηγορούν υπέρ της κοινής δόμησης των κοινωνικών δρώντων και δομών παρά τον αυτό-προσδιορισμό τους. Ουσιαστικά, οι κονστρουκτιβιστές δίνουν έμφαση στη διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ δομών και δρώντων και προκρίνουν μια οντολογία η οποία βασίζεται στην κοινή δόμηση αυτών, όπου καμία μονάδα της ανάλυσης (δομή ή δρώντας) δεν υποβαθμίζεται σε σχέση με την άλλη. Σύμφωνα με τον Checkel, η

κοινή δόμηση δομών-δρώντων αποτελεί τη θεωρία-κλειδί για το άνοιγμα του «μαύρου κουτιού» του σχηματισμού ταυτοτήτων και συμφερόντων, που τόσο πολύ απασχολεί τη θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού. Τα συμφέροντα των κρατών αναδύονται από αυτή την αλληλεπίδραση και είναι ενδογενή αυτής της αλληλεπίδρασης με τις δομές⁸²⁴.

Από την ανάλυση του προβλήματος δομής-δρώντα πηγάζει και η βασική κριτική του Wendt για τις ορθολογικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων. Όπως υποστηρίζει, οι ορθολογικές προσεγγίσεις, νεορεαλιστικές ή νεοφιλελεύθερες, θεωρούν τους δρώντες ως ορθολογικά υποκείμενα που κύριος στόχος τους είναι η μεγιστοποίηση της χρησιμότητά τους μέσα σε ένα παγκόσμιο σύστημα που διέπεται από τις αρχές της διεθνούς αναρχίας. Δηλαδή, οι δρώντες ορίζουν το ζήτημα της ασφάλειάς τους με όρους αυτο-συμφέροντος, γεγονός το οποίο οδηγεί τις ερευνητικές ορθολογικές προσεγγίσεις να εστιάζονται μόνο σε αιτιακές σχέσεις συμπεριφοράς-αποτελέσματος καθώς και σε σχετικά (στην περίπτωση των νεορεαλιστών) ή απόλυτα (στην περίπτωση των νεοφιλελεύθερων) κέρδη που μπορούν να αποκτήσουν οι δρώντες μέσα από τις δράσεις τους στο διεθνές σύστημα. Οι δομές επομένως του διεθνούς συστήματος κυριεύονται από μια λογική αναρχίας, με αποτέλεσμα το ίδιο το σύστημα να έχει τα χαρακτηριστικά μιας δομής «αυτο-βοήθειας» για το κάθε κράτος, όπου όποιο κράτος δεν καταφέρνει να αποκτήσει τις υλικές δυνάμεις για να υπερασπιστεί την ασφάλειά του είτε καταστρέφεται είτε αφανίζεται από το σύστημα.

Ο Wendt αντιθέτως θεωρεί ότι η αναρχία, όπως την έχει περιγράψει ο Kenneth Waltz, είναι μια κοινωνική κατασκευή που προέρχεται από τις εχθρικές δομές ταυτοτήτων και συμφερόντων των δρώντων του διεθνούς συστήματος. Αυτές οι δομές ταυτοτήτων και συμφερόντων είναι σχετικώς σταθερά σύνολα και αποτελούν θεσμούς. Οι θεσμοί ομοίως αποτελούν «γνωστικές οντότητες» που συνθέτονται από τα σύνολα των ιδεών των δρώντων σχετικά με τη λειτουργία του κόσμου στον οποίο ζούνε. Η «αυτο-βοήθεια» είναι για το Wendt μια τέτοια συλλογική γνώση, δηλαδή ένας θεσμός που αντανακλά μια συγκεκριμένη δομή ταυτοτήτων και συμφερόντων, από τις πολλές (δομές) που θα μπορούσε κάποιος να διακρίνει σε συνθήκες διεθνούς αναρχίας.

⁸²⁴ Checkel 1998, σ:326.

Στο έργο του «Κοινωνική Θεωρία της Διεθνούς Πολιτικής», ο Wendt ισχυρίζεται ότι, εκτός της ατομικής γνώσης που αποκτά ένα άτομο μέσα σε μια κοινωνία, υπάρχει και η συλλογική γνώση που διαμορφώνεται λόγω της αλληλεπίδρασης των δρώντων με τα κοινωνικά συστήματα, μέσα στα οποία αναπόφευκτα δρουν και αντιδρούν αυτοί οι δρώντες. Η συλλογική γνώση είναι θεμελιακά μια κοινωνική κατασκευή διυποκειμενικών ιδεών, αξιών και αντιλήψεων ενός κοινωνικού συστήματος, που ο Wendt ονομάζει κουλτούρα. Η κουλτούρα μπορεί να πάρει διάφορες μορφές αφού σχηματίζεται μέσα από νόρμες, κανόνες, θεσμούς, ιδεολογίες, ταυτότητες, συστήματα εχθρότητας και άλλες κοινωνικές κατασκευές. Ο Wendt έχει επιχειρηματολογήσει υπέρ της ύπαρξης τριών διαφορετικών κουλτουρών αναρχίας που έχουν αναδυθεί στην παγκόσμια ιστορία της διεθνούς πολιτικής. Οι τρεις αυτές κουλτούρες αναρχίας αποτυπώνονται μέσα από τρεις διαφορετικές δομές που εξαρτώνται από το είδος των ρόλων (εχθρός, αντίπαλος και φίλος) που κατέχουν οι δρώντες μέσα σε αυτές. Η χομπσιανή κουλτούρα αποτυπώνει τις εχθρικές διαθέσεις των δρώντων ενός κοινωνικού συστήματος, η λοκιανή κουλτούρα χαρακτηρίζεται από την πιο ήπια μορφή αντιπαλότητας που διέπει τους δρώντες των κοινωνικών συστημάτων και η καντιανή κουλτούρα δομείται από τις φιλικές διαθέσεις των δρώντων. Τα τελευταία πενήντα χρόνια, σύμφωνα με το Wendt, η αναρχία του διεθνούς συστήματος των κρατών μπορεί να ταυτιστεί με την καντιανή κουλτούρα αφού παρατηρείται μια αξιοσημείωτη τάση φιλίας μεταξύ των κρατών.

Παρά τις πρωτότυπες και εναλλακτικές θεωρητικές παραδοχές της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης και του Alexander Wendt στη θεωρία των διεθνών σχέσεων, έχουν εκφραστεί ποικίλες κριτικές για τη δυνατότητα του κονστρουκτιβισμού να οικοδομήσει ένα συνεκτικό ερευνητικό πρόγραμμα το οποίο θα μπορούσε να ερμηνεύσει την υπόσταση των δομών του διεθνούς συστήματος των κρατών καθώς και τις συμπεριφορές των δρώντων. Οι πιο ριζοσπαστικές μετανεωτερικής φύσεως προσεγγίσεις επικεντρώνουν την κριτική τους στα θολά μεθοδολογικά υποδείγματα που προσφέρουν οι κονστρουκτιβιστές για την κατανόηση του σχηματισμού των ταυτοτήτων και των συμφερόντων των δρώντων. Αντιθέτως, η ορθολογική θεωρία στηρίζει την κριτική της στο επιχείρημα ότι οι κονστρουκτιβιστικές αναλύσεις δεν βασίζονται σε υποθέσεις εργασίας που θα μπορούσαν να ελεγχθούν εμπειρικά και γι' αυτό το λόγο η επεξηγηματική τους ικανότητα στις διεθνείς σχέσεις είναι περιορισμένη και συνάμα περιθωριοποιημένη.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναπτύχθηκε η θεωρία των κοινωνικών νορμών ως ένα συνεκτικό θεωρητικό υπόδειγμα του κονστρουκτιβισμού. Το βασικό πρόβλημα που παρουσιάζεται με αυτή την προσέγγιση αφορά τη δυνατότητα του συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος να αναδύσει ένα σαφή ορισμό για τις νόρμες του διεθνούς συστήματος. Οι νόρμες ορίστηκαν ως σύνολα διυποκειμενικών νοημάτων και συλλογικών προσδοκιών που αφορούν πρότυπα ορθής συμπεριφοράς για τα κράτη ή για άλλους δρώντες των κοινωνικών συστημάτων. Από τον ορισμό αυτό γίνεται αντιληπτό ότι οι νόρμες έχουν άμεση σχέση με τη συνέπεια της συμπεριφοράς και γι' αυτό θεωρούνται ως πρότυπα συμπεριφοράς ή κανόνες. Το βασικό χαρακτηριστικό των νορμών είναι ότι παράγουν δομικά αποτελέσματα για τις συμπεριφορές των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Αυτό σημαίνει ότι οι κοινωνικές νόρμες δεν αποτελούν μόνο ενδιάμεσες μεταβλητές που περιορίζουν ή ρυθμίζουν τις συμπεριφορές των δρώντων με δεδομένες ταυτότητες αλλά ουσιωδώς διαμορφώνουν τις ταυτότητες, τα συμφέροντα και κατ' επέκταση τις προτιμήσεις των δρώντων. Γι' αυτό το λόγο, οι νόρμες μπορούν να χρησιμοποιηθούν και ως ανεξάρτητες μεταβλητές σε ένα κονστρουκτιβιστικό υπόδειγμα ανάλυσης.

Σε αυτό το κεφάλαιο, επίσης, αναδείχθηκε ένας τρόπος εξέλιξης των κοινωνικών νορμών μέσα στα διάφορα κοινωνικά συστήματα ο οποίος ονομάστηκε κύκλος ζωής των νορμών. Αυτός ο κύκλος φανερώνει τα στάδια μέσα από τα οποία οι κοινωνικές νόρμες αναδύονται, διαχέονται, κοινωνικοποιούνται και τελικά εσωτερικεύονται στις ταυτότητες των διαφόρων δρώντων που αλληλεπιδρούν σε ποικίλα κοινωνικά συστήματα. Ωστόσο, η εσωτερίκευση των κοινωνικών νορμών στις ταυτότητες των δρώντων δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη αφού πολλές φορές τα δομικά στοιχεία που αποτελούν αυτές τις νόρμες έρχονται σε σύγκρουση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ταυτοτήτων των δρώντων που θέλουν να μετασχηματίσουν.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, αφού αναπτύχθηκαν οι κύριες πτυχές του διττού προβλήματος της θεωρίας και της πράξης της ΚΕΠΠΑ, αναζητήθηκαν οι βασικές θεωρητικές και μεθοδολογικές διαστάσεις της έννοιας της κοινωνικής κατασκευής της ΚΕΠΠΑ. Για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός, έγιναν δύο κύριες υποθέσεις εργασίας οι οποίες αποτελούν τους προάγγελους της κοινωνικής κατασκευής της ΚΕΠΠΑ: α) η ΚΕΠΠΑ πρέπει να θεωρηθεί ως ένα καθεστώς, β) οι κανονιστικές ή ιδεατές δομές και διαστάσεις της ευρωπαϊκής πολιτικής είναι στον ίδιο βαθμό σημαντικές όσο οι υλικές δομές και διαστάσεις.

Για την εκτίμηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αναπτύχθηκε ένα αναλυτικό πλαίσιο μελέτης της εξωτερικής πολιτικής, το οποίο τονίζει την ανάγκη για μια κονστρουκτιβιστική εξέταση των ζητημάτων που αφορούν την εξωτερική πολιτική των κρατών. Αυτό το θεωρητικό πλαίσιο βασίζεται στην κύρια υπόθεση εργασίας ότι οι δράσεις των δρώντων καθοδηγούνται από κοινωνικές νόρμες. Οι κοινωνικές νόρμες αποτελούν διυποκειμενικές αντιλήψεις οι οποίες καθορίζουν τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων και, στο βαθμό που είναι ευρύτερα αποδεκτές σε μια κοινωνία, δημιουργούν προσδοκίες για το ποια θα πρέπει να είναι η ορθή συμπεριφορά αυτών των δρώντων. Υπό αυτή την έννοια, οι κοινωνικές νόρμες δεν υπαγορεύουν μόνο αλλά και διαμορφώνουν τις συμπεριφορές των δρώντων. Με αυτό τον τρόπο, δρουν ως κίνητρα για τη νομιμοποίηση των στόχων των δρώντων και εμπεριέχουν ένα κανονιστικό στοιχείο το οποίο αποκλείει την επιδίωξη κάποιων δράσεων ως μη-νομιμοποιημένων. Γι' αυτούς τους λόγους, οι κοινωνικές νόρμες «ταιριάζουν απόλυτα» στην ερμηνεία και εξήγηση των διαδικασιών διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής των κρατών και αναγνωρίζονται ως οι ανεξάρτητες μεταβλητές στην κονστρουκτιβιστική ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής.

Η κοινωνικοποίηση αποτελεί τη διαδικασία μέσω της οποίας εγκαθιδρύεται η αιτιώδης σύνδεση μεταξύ των κοινωνικών νορμών και της πραγματικής συμπεριφοράς εξωτερικής πολιτικής. Γι' αυτό το λόγο, η κοινωνικοποίηση καθοδηγεί τους διαμορφωτές της εξωτερικής πολιτικής σε τρόπους συμπεριφοράς που είναι αποδεκτοί μέσα σε μια κοινωνία. Επειδή, όμως, δρουν σε δύο διαφορετικά κοινωνικά συστήματα, την εθνική κοινωνία και τη διεθνή κοινωνία στην οποία το κράτος που αντιπροσωπεύουν αποτελεί μέλος (στην περίπτωση μας, στην Ε.Ε.), οι διαμορφωτές εξωτερικής πολιτικής εκτίθενται ταυτόχρονα σε δύο διαδικασίες κοινωνικοποίησης: την εθνική και την υπερεθνική. Η εθνική κοινωνικοποίηση εκφράζει τη διαδικασία κατά την οποία οι διαμορφωτές εξωτερικής πολιτικής, με την διπλή τους ιδιότητα ως πολίτες και ως πολιτικοί ηγέτες του ίδιου κράτους, γίνονται αποδέκτες προσδοκιών ορθής συμπεριφοράς που κυριαρχούν στην εθνική κοινωνία. Η υπερεθνική κοινωνικοποίηση αποτυπώνει τη διαδικασία μέσα από την οποία οι διαμορφωτές εξωτερικής πολιτικής επειδή δρουν ως αντιπρόσωποι ενός κράτους στις αλληλεπιδράσεις του με το διεθνές περιβάλλον εσωτερικεύουν πρότυπα ορθής συμπεριφοράς που διαμορφώνονται σε διεθνές επίπεδο. Σε αυτή την εργασία, οι διαμορφωτές εξωτερικής πολιτικής εσωτερικεύουν νόρμες που διαχέονται από την «κοινότητα αξιών» της Ε.Ε. όπου η Ελλάδα αποτελεί κράτος-μέλος.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι στα δύο κοινωνικά συστήματα, το εθνικό και το υπερεθνικό, διαχέονται ποικίλες νόρμες, άλλα μόνο μερικές από αυτές είναι πιθανό να κοινωνικοποιηθούν και να εσωτερικευθούν από τους διαμορφωτές εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Με δεδομένη την ποικίλη φύση των νορμών, αποδεχόμαστε την υπόθεση ότι οι νόρμες που χαρακτηρίζονται από έναν επαρκή βαθμό ομοιότητας και ιδιαιτερότητας είναι πιο πιθανό να καθοδηγούν τις συμπεριφορές εξωτερικής πολιτικής. Η ομοιότητα συνεπάγεται το πόσο ευρύτερα αποδεκτή είναι μια νόρμα από τις μονάδες ενός κοινωνικού συστήματος. Μια νόρμα μπορεί να έχει είτε υψηλό είτε μεσαίο είτε χαμηλό βαθμό ομοιότητας, ανάλογα με τον αριθμό των μονάδων που συμπεριφέρονται τη συγκεκριμένη νόρμα. Η ιδιαιτερότητα αφορά την ακρίβεια με την οποία μια νόρμα διαχωρίζει την ορθή από τη μη-ορθή συμπεριφορά. Μόνο οι νόρμες που προσλαμβάνουν έναν επαρκή βαθμό αυτών των δύο χαρακτηριστικών, ομοιότητας και ιδιαιτερότητας, μπορούν να επιλεγούν ως οδηγίες για δράση σε καταστάσεις πολιτικής επιλογής⁸²⁵. Ουσιαστικά, αυτές οι νόρμες νομιμοποιούν μια συγκεκριμένη συμπεριφορά ή δράση και θέτουν σε αμφισβήτηση ή «απονομιμοποιούν» εναλλακτικές πολιτικές επιλογές.

Για την ανάπτυξη ενός πειστικού επιχειρήματος σχετικά με τη δυνατότητα των νορμών να επηρεάζουν τη συμπεριφορά εξωτερικής πολιτικής, χρειάζεται να ανιχνεύσουμε τις κατάλληλες νόρμες που διαχέονται και σε εθνικό και σε υπερεθνικό επίπεδο. Με αυτό τον τρόπο, ανακαλύπτουμε τη σύγκλιση ή την απόκλιση σχετικά με τις προσδοκίες ορθής συμπεριφοράς που σχηματίζονται στα δύο επίπεδα. Από τη στιγμή που οι διεθνείς και εθνικές νόρμες συγκλίνουν, είναι δυνατό να διατυπώσουμε προβλέψεις σχετικά με τη συμπεριφορά ενός κράτους σε ένα συγκεκριμένο ζήτημα εξωτερικής πολιτικής. Για την αναζήτηση αυτών των κατάλληλων νορμών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, χρησιμοποιούνται οι ακόλουθοι δείκτες νορμών: α) δείκτες διεθνών νορμών: Διεθνές Δίκαιο (Διεθνείς Συνθήκες, Εθιμικό Διεθνές Δίκαιο, Γενικές Αρχές του Δικαίου), νομοθετικές πράξεις των διεθνών οργανισμών και τελικές πράξεις των διεθνών διασκέψεων και β) δείκτες εθνικών νορμών: συνταγματική και έννομη τάξη σε μια κοινωνία, προγράμματα των κομμάτων, κοινοβουλευτικοί διάλογοι και δεδομένα, στοιχεία και πληροφορίες από έρευνες της κοινής γνώμης.

⁸²⁵ Cortell και Davis 1996 και 2000.

Με την σύνθεση του κονστρουκτιβιστικού πλαισίου ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής προσπαθήσαμε να δώσουμε απάντηση στο ερώτημα πως οι νόρμες επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Υποθέσαμε ότι οι νόρμες είναι οι ανεξάρτητες μεταβλητές του υποδείγματός μας και η εξαρτημένη μεταβλητή είναι η πολιτική ενός κράτους σε σχέση με ένα κρίσιμο ζήτημα που απασχολεί την εξωτερική του πολιτική. Για να επιλύσουμε το ουσιώδες πρόβλημα της αιτιώδους σχέσης μεταξύ νομών και συμπεριφοράς εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους χρησιμοποιήσαμε ως ενδιάμεση μεταβλητή την διαδικασία της κοινωνικοποίησης.

Ο βασικός στόχος αυτής της ερευνητικής εργασίας είναι να αναλυθεί η πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με δύο βασικά ζητήματα που απασχόλησαν τον ευαίσθητο τομέα της εξωτερικής πολιτικής αυτής της χώρας. Το πρώτο ζήτημα που διερευνήθηκε ήταν η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έναντι της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας. Το δεύτερο ζήτημα ήταν η συμπεριφορά της Ελλάδας υπό την προεδρία της Ε.Ε. σε σχέση με τον πόλεμο που ξέσπασε στο Ιράκ τον Μάρτιο του 2003. Η βασική υπόθεση εργασίας που έγινε και για τις δύο αυτές περιπτώσιολογικές μελέτες αφορούσε τη συνέπεια της συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με τις νόρμες που διαχέονται σε διεθνές και εθνικό επίπεδο ταυτόχρονα. Αποδείξαμε ότι υπάρχει αυτή η συνέπεια και γι' αυτό το λόγο υποστηρίξαμε την υπόθεση ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική έχει επηρεαστεί από αυτές τις νόρμες και κυριότερα ότι το περιεχόμενο αυτής της πολιτικής έχει διαμορφωθεί μέσα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διέπουν αυτές τις νόρμες. Μέσα από αυτή την αναλυτική λογική, τεκμηριώσαμε επίσης ότι διαπιστώνεται μια συνέχεια μεταξύ της πολιτικής που ακολούθησε ο Κώστας Σημίτης κατά την χρονική περίοδο 1996-2004 και της πολιτικής που ακολούθησε ο Κώστας Καραμανλής κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του, 2004-2009, σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Επομένως, μπορούμε να κάνουμε την πρόβλεψη ότι αυτή η πολιτική θα συνεχιστεί και στο μέλλον από τον νέο πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου. Για το θέμα του Ιράκ, μπορεί να γίνει η πρόβλεψη ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική σε παρόμοια κρίση στο μέλλον θα αντιδρούσε με την ίδια στρατηγική.

Στο πέμπτο κεφάλαιο έγινε μια εκτενής ανάλυση της πολιτικής που έχει ακολουθήσει η Ελλάδα σε σχέση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, κυρίως μετά την κρίση των Ιμίων μέχρι και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999, όπου επισημοποιήθηκε η στροφή της ελληνικής εξωτερικής

πολιτικής. Ακολουθώντας τη θεωρητική σκέψη του Legro, τεκμηριώσαμε ότι με την κρίση των Ιμίων αναζητήθηκε μια νέα πολιτική έναντι της Τουρκίας από την ελληνική κυβέρνηση αφού η παλαιά πολιτική φαινόταν αποτυχημένη. Μετά το 1974, η Ελλάδα προωθούσε συστηματικά μια πολιτική αρνητικής αιρεσιμότητας προσπαθώντας να μεγιστοποιήσει τα ελληνικά συμφέροντα τόσο στο Αιγαίο όσο και στην Κύπρο μέσα από μια στρατηγική που απέκλειε την προοπτική της Τουρκίας στους δυτικούς διεθνείς θεσμούς και οργανισμούς. Η νέα πολιτική στηρίχθηκε στην άποψη ότι μια πολιτική θετικής αιρεσιμότητας η οποία θα ήταν υπέρ της ένταξης της Τουρκίας στους δυτικούς διεθνείς θεσμούς και οργανισμούς, κυρίως στην Ε.Ε., θα έδινε το καρότο και το μαστίγιο στην Τουρκία να συμμορφωθεί με την αξιακή κοινότητα της Ε.Ε. και τις διεθνείς νόρμες του διεθνούς δικαίου. Μέσα από αυτή τη στρατηγική, η Τουρκία θα μπορούσε να αναθεωρήσει τη στάση της τόσο στο Αιγαίο όσο και στην Κύπρο υπέρ μιας ειρηνικής επίλυσης των προβλημάτων με την Ελλάδα. Επομένως, στόχος της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατέστη η προώθηση της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας αλλά υπό τρεις σαφέστατους όρους: α) εκδημοκρατισμός στην εσωτερική πολιτική της Τουρκίας μέσα από ένα «οδικό ευρωπαϊκό χάρτη» που υποδείκνυε στην Τουρκία τους βηματισμούς που έπρεπε να κάνει για να συμμορφωθεί με την «κοινότητα αξιών» της Ε.Ε., β) αναγνώριση του Διεθνούς Δικαστηρίου ως του καταλληλότερου δικαιοδοτικού οργάνου που θα αποφάσιζε για την επίλυση των προβλημάτων στο Αιγαίο και γ) προώθηση της ευρωπαϊκής προοπτικής της Κυπριακής Δημοκρατίας ανεξάρτητα από το θέμα της επίλυσης του πολιτικού προβλήματος στη νήσο, το οποίο θα ήταν επιθυμητό να επιλυθεί πριν από την κυπριακή ένταξη. Η πολιτική αυτή, όπως προαναφέραμε, επισημοποιήθηκε με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι, όπου η Ελλάδα άναψε το πράσινο φως στην υποψηφιότητα της Τουρκίας αλλά υπό αυτούς τους τρεις σαφέστατους όρους.

Στο έκτο κεφάλαιο επικεντρωθήκαμε στα προβλήματα που απασχολούν τις δύο χώρες, Ελλάδα και Τουρκία, στο Αιγαίο πέλαγος. Έπειτα από μια σύντομη επισκόπηση των κυριότερων ελληνοτουρκικών προβλημάτων που παρουσιάζονται στη σύγχρονη ατζέντα στο Αιγαίο, αναζητήσαμε τις νόρμες που διαχέονται σε σχέση με αυτά τα προβλήματα σε διεθνές επίπεδο καθώς και τις νόρμες που κοινωνικοποιούνται μέσα στην ελληνική κοινωνία. Καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι η βασική νόρμα που διαχέεται τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο είναι η ειρηνική επίλυση των διαφορών. Επομένως, η σύγκλιση των διεθνών και εθνικών

νορμών μας έδωσε τη δυνατότητα να κάνουμε την υπόθεση ότι η Ελλάδα έχει ακολουθήσει μια πολιτική έναντι της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας σε σχέση με αυτά τα προβλήματα στο Αιγαίο η οποία καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από αυτές τις νόρμες. Για να επιβεβαιώσουμε την υπόθεση μας, ελέγξαμε την πραγματική συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από το 1996 μέχρι και το τέλος της διακυβέρνησης Καραμανλή. Μέσα από τον έλεγχο διαπιστώσαμε ότι η Ελλάδα έχει ακολουθήσει μια πολιτική που είναι σύμφωνη με τις νόρμες, διεθνείς και εθνικές.

Στο έβδομο κεφάλαιο ακολουθήσαμε την ίδια συνταγή όπως και στο κεφάλαιο έξι. Αφού αναλύθηκε η πολιτική που έχει ακολουθήσει η Ελλάδα στο Κυπριακό μέσα από μια ιστορική επισκόπηση του πολιτικού προβλήματος στη νήσο, δώσαμε έμφαση στην αναζήτηση των διεθνών και εθνικών νορμών που έχουν σχέση με το συγκεκριμένο πρόβλημα. Η σύγκλιση των διεθνών και εθνικών νορμών μας έδωσε τη δυνατότητα να κάνουμε την υπόθεση ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική έναντι της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας έχει καθοριστεί από αυτές τις νόρμες που έχουν σχέση με την ειρηνική επίλυση του κυπριακού προβλήματος. Για να τεκμηριώσουμε την υπόθεση μας, ελέγξαμε την πραγματική συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής για το χρονικό διάστημα 1996 έως 2009. Μέσα από τον έλεγχο διαπιστώσαμε ότι η ελληνική πολιτική έχει καθοριστεί σε αξιοσημείωτο βαθμό από τις νόρμες που διαχέονται σε διεθνές και εθνικό επίπεδο. Επομένως, τεκμηριώσαμε τη συνέπεια και τη συνέχεια της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής για το διάστημα 1996 – 2009.

Για να ισχυροποιήσουμε τα συμπεράσματα μας αναλύσαμε μια επιπρόσθετη περιπτωσιολογική μελέτη που αφορά την πολιτική που ακολούθησε η Ελλάδα σε σχέση με την κρίση που ξέσπασε στο Ιράκ, τον Μάρτιο του 2003. Η ανάλυση αυτή κάλυψε όλη την έκταση του κεφαλαίου οχτώ αυτής της εργασίας. Αφού εξετάσαμε το ρόλο της προεδρίας μέσα στο ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο της Ε.Ε. καθώς και τις τρεις ελληνικές προεδρίες του 1983, 1988 και 1994, κάναμε μια εκτενής ανάλυση της τέταρτης ελληνικής προεδρίας το πρώτο εξάμηνο του 2003. Μέσα από την ανίχνευση των διεθνών και εθνικών νορμών καθώς και την ανάλυση της πραγματικής συμπεριφοράς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υπό την προεδρία της Ε.Ε., καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι η πολιτική της Ελλάδας κατευθύνθηκε και, σε πιο σημαντικό βαθμό, διαμορφώθηκε από την νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Κύρια επιδίωξη και στόχος της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν να επιλυθεί με διπλωματικά μέσα η κρίση που είχε ξεσπάσει στο Ιράκ και να

διασφαλιστεί η ειρήνη σε παγκόσμιο επίπεδο. Για την επίτευξη αυτού του στόχου η ελληνική προεδρία προσπάθησε να διασφαλίσει την ενότητα και τη συνοχή της Ε.Ε. και να προωθήσει πολιτικές που είχαν ως στόχο τους την οικοδόμηση μιας ενιαίας ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής υπό το πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ. Δυστυχώς, η Ελλάδα, παρά τις προσπάθειες που κατέλαβε τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε διεθνές επίπεδο, δεν κατάφερε να αποτρέψει την έναρξη του πολέμου αλλά ούτε και την αποκλιμάκωσή του στην ευρύτερη περιοχή του Περσικού Κόλπου.

Η επιλογή της συγκεκριμένης περιπτώσιολογικής μελέτης έγινε για να εξεταστεί μια σύντομη συγκριτική ανάλυση μεταξύ των δύο περιπτώσεων, δηλαδή α) της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας και β) της κρίσης στο Ιράκ. Είναι σαφές ότι και στις δύο περιπτώσεις αποδεικνύεται ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική διαμορφώθηκε και καθοδηγήθηκε από την νόρμα της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, η οποία διαχέεται τόσο σε διεθνές (ευρωπαϊκό) επίπεδο όσο και μέσα στην ίδια την ελληνική κοινωνία. Επομένως, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η επεξηγηματική ικανότητα του κονστρουκτιβιστικού υποδείγματος ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής είναι αρκετά ισχυρή όσον αφορά αυτά τα δύο ζητήματα που απασχόλησαν την ελληνική εξωτερική πολιτική. Το ίδιο αποτέλεσμα θα μπορούσε να συναχθεί και για την προβλεπτική ισχύ του κονστρουκτιβιστικού υποδείγματος ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής.

Ωστόσο, η περίπτωση της Τουρκίας δίνει πιο σαφείς συμπεράσματα για την επεξηγηματική ικανότητα και προβλεπτική ισχύς του κονστρουκτιβιστικού υποδείγματος ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής παρά το ζήτημα του πολέμου στο Ιράκ. Αυτή η παράτηρηση προκύπτει για τρεις λόγους. Πρώτον, επειδή στην περίπτωση του Ιράκ η χρονική διάρκεια της έρευνας είναι πάρα πολύ μικρή σε σχέση με την περίπτωση της Τουρκίας, τα αποτελέσματα που προκύπτουν δεν μπορούν να παράγουν σαφείς μηνύματα ότι αυτή η συμπεριφορά θα μπορούσε να συμβεί και στο μέλλον. Με άλλα λόγια, είναι πολύ δύσκολο να προβλεφθεί η συνέχεια μιας τέτοιας πολιτικής. Δεύτερον, η περίπτωση του Ιράκ αποτελεί ένα ακραίο γεγονός (περίπτωση έναρξης πολέμου) το οποίο διαδραματίστηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα και επομένως οι αντιδράσεις της εξωτερικής πολιτικής των δρώντων-κρατών ήταν λιγότερο επεξεργασμένες και σαφώς λιγότερο διαμορφωμένες από το γενικότερο κοινωνικό περιβάλλον του διεθνούς συστήματος των κρατών. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την περίπτωση της Τουρκίας όπου η Ελλάδα έχει να αντιμετωπίσει ένα θέμα το οποίο ταλανίζει την εξωτερική της πολιτικής πάνω από πενήντα χρόνια.

Δηλαδή ο παράγοντας χρόνος παίζει σημαντικό ρόλο στην αποτελεσματικότητα της επεξηγηματικής ικανότητας και προβλεπτική ισχύος του κονστρουκτιβιστικού υποδείγματος ανάλυσης. Τρίτον, στην περίπτωση του Ιράκ η ελληνική εξωτερική πολιτική έδρασε μέσα από το πλαίσιο της άσκησης της προεδρεύουσας χώρας στην Ε.Ε., γεγονός το οποίο προσθέτει μια επιπλέον μεταβλητή στην ανάλυση που στην περίπτωση της Τουρκίας δεν υπάρχει. Επομένως, η συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο μέλλον σε παρόμοια περίπτωση με την κρίση του Ιράκ μπορεί να μην είναι η ίδια όπως αυτή που παρατηρήθηκε για την περίπτωση του Ιράκ. Οι τρεις αυτοί λόγοι θα μπορούσαν να επηρεάσουν με θεμελιώδη τρόπο τα τελικά συμπεράσματα της προβλεπτικής ικανότητας του κονστρουκτιβισμού όσον αφορά ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής των δρώντων-κρατών. Σε κάθε περίπτωση πάντως τα τελικά γενικά συμπεράσματα δικαιολογούν την ικανότητα του κονστρουκτιβιστικού πλαισίου ανάλυσης να υποδεικνύει νέες απαντήσεις, να αναδεικνύει νέα ερωτήματα και να κάνει αξιόλογες προβλέψεις για τη συμπεριφορά των κρατών σε ζητήματα των διεθνών τους σχέσεων. Αυτή η καταληκτική προτάση θα μπορούσε να αποτελέσει την πρωτοτυπία της συγκεκριμένης διδακτορικής διατριβής.

9.2 Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα.

Στην ελληνική βιβλιογραφία σπανίζουν οι μελέτες που βασίζονται στις θεωρητικές παραδοχές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις του κονστρουκτιβιστικού υποδείγματος ανάλυσης. Αυτή η έλλειψη ερευνών και μελετών παρατηρείται τόσο στον τομέα της θεωρίας των διεθνών σχέσεων όσο και στο γενικότερο πεδίο της ευρύτερης πολιτικής επιστήμης. Επομένως, αποτελεί επιτακτική ανάγκη να εμπλουτιστεί η ελληνική διεθνολογική βιβλιογραφία με μελέτες και εργασίες που να χρησιμοποιούν τα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία του κονστρουκτιβισμού. Για παράδειγμα, η ανάλυση του σχηματισμού των ταυτοτήτων και των συμφερόντων των δρώντων θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μια κατάλληλη προσέγγιση για να ερευνηθούν ζητήματα όπως το κυπριακό πρόβλημα ή το μακεδονικό πρόβλημα. Στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, επίσης, μια τέτοια προσέγγιση θα μπορούσε να φανεί πολύ χρήσιμη για την αναζήτηση λύσεων μεταξύ των δύο κρατών.

Σε διεθνές επίπεδο, παρά τη μεγάλη σημασία που έχουν δώσει οι διεθνολόγοι μελετητές και ερευνητές τις τελευταίες δύο δεκαετίες για τη δυνατότητα των κονστρουκτιβιστικών θεωρητικών και μεθοδολογικών εργαλείων να εγείρουν νέα

ερωτήματα και να εξιχνιάζουν νέες απαντήσεις στις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των κρατών, απομένει ακόμα πολλή δουλειά που πρέπει να γίνει. Η ανάλυση του σχηματισμού των ταυτοτήτων και των συμφερόντων των δρώντων πάσχει από την έλλειψη ενός συνεκτικού ερευνητικού προγράμματος που να διασαφηνίζει με ακρίβεια τους αιτιώδεις μηχανισμούς που επηρεάζουν ή θεμελιωτικά διαμορφώνουν τις συμπεριφορές των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Χρειάζεται εκτεταμένη έρευνα για να ανιχνευθούν οι παράγοντες που σχηματοποιούν τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων καθώς και το πως αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν τις συμπεριφορές των δρώντων. Πολλές φορές οι ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων προϋπάρχουν των αναλύσεων των κονστρουκτιβιστών μελετητών, γεγονός το οποίο αφήνει ανεξήγητο ένα μεγάλο κομμάτι των δράσεων και του σχηματισμού των συμπεριφορών των δρώντων.

Επίσης, χρειάζεται να γίνει περισσότερη έρευνα στο ζήτημα της ανάπτυξης μιας θεωρίας της αλλαγής του διεθνούς συστήματος. Η αυξημένη πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει τις διεθνείς σχέσεις των κρατών καθιστά αυτές τις σχέσεις ιδιαίτερα ρευστές και, επομένως, πρέπει να αναζητηθούν τα απαραίτητα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία για να εντοπίζονται οι κάθε είδους αλλαγές και μετασχηματισμοί που μπορεί να προέλθουν από την αβεβαιότητα που πηγάζει στο διεθνές σύστημα. Ο κονστρουκτιβισμός χωλαίνει σε αυτό το ερευνητικό πεδίο. Πρέπει να διερευνηθούν με μεγαλύτερη σαφήνεια οι αλληλεπιδράσεις των δομών και των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων, να αναζητηθούν οι νέες νόρμες που αναδύονται σε παγκόσμιο επίπεδο και να εξεταστούν οι επιδράσεις των διυποκειμενικών (κοινωνικών) κατασκευών στις συμπεριφορές των δρώντων.

Οι νόρμες επίσης που κοινωνικοποιούνται στα διάφορα υποσυστήματα του διεθνούς συστήματος και, κυριότερα, στις εσωτερικές κοινωνίες των δρώντων-κρατών θα μπορούσαν να αποτελέσουν κρίσιμα εννοιολογικά και εμπειρικά εργαλεία στα χέρια των κονστρουκτιβιστών ερευνητών. Η διεθνής βιβλιογραφία έχει κατακλυστεί από έρευνες που εξετάζουν τις επιδράσεις των διεθνών νορμών στις εθνικές κοινωνίες των κρατών και στο πως αυτές οι νόρμες μετασχηματίζουν τις πολιτικές των κρατών σε διάφορα ζητήματα είτε εσωτερικής είτε εξωτερικής πολιτικής που τους απασχολούν. Ωστόσο, θα ήταν πολύ χρήσιμο να αναλυθούν και οι επιδράσεις που θα μπορούσαν να έχουν οι εθνικές νόρμες ενός κράτους στο διεθνές σύστημα των κρατών. Αυτή η προσέγγιση συνήθως ονομάζεται από κάτω προς τα

πάνω (bottom-up) προσέγγιση και είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στον τομέα των ευρωπαϊκών σπουδών.

Τέλος, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα της διυποκειμενικής κατασκευής της έννοιας της ισχύος. Η έννοια της ισχύος έχει αναλυθεί επαρκώς από τις ορθολογικές προσεγγίσεις αλλά μόνο από τη σκοπιά της υλικής υπόστασης της ισχύος στις διεθνείς σχέσεις των κρατών. Χρειάζεται να διευρυνθεί η θεματολογία των διεθνολογικών προσεγγίσεων και στις διυποκειμενικές έννοιες της ισχύος, δηλαδή στην ισχύ που μπορεί να έχει ο πολιτισμός, η κουλτούρα ενός λαού, οι ταυτότητες, οι νόρμες, οι αξίες, οι ιδέες, η ιδεολογία (κλπ.) στις συμπεριφορές των δρώντων. Επομένως, οι ερευνητικές προσπάθειες των διεθνολόγων πρέπει να κατευθυνθούν σε πιο διεπιστημονικές προσεγγίσεις έτσι ώστε να χρησιμοποιηθούν ποικίλα εργαλεία για να ερμηνευθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια η σύγχρονη πολύπλοκη διεθνής πραγματικότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς Πηγές Έρευνας

Άρθρα σε Ελληνικές Εφημερίδες

Αδάμ Κ., «Τρεις Όροι για Καθαρές Λύσεις με Τουρκία, αλλιώς Βέτο», *Ελευθεροτυπία*, Παρασκευή 3 Δεκεμβρίου 1999.

Αδάμ Κ., «Πιο εύκολη η Χάγη, πιο δύσκολο το Κυπριακό», *Ελευθεροτυπία*, Πέμπτη 9 Δεκεμβρίου 1999.

Αδάμ Κ., «Αγκάθι η Διατύπωση για τη Χάγη», *Ελευθεροτυπία*, Παρασκευή 10 Δεκεμβρίου 1999.

Αδάμ Κ., « Τρεις Νέοι Δρόμοι στις Σχέσεις Αθήνας-Ε.Ε.-Τουρκίας», *Ελευθεροτυπία*, Δευτέρα 13 Δεκεμβρίου 1999.

Αντωνίου Δ., «Καλές Προθέσεις με Αμετακίνητες Θέσεις», *Καθημερινή*, Σάββατο 15 Μαΐου 2010.

Αντωνίου Δ., «Χαμηλή Πολιτική Υψηλών Προσδοκιών», *Καθημερινή*, Κυριακή 16 Μαΐου 2010.

Αντωνίου Δ., «Το Άγνωστο Παρασκήνιο για το Τελικό Σχέδιο Ανάν», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 23 Μαΐου 2010.

Δαράτος Γ., «Φως στο Ελσίνκι», *Έθνος*, Τρίτη 7 Δεκεμβρίου 1999.

Δελαστίκ Γ., «Σχίσμα στην Ευρώπη εν Ονόματι των ΗΠΑ», *Καθημερινή*, Κυριακή 2 Φεβρουαρίου 2003.

Δελαστίκ Γ., «Ολοήμερο Παρασκήνιο για Εξεύρεση Λύσης», *Καθημερινή*, Τρίτη 18 Φεβρουαρίου 2003.

Δελαστίκ Γ., «Πεδίο Μάχης το Σύνταγμα της Ευρώπης», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 1 Ιουνίου 2003.

Δήμακας Λ., «Επτά Εκδοχές για Ένα Φιάσκο», *Το Βήμα*, Πέμπτη 18 Φεβρουαρίου 1999.

Ζούλας Κ., «Θα Συνεχίσουμε την Προσπάθεια για την Επίλυση», *Καθημερινή*, Σάββατο 24 Απριλίου 2004.

«Η Διακήρυξη των Αθηνών – Το Πλήρες Κείμενο», *Το Βήμα*, Πέμπτη 17 Απριλίου 2003.

Καλλέργης Κ., «Γέφυρες προς την Ευρώπη από τον Πάουελ», *Καθημερινή*, Τετάρτη 7 Μαΐου 2003.

Καλλέργης Κ., «Σύνταγμα «Σκληρού Πυρήνα» στην Ευρώπη», *Καθημερινή*, Τρίτη 27 Μαΐου 2003.

Καρακούσης Α., «Το Δίλημμα της Αθήνας για τον Πόλεμο», *Καθημερινή*, Κυριακή 23 Φεβρουαρίου 2003.

Καρανασοπούλου Ε., «Οι Σεισμοί μας Έφεραν πιο Κοντά», *Τα Νέα*, Τρίτη 14 Δεκεμβρίου 1999.

Καρανασοπούλου Ε., «Τι Θα Προβλέπουν τα Συμπεράσματα της Κοπεγχάγης», *Τα Νέα*, Παρασκευή 13 Δεκεμβρίου 2002.

Καρανασοπούλου Ε., «Αναζητούν από Τώρα τη Δεύτερη Ευκαρία», *Τα Νέα*, Σάββατο 24 Απριλίου 2004.

Καρανασοπούλου Ε., «Προτεραιότητα στη Φιλία», *Τα Νέα*, Παρασκευή 7 Μαΐου 2004.

- Καρανασοπούλου Ε., «Σκληρό Παζάρι με την Τουρκία», *Τα Νέα*, Παρασκευή 17 Δεκεμβρίου 2004
- Καρανάτση Ε. και Κασσίμη Α., «Οι Μαθητές Έδωσαν τον Τόνο στην Πορεία της Αθήνας», *Καθημερινή*, Πέμπτη 21 Μαρτίου 2003.
- Καρέλιας Γ., «Πιο Ασφαλείς Τώρα με την Τουρκία», *Ελευθεροτυπία*, Τετάρτη 15 Δεκεμβρίου 1999.
- Καρτάλης Γ., «Η Σημασία της Επίσκεψης», *Το Βήμα*, Κυριακή 7 Νοεμβρίου 1999.
- Καστανίδης Χ., «Τι Ζητάμε στο Ελσίνκι», *Το Βήμα*, Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 1999.
- Κέκης Κ., «Υπέρ της Χάγης ο Σαντέρ», *Καθημερινή*, Πέμπτη 11 Δεκεμβρίου 1997.
- Κέκης Κ. και Παπαδιόχος Κ.Π., «Έντονο Διπλωματικό Παρασκήνιο», *Καθημερινή*, Σάββατο 13 Δεκεμβρίου 1997.
- Κοραή Χ., «Τα Οφέλη και η Πρόκληση», *Ελευθεροτυπία*, Δευτέρα 13 Δεκεμβρίου 1999.
- Κουβαράς Γ., «Φόρμουλα για την Τουρκία Ανεκτή από την Ελλάδα», *Τα Νέα*, Σάββατο 6 Δεκεμβρίου 1997.
- Κουβαράς Γ., «Ή Χάγη ή Βέτο», *Τα Νέα*, Τρίτη 9 Δεκεμβρίου 1997.
- Κουβαράς Γ. και Παπαδόπουλος Ν., «Θα Περιμένετε Δεκαετίες», *Τα Νέα*, Σάββατο 13 Δεκεμβρίου 1997.
- Λάμπιας Π., «Ο κ.Σημίτης Επιχειρεί να Γεφυρώσει τις Διαφωνίες στο Εσωτερικό της Ε.Ε.», *Το Βήμα*, Πέμπτη 3 Απριλίου 2003.
- Λυγερός Σ., «Ελληνική Επιτυχία με Σκληρή Δουλειά», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 15 Δεκεμβρίου 2002.
- Μαλούχος Γ.Π., «Κι αν Φύγουν οι...Αμερικανοί από το ΝΑΤΟ;», *Καθημερινή*, Κυριακή 23 Φεβρουαρίου 2003.
- Μαράκης Ν., «Η Αθήνα Κοντά στους Στόχους της», *Το Βήμα*, Κυριακή 21 Νοεμβρίου 1999.
- Μαράκης Ν., «Ποιοι Λένε Ναι και Ποιοι Όχι στην Ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ», *Το Βήμα της Κυριακής*, Κυριακή 28 Νοεμβρίου 1999.
- «Με Φαντασία και Δυναμισμό», *Τα Νέα*, Δευτέρα 17 Μαρτίου 2003.
- Μελέτης Ν., «Καθαρές Θέσεις ή Βέτο», *Έθνος*, Παρασκευή 3 Δεκεμβρίου 1999.
- Μελέτης Ν., «Αγώνας Δρόμου έως το Παρά Πέντε», *Έθνος της Κυριακής*, Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 1999.
- Μελέτης Ν., «Μάχη τη Νύχτα», *Έθνος*, Παρασκευή 10 Δεκεμβρίου 1999.
- Μελέτης Ν., «Ένα Σημαντικό Βήμα για την Ειρήνη», *Έθνος*, Σάββατο 11 Δεκεμβρίου 1999.
- Μποζανίνου Τ., «Στο Μεταπολεμικό Ιράκ Έστρεψε το Ενδιαφέρον η Παρουσία του κ.Ανάν», *Το Βήμα*, Πέμπτη 17 Απριλίου 2003.
- Ντόκος Θ., «Μια Πρώτη Αποτίμηση», *Καθημερινή*, Κυριακή 16 Μαΐου 2010.
- «Ο Ευρωπαϊκός Εμφύλιος στις Σελίδες του Τύπου», *Καθημερινή*, Σάββατο 1 Φεβρουαρίου 2003.
- Παπαδιόχος Κ.Π., «Αναζητείται Χρυσή Τομή», *Καθημερινή*, Πέμπτη 11 Δεκεμβρίου 1997.

- Παπαδιόχος Κ.Π., «Σημίτης, Πρωταγωνιστής με Στήριξη Καραμανλή», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 15 Δεκεμβρίου 2002.
- Παπαδιόχος Κ.Π., «Αναπόφευκτος ο Πόλεμος», *Καθημερινή*, Τετάρτη 12 Φεβρουαρίου 2003.
- Παπαδιόχος Κ.Π., «Γέφυρα με Αμερική μέσω ΟΗΕ για Ιράκ», *Καθημερινή*, Παρασκευή 18 Απριλίου 2003.
- Παπαδόπουλος Ν., «Οι «14» Πιέζουν, αλλά οι Τουρκικές Ελπίδες Ναυαγούν», *Τα Νέα*, Παρασκευή 12 Δεκεμβρίου 1997.
- Παπανδρέου Γ., «Αν Θέσουμε Βέτο, Θα Φταίνε οι Εταίροι μας», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, Συνέντευξη στην Κύρα Αδάμ, Κυριακή 18 Νοεμβρίου 1999.
- Παπανδρέου Γ., «Η Θέση μας για το Ναι ή το Όχι στην Τουρκία», *Το Βήμα*, Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 1999.
- Παπαχρήστος Κ., «Στην Κορυφή Ύστερα από Πορεία 9 Ετών», *Τα Νέα*, Σάββατο 14 Δεκεμβρίου 2002.
- Ποδηματά Α., «4 Μήνες Διαπραγματεύσεων», *Το Βήμα*, Κυριακή 12 Δεκεμβρίου 1999.
- Ποδηματά Α., «Η Ευρώπη Δίνει μια Τελευταία Ευκαιρία στο Ιράκ», *Το Βήμα*, Τρίτη 18 Φεβρουαρίου 2003.
- Ποδηματά Α., «Σκληρές Μάχες και στα Διπλωματικά Παρασκήνια», *Το Βήμα*, Πέμπτη 27 Μαρτίου 2003.
- Ποδηματά Α., «Ε.Ε.: Κεντρικός ο Μεταπολεμικός Ρόλος του Ο.Η.Ε.», *Το Βήμα*, Πέμπτη 3 Απριλίου 2003.
- Ποδηματά Α., «Συμβιβασμός στην Αθήνα για το Ιράκ», *Το Βήμα*, Πέμπτη 17 Απριλίου 2003.
- Ποδηματά Α., «Κρίσιμη Σύνοδος για το Σύνταγμα της Ευρώπης», *Το Βήμα*, Παρασκευή 30 Μαΐου 2003.
- «Πραξικόπημα Υπέρ...Μπους», *Τα Νέα*, Παρασκευή 31 Ιανουαρίου 2003.
- «Πρωτοβουλίες της Ελλάδας για Ανθρωπιστική Βοήθεια στη Βαγδάτη», *Το Βήμα*, Τρίτη 1 Απριλίου 2003.
- Pellet Α., «Είναι Επιθετικότητα – Τελεία και Παύλα», *Το Βήμα*, Πέμπτη 27 Μαρτίου 2003.
- Ροζάκης Χ., «Η Πρόκληση της Κοπεγχάγης», *Τα Νέα*, Πέμπτη 12 Δεκεμβρίου 2002.
- Ρουμπάνης Γ., «Ποιους Όρους Προέβλεπε το Λουξεμβούργο», *Ελευθεροτυπία*, Σάββατο 11 Δεκεμβρίου 1999.
- Ρούτση Κ., «Όχι στον Πόλεμο με Συλλαλητήρια», *Τα Νέα*, Σάββατο 15 Μαρτίου 2003.
- Σιάνης Π., «Σκληρή Γραμμή στο Ελσίνκι», *Έθνος της Κυριακής*, 28 Νοεμβρίου 1999.
- «Σκληρό Παζάρι Μέχρι την Τελευταία Στιγμή για Όλα», *Καθημερινή*, Παρασκευή 17 Δεκεμβρίου 2004.
- Σπινθουράκης Μ., «Διαβουλεύσεις για τη μετά Σαντάμ Εποχή», *Το Βήμα*, Παρασκευή 4 Απριλίου 2003.
- Τζιοβάρης Γ., «Σαφές Αντιπολεμικό Μήνυμα Έστειλε ο κ.Παπανδρέου Μιλώντας στη Βουλή», *Το Βήμα*, Πέμπτη 27 Μαρτίου 2003.

The Economist, «Διαμάχη Νομικών για τον Πόλεμο», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 23 Μαρτίου 2003.

Χαρβαλιάς Γ., «Τρεις Λύσεις για το Ελσίνκι», *Εθνος*, Παρασκευή 10 Δεκεμβρίου 1999.

Άρθρα σε Ξένες Εφημερίδες

Hughes K., «One Cheer for Democracy», *Financial Times*, Παρασκευή 20 Ιουνίου 2003.

Parker G., «From Talking Shop to Crucible of High Politics: Europe's Convention is Evolving into a Historic Undertaking», *Financial Times*, Τρίτη 31 Δεκεμβρίου 2002.

Parker G. και Hope K., «'War' Summit Fuels Fear Over Greek Leadership», *Financial Times*, Παρασκευή 14 Φεβρουαρίου 2003.

Parker G., «First Draft of EU Constitution out Today», *Financial Times*, Τρίτη 27 Μαΐου 2003.

Parker G., «Grand Old Man of European Politics Waxes Lyrical – and at Length», *Financial Times*, Πέμπτη 29 Μαΐου 2003.

Parker G. και Dombey D., «Not Perfect but more than we Could have hoped for: Europe's Draft Constitution», *Financial Times*, Παρασκευή 20 Ιουνίου 2003.

The Economist, «Greece and the European Union: Taking the Chair», 4-10 Ιανουαρίου 2003.

The Guardian, «France and Germany Unite Against Iraq War», www.guardian.co.uk/world/2003/jan/22/germany.france.

Δημοσκοπήσεις – Έρευνες της Κοινής Γνώμης

Δημοσκόπηση της VPRC για λογαριασμό του ραδιοφωνικού σταθμού ΣΚΑΙ 100,3 που διενεργήθηκε από τις 27 Φεβρουαρίου μέχρι την 1^η Μαρτίου 2003, www.hri.org/news/greek/apegr/2003/03-03-14_1.apegr.html#02 και www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=444408.

«Ελληνοτουρκικές σχέσεις και Κοινή Γνώμη», VPRC, Ιούνιος – Ιούλιος 1998.

«Ενίσχυση Καραμανλή – Αποδιοργάνωση στο ΠΑΣΟΚ», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 2 Μαΐου 2004 και στον επίσημο δικτυακό τόπο του Γιάννη Μαυρή, στο <http://www.mavris.gr/650/karamanlis-papandreou/>.

Επίσημος δικτυακός τόπος Ανάλυσης της Κοινής Γνώμης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο http://ec.europa.eu/public_opinion/standard_en.htm. (Standard Eurobarometer 44, Φθινόπωρο 1995 έως Standard Eurobarometer 70, Φθινόπωρο 2008).

«Η εγκατάσταση των πυραύλων S-300 στην Κύπρο και η ελληνική κοινή γνώμη», VPRC, Ιανουάριος 1999.

«Η κρίση στη βραχονησίδα Ίμια και οι προοπτικές των ελληνοτουρκικών σχέσεων», VPRC, Μάρτιος 1996.

«Στάσεις απέναντι στα εθνικά θέματα», VPRC, Μάρτιος 1997.

ΚΑΠΑ Research για το Έθνος της Κυριακής, στις 12 Δεκεμβρίου 1999, «74% Ναι στο Ελσίνκι».

Public Issue, «Βαρόμετρο, Μάρτιος 2007», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 11 Μαρτίου 2007 και στον επίσημο δικτυακό τόπο της εταιρείας Public Issue <http://www.publicissue.gr/566/varometro-march-2007/>.

Public Issue, «Έρευνα για την Εξωτερική Πολιτική», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 2 Μαρτίου 2008 και στον επίσημο δικτυακό τόπο της εταιρείας Public Issue <http://www.publicissue.gr/122/foreign-affairs/>.

Επίσημα Κείμενα Διεθνών Οργανισμών (Ε.Ε., Ο.Η.Ε. κλπ.).

Έκθεση της Επιτροπής, *Για την Εξέλιξη των Σχέσεων με την Τουρκία μετά τη Θέση σε Ισχύ της Τελωνειακής Ένωσης*, COM 147, Βρυξέλλες, 4 Μαρτίου 1998.

Περιοδική Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πορεία της Τουρκίας προς την προσχώρηση 1999.

European Parliament, Resolution on the Situation in Iraq, 30 Ιανουαρίου 2003.

Επίσημος δικτυακός τόπος Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπου αναφέρονται όλα τα σχετικά έγγραφα για την Τουρκία, στο http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/key_documents_en.htm.

Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης*, 21-22 Ιουνίου 1993, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/72928.pdf.

Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κέρκυρας*, 24-25 Ιουνίου 1994, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00150.EN4.htm.

Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου*, 12-13 Δεκεμβρίου 1997, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm.

Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι*, 10-11 Δεκεμβρίου 1999, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/00300-r1.gr9.htm.

Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Σεβίλλης*, 21-22 Ιουνίου 2002, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/72641.pdf.

Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης*, 12-13 Δεκεμβρίου 2002, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/73846.pdf.

Συμπεράσματα Προεδρίας, *Έκτακτο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών*, 17 Φεβρουαρίου 2003, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/74563.pdf.

Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Θεσσαλονίκης*, 19-20 Ιουνίου 2003, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/76288.pdf.

Συμπεράσματα Προεδρίας, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών*, 16-17 Δεκεμβρίου 2004, στο http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/83223.pdf.

Διαπραγματευτικό Πλαίσιο για την Τουρκία, *Λουξεμβούργο*, 3 Οκτωβρίου 2005, στο http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf.

Συμπεράσματα Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών Σχέσεων, *Βρυξέλλες*, 19 Νοεμβρίου 2002, www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/73286.pdf

Συμπεράσματα Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών Σχέσεων, *Βρυξέλλες*, 27 Ιανουαρίου 2003.

Επίσημος δικτυακός τόπος Ηνωμένων Εθνών, *Χάρτης Ηνωμένων Εθνών*, στο <http://www.un.org/aboutun/charter/>

Επίσημος δικτυακός τόπος Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, <http://www.icjci.org/homepage/home.php>

Επίσημος δικτυακός τόπος του Συμβουλίου Ασφαλείας, στο <http://www.un.org/documents/scres.htm>

Ψήφισμα 353 Συμβουλίου Ασφαλείας, 20 Ιουλίου 1974.

Ψήφισμα 660 Συμβουλίου Ασφαλείας, 2 Αυγούστου 1990.

Ψήφισμα 678 Συμβουλίου Ασφαλείας, 29 Νοεμβρίου 1990.

Ψήφισμα 687 Συμβουλίου Ασφαλείας, 3 Απριλίου 1991.

Ψήφισμα 1441 Συμβουλίου Ασφαλείας, 8 Νοεμβρίου 2002.

Κυβερνητικά Προγράμματα Κομμάτων (ΠΑΣΟΚ – Νέα Δημοκρατία)

Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Το Κυβερνητικό Πρόγραμμα της Νέας Δημοκρατίας*, 2000.

Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Το Κυβερνητικό μας Πρόγραμμα για την Εξωτερική Πολιτική*, 2004.

Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Μαζί Πάμε την Ελλάδα Μπροστά*, 2007.

Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Ισχυρή και Σύγχρονη Ελλάδα*, 1996.

Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Οι Προτάσεις Μας, Οι Δεσμεύσεις Μας*, 2000.

Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Το Σχέδιο για τη Χώρα, Η Αντίληψή μας, Οι Προτάσεις μας*, 2004.

Ενημερωτικό Φυλλάδιο Κυβερνητικού Προγράμματος ΠΑΣΟΚ, *Δίκαιη Κοινωνία Δυνατή Ελλάδα*, 2007.

Συνεντεύξεις – Δηλώσεις

Δήλωση του αναπληρωτή υπουργού εξωτερικών Γιάννη Μαγκριώτη μετά τη συνάντηση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ στη Νέα Υόρκη, στις 11 Απριλίου 2003, www.eu2003.gr/en/articles/2003/4/12/2506.

Διάλεξη Γ. Παπανδρέου, «Το Μέλλον της Ευρώπης μετά το Ιράκ», St. Antony's College, Πανεπιστήμιο Οξφόρδης, 6 Μαΐου 2003, www.eu2003.gr/en/articles/2003/5/8/2707.

Λόγος υπουργού εξωτερικών Γιώργου Παπανδρέου την 1^η Μαρτίου 2003 στο Συμπόσιο των Αραβικών Κρατών, www.eu2003.gr/en/articles/2003/3/2/2121/.

Πάγκαλος Θ., «Συνέντευξη του Αναπληρωτή Υπουργού Εξωτερικών κ. Θεόδωρου Πάγκαλου στο περιοδικό “Greek Forum” (Αθήνα, 31 Οκτωβρίου 1988)», ΕΚΕΜ, (επιμ.), *Η Β' Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1988): Κείμενα*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1988.

Συνέντευξη του αναπληρωτή υπουργού εξωτερικών Τάσου Γιαννίτση στο δικτυακό τόπο της Ελληνικής Προεδρίας, www.eu2003.gr/gr/articles/2003/1/3/1429/.

Συνέντευξη του υπουργού εξωτερικών Γιώργου Παπανδρέου, στις 31 Δεκεμβρίου 2002, στη γερμανική εφημερίδα *Suddeutsche Zeitung* και στη δημοσιογράφο Christiane Schlotzer.

Συνέντευξη του πρωθυπουργού Σημίτη στην εφημερίδα *Βήμα* της Κυριακής, την Κυριακή στις 5 Ιανουαρίου 2003.

Συνέντευξη του πρωθυπουργού λίγες μέρες αργότερα στη γαλλική εφημερίδα Le Monde, στις 8 Ιανουαρίου 2003 www.eu2003.gr/en/articles/2003/1/8/1458.

Συνέντευξη του πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία την Παρασκευή 10 Ιανουαρίου 2003, www.eu2003.gr/gr/articles/2003/1/10/1469/.

Συνέντευξη Γιώργου Παπανδρέου στο Κ.Π.Παπαδιόχο, «Δεν Θέλουμε Πόλεμο στο Ιράκ», *Καθημερινή της Κυριακής*, Κυριακή 26 Ιανουαρίου 2003.

Συνέντευξη Γιώργου Παπανδρέου στο αμερικανικό τηλεοπτικό δίκτυο CNN Int'l στις 5 Φεβρουαρίου 2003, www.eu2003.gr/gr/articles/2003/2/6/1822/.

Συνέντευξη Γιάννου Παπαντωνίου, Υπουργού Άμυνας, στο Euromagazine, Φεβρουάριος 2003.

Συνέντευξη Κώστα Σημίτη στο Γιώργο Ρωμαίο στο περιοδικό Euromagazine, Φεβρουάριος 2003.

Συνέντευξη Γιάννου Παπαντωνίου, Υπουργού Άμυνας, στο Euromagazine, Φεβρουάριος 2003.

Πρακτικά Βουλής

Πρακτικά Βουλής, Η' Περίοδος, Σύνοδος Γ', *Συνεδρίαση ΞΕ'*, 29 Ιανουαρίου 1996.

Πρακτικά Βουλής, Η' Περίοδος, Σύνοδος Γ', *Συνεδρίαση ΡΙΗ'*, 6 Μαΐου 1996.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση Δ'*, 10 Οκτωβρίου 1996.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση ΣΤ'*, 12 Οκτωβρίου 1996.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση Κ'*, 8 Νοεμβρίου 1996.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση ΚΓ'*, 13 Νοεμβρίου 1996.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση ΚΕ'*, 15 Νοεμβρίου 1996.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση Μ'*, 6 Δεκεμβρίου 1996.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση ΜΑ'*, 9 Δεκεμβρίου 1996.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση ΝΗ'*, 15 Ιανουαρίου 1997.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση ΟΖ'*, 4 Φεβρουαρίου 1997.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση ΟΕ'*, 7 Φεβρουαρίου 1997.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση !Ζ'*, 12 Μαρτίου 1997.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Α', *Συνεδρίαση ΡΚΘ'*, 16 Μαΐου 1997.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Β', *Συνεδρίαση ΚΒ'*, 6 Νοεμβρίου 1997.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Β', *Συνεδρίαση ΜΕ'*, 9 Δεκεμβρίου 1997.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Β', *Συνεδρίαση ΠΓ'*, 12 Φεβρουαρίου 1998.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Β', *Συνεδρίαση ΠΓ'*, 26 Φεβρουαρίου 1998.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Β', *Συνεδρίαση ΖΓ'*, 28 Φεβρουαρίου 1998.

Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Γ', *Συνεδρίαση ΞΒ'*, 20 Ιανουαρίου 1999.

Πρακτικά Βουλής, Θ΄ Περίοδος, Σύνοδος Γ΄, *Συνεδρίαση ΞΘ΄*, 29 Ιανουαρίου 1999.

Πρακτικά Βουλής, Θ΄ Περίοδος, Σύνοδος Γ΄, *Συνεδρίαση !Α΄*, 5 Μαρτίου 1999.

Πρακτικά Βουλής, Θ΄ Περίοδος, Σύνοδος Γ΄, *Συνεδρίαση ΡΚΘ΄*, 19 Μαΐου 1999.

Πρακτικά Βουλής, Θ΄ Περίοδος, Σύνοδος Γ΄, *Συνεδρίαση ΡΛΣΤ΄*, 28 Μαΐου 1999.

Πρακτικά Βουλής, Θ΄ Περίοδος, Σύνοδος Δ΄, *Συνεδρίαση Ν΄*, 15 Δεκεμβρίου 1999.

Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση Δ΄*, 22 Απριλίου 2000.

Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση Ε΄*, 23 Απριλίου 2000.

Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση ΣΤ΄*, 24 Απριλίου 2000.

Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση ΙΕ΄*, 23 Ιανουαρίου 2001.

Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση ΡΛΕ΄*, 9 Μαρτίου 2001.

Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Γ΄, *Συνεδρίαση ΜΑ΄*, 17 Δεκεμβρίου 2002.

Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Δ΄, *Συνεδρίαση ΙΒ΄*, 22 Οκτωβρίου 2003.

Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Δ΄, *Συνεδρίαση ΟΗ΄*, 10 Φεβρουαρίου 2004.

Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση Δ΄*, 20 Μαρτίου 2004.

Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση Ε΄*, 21 Μαρτίου 2004.

Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση Η΄*, 2 Απριλίου 2004.

Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση ΡΞΒ΄*, 13 Μαΐου 2005.

Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος, Σύνοδος Β΄, *Συνεδρίαση ΙΗ΄*, 31 Οκτωβρίου 2005.

Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος, Σύνοδος Β΄, *Συνεδρίαση ΡΜΗ΄*, 2 Ιουνίου 2006.

Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος, Σύνοδος Γ΄, *Συνεδρίαση ΙΔ΄*, 2 Νοεμβρίου 2006.

Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος, Σύνοδος Γ΄, *Συνεδρίαση ΡΝΑ΄*, 15 Ιουνίου 2007.

Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση Δ΄*, 28 Σεπτεμβρίου 2007.

Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, *Συνεδρίαση ΡΚΓ΄*, 10 Απριλίου 2008.

Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος, Σύνοδος Β΄, *Συνεδρίαση ΛΕ΄*, 21 Νοεμβρίου 2008.

Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος, Σύνοδος Β΄, *Συνεδρίαση ΞΣΤ΄*, 16 Ιανουαρίου 2009.

Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος, Σύνοδος Β΄, *Συνεδρίαση ΡΕ΄*, 12 Μαρτίου 2009.

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αλεξανδρής Α., Βερέμης Θ., Καζάκος Π., Κουφουδάκης Β., Ροζάκης Χ. και Τσιτσόπουλος Γ., (επιμ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις: 1923-1987*, Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα, 1991.
- Αλεξανδρής Α., «Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων: 1923-1954», στο Α.Αλεξανδρής, Θ.Βερέμης, Π.Καζάκος, Β.Κουφουδάκης, Χ.Ροζάκης και Γ.Τσιτσόπουλος, (επιμ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις: 1923-1987*, Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα, 1991, σ:31-172.
- Allison G. και Νικολαΐδη Κ., (επιμ.), *Το Ελληνικό Παράδοξο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997.
- Αμπατζής Α., *Ποια Τουρκία;*, Εκδόσεις Πολύτροπον, Αθήνα, 2008.
- Βαληνάκης Γ., *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα: 1974-1987*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1987.
- Βαληνάκης Γ., *Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1949-1988*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1989.
- Βαληνάκης Γ., *Με Όραμα και Πρόγραμμα: Εξωτερική Πολιτική για μια Ελλάδα με Αυτοπεποίθηση*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1997.
- Βαρβαρούσης Π., *Διεθνείς Σχέσεις και Εξωτερική Πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004.
- Βενιζέλος Κ. και Ιγνατίου Μ., *Τα Μυστικά Αρχεία του Κίσιντζερ: Η Απόφαση για τη Διχοτόμηση*, Εκδόσεις Λιβάνης, Αθήνα, 2002.
- Βενιζέλος Κ., Ιγνατίου Μ. και Μελέτης Ν., *Το Μυστικό Παζάρι: Οι 129 Ημέρες που Συγκλόνησαν τον Ελληνισμό*, Εκδόσεις Λιβάνης, Αθήνα, 2005.
- Βερέμης Θ. και Κουλουμπής Θ., *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Διλήμματα μιας Νέας Εποχής*, Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 1997.
- Βερέμης Θ., *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων: 1453-2005*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2005.
- Βερναρδάκης Χ., «Resisting Europe: Euroscepticism and National Civil Cultures», Ινστιτούτο Ευρωπαϊκών Σπουδών, Ελεύθερο Πανεπιστήμιο Βρυξελλών, συνέδριο στις Βρυξέλλες, 16-17 Μαρτίου 2006.
- Βλάχος Α., *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Εστία, Αθήνα, 2003.
- Bull H., *Η Αναρχη Κοινωνία: Μελέτη της Τάξης στην Παγκόσμια Πολιτική*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2001.
- Γιαννίσης Τ., «Η Ελληνική Προεδρία και το Ιράκ», στο Τ.Γιαννίσης, (επιμ.), *Η Τέταρτη Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2005.
- Γιωργής Γ., «Από την Πρώτη στη Δεύτερη Αγγλοκρατία: 1191-1878», στο Γ.Τενεκίδης και Γ.Κρανιδιώτης, (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα, 1981.
- Διαμαντούρος Ν., *Πολιτισμικός Δυϊσμός και Πολιτική Αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000.
- Δίπλα Χ., *Η Ελληνοτουρκική Διαφορά για την Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου: Εναλλακτικές Λύσεις και Προτάσεις*, Εκδόσεις ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 1992.

Δίπλα Χ., «Σημεία Τριβής με την Τουρκία: Υφαλοκρηπίδα – Χωρικά Ύδατα», στο Α. Γιοκάρης, Α. Δημητρακόπουλος και Χ. Δίπλα, (επιμ.), *Σημεία Τριβής στις Ελληνο-Τουρκικές Σχέσεις*, Εκδόσεις ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 1994.

Δίπλα Χ., «Ελληνοτουρκικός Διάλογος και Προοπτικές Επίλυσης της Διένεξης για την Υφαλοκρηπίδα: Πιθανά Σημεία Σύγκλισης και Διάστασης», στο Σ. Περράκης, (επιμ.), *Αιγαίο: Εξελίξεις και Προοπτικές Επίλυσης των Ελληνοτουρκικών Διενέξεων*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.

Δίπλα Χ., «Η Ελληνική Αιγιαλίτιδα Ζώνη και τα Στενά Διεθνούς Ναυσιπλοΐας», στο Χ. Δίπλα και Χ. Ροζάκης, (επιμ.), *Το Δίκαιο της Θάλασσας και η Εφαρμογή του στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2004.

Έλλης Α. και Ιγνατίου Μ., *Τιμα: Τα Απόρρητα Τηλεγραφήματα των Αμερικανών*, Εκδόσεις Λιβάνης, Αθήνα, 2009.

Ζέπος Κ., (επιμ.), *Το Μέλλον της Ευρώπης και η Τουρκία*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2002.

Greco V., «Ελληνοκυπριακές Τάσεις και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Κύπρου», στο Π. Τσάκωνας, (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια Συνολική Προσέγγιση*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2003.

Ηρακλείδης Α., *Η Ελλάδα και ο «Εξ Ανατολών Κίνδυνος»*, Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2001.

Ηρακλείδης Α., *Κυπριακό Πρόβλημα 1947-2004: Από την Ένωση στη Διχοτόμηση*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, 2006.

Ηρακλείδης Α., *Άσπονδοι Γείτονες: Ελλάδα-Τουρκία: Η Διένεξη του Αιγαίου*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2007.

Ήφαιστος Π. και Τσαρδανίδης Χ., *Οι Σχέσεις της Κύπρου με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, 1972-1990*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1991.

Holland R., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ, Αθήνα, 2001.

Θεοδωρόπουλος Β., *Οι Τούρκοι και Εμείς*, Εκδόσεις Φυτράκης/Ο Τύπος Α.Ε., Αθήνα, 1988.

Ιωακειμίδης Π.Κ., *Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση: Θεωρία – Διαπραγμάτευση – Θεσμοί και Πολιτικές: Η Συνθήκη του Maastricht και η Ελλάδα*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1993.

Ιωακειμίδης Π.Κ., *Το Μέλλον της Ευρώπης και η Ελλάδα*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2002.

Ιωακειμίδης Π.Κ., *Η Θέση της Ελλάδας στο Διεθνές, Ευρωπαϊκό και Περιφερειακό Σύστημα: Ιστορικές Εννοιολογήσεις και Σύγχρονη Πραγματικότητα*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2007α.

Ιωακειμίδης Π.Κ., *Θα Επιβιώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2007β.

Ιωακειμίδης Π.Κ., *Η Συνθήκη της Λισσαβόνας: Παρουσίαση, Ανάλυση, Αξιολόγηση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2008.

Καζάκος Π., *Η Ένταξη της Κύπρου στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες: Χρονικό και Αποτίμηση μιας Πρότασης*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 1990.

Καζάκος Π., «Οι Ευρωπαϊκές Προοπτικές της Τουρκίας», στο Π. Καζάκος, Π. Λιαργκόβας, Ν. Μαριάς, Κ. Μπόττσιου και Κ. Πολυχρονάκη, (επιμ.), *Η Ελλάδα και το Ευρωπαϊκό Μέλλον της Τουρκίας*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2001, σ:249-278.

Καζάκος Π., *Το Αβέβαιο Μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η Τουρκία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2003.

Κανελλόπουλος Α. και Φραγκονικολόπουλος Χ., (επιμ.), *Το Παρόν και το Μέλλον της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Δομές και Τρόποι Άσκησης*, Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 1995.

Καραγιώργης Β., «Η Κύπρος στην Αρχαιότητα», στο Γ.Τενεκίδης και Γ.Κρανιδιώτης, (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα, 1981.

Καραμπαρμπούνης Χ., *Κύπρος: Από την Εισβολή στην Ένταξη, Κείμενα και Ανάλυση 1974-2002*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2003.

Κεντρωτής Κ., *Θησέας και Μινώταυρος: Ο Μίτος της ΚΕΠΠΑ και των Εξωτερικών Σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2003.

Κούρκουλας Α., *Τμια: Κριτική Προσέγγιση του Τουρκικού Παράγοντα*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 1998.

Κουφουδάκης Β., *Κύπρος: Ένα Σύγχρονο Πρόβλημα σε Ιστορική Προοπτική*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008.

Κρανιδιώτης Γ., «Οι Διαπραγματεύσεις για την Επίλυση του Κυπριακού (1974-1981)», στο Γ.Τενεκίδης και Γ.Κρανιδιώτης, (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα, 1981.

Κρανιδιώτης Γ. και Περράκης Σ., (επιμ.), *Η Πρώτη Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1983): Κείμενα*, Αθήνα, Υπ. Εξωτερικών, 1986.

Κρανιδιώτης Γ., *Η Εξέλιξη της Ελληνικής Πολιτικής στη Δεύτερη Ελληνική Προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 1993.

Κρανιδιώτης Γ., *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Σκέψεις και Προβληματισμοί στο Κατώφλι του 21^{ου} Αιώνα*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ι.ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2000.

Κρανιδιώτης Ν., *Η Κύπρος στην Ευρώπη*, Εστία, Αθήνα, 2001

Κώνστας Δ. και Τσάκωνας Π., (επιμ.), *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1994.

Μαριάς Ν., «Διαπραγματευόμενοι την Ειρήνη: Η Απόφαση του Ελσίνκι για την Ευρωπαϊκή Προοπτική της Τουρκίας υπό το Φως Θεωριών της Ολοκλήρωσης», στο Π.Καζάκος, Π.Λιαργκόβας, Ν.Μαριάς, Κ.Μπότσιου και Κ.Πολυχρονάκη, (επιμ.), *Η Ελλάδα και το Ευρωπαϊκό Μέλλον της Τουρκίας*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2001, σ:25-131.

Μαυρίδης Π. και Φακιολάς Ε., «Στρατηγική Διαχείριση Κρίσης και η Ελληνοτουρκική Αντιπαράθεση», στο Χ.Γιαλλουριδής και Π.Τσάκωνας, (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία: Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2002, σ:133-176.

Μήλλας Η., *Τι Πρέπει Τι Δεν Πρέπει: Οδηγός Συμπεριφοράς για Καλύτερες Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002.

Μπρεδήμας Α., «Το Ζήτημα των Γκρίζων Ζωνών στο Αιγαίο», στο Σ. Περράκης, (επιμ.), *Αιγαίο: Εξελιξείς και Προοπτικές Επίλυσης των Ελληνοτουρκικών Διενέξεων*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.

Ντάλης Σ., *Ο Πόλεμος στο Ιράκ*, (επιμ.), Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα, 2003.

Ντόκος Θ. και Τσάκωνας Π., *Στρατηγική Εθνικής Ασφάλειας: Οικοδομώντας το Ελληνικό Μοντέλο στον Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005.

Παγουλάτος Γ. και Μπλαβούκος Σ., *Η Τελευταία Ελληνική Προεδρία: Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και οι Τέσσερις Ελληνικές Προεδρίες της Ε.Ε.*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004.

- Παπαγεωργίου Α., «Η Κύπρος κατά του Βυζαντινούς Χρόνους», στο Γ.Τενεκίδης και Γ.Κρανιδιώτης, (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα, 1981.
- Παπαχελάς Α., *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας: Ο Αμερικανικός Παράγων, 1947-1967*, Εστία, Αθήνα, 2003.
- Περράκης Σ. και Φραγκάκης Ν., (επιμ.), *Η Τρίτη Ελληνική Προεδρία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα / Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 1995.
- Ριζάς Σ., *Από την Κρίση στην Ύφεση: Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης και η Πολιτική της Προσέγγισης Ελλάδας-Τουρκίας*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2003
- Ροζάκης Χ., *Τρία Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: 1974-1977*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978.
- Ροζάκης Χ., «Το Διεθνές Νομικό Καθεστώς του Αιγαίου και η Ελληνοτουρκική Κρίση», στο Α.Αλεξανδρή, Θ.Βερέμης, Π.Καζάκος, Β.Κουφουδάκης, Χ.Ροζάκης και Γ.Τσιτσόπουλος, (επιμ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις: 1923-1987*, Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα, 1991, σ:269-491.
- Ροζάκης Χ., «Η Ελληνική Ηπειρωτική Υφαλοκρηπίδα: Διεθνείς και Εσωτερικές Νομικές Παράμετροι», στο Χ.Δίπλα και Χ. Ροζάκης, (επιμ.), *Το Δίκαιο της Θάλασσας και η Εφαρμογή του στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2004.
- Ροκόφυλλος Χ., *Η Ελλάδα απέναντι στις Προκλήσεις του Σύγχρονου Κόσμου*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2000.
- Σαββίδης Φ., «Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως Καταλύτης Επίλυσης του Κυπριακού Προβλήματος», στο Π.Τσάκωνας, (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια Συνολική Προσέγγιση*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2003.
- Σημίτης Κ., *Πολιτική για μια Δημοκρατική Ελλάδα*, Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2005.
- Σταμπόγλης Δ., *2003 Η Ελληνική Προεδρία και το Μέλλον της Ευρώπης*, Εκδόσεις Λιβάνης, Αθήνα, 2002.
- Στοφορόπουλος Θ. και Μακρυδημήτρης Α., *Το Σύστημα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Η Θεσμική Διάσταση*, Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 1997.
- Στοφορόπουλος Σ., Βάσσης Α. και Μακρυδημήτρης Α., *Το Κυπριακό Ζήτημα: Ανάγκη μιας Νέας Πολιτικής*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2002.
- Συρίγος Α., «Ελληνοτουρκικές Διαφορές, η Προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο και η Σταθερότητα στο Αιγαίο», στο Χ. Γιαλλουρίδης και Π. Τσάκωνας, *Ελλάδα και Τουρκία μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2002.
- Συρίγος Α., *Σχέδιο Ανάν: Οι Κληρονομίες του Παρελθόντος και οι Προοπτικές του Μέλλοντος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2005.
- Τσάκωνας Π., «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο: Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο Π.Τσάκωνας, (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια Συνολική Προσέγγιση*, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2003.
- Τσάκωνας Π. και Ντόκος Θ., «Ελληνοτουρκικές Σχέσεις στις Αρχές του 21^{ου} Αιώνα: Η Άποψη της Αθήνας», στο Δ.Καιριδής και L.G.Martin, (επιμ.), *Ρόλος και Θέση της Τουρκίας στον Κόσμο: Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, Εκδόσεις ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα, 2006, σ.123-152.
- Τσάλτας Γ., «Το Ζήτημα της Αιγαίτιδας Ζώνης», στο Σ. Περράκης, (επιμ.), *Αιγαίο: Εξελίξεις και Προοπτικές Επίλυσης των Ελληνοτουρκικών Διενέξεων*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.

Τσινισιζέλης Μ., *Quo Vadis Europa?*, Σύγχρονες Ακαδημαϊκές και Επιστημονικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2001.

Τσουκάλης Λ., *Ποια Ευρώπη;*, Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ, Αθήνα, 2004.

Υφαντής Κ. και Σωτήρης Ντάλης, *Η Εξωτερική Δράση και Πολιτική Άμυνας της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα, 2004.

Φραγκάκης Ν., Παπαγιαννίδης Α.Δ. και Αποστολίδου Ρ., (επιμ.), *Η Τρίτη Ελληνική Προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1994.

Χατζηβασιλείου Ε., *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η Δεκαετία του 1950*, Εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα, 2005.

Χατζηδημητρίου Τ., *Το Δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου 2004 και η Λύση του Κυπριακού*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2006.

Χατζηκωνσταντίνου Κ., *Διεθνές Δίκαιο του Πολέμου και της Ειρήνης την Εποχή μετά τον Πόλεμο στο Ιράκ*, Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα, 2003.

Ξενάκης Δ. και Τσινισιζέλης Μ., (επιμ.), *Παγκόσμια Ευρώπη: Οι Διεθνείς Διαστάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2006.

Χρυσοστομίδης Κ., *Διεκδίκηση Ενωμένης Πατρίδας: Κύπρος – Πριν και Μετά το Σχέδιο Ανάν*, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 2005.

Ξένη Βιβλιογραφία

Acer Y., *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, Ashgate, Άλντερσοτ, 2003.

Acharya A., «How Ideas Spread: Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism», *International Organization*, τόμ.58, 2004, σ:239–275.

Adler E., «The emergence of cooperation: national epistemic communities and the international evolution of the idea of nuclear arms control», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:101-145.

Adler E. and Haas P.M., « Conclusion: epistemic communities, world order, and the creation of a reflective research program», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:367-390.

Adler E., «Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics», *International Organization*, τόμ.3, τχ.3, 1997, σ:319-363.

Adler E., «Constructivism and International Relations», στο W.Carlsnaes, T.Risse και B.A.Simmons, επιμέλεια, *Handbook of International Relations*, Sage, Λονδίνο, 2002, σ:95-118.

Adorno T.W., (επιμ.), *The Positivist Dispute in German Sociology*, Heinemann, Λονδίνο, 1976.

AKSU F., «Confidence Building, Negotiation and Economic Cooperation Efforts in Turkish-Greek Relations (1990-2004)», *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 2004, σ:31-109.

Alderson K., «Making Sense of State Socialization», *Review of International Studies*, τόμ.27, 2001, σ:415-433.

Alker H.R., «On Learning from Wendt», *Review of International Studies*, τόμ.26, 2000, σ:141-150.

Allen H.M., «Globalization and Peremptory Norms in International Law: from Westphalian to Global Constitutionalism», *International Politics*, τόμ.41, 2004, σ:341–353.

- Anderson B., *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, αναθεωρημένη έκδοση, Verso, Λονδίνο, 1991
- Athanassopoulou E., «Greece, Turkey, Europe: Constantinos Simitis in Premiership Waters», *Mediterranean Politics*, τόμ.1, τχ.1, 1996, σ:113-117.
- Athanassopoulou E., «Blessing in Disguise: The Imia Crisis and Turkish-Greek Relations», *Mediterranean Politics*, τόμ.2, τχ.3, 1997, σ:76-101.
- Antoniades A., «Epistemic Communities, Epistemes and the Construction of (World) Politics», *Global Society*, τόμ.17, τχ.1, 2003, σ.21-38.
- Arvanitopoulos C., (επιμ.), *Turkey's Accession to the European Union: An Unusual Candidacy*, Constantinos Karamanlis Institute for Democracy, Springer, Βερολίνο, 2009.
- Ashley R., «The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics», *Alternatives*, τόμ.12, τχ.4, 1987, σ:403-34.
- Austin J., *Sense and Sensibilia*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1962.
- Axelrod R., «An Evolutionary Approach to Norms», *American Political Science Review*, τόμ.80, τχ.4, 1986, σ:1095-1111.
- Aybet G., «Turkey's Long and Winding Road to the EU: Implications for the Balkans», *Journal of Southern Europe and the Balkans*, τόμ.8, τχ.1, 2006, σ:65-83.
- Baldwin D., *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1993.
- Barkin J.C. και Cronin B., «The State and the Nation: Changing Norms and the Rules of Sovereignty in International Relations», *International Organization*, τόμ.48, τχ.1, 1994, σ:107-130.
- Barnett M. και Duvall R., «Power in International Politics», *International Organization*, τόμ.59, 2005, σ:39-75.
- Barnett M. και Duvall R., *Power in Global Governance*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2005.
- Behnke A., «Grand Theory in the Age of its Impossibility: Contemplations on Alexander Wendt» στο Stefano Guzzini και Anna Leander, *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, (επιμ.), Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2006, σ:48-56.
- Berger P. και Luckmann T., *Η Κοινωνική Κατασκευή της Πραγματικότητας*, Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 2003.
- Bernstein S., «Ideas, Social Structure and the Compromise of Liberal Environmentalism», *European Journal of International Relations*, τόμ.6, τχ.4, 2000, σ:464-512.
- Biersteker T., «Critical Reflections on Post-Positivism in International Relations», *International Studies Quarterly*, τόμ.33, τχ.3, 1989, σ:263-267.
- Biersteker T.J. και Weber C., *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1996.
- Bjorkdahl A., «Norms in International Relations: Some Conceptual and Methodological Reflections», *Cambridge Review of International Affairs*, τόμ.15, τχ.1, 2002a, σ:9-23.
- Bjorkdahl A., *From Idea to Norm: Promoting Conflict Prevention*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Lund, Σουηδία, 2002b.
- Bhaskar R., *The Possibility of Naturalism*, Harvester Press, Μπράιτον, 1979.

Black J., «Greek Diplomacy and the Hunt for Adbullah Ocalan», *The Woodrow Wilson School*, Princeton University, Case Study 4, 2000.

Blavoukos S., *Two-Level Games in the EU-25 Enlargement Negotiations: the Case of Greece*, Δημοσίευση Διδακτορική Διατριβή, Department of Government, University of Essex, Κόλτσεστερ, 2003.

Blavoukos S., Bourantonis D. και Pagoulatos G., «A President for the European Union: A New Actor in Town», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.45, τχ.2, 2007, σ:231-252.

Boekle, H., Rittberger V. και W.Wagner, «Norms and Foreign Policy: Constructivist Foreign Policy Theory», *Tubingen Working Paper*, Center for International Relations/Peace and Conflict Studies, Institute for Political Science, University of Tübingen, No43a, Γερμανία, 1999 (www.uni-tuebingen.de/ifp/taps/tap34a.htm).

Boekle, H., Rittberger V. και W.Wagner, «Constructivist Foreign Policy Theory», V.Rittberger, (επιμ.), *German Foreign Policy Since Unification: Theories and Case Studies*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2001, κεφάλαιο 5.

Bourdieu P., *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1971.

Bull H., *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, Λονδίνο, 1977.

Bull H. και Watson A., *The Expansion of International Society*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1984.

Butterfield H. και Wight M., *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Allen and Unwin, Λονδίνο, 1968.

Buzan B., «From international system to international society: structural realism and regime theory meet the English School», *International Organization*, τόμ.47, τχ.3, 1993, σ:327–352.

Buzan B. και Diez T., «The European Union and Turkey», *Survival*, τόμ.41, τχ.1, 1999, σ:41-57.

Campbell D., *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Revised Edition, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 1998.

Cancian F., *What Are Norms?*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 1975.

Cardoso F. και Faletto E., *Dependency and Development in Latin America*, University of California Press, Μπέρκλεϊ, 1978.

Carlsnaes W., «The Agency–Structure Problem in Foreign Policy Analysis», *International Studies Quarterly*, τόμ.36, τχ.3, 1992, σ:245–270.

Carlsnaes W., «Foreign Policy», στο Walter Carlsnaes, Thomas Risse και Beth A. Simmons, (επιμ.), *Handbook of International Relations*, SAGE, Λονδίνο, 2002, σ: 331-349.

Celik A.B. και Rumelili B., «Necessary But Not Sufficient: The Role of the EU in Resolving Turkey's Kurdish Question and the Greek-Turkish Relations», *European Foreign Affairs Review*, τόμ.11, 2006, σ:203-222.

Checkel J., «International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide», *European Journal of International Relations*, τόμ.3, τχ.4, 1997, σ:473-495.

Checkel J., «The Constructivist Turn in International Relations Theory», *World Politics*, τόμ.50, 1998, σ: 324–348.

Checkel J., «Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe», *International Studies Quarterly*, τόμ.43, τχ.1, 1999a, σ: 83-114.

- Checkel J., «Social Construction and Integration», *Journal of European Public Policy*, τόμ.6, τχ.4, 1999b, σ:545-560.
- Checkel J., «Compliance and Conditionality», *ARENA Working Papers*, University of Oslo, No:18, 2000.
- Checkel J., «Social Learning and European Identity Change», *International Organization*, τόμ.55, τχ.3, 2001, σ:553-88.
- Checkel J. και Moravcsik A., «A Constructivist Research Program in EU Studies?», *European Union Politics*, τόμ.2, τχ.2, 2001, σ:219-249.
- Checkel J., (επιμ.), *International Institutions and Socialization in Europe*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2007.
- Christiansen T., Jorgensen K.E. και Wiener A., «The Social Construction of Europe», *Journal of European Public Policy*, τόμ.6, τχ.4, 1999, σ:528-544.
- Chrysochoou D., Tsinisizelis M., Stavridis S. και Ifantis K., *Theory and Reform in the European Union*, 2nd Edition, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2003.
- Clogg R., (επιμ.), *Greece 1981-89: The Populist Decade*, Macmillan, Λονδίνο, 1993.
- Cohen R., *International Politics: The Rules of the Game*, Longman, Λονδίνο, 1981.
- Copeland D., «The Constructivism Challenge to Structural Realism: A Review», *International Security*, τόμ.25, τχ.2, 2000, σ:187-212.
- Corbett M., *Research Methods in Political Science*, MicroCase, Μπελέβιου, 1996.
- Cordell K. και Wolff S., *Germany's Foreign Policy towards Poland and the Czech Republic*, Routledge: Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2005.
- Cortell D. και Davis J., «How Do International Institutions Matter? The Domestic Impact of International Rules and Norms», *International Studies Quarterly*, τόμ.40, τχ.4, 1996, σ. 451-478.
- Cortell D. και Davis J., «Understanding the Domestic Impact of International Norms: A Research Agenda», *International Studies Review*, τόμ.2, τχ.1, 2000, σ. 65-87.
- Couloumbis T., «Greek-Turkish Relations in a European Setting», *Greece in the European Union: The New Role and the New Agenda*, Ministry of Press and Mass Media, 2002, σ:213-223.
- Cox R., «Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory», *Millennium: Journal of International Studies*, τόμ.10, τχ.2, 1981, σ:126-155.
- Cox R., «Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method», *Millennium*, τόμ.12, τχ.2, 1983, σ:162-75.
- Cox R., *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1996.
- Delanty G., *Social Science: Beyond Constructivism and Realism*, University of Minnesota Press, Μινεάπολη, 1997.
- Demetriou O., «EU and the Cyprus Conflict», *Working Paper Series in EU Border Conflicts Studies*, The University of Birmingham, No.5, 2004.
- Derrida J., *Writing and Difference*, University of Chicago Press, Σικάγο, 1978.

- Dessler D., «What's at Stake in the Agent–Structure Debate», *International Organization*, τόμ.43, τχ.3, 1989, σ:441–473.
- Deutsch K.W. et al., *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Πρίνστον, 1957.
- Deutsch K.W., *Nationalism and Social Communication*, MIT Press, 2^η Έκδοση, Κέμπριτζ, 1966.
- Dewey J., *The Essential Writings*, David Sidorsky (επιμ.), Harper & Row, Νέα Υόρκη, 1977.
- Diamandouros N., «Politics and Culture in Greece, 1974-91: An Interpretation», στο R.Clogg, (επιμ.), *Greece 1981-89. The Populist Decade*, Macmillan, Λονδίνο, 1993, σ:1-25.
- Diez T., Stetter S. και Albert M., «The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration», *International Organization*, τόμ.60, 2006, σ:563-593.
- Diez T., Stetter S. και Albert M., *The European Union and Border Conflicts: The Power of Integration and Association*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2008.
- Dinan D., *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 2^η Έκδοση, Palgrave, Νέα Υόρκη, 1999.
- Dixon W.J., «Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict», *The American Political Science Review*, τόμ.88, τχ.1, 1994, σ:14–32.
- Doty R.L., «Aporia: A Critical Exploration of the Agent–Structure *Problematique* in International Relations Theory», *European Journal of International Relations*, τόμ.3, τχ.3, 1997, σ:365–392.
- Doty R., «Desire All the Way Down», *Review of International Studies*, τόμ.26, σ:137-139.
- Drake W.J. and Nicolaïdis K., « Ideas, interests, and institutionalization: “trade in services” and the Uruguay Round», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:37-100.
- Drulak P., «Reflexivity and Structural Change» στο Stefano Guzzini και Anna Leander, *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, (επιμ.), Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2006, σ:140-159.
- Durkheim E., *Elementary Forms of the Religious Life*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1965.
- Durkheim E., *Sociology and Philosophy*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1974.
- Durkheim E., *The Rules of Sociological Method*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1982.
- Durkheim E., *The Division of Labor in Society*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1997α.
- Durkheim E., *Suicide*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1997β.
- Economides S., «The Europeanisation of Greek Foreign Policy», *West European Politics*, τόμ.28, τχ.2, 2005, σ:471-491.
- Ehrenberg J., McSherry J.P., Sanchez J.R. και Sayej C.M., (επιμ.), *The Iraq Papers*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2010.
- Elgstrom O. και Tallberg J., «Conclusion: Rationalist and Sociological Perspectives on the Council Presidency», στο O.Elstrom, (επιμ.), *European Union Council Presidencies: A Comparative Perspective*, Routledge, Λονδίνο, 2003.
- Elster J., «Social Norms and Economic Theory», *Journal of Economic Perspectives*, τόμ.3, τχ.4, 1989, σ:99-117.

- Evin A., «The Future of Greek-Turkish Relations», *Southeast European and Black Sea Studies*, τόμ.5, τχ.3, 2005, σ:395-404.
- Featherstone, K. και Ifantis, K., (επιμ.), *Greece in a Changing Europe: Between European Integration and Balkan Disintegration?*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 1994.
- Fierke K.M. και Jorgensen K.E., (επιμ.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, M.E.Sharpe, Νέα Υόρκη, 2001.
- Fink-Hooijer F., «The Common Foreign and Security Policy of the European Union», *European Journal of International Law*, τόμ.5, 1994, σ:173–198, www.ejil.org/journal/Vol5/No2/art2.pdf.
- Finlayson J.G., *Χάμπερμας*, Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε., Ειδική Έκδοση για την Εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», Αθήνα, 2006.
- Finnemore M., «International Organization as Teachers of Norms: The United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization and Science Policy», *International Organization*, τόμ.47, τχ.4, 1993, σ:565–597.
- Finnemore M., «Norms, Culture, and World Politics: Insights from Sociology’s Institutionalism», *International Organization*, τόμ.52, τχ.4, 1996α, σ.325–347.
- Finnemore M., *National Interests in International Society*, Cornell University Press, Ιθάκα, 1996β.
- Finnemore M. και Sikkink K., «Taking Stock: The Constructivism Research Program in International Relations and Comparative Politics», *Annual Review of Political Science*, τόμ.4, 2001, σ:391-416.
- Flockhart T., (επιμ.), *Socializing Democratic Norms*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2005.
- Flockhart T., «‘Complex Socialization’: A Framework for the Study of State Socialization», *European Journal of International Relations*, τόμ.12, τχ.1, 2006, σ:89-118.
- Florini A., «The Evolution of International Norms», *International Studies Quarterly*, τόμ.40, τχ.3, 1996, σ:363-389.
- Forster A., και Wallace W., «Common Foreign and Security Policy», στο Helen Wallace και William Wallace, (επιμ.), *Policy-Making in the European Union*, 4^η Έκδοση, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2000, σ:461-491.
- Foucault M., *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock, Λονδίνο, 1970.
- Foucault M., *The History of Sexuality*, Penguin, Λονδίνο, 1978.
- Foucault M., *Discipline and Punish*, Penguin, Χαρμοντσγουόρθ, 1979.
- Foucault M., *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*, Colin Gordon, (επιμ.), Pantheon, Νέα Υόρκη, 1980.
- Foucault M., «Politics and the Study of Discourse» στο Graham Burchell, Colin Gordon και Peter Miller, (επιμ.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Harvester Wheatsheaf, Χέμελ Χέμστυντ, 1991.
- Frost M., *International Relations: A Constitutive Theory*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1966.
- Giddens A., *Emile Durkheim*, Penguin, Νέα Υόρκη, 1978.
- Giddens A., *Central Problems in Social and Political Theory*, University of California Press, Μπέρκλεϊ και Λος Άντζελες 1979.

- Giddens A., *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Κέμπριτζ, 1984.
- Ginsberg R., «Conceptualizing the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability–Expectations GAP», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.37, τχ.3, 1999, σ:429–54.
- Goertz G. και Diehl P., «Toward a Theory of International Norms: Some Conceptual and Measurement Issues», *The Journal of Conflict Resolution*, τόμ.36, τχ.4, 1992, σ:634-664.
- Goertz G., *International Norms and Decision-Making: A Punctuated Equilibrium Model*, Rowman and Littlefield Publishers Inc., Οξφόρδη, 2003.
- Goldstein J. και Keohane R., *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*, Cornell University Press, Ιθάκα, 1993.
- Goldstein J., *Ideas, Interests and American Trade Policy*, Cornell University Press, Ιθάκα, 1993.
- Gordon P., «Europe’s Uncommon Foreign Policy», *International Security*, τόμ.22, τχ.2, 1997-98, σ:74–100.
- Gould H., «What Is at Stake in the Agent-Structure Debate?», στο Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf και Paul Kowert, (επιμ.), *International Relations in a Constructed World*, M.E.Sharpe, Λονδίνο, 1998, σ:79-98.
- Grabbe H., «European Union Conditionality and the Acquis Communautaire», *International Political Science Review*, τόμ.23, τχ.3, 2002, σ:249-268.
- Grabbe H., *The EU’s Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2006.
- Gramsci A., *Selections from the Prison Notebooks*, μεταφρασμένο και επιμελημένο από τους Quinton Hoare και Geoffrey Nowell Smith, International Publishers, Νέα Υόρκη, 1992.
- Gunduz A., «Greek-Turkish Disputes: How to Resolve Them?», στο D.Keridis και D.Triantaphyllou, (επιμ.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Brassey’s Inc., Βιρτζίνια, 2001, σ:81-101.
- Gundoglu A., «Identities in Question: Greek-Turkish Relations in a Period of Transformation?», *Middle East Review of International Affairs Journal*, τόμ.5, τχ.1, 2001, σ:106-117.
- Gurowitz A., «The Diffusion of International Norms: Why Identity Matters», *International Politics*, τόμ.43, 2006, σ:305–341.
- Guzzini S., «A Reconstruction of Constructivism in International Relations», *European Journal of International Relations*, τόμ.6, τχ.2, 2000, σ: 147-182.
- Guzzini S., «The Concept of Power: A Constructivist Analysis», *Millennium: Journal of International Studies*, τόμ.33, τχ.3, 2005, σ:495–521.
- Haas E.B., *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces 1950–1957*, Stanford University Press, Στάνφορντ, 1958.
- Haas E.B., *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, Στάνφορντ, 1964.
- Haas E.B., *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces 1950–1957*, Stanford University Press, 2^η Έκδοση, Στάνφορντ, 1968.
- Haas P., «Introduction: epistemic communities and international policy coordination», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:1-35.

- Haas P.M., «Banning chlorofluorocarbons: epistemic community efforts to protect stratospheric ozone», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:187-224.
- Hall R., *National Collective Identity: Social Constructs and International Systems*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1999.
- Hannay D., *Cyprus: The Search for a Solution*, I.B.Tauris, Λονδίνο, 2005.
- Hart H.L.A., *The Concept of Law*, Oxford University Press, Λονδίνο, 1961.
- Hayes-Renshaw F. και Wallace H., *The Council of Ministers*, Macmillan, Λονδίνο, 1997.
- Heidegger M., *Being and Time*, SCM Press, Λονδίνο, 1962.
- Heraclides A., «Greek-Turkish Relations from Discord to Détente: A Preliminary Evaluation», *The Review of International Affairs*, τόμ.1, 2002, σ:17-32.
- Heraclides, A., *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2010.
- Higgins R., *Problems and Process, International Law and How We Use It*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1994.
- Hill C., «The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.31, τχ.3, 1993, σ:305-328.
- Hill C., «Renationalizing or Regrouping? EU Foreign Policy Since 11 September 2001», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.42, τχ.1, 2004, σ:143-63.
- Hoffmann S., «International Systems and International Law», στο Richard A.Falk και Wolfram Hanrieder, (επιμ.), *International Law and Organization*, J.B.Lippincott, Φιλαδέλφια, 1968.
- Hoffmann S., «Towards a Common European Foreign and Security Policy», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.38, τχ.2, 2000, σ:189-98.
- Hollis M. και Smith S., *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1990.
- Hollis M. και Smith S., «Beware of Gurus: Structure and Action in International Relations», *Review of International Studies*, τόμ.17, 1991, σ:393-410.
- Hollis M. και Smith S., «Structure and Action: Further Comment», *Review of International Studies*, τόμ.18, 1992, σ:187-88.
- Hollis M. και Smith S., «Two Stories about Structure and Agency», *Review of International Studies*, τόμ.20, 1994, σ:241-51.
- Hollis M. και Smith S., «A Response: Why Epistemology Matters in International Theory», *Review of International Studies*, τόμ.22, 1996, σ:111-16.
- Hopf T., «The Promise of Constructivism in International Relations Theory», *International Security*, τόμ.23, τχ.1, 1998, σ:171-200.
- Hopf T., «Constructivism All the Way Down», *International Politics*, τόμ.37, 2000, σ:369-378.
- Hopf T., *Social Construction of International Politics: Identities & Foreign Policies, Moscow, 1955 & 1999*, Cornell University Press, Ιθάκα, 2002.

- Hopkins R.F., «Reform in the international food aid regime: the role of consensual knowledge», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:225-264.
- Horkheimer M., *Selected Essays*, Herder and Herder, Νέα Υόρκη, 1972.
- Houghton D.P., «Reinvigorating the Study of Foreign Policy Decision Making: Toward a Constructivist Approach», *Foreign Policy Analysis*, τόμ.3, 2007, σ:24-45.
- Hugill P. και Dickson D.B., (επιμ.), *The Transfer and Transformation of Ideas and Material Culture*, Texas A. & M. University Press, Τέξας, 1988.
- Hurd I., «Legitimacy and Authority in International Politics», *International Organization*, τόμ.53, τχ.2, 1999, σ:379-408.
- Hyde-Price A., «Interests, Institutions and Identities in the Study of European Foreign Policy», στο B.Tonra και T.Christiansen, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004.
- Ifestos P., *European Political Cooperation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy?*, Aldershot, Γκόγουερ, 1987.
- Ikenberry J. και Kupchan C., «Socialization and Hegemonic Power», *International Organization*, τόμ.44, τχ.3, 1990, σ:283-315.
- Ikenberry J., «A World Economy Restored: Expert Consensus and the Anglo-American Postwar Settlement», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:289-321.
- Ioakimidis P., «The Model of Foreign Policy-Making in Greece: Personalities versus Institutions», στο Stelios Stavridis, Theodore Couloumbis, Thanos Veremis και Neville Waites, (επιμ.), *The Foreign Policies of the European Union's Mediterranean States and Applicant Countries in the 1990s*, Macmillan Press LTD, Λονδίνο, 1999.
- Jackson R. και Sorensen R., *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2003.
- James A., (επιμ.) *The Bases of International Order*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 1973.
- James W., *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, 1975.
- Jepperson R., Wendt A. και Katzenstein P., «Norms, Identity, and Culture in National Security», στο P. Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (επιμ.), Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1996.
- Jervis R., *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Ντου Τζέρσεϊ, 1976.
- Johnston A.I., «Treating International Institutions as Social Environments», *International Studies Quarterly*, τόμ.45, τχ.4, 2001, σ:487-515.
- Jorgensen K.E., «Theorising the European Union's Foreign Policy», στο B.Tonra και T.Christiansen, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004.
- Kapstein E.B., «Between power and purpose: central bankers and the politics of regulatory convergence», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:265-287.
- Katzenstein P., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (επιμ.), Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1996.
- Katzenstein P., «Introduction», στο P. Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (επιμ.), Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1996.

- Kazamias, A., «The Quest for Modernization in Greek Foreign Policy and its Limitations», *Mediterranean Politics*, τόμ.2, τχ.2, 1997, σ:71-94.
- Keeler J., «Opening the Window for Reform: Mandates, Crises, and Extraordinary Policy-Making», *Comparative Political Studies*, τόμ.25, τχ.4, 1993, σ:433-486.
- Keohane R., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Πρίνστον, 1984.
- Keohane R., «International Institutions: Two Approaches», *International Studies Quarterly*, τόμ.32, τχ.4, 1988, σ:379–396.
- Keohane R., «Ideas Part-Way Down», *Review of International Studies*, τόμ.26, 2000, σ:125-130.
- Keridis D., «Earthquakes, Diplomacy, and New Thinking in Foreign Policy», *The Fletcher Forum*, τόμ.30, τχ.1, 2006, σ:207-214.
- Ker-Lindsay J., «Greek-Turkish Rapprochement under New Democracy», *International Spectator*, τόμ.42, τχ.2, 2007α, σ:237-247.
- Ker-Lindsay J., «The Policies of Greece and Cyprus towards Turkey's EU Accession», *Turkish Studies*, τόμ.8, τχ.1, 2007β, σ:71-83.
- Ker-Lindsay J., *Crisis and Conciliation: A Year of Rapprochement Between Greece and Turkey*, I.B.Tauris, Λονδίνο, 2007γ.
- Kirchner E.J., *Decision-Making in the European Community: the Council Presidency and European Integration*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 1992.
- Klotz A., «Norms Reconstituting Interests: Global Racial Equality and U.S. Sanctions Against South Africa», *International Organization*, τόμ.49, τχ.3, 1995, σ.451-478.
- Koslowski R. και Kratochwil F., «Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System», *International Organization*, τόμ.48, τχ.2, 1994, σ:215–247.
- Kotzias N. και Liacouras P., (επιμ.), *EU-US Relations: Repairing the Transatlantic Rift: Kastellorizo Papers*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2006.
- Krasner S., *International Regimes*, (επιμ.), Cornell University Press, Ιθάκα, 1983.
- Kratochwil F., *International Order and Foreign Policy*, Westview Press, Μπούλντερ, 1978.
- Kratochwil F., «Errors Have Their Advantage», *International Organization*, τόμ.38, 1984α, σ:305–320.
- Kratochwil F., «The Force of Prescriptions», *International Organization*, τόμ.38, 1984β, σ:685-708.
- Kratochwil F. και Ruggie J.G., «International Organization: A State of the Art on an Art of the State», *International Organization*, τόμ.40, 1986, σ:753–775.
- Kratochwil F., *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1989.
- Kratochwil F., «The Embarrassment of Changes: Neo-realism as the Science of Realpolitik Without Politics», *Review of International Studies*, τόμ.19, τχ.1, 1993, σ:63–80.
- Krause K. και Williams M.C., (επιμ.), *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, UCL Press, Λονδίνο, 1997.

- Krebs R., «Perverse Institutionalism: NATO and the Greco-Turkish Conflict», *International Organization*, τόμ.53, τχ.2, 1999, σ:343-377.
- Kubalkova V., «Foreign Policy, International Politics, and Constructivism», στο V.Kubalkova, (επιμ.), *Foreign Policy in a Constructed World*, M.E.Sharpe, Νέα Υόρκη, 2001, σ:15-37.
- Kuhn T., *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Σικάγο, 1970.
- Kutuk Z., «Turkey and the European Union: The Simple Complexity», *Turkish Studies*, τόμ.7, τχ.2, 2006, σ:275-292.
- Lapid Y., «The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post – Positivist Era», *International Studies Quarterly*, τόμ.33, τχ.3, 1989, σ:235–254.
- Larsen H., *Foreign Policy and Discourse Analysis*, Routledge: Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 1997.
- Latsis S., «Situational Determinism in Economics», *British Journal for the Philosophy of Science*, τόμ.23, τχ.3, 1972, σ:207–45.
- Layder D., *Structure, Interaction, and Social Theory*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο, 1981.
- Legro J.W., «Which Norms Matter? Revisiting the “Failure” of Internationalism», *International Organization*, τόμ.51, τχ.1, 1997, σ:31–63.
- Legro J., «The Transformation of Policy Ideas», *American Journal of Political Science*, τόμ.44, τχ.3, 2000, σ:419-432.
- Legro J., *Rethinking the World: Great Power Strategies and International Order*, Cornell University Press, Ιθάκα, 2005.
- Lindberg L.N., *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Stanford University Press, Στάνφορντ, 1963.
- Little R., «Neorealism and the English School: a methodological, ontological and theoretical reassessment», *European Journal of International Relations*, τόμ.1, τχ.1, 1995, σ:14–27.
- Long D., «Multilateralism in the CFSP» στο Martin Holland, (επιμ.), *Common Foreign and Security Policy: The Record and Reforms*, Pinter, Λονδίνο, 1997
- Ludlow P., «The Greek Presidency», *Eurocomment*, Briefing Note No9, Δεκέμβριος 2002.
- McDonald R., «Greek-Turkish Relations and the Cyprus Conflict», στο D.Keridis και D.Triantaphyllou, (επιμ.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Brassey’s Inc., Βιρτζίνια, 2001, σ:116-150.
- Machlup F., «Situational Determinism in Economics», *British Journal for the Philosophy of Science*, τόμ.25, σ:271–84.
- Manners I., «Normative Power Europe: A Contradiction in Terms», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.40, τχ.2, 2002, σ:235-258.
- March J.G. και Olsen J.P., *Rediscovering Institutions*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1989.
- March J.G. και Olsen J.P., «The Institutional Dynamics of International Political Orders», *International Organization*, τόμ.52, τχ.4, 1998, σ:943–69.
- March J.G. και Olsen J.P., «The Logic of Appropriateness», *Arena Working Paper*, Centre for European Studies, University of Oslo, 1999.
- March J.G. και Olsen J.P., «The Logic of Appropriateness», *Arena Working Paper*, Centre for European Studies, University of Oslo, No9, 2004.

- Marcussen M., *Ideas and Elites: The Social Construction of Economic and Monetary Union*, Aalborg University Press, Ααλμποργκ, 2000.
- McAdams R.H., «The Origins, Development, and Regulation of Norms», *Michigan Law Review*, τόμ.96, τχ.2, 1997, σ:338–433.
- McNeely C.L., *Constructing the Nation–State: International Organization and Prescriptive Action*, Greenwood Press, Γουέσππορτ, 1995.
- Mearsheimer J., «The False Promise of International Institutions», *International Security*, τόμ.19, τχ.3, 1994-1995, σ:5-49.
- Meyer J., «The World Polity and the Authority of the Nation–State», στο George Thomas, John Meyer, Francisco Ramirez και John Boli, (επιμ.), *International Structure: Constituting State, Society, and the Individual*, Sage, Μπέβερλι Χίλς, 1987.
- Millas H., «National Perception of the ‘Other’ and the Persistence of Some Images», στο M.Aydin και K.Ifantis, (επιμ.), *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Routledge, Νέα Υόρκη, 2004, σ:53-66.
- Miller B., «Explaining Great Power Cooperation in Conflict Management», *World Politics*, τόμ.45, 1992, 1-46.
- Mitrany D., *A Working Peace System*, Quadrangle Books, Σικάγο, 1966, το οποίο πρωτοεκδόθηκε το 1943.
- Moravcsik A., «Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community», *International Organization*, τόμ.45, τχ.1, 1991, σ:19–56.
- Moravcsik A., «Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.31, τχ.4, 1993, σ:473–524.
- Moravcsik A., «Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics», *International Organization*, τόμ.51, τχ.4, 1997, σ:513–553.
- Moravcsik A., *The Choice for Europe*, Cornell University Press, Νέα Υόρκη, 1998.
- Moravcsik A., «Is Something Rotten in the State of Denmark? Constructivism and European Integration», *Journal of European Public Policy*, τόμ.6, τχ.4, 1999, σ:669-681.
- Moustakis F., *The Greek-Turkish Relationship and NATO*, Frank Cass, Λονδίνο, 2003.
- Muftuler-Bac M., «Turkey in the EU’s Enlargement Process: Obstacles and Challenges», *Mediterranean Politics*, τόμ.7, τχ.2, 2002, σ:79-95.
- Muftuler-Bac M. και McLaren L., «Enlargement Preferences and Policy-Making in the European Union: Impacts on Turkey», *Journal of European Integration*, τόμ.25, τχ.1, 2003, σ:17-30.
- Nadelmann E., «Global Prohibition Regimes: The Evolution of Norms in International Society», *International Organization*, τόμ.44, τχ.4, 1990, σ:479–526.
- Nugent N., «EU Enlargement and ‘the Cyprus Problem’», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.38, τχ.1, 2000, σ:131-150.
- Nye J., «Soft Power», *Foreign Policy*, τόμ.80, 1990, σ:153–71.
- Nye J., *The Paradox of American Power: Why the World’s Only Superpower Can’t Go It Alone*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2002.

- Ohrgaard J., «International Relations or European Integration: Is the CFSP Sui Generis?», στο Β.Τονρα και Τ.Χριστιανσεν, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004.
- Onis Z., «Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey-EU Relations», *Government and Opposition*, τόμ.35, τχ.4, 2000, σ:463-483.
- Onis Z., «Greek-Turkish Relations and the European Union: A Critical Perspective», *Mediterranean Politics*, τόμ.6, τχ.3, 2001, σ:31-45.
- Onis Z., «Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era», *Turkish Studies*, τόμ.4, τχ.1, 2003, σ:9-34.
- Onuf N., *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Νότια Καρολίνα, 1989.
- Onuf N., «Constructivism: A User's Manual», στο V.Kubalkova, N.Onuf και P.Kowert, (επιμ.), *International Relations in a Constructed World*, M.E.Sharpe, Λονδίνο, 1998, σ:58-78.
- Ozuglu T., «The Latest Turkish-Greek Détente: Instrumentalist Play for EU Membership or Long-Term Institutionalist Cooperation?», *Cambridge Review of International Affairs*, τόμ.17, τχ.2, 2004, σ:337-354.
- Pagoulatos, G., «Greece, The European Union, and the 2003 Presidency», *Research and European Issues No21*, Notre Europe, 2002.
- Papandreou, G., «Principles of Greek Foreign Policy», *Mediterranean Quarterly*, Winter 2001, σ:1-10.
- Park S., «Theorizing Norm Diffusion Within International Organizations», *International Politics*, τόμ.43, 2006, σ:342-361.
- Payne R.A., «Persuasion, Frames and Norm Construction», *European Journal of International Relations*, τόμ.7, 2001, σ:37-61.
- Peirce C., *Selected Writings*, Philip Wiener, (επιμ.), Dover, Νέα Υόρκη, 1966.
- Peterson M.J., «Whalers, cetologists, environmentalists, and the international management of whaling», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:147-186.
- Peterson J. και Smith M., «The EU as a Global Actor», στο Elizabeth Bomberg και Alexander Stubb, (επιμ.), *The European Union: How Does It Work?*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2003, σ:195-215.
- Pijpers A., «European Political Cooperation and the Realist Paradigm» στο Martin Holland, (επιμ.), *The Future of European Political Cooperation. Essays on Theory and Practice*, Macmillan, Λονδίνο, 1991.
- Phinnemore D., «Beyond 25 – the Changing Face of EU Enlargement: Commitment, Conditionality and the Constitutional Treaty», *Journal of Southeast Europe and the Balkans*, τόμ.8, τχ.1, 2006, σ:7-26.
- Popper K., *The Open Universe: An Argument for Indeterminism*, στο W.W.Bartley III, Rowman and Littlefield, Τορόντο, 1982.
- Price R. και Reus-Smit C., «Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism», *European Journal of International Relations*, τόμ.4, τχ.3, 1998, σ:259-294.
- Putman R., «Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games», *International Organization*, τόμ.42, τχ.3, 1988, σ:427-460.

- Raymond G., «Problems and Prospects in the Study of International Norms», *Mershon International Studies Review*, τόμ.41, τχ.2, 1997, σ:205-245.
- Reus-Smit C., «Constructivism», στο Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit και Jacqui True, (επιμ.), *Theories of International Relations*, Palgrave, 2^η Έκδοση, Νέα Υόρκη, 2001.
- Risse T., Ropp S. και Sikkink K., (επιμ.), *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1999.
- Risse T. και Wiener A., «‘Something Rotten’ and the Social Construction of Social Constructivism: A Comment on Comments», *Journal of European Public Policy*, τόμ.6, τχ.5, 1999, σ: 775-782.
- Risse T., «Social Constructivism and European Integration» στο A.Wiener και T.Diez, (επιμ.), *European Integration Theory*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2004.
- Risse T., «Neofunctionalism, European Identity, and the Puzzles of European Integration», *Journal of European Public Policy*, τόμ.12, τχ.2, 2005, σ:291-309.
- Rosamond B., *Theories of European Integration*, Palgrave, Νέα Υόρκη, 2000.
- Rozakis C., «An Analysis of the Legal Problems in Greek-Turkish Relations 1973-1988», στο ELIAMEP Yearbook Edition, *Greece and the World 1989*, ELIAMEP Publications, Αθήνα, 1989.
- Rozakis C., «The Greek Continental Shelf», στο T.Kariotis, *Greece and the Law of the Sea*, Kluwer Law International, Χάγη, 1997.
- Ruggie J.G., *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, Routledge, Λονδίνο, 1998.
- Rumelili B., «Liminality and Perpetuation of Conflicts: Turkish-Greek Relations in the Context of Community-Building by the EU», *European Journal of International Relations*, τόμ.9, τχ.2, 2003, σ:213-248.
- Rumelili B., «The European Union’s Impact on the Greek-Turkish Conflict», *Working Paper Series in EU Border Conflicts Studies*, The University of Birmingham, No.6, 2004.
- Rumelili B., «The European Union and Cultural Change in Greek-Turkish Relations», *Working Paper Series in EU Border Conflicts Studies*, The University of Birmingham, No.17, 2005.
- Rumelili B., «Civil Society and the Europeanization of Greek-Turkish Cooperation», *South European Society and Politics*, τόμ.10, τχ.1, 2005, σ:45-56.
- Rumelili B., «Transforming Conflicts on EU Borders: the Case of Greek-Turkish Relations», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.45, τχ.1, 2007, σ:105-26.
- Rumford C., «From Luxembourg to Helsinki: Turkey, the Politics of EU Enlargement and Prospects for Accession», *Contemporary Politics*, τόμ.6, τχ.4, 2000, σ:331-343.
- Searle J., *The Construction of Social Reality*, The Free Press, Νέα Υόρκη, 1995.
- Sebenius J.K., «Challenging conventional explanations of international cooperation: negotiation analysis and the case of epistemic communities», *International Organization*, τόμ.46, τχ.1, 1992, σ:323-365.
- Sending O.J., «Constitution, Choice, and Change: Problems with the ‘Logic of Appropriateness’ and Its Use in Constructivist Theory», *European Journal of International Relations*, τόμ.8, 2002, σ:443-470.

- Schimmelfennig F., «International Socialization in the New Europe: Rational Action in an Institutional Environment», *European Journal of International Relations*, τόμ.6, τχ.1, 2000, σ:109-139.
- Schimmelfennig F., Engert S. και Knobel H., «Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.41, τχ.3, 2003, σ:495-518.
- Shannon, V., «Leadership Style and International Norm Violation: The Case of the Iraq War», *Foreign Policy Analysis*, τόμ.3, 2007, σ:79-104.
- Shiner P. και Williams A., (επιμ.), *The Iraq War and International Law*, Hart Publishing, Οξφόρδη, 2008.
- Simitis C., «A Bigger EU must be more Effective and more Democratic», *European Affairs*, Χειμώνας 2003.
- Smith K., «EU External Relations», στο Michelle Cini, (επιμ.), *European Union Politics*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2003, σ:229-245.
- Smith M., «New Approaches to International Theory», στο J.Baylis και S.Smith, (επιμ.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 1997, σ:165-190.
- Smith S., «The Discipline of International Relations: Still an American Social Science?», *British Journal of Politics and International Relations*, τόμ.2, τχ.3, 2000, σ:374-402.
- Smith S., «Wendt's World», *Review of International Studies*, τόμ.26, 2000, σ:151-163.
- Smith S., «Foreign Policy in What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory» στο Vendulka Kubalkova, (επιμ.), *Foreign Policy in a Constructed World*, M.E.Sharpe, Νέα Υόρκη, 2001, σ:38-55.
- Snidal D., «The Game Theory of International Politics», *World Politics*, τόμ.38, τχ.1, 1985, σ: 25-57.
- Snyder R., «Bridging the Realist/Constructivist Divide: The Case of the Counterrevolution in Soviet Foreign Policy at the End of the Cold War», *Foreign Policy Analysis*, τόμ.1, 2005, σ:55-71.
- Stavridis S., «The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Literature Review», *Hellenic Observatory Discussion Paper No10*, Hellenic Observatory, LSE, Λονδίνο, 2003.
- Stavridis S., «Assessing the views of academics in Greece on the Europeanisation of Greek foreign policy: a critical appraisal and a research agenda proposal», *Hellenic Observatory Discussion Paper No11*, Hellenic Observatory, LSE, Λονδίνο, 2003.
- Strange S., «The Persistent Myth of Lost Hegemony», *International Organization*, τόμ.41, τχ.4, 1987, σ:551-74.
- Strange S., *States and Markets*, 2^η Έκδοση, Pinter, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, 1994.
- Suganami H., «Wendt, IR, and Philosophy: A Critique» στο Stefano Guzzini και Anna Leander, *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, (επιμ.), Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2006, σ:57-72.
- Taylor M., «Structure, Culture and Action in the Explanation of Social Change», *Politics and Society*, τόμ.17, τχ.2, 1989, σ:115-162.
- Thomson J., «Norms in International Relations: A Conceptual Analysis», *International Journal of Group Tensions*, τόμ.23, τχ.1, 1993, σ:67-83.

- Thrift N., «On the Determination of Social Action in Space and Time», *Society and Space*, τόμ.1, 1983, σ:23–57.
- Thrift N., «Bear and Mouse or Bear and Tree? Anthony Giddens' Reconstitution of Social Theory», *Sociology*, τόμ.19, 1985, σ:609–23.
- Triantaphyllou, D., «The Priorities of Greek Foreign Policy Today», *Southeast European and Black Sea Studies*, τόμ.5, τχ.3, 2005, σ:327-346.
- Tsakonas P., «Turkey's Post-Helsinki Turbulence: Implications for Greece and the Cyprus Issue», *Turkish Studies*, τόμ.2, τχ.2, 2001, σ:1-40.
- Tsakonas, P. και Tournikiotis, A., «Greece's Elusive Quest for Security Providers: The 'Expectations-Reality Gap», *Security Dialogue*, τόμ.34, τχ.3, 2003, σ:301-314.
- Tsakonas P., «Theory and Practice in Greek Foreign Policy», *Southeast European and Black Sea Studies*, τόμ.5, τχ.3, 2005, σ:427-437.
- Tsakonas P., «The Origins of Greece's 'Socialization Strategy' vis-à-vis Turkey», *Hellenic Studies*, 2006, σ:113-139.
- Tsakonas P., «From 'Perverse' to 'Promising' Institutionalism: NATO, EU and the Greek-Turkish Conflict», στο D.Bourantonis, K.Ifantis και P.Tsakonas, (επιμ.), *Multilateralism and Security Institutions in an Era of Globalization*, Routledge, Λονδίνο, 2008, σ:223-251.
- Tsakonas P., «How Can the European Union Transform the Greek-Turkish Conflict?», C.Arvanitopoulos, (επιμ.), *Turkey's Accession to the European Union: An Unusual Candidacy*, Constantinos Karamanlis Institute for Democracy, Springer, Berlin, 2009, σ:107-120.
- Tsakonas P., *The Incomplete Breakthrough in Greek-Turkish Relations: Grasping Greece's Socialization Strategy*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2010.
- Tsardanidis C. και Stavridis S., «The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Critical Appraisal», *European Integration*, τόμ.27, τχ.2, 2005, σ:217-239.
- Tonra B., «Constructing the Common Foreign and Security Policy: The Utility of a Cognitive Approach», *Journal of Common Market Studies*, τόμ.41, τχ.4, 2003, σ:731–756.
- Tonra B. και Christiansen T., «The Study of EU Foreign Policy: Between International Relations and European Studies», στο B.Tonra και T.Christiansen, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004.
- Ugur M., «Testing Times in EU-Turkey Relations: The Road to Copenhagen and Beyond», *Journal of Southern Europe and the Balkans*, τόμ.5, τχ.2, 2003, σ:165-183.
- Van Westering J., «Conditionality and EU Membership: The Cases of Turkey and Cyprus», *European Foreign Affairs Review*, τόμ.5, 2000, σ:95-118.
- Verney S. και Ifantis K., (επιμ.), *Turkey's Road to European Union Membership: National Identity and Political Change*, Routledge: Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2009.
- Vogler J., «The European Dimension», A.Danchev και J.Macmillan, (επιμ.), *The Iraq War and Democratic Politics*, Routledge, Λονδίνο, 2005, σ:75-92.
- Walker R.B.J., «Realism, Change, and International Political Theory», *International Studies Quarterly*, τόμ.31, τχ.1, 1987, σ:65–86.
- Wallerstein I., «The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis», *Comparative Studies in Society and History*, τόμ.16, 1974, σ:387–415.

- Wallerstein I., *The Politics of the World Economy*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1984.
- Walt S., *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ιθάκα, 1987.
- Waltz K., *Theory of International Politics*, MA: Addison–Wesley, Πέντινγκ, 1979.
- Watson A., *The Evolution of International Society*, Routledge, Λονδίνο, 1992.
- Weber M., *From Max Weber*, επιμέλεια Hans Gerth και C. Wright Mills, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1946.
- Weber M., *The Methodology of the Social Sciences*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1949.
- Weber M., *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, 11^η Έκδοση, Unwin University Books, Λονδίνο, 1971.
- Weber M., *Economy and Society*, University of California Press, Λος Άντζέλες, 1978.
- Wendt A., «The Agent–Structure Problem in International Relations Theory», *International Organization*, τόμ.41, τχ.3, 1987, σ:335–370.
- Wendt A., «Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics», *International Organization*, τόμ.46, τχ.2, 1992, σ:391-425.
- Wendt A., «On Constitution and Causation in International Relations», *Review of International Studies*, τόμ.24, τχ.4, 1998, σ:101-118.
- Wendt A., *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1999.
- Wendt A., «On the Via Media: A Response to the Critics», *Review of International Studies*, τόμ.26, 2000, σ:165-180.
- Westlake M., *The Council of the European Union*, Cartermill, Λονδίνο, 1995.
- White B., «Foreign Policy Analysis and European Foreign Policy», στο B.Tonra και T.Christiansen, (επιμ.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 2004.
- Wiener A., «Constructivist Approaches in International Relations Theory: Puzzles and Promises» Constitutional Webpapers, ConWEB No: 5/2006.
- Wight C., «They Shoot Dead Horses Don't They?: Locating Agency in the Agent–Structure Problematique», *European Journal of International Relations*, τόμ.5, 1999, σ:109–142.
- Wight M., *Systems of States*, Leicester University Press, Λίσεστερ, 1977.
- Wight M., *International Theory: The Three Traditions*, Leicester University Press, Λίσεστερ, 1991.
- Williams M., «Modernity, Identity and Security: A Comment on the 'Copenhagen Controversy'», *Review of International Studies*, τόμ.24, 1998, σ:435-439.
- Wittgenstein L., *Philosophical Investigations*, Blackwell, Οξφόρδη, 1953.
- Zehfuss M., *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2002.
- Zehfuss M., «Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison» στο Stefano Guzzini και Anna Leander, *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, (επιμ.), Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2006, σ:93-117.
- Zuern M., «The Rise of International Environmental Politics», *World Politics*, τόμ.50, 1998, σ:617–49.

Πηγές Διαδίκτυου

Επίσημος δικτυακός τόπος Ελληνικής Πρεσβείας στην Ουάσινγκτον, στο <http://www.greekembassy.org/Embassy/content/en/Article.aspx?office=1&folder=255&article=1520>

Επίσημη ιστοσελίδα του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, <http://www.mfa.gr/www.mfa.gr/el-GR/Policy/Geographic+Regions/South-Eastern+Europe/Turkey/Differences/>.

Επίσημος δικτυακός τόπος Ελληνικής Προεδρίας στην Ε.Ε., στο <http://www.eu2003.gr>.

Παρουσίαση του έργου της Ελληνικής Προεδρίας στον τομέα της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΕΠΑΑ) από τον υπουργό άμυνας Γιάννο Παπαντωνίου στις 21 Μαΐου 2003, www.greece.flash.gr/soon/2003/5/21/22776id/.

Σύνταγμα της Ελλάδας, επίσημος δικτυακός τόπος Βουλής των Ελλήνων, στο <http://www.parliament.gr/politeuma/default.asp>

Γιαννίτσης Τ., «Κρίσιμες Αποφάσεις, Σημαντικές Αλλαγές», *Euromagazine*, Δεκέμβριος 2002.

«Οι Μεγάλες Προκλήσεις της Ελληνικής Προεδρίας», *Euromagazine*, Ιανουάριος 2003, τχ.3